

Digitized by the Internet Archive
in 2015

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

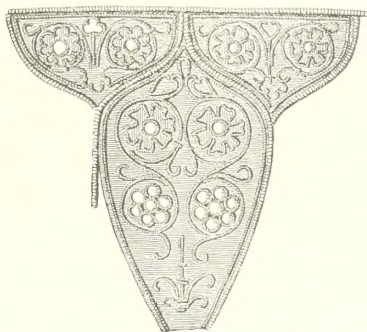
A M. TUD. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK
AZ ORSZ. RÉGÉSZETI S EMB. TÁRSULATNAK^{és}
KÖZLÖNYE.

SZERKESZTI

HAMPEL JÓZSEF.

ÚJ FOLYAM. XXVIII. KÖTET.

KÉT KÉPMELLÉKLETTEL, NEGYVENEGY TÁBLÁVAL ÉS HÁROMSZÁZHUSZONEGY
ÁBRÁVAL.

SODRONYZOMÁNCZOS DÍSZ EGY BRASSAI KEHELY KUPPÁJÁN.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1908.

TARTALOMJEGYZÉK.

A) A SZERZŐK BETŰRENDES SORA SZERINT.

- BÉKEFI REMIG. Magyarország műemlékei. I. és II. k., ismertetés 87—91.
- DR. BRUCKNER GYÖZŐ. A késmárki Thököly-vár falfestményeiről 180—183.
- BÖRZSÖNYI ARNOLD. Római és egyéb Dunántúli leletekről 183—185. — Győri sírmező a régibb középkorból 208—230.
- CSERMELY SÁNDOR. Az igeli emlék mythologiai domborművei 149—172.
- DARNAY KÁLMÁN. Kelta pénzverő és öntőműhely Szalacsán 137—148.
- DOMONKOS JÁNOS. A lopóshalom (Arad m.) 55—78.
- DR. DREXLER FR. Két antik épületminta Dunapenteléről 24—32.
- DUDÁS GYULA. A felsőzempléni várakról 351—354.
- DR. ENGELMANN RIKÁRD. Az intercisai épületminta 32—37. — Egy pannoniai ládacska 238—250.
- FARKASALVI IMRE. Váczi könyv. Szerk. dr. Tragor, ismertetés 282—283.
- FETZER JÁNOS FERENCZ. Szilágyosmlyó Báthori vára 1—7.
- FINÁLY GÁBOR. Schneider, Antike Geschütze, ismertetés 377.
- IFJ. FREY IMRE. Kisköszegi és mátetelki leletekről 273—275.
- GUBITZA KÁLMÁN. A zombori bronzleletről és a kladovói kincsről 262—265. — Újabb népvándorláskori lovasírókról a Bácskában 419—421.
- GYÁRFÁS TIHAMÉR. Brassai ötvösök és ötvösművek a XV. és XVI. században 8—10. — Brassai ötvösök a XVI. század közepén 122—126. — Brassai ötvösművek a XVI. század közepén 198—208. — Brassai ötvösművek 315—330. — Brassai ötvösművek 385—399.
- HALAVÁTS GYULA. Keresztényszigeti és pókafalvi emlékek 193—197.
- HAMPEL JÓZSEF. Kálmán király aranygyűrűje 11—12.
- HAUGH BÉLA. Alsónyéki ásatás (Tolna m.) 425—429.
- DR. HEKLER ANTAL. Ruhás római nőszobrok a Flaviusok korától kezdve a császárság végéig 13—24. — Hermes-Toth szobrocskák a n. múzeumban 189—191. — Márványfej és bronzmaszk a n. múzeumban 231—238. — Két aquincumi oltár 285. — Ephesos, Miletos, Pergamon, Delos 372—376.
- KADA ELEK. Gátéri (Kiskunzállási) temető a régibb középkorból 330—339.
- KEMÉNY LAJOS. Gyöngyfűző Bona 92. — Herold Boldizsár 92—93. — Hitelesítő jegyek ötvösműveken 377—379.
- DR. KENCZLER HUGÓ. Andrea Ferrucci Bakács-oltára Esztergomban 289—305.
- KEREKES GYÖRGY. Műipari adatok Kassa régi jegyvökönyvéből 448.
- LEHÓCZKY TIVADAR. Vaskori emlékekről Munkács környékén 250—261. — Lévai és nagysároi leletekről 422—424.
- LUKCSICS JÓZSEF. A somlyóvásárhelyi római sírkőről 359—360.
- DR. MAHLER EDE. Dunapentelei ásatásaim 1908-ban 343—350.
- DR. MÁRTON LAJOS. Skytha sírleletek Gyöngyösön 37—54. — Br. Miske Kálmán, a velemszentvidi őstelep. I. köt. ism. 276—278.
- MILLEKER BÓDOG. A verseczi városi múzeum 1907-ben 187—188.

- Br. MISKE KÁLMÁN. Egy őskori bronzszobrocskáról 266—267.
- MÓRA FERENCZ. Szegedvidéki leletekről 361—371. — Bilisicsi ásatásokról 429—430.
- MYSKOVSZKY ERNŐ. Nagybányai ötvösművekről 78—82.
- MYSKOVSZKY VIKTOR. A bártfai plébánia-templom régi barokk oltára 306—309. — A bártfai városházról 354—359.
- NAGY GÉZA. Butaul zoapan, Biula zoapan 127—137.
- Br. NYÁRY ALBERT. Szécsény-Pinkahegyi leletekről 424—425.
- OROSZ ENDRE. Az apahidai «réti» őstelep (Kolozs m.) 172—179.
- POGÁNY JENŐ. Gombosi sírmező 404—415.
- ROEDIGER LAJOS. Sánczvonulatokról Háromszék és Brassó vármegyékben 85—86.
- SUPKA GÉZA. Könyvészet 94—96, 192, 380—384. — Hampel, Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről, ism. 278—282. — A felsőszombatfalvi és nándorvályai oláh templom 309—315.
- Dr. SZENDREI JÁNOS. Az orsz. rég. társulat januáriusi ülése 92. — Februáriusi ülése 186—187. — Márcziusi ülése 187. — Szeptemberi ülése 441. — Adatok az erdélyi férfiviselet történetéhez a XVII. században 97—122. — Képek az eperjesi XV. századi adó-lajstromokban 399—403.
- TÉGLÁS GÁBOR. Thrák lovasemlékek Dácia fővárosából Sarmizegethusából 82—85.
- TÉGLÁS ISTVÁN. A tordai római várhegy Forduló nevű lejtőjén 1906-ban kiásott régiségekről 270—273. — Tordán és Mészkön talált római föliratokról 360—361. — Római torony mintája Potaissából 415—418.
- TÖMÖRKÉNY ISTVÁN. Leletek és ásatások Lelén 268—270. — Ó-bébai leletek 286. — Újabb dorozsmai leletek 286—287. — Ásatás a rábei Anka-szigeten 287.
- a. ö. Ortvay Tivadar: Emlékbeszéd Wosinszky Mór lev. tag fölött. — Haugh Béla: Wosinszky Mór életrajza, ismertetések 283—284. — Dr. Matthaeus Much: Die Trugspiegelung orientalischer Kultur in den vorgeschichtlichen Zeitaltern, ismertetés 431.
- C. D. Walter Altmann: Die Italischen Rundbauten, ismertetés 431—432.
- F. L. Dr. Bagyary Simon: A magyar művelődés a XVI—XVII. században stb., ismertetés 433—434.
- Hpl. Karácsonyi János: Hogyan lett Szent István koronája a magyar szent korona felső részévé, ismertetés 434—436. — A múzeumok és könyvtárak főfelügyelősége 442—446.
- m. b. A n. múzeumi érem- és régiségosztály 1907-ben 441—442.
- x. y. Folyóiratok 436—439.
- Joseph Hampel: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn (külföldi recenziók) 432—433. — Az Archæologiai bizottság évi jelentése 1907-ről 440. — Dr. Schönherr Gyula † 189. — Dr. Récsey Viktor † 447. — Régészet a hazai kalendáriumokban 447—448.

B) ARCHÆOLOGIAI SORREND SZERINT.

I. Őskor.

- DARNAY KÁLMÁN. Kelta pénzverő és öntőműhely Szalacsán 137—148.
- DOMONKOS JÁNOS. A lopóshalom (Arad m.) 55—78.
- IFJ. FREY IMRE. Kisköszegi és mátelki leletekről 273—275.
- GUBITZA KÁLMÁN. A zombori bronzleletről és a kladovói kincsről 262—265.
- HAUGH BÉLA. Alsónyéki ásatás (Tolna m.) 425—429.
- LEHÓCZKY TIVADAR. Vaskori emlékekről Munkács környékén 250—261. — Lévai és nagysárai leletekről 422—424.
- Dr. MÁRTON LAJOS. Skytha sírleletek Gyöngyösön 37—54. — Br. Miske Kálmán, a velemszentvidi őstelep I. köt., ism. 276—278.

Br. MISKE KÁLMÁN. Egy őskori bronzszobrocskáról 266—267.

MÓRA FERENCZ. Szegedvidéki leletekről 361—371. — Bilisicsi ásatásokról 429—430.

Br. NYÁRY ALBERT. Szécsény-pinkahegyi leletekről 424—425.

OROSZ ENDRE. Az apahidai «réti» őstelep (Kolozs m.) 172—179.

ROEDIGER LAJOS. Sánczvonulatokról Háromszék és Brassó vármegyékben 85—86.

TÖMÖRKÉNY ISTVÁN. Leletek és ásatások Lelén 268—270. — Ó-bébai leletek 286. — Újabb dorozsmai leletek 286—287. — Ásatás a rábéi Anka-szigeten 287.

a. b. Dr. Matthaeus Much: Die Trugspiegelung orientalischer Kultur in den vorgeschichtlichen Zeitaltern, ismert. 431.

II. Ókor és régibb középkor.

BÖRZSÖNYI ARNOLD. Római és egyéb dunántúli leletekről 183—185. — Győri sírmező a régibb középkorból 208—230.

CSERMELY SÁNDOR. Az igeli dombormű mythologiai domborművei 149—172.

Dr. DREXEL FR. Két antik épületminta Dunapenteléről 24—32.

Dr. ENGELMANN RIKÁRD. Az intercisai épületminta 32—37. — Egy pannoniai ládácska 238—250.

FINÁLY GÁBOR. Schneider, Antike Geschütze, ism. 377.

GUBITZA KÁLMÁN. Újabb népvándorláskori lovassírokról a Bácskában 419—421.

Dr. HEKLER ANTAL. Ruhás római nő szobrok a Flaviusok korától kezdve a császárság végéig 13—24. — Hermes-Toth szobrocskák a n. múzeumban 189—191. — Márványfej és bronzmaszk a n. múzeumban 231—238. — Két aquincumi oltár 285. — Ephesos, Miletos, Pergamon, Delos 372—376.

KADA ELEK. Gátéri (Kiskunszállási) temető a régibb középkorból 330—339.

LUKCSICS JÓZSEF. A somlyóvásárhelyi római sírkőről 359—360.

Dr. MAHLER EDE. Dunapentelei ásatásaim 1908-ban 343—350.

NAGY GÉZA. Butaul zoapan, Buila zoapan 127—137.

POGÁNY JENŐ. Gombosi sírmező 404—415.

SUPKA GÉZA. Hampel: Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről, ism. 272—282.

TÉGLÁS GÁBOR. Thrák lovasemlékek Dacia fővárosából Sarmizegethusából 82—85.

TÉGLÁS ISTVAN. A tordai római várhegy Forduló nevű lejtőjén 1906-ban kiásott régiségekről 270—273. — Tordán és Mészkon talált római föliratokról 360—361. — Római torony mintája Potaissából 415—418.

C. D. Walter Altmann: Die Italischen Rundbauten, ismertetés 431—432.

III. Középkor és Újkor.

BÉKEFI REMIG. Magyarország műemlékei I. és II. k., ismertetés 87—91.
Dr. BRUCKNER GYÖZÖ. A késmárki Thököly-vár falfestményeiről 180—183.

DUDAS GYULA. A felsőzempléni várakról 351—354.

FARKASFALVI IMRE. Váczi könyv. Szerk. dr. Tragor, ismertetés 282—283.

FETZER JÁNOS FERENCZ. Szilágysomlyó Báthori-vára 1—7.

GYÁRFÁS TIHAMÉR. Brassai ötvösök és ötvösművek a XV. és XVI. században 8—10. — Brassai ötvösök a XVI. század közepén 122—126. — Brassai ötvösművek a XVI. század közepén 198—208. — Brassai ötvösművek 315—330. — Brassai ötvösművek 385—399.

HALAVÁTS GYULA. Keresztényszigeti és Pókafalvi emlékek 193—197.

HAMPEL JÓZSEF. Kálmán király aranygyűrűje 11—12.

KEMÉNY LAJOS. Gyöngyfűző Bona 92. — Herold Boldizsár 92—93. — Hitelesítő jegyek ötvösműveken 377—379.

Dr. KENCZLER HUGÓ. Andrea Ferrucci Bakács-oltára Esztergomban 289.

KEREKES GYÖRGY. Múipari adatok Kassa régi jegyzőkönyvéből 448.

MYSKOVSZKY ERNŐ. Nagybányai ötvösművekről 78—82.

MYSKOVSZKY VIKTOR. A bártfai plébánia-templom régi barokk oltára 306—

309. — A bártfai városházról 354—359.
 SUPKA GÉZA. A felsőszombatfalvi és nándorvályai oláh templom 309—315.
 Dr. SZENDREI JÁNOS. Adatok az erdélyi férfiviselet történetéhez a XVII. században 399—405.
 F. L. Dr. Bagyary Simon: A magyar művelődés a XVI—XVII. században, ismertetés 433—434.
 Hpl. Karácsonyi János: Hogyan lett Szent István koronája a magyar szent korona felső részévé, ismertetés 434—436.

IV. Vegyes közlemények.

- MILLEKER BÓDOG. A verseczi városi múzeum 1907-ben 187—188.
 SUPKA GÉZA. Könyvészet 94—96, 192, 380—384.

- Dr. SZENDREI JÁNOS. Az orsz. rég. társulat januáriusi ülése 92. — Februáriusi ülése 186—187. — Márcziusi ülése 187. — Szeptemberi ülése 441.
 a. b. Ortway Tivadar: Emlékbeszéd Wosinszky Mór lev. tag fölött, ismertetés. — Haugh Béla: Wosinszky Mór életrajza, ismertetés 283—284.
 Hpl. A múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelősége 442—446.
 m. b. A n. múzeumi érem- és régiségosztály 1907-ben 441—442.
 x. y. Folyóiratok 436—439.
 Joseph Hampel: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn (külföldi ismertetések) 432—433. — Az Arch. Bizottság évi jelentése 1907-ről 440. — Dr. Schönherr Gyula † 189. — Dr. Récsy Viktor † 447. — Régészet a hazai kalendáriumokban 437—448.

C) A CZIKKEK SORRENDJE SZERINT.

ELSŐ FÜZET. (Megjelent 1908 február 15-ikén.)

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

- I. FETZER JÁNOS FERENCZ. Szilágyosmlyó Báthori vára és temploma. (Két ábrával) --- --- --- --- 1—7. l.
 II. GYÁRFÁS TIHAMÉR. Brassai ötvösök és ötvösművek a XV. és XVI. században. (Első közlemény) --- 8—10. l.
 III. HAMPEL JOZSEF. Kálmán király arany gyűrűje. (Négy ábrával) 11—12. l.
 IV. Dr. HEKLER ANTAL. Ruhás római női szobrok a Flaviusok korától kezdve a császárság végéig. (Két képes táblával és két ábrával) --- --- --- 13—24. l.

- V. Dr. DREXEL FR. Két antik épületminta Dunapenteléről. (Négy ábrával) 24—32. l.
 VI. Dr. ENGELMANN RÓBERT. Az intercisai épületminta --- --- 32—37. l.
 VII. Dr. MÁRTON LAJOS. Skytha sírleletek Gyöngyösön. (Térrajzzal, öt képes táblával és 15 ábrával)--- 37—54. l.
 VIII. DOMONKOS JÁNOS. A lopós halom (Arad m.). (Két képes táblával és két ábrával) --- --- --- 55—78. l.

LEVELEZÉS.

- I. MYSKOVSKY ERNŐ. Nagybányai ötvösművekről. (Öt ábrával) --- 79—82. l.
 II. TÉGLÁS GÁBOR. Thrák lovasemlékek Dacia fővárosából Sarmizegethusából. (Két ábrával) --- --- --- 82—85. l.

- III. ROEDIGER LAJOS. Sánctvonulatokról Háromszék és Brassó vármegyékben --- --- --- --- 85—86. l.

IRODALOM.

- Magyarország műemlékei. Szerkeszti br. Forster Gyula. I. és II. köt., ism. dr. Békefi Remig --- --- --- --- 87—91. l.

K Ü L Ö N F É L É K .

I. Az orsz. rég. és embert. társulat januáriusi ülése. <i>Dr. Szendrei János</i> 92. l.	II. Gyöngyfüző Bona. <i>Kemény Lajos</i> 92. l.	III. Herold Boldizsár. <i>Kemény Lajos</i> 92 93. l.

K Ö N Y V É S Z E T szerk. Supka Géza. 94—96. l.

MÁSODIK FÜZET. (*Megjelent 1908 április 15-ikén.*)

E M L É K E K É S L E L E T E K .

I. Dr. SZENDREI JÁNOS. Adatok az erdélyi férfiviselet történetéhez a XVII. században. (12 képes táblával) 97—122. l.	és öntőműhely Szalacsán, Somogy megyében. (55 ábrával) --- 137—148. l.
II. GYÁRFÁS TIHAMÉR. Brassai ötvösök a XVI. század közepén --- 122—126. l.	V. CSERMELYI SÁNDOR. Az igeli em- lék mythologiai domborművei. (Három képes táblával) --- --- --- 149—172. l.
III. NAGY GÉZA. Butaul zoapon, Biula zoapon. (Egy ábrával) --- 127—137. l.	VI. OROSZ ENDRE. Az apahidai «réti őstelep» (Kolozs m.). (Egy képes táblá- val) --- --- --- --- --- 172—179. l.
IV. DARNAY KÁLMÁN. Kelta pénzverő-	

L E V E L E Z É S .

I. Dr. BRUCKNER GYÖZŐ. A késmárki Thököly vár falfestményeiről 180—183. l.	II. BÖRZSÖNYI ARNOLD. Római és egyéb Dunántuli leletekről 183—185. l.

M U Z E U M O K . T Á R S U L A T O K .

I. Az orsz. rég. társulat februáriusi közgyűlése, ism. <i>dr. Szendrei János</i> 186—187. l.	II. Az orsz. rég. társulat márcziusi ülése, ism. <i>dr. Szendrei János</i> --- 187. l.	III. A verseczi városi múzeum 1907- ben, ism. <i>Milleker Bódog</i> --- 187—188. l.

K Ü L Ö N F É L É K .

I. † Dr. Schönherr Gyula --- 189. l.	rocskák a n. múzeumban. (Négy ábrá- val) --- --- --- --- --- 189—191. l.
II. Hekler Antal, Hermes-Toth szob-	

K Ö N Y V É S Z E T szerk. Supka Géza --- 192. l.

HARMADIK FÜZET. (*Megjelent 1908 június 15-ikén.*)

E M L É K E K É S L E L E T E K .

I. HALAVÁTS GYULA. Keresztényszigeti és Pókafalvi emlékek. (Öt ábrával) 193—197. l.	III. BÖRZSÖNYI ARNOLD. Győri sírmező a régibb középkorból. (30 ábrával) 208—230. l.
II. GYÁRFÁS TIHAMÉR. Brassai ötvös- művek a XVI. század közepén 198—208. l.	IV. HEKLER ANTAL. Márványfej és bronzmaszk a n. múzeumban. (Öt ábrá- val) --- --- --- --- --- 231—238. l.

- V. ENGELMANN RIKÁRD. Egy pannoniai ládácska. (Két ábrával) 238—250. l.
 VI. LEHÓCZKY TIVADAR. Vaskori em-
 lékekről Munkács környékén. (Öt ábrával)--- --- --- 250—261. l.

LEVELEZÉS.

- I. GUBITZA KÁLMÁN. A zombori (Sáponya-pusztai) bronzleletről és a kládovói kincsről. (Egy táblával és 7 ábrával)--- --- --- 262—265. l.
 II. BR. MISKE KÁLMÁN. Egy óskori bronzszobrocskáról. (Ábrával) 266—267. l.
 III. TÖMÖRKÉNY ISTVÁN. Leletek és ásatások Lelén --- --- --- 268—270. l.
 IV. TÉGLÁS ISTVÁN. A tordai római várhegy Forduló nevű lejtőjén 1906-ban kiasott régiségekről --- --- 270—273. l.
 V. IFJ. FREY IMRE. Kisköszegi és mátelki leletekről --- --- --- 273—275. l.

IRODALOM.

- I. A velemszentvidi őstelep. Irta báró Miske Kálmán. I. k. ism. *dr. Márton Lajos* --- --- --- 276—278. l.
 II. Ujabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről. Irta Hampel József, ism. *Supka Géza*--- --- --- 278—282. l.
Abra: Gombosi cserépedény: a) szemközt, b) oldalnézetben --- .. 284. l.
 III. Váczi könyv. Szerkesztette Tragor Ignác dr., ism. *Farkasfalvi Imre* 282—283. l.
 IV. Ortvyai Tivadar: Emlékbeszéd Wosinszky Mór lev. tag fölött. — Haugh Béla: Wosinszky Mór életrajza, ism. *ab.* 283—284. l.
 284. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

- I. Két aquincumi oltár. *Hekler* --- --- --- 285. l.
 II. Ó-bébai leletek. *T. I.* --- --- --- 286. l.
 III. Ujabb dorozsmai leletek. *T. I.* --- --- --- 286—287. l.
 IV. Ásatás a rábéi Anka-szigeten. *T. I.* --- --- --- 287. l.

KÖNYVÉSZET szerk. *Supka Géza* --- 288. l.

NEGYEDIK FÜZET. (Megjelent 1908 október 15-ikén.)

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

- I. DR. KENCZLER HUGÓ. Andrea Ferrucci Bakács-oltára Esztergomban. (Két képes táblával) --- --- --- 289—305. l.
 II. MYSKOVŠKY VIKTOR. A bártfai plébániatemplom régi barokk oltára 306—309. l.
 III. SUPKA GÉZA. A felsőszombatfalvi és a nándorvályai oláh templom 309—315. l.
 IV. GYÁRFÁS TIHAMÉR. Brassai ötvös-művek. (9 ábrával) --- --- 315—330. l.
Abra: Hallstattkori bronzkarperesz a n. muzeumban --- --- --- 350. l.
 V. KADA ELEK. Gátéri (kiskunzállási) temető a régibb középkorból. (68 ábrával)--- --- --- 330—339. l.
 VI. DR. HEKLER ANTAL. Asklepios szobra a nemzeti muzeumban. (Egy ábrával)--- --- --- 339—343. l.
 VII. DR. MAHLER EDE. Dunapentelei ásatásaim 1908-ban. (Öt ábrával) 343—350. l.

LEVELEZÉS.

I. DUDÁS GYULA. A felsőzempléni várakról --- --- --- 351—354. l.	IV. TÉGLÁS ISTVÁN. Tordán és Mész- kőn talált római föliratokról 360—361. l.
II. MYSKOVSKY VIKTOR. A bártfai városházról --- --- --- 354—359. l.	V. MÓRA FERENCZ. Szegedvidéki lele- tekről --- --- --- 361—371. l.
III. LUKCSICS JÓZSEF. A somlyó-vásár- helyi római sírkőről --- --- 359—360. l.	
<i>Abra:</i> Hallstattkorabeli bronzkarperecz a n. muzeumban --- --- --- 371. l.	

ARCHÆOLOGIAI KUTATÁSOK A KÜLFÖLDÖN.

Dr. HEKLER ANTAL. Ephesos. — Miletos. — Pergamon. — Delos... 372—376. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

I. Dr. FINÁLY GÁBOR. Schneider, Antike Geschütze --- --- --- 377. l.	II. KEMÉNY LAJOS. Hitelesítő jegyek ötvösműveken --- --- --- 377—379. l.
<i>Abra:</i> Bronzkori lelet Tarnasról (Kolos m.) a n. muzeumban... --- --- 379. l.	

KÖNYVÉSZET szerk. Supka Géza 380—384. l.

Abra: Árpádkori ereklyetartó bronzkereszt Krisztus bevéselt képével... 384. l.

ÖTÖDIK FÜZET. (Megjelent 1908 december 15-ikén.)

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

I. GYÁRFÁS TIHAMÉR. Brassai ötvös- művek. (Öt ábrával) --- --- 385—399. l.	III. POGÁNY JENŐ. Gombosi sírmező (Bács-Bodrog). (Két képes táblával) 404—415. l.
II. Dr. SZENDREI JÁNOS. Képek az eperjesi XV. századi adóajstromokban. Négy ábrával) --- --- --- 399—403. l.	IV. TÉGLÁS ISTVÁN. Római torony mintája Potaissából. (Három ábrával) 415 418. l.
<i>Abra:</i> Bácsfeketehegyi lelet --- --- --- --- --- 418. l.	

LEVELEZÉS.

I. GUBITZA KÁLMÁN. Ujabb népván- dorláskori lovassírokról a Bácskában. (19 ábrával) --- --- --- 419—421. l.	III. BÁRÓ NYÁRY ALBERT. Szécsény- pinkahegyi leletről. (Három ábrával) 424—425. l.
II. LEHÓCZKY TIVADAR. Lévai és nagy- sároi leletekről. (Három ábrával) 422—424. l.	IV. HAUGH BÉLA. Alsónyéki ásátás (Tolna m.) --- --- --- 425—429. l.
	V. MÓRA FERENCZ. Bilicsi ásátások- ról (Szeged-Alsóallja)... --- 429—430. l.

IRODALOM.

I. Dr. Matthaeus Much: Die Trug- spiegelung orientalischer Kultur in den vorgeschiedlichen Zeitaltern Nord- und Mitteleuropas, Jena, 1907. ismerteti a. b. 431. l.	II. Walter Altmann: Die Italischen Rundbauten Berlin, ismerteti C. D. 431—432. l.
	III. Joseph Hampel: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn 432—433. l.

IV. Dr. Bagyary Simon: A magyar művelődés a XVI—XVII. században, *ism. F. L.* --- --- --- --- 433—434. l.
V. Karácsonyi János: Hogyan lett

Szent István koronája a magyar szent korona felső részévé, *ism. Hpl.* 434—436. l.
VI. Folyóiratok, *x. y.* --- 436—439. l.

M Ű Z E U M O K. T Á R S U L A T O K.

I. Az archæologiai bizottság évi jelentése 1907-ről --- --- --- --- 440. l.

II. Az országos régészeti és ember-tani társulat szeptemberi ülése, *ism. dr. Szentrei János* --- --- --- 441. l.

Abra.: Ékszeres a gombosi sírmezőről --- --- --- --- 446. l.

III. A nemzeti múzeumi érem- és régiség-osztály 1907-ben, *m. b.* 441—442. l.

IV. A múzeumok és könyvtárak főfelügyelősége, *ism. Hpl.* --- 442—446. l.

K Ü L Ö N F É L É K.

I. Dr. Récsey Viktor † --- --- 447. l.
II. Régészet a hazai kalendáriumokban --- --- --- --- 447—448. l.

III. Műipari adatok Kassa régi jegyzőkönyvéből, *Kerekes György* --- 448. l.

D) ÁBRÁK MAGYARÁZATA.

3. A szilágysomlyói Báthori-vár alaprajza.
5. A szilágysomlyói Báthori-vár kapuja.
11. Kálmán király aranygyűrűje 1—4. ábra.
14. I. melléklet: Női alakok.
  1. Rómában, Vatikán, Braccio nuovo.
  2. U. o. Galleria degli candelabri.
  3. Kopenhágában, Glyptothek Ny-Carlsberg.
  4. Párisban, Louvre.
18. II. melléklet: Női alakok. 1. Rómában, Museo nazionale.
  2. Firenzében, Uffizi.
  3. Párisban, Louvre.
21. 1. és 2. ábra. Vestaszűzek szobrai Rómában.
25. 1. ábra. Római kapu mintája égetett agyagból Dunapenteléről (Intercisa) a n. múzeum régiségtárában.
27. 2—3. ábra. Töredékek a dunapenteléri kapumintából. — 4. ábra. Torony mintájának csonka darabja égetett agyagból Dunapenteléről.
38. A gyöngyösi skytha temető helyrajza.
39. 1. ábra. Szűrős vaskanál skytha sírból.

40. 2—11. ábra. Cserepek a skytha sírokból.
41. I. tábla. Vas- és bronzrégiségek a skytha temetőből.
43. 12. ábra. Skytha kolomp vasnyelve.
45. II. tábla. Vastárgyak a skytha temetőből.
48. III. tábla. Skytha szekerekből való vasrészek.
49. IV. tábla. Vas- és agyagrégiségek a skytha sírokból.
50. 13—14. ábra. Vasrégiségek a skytha sírokból.
52. V. tábla. Bronz- és vasrégiségek a skytha sírokból.
53. 15. ábra. Bronzmarkolatú vastőr a gyöngyösi múzeumban.
57. A gyulavarsándi lopóshalom helyszínrajza és átmetszeti képe.
63. I. tábla. Őskori cseréptárgyak a lopóshalomból.
65. II. tábla. Őskori cserépedények a lopóshalomból.
69. III. tábla. Őskori cserepek a lopóshalomból.
72. IV. tábla. Árpádkori ékszerlelet a lopóshalomból.
73. V. tábla. Őskori csontszerszámok a lopóshalomból.
76. VI. ábra. Körfalba rakott őskori

- cserépedények csoportja a lopóshalomból. VII. ábra. Aranylemezű korongos dísz a lopóshalomból.
77. VIII. tábla. Árpádkori régiségek a lopóshalomból.
78. IX. tábla. Óskori gyöngyszemek. 1. Csigahéjből. 2—5. Üvegből. 6. Aranyból. A lopóshalomból.
81. Nagybányai ötvösművek a XVI. és XVII. századból. 1—5. ábra.
83. Thrák lovast ábrázoló domborműves márványtáblák Várhelyről. 1—2. ábra.
98. Erdélyi férfiviselet a XVII. században. I. tábla. 1. Rákóczi Zsigmond fejedelem. 2. II. Apafy Mihály fejedelem. 3. Nemesek a XVII. században. 4. Hajdú a XVII. században.
99. II. tábla. 1. Szász ifjú. 2. Előkelő szász. 3. Nagyszebeni szász királybíró. 4. Brassói főbíró.
102. III. tábla. 1. Nagyszebeni polgármester. 2. Szász tanács úr. 3. Szász tanács úr. 4. Nagyszebeni szász polgár.
103. IV. tábla. 1. Szász falusi bíró. 2. Erdélyi franciscanus barát. 3. Magyar kálvinista pap. 4. Magyar kálvinista pap.
106. V. tábla. 1. Bárczasági szász pap. 2. Szász falusi pap. 3. Evangelikus szász pap. 4. Evangelikus szász pap egyházi ornatusban.
107. VI. tábla. 1. Nem egyesült görög keleti pap. 2. Oláh falusi pap. 3. Görög keleti pap. 4. Oláhországi püspök.
110. VII. tábla. 1. Szász városi tanító. 2. Falusi kántor. 3. Székely katolikus tanuló. 4. Magyar kálvinista tanuló.
111. VIII. tábla. 1. Kálvinista tanuló. 2. Szász tanuló. 3. Szász tanuló. 4. Szász mesterember.
114. IX. tábla. 1. Anabaptista fazekas. 2. Korcsolyás. 3. Vándorló mesterlegény. 4. Székely paraszt.
115. X. tábla. 1. Postakocsis. 2. Szász paraszt. 3. Ökörhajcsár. 4. Oláhországi paraszt.
118. XI. tábla. 1. Temetésre menő oláh. 2. Hátszegvidéki oláh. 3. Falusi cigány. 4. Oláh bojár.
119. XII. tábla. 1. Oláhországi fuvaros. 2. Oláhországi sertéskereskedő. 3. Magyar viseletek a XVII. századból.
129. A nagyszentmiklósi 21. sz. aranycsésze.
138. 1—9. ábrák. Szalacscai (Zala m.) régiségek.
139. 10—15. ábrák. Késpengék Szalacs-káról.
140. 16—26. ábrák. Vasrégiségek Szalacs-káról.
141. 27—30. ábrák. Fibulák és egyéb régiségek Szalacs-káról.
143. 31—38. ábrák. Ékszerek s egyéb régiségek Szalacs-káról.
146. 39. ábra. Óskori bronztekercs Szalacs-káról.
147. 40—53. ábrák. Agyagrégiségek Szalacs-káról.
148. 54. ábra. Orsó gombok Szalacs-káról.
151. I. tábla. Az igeli emlék látképe.
155. II. tábla. Domborművek. 1. Nar-kissos. 2. és 4. Igeli pillértöredékek. 3. Daedalus és Ikarus. 5. Aktaeon és Diana.
161. III. tábla. Waldtbilidi síremlék.
177. Cserepek az apahidai «réti» östlepről.
189. 1. Hermes-Toth bronzszobrocskája a n. múzeumban.
190. 2. Hermes-Toth bronzszobrocskája a n. múzeumban.
191. 3—4. Hermes-Toth bronzszobrocskája a n. múzeumban.
194. A keresztényszigeti ág. hitv. ev. templom látképe és alaprajza. Az oszlop keresztmetszete.
196. A pókafalvi ág. hitv. ev. templom látképe.
197. Alaprajza.
208. Győri sírmező a régibb középkorból 256. sír.
209. 757. sír.
211. 764. sír.
212. 776. sír.
213. 778. és 781. sír.
215. 792. sír.
216. 796. sír.
217. 802. sír.
218. 804. sír.
219. 812. és 813. sír.
220. 826. sír.

221. 830. és 831. sír.
 222. 833. sír.
 223. 838. sír.
 224. 844. sír.
 225. 846. és 848. sír.
 226. 858. sír.
 227. 860. sír.
 228. 862. és 867. sír.
 229. 872. és 877. sír.
 230. 881. és 888. sír.
 232. Antik bronzfej. Antik márványfej. *a)* jobboldalról, *b)* baloldaltól, *c)* szemközt, *d)* fölülről.
 241. 1. Bronzlemezek (és kulcs) dunapentelei sírban lelt római ládácskáról.
 243. Bronzlemez római ládácskáról.
 253. Vaskori emlékek Munkács környékéről. V. tábla.
 260. VI. ábra. 1. Nyílhegy. 2. Bronz sarkantyú ugyanonnan.
 261. VII. ábra. Vaspánt paizsról ugyanonnan. VIII. ábra. Celta ezüstérem ugyanonnan.
 263. Zombori sáponyapuzsztat lelet.
 265. Zombori leletek.
 266. Szentvidi bronzszobrocska (Vas m.).
 284. Őskori cserépedény Gombosról.
 295. A Bakács-oltár Esztergomban.
 297. Ferrucci oltára Fiesoleban.
 317. I. Czernicki fedeles kupája Brassóban.
 319. II. *a. b.* Ernyetey Zsuzsanna fedeles kupája Brassóban.
 324. III. *a. b.* Goldschmidt Mihályné fedeles kupája Brassóban.
 325. Egy részlet ugyanazon kupáról.
 326. IV. *a.* Goldschmidt Mihályné második fedeles kupája.
 327. *b.* Részlet ugyanott.
 328. V. Fedeleskupa zenélő angyalokkal.
 331. Régiségek a gátéri (Kisújszállási) temetőből 259. sír. *a. b.*
 332. 244. és 246. sír.
 333. 257. és 259. sír.
 334. 266. sír.
 335. 272. és 273. sír.
 336. 275. és 277. sír.
 337. 285. és 286. sír.
 338. 287., 290. és 293. sír.
 341. Ószönyi Asklepios szobrocska.
 344. 1. ábra. Római épület alaprajza Dunapentelén.
 345. 2. ábra. Római votivemlék ugyanonnan.
 346. 3. és 4. ábra. Két római sirtábla ugyanonnan.
 348. 5. ábra. Római oltár ugyanonnan.
 350. Hallstattkori bronzkarperecz a n. múzeumban.
 371. Hallstattkori bronzkarperecz a n. múzeumban.
 379. Bronzkori lelet Tarnasról (Kolozs m.) a n. múzeumban.
 384. Árpádkori ereklyetartó bronzkereszt Krisztus bevéssett képével.
 386. I. Gonosztevők kelyhe a brassói Fekete-templomban.
 391. III. Csúcsíves kehely Casper fölírással ugyanott.
 393. Csúcsíves kehely sodronyzománczos diszszel ugyanott. *a—c.* részletek a sodronyzománczos kehelyről.
 397. Csúcsíves kehely ugyanott C. F. 1504 fölírással.
 400. Képek az eperjesi XV. századi adó-lajstromokban. 1. A lajstrom czimlapján.
 401. 2. Tollrajzú kép a lajstrom 10. lapján.
 402. 3. A 14. lapon.
 403. 4. Az utolsó lapon.
 407. Gombosi sírmező a régibb középkorból VI., VII., IX., XIV., XVIII., XXI. sírok.
 409. XXV., XXVII., XL., XLII., LVIII., LXI. sírok és Arpádkori sírlelet ugyanonnan.
 410. 1. Római torony mintája Potaissából. 2. Töredék római épület mintájából Potaissából.
 417. 3. Töredék római épület agyagmintájából Potaissából.
 418. Bácsfeketehegyi sírlelet a régibb középkorból.
 420. Dávodí lovassír a régibb középkorból (Bács m.).
 421. Bácsfeketehegyi lovassír a régibb középkorból.
 423. Lévai lelet a régibb középkorból.
 425. Szécsény-pinkahegyi lelet a régibb középkorból.
 446. Lelet a gombosi sírmezőből.

BETŰRENDES TÁRGYMUTATÓ.

A

- A. Sansovino 296.
 Aba koronája 434.
 Abakanszk 46.
 Abád 128.
 Abos 129.
 Abroncs 47, 337.
 Abundantia 244.
 Achilles 152, 250.
 Acsád 128.
 Actaeon 166.
 Actarius 285.
 Adai lelet 363.
 Adatok az erdélyi férfiselet történetéhez a XVII. században 97—122; — Kassa régi jegyzőkönyvéből 448.
 Adorjányi Ede 362.
 Adólajstromok 399.
 Adrien Blanchet 12.
 Aeconi 185.
 Aelius Atta 285; — Cesumarius 348.
 Aëtius 28.
 Afrikai emlékek 170.
 Agancs 413.
 Agárd 128.
 Agrippa 13; — thermái 432.
 Agyag bögrék 61—71, 254; — csésze 38, 254; — edény 270, 405, 406, 408, 410, 411, 412, 413, 414, 429; — gyermekjáték 148; — kapocs 227; — kerék 64; — korong 424; — korsó 254; — mécses 66, 67; — orsó 270; — tál 38, 68, 25; — urna 38, 270.
 Ajtai Endre 4.
 Ajton 127.
 Akadémiai Értesítő 439.
 Akanthus ornamentika 152.
 Akragas 170.
 Aktaeon és Diana 155.
 Alaki problémák a görög szobrászatban 186.
 Alexander Severus 271, 405.
 Alexandria 191.
 Alexandropoli tintinabulum 43.
 Algerie 18.
 Algir 170.
 Algyógyi «Kőalja» barlang 177.
 Alibunar 188.
 Alkamenes 373.
 Alkestis 171.
 Almádi 128.
 Almás 129.
 Alsófehér vármegye monographiája 179.
 Alsó-Kubin 442.
 Alsókubini Csaplovits-könyvtár 436.
 Alsónyéki ásátás 425—429.
 Alsószombatfalva 309.
 Alsótorjai castrum 86.
 Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn 432—433.
 Altling 29.
 Altmann 167; — Walter: Die italischen Rundbauten (ism.) 431—432.
 Amateur-kiállítás 436.
 Amelung 14, 231, 340.
 Amigoni 105.
 Ammianus 28.
 Amygone 166.
 Anabaptista fazekas 114.
 Ananinoi sírmező 43.
 Andrassy Dénes gróf 436; — Géza gróf 352.
 Andrea Ferrucci Bakács-oltára Esztergomban 289—305.
 Andreas Aurifaber 9, 122.
 Andrei 311.
 Andromache 153.
 Andromeda 153.
 Angyali üdvözet 300.
 Anjou-korbelti egyházi épület 369.
 Anjoukori okmánytár 1.
 Anka-Sziget 287.
 Annunziatio-jelenet 303.
 Anonymus 136.
 Antik épületminták Dunapenteléről 24—32.
 Antike Geschütze 377.
 Antikythera 237.
 Antimonium 395.
 Antiochia 190.
 Antiochiai Tyche 342.
 Antiope 242.
 Antiquités du Bospore Cimérien 42.
 Antoninus 271; — Caracalla 285; — Pius 160
 190.
 Antonius 16.
 Antwerpeni dóm 306.
 Aosta 34.
 Apafy, I., Mihály 2; — II., Mihály fejedelem 98.
 Apahidai «Réti őstelep» 172—179.
 Apamea 149.
 Apatin-csurogi sánczvonulat 86.
 Aphrodisias 15.
 Aphrodite 231, 232, 242; — és Pan 376; — -typusok utánezatai 23.
 Apollo 152, 169, 232; — -templom 13.
 Apor Péter 97.
 Apoxyomenos 19.
 Aptera 14.
 Apulum 235, 445.
 Aquileia 185.
 Aquileja síremlékei 31.
 Aquincum 27, 235.
 Aquincumi oltárok 285.
 Arad 442.
 Aradmegyei leletek 53.
 Aranyfüggő 332; — gyűrű 11—12; — korong 60, 76; — tekeres 78.
 Arany-ad 129.
 Aranyos 129.
 Aranyos-medgyesi Pók Anna 1.
 Aravantipulos 339.
 Archangel 314.
 Arch. Epigraphische Mittheilungen 14.
 Archæologiai bizottság évi jelentése 1907-ről 440; — kutatások a külföldön 372—376.
 Archiv für Anthropologie 432.
 Ardákháza 259.
 Argos 341.
 Arloni művész mintakönyve 169; — relief 100.
 Armenia 438.
 Arndt Pál 16, 342; — -Bruckmann: Griech und römische Porträts 20.
 Arneth 127.
 Ars 169.

- Artemis 14, 167, 244.
 Artemision 372.
 Ascanio Centorio 89; — Sforza síremléke Rómában 296.
 Ascoli 249.
 Asinius Pollio 13.
 Asklepios 235; — szobra a Nemzeti Múzeumban 339—343.
 Aspelin 37.
 Aszparukh 135.
 Athena 163, 242; — Giustiniani 18.
 Atheni múzeum 237.
 Athenis 13.
 Athléta bronzfej 237.
 Atta 285.
 Attalos 343, 373.
 Attila 85.
 Augustus császár 13; — korabeli kép 160.
 Aurelia Florentina 345, 346; — Hilara 238; — Iezena 359.
 Aurelianusokori fal Romában 28.
 Aurelius Bassus 345, 346; — Martius 348; — Proculinus 359; — Rufinus 359.
 Aurifaber 8—10.
 Autun 34.
 Avakum 313.
 Avar-frank háború 127.
 Avarokori emlékek 281; — sírok 438.
 Avarok 85.
 Avrozie 311.
 Azalusok 285.
 Ábrahám 313; — áldozata 320.
 Adám és Éva 313.
 Adánd 128.
 Ákosi ev. ref. templom 88.
 Állatnevekből származott helynevek 128.
 Áron 313.
 Árpád sírja 186, 440.
 Árpádokori ereklyetartó bronzkereszt Krisztus bevésett képével 384; — ékszerlelet 71; — királyok története 434; — okmánytár 351; sírlelet 409.
 Árpás 185.
 Artánd 128.
 Asatás a rábéli Anka-Szigeten 287.
 Asatások: alsónyéki 425—429; — apahidai 172—179; — biliscsi 429—430; — Bival-halmon 436; — Csabrendeken 139; — czikói 284; — delosi 375; — dorozsmai 286—287; — dunapentelei 24, 32—37, 149, 238—250, 343—350, 438; — ephesosi 372; — gátéri 330—339; — gerjéni 284; — gombosi 404—415, 446; — gyöngyösi 37—54; — Halápi-pusztán 436; — intercisai 24, 32—37, 149, 238—250, 343—350; — kenyérvári 366; — lelvi 268—270; — lopóshalmi 55—78; — miletosi 372; — mórashalmi 366; — ó-bébai 286; — ötömösi 369; — pergamoni 372; — Pécsent 437; — rábéli 287; — Telekházán 436; — tordosi 440; — tószegi 437.
- B**
- B. Rosellino 296.
 Bacchikus alakok 152.
 Bagyary Simon: A magyar művelődés a XVI—XVII. században 433.
 Bajmóczi vár 88.
 Bakács pecsétje 298; — oltár Esztergomban 289—305; — Tamás-féle kehely 386.
 Bakits-gyűjtemény 42.
 Balad 372.
 Balásfy Miklós 197.
 Baldogara Octavio 433.
 Ballagi A. 8.
 Ballagi: Kecskeméti W. Péter ötvöskönyve 322.
 Balta 56, 173.
 Balthasar 12.
 Bancza 159.
 Baouis 280.
 Baptisterium 294.
 Baracska 130.
 Barcza-Rozsnyó 201.
 Barcza-Ujfalu 201.
 Barczaság 204.
 Barczasági káptalan 200.
 Bargello 302, 303.
 Barkó 351.
 Barokk művészet 289; — oltár a bártfai plébánia-templomban 306—309.
 Bars megye 422.
 Barsszentkereszti kehely 386.
 Bartsch Igell senior 317.
 Barth 170, 171.
 Bartolomei 311.
 Bartus Fux 123.
 Basilius, II., császár 133.
 Bassus 158, 345, 346.
 Bathoryak bölcsője 3.
 Baumeister: Denkmäler des klassischen Altertums 30.
 Bácsbodrogmegyei tört. társulat 437.
 Bácsfalusi sáncz 86.
 Bácsfeketehegyi sírlelet 418.
 Bácskai lovassírok 419—421; — sánczok 85.
 Bácsordas 404.
 Bánáti sánczok 85.
 Bánfi Dénes 2.
 Bányai Elemér 438.
 Bányászati és kohászati történelmi múzeum Vajdahunyadon 437.
 Báránd 128.
 Bárczai Judit 82.
 Bárczasági ötvösművek 387; — száz pap a XVII. században 106.
 Bártfa középkori műemlékei 306.
 Bártfai epitaphiumok 436; — múzeum 436; — plébánia-templom 88; — plébánia-templom régi barokk oltára 306—309; — város-ház 354.
 Bátaszék 130.
 Báthori Endre 2; — István, erdélyi vajda 2; — István, lengyel király 2; — Kristóf 2; — László 1; — Szaniszló 6; — vára és temploma Szilágysomlyón 1—7; — Zsigmond 2; — Zsófia 2.
 Báthoriak családi cimere 2.
 Báthory András 433; — Endre 433; — István 433; — Miklós 283.
 Beauvais 172.
 Beich freskója 105.
 Beled 128.
 Bella Lajos: Aldunai leletek 267.
 Bellorophon 238, 239; — küzdeme a chimaira ellen 149.
 Benckner 207.
 Bene 53; — József 275.
 Benedek mester 395.
 Benedetto Roverrano 305.
 Benga Simon 433.
 Benkő József 3.
 Benndorf 31, 169, 236; — Antike Gesichts-helme und Sepulchralmasken 238.
 Benningen 168.
 Benningeni castellum 167.
 Beneventumi diadalív 235.
 Bereczk 86.
 Beregmegyei leletek 53, 254.
 Berek-hegy 1.
 Beringstedten 266.
 Berkes András 283.
 Berkeszi István 437, 438.
 Berlini könl. Museen 246.
 Bernoulli 236; — Römische Ikonographie 14.
 Berzília 135.

- Besztercebányai középkori kályhacsempék 437; — Mátvás-ház 436; — vártemplom 88, 306.
- Bethesda 246.
- Bethlen Gábor 352.
- Beyrut 439.
- Bezenye 368.
- Bécsi anthropologiai társulat 431; — Képes Krónika 130, 283; — Modena-gyűjtemény 376.
- Békefi Remig 437; — Remig: Magyarország műemlékei (ism.) 87—91.
- Békéscsaba 442.
- Békésmegyei Közművelődési Egyesület 55; leletek 53; — múzeum 55.
- Bél Mátvás 180.
- Béla, III. 136; — IV. király 351.
- Bélád 128.
- Biharmegyei leletek 53.
- Bikár Nénád 262.
- Biliscsi ásátások 429—430.
- Binsfeld 166.
- Bitá 85.
- Bitter Illés 438.
- Bivalhalmi ásátás 436.
- Bjeliméri lelet 281.
- Blanchet Adrien 12.
- Bocsat Pap Abel 85.
- Bodza 85.
- Boedas 19.
- Bogárd 125.
- Bogdány-ér 269.
- Boglár 198, 209, 389, 406, 410.
- Boguszláv 258.
- Bogyáni erdő 85.
- Bohus György 180.
- Boksu bulárföldi izmaelita vezér 135.
- Bold. Sz. Mária 6.
- Boldogságos szűz 326.
- Bolya-pusztá 131.
- Boncz Ódón 88, 92.
- Bonfini feljegyzései 282.
- Bonni Provinzialmuseum 245.
- Bononia 27.
- Borax 395.
- Borbála és Katalin 298.
- Bornemissa Anna 2.
- Bornomisza János 433.
- Boroksa 130.
- Borostyán 354.
- Borovszky Samu 351.
- Borsodmegyei leletek 53.
- Borsova 258.
- Botfalu 201.
- Botond 132.
- Boyta vezér 130.
- Bosco Reale 245.
- Bostoni Museum 237.
- Boszniai leletek 53.
- Bödöge-Markota 93.
- Bögre 39, 60, 70, 254.
- Börzsönyi Arnold: Győri sírmező a régibb középkorból 208, 230; — Arnold: Római és egyéb dunántúli leletekről 183—185.
- Braccio Nuovo 14.
- Bramante 294.
- Brankován Konstantin vajda 310.
- Brassai Fekete-templom kincstára 315; — ötvösművek 385—399; — ötvösök és ötvösművek a XV. és XVI. században 8—10, 122—126, 198—208, 315—330.
- Brassemponty Venus 267.
- Brassói főbíró 99.
- Brassómegeyi sánczvonulatokról 85.
- Braun Arnold 187.
- Bregetio 187, 339.
- Brockhaus 314.
- Bronz boglár 410; — csat 208, 210, 213, 216, 223, 225, 333, 334, 335, 406, 407, 421; — csákány 202; — csengetyű 337; — csörgők 40, 41; — cső 406; — fibulák 144, 264, 265, 270, 286; — fülbevaló 219, 220, 412; — gyermekjáték 147; — gyűrű 71, 215, 224, 229; — halántékkarika 270; — kard 262; — karika 217, 221, 331; — karperecz 44, 52, 71, 219, 221, 229, 252, 254, 262, 270, 350, 371, 406, 412, 414, 429; — kolompok 40, 41; — láncz 255; — lelet 137—148, 262, 379, 437; — lemez 406, 410, 429; — lovacská 147; — övdíz 212, 213, 222, 226, 227, 334, 408; — pálczika 405; — pánt 210, 212, 213, 333, 334, 335; — pénz 405; — pityke 144, 212, 213, 214, 215, 223, 429; — sarló 173; — szíjkarika 406; — szíjvég 212, 213, 214, 215, 219, 223, 225, 228, 264, 265, 332, 334, 335, 406, 407; — szobrocská 266—268; — tű 173, 263, 270; — véső 47, 138, 173, 218.
- Bronzkereszt Krisztus bevésett képével 384.
- Bronzmaszk a Nemzeti Múzeumban 231—238.
- Bruckenthal-múzeum 197.
- Bruckner Győző: A késmárki Thököly-vár fal-festményeiről 180—183.
- Bruc-a 130.
- Bruni síremlék 296.
- Brunn 170.
- Bruzen la Martinière 180.
- Bubics Zsigmond 186, 440, 446.
- Budai Krónika 130; — Szentháromság egyház kiásatása 186.
- Budapesti amateur-kiállítás 436; — belvárosi templom 88; — ősrégészeti kongresszus 37; — ötvösműkiállítás 390; — Szent István-templom 88.
- Budavári halászbástya és a Domokos-szerzetesek temploma 90; — koronázó templom 88.
- Buday Árpád 92.
- Buecheler 171.
- Buila 128.
- Bulescu 128, 132.
- Bunyitay Vincze: Szilágymegeye középkori műemlékei 2.
- Bupalos 13.
- Burckhard 305.
- Burgund 352.
- Burgusról szóló felirat 348.
- Burlington 191, 234.
- Burzenland 315.
- Butaul Zoapan, Buila Zoapan 127—137.
- Buzogány 56.
- Bükkös-sziget 184.

C

- C. Julius Geminus Capellianus 439.
- Cadusa 131.
- Caere 46.
- Caesernius 185.
- Cagnat 166, 167.
- Caligula lovas szobra 236.
- Campaniai festmények 158.
- Cantopates szobrocská 165.
- Capellianus 439.
- Capistrano János arczképe 89.
- Capua 248.
- Capuai amphitheatrum 167; — dombormű 160.
- Caracalla 285.
- Carnuntum 28.
- Carrhae 149.
- Carthago 243.
- Casa de Pilatos 16.
- Casali-féle oltár 162.
- Caspari Ursini Velii: De bello Pannonico 298.

Casparus aurifaber 123.
 Castaldo János 89.
 Castel Trosino 249.
 Catarina dei Funari 296; — Froniana 322.
 Cavailloni-iv 30.
 Cavedoni 157.
 Cervinka J. L. 433.
 Cesumarius 348.
 Chalcopyrit 137.
 Chalon-sur-Saone 172.
 Champlieu 172.
 Champlieu-i színház 152.
 Chares 165.
 Chateauroux 12.
 Chatsworth 14.
 Chausso 205.
 Chele 131.
 Cherson 282.
 Chimaera 238, 239.
 Christianus Hyrser 206.
 Cibinium 204.
 Ciborium 198.
 Cicero 13.
 Cillei Hermann gróf 89.
 Cillium 170, 171.
 Clarac 14, 23, 341.
 Claudia Felicitas császárné 93.
 Claudius 13.
 Clavius Petronianus 346.
 Clemens aurifaber 123.
 Clédat 280.
 Coh. miliaria Hemesenorum 149.
 Collegium cultorum 149.
 Colomannus goltschmit 123.
 Colonia Trajana 29, 34.
 Comatimara 349.
 Commodus császár 21, 348, 405.
 Confraternitas Corporis Christi 8.
 Conrad Aurifaber 79.
 Constantin 28.
 Constantina 345, 346.
 Constantine 18.
 Constantinópolis 243.
 Constantinus 152; — és Helena esküvője 157.
 Constantius, II., -féle rézérem 211, 216.
 Conze L 162
 Corcellettes 46.
 Correspondenzblatt der deutschen anthropologischen Gesellschaft 432.
 Corvin János síremléke a lepoglavai plébánia-templomban 89.
 Crusz Hanns 9.
 Csabrendek 139.
 Csapágy 203.
 Csaplovits-könyvtár 436.
 Csát 208, 210, 213, 216, 218, 221, 222, 223, 225, 232, 333, 334, 335, 389, 403, 406, 407, 421.
 Csákány 262.
 Csánki Dezső 351.
 Csányári lelet 244.
 Cseh I.
 Csengetyű 336.
 Csermelyi Sándor 438; — Sándor: Az igeli síremlék mythologiai domborművei 149—172.
 Csernátfalusi kehely 385.
 Cserni Béla 445.
 Csertomliki lelet 43, 44.
 Csésze 38, 254, 279.
 Csicsva 351.
 Csiholóvas 279.
 Csikózabla 408.
 Csik-Somlyó 398.
 Csipkés Elek 272.
 Csiszolókö 142, 279.
 Csolt I.
 Csombord 53.
 Csomor Béla 37.

Csongrád 134.
 Csont fésű 248; — lemez 210, 217; — orsó 248; — stílus 248; — tárgy 336; — tű 175; véső 175.
 Csörgők 40, 41, 42.
 Csücsives kehely C. F. 1504. felírással 396; — kehely Casper felírással 390; — kehely Jézus Mária felírással 387; — kehely zománcczos díszszel 392.
 Csürog-ujvidéki sánczvonulat 86.
 Csüngő 230.
 Csütörtökhegyi kápolna 88.
 Cumaei lelet 247
 Cumont 164.
 Curium 267.
 Curtea d'Argis 310.
 Cyprusi szobrocskák 267.
 Czákó Elemér 436.
 Czecei Eöcshöd 130.
 Czepléd 281.
 Czebi János 80.
 Czernicki fedeles kupája 315.
 Czéhmesterek könyve 389.
 Czikói lelet 208, 284.
 Cziráky 279.
 Czobor Béla 435.

D

Dacia 272.
 Daciai thrák lovas-émlékek 82—85.
 Daedalus 169; — és Ikarus 155.
 Damaskus 439.
 Damasus Kraus 204.
 Damophon 232.
 Danae 242.
 Danczka 433.
 Dankó József 290, 291.
 Darnay Kálmán 437, 447; — Kálmán: Kelta pénzverő- és öntőműhely Szalacsán (Somogy m.) 137—148; — Kálmán: Sümegh és vidékének őskora 143.
 Dáciai emlékek 445.
 Dánia 431.
 Dániel 234, 313; — az oroszánveremben 244; — mint stilités 311.
 Dávid 313.
 Dávod 419.
 Debreczen 126, 442; — vidéke 53.
 Debreczeni Kalendárium 447; — múzeum 437.
 Decurio coloniae Aquinci 350; — Colonia Napocae 361.
 Deidameia 250.
 Dell 30.
 Delos 375.
 Demeter 16.
 Demkó: Az orvosi rend története 371.
 Demsuti falképek 441.
 Desjardins 243.
 Detta 187.
 Deutsche anthropologische Gesellschaft 432
 Déce 128.
 Délmagyarországi éremleletek 438; — tört. és rég társulat 438.
 Déloroszországi kurgán leletek 40.
 Déva 235, 445.
 Diana 155.
 Dianának nymphái 167.
 Didron 312, 314.
 Didymai Apollo-templom 438.
 Dimitrie 311.
 Diocletianus 27, 272.
 Dionysos háza 375.
 Diód 128.
 Diósgyőr 352
 Disznód 128.
 Divald Kornél árvamegyei kutatásai 436; — Kornél: Besztercebányai középkori kályhasempék 437.

Dobó István 433.
 Doidalsas-féle Aphrodite 168.
 Dolmány 100.
 Domaszewsky 30.
 Domborműves márványtáblák 82—85.
 Dominikánusok klastroma 208.
 Domokos-szerzetesek temploma 90
 Domonkos János: A Lopós-halom (Arad m.)
 55 78.
 Donatello 294; — Annunziatiója 303.
 Donja-Dolina 53.
 Dorozsmai lelet 286—287.
 Dörpfeld 374; — -Reisch: Das griechische
 Theater 31.
 Dresdai Artemis 14.
 Drexel F. 415; — F.: Két antik épületminta
 Dunapenteléről 24—32.
 Droga herceg 159.
 Drud 206.
 Drugeth-féle várnégyszög 351.
 Dubováci lelet 53; — urnatemető 188.
 Dudás Gyula: A felsőzepléni várakról 351
 —354.
 Duhn 22, 160.
 Dunapataji aranykapocs 227.
 Dunapentelei antik épületminták 24—32; —
 ásatások 32—37, 149, 238—250, 343—350, 438.
 Duna-Szekcső 134.
 Dunántuli leletek 183—185.
 Durand 314.
 Durm 235; — Baukunst der Römer 24.
 Dutschke: Bildwerke aus Oberitalien 16
 Dygetoigé 128.
 Dylch 207.

E

Ecce Homo szobra 307.
 Ecsed 128.
 Edgar: Greek bronzes 15, 190.
 Efigies Principum Transylvaniae 104.
 Eger 446.
 Egregy 128.
 Egri minaret 88.
 Egyed mester 434.
 Egyek 254.
 Egyetemes Philologiai Közlöny 438.
 Egyházi ingó műemlékek védelme 436.
 Egyptom 431.
 Egyiptomi görög papyrusleletek 438.
 Eichstädt: De imaginibus Romanorum 237.
 Eke 56.
 Elagabalus 23
 Eleusínios 15.
 Elias vajda 206.
 Emlékek: aquincumi oltárok 284; — ascanio
 Sforza síremléke 296; — Asklepios 339—
 340; — avarkori 281; — barokk oltár Bárt-
 fán 306—309; — bruni síremlék 296; —
 dácziak 445; — dunapentelei 343—350; —
 esztergomi Bakács-oltár 289—305; — fi-
 solei oltár 293, 297; — filipesti 312; — firen-
 zeai Asklepios 340; — Flaviusok síremléke
 Cilliumban 170; — II. Gyula pápa sír-
 emléke 296; — honfoglaláskori 278—282;
 — Hunyadiak síremléke 88; — igeli sír-
 emlék 149—172; — XXIII. János síremléke
 294; — keresztyén-szigeti 193—197; — líptó-
 megyei 436; — Mária királyné síremléke
 438; — Nereida-emlék 169; — ószónyi As-
 klepios 340; — pókafalvi 193—197; — ró-
 mai votívta 345; — sarmisegethusai
 164; — skytha 37 52; — thrák lovas-
 emlékek 82—85; — tordai rómaiokir 272;
 — umbriai 437; — Vendramin síremléke
 296; — Waldbillidii síremléke 152.
 Emlékbeszéd Wosinszky Mór fölött (ism. a. b.)
 283—284.

Arch. Értesítő 1908. XXVIII. kötet.

Emmausi jelenet 311.
 Endre, II. 136.
 Endréd 128.
 Endris Golsmeth 8; — Joger 9.
 Engelmann R. 415; — R.: Az Intercisai épü-
 letminta 32—37; — Rikárd: Egy pannoniai
 ládácska 238—250.
 Enns melletti Porta Praetoria 29.
 Enoch 313.
 Enyeter Zsuzsánna fedeles kupája 318.
 Eöchöd 130.
 Eötvös Sámuel 80.
 Eperjesi XV. századi adóajztromok 399 403.
 Ephesos 372.
 Ephesosi oszlopos épület 31.
 Ephesusi Hera 22.
 Epitynchanus-féle fogadalmi relief 159.
 Equitius comes 28.
 Erasmus Goltschmit 123.
 Eraton 15.
 Erdélyi férfiviselet a XVII. században 97—
 122; — franciscanus barát 103; — mú-
 zeum 179.
 Erdély régiségei 1.
 Erdős 129.
 Eremitage 342.
 Erked 53.
 Eros 15, 242, 376.
 Erzsébet királyné múzeuma 437.
 Escher 162.
 Esquilinusi festmény 160.
 Esztergom 446.
 Esztergomi Bakács-oltár 289—305; — olajtartó
 386.
 Etzigé 128.
 Eumenés 343; — II. 373.
 Európai emberiség műveltsége 431
 Eutychides 342.
 Evangélikus száz pap 106
 Ezechiél 149, 313.
 Ezüst boglár 209; — csésze 279; — csüngő
 230; — fibula 248, 405; — függő 410, 411,
 414; — fülbevaló 264, 265, 331; — gomb
 209; — kancsó 315; — karika 270;
 karperecz 145, 413; — kehely 385; — korsó
 200; — övdész 208, 200; — pénz 405, 406;
 — szíjvég 208, 210, 221; — szűrőedény 44.
 Épületminta Dunapenteléről 24—32.
 Érd 131.
 Észak-afrikai ásatások 372

F

Fadoboz bronzlemezzel 436.
 Falfestmények 180 183.
 Falusi cigány 118; — kántor a XVII. szá-
 zadban 110.
 Fano 34.
 Farinelli 16.
 Farkas Jeromos 92.
 Farkas 128.
 Farkasfalvi Imre: Váci könyv, szerkesztette
 Tragor Ignác (ism.) 282—283.
 Farnese erkélye 296.
 Faustina 14, 271; — hajviselete 18.
 Fedeles kupák 315—330; — kupa virágkoszo-
 rús angyalokkal 329; — kupa zenélő an-
 gyalokkal 327.
 Fegyvernek 53
 Fehérhegy 1.
 Fehértemplom 440.
 Fejérd 53.
 Fekete György 347.
 Feketehalom 201.
 Felcsuthi lelet 243.
 Feliratos kelyhek 385—399
 Felső-balogi lelet 147.

Felső-Bácska 419.
 Felsőbánya 137.
 Felső-regmeczi templom 88.
 Felsőszombatfalvi templom 309—315.
 Felsőtorontálmegye 287.
 Felsőzemléni várak 351—354.
 Feltámadó Udvöztető 316.
 Fenőkő 256.
 Fenyőgyőralja-dűlő 436.
 Ferrucci 289—305.
 Fetter János Ferencz: Szilágyosmlyó Báthori vára és temploma 1—7.
 Fémipar kezdetei 431.
 Fémtűkőr 248.
 Fényképi fölvételekről 437.
 Férfiviselet a XVII. században 97—122.
 Fésű 248.
 Fial-Püspöki hegyközség 37.
 Fibula 144, 198, 248, 264, 265, 269, 270, 286, 405, 413, 422.
 Ficinio 301, 302.
 Fiesolei oltár 293, 294, 297.
 Filip 311.
 Filipesti templom 312.
 Finály Gábor 24, 92, 179, 186; — Gábor: Rudolf Schneider, Antike Geschütze auf der Saalburg (ism.) 377.
 Fiorelli 248.
 Firenze 19, 20; — Baptisterium 294; — Pogio Imperiale 22.
 Firenzei Asklepios 340.
 Fischer Emil 279.
 Flavianus 349.
 Flaviusok korabeli női szobrok 13—24; — sír- emléke Cilliumban 170.
 Florentina 345, 346.
 Foerster: Sculpturen aus Antiochia 190.
 Fogaras 126, 204.
 Fokos 225.
 Forrer 46.
 Forster Gyula 92, 186; — Gyula: A budavári Halászbástya és a Domokos-szerzetesek templomának romjai 90; — Gyula: Capistrano János arcsképe 89; — Gyula: Az esztergomi szép templom főkapujának maradványai 90; — Gyula: A Hunyadiak sír- emlékei 88; — Gyula: Magyarország mű- emlékei (ism. Békefi Remig) 87—91; — Gyula: A műemlékek védelme a magyar kormány visszaállítása óta 88.
 FORTIS 272.
 Fortuna 345; — szobor 16.
 Fortunat von Schubert Soldern 433.
 Fouilles de Delphes 19, 22.
 Földvár 201.
 Fraknói Vilmos 282, 291, 436.
 Franciscus Lecz 124.
 Franciaországi evangeliariumok 150; — temp- lomok műkincsei 437.
 Frank birodalom 149.
 Frater György 126, 204.
 Frey Imre: Kisköszegi és mátételki leletek- ről 273—275.
 Fronius 322.
 Fröhner 341.
 Fundatio S. Albani Namucensis 133.
 Furai Dénes barát 314.
 Furtwängler: Ancient sculptures at Chats- worth House 14; — Eine argivische Bronze 189; — Kunstsammlungen in alter und neuer Zeit 13; — Originalstatuen 14, 17, 339; — Sammlung Sabouroff 342; — Das Tropaion von Adamklissi 235; — Zu den tegeatischen Skulpturen des Skopas 231.
 Futásfalva 86.
 Fux János 198.
 Fülbevaló 77, 219, 220, 264, 265, 331, 332, 410, 411, 412, 414.

Fülei lelet 183.
 Fülöp király 132.
 Füzesvölgy 188.

G

Gabii Artemis 18.
 Galenit 137.
 Galerius 27.
 Galleria degli Candelabri 15.
 Gallia Belgica 169.
 Gallienus 190; — császár 432.
 Gallishegy 256.
 Ganymedes 150.
 Garam-szent-benedeki apátság 88.
 Gaspari Pesthensisi 205.
 Gatyá 100.
 Gaukler 170, 171, 243; — Musée de Constan- tine 18.
 Gaul Károly 50.
 Gaye: Carteggio d'Artisti Firenze 291.
 Gábor arkangyal 311.
 Gálszécs 354.
 Gátéri temető a régibb középkorból 330—339.
 Gebell 318.
 Gejza király 283.
 Gemmarius 204; — Perrelhefter 126.
 Gemmitrisores 92.
 Genersich Christian 180.
 Georgius aurifaber 8, 124; — Pellio 205, 206; — Schuler 79.
 Gerecze Péter 92, 186, 197, 441; — Péter: Ma- gyarország régi falképeinek jegyzéke és iro- dalma 91; — Péter: A műemlékek orszá- gos bizottsága rajztárának jegyzéke 90; — Péter: A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma 91; — Péter: A pécsi székesegyház építészeti és szobrászati emlékei 436.
 Gerevich Tibor 437.
 Gergely, IV. 434.
 Gerjani lelet 284.
 Germán 311.
 Gernyeszeg 53.
 Gernyeszegi kúp 42.
 Geycha 128.
 Geysa 133.
 Gégenyi ezüstsésze 279.
 Géremésóff 40.
 Géza, II. király 131.
 Géza-féle korona 435.
 Giacomo della Porta 206.
 Glad bolgár fejedeleme 127.
 Glasgalle 395.
 Glinistcei sírlelet 42.
 Glyptothek Ny-Carlsberg 15.
 Gnecci Fr.: Le personificazione sulle mo- nete imperiali 19.
 Gohl Odön 12, 252.
 Goldschmit Mihályné fedeles kupája 321.
 Goldziher Ignác 439.
 Goltsmid 8—10.
 Gomb 209, 389.
 Gombosi cserépedény 284; — sírmező 404— 415, 446.
 Gonosztevők kelyhe 385.
 Gorgofej 238, 239.
 Gorgoneion 240, 246.
 Góti emlékek 422.
 Gótiikus ötvösművészet 386.
 Görög festészet 149; — hellenisticus művelt- ség 149; — keleti pap 107; — kereszt- alakú építmények 290; — művészet 13.
 Görögország 372.
 Götze A. 432.
 Graef 30.
 Graeven 156; — Antike Schnitzereien 248.
 Gráczziák 246.
 Greger Kyndlink 392.
 Grenier 152.

Grèan-féle gyűjtemény 16.
 Griechische Bildwerke im republikanischen Rom 13; — Holzarkophagen aus der Zeit Alexanders des Grossen 247.
 Griessing István 126, 204.
 Grigorie 311.
 Grimani-féle reliefképek 167.
 Grottaferrata 280.
 Gróh István 309, 441.
 Gruss Hannes 318.
 Gsell 170.
 Gubitz Kálmán: A zombori bronzleletről és a kladvói kincsről 262—265; — Kálmán: Újabb népvándorláskori lovassirokról a Bácskában 419—421.
 Guimet 341.
 Guttmann Rezső 188.
 Gyárfás István 370; — Tihamér: Brassai ötvösök és ötvösművek a XV. és XVI. században 8—10, 122—126, 198—208; — Tihamér: Brassai ötvösművek 385—399.
 Gyejcsa 128.
 Gyermejkjátékok 147, 148.
 Győrőfi György 2.
 Gyertyatartó 198—203.
 Gyomai sírlelet 53.
 Gyód 128, 129.
 Gyöngyfüző Bona 92.
 Gyöngyök 148, 209, 269, 270, 336, 405, 406, 410, 411, 412, 429.
 Gyöngyóshalász 37.
 Gyöngyösi kalendárium 447; — múzeum 54; sírlelet 37—54
 Györk 354.
 Győr 185, 446
 Győri sírmező a régibb középkorból 208—230.
 Győrtelek 1.
 Gyula, II., erdélyi fejedelem 133; — II., pápa síremléke 296.
 Gyula-Varsánd 55.
 Gyulafehérvár 204, 433, 442.
 Gyulafehérvári káptalan 1; — múzeum 85.
 Gyűrű 11—12, 71, 77.

H

Habánok története 104.
 Hadik-Barkóczy Endre 351
 Hadrian kora 23.
 Hadrianus 160.
 Hageladas-féle szobrocskák 190.
 Hajdú a XVII. századból 98.
 Hajdumegyei leletek 53.
 Hajdusámsoni bronzlelet 437.
 Halaváts Gyula 92, 186, 187; — Gyula: Régészeti tanulmányok Szeben megyében 186; — Gyula: Régészeti útijegyzetek Kereszténysziget és Pókafalva környékéről 187, 193—197.
 Halántékgyűrű 269, 270.
 Halápi puszták 436.
 Halicarnassusi Mausoleum 341, 375.
 Hallstatti kultúra 39.
 Hallstatti korabeli bronzkarperecz a N. Múzeumban 350, 371.
 Halmágy 53, 129.
 Halomsírok 437.
 Halters 36.
 Hamdy Bey 17.
 Hammer-féle telep Moholon 365.
 Hampel József 24, 37, 43, 47, 53, 84, 127, 132, 139, 147, 149, 173, 186, 368, 441; — József: Kálmán király aranygyűrűje 11—12; — József: Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről (ism. Supka Géza) 278—282; — József: Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn 432—433.

Hannes Gruss 318; — Igell 317; — Leffler 317.
 Hanns Goltsmit 8; — Tejtisch 9
 Hans Tartler 330; — von Mydves 395.
 Harangok 90, 92—93; — Mátyás király idejéből 90.
 Hargita-krizbai sáncz 86
 Harnai ág. ev. román stílyú egyház 88.
 Harpyia 169.
 Hass salzburgi ötvös 434.
 Hateriusok síremléke 14.
 Haug Béla: Alsónyéki ásatás (Tolnamegye) 425—429; — Béla: Wosinszky Mór életrajza (ism. ab.) 283—284.
 Havasalföldi sánczok 85.
 Hawich 157.
 Hazai kalendáriumok 447; — skytha emlékek 39.
 Háló-súlynehezék 437.
 Három király 326.
 Háromszéki sánczvonulatok 85.
 Hársfalva 261.
 Háthegy 258.
 Hátszeg 445.
 Hátszegvidéki oláh 118.
 Heddernheim 164.
 Hegeso 247.
 Hekler Antal 347, 438; — Antal: Alaki problémák a görög szobrászatban 186; — Antal: Archaeologiai kutatások a külföldön 372—376; — Antal: Asklepios szobra a N. Múzeumban 339—343; — A.: Flavisch-trajaneische Porträtstudien 14; — Antal: Hermes-Thoth szobrocskák a N. Múzeumban 189—191; — Antal: Két aquinumi oltár 285; — Antal: Márványfej és bronzmaszk a N. Múzeumban 231—238; — A.: Römische weibliche Gewandstatuen 16, 234; — Antal: Ruhás római női szobrok a Flaviusok korától kezdve a császárság végéig 13—24.
 Hektor 149; — lándzsával 311.
 Helbig 14.
 Helena 157.
 Helios 245; — képe 164.
 Heltai Gáspár 283.
 Hemesa 149.
 Henrik, III. 435.
 Henszlmann M.: L'âge du fer 268.
 Hera 17, 242; — Barberini 18.
 Herakles apotheosisa 154; — és Alkestis 171; — és a hydra 156; — Epitrapeziosa 374; — küzdeme 239.
 Herculaniumi nők 14, 232.
 Herepe 53.
 Herkenrath 17.
 Herkulesfürdő 188.
 Herman Ottó 448.
 Hermes 190, 240; — Anum 191; — -Apollo-Thoth 191; — -Thoth szobrocskák a N. Múzeumban 189 191; — Trismegistos 191.
 Herodes Atticus 20.
 Herodotos 49.
 Herold Boldizsár 92—93.
 Hesione 168
 Hesperidák 157.
 Hettner 152.
 Hevesmegyei leletek 53.
 Heydemann: Mittheilungen aus den Antikensammlungen in Ober- und Mittelitalien 20.
 Héron de Villefosse 18.
 Hidvég 1.
 Hierotheus 132.
 Hilarus 28.
 Hitelesítő jelek ötvösművekben 377 379.
 Hoernes 448; — Mór 267; — Die Urgeschichte des Menschen 144.
 Hogarth 372.

Holzarkophage aus der Zeit Alexander des Grossen 247.
 Homárka 85.
 Homonna 351.
 Honigberg .01.
 Honfoglaláskori emlékek 278—282.
 Honterus János 198.
 Horvát-Méller-féle telep 365.
 Horváth István 344.
 Hőltövény 201.
 Huelsen 158.
 Huldenreich Leonhard 308.
 Hunárka 85.
 Hunn Krónika 130.
 Hunn-bolgár elem 135.
 Hunnok 1, 28.
 Hunyadi János 434; — Kálmán 423; — László síremléke 88.
 Hunyadiak czimere 90; — síremlékei 88.
 Hunyadvármegye földjének története 177
 Huszka József 92, 186, 441.
 Hübner 157.
 Hülek 131.
 Hülsen: Das Forum Romanum 20.
 Hygieia 232; — kultusza 235.
 Hylas elrablása 158; — és a nymphák 154
 Hysrer 206
 Hytemes 370.

I

Icsigyi 129.
 Idalium 267.
 Igell 317.
 Igelli síremlék mythologiai domborművei 149—172.
 Igman 128.
 Ikarus 155, 169.
 Illés 313.
 Illarus 24, 32.
 Imboof-Blumer 342.
 Inchoffer 282.
 Insula Lebeő 269.
 Intercisai ásátások 24, 32—37; — épületminta 32—37, 415.
 Io-Hermes-féle jelenet 156.
 Iparművészeti múzeum 436.
 Iphigenia 152.
 Ipolyi Arnold 446.
 Iris 246
 Irnik 135
 ISIS 22; — -Fortuna-Nike 191.
 Ismertetések: Altmann Walter: Die italischen Rundbauten (ism. C. D.) 431—432; — Bagary Simon: A magyar művelődés a XVI XVII. században «Szamosközy István történeti maradványai alapján» (ism. F. L.) 433—434; — Folyóiratok (ism. x. y.) 436—439; — Hampel József: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn 432—433; — Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről (ism. Supka Géza) 278—282; — Haugh Béla: Wosinszky Mór életrajza (ism. a. b.) 283, 284; — Magyarország műemlékei. A vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából szerkeszti báró Forster Gyula (ism. Békefi Remig) 87—91; — Kacsanyi János: Hogyan lett Szent István koronája a magyar szent korona felső részévé (ism. Hpl.) 434—436; — Miske Kálmán: A velem-szentvidi őstelep (ismerteti Márton Lajos) 276—278; — Much Matthaues: Die Trugspiegelung orientalischer Kultur in den vorgeschichtlichen Zeitaltern Nord- und Mittel-Europas (ism. a. b.) 430; Ortway Tivadar: Emlékbeszéd Wosinszky Mór fölött (ism. ab) 283—284; — Schneider Rudolf: Antike Geschütze auf der Saalburg (ism. Finály Gábor) 377; — Trager

Ignác: Váczi könyv (ismerteti Farkasfalvi Imre) 282—283.
 István vajda 206.
 Iszperik 135.
 Itáliai ásátások 372; — portrait-művészet 23.
 Italische Rundbauten 431.
 Itzenhoe 266.
 Iványi Béla 399.
 Izabella királyné palotája 433.
 Izaiás 313.
 Izsák 313; — feláldozása 244; — története 320.

J

Jaáki apátsági templom 88.
 Jacobus Goltsmid 8; — Kyrorsch 202
 Jahn-Michaelis 156.
 Jakab 313.
 Jakobe 311.
 Janitschek 150.
 Januarius Otio 347.
 Jaroslavl templom 309.
 Jaszenova 188.
 János evangélista 298; — XXIII., síremléke 294; — Zsigmond 196, 433.
 Jánosi templom 88.
 Jászskürt 441.
 Jekaterinoslav 44.
 Jelentés a M. N. Múzeum 1907. évi állapotáról 441—442.
 Jelentések vidéki múzeumok gyarapodásáról 443.
 Jeremiás 313; — segesvári ötvös 434.
 Jerg Gebell 318.
 Jerney-féle téglagyár 286.
 Jeruzsálem 311.
 Jeszenő 351.
 Jezena 359.
 Jézus születése 311; — megkereszteltetése 326; — pontifikál a frigsátor mellett 313; — szolgáltatta az áldozatot 311.
 Joan apostol 311.
 Ioanne 311.
 Joanne Hoch 202.
 Joannes Fux 125; — Kwps de Zilah 125; — Thortler 206.
 Johann Zernichi Zinkenbläser 318.
 Johanna gyónása 438; — megkoronáztatása 1352-ben 438.
 Johannes Cruz 8; — Goltsmith 9.
 Jordan: Der Tempel der Vesta und d. Haus der Vestalinnen 21.
 Jorg Goltsmet 8.
 Journal of hell. Studies 14.
 Jónás 313, 319.
 Józsa András 279.
 József testvéreivel 244.
 Judás árulása 311.
 Judinai lelet 44.
 Julia Domna 21; — Soemias 23; — Titus leánya 14.
 Julius Geminus Capellianus 439.
 Juliusok st. remyi síremléke 235
 Junius Bassus 158.
 Jupiternek szentelt oltár 350
 Juridicus Municipii Parolissensis 361.
 Justi 281
 Juvenalis 162.

K

- Kaczagány 100.
 Kada Elek: Gátéri (kun-kisszállási) temető a régiebb középkorból 330—339.
 Kadicsa 131.
 Kahrié-dsamii mozaikok 280.
 Kairói múzeum 246.
 Kaiser Friedrich-múzeum 439.
 Kakasdomb 53.
 Kalabriai herceg keresztelése 438.
 Kalapács 56, 251.
 Kalmücken 128.
 Kálvária-domb Dunapentelén 343.
 Kamenaja Mogila 44.
 Kamennaje babe nevű kőszobrok 268.
 Kancsó 315.
 Kandra Kákos 1
 Kanna 80.
 Kapa 56.
 Kapocs 218, 227, 255, 422.
 Kard 139, 228, 261, 262, 270, 389.
 Karika 48, 49, 209, 217, 221, 252, 270, 331.
 Karancsberényi Berényi Gyeörgy 93.
 Karácsonyi J.: A magyar nemzetségek 134.; — János: Hogyan lett Szent István koronája a magyar szent korona felső részévé 434—436.
 Karcu Antal Arzén 283.
 Kardos Kálmán 439.
 Karlik Ignác 188.
 Karlsruhe 248
 Karmantyú 100.
 Karperecz 44, 52, 71, 77, 145, 219, 221, 229, 252, 254, 262, 265, 269, 270, 332, 350, 371, 406, 408, 412, 413, 430.
 Kassa 443; — régi jegyzőkönyve 448.
 Kassai dóm monographiája 440; — múzeum 436; — székesegyház 88, 306.
 Kastili kapu 28
 Kaszr-al-abjad 439.
 Kaszr-Tiba 439.
 Katalin 298.
 Katlan 56.
 Kaufmann Friedrich 433.
 Kaukázus 43.
 Kazbek 43.
 Kálmán király aranygyűrűje 11—12.
 Kálmánd 128.
 Kálózd 128, 131.
 Kályhacsempék 437.
 Károly János: Fejérvármegye története 130.
 Károlyfalva 188.
 Károlyi Sándor gróf 1743-ból való temetési czímere 436.
 Kázmér lengyel király 353.
 Kean 133.
 Kecskemét 443.
 Kecskeméti W. Péter 318, 389
 Kedrenos 132.
 Kehely 198.
 Keil Bruno 128.
 Kekulé: Griechische Skulptur 234.
 Kelemen mester 123.
 Kelendersi emlék Kilikiából 30.
 Keleti hypothesis szerepe a praehistoriában 431; — művészet 438.
 Kellner József 418.
 Kelta pénzverő- és öntőműhely Szalackán (Somogy m.) 137—148.
 Kelyhek 385—399.
 Kemény Lajos: Gyöngyfűző Bona 92; — Lajos: Herold Boldizsár 93; — Lajos: Hitelesítő jelek ötvösművekben 377—379.
 Kenczler Hugó: Andrea Ferrucci Bakácsoltára Esztergomban 289—305.
 Kengyel 280, 331, 419—421.
 Kentaurok kocsija 246.
 Kenyérvári ásatások 366.
 Keramikai leletek 39.
 Kercs 42.
 Kerekes György: Müipari adatok Kassa régi jegyzőkönyvéből 448.
 Kereszténysziget 187.
 Keresztényszigeti és pókafalvi emlékek 193—197.
 Keszthely 443.
 Keszthelyi lelet 208; — plébánia-templom 88.
 Keve 131.
 Képek az eperjesi XV. századi adólajstromokban 399—403
 Képes-Krónika 135.
 Kés 38, 142, 173, 212, 256, 270, 279, 286, 405, 410, 411, 412, 419, 430.
 Késmárki ág. ev. fatemplom 88; — Thökölyvár falfestményei 180—183.
 Késő-byzánczi művészet 314.
 Két antik épületminta Dunapenteléről 24—32.
 Kézdivásárhely 85.
 Khagán 128.
 Kigyósér 274.
 Kilikia 30.
 Kilit 281.
 Kincses Ferencz 347.
 Kincstárak felügyelete 437.
 Kinizsi Pál 90.
 Kinnamos 128, 131.
 Kirchliche Kunstdenkmäler 395.
 Kirille 311
 Kisapold 197.
 Kisasszonyd 137.
 Kis-Azsia 372.
 Kisázsiai hellenisztikus művészet 235.
 Kisbényi praemonstrei egyház 88.
 Kis-Ekemező 53
 Kis-Kún-Dorozsma 286.
 Kisküfélégyháza 443.
 Kiskőszegi és mátételki leletekről 273—275
 Kisléghi Nagy Gyula 279.
 Kis-selyki kehely 395.
 Kiss Albin 439; — Ferencz 430
 Kisszebeni templom 306.
 Kistatárhavas 85.
 Kis-Zombor 286
 Kladovói kincs 262—265.
 Klagenfurt 185.
 Klicseváci báb 188.
 Klinkenberg 152.
 Klosse Péter 318.
 Klöss Jakab 307, 308.
 Knatz 162.
 Knézi leletek 438.
 Knézy Brunó 275.
 Koepf: Die attische Hygieia 234; — Römer in Deutschland 24.
 Kollár Fr. 298.
 Kolompok 40, 41, 42.
 Kolozsvári akadémiai kehely 386; — ferenczesek temploma 89.
 Komárom 442.
 Komárommegyei leányvári római castellum 187.
 Komlós Gergely 363.
 Komunta 43.
 Kondakof Bazilios 132, 314.
 Kondakov N. 433.
 Konstantinápoly 18.
 Konstantinos és Helena 311
 Kopenhága 15, 232.
 Kopenhágai nemzetközi orientalista kongressus 439.
 Korcsolyás viselete 114.
 Kornis Miklós 204.
 Korong 60, 76.
 Korrespondenzblatt des Gesamtvereins der deutschen Geschichts- und Altertumsvereine 152, 432.

Korsó 254.
 Kotrag 135.
 Kovakó 270.
 Kovácsné 344.
 Kováts Sándor 438.
 Kozárkabarok 85.
 Kozárok 282.
 Kozma Dezső 420.
 Kökénd 128.
 Kökényes 129.
 Kölni kapu 28.
 Kölnische Volkszeitung 432.
 Könyöki 352.
 Könyvészet 94—96, 192, 288, 380—384.
 Kőrmöczbányai vártemplom 88.
 Körösér 430.
 Körtvély-d 128.
 Középkori kályhacsempék 437; — magyar ötvösművészet 386; — műemlékek 306; — nemzeti viseletünk emlékei 399.
 Kő balta 173, 414; — fenő- 256; — kés 173; — őrlő- 256.
 Kőkori fegyverek 431.
 Kőszeghi Sándor 187.
 Kövály László: Erdély régiségei és történelmi emlékei 1.
 Krajova 313.
 Krammer Nándor 55.
 Kranzinos Máté 325.
 Krasznavármegyei Somlyó 1
 Krasznavölgy 1.
 Krasznokutsk 42.
 Kreisch Gáspár 325.
 Krenitzky 307, 308.
 Kréta és a szigetvilág 372.
 Krisztus a keresztén 388; — és a tanítványok 387; — Pilátus előtt 311; — szenvedése és megdicsőülése 316; — születése 326; — és a vér folyó asszony 246.
 Kritios 13.
 Kroisos korabeli templom 372.
 Kruplicz András 269.
 Krüger 150.
 Krypsbach 202.
 Kualuz völgy 130
 Kubánvidéki lelet 281.
 Kucsma 97.
 Kudlóczi patak 352.
 Kugler 153.
 Kulturbilder aus griechischen Städten 438
 Kunstsammlungen in alter und neuer Zeit 13.
 Kunszt János 188.
 Kunvári Fülöp 92, 186, 187, 441.
 Kunyhó-sziget 184.
 Kupás János 125.
 Kurt F. Müller 438.
 Kuszejr-Amra 439
 Kuzsinszky Bálint 437.
 Külföldi archæologiai kutatások 372—376
 Kürt-Gyarmat 128.
 Kybele 373.
 Kyndlink 392.

L

La Nature 433.
 La Tène-kori sírmező 173, 188.
 La Tène-kultúra 39.
 Laborcz 351.
 Laconicum 432.
 Lakatos Iván 259.
 Lammeus, beyrutii egyetemi tanár 439.
 Latina 34.
 Latorcza 261.
 Laurentius Aurifaber 10.
 Laurenziána 296
 Lavrentie fődiakonus 311
 Ládácska 238—250.
 Lánicz 255.

Lánda 40, 45, 257, 331, 413, 419, 421.
 Láng Margit 24, 32, 238; — Nándor 186.
 Lázár életrekelése 246.
 Leányfalu 93.
 Leányvár 273.
 Leányvári római castellum 187.
 Lebő-sziget 269.
 Leda 152, 242; — a hattyú ellen védekezve 247.
 Leffler 317.
 Legio II adiutrix pia fidelis Antoniniana 285.
 Lehoczky Tivadar 139; — Tivadar: Lévai és nagysárói leletekről 422—424; — Tivadar: Vaskori emlékekről Munkács környékén 250—261.
 Lehner 25, 29, 34.
 Lelet: Abakanszki 46; — adai 363; — aldunai 267; — alexandropoli 46; — alsónyéki 425—429; ananinói 43, 47; — aradmegyei 53; — avarkori 438; — árpádkori 71, 409; — Bácsfeketehygyen 419, 420; — benei 53; — beregmegyei 53, 254; — Bezenyéről 368; — békésmegyei 53; — biharmegyei 53; — bjelimeri 281; — borsodmegyei 53; — Cae-reből 46; — Corcelettesből 46; — cumaei 247; — Csabrendeken 139; — császári 244; — csertomliki 43, 44; — czikói 208, 284; — dávidi 419; — debreczeni 53; — dél-oroszországi 40, 42; — dorozsmai 286—287; — dubováci 53; — dunapentelei 238—250, 343—350, 438; — dununuti 183—185; — erkei 53; — fegyvereki 53; — fejerdi 53; — felcsuthi 243; — felsőbalogi 147; — Fülén 183; — gerjeni 284; — geryeszegi 53; — glinistcei 42; — gombosi 404—415, 446; — gyöngyösi 37—54; — gyula-varsándi 55—78; — hajdumegyei 53; — hajdusámsoni 437; — halmágyi 53; — he-repei 53; — hevesmegyei 53; — intercisai 415; — judinai 44; — keramikai 39; — kercsi 42; — keszthelyi 208; — kisasszonyi 137; — kiskőszegi 273—275; — kladovai 262—265; — knézi 438; — krasznakutski 44; — kubánvidéki 281; — Lelén 268—270; — lévai 422; — lopóshalmi 55—78; — lúcskai 447; — malaja-anjikovai 281; — mátételki 273—275; — megiddói 247; — mercezfalvai 186; — Mezőkászonról 368; — miriszlói 53; — moholi 363; — mór-halmi 366; — Mörigenből 46; — Munkács környékéről 46; — musnai 53; — nagy-enyedi 39; — nagysárói 422; — nagyszentmiklósi 127; — nádpatoki 53; — neumageni 152; — népvándorlaskori 439; — Norciából 46; — nógrádmegyei 53; — oselvárdi 439; — óbébai 286; — ószónyi 339—343; — Perjámosról 368; — permi 44; — pilini 47, 53; — piski 133; — potaissai 415—418; — pókafalvai 53; — ptoioni 247; — pusztaszt.-jánosi 177; — rakamazai 53; — ramontei 46; — rábei 287; — rákosi 42; — regölyi 53, 142; — régibb középkor 77; — rimaszombati 147; — simonfai 137; — skytha 37—54; — somhidi 53; — szabolcs-megyei 53; — szakolczai 257; — szalacs-kai 137—148; — szamolányi 176; — szamosújvári 173; — szegedvidéki 361—371; — szendröládi 147; — Szentiván községben 436; — szécsényi 368; — szécsény-pinkahegyi 424—425; — szibériai 53; — szirmabesenyői 53; — szolnokmegyei 53; — szónyi 53, 339—343; — tavasthusi 281; — témesmegyei 53; — tordai 270—273; — törtéti 53; — verseczi 53; — veszprém-megyei 436; — viatkai 43; — vorobjevoi 281; — zemplémmegyei 436; — zombori 262—265; — zsákodi 53.
 Leli leletek 268—270.

Lemez 405, 406, 408, 410, 429.
 Lenart Goltschmid 125.
 Leokes Mihály 92.
 Leonardo úrvacsorája 438.
 Lepoglavai templom 89.
 Lessing 279.
 Lébényi apátsági egyház 88.
 Lékai vár 88.
 Lél 132.
 Lévai leletek 422—423.
 Libahalom 281.
 Lichtneckert József 279.
 Licinius 28; — -féle érem 366
 Liguriobronz 189.
 Lipcsey József 186, 187.
 Lipp 244.
 Lippa 126.
 Liptómezei középkori emlékek 436.
 Litterarisches Zentralblatt 433.
 Liutprand pavai diaconus 131.
 Loeschke 152, 169.
 Loggia di' Lanzi 16.
 London, British Museum, Cat. of sculpture 15.
 Longobard régiségek 249.
 Lopós-halom 55—78.
 Lorenz Goltsmet 8.
 Los Villares 159.
 Louvre 18.
 Lovas-emlékek Sarmisegethusából 82—85.
 Lovassirok a Bácskában 419—421.
 Lovácskahegy 250.
 Lófogdosó-sziget 430.
 Lóth 320.
 Lócsei plébánia-templom 88, 306.
 Lőrincz mester 403.
 Lubbock 58.
 Lucca della Rabbia énekes karzata 294.
 Luciliburgensia 165.
 Lucilla hajviselete 19.
 Lucskai lelet 447.
 Luka 311.
 Lukács György 55.
 Lukács József: A somlyóvásárhelyi római sírkőről 359—360.
 Luna 84.
 Lux Kálmán 4, 5.
 Lykosurai női fejek 234.
 Lysimachos aranyérme 50.
 Lysippos 13, 342; — iskolája 374.
 Lysistratus Sicyonius 237.
 Lyukasztóvas 279.

M

M. Aur. Caesaris 159; — Aurelius 238; — T. Cicero 13.
 Macdonald 342.
 Macellum 432.
 Machmut 205.
 Maderna 296.
 Madridi museo archeologico 168.
 Magazzino archeologico 341.
 Magnesia 16.
 Magura-hegy 1.
 Magyar kálvinista deák a XVII. században 110; — kálvinista pap a XVII. században 103; — művelődés a XVI—XVII. században 433; — nemzeti múzeum 24, 37—54, 93, 104, 149, 189, 208, 231—238, 238—250, 339—343, 343—350, 371, 391, 436, 437, 441—442; — szent korona 434—436; — viselet története 186; — vitézek a XVII. századból 119
 Magyarország műemlékei. A vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából szerkeszti báró Forster Gyula (ism. Békefi Remig) 87—91; — középkori várairól 437.

Magyaróvár 442.
 Mahler A. 19; — Ede 24, 32, 238, 244, 415; — Ede: Dunapentelei ásatásaim 1908-ban 343—350; — Ede: Pannoniai sírleletek 186.
 Mainzi tornyok 25
 Majsza 369.
 Makó 269.
 Mal Tepeh 374.
 Malaja-anyikovai lelet 281
 Malaspina 433.
 Malefikanten-Kelch 385.
 Malmer Márton 195
 Malomvizi falképek 441.
 Marcellianus 349.
 Marcus Aelius Antoninus 361; — Aurelius 187; — Aurelius Bassus 345, 346; — Aurelius Commodus 348; — Aurelius decurio coloniae Aquinci 349, 350; — Schoppel 321.
 Marienburg 201.
 Marjai Szabó István 55.
 Marko 311.
 Marmontof Bazilios 314.
 Marosi Arnold 437, 439.
 Maros-szent-imrei templom 90.
 Marosszentkirályi kehely 386.
 Maros-Tisza köze 127.
 Marosvár-Csanád 127.
 Marosvásárhelyi sírcippus 31.
 Marpodi kehely 395.
 Mars 154, 245.
 Marsigli vízestményei 104.
 Marsilio Ficino 301.
 Martin, l'age du bronze au Musée de Mi-noussinsk 44.
 Martinus Drud 206.
 Martinuzzi György 89.
 Massilia 150, 172.
 Matei 311.
 Matidia 15.
 Matthaeus Much: Die Trugspiegelung orientalischer Kultur in den vorgeschichtlichen Zeitaltern Nord- und Mittel-Europas (ism.) 431.
 Matutina 349.
 Matz 160; — -Duhn: Antike Bildwerke in Rom 22.
 Mau 166; — Pompeji 17.
 Maylad István 122, 204.
 Mánuel czár 314.
 Mária 311; — a gyermek Jézussal 298, 299, 391; — és János 388; — halála 313; — királyné síremléke 438; — Magdolna 323, 388; — Terézia 197.
 Máriaalvi egyház 88.
 Márki Sándor 127.
 Márton Lajos 92, 441; — Lajos: A merczfalvai őskori aranylelet 186; — Lajos: Skytha sírleletek Gyöngyösön 37—54; — Lajos: A velem-szentvidi őstelep (ism.) 276—278.
 Márványfej és bronzmaszk a nemzeti múzeumban 231—238.
 Mátételki leletek 273—275.
 Mátra 37.
 Mátyás király 4; — király idejéből való két harang 90; — király kardja 434; — király kálváriája 389.
 Mechil Goldsmid 8
 Medeia 149.
 Medgyes 133.
 Medgyesi Anna 3; — -Báthory-féle vár 6; — István 6; — János 6; — Móricz 6; — nemzetség 1; — Simon 1.
 Medici Aphrodite 23, 376.
 Medusa-fej 157, 238.
 Megalithikus építkezések 431.
 Megelchin 205.
 Megiddói lelet 247.

Meister Casper 392.
 Meklenburg 266.
 Melpomené 243.
 Melzer J.: Das Käsmarker Schloss 180.
 Mente 97.
 Mercurius 190, 245; — szobra 345.
 Merczfalvai őskori aranylelet 186.
 Mersa 135.
 Merten Süßmilch 321; — Thadeus 328.
 Merkurie és Eutatie 311.
 Mesopotamia 431.
 Meszes-hegy 1.
 Metamorphosis Transylvaniæ 100.
 Metz 152, 235.
 Mezőkaszony 368.
 Mécses 66, 67.
 Mészöki római felirat 360.
 Michael Riwd 205; — Rod 205, 206; — Rufus 205; — Schildmacher 321; — Schmidt 321; — Schöllingk 321; — Schwartz 321.
 Michaelis: Ancient Marbles 18.
 Michelangelo: Capitulum-ablakok 296; — Laurenziánája 296.
 Migazzi Kristóf 283.
 Mihalik József 8, 436, 440, 442; — József: A zománcz 395; — Sándor 437.
 Mihály arkangyal 312; — vajda 434.
 Miletos 372, 438.
 Milleker Bódog 438; — Bódog: A verseczi városi múzeum és könyvtár 187—188.
 Minerva Medica 432.
 Mino da Fiesole siremlékei 298.
 Minuszinszki múzeum 44.
 Miriszló 53.
 Miske Kálmán: Egy őskori bronzszobrocskáról 266—268; — Kálmán: A velem-szentvidi őstelep (ism. Márton Lajos) 276—278.
 Miskolcz 443.
 Miskovszky Viktor 441.
 Mithra legendája 164.
 Moab 439.
 Mogyoród 128.
 Mogyorós-sziget 184.
 Mohácsi vész 291.
 Moholi lelet 363.
 Mohorai Miklós 283.
 Mommsen 237.
 Monaji halom 53.
 Monatshefte der kunstwissenschaftlichen Literatur 432.
 Mongolen 128.
 Monte-cassino 280.
 Morvai Farkas Mihály 37.
 Mosel vidék művészete 150.
 Moseltor Trierben 36.
 Moszkovita művészet 312.
 Mozsár 203.
 Móra Ferencz ásátása az ötömösi Templom-hegyen 369; — Ferencz: Biliscsi ásátásokról (Szeged-Alsóaljja) 429—430; — Ferencz: Szegedvidéki leletekről 361—371.
 Mórakalmi ásátás 366.
 Möricz mester, nyitrai főispán 1.
 Mózes, a mint a sziklából vizet fakaszt 246.
 Möller István: A Hunyadi-siremlékek anyaga és kivitele 88; — István: Hunyadi János korabeli építészeti emlékek 89.
 Möringen 46.
 Mrksits Jásó 365.
 Mschatta 279, 281.
 Munár-Szentpéter 188.
 Munkács 46; — környékén lelt vaskori emlékek 250—261.
 Munoz 314.
 Musil 439.
 Musna 53.
 Muzsna 395.
 Múzeumi és Könyvtári Értesítő 436—438.

Múzeumok: Afrikai 170; — alsókubini 442; — aradi 442; — atheni 237; — bányászati és kohászati 437; — bártfai 436; — berlini 246; — berlini Kaiser Friedrich 439; — békéscsabai 442; — békésmegyei 55; — bonni 245; — bostoni 237; — british 15, 18, 249, 342; — Bruckenthal-197; — debreczeni 437, 442, 443; — erdélyi 179; — Erzsébet királyné 437; — gyöngyösi 54; — gyulafehérvári 85, 442; — iparművészeti 436; — kairói 246; — kassai 436, 443; — kecskeméti 443; — keszthelyi 443; — kiskunfélegyházai 443; — komáromi 442, 443; — Louvre 18, 22; — Magyar Nemzeti 24, 37—54, 93, 104, 149, 189, 208, 231—238, 238—250, 339—343, 343—350, 371, 391, 436, 437; — magyaróvári 442; — minuszinszki 44; — miskolczi 443; — Musée de l'Algérie 18; — Musée de Cherchel 18; — Musée de Constantine 18; — Musée de Lambése 16; — Musée Guimet 341; — Museo arqueologico Madrid 168; — Museo Capitolino 18, 22; — Museo Chiaramonti 23; — Museo delle Terma 18, 249, 341; — nagyszébeni 437; — nápolyi 20, 248, 236; — ormény 438; — pécsi 439, 443; — poprádi 442, 443; — pozsonyi 442, 443; — saalburgi 377; — sárosvármegyei 436; — selmeczbányai 442; — sepsiszentgyörgyi 442, 443; — siracusai 170; — soproni 436; — szabolicsvármegyei 187; — szamosújvári 438; — szegedi 429, 443; — szegszárdi 436, 443; — szentesi 443; — szentpéteri Eremitage 342; — szombat-helyi 436, 442, 443; — temesvári 437, 443; — tiszafüredi 437, 443; — trieri 150; — turóczenmártoni 437; — váci 282, 443; — verseczi 187—188, 442, 443; — veszprémi 437, 443; — zombori 419.
 Múzeumok és könyvtárak főfelügyelősége 442
 446; — ideális rendezése 436.
 Műemlékek orsz. bizottsága 87—91; — védelme 88.
 Müller F. 197; — K. F. 438.
 München, Glyptothek 15, 232.
 Műipari adatok Kassa régi jegyzőkönyvéből 448.
 Mydness Hans 395.
 Mykenaei kupola-sírok 431; — szobrocskák 267.
 Myrche 206.
 Myskovszky Ernő: A magyar képzőművészet története 7; — Ernő: Nagybányai ötvösművekről 79—82; — Viktor: A bártfai plébánia-templom régi barokk oltára 306—309; — Viktor: A bártfai városházról 354
 359.
 Mythologiai domborművek 149—172.

N

Nagy Constantinus 222; — Géza 352; — Géza: Butaul Zoapan, Buila Zoapan 127—137; — Géza: A honfoglalók 186; — Gyula: 279; — Ilona 80; — Iván 282; — Károly 149; — Lajos adai tanító 363; — Miklós 361; — Sándor 234; — Sándor halottas kocsija 438.
 Nagyapold 197.
 Nagybányai ötvösművek 78—82; — templom 88.
 Nagyenyed 53.
 Nagyenyedi skytha sírok 39.
 Nagyfalu 188.
 Nagy-Küküllőmegye 131.
 Nagylyudas 195.
 Nagymihályi-család 352
 Nagysárai leletek 422—424
 Nagyszében 53, 193.

- Nagyszombati múzeum 437; — polgármester
     102; — szász királybíró 99.
 Nagyszentmiklósi kincs 127.
 Nagytatárhavas 85.
 Nagyvárad 446.
 Narce 266.
 Narkissos 155, 168.
 Nasakai palota 439.
 Nádor-csatorna 55.
 Nádpatak 53.
 Nándorvályai oláh templom 309—315.
 Nápoly 20.
 Nápolyi Museo Nazionale 236, 248.
 Násfa 389.
 Necropoli Cumana 248.
 Nem egyesült görög-keleti pap 107.
 Nemanja István 280.
 Nemesek a XVII. századból 98.
 Nemzeti viseletünk emlékei 399.
 Nereida-emlék 169.
 Nero 235.
 Nesbitt L. 159.
 Nesiotes 13.
 Nesztor 131.
 Neues Pester Journal 438.
 Neumageni leletek 152.
 Newton 169.
 Neyen 150.
 Németes spanyol viselet 97.
 Némethi István 80.
 Németújvár 354.
 Népvándorláskori leletek 439; — lovassírok a
     Bácskában 419—421.
 Niccolini 164.
 Niceratos 19.
 Niclos Goltsmet 8.
 Nicolao Kornys 202.
 Nicomedia 243.
 Nike 165, 244.
 Nikephoros 135.
 Nikodemus 314.
 Nikolaje 311, 313.
 Nikopol 44.
 Nimesi városkapu 35.
 Nínive 319.
 Niobidák 152.
 Noé 313.
 Nojonn 128.
 Norcia 46.
 Noricum 185.
 Notizie degli Scavi 16.
 Novesium 36.
 Novilara 266.
 Nógrádmegyei leletek 53.
 Növényekből származott helynevek 128—129.
 Női szobrok a Flaviusok korától kezdve a
     császárság végéig 13—24.
 Numerius Popidius Priscus 245.
 Nussbach 201.
 Nürnbergi Szt. Lőrincz temploma 306.
 Nyárá-d 128.
 Nyárád-Szentbenedek 53.
 Nyáros-hegy 1.
 Nyáry Albert 92; — Albert: Szécsény-pinka-
     hegyi leletről 424—425.
 Nyér 85.
 Nyílhegy 259, 421.
 Nyirbátori minorita 88.
 Nymphaeum 432.
- O**
- Obergerm. raet. Limes 167.
 Obsidián 174.
 Ochtrum 127, 133.
 Oderesio 438.
 Odessai rég. társulat 433
- Odruh 34.
 Odyssea-tájképek 171.
 Oidipus 149.
 Okmány a bártfai főoltár készítésére vonat-
     kozólag 307.
 Oláh bojár 118; — falusi pap 107.
 Oláhország bojárjai 97.
 Oláhországi fuvaros 119; — püspök viselete
     a XVII. században 107; — sertéskereskedő
     119.
 Olajfákhegyi jelenet 311.
 Olasz művészet 289; — terramarák 277.
 Olaszföld kincstárak felügyelete 437.
 Olt 86.
 Oltárok 285.
 Olympia 15.
 Olympiában talált athléta bronzfej 237.
 Olympiai Zeus 244.
 Ommajjada kalifák 439.
 Omphalos 341.
 Ondava 351.
 Opera del Duomo 294.
 Orbán Balázs 85.
 Orientalista congressus Kopenhágában 439.
 Ormós Zsigmond 437.
 Orosz császári akadémia 433.
 Orosz Endre 438; — Endre: Az apahidai
     «Réti őstelep» 172—179; — festőiskola 314;
     — Mihály 366.
 Oroszlámos 286.
 Orpheus 149.
 Orsovai régiségek 437.
 Orsógomb 146, 148, 248, 270, 333, 410, 411, 412,
     414, 430.
 Országos régészeti és embertani társulat 92,
     186—187, 441.
 Ortvay Tivadar akadémiai emlékbeszéd Wo-
     sinszky Mórról 437; — Tivadar: Emlék-
     beszéd Wosinszky Mór fölött (ism. a. b.)
     283—284.
 Orvosságos kövek 389.
 Oselvárdi lelet 439.
 Osterburken 164.
 Osterwald 153; — Das römische Denkmal in
     Igel und seine Bildwerke 157.
 Oswald Gáspár 283.
 Osztrovo-Dunasziget 188.
 Otio Una 347.
 Oundufia Ete 134.
 Overbeck: Das grosse Mosaik auf der Piazza
     della Vittoria in Palermo 242; — Kunst-
     mythologie 15; — Schriftquellen 343.
 Owen Jones 282.
 Óbébai leletek 286.
 Óbudai amphitheatrum 88.
 Ócsai praemontrai prépostsági templom 88.
 Ó-Szöny 190.
 Ó-szönyi Asklepios-szobrocska 339—343;
     lelet 339.
 Ócsöd 130, 281.
 Ókörhajcsár 115.
 Órmény múzeum 438.
 Otömösi Templom-hegy 369.
 Ötvösműkiállítás lajstroma 388.
 Ötvösművek 315—330, 377—379, 385—389.
 Ötvösök és ötvösművek a XV. és XVI. szá-
     zadban 8—10, 122—126, 198—208.
 Ötvösség epigrafája 399.
 Óv 389.
 Ovdísz 208, 209, 212, 213, 215, 222, 226, 227,
     334, 408.
 Óvkapocs 213.
 Órlőkövek 174, 256.
 Órmező 354.
     s-itáliai Vesta-kultus 20.
 Óskori bögrék 61—70; — bronzszobrocska 266
     —268.

P

- Paduritia-hegy 172.
 Paeonia 252.
 Paizsdudor 260.
 Paksi István 344.
 Pal. Cancelleria Roma 294.
 Palatinusi Apollo-templom 13.
 Palazzo Borghese, Róma 22; — Corsini 17; — Giustiniani 19.
 Palást 100.
 Pallas 245.
 Palma di Cesnola 267.
 Pamatky Archaeologické 433.
 Pan és Daphne 376.
 Panagia Hodegetria-typus 280; — Kyriotissa 313.
 Pannonhalma 446.
 Pannonhalmi szentmártoni főapátság 88.
 Pannonia 28, 150.
 Pannóniai Azaluskok 285; — késő császárkori építésmód 32; — ládácskák 238—250; — sírleletek 186.
 Panteleimon 311.
 Pap Antal 92.
 Paraj-d 128.
 Paráczai őstelep 438.
 Parea 169.
 Parnó 354.
 Parthenon friezének domborművei 339.
 Pasiteles 13.
 Pasteiner 309.
 Pastorale 199.
 Pater Petrus Ujfalvi 5.
 Patkó 280.
 Patvarcz 441.
 Paul Schuller 318.
 Pauler Gyula 282, 434; — Gyula: A magyar nemzet története az árpád-házi királyok alatt 133; — Tivadar 87.
 Pavel apostol 311.
 Pánt 47, 210, 212, 213, 218, 251, 334, 335.
 Páris 240.
 Páska Nándor 56.
 Pásztor József 447.
 Pegasus 238, 239.
 Pekár Vabril 259.
 Percseni 1.
 Perényi 351.
 Pergamon 372, 438.
 Pergamoni Asklepios-szentély 343; — fej 234.
 Perjámos 368.
 Perm 44.
 Perrot-Chipiez 170.
 Perseus 153.
 Perugiai kiállítás 437.
 Pesity Imre 361.
 Pester Lloyd 438.
 Petersen 31.
 Petényi Henrik 264; — József 264.
 Pethe-féle kehely 389.
 Petri Mór: Szilágyvármegye monographiája 1.
 Petrik 309.
 Petronelli Heidentor 30.
 Petronianus 346.
 Petrus Goltsmet 8.
 Petrovics Aurél 85.
 Petrovits Uros 188.
 Petru 311.
 Petworthi Aphrodite 231.
 Pécs 443.
 Pécs-baranyamegyei Múzeumegyesület értesítője 438—439.
 Pécsi belvárosi templom 439; — középkori sírok 437; — múzeum 439; — scrinium 247; — székesegyház 88; — székesegyház építészeti és szobrászati emlékei 436.
 Pénzverő- és öntőműhely Szalacsán (Somogy-megye) 137—148.
 Péter a kulcsokkal 316; — metropolita 314; — moldvai vajda 206.
 Péterfalvi Szathmári Károly: A Báthoryak bölcsője 3, 6.
 Pétervásár 131.
 Pfahlbaumesser 47.
 Pfannberg 354.
 Pič dr. 276, 433.
 Picarium 207.
 Piceno 249.
 Pietas 19.
 Pilátus 311.
 Pilini lelet 47, 53.
 Pilske 85.
 Pilismaróti római castrum 186.
 Pipin 127.
 Pinciana 34.
 Piski 53.
 Piterman István 201.
 Pityke 144, 212, 213, 214, 215, 223, 429.
 Piukovics István 274.
 Phanis 19.
 Phidias 13.
 Philippus 272.
 Philomele 149.
 Phyromachos 343.
 Pleckert Marcus 318, 329.
 Plinius 13, 235, 375, 389.
 Poculum 207.
 Podporány 188.
 Pogány Jenő 441; — Jenő: Gombosi sírmező 404—415.
 Pogány-ér 269.
 Poggio Imperiale, Firenze 22.
 Pokrovskiy 315.
 Polgárdi 183.
 Pollio 13.
 Polybius 237, 339, 343.
 Polykletos 190.
 Pompéjii Porta Ercolanea 35; — Porta Marina 35.
 Popidius Priscus 245.
 Poprád 442, 443.
 Porcher 18.
 Porta Asinara 34; — dei Borsari Veronában 35; — Ercolanea Pompéjiben 35; — Gesu 296; — Marina Pompéjiben 35; — Nigra 24, 34; — Palatina 34; — Pia Rómában 296; — Praetoria 26, 29; — Praetoria Aostában 35; — Principalis 29; — S. Paolo 34; — S. Sebastiano 34.
 Poseidon szobor 373; — és Amynone 166.
 Postakocsis a XVII. században 115.
 Potaissa 84, 271, 415—418, 445.
 Pozsony 442.
 Pozsonyi szent-ferenczrendi és Klarissa-egyház 88.
 Pozsonymegyei Szent-Antal 93.
 Pozzuoli 16.
 Pócsi scrinium 242.
 Pók Anna 1.
 Pókafalva 53, 187.
 Pókafalvi emlékek 193—197.
 Pósa 1.
 Pósta Béla 279, 436, 440.
 Praehistorikus bronz domborművek 266.
 Praepositata stationis 149.
 Praetextata Crassi filia 21.
 Prat 168.
 Praxiteles 13, 231, 341.
 Prátói erkély 296.
 Prázsmár 86.
 Priene 438.
 Priénei vásári kapu 23.
 Privina 185.
 Proculus 359.
 Procner Mihály 80.
 Prokne 149.

Propugnaculum 33.
Ptoion-i lelet 247.
Ptolemaeus-i kor izlése 159.
Publius Aelius Atta 285.
Pudicitia 22.
Pulszi 128.
Pulszky; Bakócz Tamás sírkápolnája Esztergomban 289; — -Radisics: Az ötvösség remekei 386.
Purgstal 274.
Pusztaszántói bronzkori urnatemető 177.
Púpos-hegy 1.
Pyroxén-andesit 174.

Q

Quadok 28.
Quadrivium 30.
Quartale Catherinae 8; — Corporis Christi 8; — Petri 8; — Porticae 8.
Quarz-porphyr 174.
Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt 8.

R

Rablóbarlang 188.
Rabula-codex 280.
Radloff W.: Die alltürkischen Inschriften der Mongolei 131.
Radna 137.
Radul Wracz 205.
Rajna-vidék művészete 150.
Rakamaz 53.
Rakics Dániel 238.
Ramonte 46.
Ranke 432.
Rábéi ásátás 287.
Rác-Kozár 130.
Rákosi lelet 42.
Rákóczi Ferencz 2; — I. György 352, 353; — II. György 2, 4; — Zsigmond fejedelem 98.
Recueil d'Antiquités de la Scythie 40.
Regensburgi Porta Praetoria 26.
Regöly 53, 142.
Reinach S. 14, 19, 190; — La necropole royale a Sidon 17; — Salamon 433.
Reinecke Pál 53, 258.
Reiner Zsigmond 186.
Reisch 31.
Reissenberger: Kirchliche Kunstdenkmäler aus Siebenbürgen 395.
Reizner János 286.
Rensdorff 395.
Revue archéologique 433.
Récsey Viktor 447.
Régészet a hazai kalendáriumokban 447.
Régészeti és embertani társulat 92, 186—187, 441; — tanulmányok Szibériában 186.
Régibb középkori győri sírmező 208—230; — középkori lelet 77; — középkori temető 330—339.
Régiségmúzeumok gyarapodásáról szóló jelentések 443.
Réti őstelep 172—179.
Réty 85.
Rézhegység 1.
Rhea Silvia 154.
Rhé Gyula 436.
Richter 160.
Riegl 22.
Righetti 162.
Romaszombati lelet 147.
Rong-féle kehely 386.
Ritterling 24.
Ritu Satuluj 172; — Zsiceilor 179.
Rivista d'Arte 291.
Robert 169; — Sarkophagreliefs 159.
Rococo műalkotások 307

Roediger Lajos: Sándronulatokról Háromszék- és Brassó megyékben 85—86.
Rogatusé Julius 170.
Roland nádor 1; — -szobor 358.
Roscher 190.
Roska Márton 92
Rosselino 296.
Rothbach 201.
Koverrano 305.
Róbert Károly 352.
Róma, Museo Capitolino 22; — Palazzo Borghese 22.
Római birodalmi művészet 149; — castellum 187; — épület törmelékmaradványai 343—344; — és egyéb dunántúli leletek 183—185; — feliratok 360—361; — feliratos kőemlék 185; — kapu mintája égetett agyagból 25; — kőemlékek lajstroma 437; — ládácska 238—250; — művészet 23; — művészi emlékek 13; — női szobrok a Flaviusok korától kezdve a császárság végéig 13—24; — portait művészet 23; — torony mintája Potaissából 415—418.
Rómer Flóris 186, 339; — Flóris ásatásai 184.
Römische Ikonographie 14; — Limes in Österreich 29.
Rubens 306
Rudolf, II., kincstára 434
Rufinus 359.
Ruhás római női szobrok a Flaviusok korától kezdve a császárság végéig 13—24.
Rupp J.: Magyarország története 196
Ruszká 433.

S

S. Catarina dei Funari 296; — Maria della Pace templom 294; — Maria del Popolo 296; — Pietro in Vincoli 296; — Susanna 296.
Saalburg 34, 377.
Sabinianus 345.
Sabinus 345.
Sabouroff 171, 342.
Sacken: Das Grabfeld von Hallstatt 42, 144; Bronzen 190.
Sainte Colombe 159.
Saladin 170.
Salamon és Dávid 313; — Ferencz 282.
Salardus 131.
Salonai kapu 34.
Salonina 406.
Samosata 149
San Giovanni Paulo templom 296.
Sangallo 158.
Sansovino 296.
Santa Croce 303; — Maria Incoronata-templom 438; — Maria Novella 298.
Sarinus 349.
Sarkantyú 429.
Sarló 173.
Sarmatak 28.
Sarmisegethusa 445
Sarmisegethusai mithraeum 164; — thrák lovas-emlékek 82—85.
Sarloth 133.
Sarut 97.
Sassanida érmek 438.
Sauroktonos 17.
Savaria 28.
Sági János 447.
Sámuel czár 133.
Sándronulatokról Háromszék- és Brassó megyékben 85—86.
Sáponya-Fusztá 262.
Sárospataki várak 352.
Sárosvármegyei múzeum 436.
Sächsisches Burzenland 387.

- Scereducy 132.
 Scheffer-Boichard: Kleinere Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 149.
 Schierendorf 34.
 Schildmacher M. 321.
 Schirckhuber Mórincz 283.
 Schliemann ásatásai 237; — Ilios, das Land der Trojaner 268.
 Schlosser: Die Kunst- und Wunderkammern der Spätrenaissance 437.
 Schmelzglas 395.
 Schmidt Chr. W. 157; — Hubert 432; — M. 321.
 Schmit Lőrincz 194.
 Schneider 249; — Auserlesene Gegenstände 167; — Rudolf: Antike Geschütze auf der Saalburg 377.
 Schoppel 321.
 Schorn 153.
 Schöffler Leo 4.
 Schölling M. 321.
 Schönherr Gyula: Corvin János síremléke a lepoglavai plébánia-templomban 89; — Gyula életrajza 437; — Gyula halála 189.
 Schreiber 158.
 Schubert Soldern 433.
 Schuhmacher: Sammlung antiker Bronzen 248.
 Schuller Paul 318.
 Schulten 167.
 Schuller G. 79.
 Schultz Lukács 355.
 Schwartz Fr. 157; — M. 321.
 Schwerer Mark 198.
 Sebastian Han 327.
 Sebestyén Gyula 437.
 Secundinius 153.
 Segesvár 434.
 Selmezbánya 442.
 Sentinumi Sol. 165.
 Sepsiszentgyörgy 442.
 Septimia Constantina 345, 346.
 Septimius Severus 21.
 Serapis 246.
 Serleg 389.
 Serta Harteliana 249.
 Severus 21.
 Sevilla 16.
 Seybsiger Mihály 318.
 Sibalt Goltsmit 8.
 Sibenaler 160.
 Sicilia 170.
 Sicyonius 237.
 Sieveking 16.
 Sigismundus Gemmarius 204; — Gemmarius, Perrelhefter 126.
 Sigma Tepeh 374.
 Sijsky 314.
 Siklós 133.
 Silvanus isten 348.
 Simeon stilites 311.
 Simon aurifaber 198; — Dylch 207.
 Simone 311.
 Simonfa 137.
 Simonyi József 419.
 Siracusai múzeum 170.
 Sirlelet: Ananinói 43, 47; — avarkori 438; — árpádkori 409; — bácsfeketehegyi 418—420; — Bácskában 419—421; — bezenyei 368; — corcelettesi 46; — csombordi 53; — cumaei 247; — dávodi 419; — dubováci 53; — dunapentelei 238—250, 343—350. 438; — gátéri 330—339; — glinistcsei 42; — gombosi 404—415, 446; — gyomai 53; — gyöngyösi 37—54; — győri 208—230; — judinai 44; — kakasdombi 53; — kenyérvári 366; — krasznakutski 44; — mezőkászonyi 368; — mórakalmi 366; — Mörigenből 46; — nagyenyedi 39, 53; — népvándorlaskori 368, 419
 —421; — nyárad-szentbenedeki 53; — panonniai 186; — perjámosi 368; — pilini 47, 53; — régibb középkori 208—230; — sétatéri 53; — somlyói 146; — skytha 37—54; — szentiváni 436; — szécsényi 368; — szibériai 53; — ugrai 53; — veszprémegeyi 436; — zala-mihályfai 53.
 Siscia 243.
 Skander bég 434.
 Skopas 231.
 Skylitzes 128, 132.
 Skytha sirleletek Gyöngyösön 37—54.
 Smith C. 18; — Porcher: History of the Recent Discoveries at Cyrené 18.
 Sodronyzománczos kelyhek 394.
 Sogliano 158.
 Sol melléke 153.
 Solymásy-féle gyűjtemény 187.
 Somhid 53.
 Somlyó 1.
 Somlyói hallstatti sírok 146.
 Somlyóvásárhelyi római sírkő 359—360.
 Somlyóvilla 1.
 Somogy 128.
 Somogy megyei pénzverő- és öntőműhely 137—148.
 Soós Sándor 269.
 Sophia 132.
 Sophus Müller 431.
 Sopron megye 274.
 Soproni múzeum 436; — Szent János-kápolna 88; — Szent Mihály-egyház 88.
 Spalato-i kapu 34.
 Sphinx 149.
 Spiessglas 395.
 Spiridion 311.
 Spitzer Mór 186, 441.
 Splényi 308.
 Springer A. 150; — -Michaelis 24, 158.
 St. Angelo 31; — -Rémy 169.
 Stefánsminde 43.
 Stenner Frigyes 8.
 Stephane fődiaconus 311.
 Stern E. 433; — L. 267.
 Sthln Tamás 320.
 Stiller Bernardin János 37; — János 447; — Kálmán 37.
 Stilus 248.
 Stöckel Péter 306.
 Stöckl Lénárd 306.
 Strettwegi kocsí 266.
 Strobl 186.
 Stroganoff 314.
 Strong E. 22.
 Strzygowski 432; — József 279; — J.: Koptische Kunst 246; — Orient oder Rom 159.
 Studniczka 235; — Der Rennwagen im syrisch-phönikischen Gebiet 51.
 Styx 156.
 Suba 97.
 Sukoród 129.
 Suniumi leányfej 232.
 Supka Géza 186, 192, 438, 441; — Géza: A felsőszombatfalvi és a nándorvályai oláh templom 309—315; — Géza: Könyvészet 94—96, 288, 380—384; — Géza: Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről (ism.) 278—282.
 Surnugrad 134.
 Susanna 296.
 Sümegi Darnay-múzeum ingyen naptára 447.
 Süßmilch 321.
 Süveg 97.
 Sylvester-féle korona 434.
 Syria 439.
 Syriai csapatok 149.
 Syrus evangeliarumok 150.
 Syrusok kulturális befolyása 149.

Sz. László király 307; — Mária 6; — Pál szobra 307; — Péter szobra 307
 Szabadka—Gombos—Palánka vasutvonal 404.
 Szabolcsmezei leletek 53.
 Szabolcsvármegyei múzeum 187.
 Szakolczai lelet 257.
 Szalacska kelta pénzverő- és öntőműhely 137
 148.
 Szalay Imre 437; — Imre: Kalauz az Erzsébet királyné muzeumban 437.
 Szamárhegy 188.
 Szamolányi temető 176.
 Szamosközi István 272.
 Szamosközy István 433.
 Szamosújvári Petris-telep 173; — római castellum 437.
 Szaraczen ornamentika 282.
 Szarukó 174.
 Szarvasagancs 55, 74.
 Szasszanida művészi kör 281.
 Szathmári Károly: A Báthoryak bölcsője 36.
 Szántóffy Antal: A Bakács-kápolna Esztergomban 290, 291.
 Szárnyas Gorgo-fej 238.
 Szász falusi bíró 103; — ifju a .XVII. században 99; — tanácsúr 102; — városi tanító viselete 110.
 Szászhermány 86, 201.
 Szászmogyorós 201.
 Szávó György 344.
 Szebenedéki kelyhek 395.
 Szedec 132.
 Szeged 268, 443.
 Szeged-Alsóallja 429.
 Szegedi múzeum 429.
 Seged-majsai határ 369.
 Szegedvidéki leletek 361—371.
 Szegszárd 443.
 Szegszárdi múzeum 436.
 Szejdi Achmet pasa 4.
 Szélefkidák 279.
 Szemed és Szemes 129.
 Szemény nemzetség 131.
 Szendrei János 436; — János: Az országos régészeti és embertani társulat 92, 186—187; — János: Adatok az erdélyi férfiviselet történetéhez a XVII. században 97—122; — János: A habánok története Magyarországon és a habán majolika 104; — János: Képek az eperjesi XV. századi adó-lajstromokban 399—403; — János: Magyarország középkori várairól 437; — János: Újabb adatok a magyar viselet történetéhez 186.
 Szendrőládi lelet 147.
 Szent Agótha 90; — István 127; — István koronája 434—436; — János-kápolna Sopronban 88; — József 326; — Kristóf 402, 403; — Lukács 314; — Márton 88; — Mihály 313; — Paraskiva 313; — Pál 90, 391; — Pál levele a filippiekhez 323; — Sebestyén 388.
 Szentes 443.
 Szenthegy 1.
 Szentiván község 436.
 Szentkatolna 86.
 Szentpéter 201
 Szentpétersvári sardonyx 162.
 Szentpétery Imre 438.
 Szentvidi bronzszobrocska 266.
 Szepesházy Gáspár 355.
 Szepes-olaszi templom 88.
 Szepesség várák 352.
 Szepesvárallja 446.
 Szerdahely 197.
 Szeth 313.
 Szécsény 366.
 Szécsény-pinkahegyi lelet 424 425.

Székely katolikus tanuló viselete a XVII. században 110.
 Székelyföld monografiája 85.
 Szibéria 43.
 Szibériai leletek 53.
 Szejvég 208, 210, 212, 213, 214, 215, 219, 221
 223, 225, 228. 264, 265, 332, 334, 335, 406, 407.
 Szilas 129.
 Szilá-gy 128.
 Szilágycsehi vár 1.
 Szilágyi címere 90.
 Szilágymegye 440.
 Szilágyosmlyó Báthori vára és temploma 1—7
 Szilágyosmlyói kincs 1.
 Szilágyvármegye monographiája 1.
 Szilánkok 174.
 Szilin Terencius 314.
 Szilvágy és Szilvás 129.
 Szindi völgytető 415.
 Szindipatak 272.
 Szirmabesenő 53.
 Sztatina-dülő 188.
 Szobieszky lengyel király 353.
 Szobormásolás az ókorban 186.
 Szobrok a Flaviusok korától kezdve a császárság végéig 13—24.
 Szodoma 320.
 Szolnokmegyei leletek 53.
 Szolyva 261.
 Szombathely 442.
 Szombathelyi múzeum 436.
 Szórád F. 345.
 Szökőkutak 432.
 Szöny 53.
 Szőnyi Ottó 439.
 Szulejman 433.
 Szt. Adalbert 298; — András 301; — István király 298; — Péter-templom 296; — pétervári Eremitage 342; — Szebald temploma Nürnbergben 306; — Tamás 298.
 Sztánfalva 259.
 Sztárinár 188.
 Sztello Ottó 355.
 Sztropkó vára 351.
 Szulejman szultán 205.
 Szürödények 44.
 Szvjatoszláv 133.

T

T. I.: Ásatás a rábei Anka-szigeten 287; — Ó-bébai leletek 286; — Újabb dorozsmai leletek 286—287.
 Tabal 12.
 Tabula ansata 32.
 Tagrogé 128
 Tagrogyi 130.
 Taidshi 128.
 Taksony 282.
 Tamkó Bertalan 2.
 Tanka szigete 287.
 Tanulmányok az ikonográfia és a keresztény művészet emlékeiről 315.
 Tarnasi lelet 379.
 Tarnow 307.
 Tarragona 170.
 Tarras 130.
 Tarsoly 279.
 Tartler Hans 330.
 Tatabányai lelet 441.
 Tavasthusi lelet 281.
 Tál 38, 68, 254.
 Tápei rét 268.
 Tegea 231.
 Telegdiék 269.
 Telegdy-féle kehely 389.
 Telekdy Katalin 2.
 Telekházai ásatások 436.

- Telesphoros 341.
 Temes Miklós 188.
 Temes-Nagyfalu 188.
 Temes-Palánk 188.
 Temes-Paulis 187.
 Temesvár 443.
 Temesvári tört. és rég. múzeum 437.
 Temesvármegyei leletek 53.
 Temetési czímer 1743-ból 436.
 Temetésre menő oláh 118.
 Temető a régibb középkorból 330—339.
 Templom: antwerpeni dóm 306; — ákosi ev. ref. 88; — Bakács-kápolna 298; — bártfai 88, 306—309; — besztercebányai 88, 306; — Brassón 385; — budapesti belvárosi 88; — budapesti Szent István 88; — budavári Domokos-szerzetesek temploma 90; — budavári koronázó 88; — csütörtökhelyi 88; — didymai 438; — Domokosok temploma 88; — egrü minaret 88; — esztergomi székesegyház 289; — felső-regmeczi 88; — felsősombatfalvi 309; — franciaországi 437; — garam-szent-benedeki 88; — harinai ág. ev. 88; — jaáki apátsági 88; — jánosi 88; — jaroslavi 309; — kassai 88, 306; — keresztyénségi 194; — keszthelyi 88; — késmárki 88; — kisbényi 88; — kisszebeni 306; — kolozsvári 89; — körmöczbányai 88; — Kroisos temploma 372; — lepoglavai 89; — lebényi apátsági 88; — lőcsei 88; — maros-szt.-imrei 90; — máriafalvi 88; — nagybányai 88; — nándorvályai 309; — nyirbátori minorita 88; — nürnbergi Szt. Lőrincz 306; — ócsai premontrai 88; — palatinusi Apollo-templom 13; — pannonthalmi 88; — pécsi 439; — pécsi székesegyház 88; — pozsonyi szt. ferenczrendi 88; — pókafalvi 196—197; — S. Maria del Popolo 296; — S. Maria della Pace 294; — San Giovanni Paulo 296; — Santa Maria Incoronata 438; — sárabai 88; — soproni Szent Mihály 88; — soproni Szent János 88; — szepes-olaszi 88; — szilágy-somlyói 1—7; — Szt. Péter 296; — Szt. Szebald 306; — tihanyi 88; — tövösi 90; — zsámbéki 88.
 Templomhegy 369.
 Terebes 354.
 Tereus 149.
 Termessos 170.
 Deutsch G. D. 195.
 Teytsch Johannes 9.
 Téglás Gábor 92, 186, 187, 440; — Gábor: Thrák lovas-emlékekről Dacia fővárosából Sarmisegethusából 82—85; — István: Nehány erdélyi adat a thrák lovas istenségekről 85; — István: Római torony mintája Potaissából 415—418; — István: Tordán és Mészkón talált római feliratokról 360—361; — István: A tordai római várhegy Forduló nevű lejtőjén 1906-ban kiasott régiségekről 270—273; — József 415.
 Thalia 243.
 Thaly Kálmán 441.
 Thamasch Goldschmit 9.
 Thebal Guth Guttani 12.
 Theodoros Stratilat 311; — Tyron 311.
 Theophanes 135.
 Theophilaktos 132.
 Theophilus 355.
 Theophrastos 389.
 Thera 438.
 Theron sírja 170.
 Thetis 156.
 Thissen Mechil 207.
 Thomas Goltsmit 8.
 Thortler 206.
 Thoth 189—191.
 Thököly-Rákóczi mozgalmak 352.
 Thököly-vár falfestményei 180—183.
 Thracia 132.
 Thrák lovas-emlékekről Dacia fővárosából Sarmisegethusából 82—85.
 Thuggai síremlékek 170.
 Thuribulum 198.
 Thuróczy 282.
 Tihanyi egyház 88.
 Timgad 168.
 Timgadi mozaik 167.
 Tinód 128.
 Tintinabulum 43.
 Tiszafüred 443.
 Tiszafüredi múzeum 437.
 Tiszuczky K. 344.
 Titus Clavius Petronianus 346; — diadalíve 14.
 Tokaji függők 281.
 Tokos véső 250, 251, 255, 257.
 Tollrajzú képek a XV. századból 400—403.
 Toma 311.
 Tordai márványtábla 84; — római várhegy 415; — római várhegy lejtőjén 1906-ban kiasott régiségekről 270—273.
 Tordán talált római felirat 360.
 Tordosi ásátás 440.
 Torma Zsófia 440.
 Torony mintája Potaissából 415—418.
 Tőszegi őstelep 437.
 Tóth Kurucz János 92; — Kurucz János: A leányvári római castellum 187.
 Tömjéntartó 198.
 Tömörkény István 361; — István: Leletek és ásátás Lelén 268—270
 Töröcsvár 126, 202
 Töredékek a dunapentelei kapumintából 27.
 Török Aurél 286; — Bálint 433.
 Török-Becse 130.
 Törökkanizsa 218.
 Törökövek 174.
 Törteli lelet 53.
 Tővisi templom 90.
 Tőke 281.
 Tőr 38.
 Tragor Ignác: Váczi könyv (ism. Farkasfalvi Imre) 282—283.
 Trajanus 14, 160, 286.
 Tranquillina 22.
 Trau-féle gyűjtemény 190.
 Trier 34.
 Trieri Moseltor 36; — múzeum 150; — Porta Nigra 24.
 Tripolszky 85.
 Trugspiegelung orientalischer Kultur in den vorgeschichtlichen Zeitaltern Nord- und Mittel-Europas 431.
 Tunis 170.
 Turn-Szeverin 264.
 Turóczzsentmártoni tót múzeum 437.
 Türk 158.
 Túskevár 359.
 Tú 173, 175, 263, 270.
 Tüzikutya 56.
 Tűzkő 174.
 Tűzpadok 178.
 Tyll Gusztáv 188.
 Tzigara-Samurcas 312.

U.

- Ucsakof Simon 314.
 Ugrai sírlelet 53.
 Ujabb adatok a magyar viseletek történetéhez 186; — dorozsmai leletek 286—287; — tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről 278—282.
 Ujfalvi Péter 5.

Ulger angersi püspök 12.
 Umbriai iparművészeti emlékek 437.
 Una 347.
 Ural 43.
 Urania 438.
 Urgeschichte Europas 431.
 Urlichs 171; — Griech. Bildwerke im republikanischen Rom 13.
 Urna 38.
 Ursinszki Mór 186.
 Úszia 188.
 Utolsó vacsora 306.
 Uzdolyai Myslenovith Márk sírköve 90.
 Újabb népvándorláskori lovassírokról a Bácskában 419—421.
 Útjegyzetek Kereszténysziget és Pókafalva környékéről 187.
 Űveggyöngyök 148, 209, 214.
 Űvegphár 433.

V

Vaclav 282.
 Vajas-árok 85.
 Vajda-féle szelmalom 429.
 Vajda-Hunyad 433.
 Vajdahunyadi bányászati és kohászati történelmi múzeum 437; — templom 89; — vár 88.
 Valentinianus 28, 216, 243.
 Valentinus Tot 207.
 Vallási reformáció 306.
 Varanno 351.
 Varjú Elemér 436; — Elemér: A Hunyadiak síremlékei a gyulafehérvári székesegyházban 88; — János 283.
 Vas abroncs 47, 337; — csat 218, 221, 222, 252, 405; — fokos 225; — kalapács 251; — kapa 230; — kapocs 218, 255; — kard 228, 270; — karika 48, 49, 209, 252, 405, 408, 412, 413, 430; — karperec 337, 413; — kengyel 331, 419—421; — kés 38, 142, 212, 256, 270, 286, 405, 410, 411, 412, 419, 430; — lánsza 257, 331, 413, 419, 421; — lemez 405, 408; — nyílhegy 259, 421; — pánt 47, 251; — tokosvéső 255, 257; — tőr 38, 40, 45; — véső 39; — zabla 46, 408, 419.
 Vasad és Vasas 129.
 Vasari 290, 291.
 Vaskori emlékekről Munkács környékén 250—261.
 Vasilie 311.
 Vathasomlyova 1.
 Vathák 1.
 Vatikani Braccio Nuovo 14; — Braccio Nuovo Fortunája 22; — Helios 165; — Galleria degli Candelabri 15, 342.
 Vattinai lelet 187.
 Vác 443.
 Váczi könyv, szerkesztette Tragor Ignác (ism. Farkasfalvi Imre 282—283; — múzeum 282.
 Vágner András 419.
 Vándorló mesterlegény a XVII. században 114.
 Várhely 445.
 Várhelyi domborműves márványtáblák 82—85.
 Vásárd 129.
 Vásárhelyi Géza 92, 186, 187.
 Vászits M. 188.
 Vecsernyés Lőrinc 366.
 Velencei Vendramin-síremlék 296.
 Velius 298.
 Velemszentvidi őstelep 266, 276—278.
 Vendramin síremléke Velenczében 296.
 Venturi 249.
 Venus 242, 246; — átalakulása a kagylóban 247; — Falerone 23.
 Veremsírok 437.

Veress Endre 434; — Endre: A Hunyadiak síremlékei és Castaldo 88.
 Verona 35, 266.
 Veronika kendője 399.
 Versecz 53, 442.
 Verseczi városi múzeum és könyvtár 187—188.
 Vesta-papnőszobor 16.
 Veszprém 443.
 Veszprémi múzeum 437.
 Veszprémmegyei lelet 436.
 Vetulonia 266.
 Vezel-Mícia 445.
 Vezsenyiek 269.
 Véső 39, 47, 138, 173, 175, 218, 429.
 Viatka 43.
 Victoria 244, 245.
 Vidin 127.
 Vidéki múzeumok gyarapodásáról szóló jelentések 443.
 Vidombák 200.
 Vidombáki kehely 395.
 Vienne-i ív 30.
 Vignola 294.
 Villa Albani, Róma 22; — Borghese 16.
 Vincentio Sartori 202.
 Vinga 188.
 Virágkoszorús angyalokkal díszített fedeles kupa 329.
 Visegrádi vár 88.
 Vita Sancti Severini 28.
 Vitruvius 432.
 Vivarini Bertalan 89.
 Vizi-gótok 1.
 Vljakovecz 187, 188.
 Volford József 429.
 Vorobjevoi lelet 281.
 Votivtábla 345.
 Vöröshegy 257.
 Vörösmart 201.

W

Wagner Márta 308.
 Waldstein 190.
 Waldtbillidii síremlék 152.
 Waltzing 153.
 Warga Simon 92.
 Watz Nándor 188.
 Weissenburg 34.
 Weisz M. 243.
 Wenckheim Krisztina 59.
 Wentzel 167.
 Werveke 165.
 Wickhoff 22; — Wiener Genesis 14, 167.
 Widembach 200.
 Wiegand 372.
 Wiener Genesis 14; — Vorlegeblätter 162.
 Wiesbaden 24.
 Wieseler 157.
 Wigman 128.
 Wilpert: Die gottgeweihten Jungfrauen 21.
 Wilhelm 150.
 Wimmer Béla 441.
 Wilton House 18.
 Windisch 36.
 Wosinszky Mór 51, 425, 437, 438, 440; — Mór: Tolnavármegye története 145; — Mór életrajza 283—284; — Mór: Az őskor mészbetétes díszítésű agyagművészete 267.
 Wölfflin 294; — Die neue Gesinnung 304; — H.: Renaissance und Barock 23.

X

Xanten 29, 34, 164.

Y

Yzkender Chausso 205.

Z

Zabla 46, 280, 408, 419.

Zachariás 313.

Zala-Mihályfa 53.

Zalavár 184.

Zapletán-féle téglavető-telep 364.

Zapolyai János 89; — János király pecsétje 90.

Zapolyaiak czimere 90.

Zarolth 133.

Zayugrócz 93, 354.

Zeiden 201.

Zeitschrift für deutsche Philologie 433; — für

Ethnologie 432; — für historische Waffenkunde 432.

Zemplénmegyei őstelepek 436.

Zenélő angyalokkal díszített fedeles kupa 328.

Zenon 376.

Zen-zen nép 128.

Zeus 17, 242.

Zichy Jenő gróf 279.

Ziebarth: Kulturbilder aus griechischen Städten 438.

Ziehen 166.

Zimony 434.

Zoapanok 128.

Zoltai Lajos 436, 437, 447.

Zománczos kehely 392—395.

Zombori bronzlelet 262; — múzeum 419.

Zólyomi vár 88.

Zsákod 53.

Zsámbéki praemontrei egyház 88.

Zschille 46.

Zsil folyó 313.

Zsolnay Jenő: Arpád sírja 186, 440.

Zsosszány 313.

Zuard 131.

Zudor-család 351.

Zumpft H. 157.

M. E.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

SZILÁGYSOMLYÓ BÁTHORI VÁRA ÉS TEMPLOMA.

Szilágysomlyó a festői Magura-hegy aljában és a Kraszna vize mindkét partján terül el. Délről határolják a Nyáros, Berek, Püpos, Szent- és Fehér-hegyek, melyek a Magurával a gyönyörű és regényes Krasznavölgyet alkotják. Kelet felől síksága nyitott. Távolról pedig a Meszes-hegy kéklő ormai és a Rézhegység látszanak.

Kies fekvése és természetalkotta szépségeinél fogva a Szilágyság egyik legszebb vidéke, mely felett az őstörténelem titokszerű köde borong. De, hogy már a legrégebb időkben is lakott hely volt, bizonyítják ama történelem előtti leletek, melyek a Magura rétegei alól felszínre kerültek. Ugyancsak itt találták a szilágysomlyói híres kincset is, melyet alighanem a hunok elől menekülő vízi-gótok rejtettek el a Magura tövében.

Szilágysomlyó fekvése és környéke már első pillanatra elárulja, hogy mindenha nagy fontosságú helynek tartották. Igazolja ezt ama tény, hogy az őskor től napjainkig a népvándorlás és hadak útja mellette, sőt rajta keresztül is vezetett el. A mennyire pedig az emlékezet szárnyain visszaszállhatunk a történelmi multba, az okiratokból megtudjuk, hogy Szilágysomlyó egykor a Vathák tulajdona volt. Kandra Kabos véleménye szerint Szilágysomlyót a Vathák ama tagjáról nevezték el Vatha-Somlyónak (1251), melyet Csolt nemzetségnek tartanak.¹ Másrészről a gyulafehérvári káptalan 1251-ben igazolja, «hogy Vatha, Vatha fia, és Pósa, Dénes fia, Vathasomlyova helységében fekvő örökségeiket Roland nádornak s Pozsonyi főispánnak, és Móricz mesternek, a királyné udvarbirájának s nyitrai főispánnak 120 márka ezüstért örökösen eladták»...² Utóbb Somlyó a Medgyesi (de genere Pók) nemzetség birtokába jutott. A somlyói Báthori családra pedig aranyos-medgyesi Pók Annával, Báthori László nejével házasság révén szállott,³ ki azt, a krasznavármegyei Somlyó kasztrumot meg a hozzátartozó öt falut: Somlyóvilla, Perecsen, Csehi, Gyórtelek és Hidvég birtokokat, továbbá a fehérvármegyei Miklós-lakát Medgyesi Simon fivéréától, a szilágycsehi vár urától, az 1351. decz. 6-án létrejött egyezmény folytán leánynegyed fejében kapta.⁴

A kik ezen Somlyóról írták magukat — a történelmi nevezetességű és

¹ Petri Mór: Szilágvyármegye monographiája. II. k. 142. l.: 393. l. 7. sz. j.

² Id. m. II. k. 141. l.: Századok. 1870. 605. l.

³ Kőváry László: Erdély régiségei és tört. emlék. 148. l.

⁴ Petri M. Szilágvyármegye monogr. II. k. 142. l.: Anjoukori okmánytár V. 532—534. II. Kőváry László. Erdély régiségei és tört. emlék.: Fejér, Cod. dipl. IV. 847. IX. IV. 660.

fejedelemséget viselt Báthori házból a következők származtak: István, erdélyi vajda, ennek fia: István, a híres lengyel király, továbbá testvére: Kristóf, fia: Zsigmond, Endre (biboros) fejedelmek és Zsófia.

E fényes nemzetségnek utolsó sarjadéka: Zsófia, II. Rákóczi György neje, Somlyót szerződésileg adta át Gyerőfi Györgynek. Azután Bánfi Dénes a Báthori utódokkal kötött szerződés alapján váltotta magához. Ezt I. Apafi Mihály 1670. okt. 30-án jóvá is hagyta.¹ Majd az 1671-iki oklevél értelmében: «Báthori Zsófia fejedelemasszony zálogba vetette Somlyó várát (arx Somlyó) és tartozékait, fia Rákóczi Ferencz terhére 5000 magyar forintért, Bánfi Dénesnek és nejének Bornemissza Annának.»² Utóbb a Bánfi örökösök kéri Apafi Mihály fejedelmet, hogy Somlyót — melyet a Báthori család 1676 előtt 6000 forinton zálogosított el — tőle kiválthassák. Mert a két család között létrejött szerződés szerint: bármelyik család férfiágának kihaltával ennek javai a másakra szállanak.³ De száz évnél tovább folyt a vár tulajdonjoga felett is a per. A mult század 70-es és 80-as évek elején azonban ezt a «Bánffy»-család az állami kincstárral szemben megnyerte. A város a báró Bánffyaktól 7 évi bérlet után 1893. nov. 25-én vette meg a várat. Fákka beültetett árnyékos udvarát, a «Báthori várkertet», a közönség üdülő- és sétáló-helynek használja.

A mit a várból az enyészet még megkimélt, fennmaradt romjaiból jórészt a vár alakjára és terjedelmére is következtethetünk. (Lásd az alaprajzot.) A külső vár négyszögben, mindegyik szögletén egy-egy kiugró négyszegletes sarokbástyával, megmunkálatlan természetes kőből épült. Ezek közül csakis a keletre eső, északi és déli van meg. A nyugati oldalon a Magura-hegy felőli szegletbástyára ugyanis 1829-ben a két emeletes gimnázium egy részét építették. Míg ugyanezen vonalban a Kraszna felől levő szegletbástya helyén Tamkó Bertalan háza áll. A vár falai már erősen megrongáltak. Sőt itt-ott hiányzanak is. A négyszögben húzódó falakon belül pedig megtaláljuk a két csonka körbástyát. Ugyanitt fordul elő az emeletes főépület is. Említésre méltó, hogy utóbbinak kapuja felett fellelhetjük a Báthoriak czímerét, és Báthori Zsigmond nevének kezdő betűit: S. B. az 1597 évszámmal. A Báthoriak czímerével összefüggő czímerpajzsban azonban csak éppen az alakja van meg. Miután a várat Bunyitay Vincze szerint 1532-ben építették, ebből ő azt következteti, hogy egykori úrnőjének, Telekdy Katalinnak, a czímere volt rajta.⁴ A Báthoriak családi czímerében a szörnyállat alakú keret és fogak hihetőleg ama sárkánykigyóra emlékeztetnek, melyet a hagyomány szerint a Báthoriak egyik őse a várral szemben levő Púpos-hegy üregeiből (innét a sárkánylyuk elnevezés) kipusztított. Nem messze a kettős czímertől oldalt a falba illesztve találjuk a hidvonó csigát annak bizonyosságául, hogy a várat egykor árokkal vették körül, melyben — közhit szerint — a Maguráról leömlő víz folyt. Továbbá erősítették a várat kívülről földsánczokkal és hatalmas fapalánkokkal is. A laktanyák belül voltak.

¹ Kóváry L. Erdély rég. és tört. emlék. 148. l.

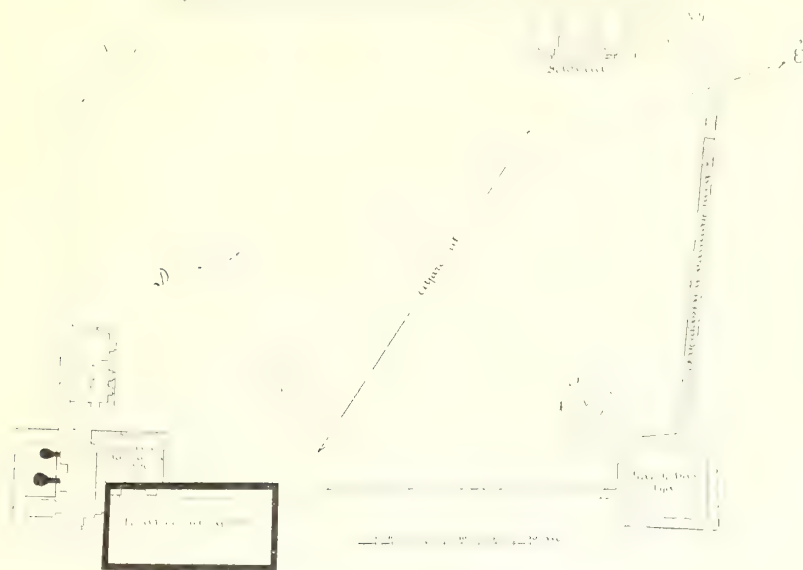
² Petri M. Szilágy várm. monogr. II k. 154. l.: Báró Bánffy-család levéltára Kolozsvárt. fasc. O. nr. 3. és nr. 11.

³ Ugyan ott. fasc. P. nr. 1.

⁴ Bunyitay Vincze: Szilágy megye középkori műemlékei. 43. l.

A belső vár szintén védelmül szolgált. Ezt P. Szathmári Károly a külső várnál is régibb építménynek tartja. Szerinte alakja háromszögű volt. A sarkokon pedig egy-egy kerek bástya állott.* Figyelmesebb megtekintésnél azonban ezen erődöt inkább a négyszögű római kastrum módjára építették. Erre enged következtetni a két körbástyából kiszögellő csonka falak iránya és a külső vár alakja.

Ezen alsó várat egykori tulajdonosaitól Báthori-várnak nevezték el. A vár a város piacán fordul elő.

A SZILÁGYSOMLYÓI BÁTHORI-VÁR ALAPRAJZA.

A másik vár fent a várhegyen épült. Keletkezésének idejéről mitse tudunk. Benkő József Transilvániájában azt mondja: «Monti arduo, cui Várhegy nomen insederat, insigne ædificium fuisse, ruinæ condocent. Artium Limitanearum, quæ adversus turcarum direptionem muniebantur, non ultima hæc fuerat seculo superiore.»** Terjedelménél fogva e fellegvár csakugyan jelentősebb váraink közé tartozott. De ezt az idő viszontagsága ma már annyira megromgálta, hogy falai a völgyben elhaladó figyelmes utazónak is csak alig tűnnek a szemébe. Jelenleg csalitos cserjék, bokrok, fák nőttek felette s vadvirágok díszlenek rajta. Különben létezését oklevelek sem bizonyítják.

Fent nevezett Báthori Lászlóné, született Medgyesi Anna, fivérével: Medgyesi Simonnal kötött szerződés szerint Somlyón 1351-ben már vár van. Miután Szilágysomlyón idők folyamán két vár is épült, melyik tehát az említett vár? Hol keressük nyomait?

* P. Szathmári Károly: A Báthoryak bölcsője. Vasárnapi Ujság 1886. 50. szám.

** Petri Mór: Szilágysvármegye monographiája. II. k. 138. 1: I. könyv. Kézirat 723—724. lapok. Erdélyi Muz.

Egy újabb építkezésből kifolyólag a vár kérdése is szőnyegre került. Utcza-szélesítés fejében megengedték Szilágysomlyó egyik polgárának, hogy a várfalon belül 1—2 méterrel építkezhessek. Csak Dr. Ajtai Endre fennkölt szelleméről, hazafiás gondolkozásáról, mű- és történelmi érzékéről tesz tanúságot, hogy több lelkes, városi képviselővel a közgyűlésen nemes önzetlenségből, tiszta, magyar hazafiúi érzésből a vár falainak és területének épségben való fenntartását követelte, — s az új építkezést a százados emlék iránti kegyeletből — megfellebbezte. Így jutott azután, a sok és elkeseredett vita, harcz után e kínos ügy a Műemlékek Országos Bizottságának is tudomására. Nevezett bizottság utóbb (1907. szept. havában) elküldte Szilágysomlyóra egyik tisztviselőjét, szakmérnökét. Lux Kálmán, műépítész, alapos vizsgálat után felmérte a várat, róla alaprajzot és egy pár részletfelvételt is készített. Beható tanulmányaiból megtudtuk, hogy a belső és külső vár egykorúak. A délkeleti körbástya vízszintes ajtó-szemöldökéből, valamint az oldalt álló négyszögű rácsos ablaktöredékből — melyek kőkeretén az élek laposan letompítottak — pedig megállapította, hogy ezen erődítmények a gotikus korból valók. Vajjon a várat a Vathák . . . Pók nemzetség építették-e vagy sem, ezt az eddigi észleletekből teljes határozottsággal még el nem dönthetjük. Csak éppen annyi bizonyos, hogy e romok Mátyás király koránál nem fiatalabbak, sem az 1241-ben lezajlott tatárjárásnál nem idősebbek.

Már bizonyos művészeti csinnal emelkedik ki a négyszögű várfalból a renaissance stílusú emeletes főépület. Nyugati falának szegleteit koczka-kövek szegélyezik. Az ablakok szép kőbellelei is felül fogrovatosak. A díszes kapuzatot pedig tagozott vánskődíszletekkel és a Báthoriak kettős címérével ékesítették. Mindezeket betetőzi a háromszögű oromdísz, melynek mezejében, egy kettős körben, megtaláljuk az S. B. betűket az 1597 évszámmal, annak igazolására, hogy e várkastély Báthori Zsigmond korában épült. (Lásd Schöffner Leo gimn. tanár fényképfelvétele után készült ábránkat.) Hogy e várpalota a várfalaknál későbben keletkezett, azt az építkezés — mert hiányzik az érintkező falak közötti szerves összekötés — mutatja. De másrésről ezt a Báthori kettős címér két oldalán látható korai barokk vánskődíszletek is bizonyítják. A mult század 50-es éveiben P. Szathmári Károly az emelet termében még épnek találta azt a szép renaissance stílusú fehér márványkandallót, mely felett Báthori Zsigmond atyjának és István lengyel király testvérének, a szintén fejedelem Báthori Kristófnak díszes latin felirata állt. Romboló kezek azonban ezt is rég megsemmisítették.

Hihetőleg e várkastély a híres fejedelmi család lakó- vagy szállóhelyéül szolgált. «Báthori Zsófia is innen indult nászutjára, mely őt II. Rákóczi György ölelő és szerető karjaiba vezette.»

Mikor Szejdi Achmet pasa II. Rákóczi György fejedelem megkeresésére a Meszesen keresztül Erdélybe indult, Somlyót is utjába ejtette. De hasztalanul ostromolta a várat. Ezért bosszuságában elhamvasztotta a várost. E veszedelmet, illetőleg a róm. kath. templom leégését és újból való helyrehozatalát örökítették meg a szentély felett levő gerendán a következő felirattal:

«In CIneres MIsIt saCra teCta hæC tUrCa CoLonIs» (=1660).

«✱ aLtera seD reDeUnt teCta IUvante Deo.» (=1666).

Ha a római számjegyeket összeadjuk, mindkettőnek az évszáma is kitűnik. Hogy e templomot 1666-ban újjitották, azt a karzat felett olvasható szöveg: «Reverendus Pater Petrus Ujfalvi Parochus Catholicus Per Architectum Petrum Medve Instauravit. 1666.» szintén kétségtelenné teszi.

A róm. kath. templomot a város közepén dombra építették. Hosszas szentélye a nyolczszög három oldalával záródik. Hajója barok. Kapuja csúcsívben végződik. A falakat pedig oldaltámok erősítik. Jólehet a csúcsíves egyházat ma már több helyt toldásokkal átalakították, főrészeiben azért mégis az ere-

A SZILÁGYSOMLYÓI BÁTHORI-VÁR KAPUJA.

deti építészet észrevehető rajta. A szentély hálózatos boltozata és a bejáró főkapu csinos ajtó-béllete még a hanyatló gótsztil művei. Ellenben a sekrestye régi ajtaja, melynek bal felén oroszlán, jobb oldalán pedig delfin látszik — már az új renaissancenak az ízlését mutatja. Majd a templom diadal-íve felett megtaláljuk a Báthoriak nemesi címérét. De hogy mit jelentenek a címér mindkét oldalán az egyes .S. B. betűk az 1532-iki évszámmal, azt Bunyitay Vincze szerint a templomon belül a főajtó felett kőbe vésett feliratából: «Hoc. Opus. Fecit. Magnus. Stephanus. Batori. De. Somlyó. Vajvoda. Transilvan . . .» tudjuk meg. Ezen egyházat t. i. somlyói Báthori István, erdélyi vajda, 1532-ben építtette. S mint Bunyitay Vincze mondja, ezen egyház talán egész Magyarországban is a csúcsíves építészetnek utolsó műemléke! Ellenben Lux Kálmán,

műépítész, azt állítja, hogy a Báthori-féle templom már 1532 előtt (talán csak nem 1434-ben — mint eddig hitték?) épült. Mert a szerencsétlen mohácsi veszedelem (1526) után templomot gótikus stílusban nem építettek. A csúcsíves izlésben épült templomok átalakításánál természetesen a renaissance is csak a már meglevők jogait elismerve, megalkudott a változott viszonyokkal, s szerényen illeszkedett bele a régi építménybe. Szerinte a: «fieri fecit» sem úgy értelmezendő, hogy Báthori István a templomot építtette, hanem, hogy átépíttette.

Miután a Bold. Sz. Mária tiszteletére szentelt templomot Báthori István, erdélyi vajda, felépíttette, helyesebben átépíttette, bizonyára Bunyitay Vincze feltételezte, hogy a vár is 1532-ben keletkezett. De még kevésbé érthetünk Péterfalvi Szathmári Károlylyal egyet. Ő ugyanis azt állítja, hogy a somlyói Báthori vár három részből: u. m. alsó-, középső- és fellegvárból állt. Az alsó- és fellegvárat már ismerjük. Szerinte a középvár: «a még ma is álló Báthori-féle templomot s néhány más épületet foglalva magában, körbástyákkal volt megerősítve, melyek egyikének alapját, valamint a régi kisebb kápolnáét is, a hatvanas évi kutatások fölfedték.»¹ Átkutattam a helyet, de régi várnymokra sehol sem akadtam. Öreg emberek sem tudnak róla. Valószínűleg Szathmári Károly a róm. kath. templom mögött lévő 1532. év előtti egyháznak² alapfalaival téveszti össze.

Allítólag az alsó várból a fellegvárba földalatti út vezetett. Ellenséges megtámadások ellen e fellegvár annyival inkább szolgálhatott védelmül, mert a háttérében emelkedő erdős Magura is fedezte 1351—1409 ig még nem volt. Legalább az oklevelek sehol sem említik. Mint menstvárat hihetőleg valamelyik Báthori építtette. Hogy mikor pusztult el, arról valamint keletkezéséről írott hagyományaink mitse szólnak.

De a Medgyesi-Báthori-féle vár helyéről is tájékozatlanul hagy bennünket az irodalom. A kik a somlyói várakról irtak, általában csak azt mondják, hogy Szilágyosomlyón «idők folyamán két vár épült», hogy «Somlyónak hajdan, állítólag, két vára volt» . . . stb. Annak igazolására, hogy hol állott a régi vár, a következő adatokat hozzuk fel. Az 1351. decz. 6-án kelt oklevél ugyanis azt mondja: «. . . quoddam castrum suum Somlyo vocatum, prope fluvium Karazna existens cum possessionibus . . . »³ ect. Majd pedig egy másik oklevél szerint «. . . quoddam castrum suum Somlyo vocatum prope fluvium Karazna existens cum possessionibus ad idem pertinentibus et villis Somlyo, Perechen, Csehi et Györtelek ac Hidveg vocatis . . . memoratæ Nobili Dominæ Annæ sorori suæ carissimæ . . . dedisset et contulisset . . . » ect.⁴ Ezen oklevél, mely 1409-ben kelt, Báthori Szaniszlónak Medgyesi János és István — Medgyesi Móricz fiai — elleni pörét foglalja magában.

Mindkét adat tehát azt bizonyítja, hogy a somlyói kastrum, melyet Medgyesi Anna, férjezett Báthori Lászlóné, örökölt: «prope fluvium Karazna»

¹ P. Szathmári Károly: A Báthoryak Bölcsője. Vasárnapi Ujság 1886. 50. sz.

² Bunyitay Vincze: Szilágy megye középk. műeml. 41—42. ll.

³ Anjoukori okmánytár. V. 532—534. ll.

⁴ Fejér, Cod. dipl. X. IV. 848. l.

állott. Következőleg e vár sem lehetett a Várhegyen épült fellegvár, hanem az alsó vár. Ezt igazolja a vár alakja, építés-modora és fekvése is!

E némán ég felé meredő és régi nagyságukat gyászoló falak között látta meg Báthori István először a napvilágot. «Báthori István, ki — mint Bunyitay Vincze mondja — két nemzet: a lengyel és magyar történetébe fényes betűkkel írta be nevét, — e várban született, s az ő emléke még tiszteltebbé teszi e romokat.» Ugyancsak Báthori Zsigmond egy privilegiumában állítja, hogy Somlyó az ő őseinek és családjának székhelye és régi lakóhelye volt.¹ Innét ment Báthori Zsófia is II. Rákóczi György fejedelemhez nőül. Sőt Heltai krónikájában feljegyzi, hogy «a hírneves Szilágyi-család, melyből Erzsébet, Mátyás király anyja, s ennek hatalmas bátyja Mihály vették származásukat, Somlyón volt otthon.»² Különböen jeles családok és történelmi alakok egész sora vonul előttünk végig, úgy hogy a vár valamint a város története, Erdélynek Magyarhontól való elszakadása óta — régi emlékeket elevenít meg Szilágyi-somlyó bemohosodott kövein.

A mulandóságnak szomorú képét tárja előnkbe jelenleg a Báthoriak romokban heverő vára. Ha visszatekintünk a dicső elődök fényes multjára, kik a haza védelméért honfíui lelkesedésből várakat építettek, és vallásos érzületből templomokat emeltek, csak édeskeserű fájdalmak töltik el szívünket, hogy e vár, melyben a fejedelemséget viselt Báthori-család bölcsője ringott mint régi nagyságunk temetője áll az igaz magyar képzeletében. Már a hozzáfűződő történelmi emlékeknél fogva kell kegyeletünknek iránta felébrednie! Ha ujat nem alkothatunk, legalább az utódoknak, kik a hazában az itt-ott elszórt várromokhoz elzarándokolnak, a letűnt régi, dicső kor eme néma tanúinak látára jusson eszükbe, hogy sokat szenvedett nemzetüknek történelmi multja volt. Ezer éves szenvedés és öröm köt bennünket e véren szerzett haza rögéhez. Éppen azért: «minden egyes műemlékünknek mint a nemzeti mult kőbe vésett krónikájának elenyészttével történetkönyvünknek egy-egy lapja szakad ki; minden kővel, mely egy építményről leválik, egy-egy sorát törüljük ki történelmi hagyományainknak.»³

Miután a szilágyisomlyói vár eredeti falainak megbontása Lux Kálmán műépítész szerint is mű- és történelmi emléksértés, reméljük, hogy a Műemlékek Országos Bizottsága az u. n. Báthoriak várát kegyeletlen kezek további rombolásától a törvény értelmében megvédi, pártfogásába veszi. Különböen beteljesedik valamennyiünk közös sejtelve, hogy a város, a mikor a várkastélyt deszkával — és a két körbástyát zsindegylyel — befedette, reá is tette a koporsófedelet. A vár még most is legszebb romjainknak egyike. Kár lenne, hogy azt, a mit a háborúk dúló vihara és időviszontagsága még el nem enyésztt, meg nem semmisített — durva kezek hazafiatlanságból, kalmár szellemből, mű- és történelmi érzék hiányából, nemtörődömségből a földdel egyenlővé tegyék.

Fetzer János Ferencz.

¹ Petri M. Szilágyi várm. monogr. IV. k. 536. 1: Szikszai Lajos okl. gyűjteménye.

² P. Szathmári Károly. Emlékeim. 20. s. köv. 1.

³ Myskovszky Ernő. A magyar képzőművészet története. 10. 1.

BRASSAI ÖTVÖSÖK ÉS ÖTVÖSMŰVEK A XV. ÉS XVI. SZÁZADBAN.

(Első közlemény.)

Több alkalommal volt már szó e folyóirat hasábjain a brassai ötvösök és ötvösművekről.* Én most néhány szerény adattal akarom csak kiegészíteni azt, a mit már mások e tárgyról elmondtak.

A brassai városi levéltárban vannak régi adólajstromok, melyek egészen a XV. századig visszamennek. E lajstromok kiválóan fontosak azért, mert azokban minden adófizető polgár neve (még pedig úgy a háztulajdonosok, mint a bérben lakóké) évről-évre fel van jegyezve. Ott találjuk továbbá feljegyezve a polgárok foglalkozását, vagyoni állapotját, a családok számát stb. Ezen adólajstromok közül a legrégebbieket — az 1475—1500-ig terjedőket — közzétette Stenner Frigyes a Brassó város költségén megjelenő nagy munkában.**

Habár e lajstromok nem teljeseek, mert néhány évről hiányzanak, mégis eléggé teljes képét nyújtják Brassó város akkori lakosságának. Az összeírás kerületek, ú. n. negyedek szerint történt; a négy kerület neve: *Quartale Porticæ*, *Quartale Corporis Christi*, *Quartale Catherinæ*, *Quartale Petri*. A kapusnegyed (*quartale Porticæ*) a város északkeleti kerülete, elnevezve azon kapuról, mely az északi falon át a mostani kapuutczába vezetett. Az Úr testéről elnevezett kerület (*quartale Corporis Christi*) a város délkeleti részét foglalta magában és nevét azon hatalmas és gazdag testülettől vette, melyet «confraternitás *Corporis Christi*» néven ismerünk, s melynek háza a fekete templom mellett (a mostani plébániai épület) volt. A Katalin negyed a hasonló nevű kápolnától, illetőleg kaputól kapta nevét és a város délnyugati részére terjedt ki. Végül a szent Péter negyed azon régi templomról elnevezve, mely szent Péter és Pálnak volt szentelve (a mostani katolikus templom helyén), a város északnyugati részét foglalta magában. Minden negyed élén négy városi tanácsos — *civis iuratus* — állt. Ezeknek volt hivatása a városra kirótt adót — *taxa regiát* — arányosan kivetni és beszedni.

Áttérve már most tulajdonképpeni tárgyunkra, e lajstromokban a következő ötvösök nevét találjuk feljegyezve:

I. A *quartale Porticæ*ban: *Jacobus Goltsmid*, *Petrus Goltsmet*, *Jorg Goltsmet*, *civis iuratus*, *Endris Golsmeth*, *Lorenz Goltsmet*, *incola*, *Georgius Aurifaber incola*, *Endris Goltsmid* *incola*, *Sibalt Goltsmit incola*.

II. A *quartale Corporis Christiben*: *Hanns Goltsmit*, *Thomas Goltsmit*, *Mechil Goldsmid*, *Hans Goltsmet* *Crusz*.

III. A *quartale Catherinæ*ben: *Johannes Crusz* *civis iuratus*, *Niclos Goltsmet*.

IV. A *quartale Petriben*: *Hannus Goltschmet incola*, *Pitter Goltsmiith*

* V. ö. Különösen Ballagi és Mihalik alapvető értekezéseit az A. É. X. és XX. kötetekben.

** Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt. III. k. Brassó, 1896. Az alábbiakban, a hol nincs is külön megjelölve a mű, mindig erre hivatkozom.

civis iuratus, Johannes Goltsmith, Thamasch Goldschmit incola, Gorg Goltsmith, Steffen Goltschmidt, Hannes Teijtsch civis iuratus.

E kimutatásban egy név többször is fordul elő, mert egyik-másik ötvösnek több háza is volt, meg azután lakását változtatta. Elhagyva tehát ezen ismétléseket, jóformán teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy a *XV. század vége felé 15 ötvösmester dolgozott Brassóban*, a mi mindenesetre az ötvös művészet akkori nagy fejlettségéről tesz tanúságot. Hozzátehetjük még, hogy a lajstrom igen sok helyt a név mellé nem teszi ki a foglalkozást, úgy, hogy ezen névsort teljesnek nem tarthatjuk. Ezen 15 ötvös közül 10 háztulajdonos volt (némelyik többszörös is); négyen közülök városi előljárók (civis iuratus). De lássuk most már őket egyenkint.

1. *Andreas Aurifaber, Endris Golsmet, Endris Joger (Yocher)*? Először az 1475-i adóösszeírási lajstromban szerepel mint brassai háztulajdonos, majd anután többször egészen 1500-ig. A kapusvárosrészben lakott, még pedig az Új-utczában. Házat többször vesz és elad. (621., 652., 667., 671., 682.) — 2. *Andreas, Endris Goltsmidt*. Ugyancsak a kapusvárosrészben — in quartall porticæ — lakott egy másik Andreas aurifaber is, a ki azonban csak *incola* (bérben lakó, nem tulajdonos) volt. 1493-tól kezdve úgy az ő, mint a felesége neve többször is előfordul. (669—680 ll.) — 3. *Georgius, Jorg Goltsmeth (goltsmid)*. Egyike a legtekintélyesebb ötvösmestereknek. Neve a lajstromban 1475-től kezdve többször is előfordul. 1485 és 89-ben az adókiivető bizottság tagja — civis iuratus. — A Kapu-utczában lakott, valószínűleg itt volt az üzlete is. Gazdag ember, háza van a bolonyában, a Fekete- és Új-utczában (617., 643., 665., 680. és 752. ll.). — 4. *Georgius aurifaber*. Az adólajstrom csak egyszer 1484-ben említi mint *incolát*. Minthogy ugyanezen időben az előbbi Jorg mester mint háztulajdonos, majd a következő évben mint civis iuratus szerepel: nagyon valószínű, hogy ezen Georgius más személy (642. l.) — 5. *Jacobus aurifaber, Jacob Goltsmid*. Az 1475. évi lajstrom szerint háztulajdonos a Kapu-utczában. Ezt a házat 1478-ban Fux Clos veszi meg, 1500-ban pedig Jorg Goldschmed (616., 682., 793. ll.). — 6. *Johannes, Hanus (Hus, Hws, Haws), Crusz Goldsmit, Crusz Hannes goltsmidt*. 1478-ban «Crusz Hanns der swertfeger» mint *incola* lakik Jacobus aurifaber házában (793. l.). De már 1480-ban saját háza van a Szent László-utczában (687. l.), 1485-ben az Új-utczában (699. l.), 1489-ben pedig a piacon (705. l.). Mint tekintélyes ember 1488-ban a Szent Katalin negyedben civis iuratus lesz és az adóösszeírásnál működik (727. l.). 1494-ben valami munkát végezhetett a városnak, mert 31 frtot fizetnek neki (814. l.). — 7. *Johannes, Hannes Goltschmitt, Hannes Teytsch (Teysch)*. 1486-tól kezdve szerepel mint háztulajdonos a Szent Péter negyedben, a Kolostor-utczában; majd 90-től kezdve az Apácza-utczában lakott. Hogy ezen *Hannes Goltsmit* az előbbenitől megkülönböztetendő, bizonyítja nemcsak az, hogy más városrészben lakik, hanem főleg, hogy míg amannak mellékneve Crusz, ezé Tejtsch. 1489-ben mint civis iuratus három társával együtt az adókiivetést és beszedést végzi az ő kerületében. (744., 752., 755., 759. ll.) Mint városatyát egy helyt a lajstromíró *úr*nak nevezi: 1596. hev hans goltsmet (fizetett) 25 fl. (817. l.) — 8. *Johannes, Hannus goltschmet*. Még egy

harmadik Jánost is említenek az adóösszeírók ugyancsak a Sz. Péter negyedben 1486-ból, mint *incola* lakik Rewels Katherina házában (744. l.). — 9. *Lorenz Goltzmet, Laurencius aurifaber*. 1487-től kezdve szerepel az adóösszeírási lajstromban mint *incola*: azaz nem háztulajdonos, hanem csak bérben lakó, adóba is csak 23—50 asperát. fizetett. Ugy látszik, szűkös anyagi viszonyok közt élt, később sem szerez magának házat, mint a többi mester. 1494-ben az ő és nejének nevét is külön felemlítik, de azután hallgatnak róla, tehát kivándorolt vagy meghalt. (648. és 671. ll. — 10. *Michael, Mechil Goldsmid*. Neve az adójegyzékben csak egyszer fordul elő 1482-ben, akkor is tulajdonképpen csak a neje említettetik, kinek «in quartale Corporis Christi» háza van. (695 l.) — 11. *Niclos goltzmet*. A Sz. Katalin-utczában, saját házában lakott, a lajstrom csak 1489-ben említi (737. l.) Nem valószínű, hogy ugyanazon személy lenne azzal a «Smits Niclos»-sal, a kiről a jegyzék azt mondja, hogy mivel már két éve nem fizetett adót: unum monile habemus pro pignoratione (659. l.) — 12. *Petrus aurifaber, Pyter, Pitter goltzmit*. 1475-ben mint háztulajdonos említettetik (617. l.) a Kapu-utczában, 1486-ban már a Szent Péter negyedben lakik, a hol 1490., 1492. és 1497-ben az adókiivető bizottság tagja. Úgy látszik jómódú ember volt s az üzlete is jól ment, mert míg más ötvösök 1—2 frtot fizetnek a «Taxa régiába», ő 4 frtot fizet. (744. l.) 1483-ban Szebenbe megy a város nevében és 24 frtot visz huszad fejében. (796. l.) — 13. *Sibalt goltzmit*. Csak egyszer 1494-ben olvassuk nevét az adózók lajstromában, hol is mint bérlő (*incola*) említettetik és a Fekete-utczában lakik (671. l.). — 14. *Steffen, Stephan goltzschmidt*. 1489-ben brassai ötvös, kinek az Apáczá-utczában tulajdon háza van (753. l.). Neve még 1493. és 1496-ban is előfordul (876. és 817. ll.). — 15. *Thomas, Thwmes goltzmyd, Thamasch*. Neve 1480-tól kezdve szerepel, a mikor is a lajstrom úgy említi, mint a kinek a Szent László-utczában háza van (688. l.). Később úgy látszik eladja házat, mert 1486-ban mint *incola* említettetik (744. l.), ha ugyan e kettő egy személy.

*

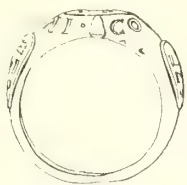
Nagy kár, hogy ezen időből a városi számadások nincsenek közölve, mert bizonyára egyiknek-másiknak működéséről is megtudnánk valamit. A város volt ugyanis mindig a legnagyobb megrendelő, mert neki volt legnagyobb szüksége ötvösművekre, hogy azon nagymérvű ajándékozási kötelezettségének, mely akkor úgy látszik általános szokás volt, megfelelhessen. Így tehát jóformán csakis az ötvösjegyekre és a véletlenre vagyunk utalva, melyeknek alapján majd idővel sikerülni fog talán az itt felsorolt XV. századbeli brassai ötvösök valamelyikének munkáját feltalálni és felismerni.

Brassó, 1907 decz. 31.

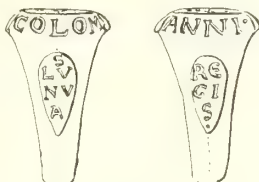
Gyárfás Tihamér

KÁLMÁN KIRÁLY ARANYGYŰRŰJE.

Gipsz után készülvén a gyűrű részletrajzai, melyek az Arch. Ert. mult évi folyamának 33—37. lapjain megjelentek, azok nem lehettek olyan szabatosak, mint a hogy kívánhatták olvasóink. Nemrégiben, 1907 november 28-ikán, közvetve az előttünk ismeretlen tulajdonos és közvetlenül dr. b. Forster Gyula úr szívességéből, rajzolónk négy órán át láthatta a gyűrűt eredetiben és ekkor készült az idecsatolt négy ábra, mely jóval közelebb éri az eredeti írásműveket, melyeknek nem elég szabatos másolása némely olvasónkban bizalmatlanságot keltett a gyűrű hitelessége iránt. 1. ábránk adja az egész gyűrűt

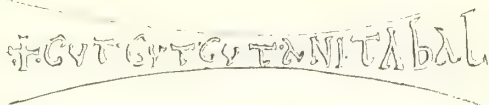
1. ábra

1) 2. ábra. b)

3. ábra.

4. ábra.

oldalnézetben mutatja az alakját és a külső föliratok helyét. 2. a) b) mutatja a gyűrű két keskeny oldalát. 3. ábránk közös kiterített képben mutatja a külső föliratokat együttesen. A fej fölületén három sorban COL | OMA | NNI | és körülötte nagyobb betűkkel csupán két helyütt megtörve COLOM | ANNI. A két oldalsó szívidomú paizsocskán, egyszer négy sorban alulról fölfelé A | NV | LV | S, másodszer három sorban RE | GI | S. Fölöslegesnek tartottuk a hitelesen ellenőrzött rajzok mellett a nyomdai typosok jellegének visszaadására törekedni. 4. ábránk végül adja a gyűrű belső oldalába vésett rejtélyes föliratot, mely mai nagy betűkbe áttéve így szól : † GVT · GVT · GVT · ANI · TABAL †

Most tehát azok, a kik csupán abból az okból kételkedtek a gyűrűben, mert nekik a föliratok betűi nem tetszettek, meg lehetnek elégedve; csupa oly betűt látnak a gyűrűn, mely a kül- és belföldi XI. és XII. századi vésett, faragott, öntött, trébelt és présölt latin és görög föliratok emlékeken szereplő betűkkel összevágának. Aranygyűrűről, plane fejedelem számára való gyűrű készítéséről lévén szó, természetes, hogy a legügyesebb mestert bízták meg vele, a kit találhattak.

Némely sajtószerszűsége, mint a király neve genitivusban a fejlapon és még egyszer azonkívül annak kijelentése, hogy ez a gyűrű Kálmán király

gyűrűje, nyilván a kor fejedelmi szokásaiban találja magyarázatát; más analogia ismerete nélkül is ezt tartjuk, mert a bőbeszédűség nem tartalmaz semmi fölöslegest.

Egyébként kérjük a hozzáértőket, hogy ha vannak érvekkel indokolható kételyeik, adják elé a tudomány érdekében, melyben a gyűrűt fölfogásunk szerint előreláthatólag előkelő hely fogja illetni, de csak akkor, ha minden kritika kénytelen lesz vele szemben hátrálni.

Legtöbb olvasónkat bizonyára a gyűrű belsején olvasható rejtélyes mondas ejthette zavarba. E folyóirat szerkesztője idézett helyen a szöveg alatt, mindjárt első alkalommal, ajánlott egy megfejtést, mely azonban lehetetlenségnek bizonyult.

Nem a hazai történetírók és magyar kútfővizsgálók czáfoltak reá, ők a szakfolyóiratok tanúsága szerint nem mutattak a gyűrű iránt érdeklődést, de megczáfolta szándékán kívül Adrien Blanchet, a francia numismata, egy Gohl Ödön urhoz írt levélben. Abban ugyanis idézi egy előadását, melyet 1898-ban a francia régészek társulatában tartott. Ott egy Chateaurouxból származó, 1873 óta ismeretes középkori aranygyűrű újabb tárgyalása alkalmából, kiterjeszkedik a talizmánul szolgált középkori gyűrűk és érmek fölírataira.

Ismeretesek gyűrűk «gutta», «gutan», «gut gutani» fölíratokkal. Ez utóbbi összetétel Ulger angersi püspök aranygyűrűjén szerepel (1125—1149). Angliából vált ismeretessé több hasonló fölíratú gyűrű; egyiken «Thebal Guth Guttani» szavakkal. Guta vagy Gutta a középkori nyelvben köszvényt jelent és a kinek segítségét kéri háromszorosan a gutta ellen, az Thebal vagy (a mi gyűrűnkön) Tabal. Ebben a névben foglaltatik a három szent király egyikének a neve Balthasar rövidített formában és az első két szótag elcserélésével. A mi jelmondatunk félig latin, félig görög betűkből áll, így tehát nem lehet bökkenő, hogyha vegyes nyelvű mondást tételezünk föl. A köszvény elleni segítségkérés szerintünk az ANI szóban rejlik, a mely az *ἀνύωμα* gyógyítani igének lehet rövidítése.

Más fölíratokban ez a szó összefut a «gut» szóval, a Kálmán király gyűrűjén határozottan külön szó gyanánt jelzi a két elszigetelő pont. A talizmános mondat értelme ezek szerint ez volna «a köszvényt, köszvényt, köszvényt gyógyítsd meg óh Boldizsár!»

Kálmán király tehát korának Európaszerte divó szokásának megfelelőleg javas gyűrűben kereste a köszvénytől való gyógyulást. Ez volt a főok, a miért e gyűrűt hordta. Használta-e állami okmányok pecsételésére is, azt nem tudjuk. A historikus okmányokon még nem lelték meg e gyűrűvel való pecsételést. A gyűrű az ő hitelessége szempontjából ily bizonyítékra nem is szorul; jelentősége, mint talizmán eléggé indokolta létezését.

Hogyha szaktársaink ezek után mégis kétségbevonnák hitelességét, kérjük, közöljék folyóiratunkban indokoltan kételyeiket.

Budapest, 1908 januarius 13.

Hampel József.

RUHÁS RÓMAI NŐI SZOBROK A FLAVIUSOK KORÁTÓL KEZDVE A CSÁSZÁRSÁG VÉGÉIG.

A művészileg gyenge, erőtlen korszakoknak, melyekből hiányzik az önálló szemléleten fölépülő alakító képesség, van néhány közös jellemző vonásuk: az általános, divatos műkedvelés s a mi ezzel összefügg, a gyűjtési szenvedély, melynek értékességek és ritkaságok keresése az éltető eleme; azután az ízlés szüntelen hullámzása, a mult művészi emlékeinek csodálata és önkényes váltogatáson alapuló másolása. A császári Rómában mindezeket a tüneteket megtaláljuk. A Görögországot érintő rablóhadjáratokról megérkezett hajók a műkincsek egész garmadát hozták az itáliai félszigetre. Róma valóságos múzeummá lett. A templomok előcsarnokaiban, a tereken a nagy görög szobrászok alkotásai köszöntötték a járó-kelő polgárokat. S alig volt előkelő római család, melynek kertjét, termeit szobrászi munkák ne ékesítették volna. Asinius Pollió gyűjteményét messze földön ismerték. M. T. Cicero is kiváló műgyűjtő hírében állott. Augustus császár pedig annyira lelkesedett a kezdetlegesebb görög művészetért, hogy Bupalos és Athenis alkotásait Rómába hozatta s a palatinusi Apollo-templom oromzatának díszéül szánta. (Plinius: Nat. Hist.: XXXVI, 13.) Agrippa, a császár lángelméjű barátja agyában történeti jelentőségű eszme fogan meg, mely méltó a nagy államférfiúhoz: az első nyilvános múzeum eszméje.¹ Mindenütt tehát a letűnt görög művészet formavilágába való elmélyedés és a gyűjtés jelei. Ezen a réven a legkülönbözőbb művészi irányok torlódtak össze Rómában.² Itt Phidiast csodálják, amott Praxitelesért lelkesednek; ma Kritios és Nesiotesé a pálma, holnap már Lysippost tekintik utólérhetetlennek. Plinius keserű, súlyos szavakkal panaszolja el az ízlésnek ezt a megbízhatatlan, szeszélyes hullámzását, folytonos változását. (N. H. XXXIII, 139.) Ennek a művészileg jellemtelen, gerincz nélkül való világnak méltó, igazi gyermekei Pasiteles és tanítványai, a kiknek egész tevékenysége idegen századok műalkotásainak másolása és utánzása. Csak így felelhettek meg a klasszikus formákért hevülő, ideges ízlés minden változásának. Csak széthúzó törekvések mindenütt; de nincsen meg az egységes alaki látás ereje, a művészeti stylusérvék.

Ebbe az írott források alapján megalkotott keretbe teljesen beléillenek azok az eredmények, melyekre a római művészi emlékek szemlélete és tanulmányozása vezet. Hogy az Augustus és Claudiusok korabeli művészet mennyire önállóság nélkül való, azt már multkori fejtegetéseimben kimutattam.³ A jelen sorok célja pedig az, hogy a későbbi császárság korából való női portrait-szobrokon az alakító képesség és formaérvék teljes kimerülését fokról-fokra kísérjük. Mennél tovább haladunk, annál szomorúbb, sivárabb lesz a vidék. Természetesen csak a jelentősebb példák megbeszélésére szorítkozunk

¹ V. ö. Furtwängler: Kunstsammlungen in alter und neuer Zeit

² Ulrichs: Griech. Bildwerke im republikanischen Rom.

³ V. ö. Arch. Ért. 1907. 2. füzet. 130—140. o.

A Flaviusok kora tulajdonképen csak átmeneti idő. Wickhoff lelkesedését, melylyel a flaviusi időknek mély jelentőségű újításait magasztalja, csak elfogult szemlélet sugallhatta.¹ A dombormű alakbeállításának, csoportbeosztásának, kezelésének azok a sajátosságai, a miket ő a Titus diadalívének díszénél kiemel: valamennyien a görög művészet örökségei. A Flaviusok idejéből való kerek szobrászi alkotások szemlélete pedig a leghatározottabban ellentmond Wickhoff állításainak. A ruhás női szobrok most is csak görög mintaképek másolatai. Csak a vonalas, rajzszerű ízlés változik s helyébe lép a nagyobb, tömörebb formák kedvelése, mely azután Trajánus idejében kiméletlen, nyers alakkezeléshez vezet.

A vatikáni Braccio Nuovo egyik szobra² (I. tábla 1.) a márványtechnika nagy ügyességéről, jártas kézről tesz bizonyosságot. Az arcz vonásaiban sokan Juliára, Titus leányára ismertek, de ezt az azonosítást az éremképek alapján nem tartom elfogadhatónak. Mindössze annyi bizonyos, hogy a flaviusok korából való nő képmásával van dolgunk; abból az időből, a midőn az egyszerűn fésült hajviseletet bonyolultabb, magasan fölépített, mesterkéltnél hajviselet váltja föl. A fej bár törött, kétségtelenül a törzshöz tartozik. A ruhavetés motivuma V. századbeli mintaképekre vall.³ Csakhogy a míg a mintaképeken rajtuk a fejlődő művészet formái küzdelmének, a kifejezés próbálkozásának jegye, a biztos, egységes stylus, addig a mi portrait-szobrunk alkotója későbbi művészi korok redőkezelésének minden fortélyát és természetes könnyedségét belevitte művébe.

A kisebbik herculanumi nő ruhamotivumát látjuk az Aptera mellett talált portrait-szobron, mely hajviselete alapján a flaviusok korára vall. (Gaz.-Arch. 1876 T. 12, S. 36.) A talapzaton a fölírás: *KΑΑΥΔΙΑΝ ΘΕΟΙΣΙΝ*. A művészi élet elszomorító gyengeségéről tesz tanúságot a Chatsworthban őrzött portrait-csoport.⁴ Az ülő anya és a fiatal leány álló alakja csak teljesen lazán, külsőleg függenek össze. Nem az egységes művészi látás ereje fűzi őket egybe, hanem ugyanaz a mesterkéltnél beállítás, a mit modern fényképeken látunk. Az anya ülő alakjához görög síremlékek szolgáltak mintaképül,⁵ a leány szobra pedig a dresdai Artemis modoros másolata. Az anya hajviselete a rendes flaviusi hajtekerics, mely tömötten és magasan ívelődik a homlok fölött. A leány haja hullámosan gerezdes, mint a hogyan a görög leányok kedvelték. Ugyanez a hajviselet volt divatos a római előkelő körökben, különösen a fiatalabb Faustina idejétől kezdve. A Hateriusok síremlékéről való aediculába helyezett női képmás haja is ily gerezdekben övezi a homlokot. Stilisztikai sajátosságainál fogva a Haterius-émlék férfi és női mellképét a flaviusi korszak alkotásá-

¹ Wickhoff: Wiener Genesis

² Nr. 111; Amelung: Führer S. 134. T. 18; Clarac: 939, 2402; Reinach; Rep. II 662, 9; Bernoulli: Röm. Ikonographie II, 2. S. 45; Helbig: Führer Nr. 50.

³ V. ö.: Villa Pamphilia eiusque Palatium cum suis prospectibus, Romae T. 15; E. V. Nr. 613; Furtwängler: Originalstatuten S. 16–17; E. V. Nr. 1241.

⁴ Journ. of. hell. Stud. 1901. T. XV S. 221; Furtwängler: Ancient sculptures at Chatsworth House. — A. Hekler: Flavisch-trajanische Porträtstudien, Beilage zur Allg. Zeitung 1908. N. 10. S. 74.

⁵ V. ö. Jbuch. des arch. Inst. 1905 (XX.) S. 50 Abb. 2 s. 54. Abb. 9.; Arch. Epigr. Mitt. aus Oesterreich-Ungarn XI. (1887) T. IX., D. 3.; 4.

1. RÓMA, VATIKÁN, BRACCIO NUOVO.

2. RÓMA, VATIKÁN. GALL. DEGLI CANDELABRI.

3. KOPENHÁGA. GLYPTOTHEK NY-CARLSBERG

4. PARIS, LOUVRE.

nak tartom. Ugyancsak a kisebbik herculanumi nő mintájára készült a vatikani Galleria degli Candelabri egy hatalmas női képmása. (I. tábla 2.) Az arc pompás portraít a Flaviusok korából. Fényképét Amelungnak köszönöm.

Görögországban sem szünetel a művészi élet. Az Olympiában ránk maradt női portraít-szobrok nemcsak a teremtő erő elapadásáról, de az alakkezelés végleges aláhanyatlásáról is tanúságot tesznek.¹ A művészekben azonban minden tehetetlenségük mellett is erős az egyéni öntudat. Főlírákban örökítik meg nevüket. Eros, Eraton és Eleusinos mindegyik egy-egy alkotással szerepel Olympiában.² Az utánzott görög szobrászi típusok köre igen szűk görög földön.

Trajanus korában egy rendkívül érdekes és megragadón szép szobrászi típus köti le első sorban figyelmünket, mely a másolatok számáról következtetve, nagyhírű görög műalkotásra vezethető vissza s a melyet római portraít célra csak Trajanus korától kezdve használtak föl. Korábbi portraít-példányokat nem ismerek. A 17 másolat közül 3 kétségtelenül Trajanus korából való. Erről tanuskodik a töretlen fej magasan föltornyosuló, gazdagon tagolt hajviselete.

1. München, Glyptothek. Nr. 377; Furtwängler: Beschreibung S. 348. A redőkezelés rendkívül nyers ízlésről tanuskodik. Érdekes, affektált, kövér, nyulánk ujjak.

2. Aphrodisias, Comptes rendus des séances de l'année 1906 S. 17 Fig. 4 S. 18 Nr. 5.

3. London, British Museum, Cat. of sculpture Nr. 1351. A szobor erősen megviselt állapotban maradt ránk. A motivumában kissé eltér az előbbi kettőtől: a jobb kar ugyanis szabadon kinyúlik s vagy kormánypálczára, vagy fáklyára támaszkodott.³

Végül egy negyedik példányt sorolok ide Kopenhágában, (I. tábla 3.) melyen ugyan a III. századból való fejet látunk, de a törzs munkája mégis valószínűleg Trajanus idejéből való.⁴ A ruhakezelés annyira ügyes s a kéz ujjai nyulánk, affektált, kövér formáikkal annyira megegyeznek a müncheni ú. n. Matidiával (Nr. 377), hogy a III. századbeli keletkezést már ezen az alapon is joggal kétségbevonhatjuk. A talány, melyet a III. századbeli fej ezen a finoman dolgozott törzsön alkot, egyszerre megoldást nyer, ha észrevevessük, hogy a fej az egész alakhoz arányítva föltünően kicsiny. Nagyon valószínű, hogy itt oly esettel állunk szemben, a midőn valamely késői művész úgy könnyített a munkáján, hogy egy régebbi portraít-szobrot használt fel alkotásához, olyanformán, hogy a fejet egyszerűen későbbi képmássá alakította át, a mi által ez természetesen méreteiből veszített. Hasonló eljárással még több esetben fogunk találkozni. A kopenhágai szobor talapatán a fölírás: *THN · ΠΙΝΥΘΗΝ · ΕΚΥΡΗΝ*.

¹ Olympia T. LXIII, 1, 2, 3.

² Olympia T. LXII, 6; LXIII. 4; LXIII 5.

³ A fáklya nyomait látjuk egy márványpéldány talapatán: l. Overbeck: Kunstmythologie T. XIII. 1. két kis bronzszobrocška pedig teljességében megőrzi a fáklyára támaszkodás motívumát: v. ö.: Edgar: Greek bronzes T. II. 27655, 27677.

⁴ Kopenhága, Glyptothek Ny-Carlsberg Nr. 552. Ny-Carlsberg Glyptotheks antike Kunstværker T. XLIII. 552.

ΕΥΒΟΥΑΙΟΝ · ΙΓΑΤΟ · ΓΑΜΒΡΟC. A betűforma az Antoninusokat követő időkre vall. Tehát a fölírást az átdolgozás alkalmával vésték a talapzatra.

A mintaképül szolgáló görög eredeti alkotás a kutatók egyértelmű véleménye szerint csak Praxiteles körében keletkezhetett. Általános a nézet, hogy mivel a ránk maradt 18 példány¹ közül 9-nek kalász és mákvirág a van kezében, az eredeti szobor: Demeter volt. Az érvelést, melyre ezt a föltevést építik, nem tartottam soha meggyőzőnek. Görög Demeter sohasem tartja oly szánalmasan ujjai közé csúsztatva jelvényeit, mint azt a mi szobrainkon látjuk. Ilyesmi csak a római másolónak juthatott eszébe. A bal kéz művészi motívuma: a köpeny fölmarkolása, nem pedig a kalász- és mákvirágtartás. Ezek nagyon is toldásszerűleg hatnak. Nem szerves elemei e művészi képnek. Eddig jutottam gondolataimmal és megfigyeléseimmel, midőn dr. Sieveking a Gréau-féle gyűjtemény egy kis bronzszobrocskájára tett figyelmessé,² mely a kérdés megoldását kezembe adta. Ugyanerről a szoborról van két nagy márványmásolatunk is: 1. Róma, Villa Borghese; 2. Magnesia (Magnesia am Meander S. 207 Abb 209 u. 210). Mindhárom egyetlen görög eredeti alkotásra nyúlik vissza, mely mintegy előhírnöke a megbeszéltek szobortypusnak. Itt a motívum csak azáltal gazdagodott meg, hogy a bal kéz nem csüng tétlenül alá, hanem a köpenyt fölmarkolja. A Gréau-gyűjtemény bronzszobrocskáján a jobb kéz tükröt (v. tányért?) tartott, míg a márványmásolatokon valószínűleg a lehulló fátyolt vonta félre. Hasonló módon kell a mi szobrunk mintaképét elgondolnunk. Egész műveszi valójával inkább megfelel a genre-szobor szellemének, mint Demeternek.³

Ugyancsak Trajanus korát képviselik: a Pozzuoliból való Vesta-papnő-szobor,⁴ mely a vatikáni Braccio Nuovo Fortunájának motívumát mutatja s a Gall. degli Candelabri Porträt-szobra Nr. 168. Mindkettőnél a fej töretlen s elsőrangú képmás. Az utóbbihoz a kisebbik herculanumi nő szolgált mintaképül, ép úgy, mint a Musée de Lambése T. III, 3 ábrázolt szoborhoz.

Stylusbeli sajátosságaik és alakkezelésük révén az első század második felében foglalhatnak helyet azok a női szobrok, melyek a firenzei Loggia di Lanzi hátsó fala előtt állanak:

A) Dütschke: Bildwerke aus Oberitalien Nr. 559. A nyakra illesztett fej és a törzs márványfelülete eltérő. Az együvértartozóság tehát kétséges.

B) Dütschke Nr. 562. A fejet modern réteg köti össze a törzsszel. Nem rá való.

C) Dütschke Nr. 561. A törzsre illesztett fej Trajanus-korabeli portrait: nem tartozik a törzshöz.

¹ Az ösmertebb példányokon kívül Arndt Pál előzékenysége révén egy eddig sehol sem említett másolatról is van tudomásom: Sevillában a Casa de Pilatos udvarán. A fej modern. A Sevillában őrzött antik szoborművek fényképét Arndt az Einzelaufnahmen-ban legközelebb közölni fogja.

² Collection Gréau T. XLI.

³ Amelung a bal kéz kiegészítésénél imádkozó taglejtésre gondol (Führer durch die vatikanischen Sammlungen Gall. Lap. Nr. 2.) Ezt azonban nem tartom elfogadhatónak. Közelebbit l. sajtó alatt levő tanulmányomban: Münchener archeologische Studien: A. Hekler: Römische weibliche Gewandstatuen. S. 177. ff.

⁴ Notizie degli Scavi 1902 S. 58 -60; S. 64 66; Farinelli, Gabrici.

D) Dütschke Nr. 563. A fej idegen. Vonásai ideálisak.

E) Dütschke Nr. 558. Az eszményi jellegű fej aligha tartozott eredetileg a törzshöz.

Az első négy *A—D* praxitelesi eredetű alkotás vonásait őrzi meg számkra.¹ Ez a gyönyörű szobor a római művészek körében nagy kedveltségnek örvendett. 9 másolatát ősmerelem. 2 Vesta-papnő is ebben a típusban portraiztatta magát. Ezenkívül ugyanezt a motívumot találjuk egy pompeji falfestményen, mely Zeus és Hera egybekelését ábrázolja² s ugyanennek a jelenetnek domborműves ábrázolásán a beneventi diadalíven.³ Közelebbi megfigyelésnél látjuk, hogy a Loggia de' Lanzi szobrai közül *A* és *B* — és — *C* és *D* szorosabban összetartoznak. Az állás és a redőkezelés részleteiben a két csoport eltér egymástól. Amelung véleménye szerint valamennyi eredetileg is portraizfejet viselt. Én a magam részéről azt hiszem, hogy valami nagyobb építészeti környezetben párosával fölállítva, decoratív szerepre voltak hivatva, mint a meghódított tartományok eszményi képei, megszemélyesítői.

Az *E* alatt fölemlített szoborról is ismerünk még egy másolatot, Firenzében, a Palazzo Corsini kertjében.⁴ Motívumában IV. sz.-beli mintaképekkel áll kapcsolatban. Az elől átnyuló kar, mely a bal vállon fekvő köpenyt előrehúzza, igen hatásosan fokozza a szobor hatását és a sirató nők szarkofágjának egyik alakján már előfordul.⁵

Mielőtt az Antoninusok korából reánk maradt ruhás női szobrok tárgyalásába kezdenénk, meg kell emlékeznünk Herkenrath kísérletéről, a ki a mélyen (lányékon alul) kötött övben az Antoninusok kora női viseletének jellemző vonását akarta felösmerni, melyet ennek az időnek a művészei a másolt görög eszményi szobrokra is átvittek.⁶ Eltekintve attól, hogy a Herkenrath-fölsorolta szobrok legtöbbjénél az Antoninusok-korabeli keletkezés nagyon kétséges, egész okoskodását megdönti az a megfigyelésünk, hogy az Antoninusok idejéből való női ruhás portraiz-szobrok közül egyetlenegyen sem látjuk a mély övökötést. Már pedig a divatnak a portraiz-szobrok csak jobban hódolnak, mint a másolt görög eszményi típusok! Elképzelhetetlen, hogy olyan viseletnek, melyet a művészek még a másolt görög szobrászi alkotásokra is átvittek, a portraiz-szobrokon semmi nyomát sem látnók. Nyilvánvaló tehát, hogy Herkenrath egész érvelése hibás, eredményei értéktelenek, hasznavehetetlenek. A mély övökötés helyes forrása: a hellenisztikus művészi típusokban van, nem pedig az

¹ V. ö. Furtwängler: Originalstatuen in Venedig S. 33.

² Mau, Pompeji S. 305, Fig. 155.

³ V. ö. Oesterr. Jhfte. 1899 S. 176. Fig. 86. Ennek a diadalívnek a domborművei is jellemző példái a római művészet alaki függésének. Az istenek csoportjában: csupa ősmert szobrászi típus: a dresdai Zeus mellett jól ismert IV. sz.-beli női szobortípusok

⁴ E. V. Nr. 319; Dütschke: Bildwerke Nr. 247.

⁵ Hamdy Bey, Reinach: La necropole royale a Sidon. Pe VIII. — Ezt a test előtt való átnyúlást először a fiatal Praxiteles alkotásai körében látjuk. Gondoljunk a Sauroktonosra. Skopos is élt gyakran ezzel a motívummal. Polykeitosnál egy szobron sem fordul elő. Ez a művész a szobrászi világosságnak s a körvonalak tiszta érvényesülésének sérelmét látta volna benne

⁶ Athen Mitt. 1905 S. 245—256.

Antoninusok-kora divatában. A mély övkötés első nyomaira már Praxiteles körében találunk.¹

A római császárság hanyatló idejében a szobrászi munkák is egyre jelentéktelenebbek lesznek. Ismert görög typosok másolataival találkozunk mindenütt. Az alakok kezelése pedig lépésről-lépésre veszt üdeségéből, friss erejéből. E helyen csak a legfontosabb portrait-szobrok rövid megbeszélésére szorítkozhatom.

1. Louvre, Cat. somm. Nr. 1130.

2. Róma, Konservatorok palotája. Gall. Nr. 18.²

3. Angolország, Wilton House.³ Mindhárom a nagyobbik herculanumi nő typosában.

4. London, British Museum Nr. 1415.⁴ A fej külön készült s így illesztették a törzsbe, de, a mint C. Smith szíves volt velem közölni, a törzshöz tartozik.

5. Musée de l'Algerie; P. Gauckler: Musée de Constantine T. V. S. 89. Mind a kettő a kisebb herculanumi nő typosát mutatja. Az eddig említett öt szobor keletkezési idejét az idősebb Faustina hajviselete révén határozhatjuk meg. Ugyancsak az idősebb Faustina idejéből való:

6. Róma, Museo Capitolino Nr. 23.⁵ A fej törött, de valószínűleg a törzshöz való. Motivumában szobrunk a Hera Barberinire emlékeztet.

7. Musée de Cherchel T. XVII, 3. S. 149. Az idősebb Faustina hajviselete. A fej töretlen. A motivum Praxiteles körére vall. Trajanus kora emlékeinek megbeszélésénél már bőven tárgyaltuk ezt a typut.

8. Ugyanezt a jól ösmert motivumot látjuk a Louvre egy portraitszobrán: Cat. somm. Nr. 1139; Reinach: 240, i. (I. tábla 4.). A fej törött, de alighanem a törzshöz tartozik. A jobb kéz a fáklyával együtt kiegészítés. A fej az idősebb Faustina éremképein szokásos hajviseletet mutatja. (V. ö. Bernoulli: R. J. II, 2. Münztafel IV, 9., 10.) — Az e szoborra vonatkozó adatokat Héron de Villefosse úr szíves közlésének köszönöm.

9. Konstantinápoly: Gaz. Arch. 1876 T. 12. A fej törött, de valószínűleg a szoborhoz tartozik. Az ifjabb Faustina hajviselete.⁶ A ruha redőinek kezelése kemény, éles vonalazásával rendkívül jellemző e korszak művészi ízlésére. Ruhavetése motivumában az Athena Giustiniani a legközelebbi rokona.

10. Egyike a legnagyobbszemű Antoninusok-korabeli ruhás női szobroknak az, melyet a római Museo Nazionale delle Terme-ben őriznek. (Nr. 120; Anderson fot. 2495.) (II. tábla 1.) A szobrot két darabból illesztették össze. Az alsó rész a talapzattal egy márványból készült. A fej épen ül a törzsön. Az arcz vonásai-

¹ V. ö. a gabii Artemist és a Louvre szobrát, melyet Furtwängler Praxiteles Aphroditéjére (velata specie) vezetett vissza. Meisterwerke S. 552. Fig. 104 Masterpieces S. 320.

² Bernoulli: R. J. II, 2, S. 159.

³ Michaelis: Ancient Marbles S. 671, id; Cl. 949, 2443 A; Bernoulli: II, 2. S. 153, 3.

⁴ Catalogue No. 1415 S. 235; Smith-Porcher: History of the Recent Discoveries at Cyrené J. 73. S. 77, 97, 102, No. 47; Reinach: Rep. II, 665, 12.

⁵ Helbig: Führer No. 416; Bern: R. J.: II, S. 153; Mon. dell Inst. VI VII. T. 84, 3 Annali 1863 S. 258; 259, 252; Reinach: Rep. II, 247, 3.

⁶ V. ö. Bern.: R. J. II, 2. Münzt, V., 1—3.

I. RÓMA, MUSEO NAZIONALE.

2. FIRENZE, UFFIZI.

3. PARIS, LOUVRE.

ban: komolyság s egyszerű józanság. A hullámos, közepén elválasztott haj magasra fésülve övezi homlokát. A hajviselet az ifjabb Faustina éremképeire emlékeztet. Szobrunk motivumához az ú. n. Artemisia, vagy a delphii torzo (Fouilles de Delphes T. LXXII.) szolgáltak mintaképül. Csakhogy a római alkotáson csupán egyszerű, nyers alaki kivonatát látjuk az eredeti műveknek.

11. Hogy az antoninusi kor izlése mennyire nem idegenkedett a komoran egyszerű szobrászi alkotásoktól, bizonyítja az a portrait-szobor, melyre Amelung néhány év előtt bukkant rá egy római műkereskedő boltjában: Röm. Mitt. 1900. S. 181. Fig. 1. u. 2. A fej töretlen s Lucilla hajviseletét mutatja. A fej a testhez arányítva, kicsiny. Valószínűleg ép olyan átdolgozással állunk szemben, mint a kopenhágai gyűjtemény szobránál (Nr. 552), melyről följebb már megemlékeztünk. Szobrunkról már régidőtől fogva több másolatot őriztek különböző múzeumok, csakhogy egyetlenegy példányon sem maradt fenn az eredeti fej. Ez Amelung szerencsés megfigyelései és ügyes kombinációi révén lett újra ismeretessé.¹

12. Hajviselete ebbe a korba utalja a firenzei Uffizi egy női képmását (Amelung, Führer Nr. 38), mely fiatal leányt ábrázol, a ki az előtte levő oltárra tömjént áldoz. (II. tábla 2.) Motivumában a vatikáni Braccio Nuovo Fortunájával s a pozzuoli Vesta-papnő-szoborral rokon. Ennek a typusnak igen sok példánya maradt reánk.² Valószínűnek tartom, hogy ezek a karcsú testalkatú, nyulánkan magasba szökő nőalakok Lysippos iskolájának valamelyik alkotására nyúlnak vissza. Sthennisről (Plin. XXXIV, 90: sacrificantes [fecit]), Niceratosról (Plin. XXXIV, 89: matrem sacrificantem) és Phanisról (XXXIV, 80: epithyusan) tudjuk, hogy készítettek áldozó nőket. Ezekre lehetne első sorban gondolni. Mindenesetre nagyobb valószínűséggel kapcsolhatók Lysippos alkotó szelleméhez ezek az alkotások, mint akár a nagyobb herculanumi nő, akár a Medici-Aphrodite. (S. Reinach, Rev. Arch. 1900. p. 380; A. Mahler, Rev. Arch. 1903. II, p. 33.) Hiszen a források is említik, hogy a régibb szoborművek széles, nehézkes arányai helyébe magas, karcsú, könnyed alakokat hozott a művészetbe. Alaki eszménye bizonyára nemcsak a férfi,³ hanem a nőalakokon is kifejezésre jutott. — Miután az Antoninusok korából való pénzeken a Pietast egészen a mi szobrunkhoz hasonló alakban ábrázolták, valószínű, hogy a mi képmásunknál is Pietassal van dolgunk.⁴

A Phidias körében keletkezett ülő női szobor typusa a második században is nagy kedveltségnek örvend. Három példányával találkozunk:

1. Róma, Museo Capitolino Nr. 84.⁵ A fej törött, de kétségtelenül a törzshöz tartozik. Az Agrippina elnevezés az archeologiai mesék körébe tartozik. Hajviselete az Antoninusok korára vall.

¹ L. az egész szobrot: Röm. Mitt. 1900 T. III. IV. Két példánya van a capitoliumi múzeumban Rómában, kettő a párisi Louvre-ban, egy pedig volt a római Palazzo Giustinianiban (l. Bull. comm. 1905 S. 13)

² V. ö. Amelung összeállítását a Vatikánhoz írt Führerben. Braccio Nuovo No. 86. Az ott felsoroltakhoz l. még E. V. 781; és Kopenhága, Glyptothek No. 551.

³ L. az Apoxyomenost s az imádkozó fiút Berlinben, melyet Boedas adoransával nagy valószínűséggel azonosítottak.

⁴ V. ö. Rivista italiana di Numismatica 1905 T. XVI, 10 S. 349–388: Francesco Gneccchi: Le personificazioni sulle monete imperiali.

⁵ Helbig: Führer No. 468. I. S. 310.

2. Firenze, Uffizi Nr. 36.¹ A fej törött, de a törzshöz való.

3. Nápoly, Museo Nazionale Nr. 6029.² A claudiusi fej nem való a törzsre. A nyakszirten a konty, mely a hozzátartozóságot bizonyíthatná, gipszből való. A szobor motivumában kissé eltér a többiektől. Beállítására nem az oldalrajzra számít. Két kezét ölében összekulcsolja, melle nem fordul ki a képsíkba, miáltal az oldalszemlélet veszít áttekinthető világosságából, szépségéből. A tagok erőteljesen egymásba folynak; ez az előről való szemléletnél minden megkapóbb hatásnak útjában áll. A tekintetet a vonalak s a tagbeállítás ereje nem vonzzák a mélybe.

Görögországban a művészi élet utolsó lobbanásai kötik le figyelmünket az Antoninusok korában. Az Olympiában reánk maradt női ruhás szobrok legnagyobb része Herodes Atticus családtagjait örökíti meg. Valamennyi³ ösmert görög típusok másolata és a művészi erő és képesség végkimerüléséről tesz bizonyosságot.

Hogy Rómában is mennyire hiányzik az önálló művészi alakító erő, legjobban látjuk a Vesta-papnők szobrain. A Vesta-papnők az ősitáliai Vestakultusz hűséges szolgálói, a római élet legsajátosabb alakjai. Megvan a maguk ruházata, mely az ősitáliai menyasszonyi viselettel függ össze. Az alsóruha fölé (stola) köpenyt vesznek (pallium); mindkettő anyaga: fehér gyapjúsövet; a fejet négyyszögű, díszes csattal (suffibulum) összetartott kendő borítja, mely csak az arcot hagyja szabadon. A kendő alatt látható a jellemzetes, hatszorosan egymás fölé rakott hajfonat (seni crines).⁴ A Vesta-papnők ránk maradt szobrain mindezekből alig látunk valamit.⁵ Mindannyian ösmert görög szobrászi típusokban jelennek meg előttünk. Tehát a művészek még a római élet e specifikus alakjai számára sem tudtak önálló művészi formát teremteni. Hogy mily gondtalanul s mennyire gépiesen készültek ezek a szobrok, bizonyítja, hogy az egyik Vesta-papnő szobrán a Forumon a bal kézben kalászt és mákvirágot látunk. (I ábra.) Már pedig ezeknek a jelvényeknek a Vesta-papnőkhöz semmi közük sincsen. A római művész az értelemmel mitse törődve, híven lemásolta mintaképét, melyen ott volt a kalász s a mákvirág. Egy másik Vesta-papnő szobrán meg a jobb kar kormánybotra támaszkodik. Ez is olyan motívum, mely a Vesta-papnőkhöz sehogyan sem illik. Itt is a mintaképet (Furtwängler: Originalstatuen S. 33) követte a másoló.

Az 1883. évi ásatások alkalmával a Vesta-papnők házában a Forumon 13 szobrot és 14 talapzatot találtak, melyek egy rakásra halmozva feküdtek, nyilván azért, hogy valami középkori égető kemenczébe kerüljenek. Ez a végzetes középkori földulás teszi lehetetlenné annak a megállapítását, hogy melyik

¹ Amelung: Führer No. 80; Heydemann: Mitt. aus den Antikensammlungen in Ober und Mittelitalien. 3. Hall. Wpr. S. 72. No. 60; Cl. 930, 2537.

² Arndt-Bruckmann: Griech. u. röm. Porträts T. 713/714.

³ Olympia T. LXVII. 1, 2, 3, 4, 5; LXVIII. 1, 2, 3, 4, 6.

⁴ V. ö. Hülsen: Das forum Romanum S. 167. u. o. S. 210. XXXIII, a források fölsorolása.

⁵ A palliumot csak a Museo Nazionaleban levő egyik szobron látjuk.

szobor melyik talapzatra való.* A szobrok legnagyobb része még most is a Forumon áll s csak kettő került a Museo Nazionaleba. A talapzatok egy kivételével (Praetextata Crassi filia) valamennyien, főlirásuk jelleméről ítélve, a Septimius Severust követő időkből valók. A szobrok között ellenben van néhány, mely kétségtelenül a II. században készült. — Hogy a talapzatok és szobrok legnagyobb része a késői császárság idejéből való, azon nem csodálkozhatunk,

1. ábra.

2. ábra.

hiszen ösmeretes, hogy 191-ben Commodus alatt az Atrium Vestae-t tűzvész pusztította el. Az épületet Septimius Severus és felesége Julia Domna építtették föl újra, a kikről különben is tudjuk, hogy Vesta kultuszát nagyon kedvelték. Könnyen lehetséges, hogy csak Septimius Severus idejétől kezdve vált szokássá, hogy minden virgo vestalis maximanak szobrot állítanak, azelőtt ez csak

* V. ö. Not. degli Scavi 1883. S. 468—476 (Lanciani) S. 477 ff: Bull. comm. 1883 S. 213. ff. Die Inschriften: S. C. I. L. VI. 11. 2127—2145; VI, 4 32409—32428; v. ö. továbbá: Jordan: Der Tempel der Vesta und das Haus der Vestalinnen; Rheinisches Museum LI. S. 281. (Dragendorff); Wilpert: Die gottgeweihten Jungfrauen

kivételes esetben történt. Ebben a késői császárkorban mindenféle kedvezést kellett nyújtani a papnőknek, mert csak így lehetett a személyzetet teljes számban föntartani.

A reánk maradt Vesta-papnő-szobrok között a legjelentősebb a római Museo Nazionale udvarának folyosóján áll: Nr. 8.¹ (2. ábra.) Az alak csaknem teljesen ép; a fej töretlen. Az arczon valami lágy, megadó borongás, csöndes, lemondó mélabú játszik. Az ajkak körül fáradtság, kimerültség nyoma. A tekintet az előrenyújtott jobb kart követi. Az alig észrevehető fordulat a csipőben rythmikus könnyedséget ad a szobornak. Ruhamotivumában szobrunk a delphii torzót juttatja eszünkbe. (Fouilles de Delphes T. LXXII.)

A párisi Louvre egyik női szobrán, (II. tábla 3.), mely Tranquillina néven ismeretes, a III. századból való fej rendkívül mereven és esetlenül ül a hosszú nyakon.² A fej a testhez mérten aránytalanul kicsiny. A ruha redőkezelése nagy, nyersen tört vonalaival, mély árnyékaival a II. századra vall. Alighanem itt is oly esettel állunk szemben, midőn a későbbi művész korábbi portrait-szobor fejét későbbi képmássá dolgozta át. Motivumában szobrunk ugyanoly mintaképre vezethető vissza, mint a vatikáni Braccio Nuovo Fortunája.

A III. század portrait-szobrai már csak arra jók, hogy a művészi tehetlenséget a maga egész siralmas sivárságában elénk tárják. E helyen beérhetjük pusztá fölsorolásukkal:

1. Paris Louvre, Cat. somm. Nr. 1090.³ A fej töretlen. A ruha motivumában a praxitelesi Kórára emlékeztet. Lehetséges, hogy a hosszan leomló haj, mely nem függ össze a divattal és a stolaszerűn a mellén átvetett rojtos köpeny: Isis papnőjét jelentik. (Isisről tudjuk, hogy állandó jelzője: *εὐπλόχαμος*.)

2. Villa Albani, Róma, Arndt-Bruckmann: Griech. u. röm. Porträts T. 180. A fej pompás képmás.⁴

3. Róma, Museo Capitolino, Salone. Motivumában a hellenisztikus nyúlánk nőalakokra vezethető vissza. V. ö. a vatikáni Pudicitiaát.

4. Firenze, Poggio Imperiale; E. V. 294; Dütschke: Nr. 92. Praxitelesi motivum.

5. Róma, Palazzo Borghese; E. V. Nr. 487; Matz-Duhn: Antike Bildwerke in Rom Nr. 595. Motivumában az ú. n. ephesusi «Hera»-torzóra nyúlunk vissza.

6. Firenze, Poggio Imperiale; E. V. 296; Dütschke: Nr. 94. A ruha motivumának egy másik replikáját l. Museo Torlonia T. LXXIX, Nr. 314.

Ez a kivonatos, rövid áttekintése a római portrait-szobroknak minden elfogulatlan szemlélőt meggyőzhetett arról, hogy az önálló római művészet, melyről Wickhoff és Riegl nyomán a kézikönyvek beszélnek, a valóságban nem létezik.⁵

¹ Helbig: Führer II. Nr. 1013; Reinach: Rep. II, 2 p. 660 No. 10.

² Cat. somm. Nr. 1062; Gir. fot. 1401; Bern.: R. J. II. 3. S. 139.

³ Gir. fot. 1396; Bern.: R. J. II, 3. S. 46; Cl. 308. 2590.

⁴ V. ö. Soll. Somzée T. XX.

⁵ E. Strong nemrég megjelent könyve: *Roman sculpture* egészen Wickhoff hatása alatt áll. Szemléletéből teljesen hiányzik az önállóság. Épen ezért nem tekinthetjük könyvét valóban nyereségnek.

Minden nagy, önálló művészi kor jellemző vonása: a sajátos érzés az alakvilággal szemben. Ez a római korban teljesen hiányzik. Nincs sehol sem nyoma a friss, egészséges természetmegfigyelésnek, mely az ember szobrászi alakjának új, önálló kifejléséhez vezetne. Kétségtelen dolog, hogy a portrait terén a római művészet csodás remekeket teremtett. Ezeknek a művészi erejét mi is zavartalan, mély gyönyörűséggel szemléljük. De a történeti vizsgálódásnak, kutatásnak azt a kérdést is föl kell vetnie, hogy mennyi ezekben a művészi alkotásokban az önálló, független föltalálás műve? Az építészet terén, sajnos, nem tudunk positiv feleletet adni, hiszen a hellenisztikus idők fejedelmi városainak építészeti emlékei, melyek e kérdést megoldásra segíthetnék s melyek bizonyára gazdag anyagot szolgáltatnak a római művészeknek, csaknem teljesen nyom nélkül elvesztek. Mindazonáltal aligha hiszem, hogy a diadalív s a domborműves óriás oszlopok sajátos római alkotások lennének. A diadalívek mintaképét már megleltük a priènei vásári kapuban; az ásatások a többi építészeti művek önállóságára is valószínűleg egészen új világot fognak vetni. — A római portrait-művészetet egészen másképen ítéljük meg, mióta a hellenisztikus kor nagyszerű képmássorozatát a kutatók fölfedezték és tanulmányozni kezdték. Önálló római portrait-művészetről ma már senki sem beszél. A görög művészet alaki ereje ihlette meg a római művészeket. Görög szellem nélkül az itáliai portrait-művészet soha sem virágozhatott volna úgy föl. — S ha általánosságban tekintjük e kérdést: lélektanilag is kétségesnek kell tartanunk, vajjon fejlődhetett-e ott önálló építészet, a hol az emberi testről a művészeknek nem volt önálló képük? Hiszen az építészet az a művészet, a mely «valamely kor életérzését monumentalis testarányaiban kifejezésre hozza». (H. Wölfflin: Renaissance u. Barock S. 66 ff.)

Hogy a római művészeknek a ruhátlan testről nem volt önálló szemléletük, bizonyítják a ruhátlan férfi és női szobrok,* melyek szintén valamennyien görög típusok utánzatai.

A mint láttuk, a római portrait-szobrok tanulmányozása nem nyújt a szemlélőnek mélyebb gyönyörűséget. A velük való beható foglalkozás azonban rendkívül fontos a görög művészet szempontjából is. Csak az időrendileg biztosan megállapítható portrait-szobrokon megfigyelt stylusbeli sajátosságok alapján épülhet föl a szobormásolatok kritikája. Csak e tanulmányok segítségével ismerhetjük föl azokat a vonásokat a római kor utánzatain, melyek nem tartoztak az eredeti műhöz, hanem csak a másoló ízlésének toldásai. Így megvilágítva, a római portrait-szobrok nemcsak a római művészettörténet tárgyai, hanem a

* A ruhátlan római női portraitszobrok mind görög Aphrodítetypusok utánzatai: 1. Róma, Mus. Cap. Gall. Nr. 54. A flaviusi fej a törzshöz tartozik. Az u. n. Venus Falerone motívuma. V. ö. Bern.: II, 2 S. 51; 2. Kopenhága, Ny-Carlsberg Glyptoteks antike Kuustwaerker T. XLI. 541; a flaviusi fej törött, de rá való. A Medici Aphrodite motívuma; 3. Nápoly, Mus. Naz. Nr. 6299. A Hadrián korabeli fej valószínűleg a törzshöz tartozik. Clarac: 617, 1371; Bern.: II, 2 S. 99; A Medici Aphrodite motívuma. 4. Róma, Vatikán Museo Chiaramonti Nr. 639; Helbig: Führer I. Nr. 116. Amelung: Führer T. 80; Bern.: II, 3 T. XXVII, S. 93—94; Clarac IV, pl. 607, 1339; A hajviselet Julia Soemias, Elgabalus anyjának korára vall. A haj parókaszerűleg levehető, mert külön márványból készült. Ilyenformán a szobor átélhette a hajviselet divat változásait. Hellenisztikus motívum.

görög művészettörténetnek is jelentős segédeszközei. A velük való foglalkozás a szem iskolázásának legkitünőbb módja. Igen kívánatos volna, hogy a római férfi-portrait-szobrok anyaga is mielőbb tudományos vizsgálat alapján rendezés alá kerüljön.¹ A feladat nem lesz könnyű, de megoldását az archæologia nehezen várja.

Dr. Hekler Antal.

KÉT ANTIK ÉPÜLETMINTA DUNAPENTELEÉRŐL.²

Az ásások folyamán, melyeket Mahler professor a Nemzeti Múzeum megbízásából évente Dunapentelén, a régi Intercisában folytat, az 1907. év tavaszán a polgári telep egyik római épületének romjai közt agyag épületminta töredékei³ kerültek napfényre. A lelet körülményei a Constantinus utáni időre utalnak. A nagyobb töredékekből csakhamar sikerült egy kapucsarnok mintáját összeállítani; de véleményem szerint a többi darab összeállítása és magyarázása is lehetséges.

A fő darab⁴ egy római városkapu mintája, a mint első pillanatra láthatjuk. Két nagyon szabálytalanul polygonális, de valószínűleg kerekre tervezett háromemeletes torony között ugyancsak háromemeletes középrész áll, három kapunyílással; a középső nyílás szélesebb, mint a két oldalsó. A kapu első emeletét teljes szélességében, tabula ansatán a következő felirat foglalja el: ILARVS FECIT PORTA FEL, a második emeleten négy köríves ablak van. Ugyanilyen ablakok vannak a tornyok földszintjén és két felső emeletén is. Az alsó ablakokat alacsony elhelyezésüknél fogva ajtóknak is lehetne tartani; de világosan látható, hogy nem érnek le egészen a földre. Külön felrakott agyagrétegek alkotják az egyes emeleteket szétválasztó párkányokat, úgyszintén a tornyon emelkedő pillérszerű alkotásokat, melyek tán kezdetleges kivitelben a pilasterek elhelyezését jelzik, olyan módon, hogy ez a Porta Nigrán Trierben látható.⁵ A földszinten a kapuk fölött párkánydísz van, melyre egymás mellé sorakozó dülények vannak belevágvva. A középipület fölött nyeregretető emelkedett, melynek tetőcserepei kezdetlegesen jelezve vannak. A tornyok betetőzése, sajnos, egészen elveszett, de a merőlegesen emelkedő alsó

¹ A mint múzeumi tanulmányaim alkalmával tett megfigyeléseim alapján láttam, alig néhány férfi portrait-szobron biztos a fej hozzátartozósága. A munka tehát csak ritkán álló pillérekre építhet.

² E közleményt dr. Láng Margit volt szives folyóiratunk számára lefordítani. *A szerk.*

³ A töredékeket 1907 június havában Budapesten tett látogatásom alkalmával láttam. A publicatióra Mahler professor biztatott és segített, az engedélyt Hampel professor készségesen megadta. További munkámban Ritterling professor Wiesbadenben nyújtott útmutatást és segítséget. Mind a három professor úrnak még egyszer ezen a helyen is meleg köszönetemet fejezem ki.

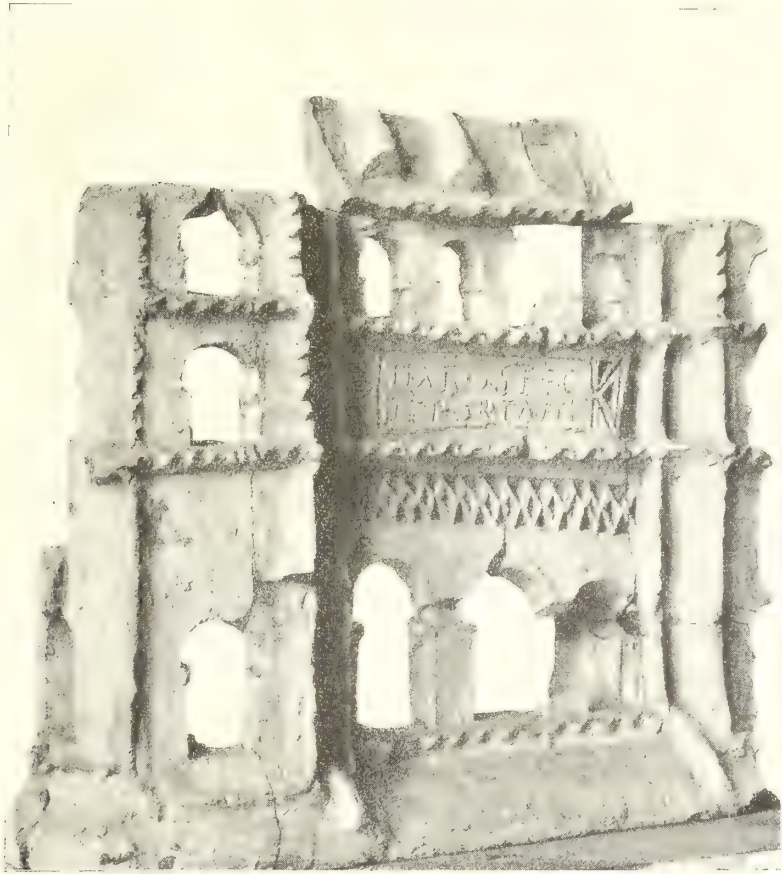
⁴ Már meg van említve l. Arch. Anz. 1907. 220. o. (Finály). Múzeumi száma ennek is, és a többi darabnak is 66/1906. 352. Méretei: 38 cm. széles, 2. cm. mély, a tető csatlakozásáig 32 cm. magas.

⁵ Springer—Michaelis 8. kiad. 465. o. Koepf, Römer in Deutschland, 134—135. o. Durm Baukunst der Römer, 2. kiad., 466. o.-hoz tartozó tábla.

falakból azt lehetne következtetni, hogy a tető befejezése tán gömbalakú volt.*

Az oldalrészek már hanyagúl vannak dolgozva, a hátsó fal pedig egészen durva kivitelű: a minta készítésénél csak a szemközti hatásra számítottak. A földszinten oldalt egy-egy ablak van, a két felső emeletnek oldalt szintén egy-egy ablakkal kell beérnie. A toronyok hátsó része, sajnos, nagyon elpusz-

I. ÁBRA. RÓMAI KAPU MINTÁJA ÉGETETT AGYAGBÓL. DUNAPENTELELRŐL.

• (Intercisa) a N. Múzeum régiségtárában.

tult, de mégis felismerhető, hogy a földszinten nem volt nyílás, a felső emeleten azonban az oldalsó ablakok magasságában voltak ablakok. Ezt egy töredék is bizonyítja, mely csakis a jobboldali toronyhoz tartozhatott és melyen az oldalsó és hátsó ablak maradványai láthatók. A középépület hátsó fala egé-

* V. ö. A trieri Porta Nigrát és Lehner megjegyzéseit Westdeutsche Zeitschr. XV. 236., továbbá a mainzi tornyokat és kapukat a diocletiankori ólomérmén (l. Koepp, Römer in Deutschland, 105. o., jobb ábrázolását l. Mainzer Zeitschr. I. 25. o.

szen elveszett és a hátsó rész nyilvánvaló hanyag kidolgozásából azt is lehetne következtetni, hogy egyáltalában nem volt meg, ha kiindulásának nyomai a jobboldali tornyon nem volnának még világosan felismerhetők. Ugyancsak e mellett bizonyít az is, hogy a torony körül futó párkányok ugyanezen a helyen félbeszakadnak. Ha ebben a vonalban az előrés nyeregterejének megfelelő nagyságú félnyeregteret tennénk fel, ezek a középen egy vonalba esnének. Valószínűleg a hátsó falat is három kapunyílás törte át.

A technikájára vonatkozólag a következőket kell megjegyezni: Az egész mintát szabad kézzel, durván dolgozták ki, a középipület falai az egy daraból készült, belül üres tornyok közé vannak tapasztva. Az egész épület körül agyagból vastagon felrakott dudoros szegély valami talpazatfélét képez; egy helyt, a hol ez a szegély lepattant, még tisztán kivehetők a karczolások, melyek az agyag könnyebb tapadását czélozták.

A kiálló léczek mind tapasztva, az ablakok, ajtók, párkányok s a felirati tábla pedig mind metszve vannak. Az íveknél a küzdők párkánya mindig gondosan van visszaadva. Az agyag téglaveres színű és meglehetősen keményre égett. Most a minta mindenütt, még a törésselületeken is az időjárás behatása alatt szürkés színezetet kapott.

A tompa eszközzel bevéselt felirat: *(h) ilarus fecit porta (m) fel (iciter)* jó kívánság a mű készítőjének és megfelel a gyakran található *valcat qui fecit*¹ feliratnak. Ezt az olvasási módot Ritterling professornak köszönhetem és az eddiginél: *(h) ilarus fecit. Porta felix.* elfogadhatóbb. A csalékony *x* a végén bizonynyal csak befejezőjel, hasonló a feliratokon gyakori levélkékhez. A szóvégi *m* elvetése a vulgaris nyelvben nagyon gyakori: vessük csak egybe a pompéji falfeliratokkal,² melyek erre számos példát nyújtanak és melyek közt a *porta accusativusa* mind a két esetben,³ a mikor elő fordul, *porta*. A betűk jellegéből az időpontot pontosan meghatározni nem lehet.

A felirat fogalmazásából azonnal kitűnik, hogy készítője azt nem másolta annak az épületnek a feliratáról, melyet kis mintájával utánzott, hanem hogy ez saját alkotása. Ha volt annak az épületnek felirata, a mi igen valószínű, az nem foglalhatott el semmi esetre sem egy egész emeletet, hanem bizonynyal ezen a helyen is ablaknyílások voltak, a felirat pedig a kapuk feletti párkányon lehetett. Különb is a minta részleteit nem tekinthetjük teljesen megbízhatóknak. A derék Hilarus főleg az arányokkal bánhatott igen szabadon; azt kell hinnünk továbbá a védelemre alkalmatlanság érdekében, hogy annak az épületnek, melyet utánzott, több ablaknyílása volt, a mint azt a trieri Porta Nigrán és a regensburgi Porta Prætorian⁴ láthatjuk. A földszinti ablakok nagyon is közel jutottak a földhöz, nagyon is nagy a kapu mögött hagyott szabad tér. De mindezen tévedések daczára ne legyünk hálátlanok a minta készítője iránt, mivel tagadhatatlanul érdemei is vannak.

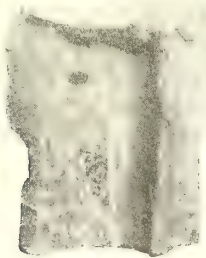
¹ CIL XIII. 3. 10018, 3. 10024, 77. Gyakori Róma városában található téglák bélyegén CIL XV. 117—120. 150. 831. (v. ö. 47. 275. o.)

² CIL IV. Index XIII.

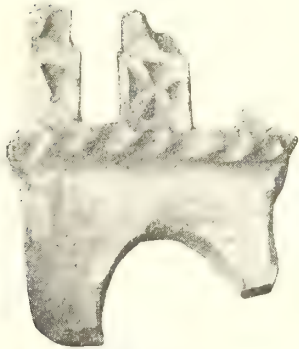
³ 2013. 2400.

⁴ Koepf. Römer in Deutschland, 47 o. Durm. Baukunst der Römer, 446. o.

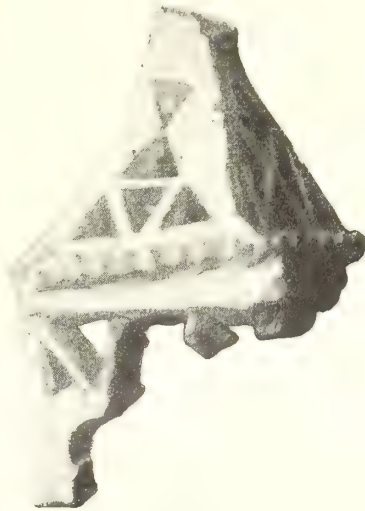
Hogy megbeszélésünk tárgya valóságos építész-minta* volna, azt hiányos kivitele eleve kizárja. Az a két lehetőség van tehát, hogy vagy egy építész-mintának, vagy egy valóságos városkapunak az utánezata; az utóbbi feltevés jóval valószínűbb. Hogy ez a kapu hol állhatott, az persze nagyon kérdéses; legszívesebben azt gondolnók, hogy mivel Hilarus valószínűleg Intercisában élt, mintáját is ott a helyszínén vette; ezen feltevés annyival is valószínűbb, mivel bizonynyal Intercisának is éppen úgy meg volt a IV. században az erődítménye, mint a többi dunamelléki városnak. Mióta a római határország a hol itt, hol ott betörő barbárokkal szemben a letelepüléseket nem tudja kellőleg megvédelmezni, azoknak maguknak kell az önvédelemről, mindenek előtt erős

2. ábra.

3. ábra.

4. ábra.

2—3. ÁBRA. TÖREDÉKEK A DUNAPENTELEI KAPUMINTÁBÓL. — 4. ÁBRA. TORONY MINTÁJÁNAK CSONKA DARABJA ÉGETETT AGYAGBÓL DUNAPENTELEÉRŐL.

városfal építéséről gondoskodniok. Gallia kormányzása nemcsak a rajnai provinciákra, hanem a dunai vonalra is jellemzi ezen időpontot. Védelmezésére vonatkozólag csak Diocletian korából van közelebbi értesülésünk. Diocletian erős kézzel fog hozzá, uralkodása kezdetén maga jön el a Dunához, a következő években vejére, Galeriusra bizza a határ védelmét. A jazygokkal és karpokkal folytatott sikeres küzdelmeinek támogatására épült fel a két castellum Aquincummal és Bononiával átellenben. A városok megerősítéséről ugyan mit sem hallunk, de ezen eljárás egészen beleillenek ezen erélyes és czéltudatos politika keretébe. Tartós békében azonban nincs már módjuk a

* Csak rövidség kedvéért használok ezt a különben nem megfelelő kifejezést.

provinciáknak. Constantin és Licinius évekig küzdenek a Dunánál és az erre következő idő is nyugtalanul folyik le.

I. Valentinian alatt a sarmaták és quadok újra nagy csapatokban törnek be Pannoniába. Equitius comes alatt a dunai vonalat újra megerősítik, castellumokat és várakat építenek ; a császár még a quadok országában is erődítmények építését rendeli el. Hogy milyenek voltak akkor Pannoniában a viszonyok, azt Ammianusból tudjuk, a ki Carnuntumról azt mondja, hogy *desertum quidem et squalens*, Savariáról, mely pedig a határszéltől messze az ország belsejében volt, úgy emlékszik meg, hogy *invalida assiduisque malis adfecta*. A 375-ik évben Valentinian maga is megjelenik Carnuntumban, és miután Aquincumból kisebb kivonulásokat intézett a quadok országába, őszszel a Duna megerősítésére buzdít, de még ebben az évben bekövetkezett halálával ez az utolsó erélyes kísérlet is megghiúsul, hogy Pannoniában rendezett viszonyokat létesítsenek. A mikor 50 évvel később Aëtius egészen formalisan átengedi a hunnoknak Pannoniát, ez bizonynyal már csak a fennálló helyzet elismerése. Ugyancsak félszázaddal későbbre esnek azok a szomorú képek, melyek a Vita Sancti Severiniból tárúlnak elének.

Ezen nyugtalan idők elejéről, tán a diocletiani korból való lehet az az épület, melyet a mi mintánk utánoz. Mielőtt az eddig ismertünk városkapuk közt a megillető helyet számára kijelölnök, még egy megjegyzést kell előre-hocsátanom. A tornyok földszintjén elől lenn van ugyan ablak, de hátul nincs. Ebből szabad azt a következtetést vonnunk, hogy a mi most az épületminta előrésze, homlokzata, az a kapúnak város felőli oldala lehetett ; ez igen jellemző a mi Hilarusunkra nézve, a ki azt utánozza, a mi mindig szeme előtt van. Ebből azonban egyúttal azt a meggyőződést is meríthetjük, hogy a kapu önálló épület volt, melyhez jobbról-balról a fal csatlakozott és nem volt a falhoz kívülről hozzáépítve, a mint az sokszor előfordul.¹

Összehasonlításul első sorban azokat a kapukat kell elővennünk, melyek ugyanazon időben, ugyanolyan körülmények közt keletkeztek, tehát a késői császárkor erődítményeit ; mivel pedig a rajnavidékieket ismerjük legjobban, ezeket vehetjük leginkább elő, mint analógiákat. Ezek közül a legmonumentalisabb alkotás a trieri Porta Nigra, a III. század derekáról ; külsejére nézve az az épület, melyet a mi mintánk utánoz, hozzá igen közel állhatott ; fundamentalis különbség azonban köztük az, hogy a mi mintánknál a belső udvar hiányzik. A kölni kapu,² melynek keletkezési ideje még vitás, délgall mintákhoz csatlakozik, a mainzi és kastili kapuk ellenben a már fennemlített diocletiani ólomérmen, körtornyaikkal inkább a mi épületmintánkhoz állnak közelebb ; körülbelül a Porta Nigrával lehetnek egyidejűek. A körtornyok a római erődítmények fejlődésmenetében a késői korra nézve jellemzők, a mint azt a Felső-rajna vidékéről való diocletiani erődítményeken is láthatjuk.³

Más analógiák belevonásánál már nagy óvatossággal kell eljárunk, mi-

¹ Pl. Az aurelianuskori falnál Rómában.

² Bonner Jahrb. 98., 34. o. VI. tábla, 103., 154. o., VIII. tábla.

³ Westdeutsche Zeitschr. XXV. 129.

vel azoknak a kapuépületeknek, melyeket ezentúl hozunk fel, csak fundamentumaik maradtak meg, felépítésüket illetőleg bizonytalanságban vagyunk. Ezekre vonatkozólag egyetmást máskép óhajtanék magyarázni, mint a hogy eddig történt. Lehner* azon felfogás mellett harczolt, hogy a belső udvarral bíró kaputypusnak — mint a milyen a Porta Nigra — a Rajna vidékén kellett keletkeznie. Az általánosabb természetű ellenvetésektől eltekintve, melyek ezen feltevés ellen szólnak, nyomatékos ellenérvek is hozhatók fel. Közvetlenül megelőző fejlődési fokozatul a Colonia Trajana (Xanten) egyik kiásott kapuját említi. Alaprajzán két négyszögletes torony közt három kis belső udvar látható (jól megjegyezzük, hogy csak a fundamentumai vannak meg, a melyekbe a benyomúlt ellenséget Lehner felfogása szerint minden oldalról össze lehetett lödözni, úgy, mint a Porta Nigránál. De képzeljük el csak az egészet felépítve. Miért lett volna három minimalis nagyságú udvar egy nagy helyett? És hova lehetett volna állítani a középső udvar védőit? Csak nem állhattak a falakon? Nem, az épület dispositiója csak úgy érthető, ha felteszszük, hogy az erős alapfalak egyrészt a küszöbök aláásásának megakadályozására, másrészt valamilyen súlyos felső épület hordozására voltak szánva. Ilyenképpen tehát olyan épületet nyerünk, mely a mi kapumintánktól csak négyszögletes tornyait illetőleg különbözik és ezt a különbséget indokolja a xanteni kapu nyilvánvalólag magasabb kora. Egy további fejlődési fokozat megjelölésére Lehner a bonni tábor egyik kapuját hozza fel, nyilván azon meggyőződésben, hogy a castellumkapu typusa és városkapu typusa, melyet különben nem szabad összezavarni, itt a birodalom határszélén meglehetősen egymásba olvadnak; még pedig olyképpen kell ezt a fejlődést értelmeznünk, hogy a mikor a III. században arról van szó, hogy a barbárok előrenyomulása ellen a határszéli városokat többnyire sebtében megerősítsék, nem annyira a birodalom belsejében levő, egészen más viszonyok közt keletkezett városkapukat vették mintául, hanem főleg a kisebb helyeken, a szomszédos és szintén harczy czéloknek szolgáló castellumkapukat; azért tehát az összehasonlításba ezen utóbbiakat is minden aggodalom nélkül belevonhatjuk. A bonni kaput illetőleg ugyanazt mondhatjuk, a mit a xanteniről; ugyanígy kell azt is kiegészíteni. Hogy lássuk, miszerint hasonló alkotás a Duna mentén is akad, felhozzuk még a hatalmas tábori kaput, a Porta Prætoriat Altingnál** Enns mellett, melynek három méter széles közbülső pillérei aligha készültek pusztán védőpárkány tartására. A bonni kapun ezek után könnyen megláthatjuk az átmenetet a közönséges castellumkapuhoz, melynek két tornya közt van a védőfolyosó. Ezekről a mi mintánkhoz egészen természetes fejlődésment vezet. Az alaprajztól és felépítéstől egészen független az architektonikai dísz, ú. m. párkányok, pilasterek stb.; az épület, mely után a minta készült, úgy látszik, nem volt ilyen dísz híján és ezt pompásabb épületektől kölcsönözhetette; az egész a Porta Nigra stílusára emlékeztető architektonikai kialakulásra utal.

* Bonner Jahrb. 110., 184. o. Westdeutsches Correspondenzblatt 1904. 46. o.

** Der römische Limes in Oesterreich, VIII. f. 163/4. V. ö. Porta Principalis dextra, 161.

A többi töredékek (3 db.) összerakásából szintén épületmintát kapunk. A legnagyobb darab egy négyszögletes, kissé hajlított pyramisalakú tető;¹ négy részről van összetapasztva, háromszöges minták díszítik, melyeket előbb belekarcoltak, azután utána metszettek; mind a négy oldalon hullámos párkány fut körül. Egyik oldalán alafelé még két ablakív van hozzátapasztva, az egyik e melletti oldalon áttört párkány maradványai láthatók, mely alatt ablak volt. A többi oldalakon a fal le van törve. Kétségtelen, hogy ehhez tartozik az a másik töredék is,² melyen két ablaknyílás alsó része és alattuk közönséges párkánnyal elválasztva egy nagy körív látható; a méretek teljesen egybevágók. Egy harmadik töredék egy másik oldalnak ugyanazon maradványát mutatja. Mivel nagyon valószínű, hogy a nagy körív alatt még egy emelet volt, olyan kétemeletes épület mintája bontakozik ki, melynek földszintjén négy pilléren nyugvó átjáró van, felső emeletét pedig mindegyik oldalról két-két ablak töri át. Sajátságos, hogy az oldalak egymástól különböznek; a megfelelő oldalak valószínűleg egyformák voltak; a nagy töredék tehát, mely nem vág teljesen össze a toronytető két ívmaradványával, alighanem az átel- lenes oldalra való. Az épületen pyramisalakú tető emelkedett, melyen talán még valami befejező dísz volt. Hogy az ablakpillérek majd díszítettek, majd díszítetlenek, az ne vezessen minket félre a darabok összetartozandóságát illetőleg, mivel a tető ornamentikája is mind a négy oldalon egymástól elütő. Különben sem tartanám helyesnek a durván bevéselt háromszögmintából azon épület decoratiójára következtetést vonni, melyet a minta utánoz.

Ezen kiegészítés helyességét bizonyítja az, hogy ezen műemlék legközelebbi rokona éppen Pannoniában van: ez a petronelli Heidantor, pogány kapu. Dell pontos mérései³ alapján létrejött reconstitúciója azonban szerintem nem egészen helyes. Az alsó ív fölötti nagy nyílás, valamint a jobbról-balról meglehetősen magasságban még felemelkedő pillérek szinte követelik, hogy még egy emelet létezését tételezzük föl, noha ennek részleteiről semmit se tudunk. Dell attikája hihetetlen magasságú. Az ő feltételezte felső befejezés (pyramis) helyes lehet ugyan, csak hogy valószínűleg magasabb és hegyesebb volt, a mint azt az összehasonlításul helyesen belevont kelendesi⁴ emlék Kilikiából és a vienne-i ív⁵ is mutatja. Mindegyiknek csak földszintje van, négy kapuval, melyre legott a karcsú pyramis következik. Hogy csakugyan síremléknek voltak szánva, ezt az utóbbi, a kővé vált tumulus megdönthetetlenül bizonyítja.

A pogány kapu rendeltetése ellenben vitás. Domaszewsky,⁶ Dell ellenérveinek figyelembevétele nélkül, quadriviumnak tartja; de maga is új ellenérvet csatol az eddigiekhez azon megjegyzésével, hogy Carnuntumnak a római

¹ 14 cm magas, 14 cm. széles.

² 14,5 cm. magas, 13 cm. széles.

³ *Archeologisch-epigraphische Mitt.* XVI. 156.

⁴ Baumeister, *Denkmäler des klass. Altertums* III. 1896. (Graef). A «Führer durch Carnuntum»-ban is le van rajzolva.

⁵ Baumeister, 1887. Ennek megfelel a cavailloni ív felépítésmódja, 188

⁶ *Westdeutsche Zeitschr.* XXI. 185.

uti hálózatban tulajdonképpen semmi szerepe sincsen. Dell ellenvetései, úgy vélem, egészen eldöntik a kérdést. Már az is Domaszewsky feltevése ellen szól, hogy az épület körül nagy kiterjedésre teljesen hiányzik a kövezet, és e helyett a talaj mindenütt egyenletesen kavicsréteggel van borítva; még inkább ellene bizonyít az a kapun kívülálló négyszögű kőbasis, mely Dell kiegészítése szerint szobor, tán páros szobor számára volt állítva. Hogy síremlék, a mellett szól, a vele rokon emlékektől eltekintve, helyzete a sírmező közepén. Alig készülhetett a III. század közepe előtt, a mint azt a beleépített felirat is bizonyítja.

A mi mintánk is ezen épülettypushoz tartozik, mely a hellenistikus keletről származik (ezen épülettypus és vele rokon síremlékek általános fejtegetésébe belebocsátkozni ezúttal nem volna helyén). Kellő fenntartással azonban a tetőre vonatkozólag még egy feltevésemet óhajtánám nyilvánítani. A tető, mint már említettem is, hajlott, vájt vonalú és ezt az ornamentika is kiemeli. Ha ezt az eredetije hű utánzásának tartjuk, akkor gondoljunk csak némely toronyszerű síremlék hajlott tetejére. Azon typusra gondolok, melyet az ú. n. igeli oszlop¹ képvisel; ez a Mosel mellett és a Rajna vidékén volt elterjedve és szintén a hellenistikus keletről származik. Ilyenféle tetőalkotás, csak egyszerűbb formájú és a mi mintánkhöz hasonlóbb, gyakran található Aquileja² síremlékei közt; tán ezek jelölik az utat, melyen ez a typus Pannoniába eljuthatott. Hogy ez az épületforma a dunamelléki országokban legalább ismeretlen nem volt, azt mutatja egy marosvásárhelyi sírcippus.³ A felső befejezésük többnyire piniatoboz, ilyen lehetett a nandeni mintán is. A tetőalkotásra vonatkozólag, azt hiszem, még egy igazi hellenistikus példát is hozhatok fel: az ismert müncheni reliefen,⁴ melyen a mezei munkás és a tehén van ábrázolva, a fa szentélyének hajlott teteje van, piniatoboz befejezéssel.

Ezen épületnek még kevésbé tudnók a helyét meghatározni, hogy hol állhatott, mint a város kapuét: Intercisa számára lefoglalni azonban legalább is lehetséges.

A mennyire megítélhetem, a mi két mintánk az eddig ismert emlékek közt egyetlen a maga nemében. A mit antik épületmintákról tudunk, azt Benndorf⁵ egy dolgozatában gondosan egybeállította; de a milyen alkalmazási lehetőségeket ilyen épületmodellekre, vagy épületutánzatokra vonatkozólag megállapít, azoknak egyike sem illik, véleményem szerint, a mi terracottáinkra. Hogy valóságos épületmodellek volnának, azt kizártnak tartom; ezek csak durva kivitelű épületutánzatok, melyeknél sem az arányok sem a részletidomok pontosságára nem ügyeltek. Természetesen az is ki van zárva, hogy szobrok tartották volna ezeket a mintákat, hogy ezt Benndorf egy ephesosi oszlopos épület mintájára vonatkozólag nagy valószínűséggel kimutatta. A St. Angelo gyűjtemény terracottáját, melyet Reisch⁶ városkapúnak vélt, Petersen⁷

¹ Pl. Koeppnél 129. o. Durm. 259. Springer-Michalis 464

² Durm, 820—822. ábra.

³ Oesterreichische Jahreshfte V. Beiblatt 126.

⁴ Monumenti dell' Istituto II. 17., 27. Springer-Michaelis 331

⁵ Oesterreichische Jahreshfte V. 175.

⁶ Dörpfeld—Reisch Das griechische Theater 232. Ábrázolása Benndorfnál is, 190. o.

⁷ Römische Milt. XII. 139.

alaposan megokolva színpad utánzatának nyilvánította; tán egy diadalmas költő fogadalmi ajándéka, a ki darabjának főjelenetét mutatta be (a színpal előtt a földön megvannak még az alakok felragasztásának nyomai). És ha Petersen (141. o.) azt mondja: «Ugyan hol találhatnánk ilyen városkapu utánzatot? Hol van ilyen ábrázolásra példa vagy analogia?» erre mi ugyan analogiaképpen fölhozhatjuk a mi kapunkat, de Petersen kérdését továbbra is fenntarthatjuk. Milyen céljuk volt ezen mintáknak? *Egy* helyt találták őket, tehát *egy* helyt is állhattak. *Egy* kéz létesítette őket, *egyidejűleg*, a mit technikájuk egyezése bizonyít. Valószínű, hogy annak a fazekasnak a kezéből kerültek ki, a ki őket égette, mivel az architektonikai érzék az alkotásból teljesen hiányzik, a párkánydíszekre vonatkozólag pedig éppen a keramika nyújt sok analogiát. Tán a mester ügyességének tanújául annak műhelyét díszítették; tán gyermekjáték volt. Kárbavesztett fáradság volna azonban, további találgatásokba bocsátkozni. Azt az egyet azonban határozott eredményképpen megállapíthatjuk, hogy mind a két minta olyan épületeknek többé-kevésbé hű utánzata, melyek valamikor ezen vidéken léteztek és melyek teljesen beleilleszkednek abba a képbe, melyet a fennmaradt emlékek a pannoniai késő-császárkori építésmódról nyújtanak. És egyelőre ennyivel kell beérnünk.

Bonn.

Dr. Drexel F.

AZ INTERCISAI ÉPÜLETMINTA.*

Az 1907. év nyarán Intercisában (Dunapentele) folytatott ásatai közben Mahler professor érdekes emlékre bukkant, mely általános figyelmet érdemel. Az ő kiváló szívessége tette lehetővé, hogy a leletet tágabb körben ismertethetem. Ez a darab sok apró részre törve került ugyan elő, azonban Mahler professor szüntelen fáradozásainak következtében sikerült úgy összeállítani, hogy legalább a földolgozókra nézve kellőleg tájékozott. Kétségtelen, hogy ez egy kapuépület mintája. A kapúnak három egyenlő nagyságú bejárata van; hozzá két oldalt egy-egy torony járul; ezek a tornyok elől nyolcszögletűre vannak tervezve, hátul azonban kerek idomba mennek át. A középrészen, a három kapu fölött hegyükre állított dülényekből alkotott dísz (összesen tizennégy egész és két fél dülény), valami párkányféle van alkalmazva; e fölött körülfutó, kiálló szalagdísz, valami léczszegélyzettféle következik, majd a fölött emelkedő emeletes részen *tabula ansata* a következő felirattal:

ILARUS FEC
IT PORTA FEL

Azon a helyen tehát, melyet különben a fogadalmi táblának szoktak fenntartani, itt az a közlés olvasható, hogy Hilarus a kaput szerencsésen elkészítette, *Ilarus fecit portam feliciter*. E felett ismét kiálló szegély, majd még

* E közleményt dr. Láng Margit volt szives folyóiratunk számára lefordítani. *A szerk.*

egy emelet következik, melyről négy ablak nyílik; ezek a nyílások az alsóknál természetesen keskenyebbek, felső befejezésük azonban szintén körív; ezen emelet felett nyeregvető emelkedik, melyen még a tetőcserepek is világosan fel vannak tüntetve. A kapú két oldalán levő tornyok földszintjén két-két nyílás van, egy előre, egy oldalra, befejezésük természetesen szintén köríves és hasonló számú nyílása van a két felső emeletnek is. A tornyok felső részének a nyolczszögletű alapidomból szükségképpen négyszögüvé kellett átformálódnia; az ide tartozó töredéken még látható az egyik ablak köríve (mellette még egy ablaknak kellett lennie) fölött a fal folytatása áttört és ugyancsak áttört a pyramisalakú tető is, melynek koronája, bizonynyal valami gomb vagy virág, letört. A pyramisalakú tetőnek négy oldala különbözőképpen van díszítve; az egyik oldal alsó részében átlókkal áthúzott négyzet, a felső részébe egyenközű trapez van rajzolva, melynek alapjáról a felső parallelvonal középpontja felé vonalak húzódnak; a szomszédos oldalon nagy egyenlőoldalú háromszög van, melyben az oldalak középpontjait vonalak kötik össze, fölötté még egy csúcsára állított háromszög van; a harmadik oldal díszé ugyanilyen, a negyediken csak két egymás fölé helyezett háromszög van. Nem lehet két-ségünk az iránt, hogy az első oldal, mely a leggazdagabb díszű, volt kifelé fordítva; ennek megfelelőn a tető felé fordított oldal a legszegényesebb. Van még egy töredék a kapú hátsó falából, mely szinten a két kerekidomú torony közt állt; felismerhető az egyik bejárat íve, fölötté az előreálló léczszegélylyel, mely fölött kisebb köríves ablakok nyílnak. A szétválasztó pillérek díszé éppen olyan, mint a pyramisalakú tető oldalaié: egy helyt két, csúcsával egymás felé forduló háromszög, majd négy, csúcsával összeforduló háromszög, miáltal valami keresztfele idom jön létre. Ezeket a pilléreket nem lehet egyszerűen védőbástyaszegélyzetnek tartani, a mire pedig megvolna a hajlandóság, már csak azért sem, mivel rajtuk felismerhető az ív kiindulásának a nyoma, de meg az ilyen szegélyzetnek a belső oldalon semmi célja sem volna. A hátsó falon, éppen úgy, mint a homlokzaton, még egy emeletnek kellett lennie, hogy a tető rajta nyugodhassék; más szóval, az épületnek nem volt nyílt, fedetlen udvara, *propugnaculum*, azaz a homlokzatot és a hátsó falat közös tető köti össze. A készítés módjára vonatkozólag a következőket mondhatjuk: Miután Ilarus a tető kivételével az egész épületet agyagból megformálta, a míg az agyag nedves volt, késsel kivagdalta az ablakok fölött az íveket és függőleges vonalakat; ez világosan felismerhető abból, hogy a nedves anyag a kés nyomása következtében előre nyomult; az ívek közt és az ajtók és ablakok függőleges oldalai közt meghagyott valamelyest az anyagból, hogy evvel a pillérek fejét jelezze; a míg az agyag nedves volt, a kiálló léczszegélyzetbe újjával hullámszerű díszet nyomkodott bele. A tető egészen külön készült és utólag tették rá az épületre. Különben is ez a természetes eljárás, de ez meg is látszik rajta; mivel a minta égetésekor a tető egyesült ugyan a falakkal, melyeken pihen, de azért mégis megőrizte önállóságát, úgy hogy eredeti különállása még felismerhető.

Milyen jelentőséget tulajdoníthatunk már most a mintának? Hogy Ilarus vagy jobban mondva Hilarus, játékból készítette volna ezt az épületet és

dicsekedésből tette volna rá a nevét, lehetséges ugyan, de nem nagyon valószínű; azt hiszem, a munka arra nagyon is nehéz, és ilyen célból más formák tán inkább vonzották volna a művészt; de ha nem is lett volna Ilarus művének egyéb célja, mint hogy vele magának és másoknak mulatságot szerezzen, akkor is nagy a valószínűség, hogy kész formákhoz kötötte magát, más szóval, hogy az intercisai tábor egyik kapuját utánozta. Valószínűbbnek tartom azonban azt, hogy ez a bizony fáradságos munka egy felépítendő épületnek a modellje, tehát kicsiny méretekben egy később létrehozandó művet representál. Ilyen modelleket az ókorban csak olyan gyakran készíthettek, mint manapság.¹

Ha elfogadjuk, hogy ez tábori kapú mintája, (és nem is tarthatjuk másnak), akár úgy fogjuk fel, mint egy meglevő épület utánzatát, akár mint egy felépítendő épület modelljét, akkor új, sajátos jelentőséget nyer. Hogy a tábori kapút két oldalt tornyok közé fogják, melyek az erősebb védekezést teszik lehetővé, az ismeretes dolog; alig található antik tábor ilyen kapútornyok nélkül. Eredetileg ezeket a tornyokat országszerte a falak mentén építik, mint pl. a Saalburgnál;² ennek az elhelyezési módnak nemcsak az az előnye, hogy a kapú ellen törő ellenséges haderővel szemben nagyobb védőcsapat felállítása lehetséges, hanem még a kapú elfoglalása után is megvan arra a lehetőség, hogy a tornyok közt betóduló ellenséget mintegy két tűz közé szorítsák. Később a tornyokat országszerte kissé előre tolták; ez által a védők álláspontja annyiban javult, hogy az ellenségnek éppen a pajzstól nem védett oldalába lehetett bekapni. Eredetileg ezen tornyok derékszögűek vagy megközelítőleg négyzetidomúak, mint a kölni éjszakai kapú, a bonni tábor éjszakai kapuja, és Xantennél a Colonia Trajana délnyugati kapuja. Bizonyára azon praktikus oknál fogva, hogy az ellenség felé ne fordítsanak egy holt sarkot, hanem, hogy támadásának minden mozzanatában rálövöldözhessenek, kerekítették le a tornyok előrészt;³ de még nyolcz- és tizenhatszögletű kapútornyokat is ismerünk.⁴

A mi mintánk nyolczszögletes alkotottsága csak csekély eltérés a kerek idomtól és ez is praktikus okokkal magyarázható ki; hogy a kerek idomból indult ki, azt a hátsó rész kialakítása világosan elárúlja. A köríves ablakok analógiáit is megkaphatjuk másutt.⁵ Domaszewsky⁶ szerint a trieri, Porta

¹ V. ö. Benndorf Oesterr. Jahresh. 1902. V. p. 175; e szerint úgy látszik, hogy a modellezés templomok és más nyilvános épületek építésénél egészen mindennapi dolog volt.

² Westdeutsche Zeitschr. Korrespondenzblatt 1904. 48.

³ Ilyen van pl. Odruban, Róma arabiai provinciájában, melyről Domaszewsky tévesen azt állítja, hogy ez volt a Porta Nigra előképe (v. ö. Lehner Korrespondenzblatt d. Westdeutschen Zeitschr. 1904. 46.). Hogy Rómában a Porta S. Sebastiano és S. Paolo, Porta Asinara, Nomentana, Pinciana és Latina tornyai szintén félköralakúak voltak, azt Durm állapította meg (l. J. Durm Baukunst der Etrusker u. Römer, II. kiadás, p. 434.). Szintén elől lekerekített tornyai vannak a trieri Porta Nigrának, a legújabbban felásott regensburgi kapúnak (l. J. Durm 507. ábra), a weissenburgi éjszakai kapúnak (Orl. Lief. 26, VII. h. 72. II. tábla 4.) és a schiendorfi déli kapúnak (Orl. VI. B. h. 64. u. II. tábla).

⁴ Nyolczszögletes oldaltornyai voltak a spalatoei és salonai kapúnak, tizenhatszögletesek a turini Porta Palatinának, melyet Palazzo Delle Torrinak is neveznek.

⁵ Találhatók Trierben, Aostában, Autunban, Fanoban és másutt. Vesd ö. J. Durm 442. lap).

⁶ Westdeutsche Zeitschr. Korrespondenzblatt 1904. 21.

Nigra sok ablaknyílása a biztonságot gyengíti, mivel a védő ilyenképpen ki van téve a jól fedett ellenség távlövéseinek és azért úgy véli, hogy a kapú előtt még valami tutulushoz hasonló külső épületnek kellett lennie; evvel szemben Lehner helyesen jegyzi meg, hogy ilyen előépítésnek semmi nyoma nincsen és hogy a Domaszewsky gáncsolta íves ablaknyílások a védőnek egyrészt elég szabad mozgást engednek, másrészt pedig legalább is annyi védelmet nyújtanak, mint a különben szokásos védőparkány. A mit a Porta Nigrára nézve helyesnek ismerünk el, azt ugyancsak el kell fogadnunk a regensburgi kapúra¹ és a mi mintánkra nézve is. Erről is állíthatjuk tehát, hogy a sok ablaknyílás nagyszámú védőcsapat felállítását tette lehetővé; mivel csaknem olyan, mintha védőbástya-szegélyzet volna minden emeleten, egyik a másik fölé építve. Annyit mindenesetre elismerhetünk, hogy a mi épületünk egy hosszú fejlődésmenet végén áll, a mikor az állandó tábor kezd várossá átalakulni.

Ez a földszint ajtónyílásainál még jobban kitűnik. Hogy eredetileg minden kapúnak csak egy átjárója volt, az ma is számtalan példával bizonyítható; de ez a tábori kapúknál hátrányos volt, mivel a ki- és bevonuló csapatok könnyen megrekedhettek, azért tehát a kétnyílásos kapú² haladásnak tekinthető; néha három nyílást³ is alkalmaznak, sőt négyet⁴ is. A kétnyílásos kapú átjárói egyenlő nagyok lehettek és kocsiknak és gyalogjáróknak, vagy ki- és bemenetnek szánva; de voltak egyenlőtlen nagyságúak⁵ is a járművek és gyalogosok számára; a három- és négynyílású kapúknál a középsők rendszeren nagyobbak és a kocsiközlekedésre vannak szánva, a kisebb oldalsók a gyalogosokéi. A mi mintánk nyílásainak számát illetőleg a nimes-i és autuni kapukat is felülmúlja: három egyenlő nagyságú bejáraton kívül még az oldaltornyokban is van két-két kisebb bejárat. Ezeket a nyílásokat támadás esetén természetesen könnyen be lehetett zárni, a védelmet tehát nem nehezítették meg: mégis a nyílások nagy száma (3 nagy és 4 kicsi) azon feltevésre utal, hogy általában kevésbé számítottak az ostromra, mint a nagy haderő gyors kivonulására.

Az oldaltornyok magassága a legtöbb esetben nem állapítható meg, mivel a felső emeletek nincsenek már meg, annyi azonban kétségtelen, hogy a középső kapuépületnél magasabbak voltak; ezért tehát egészen hibás a kölni éjszakai kapú rekonstrukciója, melynek oldaltornyait Pompejire és Aostára hivatkozva tompára lemetszették.⁶ Hogy milyen lehetett az ilyen kapú tornyostúl, azt eddig csak egy érmen⁷ láthattuk, melyen a trieri Moseltor van ábrázolva;

¹ L. J. Durm. 507. ábra.

² Pl. a Porta dei Borsari Veronában, a Porta Nigra Trierben, a Porta Marina Pompéjiben.

³ Pl. a Porta Ercolanea Pompéjiben, a Porta Prætoría Aostában.

⁴ Pl. a nimes-i és autuni városkapúk.

⁵ Pl. a Porta Marina Pompéjiben.

⁶ V. ö. Durm 442.: «azt hiszik, hogy mindkét helyen magasabbak voltak; úgy is kellett lenni, itt is és másutt is, hogy értelmük legyen».

⁷ L. Durm 446o., 508. ábra. Ehhez járúl még a párisi Bibl. nat. ólomérme, melyen a mainzi városfal és hídfő ismerhető fel (Mainzer Zeitschr. I. 25. 7. ábra).

azon az egyik bejáratot magasra emelkedő, többemeletes kapúk veszik közre, a tornyok fenn áttört pyramisban végződnek. Most már segítségül vehetjük a mi mintánkat is, mert ezen azt is láthatjuk, milyen volt a pyramis felső befejezése. Hogy ez a pyramis töredék közvetlenül a meglévő alsó épületrészen állt-e, az ma már egész biztossággal nem állapítható meg. Annyi bizonyos, hogy ma már összekapcsoló felület nincs és éppen az érmen ábrázolt trieri Moseltorról következtethetünk arra, hogy mintánk tornya is többemeletes volt. Hogy milyen lehetett az átmenet a nyolczszögűből a négyzetbe, annak megállapítása az építész feladata; de a négyszögű felső rész és nyolczszögű vagy körídomú alsó rész összetartozandóságában a lelet körülményeinek figyelembevételével, nem kételkedhetünk. Valószínűleg fából készült az egész áttört felső rész, e mellett bizonyít a pyramisalakú tető alkotottsága is; a mennyire az ábrázolásból lehet következtetni, fából lehetett a trieri Moseltor is. Hogy a tábori kapúk építésében gyakran használtak fát, azt megmutatták a legújabb vindonissai ásások;¹ ott megtalálták két hatszögletes torony fundamentumait, melyek küszöbvel vannak összekötve. Mindegyik torony falaiban nyolcz lyuk van, terjedelmük 45 cm. × 50 cm.; ezek egymás közt ugyanazt a geometriai idomot adják, mint a két torony falai. Nagyon valószínű az a feltevés, hogy a toronyépítésnél függőlegesen hatalmas fatörzsöket falaztak be, melyeknek a falakból kiálló felső végei a tetőzet hordozására voltak hivatva. «A német limes kutatók kevéssel ezelőtt, a nélkül, hogy a mi tábori kapúnkról tudtak volna, Haltersban megállapították egy tábori kapú létezését, mely egészen fából épült és melynek faczölöpei ugyanolyan vonalakban voltak felállítva, mint a mi windischi kettős tornyunkon látható gerendalyukak.»² Hasonló berendezés tételezhető fel annál az épületnél is, melyet a mi mintánk utánoz.³

Egy tekintetben a trieri Porta Nigra a mi kapúmintánkkal szemben haladást képvisel; ennél úgy, mint még sok más kapúnál⁴ a homlokzat és a hátsó bejárat fala egymástól távol esik, úgy, hogy egy védelemre alkalmas belső udvar, *propugnaculum*, létesül, melyben az első kapún benyomuló ellenség minden oldalról ki volt téve a lövegeknek. «Ha sikerült is az ellenségnek a ráccsal megerősített ajtókon berontani, addig is sokan elvéreznek, míg sikerül a hátsó ajtókat áttörni, mert minden oldalon két emeletről süvöltenek le a belső udvarba a lövegek stb.»⁵ Ilyen belső udvar a mi mintánknál egészen hiányzik, tán ugyanazon okból, a miért kifelé annyi nyílást mertek alkalmazni, hogy t. i. nem annyira az ellenség ostromlásától féltek, hanem inkább a táborból a gyors kivonulást akarták lehetővé tenni. A római erődítményeknek, úgy látszik, általában az a jellegük, hogy kevésbé voltak a védelemre, mint a támadásra berendezve. Ez csak később, lassanként változhatott meg, a mikor már az ellenség a rómaiak hadakozási módjából sokat eltanult és maga is

¹ Schweiz. Altertumskunde IX. h. 94.

² L. 95. o.

³ Azt hiszik, hogy Novesiumban is fából voltak a tornyok felépítve, (l. Bonner Jahrb. III—II2. XVII. tábla, 70. épület).

⁴ Ilyenek még a kölni, autuni és még sok más.

⁵ Lehner Korrespondenzblatt d. westdeutschen Zeitschr. 1904. 51.

támadólag lépett fel; ebben az időben fejlődött ki a *propugnaculum*, azaz az első és hátsó kapú közt belső udvart létesítettek, számolva avval a lehetőséggel, hogy az ellenség támadja meg őket és benyomúl. Ebben a tekintetben az intercisai minta egy korábbi időpontot képvisel, a mennyiben a védelem szükségesége még nem jutott olyan módon kifejezésre, mint a trieri Porta Nigránál.

Kívánatos volna, hogy az intercisai ásatások a kapú fundamentumait a helyszínén napvilágra hozzák, mert ez által meg volna a lehetőség, hogy a mintát az eredetijéből egybevevessük. Reméljük, hogy az ásatások folytatására meglesz az anyagi lehetőség; a siker bizonyynyal nem fog elmaradni.

Róma, 1907 decz. 15-én.

Engelmann R.

SKYTHA SÍRLELETEK GYÖNGYÖSÖN.

Múlt év tavaszán Stiller Kálmán egyetemi hallgató érdekes leletet mutatott be N. Múzeum régiségosztályában. A lelet a hazánkban még csak rövid idő óta* megfigyelt skytha leletek sorozatát gyarapítja s magokban véve is érdekes tárgyainak az a körülmény kölcsönöz nagyobb jelentőséget, hogy sírleletből származnak s hogy a vele rokon hazai sírleletek tulajdonképeni — helyesebben eddig ismert — elterjedési körén kívül, Gyöngyösön, a Mátra aljában kerültek napfényre. Stiller Bernardin János ferenczrendi szerzetes, főgymn. tanár úr érdeme, hogy a lelet nem kallódott el, mint annyi más becses leletünk, a találó egyszerű munkás emberek kezén. Mint a lelet fölfedezője fáradságot nem ismerő buzgalommal járt annak elszóródott darabjai után, a tárgyak jelentékeny részét ő ajándékozta a N. Múzeumnak s azonkívül tapintatos közbenjárásával sikerült elosztatni a tulajdonos aggályait s így intézetünknek módot nyújtani arra, hogy az érdekes lelet előfordulási körülményeit a helyszínén végzett kutatással lehessen megvilágítani. Stiller tanár úr és Csomor Béla úr, a «Mátravidék» szerkesztője szíves kalauzolása mellett kerestem fel múlt évi április hó 13-án azt a helyet, a hol a lelet felszínre jött. A várostól déli irányban hosszan elhúzódó, de csak kevésbé emelkedett dombháton fekszik a lelhely, a Fialat-Püspöki hegyközség területén, mely tulajdonképen már a gyöngyöshalászi határhoz tartozik, de túlnyomó részben gyöngyösi lakosok birtokát képezi. Morvai Farkas Mihály gyöngyösi gazda itteni kis földjét szőlővel akarván beültetni, néhány munkással rigoloztatott s így bukkant a tárgyakra, melyek aztán Stiller tanár úr figyelmét szerencsére magukra vonták. Érkezésemkor a terület, egy kis részének kivételével, már áldozatul esett a földmunkának. A már rigolozott terület felszínén bronz- és vastárgyak s agyagedények töredékei s összegegett emberi csontok heverték. Egyes helyeken hamuval, korommal és csonttöredékekkel kevert, elütő színű foltok mutat-

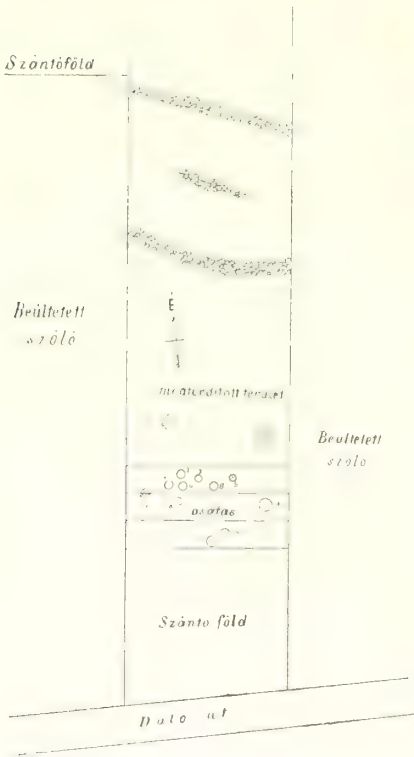
* Az Arch. Értesítő 1893. évi folyamában (385—407) közölt rendszeres összefoglalással irányozta e leletekre a szakkörök figyelmét Hampel József. Ez ismertetés előtt csupán a szívidomú markolatlemez török analógiája volt ismeretes, melyre az 1876. évi budapesti ősrégészeti kongresszus alkalmával Aspelin figyelmeztetett.

koztak, valószínűleg az egykori urna sírok helyén. Különösen két nagyobb folt vált ki; ezek egyikéből, a keleti oldalon fekvőből került elő a gazda állítása szerint a leletek zöme. A terület déli végét határoló dülűttől mintegy 50 méternyire (V. ö. a térrajzot) látszólag ellipszis alakú nagy kőrákás maradványai heverték. A kőrákás által körülzárt terület földje porhanyó voltával, égett színével erősen elütött a környező vörhenyes színű agyagtalajtól. E helyen azonban tárgyak nem mutatkoztak. A kőrákás egykori rendeltetését természetesen nem lehet megállapítani, de miután tumulusok kerületén gyakran talál-

kozunk ilyféle kőrákással, nem valószínűtlen, hogy egy már régebben lehordott tumulust kerített be egykor.

Azt a helyet, honnan a tulajdonos állítása szerint a Stiller tanár úr által megmentett tárgyak zöme — állítólag együttesen — előkerült, megásattam s a hozzám csatlakozott urak szíves közreműködésével gondosan átvizsgáltuk, a még rigolozatlan földben pedig három széles kutató árkot húztam. Amott több tárgyat, illetve töredéket sikerült ily módon összegyűjtenem. Emitt az első kutató árokban hat, a másodikban három, a harmadikban egy urna sír, azonkívül a második árokban egy helyen összegyűjtött, az urnába nem helyezett hamvak tűntek elő. A sírfészkek csekély mélységben, 35—40 cm.-nyire feküdtek a földszíne alatt, ez a körülmény megmagyarázza azt, hogy e szántóföldnek használt területben, a minden védő kőrákás nélkül pusztába beásott urnák, összetörtek s törési fölületeik úgy megkoptak, hogy azok helyreállítása a reá fordított gond daczára sem igen sikerült.

A sírok, sajnos, igen szegények voltak, a hamvak durva készületű, hanyagon formált

A GYÖNGYÖSI SKYTHA TEMETŐ HELY-
RAJZA. 1 : 800.

urnákba voltak összegyűjtve s egy tál- vagy csészefélével lefödve, az 5. számú sírban egy kis görbe vaskés képezte az egyedüli sírmellékletet, a 7. számú urnába nem tett hamvak mellett a II. tábla 5. ábráján bemutatott vas tört leltem a 13. ábrán ugyanott bemutatott töredékkal, a 8. számú sír reconstruált bütykös fekete urnájában ismét csupán egy orsógomb volt; a többi sírokat nem kísérte semmi melléklet. A sírok, a mint a dülűt felé közeledtünk, fogyni látszottak, ez arra engedett következtetni, hogy a temető szélére jutottunk, így felhagytam az ásatással s valóban csupán néhány szerényebb tárgy került elő a későbbi rigolozásnál, melyeket Stiller tanár úr összegyűjtött s a N. Múzeum régiségosztályának ajándékozott.

E csekély számú és szegényes sír megfigyelése csak kevés új adattal

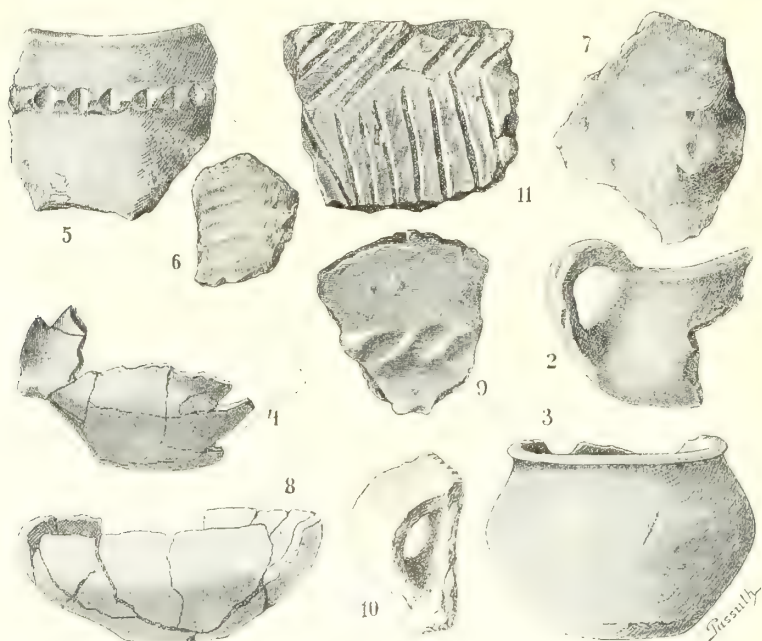
járul ahhoz, a mi eddig a hazai skytha sírokról ismert volt, egyben-másban azonban, mint erre a leletek ismertetése során még alkalmam lesz visszatérni, mégis kitölt egynémely hézagot s a lelet tárgyai több új formával gyarapítják a hazai skytha emlékek csoportját. A sírok konstatálásának ténye pedig magára a gyöngyösi sírlelet megítélésére nézve bír jelentőséggel, nem szenved ugyanis kétséget, hogy nem csupán az ásatásnál előkerült egy-két tárgyat tekinthetjük sírlelet gyanánt, de annak tarthatjuk az előzetesen előkerült darabokat is. Tudjuk, hogy rendszerint a temetkező nép legmegszokottabb, legjellemzőbb szerszámai, fegyverei, ékszerei azok, melyek az elhunytat az utódok kegyelete révén sírjába elkísérik és ha mindjárt nem is tudjuk az összegyűjtött tárgyak közül az egyes sírok tartalmát külön választani, mégis föltételezhetjük, hogy azokat nem választja el egymástól nagyobb időköz, hanem ellenkezőleg a leletnek egy-két látszólag különböző korú és különböző kultúrhatásokra utaló darabja egyidőben volt e vidéken használatban s a lelet többi tárgyaival együtt az élő ember rendes megszokott készletét alkotta.

I. ÁBRA. $\frac{1}{2}$ n.

Ez a készlet a hazai emlékcsoportok közül a Nagyenyed vidékén észlelt skytha sírokhöz mutat legtöbb hasonlóságot, mert a lelet zömét az ú. n. skitha régiségek alkotják s az említett sírookban fellépő keramikára sokban emlékeztetnek az agyagművészeti leletek is. Mint Erdélyben, úgy itt is kíséri néhány egyéb tárgy is a tiszta skytha típusokat, egy részük híjjával van minden közelebbi analógiának, ezeknek rendeltetése sem lévén egészen világos, a többi tárgyak ismertetése után fogunk velük foglalkozni, mások pedig egyéb kultúr körökhöz fűződnek s e miatt a korhatározás szempontjából fontosak. Ez utóbbiak közé sorozhatjuk a II. tábla első ábráján látható s az emberi alak körvonalaira emlékeztető lapos vasvésőt, melyet a hallstatti kultúra formavilágához szokás sorozni s ugyanezen táblán a II. ábra egy másik tárgyat mutat, ez a tárgy töredék egy olyan fajta díszes vasláncból, melynek készítésében a kelták tünnek ki. A keramikai leleteken is minden durvaságuk mellett ugyanez a kétféle kultúrhatás tükröződik vissza. Így a felmagasodó fülű bögre-töredék (2. ábra) s a harántos rovátkákkal díszített fekete edény nyakából való töredékek (6. ábra) a 8-ik sír bütykös fekete (4. ábra) urnája még a hallstatti kor keramikájával hozható kapcsolatba. Addig már a La Tène kultúra hatására

látszik mutatni, úgy formája, mint technikai előállítására miatt a Stiller tanár úr által ajándékozott csaknem ép edényke is (3. ábra), bár ez utóbbinak kevésbé jellegzetes öblös alakja a dél-oroszországi kurgán leletek között is előfordul.*

2- 11. ÁBRA.

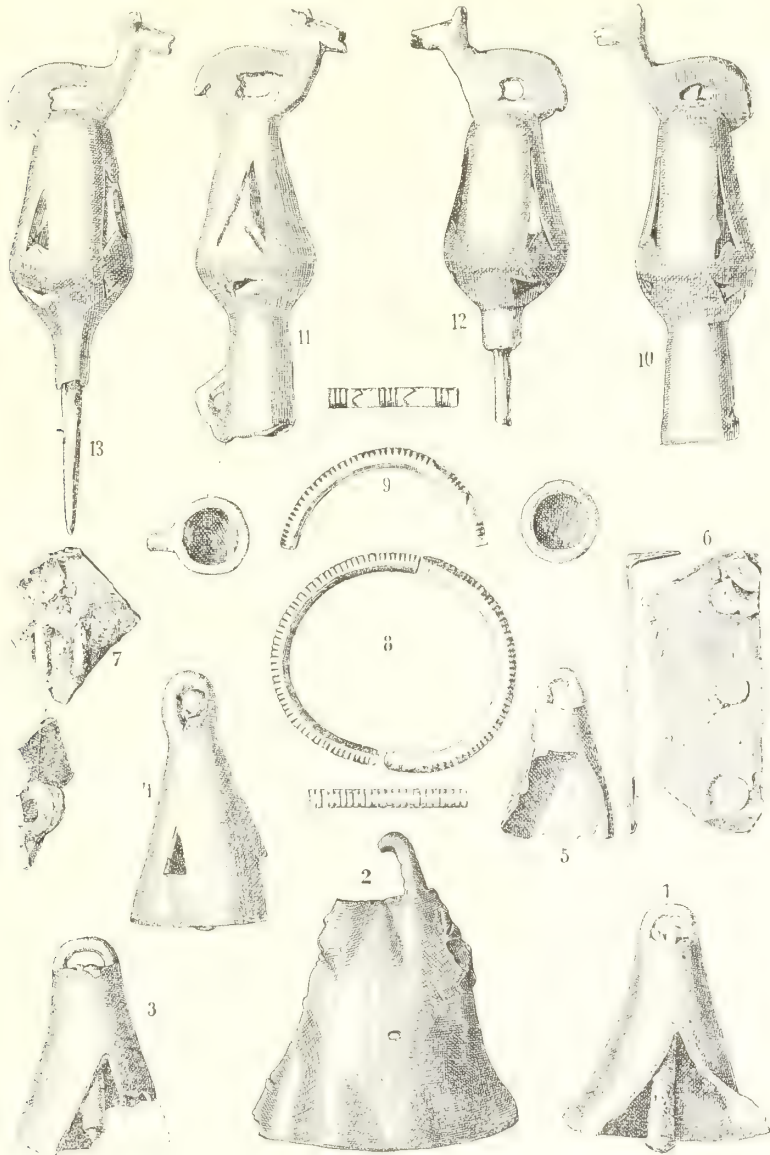
6. és 11. sz. $\frac{1}{2}$ nagyságban; a 4. sz. $\frac{1}{8}$ nagyságban, a többiek $\frac{1}{4}$ nagyságban.

Tiszta skytha idomok a leletben a csörgők (I. tábla 10—13. és V. tábla 1—2 *b.* ábra), a kolompok (I. tábla 1—5. ábra), a már említett szívidomú markolatlemez tör (II. tábla 5. ábra), a nagyobbik lándzsa (II. tábla 3. ábra). A csörgőkből hat darab volt a leletben és pedig négy teljesen egyforma, egymástól csak kisebb öntési hibák által eltérő példány és két másik, melyek úgy egymástól, mint a négy első példánytól eltérnek. Mindannyian a szokott alakot mutatják, talpaival összetett két kúp idomát, melyek közül az alsó nyomottabb, a felső ellenben valamivel nyúltabb. E felső kúp tetején szarvas-
tehenre emlékeztető állat kuporgó alakját látjuk. A négy egyforma csörgő alul kis nyújtvánnyal van ellátva, a melyek némelyikében még benne ülnek az egykor kétségtelenül fába erősítésre szolgáló vasszögek. (V. ö. I. 12., 13. és V. tábla 1., 2a, b. ábra). A másik két példány köpüvel bír, valami póznaféle nyél számára. Egyikük a köpüt és a póznát (I. tábla 10.) összetartó szög számára lyukkal bír, míg a másiknak köpüjén kis háromszögű füle van.

* Recueil d' Antiquités de la Scythie XXII. tábla 2. ábra. Géremésóff-ból. Alakra tárgyunkhoz hasonló, de nyaka többszörös profilálást mutat és teste mélyen bekarcolt háromszögekkel van díszítve.

(I. tábla II.) A tárgyak figurális díse mind a hat példánynál kevés eltéréssel megegyező. A szarvas testét vastag, de teljesen lapos bronzlemez képezi, melynek körvonalai, egyedüli részletként az állat farkát s hátulsó végtagjainak

I. TÁBLA. 1/2 n.

térd- és csánkhajlását tüntetik föl. Sokkal több részletet a domború öntésű fej sem mutat. A szemek egyáltalán nincsenek föltüntetve, de a száját erős bemetszés jelzi, a füles köpűjű példányt kivéve, melyen hátraszegett füleket látunk, a többi alak fülei figyelő helyzetben vannak és elülről ki vannak vájva.

Az V. tábla 2b. ábráján az orr hosszában erős bevéssett vágást látunk. A csörgők belsejében példányainknál formátlan kis kavicsok helyettesítik a csörtető vasgolyócskákat. A szokásos hangadó nyílások is minden példánynál egyező alakúak, a csörgők alsó részén a rendelkezésre álló kisebb térhez képest csupán kis háromszögalakú nyílások foglalnak helyet, míg a felső részt három fecskefarkalakú nyílás élénkíti. E bevágások alakja révén a hazai leletek közül a Bakits-gyűjteményben¹ lévő csonka példányhoz s az oroszországiak közül egy repülő madáralakkal díszített csörgőhöz állanak közel, mely a krasznokutski nagy kurgánból került elő.²

Alkatuk és rendeltetésük hasonlósága miatt követlenül a csörgők után kell megemlékeznünk az I. tábla 1—5. ábráján bemutatott bronzkolompokról. Alakjuk egyszerű csonka kúpídom, mely felső végén is nyitott. A kolomp felső nyílását a felfüggesztésre szolgáló kengyelféle hidalja át, az I. tábla 4. ábráján látható példány kivételével, melyen karika módjára van kiképezve, ez a kengyel a kúp-palást vonalának folytatását képezi. Már eltérő nagyságuk s különböző erősségű öntvényük miatt is különböző hangúak lehetnek s talán a hangbeli eltérés fokozását czélozhatták a felületüket díszítő nyílások is. E kivágások különbözőkép vannak alkalmazva az egyes példányokon. Az I. tábla 1. és 3. számú ábráján oly kolompokat látunk, melyeknek palástjából a peremtől kiinduló nagy háromszögek vannak kimetszve, akként, hogy peremük nem is képez folytonos körvonalat, míg egy másik példány (I. tábla 4. ábra) palástját középtájon törí át egy kisebb háromszögalakú nyílás. A legnagyobb, sajnos nagyon csonka, csengő felületén (I. tábla 2. ábra) pedig csak egy kis kerek lyukat látunk. A kolompokon ezenkívül más sajátzerűséget is észlelhetünk, nyelvük kezdetleges megerősítésmódját (13. ábra), az ütőül szolgáló, fölül kétágú bonzpálcza ugyanis kampó módjára meghajlított ágaival szabadon fűgött a kolomp felső nyílt peremén. Az áttört díszítés, azt a gondolatot kelti, hogy a kolompoknak ugyanazon formakörben kellett létrejönniök, mint a hasonló díszítésű csörgőknek, melyeknél az áttört díszítésnek, mint hangadó nyílásoknak, tényleges rendeltetése is van s ezt a föltevést, mint látni fogjuk, az analógiák nagy száma is igazolja. Hazai leletben a csengő vagy kolomp egyáltalán nem gyakori. Legfőlebb a rákosi leletben³ levő csengőt idézhetjük, mely nyilván későbbi korú ugyan, de leletünk egynémely távolabbi analógiájához elég közel áll s bár nem tudjuk miként lehetett fölfüggesztve, ide sorozhatjuk talán a gernyeszegi áttört díszítésű kúpot is. Böven szolgáltatnak azonban analógiákat a déloroszországi kurgán leletek. Mellőzve a Kercs melletti Glinistcsei⁴ sírleletből származó a gyöngyösiektől alakra lényegesen eltérő kolompot, melynek mását Hallstattban⁵ is megjeljük, tisztán a közelebbi egyszerűbb formájú kolompok és kisebb csengőkre szorítkozunk, főleg azokra, melyek példányainkhoz hasonlóan áttört díszítésűek. Mind a háromféle áttörést, melyet a gyöngyösi

¹ Arch. Ért. 1893. 401. lap, 21. ábra.

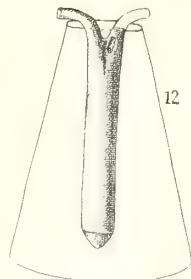
² Rec. antiquités etc, XXIV. 3., 5.

³ Arch. Ért. 1894. 264. lap, 4. ábra.

⁴ Antiquités du Bospore Cimérien XXXI. 1.

⁵ Sacken. Das Grabfeld von Hallstatt XXVI 11

kolompokon látunk, felleljük déli Oroszországban is. A szélén felhasított, a közepén háromszögalakú nagyobb vagy egész kis kerek lyukkal díszített csengők elterjedtetnek látszanak azon területeken is, hova a Fekete-tenger északi partvidékének hatása kiterjedhetett, a Kaukázusban, az Ural vidékén s egész be Szibéria belsejébe. A csengők rendszerint nem állanak magukban, hanem kettesével hármásával vannak felhasználva más tárgyak díszítésére, némelykor korongokról függenek alá, máskor pedig rúdvégre való áttört vagy többágú bronzdíszítményekről. Az utóbbi alakot ismerjük egy Hampel által is bemutatott alexandropoli tintinabulumból,¹ de azon a csengők nem áttört díszítésűek, valamint egy másik alexandropoli bronztárgy végeit díszítő három madáralak szájából lefüggő csengők sem.² Ellenben áttört díszítésű a csertomliki nagy kurgánban³ lelt 42 darab csengő, melyek korongalakú bronzlemezek közepéről függenek le. Némelyiken kis kerek nyílás van, másokon, a csörgőinken látható, fecskefarkú kivágást látjuk. Még közelebb állanak tárgyainkhoz a Kaukázus bronzdíszítményeiről lefüggő kolompok, maguk ezek a tárgyak szertelenségbe csapongó figurális díszítésűek, egy rúdvégre való köpüből állanak, melyhez az egyszerűbbeken szarvas, vagy kecskébak fejének idoma csatlakozik,⁴ az alakok nyakáról, szarvai-ról csengők függenek alá, máskor csupán fejnélküli ág-bogas szarvak alkotják a díszítményt s a szarvak végein lovasok⁵ vagy phallikus emberek⁶ alakjaival. Egyes tárgyaknál a köpü helyzete arra vall, hogy ezek a többivel ellentétben vízszintes helyzetű rúdra voltak erősítve. A lefüggő csengők közt vannak hasított pereműek,⁷ közülök a Stefansminde-i miként a gyöngyösi kolompok, fölül nyitott s vannak áttört felületűek, mint egy Komuntából származó díszítményen látjuk (id. mű CXXII. tábla 4. ábra), de ezeknek felületét két sorban borítják a kis háromszögalakú nyílások.

12. ÁBRA.

Az analógiák azonban másfelé is vezetnek, az uralaltai formakörterületére, itt nem találjuk a komplikált díszítményeket, csupán egy kerékalakú bronzdíszítményt ismerünk Viatkából, mely szintén felhasított peremű csengőkkel van díszítve, ellenben magános csengőket, illetve kolompokat mutat be Aspelin⁸ az ananinoi sírmezőből.⁹ Ezek a csengők ugyanazt a merev kúpidomot mutatják, mint a gyöngyösiek, fölül ugyan zártak, de palástjuk hosszában hosszúkás alakú háromszögek sora töri át felületüket s a Kaukázusban nem képviselt változatot, a kis kerek lyukkal áttört palástú csengőt is feltaláljuk

¹ Arch. Ért. 1893. 405. lap 25., 26. ábra.

² Receuil etc. II. 1—3.

³ U. o. 84. lap h) és i) ábra.

⁴ Materialij po Archailogii Kafkaza VIII kötet 236. ábra, CXVIII. tábla 2. és 3. ábra, CXXII. tábla 4. ábra

⁵ U. o. 130. ábra a szövegbenn. Stefansminde Kazbek mellett.

⁶ U. o. LXX. tábla 1. ábra (Kazbek mellett).

⁷ V. ö. az előbbi két jegyzetet.

⁸ Aspelin antiqutés 789. ábra

⁹ Id. mű II. suppl. 457—458. ábra.

egy Permből¹ származó s egy a minuszinszki múzeumban levő judinai² példányban.

Sajátképeni skytha idom még a 7. sírban lelt egyelű tör. Pengéje a szokásos szívidomú lemezzel van a markolattal egybefoglalva. Vékony markolatán lapos és kiduzzadó harántos sávok váltakoznak, melyek közül az előbbieik ugyancsak harántos, sodronyfonásszerű díszítéssel vannak borítva, a markolatot a penge lapjainak megfelelő oldalakon egész hosszúságukban mély bevágás hasítja. Nem tudom szándékos-e vagy véletlen, hogy a markolat nem áll egy tengelyben a pengével, hanem az él irányában kissé előre hajlik. A tör maga nincs analógiák híján, de markolatának díszítése eddig tudtommal teljesen egyedül áll.

A skytha formák sorába tartozik még a lándzsák közül a nádlevél idomú példány (II. tábla 3. ábra), mely eltér a hallstatti típusnak nyúlánkabb, a fűzfalevéltre emlékeztető alakjától, a melyhez a másik lándzsa (II. tábla 4. ábra) mutat rokonságot. A skytha lándzsák közül mint legközelebbi analógiát idézhetjük a Jekaterinoslavlból Nikopolba vezető út mentén a Krasznokutsktól 11 versztnyire fekvő Kamenaja Mogila nevű halomból kiásott lándzsák egyikét, mely csupán az által tér el a gyöngyösitől, hogy míg példányunk pengéjén a szárnyak alul egyenesen el vannak metszve, a krasznokutski analógiának visszahajló szakála van.

A sajátképeni skytha idomok sorozatát ezzel kimerítettük, legfőlebb még az 1. ábrán látható szűrőedényt tekinthetjük ilyennek, mert hiszen kevés kétség férhet ahhoz, hogy e sajátszerű sirmelléklet, melyből az itt rajzban be nem mutatott töredékek után ítélve legalább kettőt tartalmazott a gyöngyösi lelet, aligha más mint az aranymaszkos királynő sírjából ismert díszes ezüst szűrőedények³ szegényes barbár változata. Bár alakra eltérő s tömören öntött áttört bronzdíszímenyei miatt is különbözik tárgyunktól, mégis ide sorozhatunk egy díszes Csertomliki szűrőedényt is. Mindenesetre közös fel fogásról, közös eszmékről tanuskodik a nemes fémekben dúslakodó dél oroszországiak és a Gyöngyös vidékén élt szerény törzs sírjaiban föllépő közös sirmelléklet, melyet valóban hiába keresnénk akár bronzkori, akár hallstatti kori sírleteinkben. Ezért bizvást hozhatjuk azt kapcsolatba a skytha emlékekkel.⁴

A lelet tárgyai között találunk néhány kevésbé jellegzetes szerény ékszert is, karpereczeket. A karpereczek külső felülete, kivéve egy szerény töredéket, harántos rovátkákkal van díszítve, úgy az elliptikus alakú vékony bronzfonálból készült példányon (V. tábla 6. ábra), mint a látszólag kerek nyílt karikák töredékein (I. tábla 8., 9.) a nélkül, hogy e sűrű rovátkák a karperecz fölületét olyképen tagolnák, mint a La Téne típusú karpereczeken látjuk, egyik töredéken a rovátkás tárgy épen maradt végén alakokkal váltakoznak. Azon a helyen, hol a leletek zöme állítólag előkerült, a föld fel-

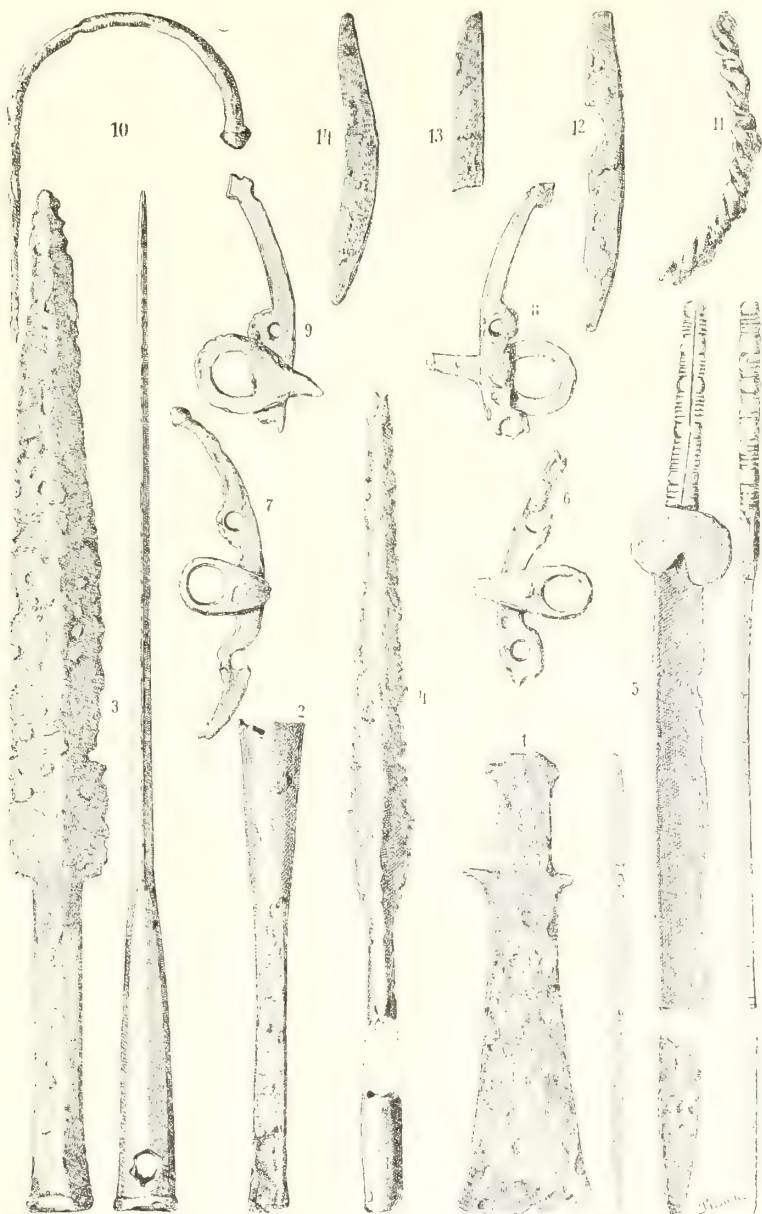
¹ Aspelin id. mű 306. ábra

² Martin l'age du bronze au Musée de Minoussinsk 33. tábla 4. ábrán bemutatott.

³ V. ö. Antiquités du Bosp. Cim. 4—6. és 10.

⁴ V. ö. Rec. XXVII. 1.

színéről aranylemezzel burkolt bronztöredékeket szedtünk fel Stiller tanár úrral, a melyek egy kisebb korongnak részei, de nem adják teljesen a tárgyat. (IV. tábla 7. ábra.) Ezt a lemezt, a melyre még visszafogok térni analógiái

II. TÁBLA. 1. II.

miatt, nem ékszernek tartom, hanem azt hiszem, hogy az I. tábla 7. ábráján látható töredékekkel együtt lószerszám díszítéséből való. Ez utóbbi tárgy erősebb öntésű bronzlemeztöredék, szorosan egymás mellett álló két köríves fülecs-

kével. A lemez egykori alakjára nem következtethetünk, de az a körülmény, hogy a fönmaradt töredék domború fölületű, korongalakot sejtet. Még nehezebb magyarázatot találni a 6. ábrán bemutatott töredéknek, ez vékonyabb bronzlemezből készült s talán valami tárgy burkolatának széléből való, egyik oldalon a lemez egyenes vonalban vissza van hajlítva s nagy lapos kerekfejű aklaszögekkel leszorítva.

Érdekes alakja által vonja magára figyelmünket a leletben levő két zabla pár (II. tábla 6—9. ábra), sajnos ezek is csonkák. Csak holdsarló módjára hajlott oldalrúdjaik maradtak fön, melyek egyik párnál a lemez kiszélesedésével, a másikinál egy-egy kis gombbal végződtek, középen mindkét pár lemeze kiszélesedik és három lyukkal van áttörve, a középső lyukba illesztett aklaszög által mozdulatlanul egybe van foglalva a keresztrúd fönmaradt részével, mely egy tagot képez a kantárszár befűzésére szolgáló karikával. E szerkezeti sajátosságnál fogva a lemezek nem simulhattak oda a ló pofájához, a mint azt természetesen gondolnánk s e szerkezeti sajátosság jelöli meg tárgyaink helyét a messze ágazó analógiák között. Maga a hajlott alakú oldalrúd ugyanis, ha nem is oly gyakori, mint az egyenes, nem ritka a középeurópai bronzkori és hallstattkori emlékek között. Zschille és Forrer összefoglaló művében találunk hasonlókat Mörigenből (id. mű I. tábla 13.), Corcelettesből (id. mű 13b.), de ezek mint egy másik bolognai (Certosai példány II. tábla 11. ábra u. o.) egyszerű kerek pálczák. Holdsarló alakú áttört bronzlemezt mutat be Ramonteből (id. mű II. tábla 10. ábra), egy másikat, melynek díszítésében az itáliai korai vaskor kedves madáralakjai szerepelnek, Cæreből (id. mű. II. tábla 7.), de úgy ezek, mint egy Norciából származó (u. o. II. tábla 16.) vaspéldány eltérnek tárgyunktól az által, hogy keresztrúdjuk mozgatható volt s nem állott a lemez élével egy tengelyben, ellenkezőleg merőlegesen annak lapjára, a lemez következésképen, mint ábrázolását a situlákon is látjuk, odasimult a ló pofájához, ennek ellenkezőjére a nyugoti analógiák között nem is lelünk példát. A keleti analógiák között is több az olyan zabla, melynek oldalrúdja hajlott ugyan, nem lapul lemezzé, ilyenek a Kaukázusban is elég gyakoriak s egy vaspéldányt, melyet egykor arany díszkorongok ékítettek, ismerünk Alexandropólból is,¹ Martin Abakanszkból mutat be hajlottívű zabla oldalrudat,² mely a nyugoti és kaukázusi példányokkal ellentétben homorú oldalán van karikákkal ellátva. Mindezeknél közelebb áll tárgyunkhoz egy minuszinszki zabla,³ illetve zabla oldalrúd. Bronz pálczából készült ez is, mely azonban alsó és felső végein csipkézett szélű lemezzé szélesedik. Középen azonban olyképen van átfúrva a keresztrúd számára, hogy egykor felszerelten ugyanolyan helyzetben kellett állania a lószerszámon, mint példányainknak. A hazánkban lelt korai vaskori zabla oldalrudak közül egy beregmegyei példányt idézhetünk, mely szintén hajlott idomú, végein kis gombocskák vannak s középen lemezzé szélesedik ki. (V. ö. Lehoczky: Emlékek a régibb vaskorból Munkács környékén. Arch. Ért. 1901 209. l. 11. ábra.)

¹ V. ö. Recueil etc. VII. tábla Fig. 9 és 12.

² Martin id. mű.

³ Aspelin id. mű. 281. ábra.

A zablákhhoz hasonlólag szétágaznak a (II. tábla 12—14. és V. tábla 3—5. ábra) vaskések analógiái is, rendszerint a hallstatti kultúra formavilágához számíttatnak, ez a nézet indokolható is az által, hogy a hallstatti kultúra által uralt területen, e forma őseként tekinthető Pfahlbaumesser alakja is el volt terjedve, másrészt azonban igaz az is, hogy hasonló alakokat az ural-altai formakör területén Ananinó sírmezőiben is ismerünk.*

Nehezebb analógiáját lelni a leletben levő keskenyélű köpüs vésőnek (II. tábla 2. ábra), bronzból ismerünk ugyan hasonló alakú és rendeltetésű tárgyakat több hazai leletből** s összeköttetésbe hozhatjuk vele a pilini leletben levő keskeny élű vésőt is, csakhogy ennek nincs köpüje, csupán a négy élű penge van meg, mely fölül is tömören végződik, tárgyunkon pedig a köpü készítésének módját is tanulmányozhatjuk, a vaspenge felső végét, úgy látszik, előbb lemezzé kalapálták s úgy hajlították és forrasztották össze utólag.

A II. tábla 10. ábráján nagy, kampósan meghajlított vasszöveget látunk, mely a III. táblán látható vaspántokkal, abroncsokkal és egyéb tárgyakkal látszik összetartozónak, állítólag mindezek együttesen egy tömegben kerültek elő, ezért itt adom leírásukat a kisebb, le nem rajzolt jelentéktelen töredékekkel együtt.

Vaspánttöredék (II. tábla 1. ábra) 3·2 cm. széles, 19 cm. hosszú, hosszában két szöglyukkal.

Ugyanaz (II. tábla 2. ábra) 13·5 cm. hosszú, 4 cm. széles, benne fönmaradt egy megerősítésre szolgáló szög is.

Ugyanaz (II. tábla 3. ábra) valamivel erősebb, vastagabb lemezből, szöglyukakkal egyik végén fönmaradt egy hozzáaklázott lemeztöredék s egy nagy kerek szögfej is.

Ugyanaz, mindkét végén csonka és rosszfenntartású, három darab.

Vaspánttöredék 19 cm. hosszú, 2·6 cm. széles, hajlott felületű, mindkét végén csonka (II. tábla 5. ábra).

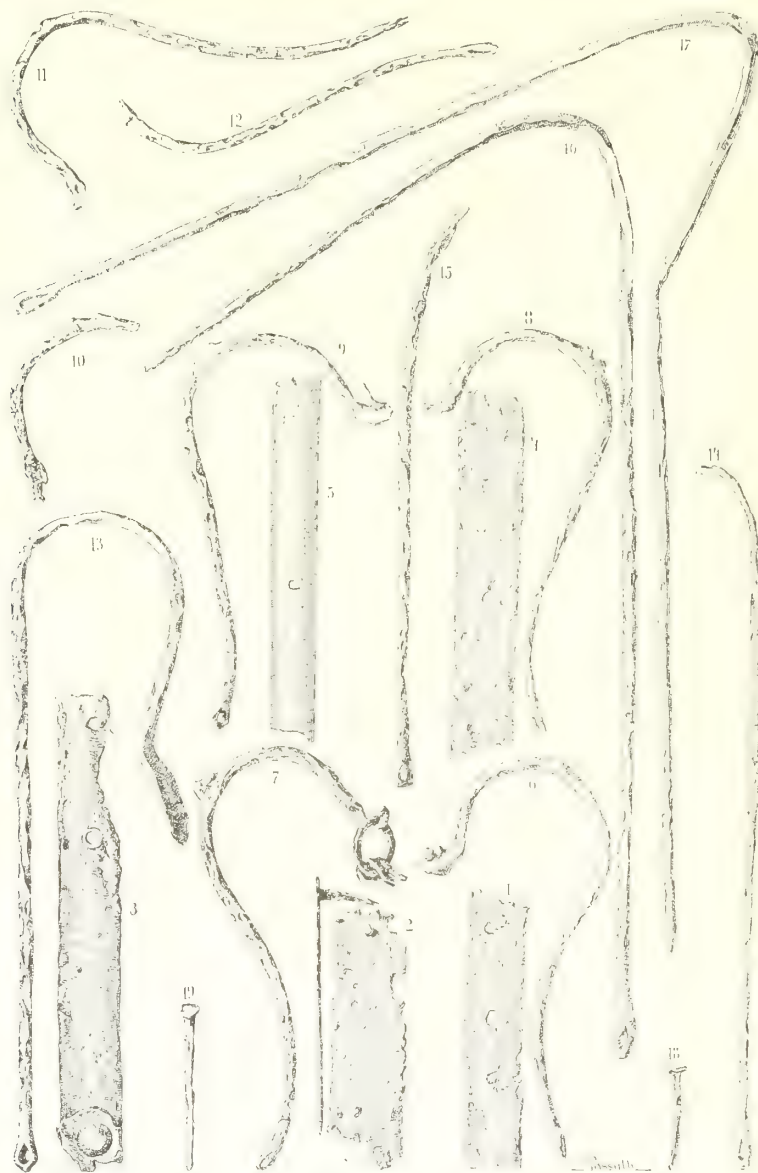
Vasabroncs töredéke (IV. tábla 5. ábra) benne fönmaradt erős szöggel.

Ismeretlen rendeltetésű vastárgyak (6—12.), szépen hajlott alakúak, melyek látszólag három helyen voltak megerősítve és pedig két helyen, a rajz szerinti alsó végükön és könyöküknél, úgy látszik, szorosán, mozdulatlanul s a kampós végükhöz csatlakozó karika által mozgékonyan és kiakaszthatólag. Az említett karika a 7. ábrán látható példánnyal összerozsdásodva maradt fön s a karikán ú. n. jászolszögek látszanak, melyek kétségtelenül fába erősítésre szolgáltak. Összesen 8 volt a leletben. Némileg hasonló ezekhez a 13. ábrán látható kampós vastárgy is, hosszú négyélű csavart vaspálcza, mely csupán egyik végén hajlik vissza kampó módjára s e végéhez szöglyukakkal áttört háromszög alakú lemez csatlakozik, hasonló tárgy töredékének látszik a 14. ábrán látható vaspálcza is. Nagyobb, egykor valószínűleg egyenes s talán csak utólag meghajlott vaspálcza is volt a leletben két darab, kiegyenesítve mintegy 90 cm. hosszúak lennének, egyik végükön szöglyukkal bírnak, a másik

* V. ö. Aspelin id. mű 426—427.

** V. ö. Hampel, Bronzkor. I., VI. 4. és 9.

talán ki volt hegyezve s összesen még hét jelentéktelen töredék egyenes vas-pálczából s egy nyolczadik, valamivel erősebb, mely karikában végződött 14. ábrán s ezekhez sorozhatunk még egy kis vastöredéket (IV. tábla 9. ábra), mely két aklaszöggel egymáshoz csatolt keskeny, de vastag lemezkéből áll.

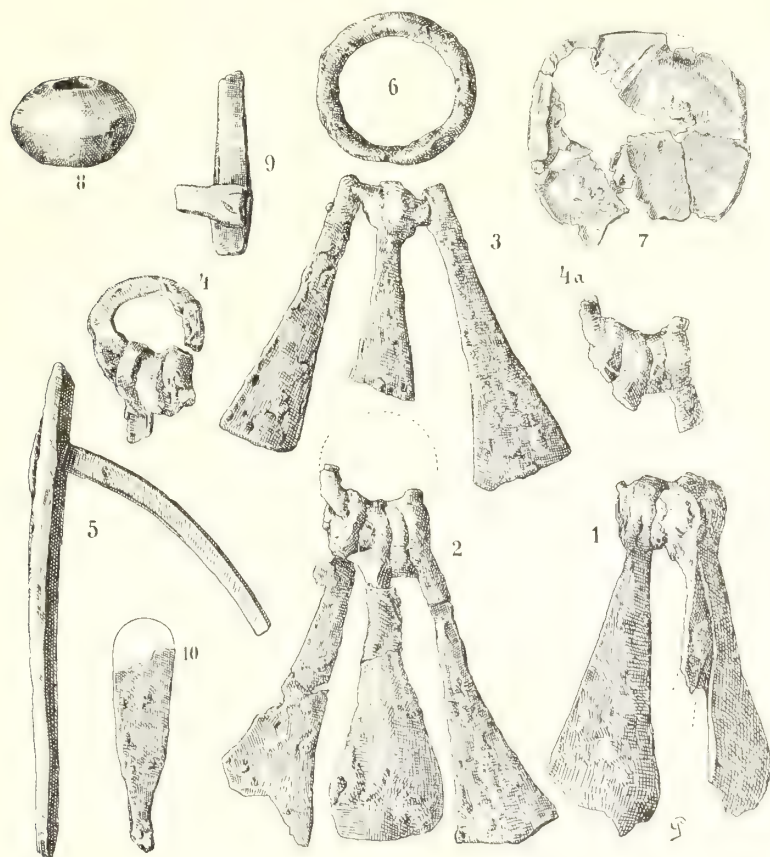
III. TÁBLA. 14 n.

Ezenek a nagyobb, erősebb vastöredékeken kívül még kisebb, gyöngébb vastöredékek is voltak a leletben, háromszögalakú vaslemezkék, melyek 7 és 9 centiméter hosszúságban készültek s hármásával voltak kis vaskarikákra fölfűzve. A IV. táblán, 6. ábrán látható valamivel nagyobb ép karikát nem

számítva, összesen hat ilyen karikára, következésképp tizennyolcz csüngő lemezre következtethetünk a töredékekből, ezekből néhányat a IV. tábla 1—4. ábrán mutatunk be. A IV. tábla 10. ábráján látható tárgyat, mely a szállítás közben vesztette el — a rajzon kiegészített alakját — nem sorozom a csüngő lemezek közé, inkább valami kis szerszámfélének gondolom.

A leletek leírása folyamán többször hangsúlyoztam, hogy a gazda állítása szerint a leletek zöme : a kolompok, a csörgők, a lándzsák, a zablák, a kisebb-

IV. TÁBLA. 1/2 n.

nagyobb vastöredékek egy tömegben, egy helyről kerültek elő. Fontosnak tartom ezt a lelet megítélésére s azt gondolom, hogy a leletek zömét tényleg azonosítani lehet egy gazdagabb skytha sír készletével. Itt önkénytelenül Herodotos felé fordul gondolatunk, ki részletesen leírta a skytha királyok temetését. Nem iktathatom ide mindazt, a mit Herodotos IV. könyve 71. fejezetében e tárgyra vonatkozólag elmond. Csak egyes megjegyzéseire kívánok utalni, melyek talán leletünkre világot vethetnek. Így Herodotosnál azt olvassuk, hogy «a halottat szekérre téve, az egész skytha földön egyik törzstől a másikhoz viszik.» Hogy testét a sírban emelvényre teszik, melléje lándzsákat szúr-

nak le és hogy vele temetik el szolgálait, lovait, drágaságait és végül halmot emelnek föléje.

A gyöngyösi skytha sír aligha rejtett királyi hamvakat, egy jobb módú törzsfő hamvait talán, melyek fölött aligha emelkedett valaha is nagyobb sírhalom. De azok, a gazda állítása szerint együtt előkerült, tárgyak meglehetősen egyeznek a történetírás atyjának adataival. Emelvényül, melyre a holtat tették, talán maga a halottas szekér szolgált ez esetben, a melyet együtt égettek el a halottal, és a melynek vasalásaiból valónak látszanak a IV. táblán látható

13—14. ÁBRA. 1, 2 n.

abroncsok s egyéb vasrészek s a lovak eltemetését tanusítják a zablák s talán a mai sallang rendelkezésének megfelelő keskeny háromszög alakú lemezek s a kocsiról, illetve szerszámról valóak lehetnek a csörgők és kolompok, e helyen került elő az aranylemezke, a bronztöredékek, a szűrőkanalak stb. Megtaláljuk a kópját, melyeket holtteste mellé letűztek. A felszerelés szerény volta dacára is megegyezik amazzal, de a temetkezés szokása nem, ott azt látjuk, hogy a holttestet inkább conserválni igyekeznek, be is balszamozzák, addig Gyöngyösön a hullaégetés ténye minden kétségen felül be van igazolva, igaz, hogy eddigi hazai skytha leletből nem ismerjük a hullaégetés szokását, de Déloroszországból példát erre is ismerünk.* Jelen esetben a tárgyak hiányos és sérült voltát is megmagyarázza az, hogy földbekerülésük előtt tűznek voltak kitéve.

Sajnos a tárgyak ezen hiányos és csonka volta nem engedi meg a szekér s a lószerszám reconstruálását, az előbbire nézve kikértem egy kiváló szakember, Gaul Károly véleményét. Ő úgy nyilatkozott, hogy bár nem valószínűtlen, hogy tényleg kocsirészekkel van dolgunk, a rendelkezésre álló emlékek alapján nem képes annak alkatáról semmi fogalmat nyújtani. Annyival kevésbbé, mert egyes tárgyakat a meglevők közül nem tudna elhelyezni a kocsi szerkezetében. Egyes darabokban ellenben, így pl. a — 13. ábrában a kerékszöveget, a IV. tábla 5. ábrában kerékráfot, III. tábla 5. ábrában a rúdvasalását sejtí. A kampós végű vasrúdat, bár gyöngének itéli e célra, annak a kampónak gondolja, mely a rúd végén szokott helyet foglalni s a melyre akasztják, mikor négyesben járnak, a két első ló hámfáját. A III. tábla 6—12. számú kampók, melyekből nyolcz példány került elő, adnak legtöbb találgatásra okot. Ezekre nézve azt mondotta, hogy oly gyöngék, hogy legfölebb saraglya vasalását képezhették.

A kocsi szerkezetének minőségét tehát csak egy más szerencsésebb lelet magyarázhatja majd meg, de ha kétségtelennek nem is, de legalább is valószínűnek tekinthetjük, hogy tárgyaink tényleg kocsi szerkezetéből valóak.

* Antiquités du Bospore. Introduction LXIII. A keresi, a vesztegzár állomás mellett 1834-ben kiásott kőkamra sírban leltek két urnát emberi hamvakkal, a melyeket Lysimachos aranyérme kísért.

A kocsi jelenléte egyszersmind útmutatást nyújtana a csörgők rendeltetésének magyarázatára nézve is. Nem ismerve a kocsi szerkezetét csupán képzelmünkre vagyunk utalva, arra nézve, hogy e csörgőket miként helyezzük el azon. Határozott irányt ad azonban képzeletemnek egy Kercsben lelt őskori agyagedény, négy keréken álló s kétségtelenül kocsit ábrázoló ládácska ez, melyen a kocsiderék fölött négyszögű sátor emelkedik, a sátor csonka gúlaalakú elől és hátul nyitott.¹ Ilyen négyszögű sátort tartó póznák végeit díszíthette talán négy a gyöngyösi csörgők közül. Míg másik kettő talán a szekérolalak elülső végeit díszíthette.

E puszta találgatásoknál biztosabban következtethetünk a lószerszámrészek összeállításánál. A sítulákon, de skytha földön előkerült emlékeken is² látunk némelykor fogatokat ábrázolva, bármily fogyatékosak ezek az ábrázolatok részleteikben, a lószerszám szerkezetére nézve mégis nyújtanak némi tájékoztatást s lényegében kevéssé eltérőnek mutatják az őskori lószerszámot a maitól s az assyr reliefeknek egész kicsinyes részletekre kiterjedő ábrázolataitól.³ Ezek szerint a szerszám kantárból és hámból áll, a kantár homlok- és pofaszíjából. A hámb főrésze a háton nyugvó kápa, erről függ le a hasló, melyből a szügyelő ágazik ki, a rúdvéggel tartósíj által egybekapcsolt karikájával, istrángot azonban nem látunk ez ábrázolások egyikén sem. A szerszám e részein akként vélem tárgyainkat elhelyezhetők, hogy a karikára fűzött csörtető vaslemezek a mai sallang szerepét tölthették be, egy-egy hármassal csoportosítottak le a homloksíj és pofasíj külső végének találkozásánál, melyet talán egyszersmind a füles bronzlemez és az aranyburkolatú lemez is díszíthetett, egy-egy más csoport díszíthette a kápa külső oldalát, míg egy másik talán a hátszíjról függhetett le külön kis melléksíj. A kolompok, mint ma is szokás, de a mint ezt az idézett assyr relief is mutatja, külön síjra függhettek le a lovak nyakáról. A kocsirúd végén pedig több is található belőlük elhelyezést, mint a hogy ezt némely kaukázusi valószínűleg kocsirúdvégre való csengős díszítmény példájából láttuk.

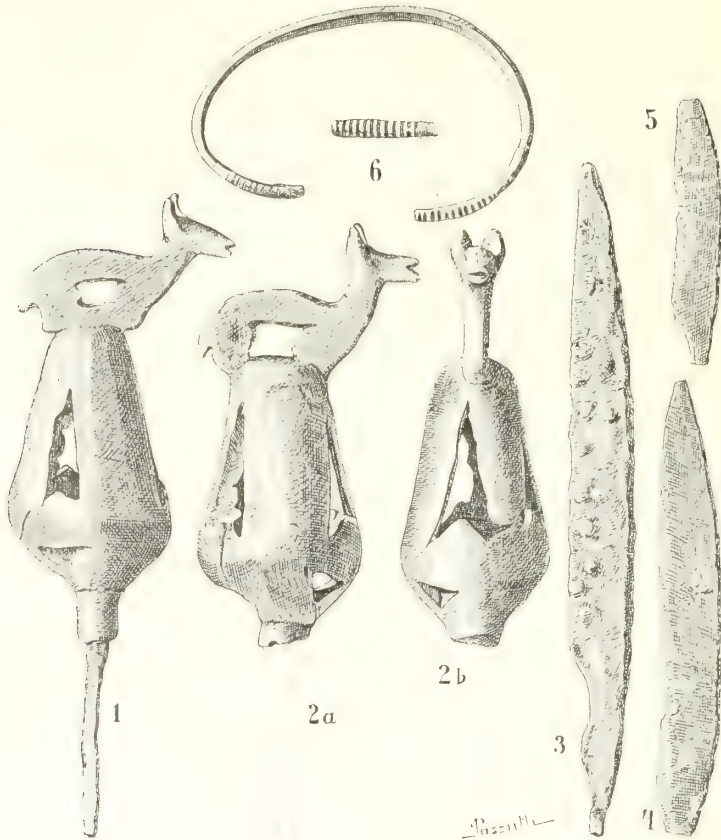
Soká időztünk e tárgyaknál, de mielőtt a leletből általános következtetéseket vonnánk le, szükséges még a kísérő agyagművészeti tárgyakat is közelebbről szemügyre vennünk. Elsősorban azokat, melyeket az ásatás hozott felszínre. Kétségtelen, hogy mind e tárgyak nem állanak arányban a fémttechnikában való jártassággal, melyet a tárgyak mutatnak. A jobb darabok közül való az 5. sírban lelt fekete urna, (4. ábra) keskeny feneke öblös testének körvonalai az egyszerű sima bütykökkel, a hallstatti típusú edényekre emlékeztetnek. Kevésbé jellegzetes az egyszerű behajlott peremű vörhenyes csésze (8. ábra), mely a 10. sírban volt. Ez az összes, mit az ásatás anyagából rekonstruálni lehetett. Ezekon kívül ép edény, illetve megközelítőleg ép (3. ábra)

¹ A tárgy fényképe fennmaradt bold. Wosinszky Mór hagyatékában

² Antiquités du Bospore. LXXIX. 17.

³ V. ö. például Studniczka, Der Rennwagen im syrisch-phönikischen Gebiet. Jahrb. des kais. deutsch. arch. Instituts 1907. 155. lapon levő ábrát. Magát a kocsit, valamint az általa bemutatott kétkerekű versenykocsikat aligha gondolom figyelembe vehetőnek a skytha szekér rekonstruálásánál.

az, a melyről már előbb megemlékeztünk s a mely Stiller tanár úr gyűjtéséből való s mely a La Tène-kor keramikájához mutat hasonlóságot. Előbb emlékeztünk már korhatározó voltuk miatt néhány töredékről is. A mi ezeken kívül még előkerült, az mint a rajzok mutatják, bevésbébbé jellegzetes alakok, durva, laza szövetű agyaggyúrmából készültek, melyen az ügyetlen gölöncsér, nagy formátlan bütyköket (7. ábra), ujjbenyomásos (5.) vagy kötélszerű (9.) díszít gyúrt ki, más darabok pedig egyszerű bekarcsolt díszítést mutatnak (11—12. ábra).

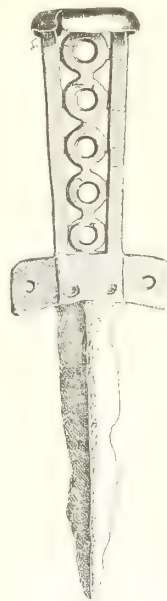

V. TÁBLA. 1. 2 n.

A mi a leletek korát illeti a keramikában észlelhető hatások, de maguk a fémtárgyak révén oly időbe kell azokat helyezni, midőn hazánk földén a La Tène kultúra már ismert volt, a nélkül azonban, hogy teljesen elenyésztette volna azt a hallstatti hatást, a mely előtte némileg ezen a területen is érvényesült. Ezek szerint a leletek nem kerülhettek földre a K. e. IV. századot megelőző időben.

A gyöngyösi lelet alkalmosszerűvé teszi, hogy az eddig ismert hazai skytha emlékek csoportján végig tekintsünk. Az irodalomból, — mellőzve azokat, melyeken csupán nyílcsúcsok léptek föl, ez utóbbiak eredete kétesebb

lévén — összesen harminczkét hazai leletet ismerünk.¹ Figyelmen kívül hagyva a Dunántúl fellépett leleteket, azt tapasztaljuk, hogy a leletek egy összefüggő nagy területet népesítenek be, mely Erdélyen kívül Temes-, Arad-, Békés-, Bihar-, Hajdu-, Szolnok-, Szabolcs-, Heves-, Nógrád-, Borsod- és Bereg vármegyékre terjed ki. Azok az egységes csoportot alkotó tárgyak, melyek ezekben fellépnek, nem fakadtak hazánk bronzkorának formavilágából, de mint azt Hampel és Reinecke kétségen felül bebizonyították,² szorosan fűződnek a délorszországi, sőt a szibériai leletekhez s e tény jelentőségét nem szállíthatja le a skytha formák kíséretében a sírokban is föllépő egy-két hallstatti idom s egy némely általános vonás, melyben ez emlékcsoport, mint erre Reinecke is figyelmeztet, hasonlítni látszik a Balkán hallstattkori sírmezőinek leleteire. A balkáni befolyás jelentősége legfőlebb hazánk déli vidékére, a Bánátra és még néhány déli megyére lehetett nagyobb jelentőségű, a hol hazánk területének keleti részéhez viszonyítva a keramika is erősebb hallstatti befolyást mutat. (V. ö. a pécskai bronzleletet rejtő nagy urna, Magyar Nemzeti Múzeum multja és jelene 96. lap és a N. Múzeumban levő néhány dubováci edényt R. N. 126/907, 7. 8.) Az egyes hallstatti formákkal szemben azonban az erdélyi és alföldi skytha sírok egész csoportja áll szemben és élesen elkülöníthető amazoktól a kezdetleges nyers keramikai leletek által. A hallstatti kultúra agyagművészete Közép-Európában a bronzkor több évszázados gyakorlatának végső fejleménye s azt a nyersséget, mely úgy Erdélyben, mint Gyöngyösön s a gyomai halomsírból eredő, de a Nemzeti Múzeumnak be nem szolgáltatott vörösre festett töredékeken észlelhető volt, nem is lehetne másként megmagyarázni, mint azzal, hogy azok egy, bronzkorunk megtelepült népességétől elütő, nomád pásztornép alkotásai. Hampel³ már az első skythiai emlékek ismertetése alkalmával tündődött azon, hogy vajon elegendő-e ezen tárgyak magyarázatára «a kereskedelmi kapcsolat» feltételezése,

15. ÁBRA.

¹ Dunántúl: Szöny, Regöly, Zala-Mihályfa, ez utóbbi állítólag sírlelet. *Az Alföldről*: Versecz, Somhid, Debreczen Vidéke, Rakamaz, Szirmabesenyő, Szabolcsmegeye, Beregmegeye, Törtel, Fegyvernek, szórványos leletek. Ugra sírlelet; Gyoma halomsír sírkamrával; ide sorozza Reinecke a monaji halomban levő alsó sírt és e csoporthoz sorakoztathatjuk a pilini, minden valószínűség szerint sírleletekből származó tárgyakat s végül a gyöngyösi leletet. Erdélyből, sírleletek: Nyárad-Szentbenedek, Nagyenyed, — sétatér, — Gerepen, Kakasdomb, Csombord, sírleletek. Szórványos leletek Miriszló, Gernyeszeg, Pókafalva, Fejérd, Zsákod, Nádpaták Kis-Ekemező, Halmágy, Herepe, Erked, Musna, Bene. Hogy a Piski vidékén kiásott hallstattkori sír, mily viszonyban áll a skytha csoporthoz, nem tudom, mert a leletből származó tárgyakat nem ismerem. (Posta. Útmutató a kolozsvári muzeumban 20. l.)

² A boszniai, illetve balkáni befolyásnak azonban nagyobb jelentőséget tulajdonítanak, mint azt Reinecke tette, általános jellemvonások mellett ugyanis oly specialis formák is közösek, melyek a balkáni sírmezők és Erdély skytha sírjainak kizárólagos sajátosságainak látszanak: a lándzsavégekre való hüvelyek. Nyárad-Szentbenedek Arch. Ért. XVII. 63. l. r. ábra. Nagyszeben u. o. 327. lap, 8. ábra. — Donja-Dolina Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien IX. Fig. 102. XLIX. 2., LVI. 13., LVII. 8. etc

³ Arch. Ért. 1893. 385—407.

vagy egyenkénti, vagy tömeges bevándorlás föltételezése magyarázná-e meg azt. Reinecke * az időközben előkerült sírleletekre támaszkodva, már az utóbbi föltevés mellett foglalhatott állást s ezt a nézetet támogatják az utóbbi évek alatt is szaporodott leletek. Addig, míg várjuk és reméljük, hogy szerencsés véletlenek, mint a gyöngyösi lelet, egy-egy lépéssel előre viszik e kérdésre vonatkozólag ismereteinket, alföldi vidéki múzeumaink tüzetesebb tanulmányozása is gyarapíthatná talán ezt az érdekes anyagot. Erre a gondolatra hozott legalább a Mátravidéki turista-egylet gyöngyösi múzeumában tett látogatásom, ez alkalommal láttam ott a most itt (14. ábra) bemutatott bronzmarkolatú vastört, mely valószínűleg a Mátravidékről való, egyszerű hegyes vaspengéje díszes áttört bronzmarkolatba van foglalva. A markolat áttört díszítése keretül szolgáló két lécz közt egy sorban elhelyezett karikákat mutat. A markolathoz alul vele egy darabból öntött kereszttrudul szolgáló széles lemez csatlakozik. Eltekintve attól a stiláris rokonságtól, melyet ** skytha emlékcsoportunk néhány tárgyához mutat, félreismerhetlen rokonságban áll azokkal a bronzból készült példányokkal, melyeket Martin közöl (id. mű 22—24. táblák) Szibériából. Főleg egy tagaseti (23. tábla 2. ábra) példány mutat hasonlóságot antennás végződésű markolata daczára is. Még közelebb áll egy ananioi tőrmarkolat, melyen hasonló kereszttrudat, kerek átmetszetű fogóján tárgyunkéra emlékeztető díszítést látunk. (V. ö. Aspelin id. mű 105. l.) Ilyen és egyéb keletfelé utaló tárgyak más gyűjteményeinkben is lappanghatnak s mint ahogy idők folytán a «skythiai emlékek» kis csoportja hazánkban jelentékeny számára növekedett, úgy, hogy ma már figyelmen kívül nem hagyható tényezője őskorunk megítélésének, évek multával annyira is gyarapodhat, hogy igazolja Reinecke merész föltevését őskorunk skytha korszakáról; egyelőre az ismert emlékek alapján valószínűbbnek tetszik a Hampel által föllálitott alternatívák közül az egyenként, vagy mondjuk, hogy kisebb tömegekben bevándorolt nép föltevése. A korra nézve pedig, melyben e lassú bevándorlás megindult, azt a hallstatti kultúra időszakának végére tehetőnek gondolnám helyezhetőnek akként, hogy mire e rajok hazánk szívéig eljutottak, itt már, mint leletünk is tanúsítja, a La Tène kultúra terjedésével állottak szemben. E kérdés azonban még megfejtésre vár, annyi azonban kétségtelen tanulság a skytha leletekből, hogy az a nézet, mely a Kelet európával való érintkezést hazánk őskori kultúrájának megítélésében elsőrangú tényezőként tekinti, erősödött általuk, s hogy az a felfogás, hogy a népvándorlás megújuló népadatai hazánkra nézve talán csak folytatása az őskor hasonló jelenségeinek, erős bizonyítékra lelt a gyöngyösi sírleletekben is.

Budapest, 1908 jan. 19.

Dr. Márton Lajos.

* U. o. 1897. 1—47.

** Az ugrai lelet még közzé nem tett kardtok végei.

A LOPÓS-HALOM. (ARAD M.)

A Lopós-halom Gyulától déldélkeletre Gyula-Varsánd nevű aradmegyei falu mellett a régi Nádor-csatorna partján terül. Felületét már a XIX. század elején, vagy a XVIII. század végén ültették be szőlővel. Miután a régi szőlőt a phylloxera kipusztította, mostani tulajdonosa újból hozzá látott a szőlő megújításának. Fölásták és fölforgatták földjét 60 cm.-nyire és ezen munkálat közben rendkívüli sok cserépedény darabot, kis csuprocskákat és óriási nagy fazekakat, valamint tömérdek szarvas-agancsot és belőle készült eszközöket találtak a munkások. Nagyon haragudtak e tárgyakra, mert azok munkájok gyorsaságára befolyással voltak, amennyiben örökösen megakasztva ásóikat, hátráltatták őket; természetes, hogy ezen okból ellenszenvet keltettek bennök e tárgyak maguk iránt és így bizonyos kéjjel, a kielégített boszú érzetével verték agyon, törték darabokra azokat a szerencsétlen edényeket, melyek bátorkodtak az ásóra vett földben éppen szemek elé kerülni. A szarvas-agancsokat és a későbbben talált emberi és állati csontokat egy rakásra hányták.*

Az 1902-ik év nyarán egy vasárnap délután, mikor a *Békésmegyei Múzeum* nyitva szokott lenni és a mikor a benne lévő tárgyakat mutogatom, elém áll egy ismeretlen ember és Marjai Szabó István néven bemutatva magát, egy kis agyag edénykét nyújt át, melyet — úgymond — a Múzeumnak hozott. Ez az edényke az I. Tábla 5. szám alatt ábrázolt, emberi lábat utánzó lábbal ellátott kis pohár, mely alkalmasint azzal a rendeltetéssel bírt, hogy az áldozati étel pár morzsáját és az áldozati ital pár cseppjét fogadja magába. Kérdésemre, honnan vette ezt a különös alakú edénykét? Részletesen elmondá mindazt, a mit röviden leírtam. Kiterjeszkedett azonban arra is, hogy nagyon sok emberi csontvázat találtak ott, melyek mind úgy temetődtek el, hogy lábok kelet felé, fejük nyugat felé van. Egyben ajánlotta, hogy a területet ásassam fel mélyebben, különösen pedig a halom déli és nyugati oldalán levő szántóföldet, melyet még nem bolygatott senki és biztosít arról, hogy sok-sok régi edényt fognék ott találni. Marjai ugyanis még akkor nem tudta, hogy a szántóföldnek használt része a halomnak már régebben a gör. kel. hitközség faiskolája volt és bizony azt alaposan megbolygatták. Még az nap este szóltam a «Békésmegyei Közművelődési Egyesület» elnökének, dr. Lukács György akkori főispánnak, de siker nem követte az ásatás iránti kérésemet. Az ügy húzódott; közben olyan mellékes esemény történt, mely Marjai Szabó Istvánt elkeserítette és így a halom titkát elmondotta a csabai múzeum őrének, Krammer Nándor polgári leányiskolai tanárnak, ki hatalmasabb pártfogással már sok meddő

* Egy Kis-Jenőn lakó izraelita polgártárs hírét hallván a nagymennyiségű csontnak, szekérral ment értök és egy szekérre való csontért 2 koronát adván a napszamosoknak, három szekérral, mindegyiken összevetett kassal vitt el az aradi spódiumgyárba. Mennyi juthatott volna ebből az egész ország múzeumaiba? Csodálkozva kérdezem, milyen emberekből állhat annak a gyárnak tisztí kara és milyen emberek annak a tulajdonosai, hogy az olyan ősi tárgyak iránt, mint azok a félig kövesedett szarvas-agancs darabok és eszközök voltak, annyi figyelmet sem szenteltek, hogy néhányat félretettek volna közülök?

ásatást végzett és a ki természetesen két kézzel kapott a biztos forrás kiaknázásához. Pénz volt elég. Marjai napszámosokat fogadott és az engedély megnyerése után 1902. év okt. 20-ika körül elkezdte a halom északi felét minden rendszer nélkül felásatni. Kiválasztott gondolomra egy helyet s azon másfél öl szélesen és három öl hosszan ásattott egy öl, másfél öl mély gödröt. A gödörben talált szarvas-agancsokat, szarvas-agancsból készült kalapácsokat, baltákat, buzogányokat, gereblyefogakat, kapákat, ekéket, fedő- és tűzikutya emelőket, továbbá ép edényeket, a csontvázak fejeit, azután a megsütött és megevett állatok feltünőbb csontjait összegyűjtve, Páska Nándor borházában raktározta. Krammer Nándor rendszeren szombaton délután jelent meg a halomnál talált tárgyak átvétele végett.

Csak november közepén tudtam meg, hogy a csabai múzeum számára már három héten keresztül ásatást végeznek a Lopós-halmon.

Ismételten fordultam a főispán úrhoz és a «Békésmegyei múzeum» elsőbbsége érdekében megnyertem beleegyezését abba, hogy mehessek én is ásatni. Költségül följánlotta a főispán úr az 1900. évben nyert 400 korona államsegélyt.

1902. év nov. 14-én már én is megjelentem három napszámossal a Lopós-halmon és az északi oldalon ama gödrök közeit kezdtem ásatni, melyeket két gödör között Marjai bolygattatlanul hagyott. Természetes, hogy itt a halmon élt nép maradványaival nem tökéletesen ismerkedtem meg, a mennyiben egy ép kunyhó-feneket sem találtam, körös kemenczéjöknek is csak egy harmadára bukkantam, a többit Marjai elpusztította, úgy, hogy tökéletes képet arról nem szerezhettem.

Marjai is ásattott gödröt a csabai múzeum által fizetett embereivel. Az ő — előző napok egyikén ásattott — gödrüknek szélén sok olyan tárgyat találtam, melyek érdekességöknél fogva azonnal lekötötték figyelmemet. Volt ott néhány szarvas-agancs darab, edénytöredék és legfőképpen sok és meglehetősen nagyságú égetett agyag-tapasz, melyeknek egyik oldalán hol vastagabb, hol vékonyabb fagallyaktól származó bemélyedések találhatók, míg másik oldalukon nem épen egyenletes simaságúak. E tapasz- és szarvas-agancs darabok sorsa felől kérdést intéztem Marjaihoz, aki napszámosaival egyezően azt felelte, hogy annyi agancsdarabot vittek már Békés-Csabára, hogy az olyan értéktelen darabokra, a milyenek ott az árok végén vannak, nincs szükség; a mi pedig az égetett agyag-darabokat illeti, arra a csabai tanár nem fordít figyelmet, ha ők tettek a tárgyak közé ilyeneket, azokat eltávolíttatá, sőt egy ilyen égetett agyagból készült ép katlant három heti fönthányódás után egy gödör fenekére dobtak.

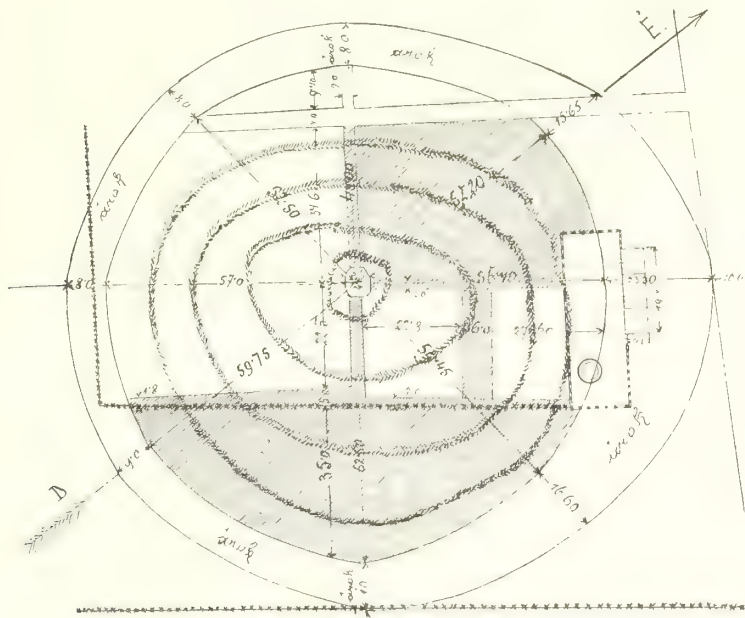
Akkor még nem tudtam, mi az a katlan nevű tárgy. Későbbben találtam én is hármát, de azok vagy annyira el voltak égve, vagy ellenkezőleg oly gyengén voltak kiégetve, hogy csak egyes darabjaikat tudtam megmenteni. Ezen darabokból van a bemutatott példány pereme összerakva. A benne levő 18 csuprocskát az egyikben szén és hamu között találtam. Ezekben megpörköldött búza van. (A VI-ik táblán levő kép.)

A «katlan» fontos tárgy, figyelmeztetett Marjai és tódították nap-

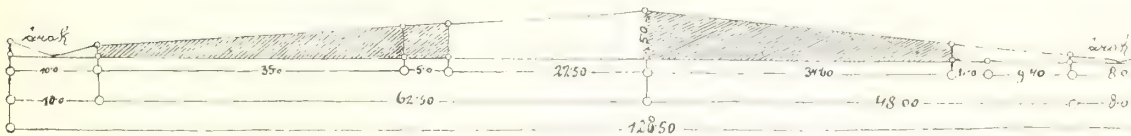
számosai, mert abban lehet találni a legtöbb csuprocskát, külső oldalánál pedig a legtöbb agyag-kúpot — tűzi kutyát. — Leleteim csaknem igazolták állításaikat.

«Katlant», a mint mondám hármát találtam. A három közül csak egyiknek volt teljesen lágy agyagból készített pereme; egyiknek peremében egy óriási edény (A képen 3-as számmal jelölve.) darbjait találtam befalazva, melyekről a tapaszt érintéskor rögtön levált. Ennek közepén találtam másfél liternyi meszet, a mész körül 6 csuprocskát, melyek közül négynek ürege megkeményedett, némi zsiros tapintatú anyagot — alkalmasint pépet — tartalmaz, ez az anyag azokban most is megvan. Az óriás edény kívül is belül is olyan szép kárminpiros festékkel volt festve, hogy darbjai a rátapasztott agyagot is megfestették. A harmadik katlan peremében is találtam nagy edénydarabot befalazva, mely a legkezdetlegesebb munkátú; ezen katlan külső részén — mint a képen is látható egy darabon — csigavonalas ékítmény volt. (A képen 1. számmal jelölve.)

A GYULAVARSÁNDI LAPOS («LOPÓS») HALOM HELYSZINIRAJZA.

Felvette és rajzolta 1906 szeptember havában Baranyik Ignác 1:1000 nagyságban. A sötétlen vonalozott tér az ásatási terület.

A LAPOS HALOM ÁTMETSZETÉNEK KÉPE ÉJSSZAKKELET—DÉLNYUGOTI IRÁNYBAN.
1:500 nagyságban.

Ha tekintem azt, hogy a katlan rendszeren a kunyhó talaján nyugvó csontvázról nem messze volt, továbbá, hogy annak peremébe edénydarabok voltak falazva, azonkívül a katlan közepén szén és hamu között valamivel megtöltött edénykéék állottak: alig lehet kikerülni azt a következtetést, hogy ezen katlanok áldozati helyek, oltárfélék voltak, melyeken a halottakért mutatták be az áldozatot. E következtetés mellett szól több körülmény. Az egyik az, hogy nagy edényt, egészen épet a halomban nem lehetett találni.*

A már Lubbock által is említett szokás, hogy halottaikat a kőkori emberek annyira tisztelték, miszerint azok emléke megszenstelenítésének vették volna, ha edényeiket más is használja vala és ezen szempontból amaz edényeket, melyeket a halott életében használt, ott vagdalták a földhöz közvetlenül mellette, a hol temetve feküdt, a Lopós-halom népénél is dívott, mert a csontvázak némelyike mellett araszvastagságban voltak a különböző edények kisebb-nagyobb darabjai. Két női csontváz lábánál találtam csupán ép, fedővel fedett köcsög forma edényt és a harmadiknál egy vászon-korsó** forma edényt, ezt azonban az ásó összetörte. Ha tehát ép edényt csakis a katlanban vagy attól nem messze rendszeren a tűzhely hamujában lehetett találni és ezen edények mindenike csak kis csupor; ha a katlanban talált kis csuprok legtöbbször valami anyaggal volt tele, mely nem föld, nem hamu, hanem valami más megkeményedett holmi és a mely anyag némi zsírt is látszik tartalmazni; ha az egyik katlanban talált csuprok tartalmának anyaga búza; ha a halomban vagy annak környékén a talpcsöves edényeknek híre-hamva sincs és úgy látszik, hogy ezeket a «katlanok» helyettesítik: akkor következtetésemnek, melyet imént mondtam, igaznak, vagy legalább az igazság látszatával bírónak kell lennie.

Támogatja ezen következtetésemet még egy sajátserű észlelet. Ez a következő: a lopós-halmi nép a meszet nem ismerte, mégis az egyik katlan közepén egy liternyinél valamivel több meszet találtam. A mézen látszik, hogy úgy vált porrá, hogy a nedvesség csak átjárta, de nem oltotta meg. Hogyan került ez a mész a katlan közepébe? A feleletet rá adta egy másik katlan, melyet a csabai múzeum részére ásó napszámosok tártak fel, és a melynek föltárásánál jelen voltam. Ennek a katlannak ugyanis a közepén kevés tűz nyoma látszott és az elmaradhatatlan csuprocskák között egy deciméter koczka nagyságú márványkő feküdt. Ha tekintetbe vesszük, hogy a lopós-halmi nép kőeszközei a legszükségesebbre szorítkoznak, t. i. a kézi őrlő lapos aljára és az ökölnyi őrlőkővekre, egy békasó darabból készült fűrészre, mely szakasztott olyan, mint a Lubbock által ismerttetett és rajzban bemutatott fűrész, avval a különbséggel, hogy nincs átfúrva, végül néhány parittyaköre: akkor bizonyos,

* A napszámosok, illetve első földforgatók amaz állítása, hogy óriási nagy fazekakat találtak, nem bizonyult igaznak. A halom keleti sánczában talált ugyan egy Horváth nevű magyar ember, tulajdonosa annak a földnek, a melyben szőlő volt, egy óriási fazekat s ez a «Békésmegyei múzeum» birtokában van, de 52 darabból kell egybe ragasztani.

** Vászon-korsónak nevezik a mezőtelegdi és a rimaszombati mázatlan, fehér agyagból készült korsókat, melyeken a víz átszivárog és azért nyáron a napon tartott korsóban is hideg a víz.

hogy a kőnek nagy értéke volt előttök ; a kő nagy értékét bizonyítja továbbá az is, hogy parittyakövet, vagyis elhajtható súlyos tárgyat szarvas-agancsból is készítettek, a múzeum birtokában levő, egy nagy diónyi nagyságú szarvas-agancs darab hirdeti ezt ; de bizonyítja a kőnek nagy értékét az, hogy a csabai múzeumnak jutott egyetlen hasadó kova-magkővön kívül kovából vagy obsidiánból készült eszközt nem találtunk. Ezeket nem temették el a halottakkal, mint a hogy kellett volna ! A kő- és obsidián eszközöknél tehát a divatot nem alkalmazták. Hogy kőből vágóeszközeik, tehát késők, fűrőjok, volt azt bizonyítják a szarvas-agancsokon levő vágások, fűrészelések és fúrások, sőt az a körülmény, hogy ennek daczára egyetlen ilyen eszközt nem találunk, épen a kő nagy értékére vall, mert azt tanusítja, hogy veszély elől menekülve vagy elvitték kőeszközeiket magokkal, vagy egy bizonyos helyen elásták, elrejtették és azokat többé ki nem vették, hanem azok most is ott vannak. Így ásták el azokat az edényeket a halom körül vont sáncz délnyugati végén a halom tövétől 464 méter távolra egy homokkal kitöltött gödörbe, a hol azok épen maradtak, melyek a Marjai Szabó István birtokában vannak és a melyeknek képeit leírásukkal együtt közölni szándékozom.*

Bebizonyítva így a kőnek nagy értékét, közel fekvő gondolat ehhez az, hogy a drágán szerzett márványkövet épen azért, mert drága volt, szintén feláldozták kedves halottjokért. Az egyik a katlan paraszában mészsze égett, mészsze változott, míg a másik a gyengébb vagy hamar kihamvadt tűzben nem égett mészsze, hanem épen maradt.

A halottak emlékének ápolásánál még egy sajátságos körülményre bukkan-
tam. A csontvázak ugyanis mindig égetett talajon feküdtek, bizonyos tehát, hogy a lakóhely terén temették el a halottakat. Ha több halottja volt ugyanazon lakóhelynek, akkor némelyiknek csak a feje és dereka, a másíknak a két lába térdig feküdt az égetett agyagon. Két csontváz alatt azonban egészen másformát észleltem. Ezek alatt az égetett föld olyan finom volt, hogy az ujjak épen úgy morzsolhatták, mint a közönséges nedves földet ; továbbá az a téglaszínű anyag, a csontváz közepénél — a fejtől a derékszigolyák alatt és a két lábszár között — volt a legvastagabb t. i. 4 cm.-nyi, a test széle felé azonban úgy elvékonyodott, hogy egy kés élnyi vastagságban végződött. E csontvázak egyike nő csontváza lehetett. Ennek a lábainál találtam a vászon-korsót. A többi csontváz alatt az égetett föld magán viselte azt a jelleget, hogy a lakóház talaja volt, úgy vastagsága, mint durvaságával, míg ellenben eme két csontváz alatt az égett föld hosszúsága és szélessége viszonyítva volt a váz szélessége és hosszához, finomságával pedig elárulta, hogy összetörve és gondosan elhelyezve került a váz alá.

A halottak emléke ápolásánál azt is tapasztaltam, hogy bár minden halott lábbal keletnek fordítva volt eltemetve : egynél kivételt tettek. Amaz arany korongot, melynek képét felső és alsó lapja előtüntetésével bemutatom (VII

* Marjai Szabó István 1907 augusztus havában elhunyt. Felesége e tárgyakat eladóvá tette és a «Békésmegyei Múzeum» gróf Wenckheim Frigyesné szül. Wenckheim Krisztina grófnő ő kegyelmessége nagylelkű ajándéka folytán deczember 6-án megvette.

tábla képe), ezen csontváz lábánál találtam az ott méter vastagságban felhalmozódott hamu között. A korong kissé domború a felső lapján és a felvarratásra két oldalt lyukakkal bír. Nem messze tőle — ugyanazon égetett tűzhelyen — női csontvázat találtam, de ez már lábbal keletnek feküdt; ezen a csontvázon öt ékszer volt; (IV. tábla B. 1., 2., 3., 4., 5. sz.) két bronz karperecz, egy bronz gyűrű és két ezüst fülbevaló. A fülbevalók egyik vége épen olyan csigás, mint a milyen Wosinszky Mór szerint a Kr. e. IX. és X. század jellege szokott lenni. A csontváz lábától két arasznyi távolban találtam egy köcsög forma edényt, mely egy homorú fedővel volt befödve. A csontváz lábától kissé északra leltem azt a katlant, melyben a képen látható pörkölt búzával telt 18 kis bögre volt elhelyezve; a bögrék között három ujjnyi vastag korom és széndarabkák voltak, melyektől a bögrék nagy része szintén kormos most is. A katlan pereme és feneke egészen szétmállott, csupán az a darab maradt meg belőle, mely csigavonallal van ékítve.

A halom keleti sánczában üveg gyöngyöket találtam, melyeket a salétromos föld nedve megtámadott, és a melyek e miatt gyöngyfehér burkot kaptak. (IX. tábla 2., 3., 4., 5. sz.) Magában a halomban csiga- vagy kagylóhéjból készült két liternyi gyöngyöt leltek. A gyöngyök a csabai múzeumba jutottak; ezekből egy gyöngy (IX. tábla 1. sz.) egy gyulai családhoz jutott, a honnét a békésmegyei múzeum számára elkértem.

Az ellentéteket még jobban kiélezzik a kőkort jellemző szarvas-agancs eszközök, melyek közt szántásra alkalmas kétágú agancstövek, fedőt leemelők és tűzi-kutyat rakosgatók (V. tábla 8. sz.), kézi kupák, nyélre erősíthető átlukasztott kapák, gereblye fogak (V. tábla 10. sz.), vésők, hasítók, kalapácsok, buzogányok, balták, edénysimitók (V. tábla 9. sz. és 11. sz. kép), varrás simítók vannak, van továbbá egy dárdahegy (V. tábla 7. sz.) és egy agancsdarabból készített, mesterművű, ruhaösszetartásra való tű. (V. tábla 12a., 12b.) A kőeszközökből kiválik az említett fűrész, egy pár parittyakő, néhány magtörő és a malom alsó kövei, melyek közönséges malomkődarabok, közepükön homorúra kopva. A halom sánczából került elő egy művészi tökéletességgel készült kőfokos fele; anyaga fekete diorit. (V. tábla 14. sz.)

A bögrék ékítményei a kezdetlegesség (VIII. tábla 7. sz. II. tábla 9. sz. I. tábla 4. sz. II. tábla 4., 5., 11. sz. III. tábla 5., 6. sz. I. tábla 5., 2., 3. sz. III. tábla 2. sz. I. tábla 2., 1., 6. sz. III. tábla 7., 8., 4. sz. II. tábla 7., 8. sz.) állapotától egész a legművésziesebb csigavonalakig és ezek közé vegyített egyéb diszítványokig a változatosság és ízlésnemesedés igazi skáláját tüntetik elő.

A halom keleti oldalában egy óriási ember csontvázatól nem messzire, annak oldala mellett egy korongon készült fazekocskát leltünk, a váz jobb kezének ujjacsontjai között vasrozda nyomaira akadtam. Ez a váz azonban egészen magányosan feküdt és így annak a többi vázzal semmiféle összeköttetése nem volt. A fazék sajtáságos alkotás. Két csonka kúp, melyek alapjokkal függenek össze. Anyaga vörös agyag, kívül gondosan simítva. A nyak és közepéig a has szénporral volt nyerskorában behintve, azután valami hegyes eszközzel összefogódzó farkasfogakat rajzoltak rá.

A halom tetején, a lugasnak déli oldalán levő útban 5 méter mély

gödöröt ásattam, egészen addig, míg a halom legaljában ugyanazon minőségű fekete földet nem találtam meg, mely kívül a halom tövében körös-körül van. E gödör rétegei tanúsították azt, hogy a halom úgy keletkezett, miszerint a legelső tűzhelyre földet, azután sárga agyagot hordtak, ezen ismét tűzhelyet készítettek, illetve tűzhelynek való kerek tereket foglaltak be stb. úgy, hogy a halom földtömege sokszorosán egymásfölé helyezett tűzhelyekből s legfölül temetőből állott; bizonyos tehát, hogy nem természetes képződmény, hanem emberi kéz alkotta.

Földalatti lakásra csak egy helyen akadtam, minekutánna azonban ennek a tetején már szőllő volt ültetve, csak felületesen vizsgálhattam meg. A lakás felső része úgy tűnt szembe, hogy a gödör ásásakor körülbelül egy méter mélyen egy helyt a földben olyan üreg keletkezett, mintha valamikor egy emberderék vastagságú, de a töve tönkőjével együtt odahelyezett oszlop korhadt volna ott meg és annak helyére a föld nem nyomult soha. Az üreg felső része tehát egy 40—50 cm. hosszú hengernek, továbbá e henger alsó végéből eredő kúpnak kezdetét mutatta; a kúp azután úgy szélesedett mint egy tyűkborító. A kúp belső része megpörkölt föld volt, bizonyosan mesterséggel kiégetve. Talajában lent, illetve a fenekén malomkódarabokból álló kövezet volt, azonban e kövek nem szorultak egymáshoz, hanem közöttük a talaj földje töltötte ki a hiányt, tehát holmi rossz kövezés képét mutatta. A kövek mind már használt, de valami ok miatt két-háromfelé tört kézi malom alsó kövei valának; mutatta ezt a kopottságuk, illetőleg a kő közepén képződött homorú teknő.

Több katlan részeiből összeállítottam egy katlan peremét és abban elhelyeztem az égett búzát tartalmazó csuprocskákat úgy, hogy ez hűen tünteti elő a halom katlanait. Az itt bemutatott kép erről van fotografálva. (VI. tábla.)

Képek magyarázata. I. Tábla. 1. sz. Bögre. Anyaga vörös agyag. Kívülről az egész felülete, belülről szájereme 1 cm.-nyire lefelé fényesre simított. A képen nem látszó oldala a kiegészítésnél feketére füstölődött. A hasán három önálló csigavonal díszítés, melyeknek utolsó félköre csücsköt képez. A csigavonalakat, melyek kettős, egymás mellett futó vonallal vannak alkotva, két szintén egymás mellett futó s felülről lefelé tartó vonal választja el; ezen elválasztó vonalak végein a rajzoló csonttal bemélyedő lyukakat hagyott készítője, a mi azt a föltevést látszik támogatni, hogy sietett vele. Szájereme alatt a fül aljáig, továbbá a nyakat a hastól elválasztó határon szintén egymás mellett futó kettős vonal ékíti. A fül alatt egy lapos félgömb alakú dudor, mely homorúan bevájt kör szélből indul ki. Fenekén a talpat egy homorú gömbmélyedés képezi. Oldalmagassága, a hol a szájerem legmélyebb 7 cm.; elül, a hol a szájerem fölemelkedik 8·5 cm. magas. Szájbősége oldalról oldalra, tehát keresztben 6·2 cm. Nyakának kerülete 18·7 cm. Hasának legbővebb kerülete 24·6 cm. Az anyag vastagsága 0·3 cm. Fületlen. Fülének alsó részéből 2 cm. van meg.

2. sz. Bögre. Anyaga vörös agyag. Kívülről azon az oldalon, mely a képen látszik és az elején simítás nyomai vannak, a túlsó oldal azonban, valamint a

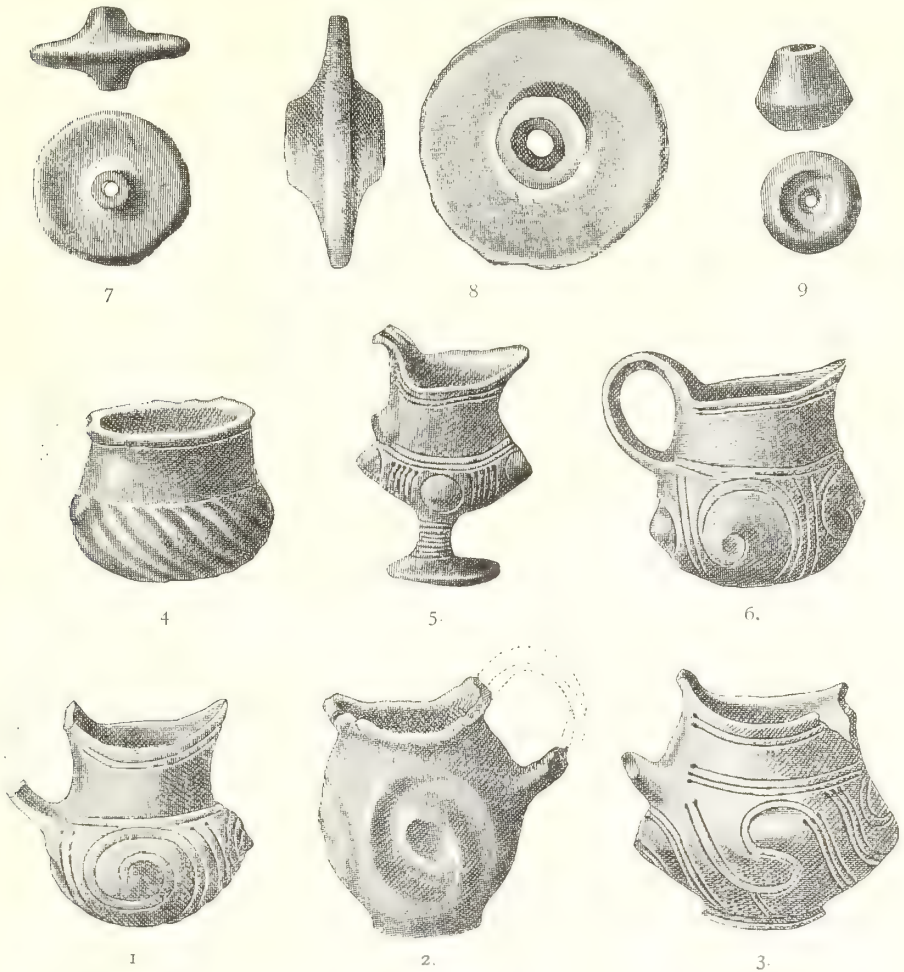
fülmaradvány és a fül alatti rész durva felületű. Az oldalán két egészen kiképzett és egy esetlenül kisebbre maradt csigavonal van, melyek, mint a képen is látszik, homorúra mélyített menettel vannak alkotva. Az egész leletben ezen díszítéssel egyedül áll. Szájpereme elül sérült, ez a sérülés azonban még kiegészítése előtt esett rajta, füle felső tövénél is letört belőle, de ez az ásatás alkalmával történt, a mikor a füllel együtt az ásó levágta. Belsejében méhsejtszerűleg lyukacsos anyag, valamely ételmaradék és egy kis csontocska van. Azon oldalának magassága, mely a képen látszik 7·8 cm. Kerülete a perem alatt 22 cm., a hasán 23 cm. A cserép vastagsága 4—5 milliméter.

3. sz. Bögre. Anyaga fekete mocsárföld, mely a kiegészítés után néhol világosabb, néhol sötétebb szürkére változott. Külső felülete egészen, a belső 3 cm. mélyen fényesre simított. Hasán négy kúp; a kúpok csúcspontja két egymással ellentétesen domborodó félkörnek közepén van, ott t. i., a hol a két félkörből alakíthatott s akkor a kúp alját képező nagyobb kör középpontja volna; ez a két egymással ellentétesen domborodó félkör egyúttal csigavonalat helyettesít zseniális megoldással. A vonalak végei a készítő csont — rajzeszköz — hegyes végével be vannak mélyítve. A fül alatti kúp csigája kettős vonalból van készítve, a többi kúpok hol kettős, hol hármas vonallal. A fenék felett, a has alatt szintén kettős vonal fut párhuzamosan, úgyszintén a szájperem alatt, míg a hasat és nyakat hármas vonal díszíti. A vonalak keresetlen szimetriája, a csigavonal megoldása és mintegy odadobottsága valóságos művészi érzékre vall, látszik, hogy készítője teljes tudatában volt annak, miszerint rajza sikerülni fog, ha nem nagy gondot fordít is rá. Az edényke a hasasabb fajtából való. Nyakbőssége 24 cm., hasbőssége a kúpokon keresztül 29 cm., oldalmagassága 8·2 cm., elül a felmagasított szájig 8·5 cm. A cserép vastagsága 4—5 mm. Fülének csonkja 1 cm. hosszú.

4. sz. Bögre. Anyaga sárga agyag. Benne földdé változott ételmaradék és egy drb félig megégett csont, mely forgó ízület maradványa. A nyak sima, de a has a fenéktől a nyak alján körben futó bemélyített vonalig balra húzódó hornyolásokkal van ékítve. Füle nincs, letörött még a használat előtt. Szájánál a kerülete 20·8 cm. Hasának kerülete 24 cm. Magassága 5·7 cm.

5. sz. Egy lábas bögre, inkább kehely. Lába emberi lábat utánoz. Kár, hogy füle letörött. Anyaga sárga és fekete föld keveréke, melyek nem egyenletesen voltak elkeverve, mert a sárga itt is, ott is kiüt a feketéből. Külseje egészen, belseje a fenékig fényesre simított. Elülről tekintve balfelé hibban úgy, hogy míg a jobb oldal 8 cm. magas, a bal csak 7·5 cm. Szájpereme alatt két egymás mellett futó vonal díszíti. Ezek a vonalak elöl a felmagasított perem alatt beszúrt mélyedésből indulnak ki és a fül felső része alatt ugyancsak beszúrt mélyedésben végződnek. A nyakat a hastól a fül alsó kiindulásánál kezdődő és a másik oldalon ugyanott végződő két egymás mellett futó vonal választja el. A hason négy egymással ellentétesen álló s majdnem félgömbből alakult kúp van; a kúpok mélyített körrel vannak körülvéve, úgy, hogy a kört alkotó vonal belső része egyúttal a kúp alja. A kúpok egymástól a hason lefelé tartó s a lábtőnél végződő, egymás mellett futó vonalakkal vannak elválasztva. Az előrészen álló kúp a jobb oldalon állótól hat bemélyített

vonallal van elválasztva, míg a többi kúpok között csak 5 vonal van; ezek a vonalak is bemélyített pontból indulnak ki és olyanban végződnek. A lábszáron hét egymás mellett futó körvonal van. Az edényke jobbról balfelé szélesebb, mint elülről hátrafelé. Jobbról balra 5 cm. széles, elülről hátrafelé 4 cm. Nyaka körülete 14 cm. A has körülete a kúpok fölött is 17 cm. A lábszár tövétől a szájperemig 5·5 cm. A lábszár a talptól a hasig 2·7 cm. magas. A talp hossza

I. TÁBLA.

4 cm., szélessége 2·2 cm. — Az edényke arról nevezetes, hogy Marjai Szabó István a Lopós-halmon eszközölt földforgatás felett találta és a Békés vármegyei múzeumnak ajándékozván az ásatásra az első szándékot keltette.

6. sz. Bögre. Anyaga vöröses fehér, nagyon finom agyag. Felülete egészen, belső oldala a hasig fényesre simított. Elülről nézve a jobb oldalon kívül a szájperemnél és belül egészen le feketére füstlődött. Elül és két oldalt tökéletes csigavonal, melynek legbelső félkörénél kúp emelkedik, a fül alatt is van

kisebb és tökéletlen csigavonal és kúp. A csigavonalakat és kúpokát két egymás mellett futó vonal választja el, melyek a feneket képező kör széléből indulnak s függőleges irányban a nyakat a hastól elválasztó szintén egymás mellett futó két haránt vonalig terjednek. A szájerem alatt szintén van két egymás mellett futó harántvonal; ezek a fülnél végződnek. Az edényke teljesen ép, de a fül alatti kúptól kezdve balfelé a másik kúpig rendkívül vékonyan meg van hasadva. Oldalánál 6·5 cm. magas, elül a felálló szájeremtől le 7·4 cm. magas. Szája szélénél 20·3 cm. kerületű, szájának átmérője oldalról-oldalra 7·2 cm., hasának legnagyobb kerülete a kúpok fölött is 24 cm.

7. sz. Agyagkerék. Átmérője 6 cm. A II. tábla 7. sz. felfüggeszthető mécsestől nem messze találták és így közel fekvő az a gondolat, hogy a kisebb kereknek nemcsak orsó-pergők voltak, hanem mécsbél-tartók is.

8. sz. Agyagkerék. Anyaga fekete agyag. Az egész igen durva mű. Átmérője mindenfelé 10 cm. A talp vastagsága, a hol legszélesebb 0·8 cm., a hol legkeskenyebb 0·5 cm. Lyuka körül mindkét oldalon agy áll ki, mely átlag 1 cm. magas, egyik oldalán egy helyütt csak 0·6 cm. Lyukának bősége, illetve átmérője mind a két oldalon egyfelé 1 cm., míg ezzel keresztben 1·7 cm. Azt a gondolatot kelti föl az emberben, hogy gyermekkocsinak — játékkocsinak — vagy játéktalicskának a kereke volt, mert súlyánál fogva — 19 dekagr. — alig tehető fel, hogy orsókerékül szolgált; fedő sem lehetett, mert kajsza felületű és így fedőnek alkalmatlan volt; mécsbél-tartó sem volt, mert hogy nehéz és a lyuka bő.

9. sz. Orsópergő. Anyaga szürke agyag. Magassága 3 cm. Átmérője ugyanannyi és néhány mm. Legnagyobb kerülete 12 cm.-nél néhány mm.-rel kevesebb. Felső végén homorú mélyedés van. Alsó vége gondatlanul van elvágva, vagy elválasztva attól a tárgytól, melyen készítés közben nyugodott. Lyukának bősége 7 mm.

II. Tábla. 1. sz. Bronz olvasztó edény. Anyaga fekete agyag. Egy helyen kissé betört és úgy rémlik, mintha finomra őrölt szénporral lenne az agyag vegyítve. A két végén és a füllel átellenben levő oldalán 3—3 farkasfog van. Fenekének hosszúsága 23 cm. Legnagyobb szélessége 8·5 cm. Szájnyílásának hossza 27 cm., szélessége 11 cm. Legkisebb magassága az oldalának 4 cm., a legnagyobb 5 cm.

2. sz. Körülbelül másfél liter belső üregű ételhordó fazekacskának egyik oldala. Anyaga feketés agyag. Külső felülete és belső oldala a nyak végeig fényesre simított, sajtáságos díszítéssel. A szájerem alatt 0·8 cm. széles szalag jobbra dülő vonalakkal bekarcolva. A nyak kívül homorú mélyedéssel a fül aljáig egészen sima. A fül aljánál kezdődő has a nyaktól két körülfutó vonallal van elválasztva. A fül alatt a fül szélességének megfelelően függőlegesen lefelé két vonal által határolt szalag vonul a has alá; ez a szalag két egyforma kecskelábbal van kétfelé osztva, a kecskelábak jobb és bal oldala kissé lefelé tartó harántvonalkákkal bekarcolva. Ezen szalagtól — bizonyosan az átellenben álló másik fülig — jobbra is, balra is négy harántszalag van rajzolva. A harántszalagokat egy egyenes vonal alatt rajzolt félkörök képezik; a félkörök felső szélétől az egyenes vonalig jobbra dülő, egymás mellett futó vonal-

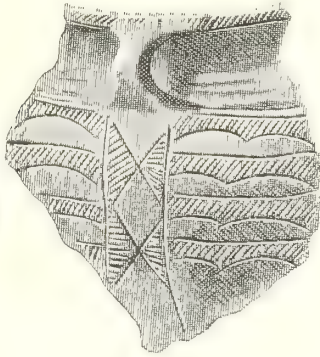
8.

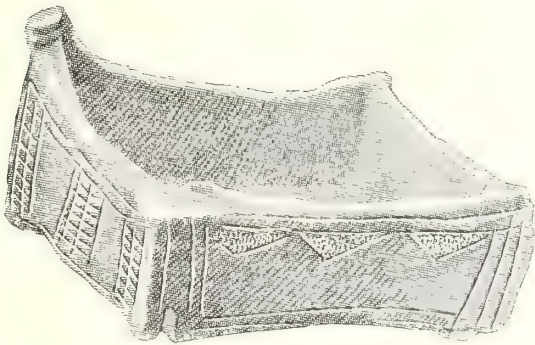
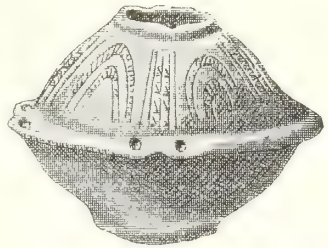
1.

3.

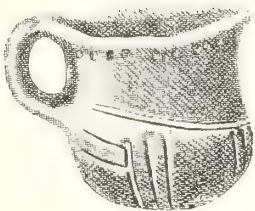
2.

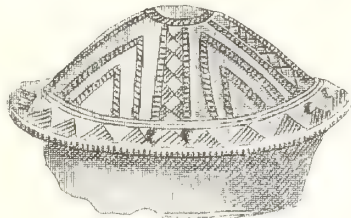
5.

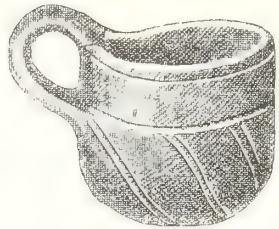
6. a., b.

1

7.

9.

II. TÁBLA.

kák vannak. A fülnél a cserép 13·8 cm. magas, a szájszéle 11 cm., a hason a legnagyobb szélesség 15·5 cm.

3. sz. Bögre. Anyaga szürke agyag. Sajátságos alakja van. Nyaka sima, míg kiszélesedő hasán a fenéktájról a nyakig hét balra tartó s egy-egy cm. széles homoru völgyelés van. Feneke kissé belapított korong alak. Füle széles, a szájeremben kezdődik s a nyak alsó részén végződik. Kívülről az egész fényesre van simítva. Kerülete a szájeremnek 20·5 cm. A fül aljánál a nyak 21 cm. kerületű. A has kerülete 24 cm. A fenék átmérője 2·4 cm. Magassága kívül 6·5 cm. Belső magassága 5·4 cm.

4. sz. Bögre. Anyaga vöröses agyag. Feneke egészen gömbölyű, a mint égetetlen korában állította készítője, ott lapult be saját súlyánál fogva, minekutána pedig a füles oldal nehezebb volt az elejénél, hátrafelé hobbant és így a fültől balra eső oldal eleje kipúposodott. A legkezdetlegesebb munka. A díszítő vonalak rajta jó mélyen bekarcolóznak; a hason lefelé tartó vonalak felső vége bemélyített, beszúrt lyukban végződik. Szájereme alatt kívül a rajzoló csonttal lyukakat szúrt sorba a készítője. Simítatlan, durva mű, de ép egészen. Oldalmagassága 6·4 cm. Szájereme 24 cm. kerületű, nyaka pedig 21·7 cm. Hasa, ahol legpúposabb 23 cm. kerületű.

5. sz. Négyszegletű kis vályúhoz hasonló tárgy. Anyaga szürke agyag. Mire használták? Nem tudom kiokoskodni. Legközelebbi föltevés, hogy *csüngő mécses* vagy *csüngő áldozati edény* volt, melybe az első falatot és első korty italt az istenségnek áldozták. Ezt bizonyítja az a — képen is látszó — bemélyedés, mely a fenék két oldalának végén van és olyan, hogy abba egy 2 mm. átmérőjű fonál vagy spárga beleillik. Ez a bemélyedés az egyik oldalon letört két lábon keresztül volt fúrva, hogy a fonál elcsúszása meg ne történhessék. A fonál elcsúszása biztosítva volt még azzal is, hogy a bemélyedés az egész fenéken végig tart és a fonál abban úgy feküldhetett, hogy körömmel sem könnyen lehetett onnét kivájni. Nagyon kezdetleges mű. Egyik végén felül a két szegletnél fül-dudor volt, ezek egyike letört, a másika most is megvan. Ezek a dudorok egészen elégtelenítették a különben sem gonddal készített tárgyat. Alakja téglány akart lenni, de ferdény lett belőle. Mind a négy oldala czifrázott. A két hosszabbik oldalon kettős vonallal készített hosszú ferdény van, melynek a képen látszó felső oldalán három farkasfog, a képen nem látszó másik oldalán pedig négy farkasfog díszleg. A két keskenyebb oldalon szintén ferdények vannak. A képen látszó oldalon a fenéknél egy, a szájerem alatt két vonal fut keresztben, ezeknek a végénél jobbról is, balról is három vonal van lefelé húzva, a közepén pedig négy s ezek azután létraszerűleg harántvonásokkal vannak áthidalva. A képen nem látszó másik oldalon jobbról csak két vonal, balról három, a közepén is három tart lefelé s ezek közül csak a középső van létraszerűleg elosztva. A képen látszó oldal felső hosszúsága 11·4 cm., alsó hossza 10·8 cm. A jobb oldal magassága 4·5 cm. A bal oldal magassága 4 cm. Az edény szélessége jobbról fent 8 cm., balról, a hol a fül-dudor van, 9 cm. Hátsó hosszúsága 10 cm. Belső magassága átlag 3 cm. Nem a Lopós-halmon találták, hanem a halom nyugatra eső sánczának szélén, a hol Lile Tódor nevű gyulavarsándi lakos szállója földjének forgatása közben

lelte és a VIII. tábla 1., 2., 3., 4., 5., 6. számú tárgyaival a múzeumnak ajándékozta.

6. sz. Felfüggeszthető agyagmécses. Kiégetése nem sikerült, vagy hogy a kemenczébe tevésnél sérült meg, ki tudja? Az égető kemenczében taláztatott két másik edénnyel, melyek szintén a betevésnél sérültek meg. Lehet, hogy sérüléseket tudta a készítőjök és azért hagyta a kemencze egyik zugában érintetlenül, a hol évezredekig megmaradtak. Hasonló mécsesnek egy darabját találta az ásató pár nappal elébb, de e darabból az egész alakra következtetést a legnagyobb fejtöréssel sem tudott alkotni. Egy kéz készítette mindkettőt, mert az anyag és díszítés épen olyan amazon is. Az alak két lapos kúp; a feneke és szája egyforma darabot vesz el a két kúpból, melyek alapjokkal vannak egymáshoz ragasztva; az összeragasztásnál négy helyen átellenben két-két lyuk készült a felakaszthatóság céljából. Két helyen meg is vannak rajta a lyukak, de velök átellenben nincsenek; egyik helyen ugyanis a kiégetés előtt a lyukakkal együtt az oldalból — peremből — egy darab levált, az egyik lyuk kerületéből egy kevés azonban rajta maradt; a másik helyen a lyukakra véletlenségből egy kis darab agyag esett, rájok ragadt és úgy égett ki, bizonyítja ezt az, hogy a peremen alul mindkét lyuk megvan. A felső kúp négy részre van osztva a száj alsó részén kezdődő s a hason a lyukak fölött végződő függélyes vonásokkal. Három helyen 5—5 vonás, egy helyen 6 vonás van. Minden negyedrészt 4 egymás mellett futó — jobban mondva egymást fedő — félkörív ékesít. Az elválasztó vonalak három középsője között és a félkörök két alsója és két felsője között szabálytalanul odavetett harántvonások is vannak; ezen harántvonások az elválasztó vonalak között fűrészfogakat képeznek. Az alsó kúp nincsen díszítve. Az egyik oldalon a kiégetés előtt a talpnak egy negyede a kúp felületével együtt levált. Az edény magassága 8 cm. Körülete a két kúp érintkezésénél 37 cm. Szájbőrsége 3,5 cm. Fenekének átmérője az ép felén 4,3 cm. Belső ürege a kúpok összeragasztása felé is terjed. Anyaga vörös agyag. Felülete tökéletlenül volt simítva, egyik oldalon a félkörök között kipattogzás miatt sérülés van, ugyanitt a félkörökön felül balra felpúposodás és felpattogzás van. A 7 a. oldalról nézve, 7 b. felülről nézve.

7. sz. Edényfedő. Anyaga fekete agyag. Kívül egészen fényesre simítva. A karimája 1,5 cm. széles és lefelé álló, a külső szélén bemélyített vonalakkal díszítve; a karima peremének felső szélén körbe futó vonal van, a karima belső részén épen így kettős vonal, melyek között szabálytalan háromszögek, úgynevezett *farkasfogak* vannak, melyek a régi magyar díszítésnek is sajátosságát képezik; ezek a farkasfogak — fűrészfogak — a karima szélén jobbra dülő vonalakkal vannak kitöltve. A fedő tetejét képező kúpos félgömb négy egyenlő részre volt osztva, négy szalaggal, melyeknek felső része keskenyebb, mint az alsó, azonban a szalagok nem egyforma szélesek; a szalagokat belül kecskelábak, illetve a hegyeiken összejövő s jobbra dülő vonalakkal kitöltött farkasfogak ékítik; a szalag széleit két egymás mellett futó vonal képezi, melyek létraszerűleg vonalakkal vannak kitöltve. Az oldalakon két szalag között, a karima belső és körbe futó vonalára, mint alapra épített két, egymást borító hegyes háromszög van karczolván; a háromszögek oldalát képező kettős -

egymás mellett futó — vonalak ismét létrafogszerűleg harántvonalkákkal vannak kitöltve. A tetején kettős vonalból alakított kör van, a vonalak köze vonalakkal létrafogszerűleg itt is kitöltve. Úgy látszik, hogy a 3-as számú fazék-oldalnak és a 7-es számú mécsesnek készítője csinálta ezt is. A karimán levő kettős lyukak azt a föltevést sem zárják ki, hogy ez is függő mécses alja volt. Kár, hogy csak fele van meg, az a fél t. i., mely a képen látszik. Átmérője a szája nyílásának 10·4 cm. A karima szélétől 12·8 cm. Az egésznek magassága a kúp csúcsáig 6·5 cm. Alsó kerülete körülbelül 30 cm. lehetett.

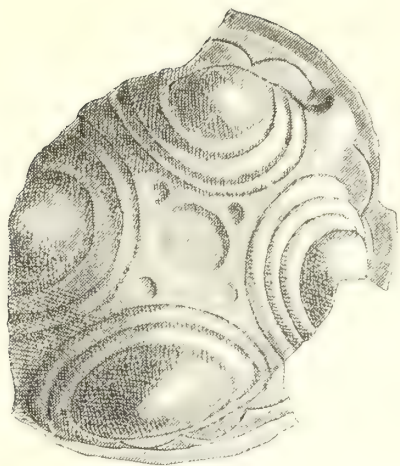
8. sz. Vörös agyagból készült virágtartó. Alakja egészen modern. Felülete kívül-belül durva, érdes. Nedves korában homokkal szórták be, vagy meg-hempergették benne. Egész magassága 8·5 cm. Szájának kerülete 15 cm. Nyakának kerülete ott, a hol a hassal érintkezik, 9·2 cm. Hasának legbővebb kerülete 18·5 cm. Nyakának magassága 3·4 cm. Hasának magassága 5·1 cm.

9. sz. Bögre. Anyaga fekete agyag. Nagyon kezdetleges mű. Feneke egészen gömbölyű, a nehéz fül hátra húzza és ott áll meg, a hol nyers korában a súlypontja volt, mert ott egy kevéssé belapultabb. Az egész egy hasból áll. Szájpereme alatt egy bemélyített vonal fut körben, úgyszintén a fül egyik alsó részétől körben a másikig, ezen utóbbi körvonalhoz a fenék tájától két-két egymás mellett balra tartó kettős vonalak nyúlnak fel; ilyen kettős vonal van rajta hat. A fül alatt, még a fül alján a vonalhúzó csonttal két bemélyedés van szúrva. Kerülete a szájnál 24 cm., a fül aljánál 23·5 cm. Oldalt a szájperemtől a fenékén keresztül az átellenes oldalon levő szájperemig 17·5 cm. kerületű. Belső magassága 3·5 cm.

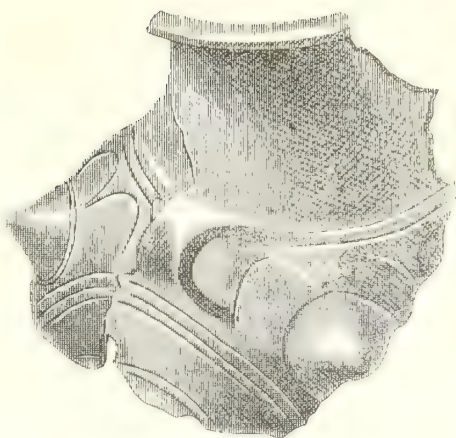
III. Tábla. 1. sz. Tálacska füllel. Anyaga közönséges vörös agyag. Pereme alatt egy bemélyített kör fut végig, mely alatt a perem felé domborodó félkörök vannak, a közöttük levő kör lefelé tartó vonalakkal van kitöltve; a feneket négy szabálytalanul elhelyezett kúpocska és ezek körül bemélyített félkörök, azután pedig ezek között rajzolt dülény képezi, a dülény oldalai befelé hajló vonalakkal bírnak. A tálacska belsejében a négy kúp helye bemélyed. Peremének hossza körül 41 cm. Belső magassága a fenéktől a perem széléig 5·5 cm. Leghosszabb átmérője 13 cm. Fenekének kerülete a kúpokon keresztül 23 cm.

2. sz. Kis bögre. a) Oldalról nézve, b) a feneke. Anyaga vörös agyag. Kívülről fényesre simítva mindenütt, belülről a száj köröskörül 1 cm.-nyire. A száj pereme alatt kissé balra dülő egyenes vonalakkal czifrázat, ugyanilyen a nyak és has érintkezésénél, de itt a vonalok ellenkezőleg jobbra dülök. A has oldalát 5 szabálytalan csigavonal köríti; melyek egymásból indulnak ki és bemélyítve a közepén lapos kúpot képeznek; a feneket bemélyített kör veszi körül. Füle nincs. A szájperem 24 cm. köröskörül mérve. A száj átmérője 7 cm. A száj peremétől lefelé a hasat határoló czifraságig 3 cm., innét a fenékig 4 cm., tehát a magassága 7 cm. Hasának kerülete 23 cm. Belső magassága 6·5 cm.

3. sz. Kis táldarab, füllel. Anyaga vörös agyag. Kívülről majdnem fényesre simított. Szabálytalan, de feltűnő izlésről tanuskodó rajzokkal ékítve. Úgy látszik, hogy a II. tábla 3., 6., 7. sz., továbbá a III. tábla 1. és 2. sz. edényeket vele együtt ugyanazon kéz készítette. Kihajló pereméből 9 cm. hosszúságú

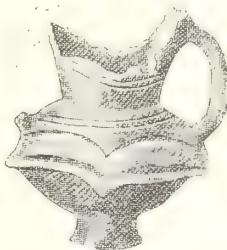
4

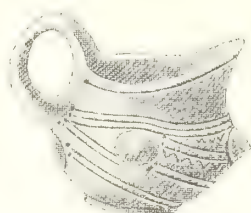
5

7

5

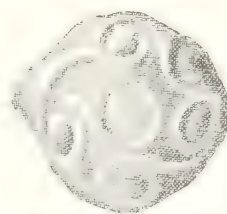
6

3. a, b.

1. a, b

2. a, b

III. TÁBLA.

van meg, az egész perem 30 cm. Körzettel birt. Hasának körzete 24 cm. lehetett. Belső magassága a fenéktől a szájperemig 5 cm.

4. sz. Tál. Anyaga feketés agyag. A halom északi sánczától körülbelül 400 méternyire eső távolságban egy szőlő földjének forgatása alkalmával került a felszínre. Közepén ketté van hasadva és összeragasztva, körülbelül egyharmada hiányzik, feneke azonban egészen megvan. Szabadkézi munkában műremek. Feneke közepén körszerű homorulat, e mellett négy átellenes oldalon, mintha kézzel csinálták volna, szintén homorú benyomatok vannak. Két-két benyomat mellett megy el egy meglehetősen szabályos félkör, ezen belül egy kisebb és ezen belül ismét egy kisebb, ezen körök lépcsőszerűleg következnek egymásután, a legkisebb kör egy kúpot vesz körül s e szerint négy kúp van rajta a négy átellenes oldalon; két kúp között az egyik oldalon erős fül van, melyre két oldalon a kúp harmadik köre ráfut s a fül alsó részén befelé hajló oldalú ferdényt képez a fül felső részéből kiinduló vonalakkal. A tál pereme 84 cm. hosszú kört alkotott, a feneke a kúpok körül is 52 cm. kört képez. A tál pereme lehajló, 1 cm. távolra körvonal van belemélyítve s e körül félkörök, melyek homorulatukkal a nyak alsó fele felé farkasfogakban végződnek; a nyak és fenék szintén két mélyített vonallal vannak elválasztva. Belső oldala csak a fenéktől a peremig sima, a fenekén a kúpok alja bemélyedve és egyéb hornyolatok is vannak rajta. Fényesítve nem volt, daczára annak, hogy külső részén a gondos simítás azonnal föltünik. Alakjánál és ékítményeinek szépségénél fogva a mai keramikai művek között méltán helyet foglalhatna.

5. sz. Kettős fülű — vázához hasonló — bögre. Anyaga közönséges agyag, féloldala — t. i. a képen látszóval ellenkező — feketére égetve. Nagyon ügyes kéz csinálta. Talpa bemélyített és olyan szabályos, hogy korongon készített sem lehetne jobb. Az egész felülete fényesre simított. Hasa alja rögtön szélesedő kúp, felső része félgömb, melyből nyaka a száj felé szélesedve nő. Fél füle le van törve, a másik a száj pereméhez van kötve s felül kimélyítve úgy, hogy a vége két szarvval ékeskedik. Hasán átellenben 4 csücsök van, melyekhez egy-egy félkörív hajlik. A has felső részén fültől-fülig párhuzamos vonal fut; ilyen vonal a száj pereme alatt is van. Magassága elül 7·2 cm., a fül szarvakkal együtt oldalt 9 cm. Nyakának kerülete a hasnál 14 cm. Lábának kerülete 8 cm. A has bősége a csücskök fölött is 22 cm. Belsejében valami pépszerű ételmaradék van, melynek tetejében a találáskor folyami kagyló héjának egy kis darabja volt.

6. sz. Kis bögre. Anyaga fekete agyag, kívülről fényesre simítva. Egészen ép. A hasán szabályosan elhelyezett három kúpocskával, a negyedik sokkal kisebb kúp a fül alatt van. Sajátságos, hogy a rajta levő vonalak kezdő és végső pontja bele van szúrva olyan mélyen, hogy egy helyütt át is lyukadt. Az V. tábla 4-ik számával jelölt rajzoló csont hegye épen beleillik ezen lyuka-csákba. Elülről nézve a három kúp között *farkasfogak* is vannak berajzolva, a mint hogy ezek a képen is meglátszanak. Oldalmagassága 5 cm. Nyakának kerülete 19 cm. Fenekének átmérője 2·1 cm. Szájának átmérője 6 cm.

7. sz. Bögre. Az áldozati étel benne földdé válva van. Kiásáskor ezen

föld felső része síkos, zsíros tapintatú volt. Hogy pépszerű anyag lehetett, mutatja az, hogy annyira betölti a belső üreget, miszerint nem esik ki belőle. Anyaga vörös agyag, kívülről fényesre simítva. Hasán két egymás mellett futó vonallal a legszabályosabban rajzolva három csiga van, melyek a középén kúpot képeznek. Egyike a lopóshalmi lelet legszebb tárgyának. Nyakának körzete 23·5 cm., míg a hasáé a kúpok magasságával együtt 25·5 cm. Szájának átmérője 6·6 cm. Magassága 6 cm.

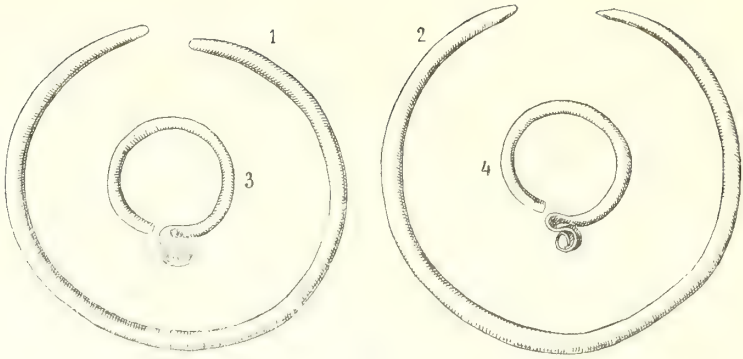
8. sz. Széles szájú kantának cserepe. Olyan erős fül van rajta, hogy italhordó edény lehetett. Az egész edény remekmű volt, annyira, hogy még ma is számot tenne. Anyaga közönséges finom fekete föld, mely a kiegészítés alkalmával feketésszürkére változott. A nyak alatt, a hol a has kezdődött, párhuzamos vonal fut, közeik vastag spárgához hasonlóan domborodnak. Ezen alul felfelé domboruló félkörök körítették az egészet. A fül mellett jobbról is, balról is bemélyített körből kúp áll. Úgy látszik, hogy a hason négy csigavonal volt a fül alatt kettős — párhuzamos — a has másik két oldalán hármasonnal készítve. NB. A képen a fül alatt is hármasonnal van rajzolva, de ez csak a rajzoló szórakozottságból került oda. A nyak bőségéből körülbelül $\frac{1}{3}$ rész van meg, mely 12 cm. s így az egész nyak kerülete 36 cm. lehetett. A nyak pereme kifelé hajlik s innét a hasig 9 cm. magas. A hasból is 9 cm. magas darab van meg. Ebből következtetve az egész edény magassága 32 cm. lehetett. Ügyes gelencsér az alakjával és rajzával ma is nagy vevőközönséget hódítna magának.

IV. Tábla. Arpádkori ékszerlelet. A) 1. sz. Karperecz. Anyaga bronz. Színe sárgálló. Legnagyobb keresztátmérője 6·7 cm., legnagyobb vastagsága 4 mm. Hossza 19·3 cm. 2. sz. Karperecz. Anyaga olyan mint az előbbié. Ugyanegy csontvázon volt mind a kettő. Nagyobb az előbbinél. Legnagyobb átmérője 7·1 cm. Vastagsága 4 mm. Hossza 20·8 cm. 3. és 4. sz. Egy pár fülbevaló ezüsből. Vastagságuk 3 mm. Legnagyobb átmérőjük 2·5 cm. Az 1. és 2. számú karpereczcel ugyanazon csontvázon leltük.

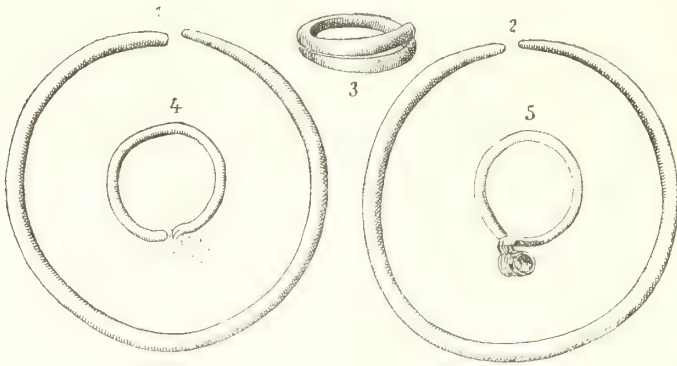
B) 1., 2. sz. Egy pár karperecz bronzból. Az 1. számúnak hossza 20 cm. Vastagsága majdnem 4 mm. A 2. számúnak hossza 19·5 cm., legnagyobb vastagsága 3 mm. 3. sz. Összetekert bronz gyűrű. Egyik vége hegyes, másik tompa. Hossza 12·3 cm. Legnagyobb vastagsága 2·5 mm. 4., 5. sz. Fülbevalók ezüsből. Ugyanazon csontvázon volt mind az 5 tárgy.

C) 1. sz. Gyűrű bronzból. Átmérője szélességben 2·5 cm. A gyűrűfej végétől az átellenes oldalig 2·8 cm. hosszú. Alul, a hol legvékonyabb, 3·5 mm. vastag.* 2. sz. Karperecz bronzból kacsafejű (?) végekkel. Belül lapos. Hossza 22 cm. Legnagyobb vastagsága 6 mm. 3. sz. Gyűrű bronzból. Átmérője 23 mm. Vastagsága majdnem 2 mm. Hosszasága 8 cm. 4. sz. Karika bronzból. Átmérője 3 cm. Hosszasága 9·8 cm. Vastagsága 2·5 mm. 5. sz. Gyűrű, kétszálú ezüst-sodronyból. Hossza 7·4 cm. 6. sz. Gyűrű bronzból. Hossza 7·5 cm. Belül lapos.

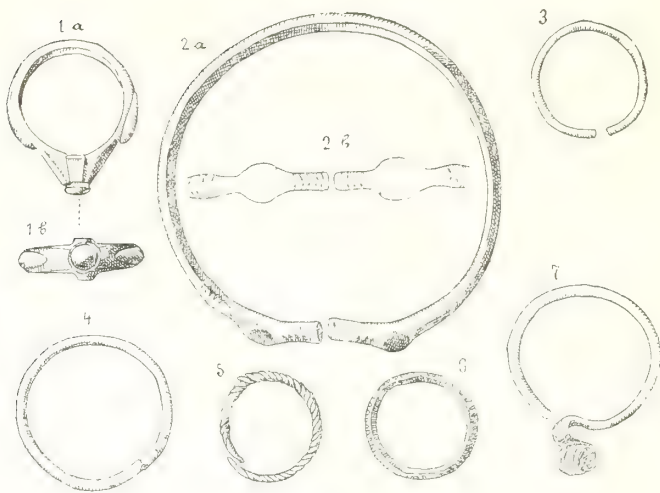
* A gyűrű idoma meglepően hasonlít Kálmán király aranygyűrűjének az idomához. Mindkét gyűrűn megvan a fej két oldalán a négyszögű dudor és a hajlason a két tojásdad dudor.

A)

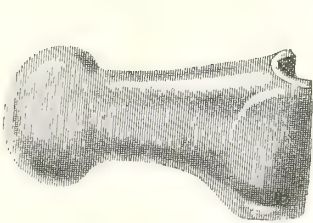
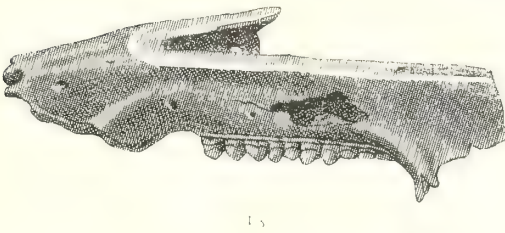
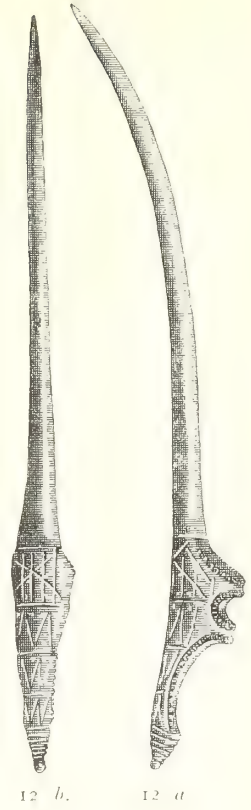
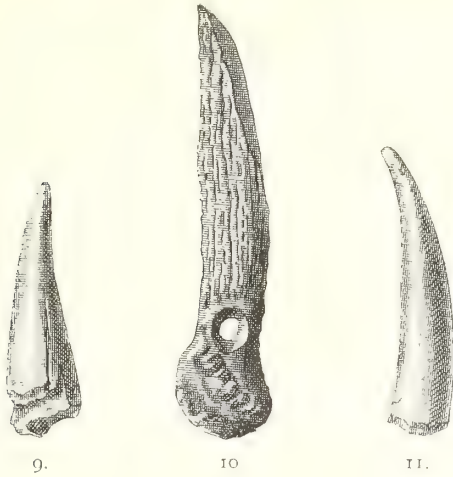
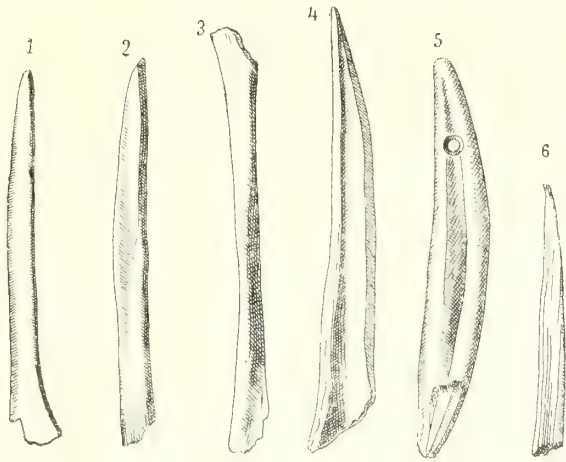

B)

C)

14

15

7

8

V. TÁBLA.

Felül rovátkákkal ékítve. 7. sz. Fülbevaló ezüsből Hossza 9 cm. Átmérője 3 cm. Vastagsága 2·5 mm. Különböző csontvázakról valók.

V. Tábla. 1. sz. Agyagsímító és rajzoló csontocska. 7 cm. hosszú.

2. sz. Ugyanaz, a mi az 1. számú. 7 cm. hosszú.

2. sz. Ugyanaz, a mi az 1. és 2. számú, csakhogy hornyolásokat, homorú völgyeléseket készítettek vele. 8·2 cm. hosszú.

4. sz. Ez is rajzoló csontocska. 8·3 cm. hosszú.

5. sz. Lyukas szarvasfog. 7·7 cm. hosszú. Bizonyosan tűnek használták. Némelyek azt állítják, hogy ékszer volt az asszonyok nyakán. Lehet. De mikor varrni kellett, levették azt épen úgy, mint az övön vagy nyakon lógó agyagkanalat, mely fülénél fogva volt felakasztva.

6. sz. Szintén rajzoló csontocska. 5 cm. hosszú. Az I. Tábla 3. sz. A II. Tábla 5. sz. és III. Tábla 6. sz. bögrék lyukaiba a 4. és 6. sz. csontocskák végei beillenek.

7. sz. Szarvasagancsból készült dárda. Az egyetlen fegyver, melyet a Lopós-halom takart. Kár, hogy a találó fűtött szobába vitte, a hol a gyors száradás következtében az első éjjelen puska lövéshez hasonló hangot adva, az egyik oldalon elrepedt. Belseje ki van vájva a nyél számára köpünek. A nyél megerősítésére szolgáló szegnek mindkét oldalon — átellenesen — ki van fúrva. Hossza 22 cm. A köpü végének a kerülete 11·2 cm.

8. sz. Szarvasagancsvégből készített fedőemelő és tűzi-kutya rakosgató, növény gyökere körül földlazító, kézi kapáló. Hossza a görbeségével együtt 25 cm. Félig kövesült.

9. sz. Szarvasagancsvég. Símító. Egészen fényes a használattól. Hossza 8 cm.

10. sz. Szarvasagancsvégből készült gereblyefog. Hossza 17·5 cm. A lyuknál 7·5 cm. kerületű és a levágás kezdetéig egyforma. A levágás 6 cm. hosszú.

11. sz. Szarvasagancsvég. Símító. A nagy használattól fényesre csiszolódva. Hossza 11 cm. Kerülete a széles végének 7 cm.

12. sz. Szarvasagancsvégből készült tű. Az egész fényesre van csiszolva. Feje valóságos művészi munka. A kép a fejet egyik oldaláról és alulról ábrázolja. A fej alsó része 5 mezőre van osztva s ezek legnagyobbikában négy egyenes vonal egy kecskelábbal van keresztül vonva; a következő kisebb mezőben a fej vége felé hegyesedő három, a harmadik még kisebb mezőben szintén három és a negyedikben két farkasfog van bekarcolva, a farkasfogak tövénél pontok, úgyszintén a legnagyobb mező közepén és a fej végénél is pontok vannak bemélyítve. A fej vége 6 lépcsőszerűleg kisebbedő körrovátkával van ellátva s a legvégén kis gömbben végződik. A fej felső része három részre van osztva három völgyeléssel, melyek közül a középső épen olyan, mint egy hágó teteje a hegyen. Az első völgyelés a fejelő részén a körrovátkáknál kezdődik s egy fényes kúpoldalhoz hasonlító lapot képez, melynek szélein ennek fogakat képező bevágások vannak. A középső völgyelés egy v betűhöz hasonlít, szélein ennek is fogak vannak bevágva. A harmadik völgyelés egybeolvad a tű szárával, ez is fogakkal van berovátkolva. A tű szára felé lejtő oldalon 3 mm. átmérőjű körmélyedés van. NB. A tű fejéhez hasonló cifrázatokat kanászgyermek által készített ostornyeleken, valamint tilinkódugokon akár-

hányszor láttam. Úgy tűnik fel ez a művészi faragás, mintha minden ember természetében ott lakoznék. A 4000 évvel ezelőtti ember épen úgy faragott ékítményeket, mint a mostani az ő kezdetleges tárgyaira. A tű hossza 15·2 cm., külön a feje 4·3 cm., a fej legnagyobb szélessége 1 cm., a voltaképeni tű szélessége a fej végén 6 mm., a tű hegye 2 mm.

13. sz. Csontkorcsolya, magyar neve: *gosztony* (a szláv *kosztj* = csont). Most a ló lábszárának alsó csontját használják. Leíró gyermek és siheder korában sokszor gosztonyozott. Az alsó lábszárak két egyforma csontjára ráálltunk és egy hosszú szeges végű bottal a lábunk között beleszúrtunk a sima jégbe s így előre lódítottuk magunkat. Ha a beszúrás gyors egymásutánban történt, csak úgy repültünk a jégen. A lopós-halmi emberek praktikusabbak voltak. Előbb megsütötték a szarvast, a mint ez ezen a korcsolyán látszik, azután leették róla a húst s csak azután használták korcsolyának. Erre a célra a szarvas álla csontját vették elő, mint a melyen az állás nem volt nehéz, és a melyről a gyorsan következő taszítás közben nem lehetett olyan könnyen lecsúszni, mint a lábszárcsonttól. Megjegyzendő, hogy a lopóshalmi emberek lóval nem bántak, mert lócsontot sehol sem találtunk. A korcsolya egyik fele, a mint a képen is látszik, letört. Az alja erősen meg van kopva, bizonyosságul annak, hogy sokáig használták. Hossza 29 cm. A két első fognál 5·5 cm. széles. A fogak még jobban biztosították az állást, mert a hajlásba belenyomult a láb s a hátra hegyes fogak az előrecsúszástól visszatartották. Magassága 6 cm. Unicum.

14. sz. Kőbalta fele. Anyaga fekete diorit. Egészen a modern fokoshoz hasonlít. A köpű egyik vége, mint az a kép alján látható, a nyél menetéhez simul, akárha mostani rézöntő munkája lenne. Az egész a legfinomabban van fényesre csiszolva. Lelési helye a Lopós-halom délkeletre eső sánczának külső széle, a hol szőlőföld forgatása közben találta a tulajdonos, kitől a múzeum megvásárolta. Másik fele után kutatás történt, de nem leltük. Kurtábbik oldalának hossza 9 cm., hosszabbik oldala 11 cm. A taraj hossza 3 cm., szélessége 5·5 cm. A taraj végénél a kerülete 9·8 cm. A köpükben a lyuk hossza 4·6 cm.

15. sz. Agyaghenger, fekete földből, keverve finom, de tapintással eléggé érezhető csillámpalás homokkal. Rendeltetése bizonyosan a rajzoláshoz való csonteszközök hegyezése, vagy a bronzkések élezése volt. Fenkő ezen a vidéken, a hol a parittyakövet is szarvasagancsdarabokkal pótolták, nem találtatott, helyettesítették tehát égetett agyaghengerrel, sőt — a mint egy, a múzeum birtokában levő darab bizonyítja — négyoldalú hasábbal is.

VI. ábra. Katlanszerű körfalazás. Áldozati oltár. Ismertető három ilyen körfalazást talált. Rendesen a csontvázaktól nem messze, melyek életökben volt lakóhelyök égetett talaján feküdtek. Körfalát, mely a fenékkal egyet képezett, egyiknek sem lehetett egészben fölvenni, mert nem volt úgy kiegészítve, hogy a nedvesség itt-ott el ne porlasztotta volna. Az alak a körülötte levő föld nyomása következtében megmaradt, de a mint hozzányúltunk: omlott szét. Anyaga mindnek vörös agyag volt. Egyiknek külső oldalán csigavonal díszítés volt köröskörül, mint az 1-es számú töredék mutatja. A 2-ös számmal

VI. ÁBRA.

jelölt darabok sima tömör falazatból valók. A 3-as számmal jelöltek nagy edénydarabok, melyek a körfalba be voltak falazva. Minden körfalazás — katlan vagy oltár — közepén tűz nyoma — szén és hamu — volt s e fölött több vagy kevesebb kis bögre, melyek belsejében földdé változott étel, csontdarab, kis folyami kagylóhéj, étibiga héja, pörkölt búza, hajdinakása találtatott. A kép egy olyan katlant utánoz, melyben 18 bögre volt s ezekben szénre égett vagy csak megpörköltött búza van. Ezen utáncat a «Békésmegyei Múzeum»-ban a lopóshalmi leletek között van összeállítva, azzal a 18 bögrével, melyek együtt voltak.

VII. ÁBRA.

VII. ábra. Arany korong, kevésbé domborítva. A rajzolt helyzetben 1-től 2-ig átmérője 8·7 cm., 3-tól 4-ig 7·9 cm. Széle körskörül két sorban ponczozva. A szélétől nem messze az egyik oldalon két, az átellenesen egy lyuk van, hogy felvarrható legyen. A korong közepe egy kis kúpos gombhoz hasonlít, mely völgyelésből emelkedik ki, a völgyelést körveszi körül, ezen kör körül ismét völgyelés van és ennek külső szélén is kör; ez a két kör élesen kiemelkedik. A külső kör és a korong széle közötti tér a szél-

hez közel két egymás mellett kiemelkedve futó és a csigavonal külső oldalához hasonlító öt görbe vonallal öt egyenlőtlen részre van osztva; ezen egymás mellett futó vonalakon belül és ezekkel párhuzamosan ponczozás van, a ponczozás a csigavonalat utánozva a közepén körben végződik. Miután a ponczozás minden kör belső oldalán kezdődik, a rajz S alakot ölt. Az öt részben van tehát öt kör, melyek majdnem egyenlők és egymással ponczozott vonal által függenek össze.

A korong lelési körülményei sajátságosak. A halomban minden csontváz fejjel nyugatnak, lábbal keletnek volt fordítva, csupán az, melynek a lábánál ez a korong találtatott, feküdt ellenkezőleg. A koponya az okos embereket jellemző alkatú. Fogai után ítélve a 60 éven felül halt meg. Sajátságos körülmény még az, hogy e csontváz lábainál egy méter mélységű hamuhalom volt. A korong e halom tetején a hamu között domború oldalával fölfelé feküdt s egy helyen a hamu közül kicsillámolva vonta magára az ásó napszámos figyelmét, a ki fölvette és a tőle pár lépésre állott leírónak átadta. Súlya 14·5 gramm. A sápadt sárgaságú aranyból való.

VIII. Tábla. Lelet a régibb középkorból. 1. sz. Három szál drótból fonott karpereczdarab. Anyaga erősen oxidálódott ezüst. Egész hossza 12 cm. A drót vastagsága 2 mm.

2. sz. Gyűrű. Anyaga erősen oxidálódott ezüst. Hossza 6 és $\frac{1}{2}$ cm. Átmérője 2 cm.

3. sz. Gyűrűdarab. Anyaga szintén erősen oxidált ezüst. Hossza 2·8 cm.

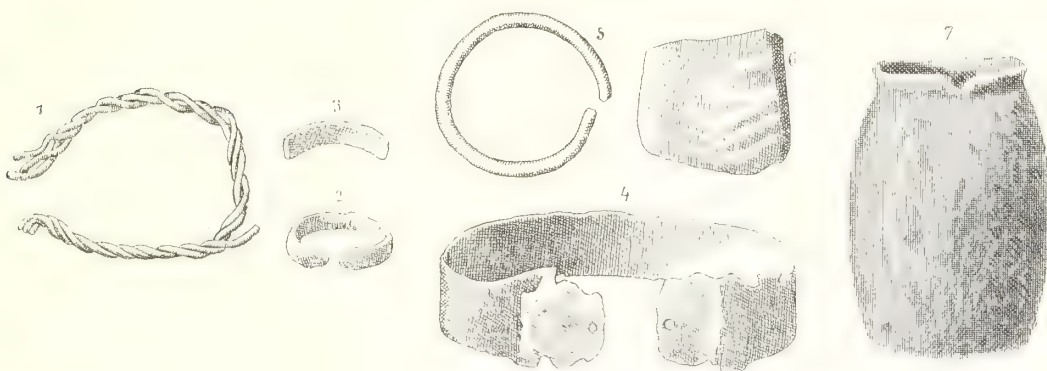
4. sz. Karperecz. Anyaga erősen oxidált ezüst. Hossza 20·8 cm., szélessége 1·4 cm.

5. sz. Fülfüggő. Hossza 10 cm. Vastagsága 3 cm. Anyaga erősen oxidált ezüst.

6. sz. Kövésőnek vagy gyalunak az a vége, melyen az él van. Anyaga fekete diorit.

7. sz. Agyagedény. Anyaga fekete föld, kívülről vörössárga mázzal — ilyen színű agyaggal — bevonva. Szabadkézi, illetve korong nélküli készítmény; hosszú öblét tekintve, eléggé mesterséges. A legprimitívebb munka, de azért felülete a máz után fényesre volt dörzsölve. Alul szélesebb, szájánál keskenyebb. Semmiféle ékítmény nincs rajta, még szája pereme sem volt gondosan elegyengetve. Rendeltetése: ivóedény volt. Magassága 10·4 cm. Fenekének legnagyobb átmérője 6 cm. Szájának átmérője 5 cm. Hasának legnagyobb kerülete 25 cm.

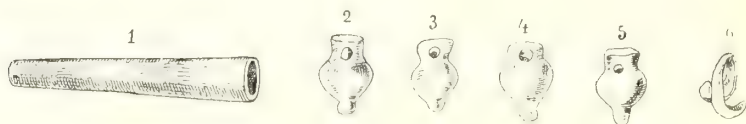
IX. Tábla. 1. sz. Gyöngyszem. Anyaga valami hosszú csigahéj vagy kagylóhéj, simára csiszolva. Hossza 4·7 cm. Keskenyebbik végének átmérője 5 mm.,

VIII. TÁBLA.

szélesebbik végének pedig 9 mm. A csabai múzeum számára ásók találták sokadmagával. A múzeum megbizottjától hiába kértem egyet is, nem kaptam. Ezt az egyet egyik napszámos eldugta és egy gyulai úriember leányának ajándékozta, a ki viszont a gyulai múzeumnak adta.

2., 3., 4., 5. sz. Üveggyöngyök. Anyaguk fehér üveg. Nem hosszúságukban vannak keresztül fúrva, hanem azon végükön, mely a többi üveganyaggal összeköttetésben volt és levágás által távolított el. Lelési helyök ugyanaz, a mely az V. tábla 14. sz. kőbaltáé. Volt több is, de a lelőtulajdonos gyermekeknek ajándékozta játéku, a kik azután elhánták, elvesztették. A legnagyobb szem 1.5 cm. hosszú és a hol legszélesebb 1 cm.

IX. TÁBLA.

6. sz. Kis aranytekerecs. Anyaga tömör arany, a sápadt sárga színű aranyból. Rendeltetése: függő a fülbevalón. Rövidebbik fele 0.9 cm. hosszú, hosszabbik fele 1.2 cm. Súlya 1.4 gramm.

Gyula, 1908. jan. 12.

Domonkos János.

LEVELEZÉS.

I. MYSKOVSZKY ERNŐ: NAGYBÁNYAI ÖTVÖSMŰVEKRŐL.

A nagybányai ág. ev. és ev. ref. egyházak lelkészeinek szivessége folytán ismertethetem kincsestárunk néhány érdekes darabját.

Az ág. ev. egyház kincsestárában több emléket találtam, melyek közül a legérdekesebbet, mint olyat, mely hazai ötvösségünk multjának története szempontjából is érdekes, az 1. ábrában mutatom be. A 38 cm. magas, fedeles önkupának teste felfelé enyhén keskenyedő henger: talpát a kiugró tagozat felett domboru, szárnyas angyalfejek díszítik, míg síma teste gazdag növényi ornamentumokkal van borítva. A fedélnek nyitó peczke alatt szép szerkezetű, ívben hajló füle foglal helyet. A kupa készítőjére és évére a fedél alatt tengelyével ferden álló, XVI. századbéli címERPajzsban elhelyezett ·G·S· 1576· felírás ad felvilágosítást; előbbi alatt bizonyára az adományozónak neve rejlik. Feljegyzés szerint Georgius Schulter nagybányai polgár ajándékozta a kannát a fentjelzett évben a nagybányai ág. ev. egyháznak. A címER mezőjében a két betű oldalain látható bőrvágó kések a csizmadia mesterséget jelképezik. A kupa lapos fedelének tetejét oromdísz gyanánt kunkorodott farku sárkány foglalja el; a fedél belső lapjába, kerek alapon domborított sisakos férfi alaknak két oldalán elhelyezett ·N·T· betűk alá a kanna készítőjének mesterjegye van beütve, melynek teljes nevét sem levéltári, sem pedig az ekklézsia más egyéb, egykoru feljegyzéseiből nem lehetett megállapítanom. Annyi tény azonban, hogy a kannának úgy alakja, mint ornamentációja teljesen német eredetű tétel, s azon típusok közé tehető, a melyeknek általánosan elterjedt divatja a XVI. század közepére esik s Németországból került el hozzánk.

A nagybányai városi levéltár, bár számos, igen értékes okleveles emléket őriz, még sem nyújtja azokat az adatokat, melyek a letűnt századok helybeli ötvösmestereire és az azokra vonatkozó körülményekre, a művészettörténeti szempontból igen fontos momentumokra világot vetnének s így konkrét bizonyítékok híján kombinációkra vagyunk utalva.

Habár a nagybányai ötvös czéhről nem maradtak fent okmányok, egyéb adatok bizonyítják, hogy Nagybánya az ötvösöknek kiváló telepe lehetett. Ezen iparág fejlődésére a virágzó arany- és ezüsbányászat, valamint az ott működő pénzverő kamara nagy befolyással volt; sőt egyes ötvösmesterek a város kormányzatára döntőleg is befolytak s előkelő társadalmi szereplésükkel elsőrangú tényezőkként szerepeltek. Így egy Simon nevű ötvös — aurifaber — a XV. század elején a város birájának választatott s egyik tanácsosa, bizonyos Conrad nevű ötvös volt. Az 1732-ik évben kibocsátott kormányrendelettel megejtett összeírás Nagybányán ez idő szerint csak két mesterről emlékezik meg, kik

mesterségük jövedelméből megélni nem tudván, más uton keresték megélhetésüket. 1715-ben és 1720-ban Proczner Mihály, Eötvös Sámuel és Némethi István ötvösök említettnek, kik közül az elsőnek jól ment a mestersége, miután évi 16 forint jövedelmet mutatott ki.

Ezek volnának a nagybányai ötvösökre vonatkozó adatok, a melyek azonban igen kevés tájékozást nyújtanak az itt bemutatott ötvösművekre vonatkozólag.

A XVII. század elejéről származó ötvösművek igen jeles példáját mutatja a 2-ik ábrában feltüntetett s régi ötvöseink által nagy előszeretettel művelt, ugynevezett pogánypénzes kanna, mely elnevezését a kanna testébe, fedelének domboru peremébe és annak belső lapjába foglalt antik, leginkább római, aranyozott ezüst pénzektől veszi. Az ezüst kanna teste felfelé keskenyedő, majd a középen túl ismét kiszélesedő hengert példáz s ezen átmenetet tagozott sárkány közvetíti. Megrendelőjére és készítési évére a kanna felső részén levélkoszoru által övezett arany mezőbe vésett · 1623 · B · K · I · felírás ad felvilágosítást. A donator teljes nevét és a mesterét nem sikerült eddig megállapítanom. A kanna fedőjének felnyitásra szolgáló csapja mascaronfejjel díszített, kifelé hajlított lemezke, tövében két oldalt csukló rozettával, míg az ívalakban hajló fül alsó részét pajzsalaku lapocska zárja be.

Ugy szerkezetileg, mint díszítés tekintetében teljesen hasonmása a 3-ik ábrában látható kanna. Ezen analogia az előbbivel főleg alakjának közösségét tekintve, annyira szembeszökő, hogy ha a két ötvösmű készítési évét nem egy félszázad időköze választaná el, akkor azokat teljesen egy kézből eredetnek kellene tekintenünk. A különbség a két kanna közt abban van, hogy az utóbbinak alsó és felső szélét bearanyozott ornamentek díszítik; a talp és a fedél alsó peremén, valamint a test közepén finoman tagolt, aranyozott hullámvonalas képszallag fut körül; az ugyancsak aranyozott fül itt díszesebben van kiképezve, a mennyiben nyitó csapját művészileg kidolgozott halfarku szíren díszíti és a fedél közepét csucsdísz fedi. A kanna testének mellső lapjára lapidáris betűkkel a következő felirat van bevésve:

· C Z E H I · J Á N O S · É S · N A G Y · I L O N A · C O N F E R Á L T A ·
· I S T E N · D I C S Ő S É G É R E · A N N O · 1 6 7 9 ·

Méretei: alapja 11 cm., szája 7 cm., magassága 23 cm. Rajta sem mesterjegyet, sem pedig czéhbélyeget nem találtam, a mi azonban keveset von le a kanna értékéből. Hogy nagybányai mester készítette-e, arról véleményt nem mondhatok, mivel az egykoru feljegyzésekből ezt meghatároznom nem sikerült, mely körülmény azonban mítsem von le a két kanna értékéből, a mely a dekoratív elemek művészi kivitelét, technikai előállítását és æsthetikai szépségét tekintve, a jelesebb ötvösművek sorát gazdagítja.

Az ev. ref. egyház kincsestárához tartozik még két igen szép s az ötvőség remekének tekinthető darabja. Az egyik egy, a XVII. században igen kedvelt és elterjedt koralaku perselytányér ónból (4. ábra) a másik pedig egy négyszögletes, ezüst, kehely alá való tálca. (5. ábra.)

Az előbbi, 13,5 cm. átmérővel, vert munka. Peremének egyenlő részekre

1. Fedeles ónkupa.

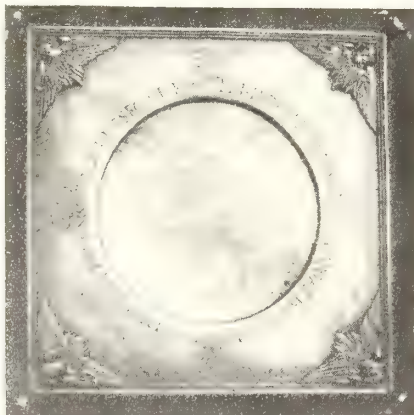
2. Pogánypénzes ezüstkanna.

3. Ezüstkanna.

4. Ontál.

5. Ezüstitálca.

NAGYBÁNYAI ÖTVÖSMŰVEK A XVI. ÉS XVII. SZÁZADOKBÓL.

osztott és ponczollal kidolgozott mezőit szárnyas angyalfejek, lecsüngő drapériák, virág- és kalászmotivumok töltik ki. A tányér belső mezőjén a szárnyas Ámort a bőségszaruval ábrázoló és művészi technikával trébelt domborműve látható, melyet köralakban a következő felírás vesz körül:

· DIE · VNER · VARNE · IVGENT · IST · GLEICH · EINEM ·
· HERZEN · VON · WELCHEM · DAS · FEYR · W ·

(A tapasztalatlan ifjúság olyan mint a szív, melyből (leng) a tűz.)

A tányér hátlapjára az 1703-ik évszám van bevésve, mint az adományozás éve. Az egyházi levéltár adatai a készítés idejét 1695-re teszik. Kora felől még ama dekoratív elemek is tájékoztatnak, melyek a barokk korszak ezen nembeli ötvösműveivel való analogiáját igazolják. Sajnos, hogy a mester kézjegye hiányzik róla, s így nem tudjuk, készítőjét hazai ötvöseink sorában keressük-e, vagy idegenben; pedig megérdemelné mestere, hogy neve e munkája révén is ismertté legyen.

A másik műdarab egy négyzetes, tűzben aranyozott, kiképzésében igen szép ezüst tányér 1659-ik évből. Technikája előkelő mestert tételez fel.

Egyik oldala 19 cm. míg a belső kör átmérője 12 cm. Talpán egy-egy szépen mintázott kosfej. A négyszög sarkait szárnyas angyalok töltik ki, melyeket hármassal levélornamentek kötnek egymással össze.

A belső mező körirata:

· TEKINTETES · NGOS · NAGY · BÁRCZAI · BÁRCZAI ·
· IVDIT · CZINÁLTATA · ISTEN · TISZTESSÉGÉRE ·

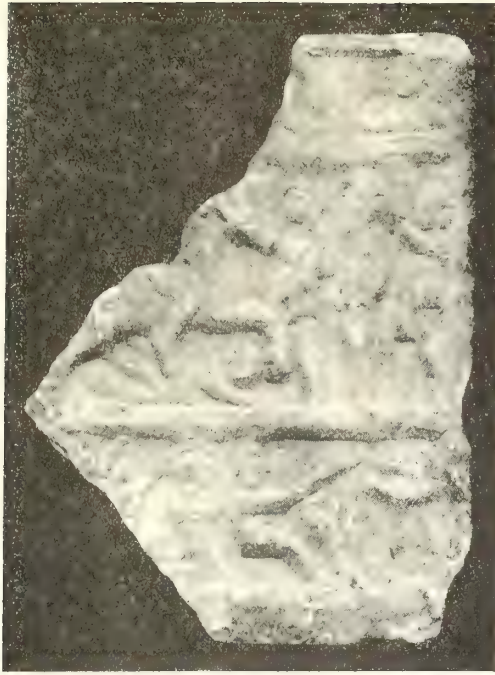
Nemes arányainál fogva és egyszerűsége által hat; meglep a részleteknek jeles mester kezére valló finom kidolgozásával, melynek hatását fokozza még a részletek finomságát érvényre juttató ezüstözése.

Kár, hogy donátorán kívül az egykoru feljegyzések nem nyújtanak semmiféle felvilágosítást annak készítőjéről, a mesterjegy is hiányzik.

Budapest, 1907.

Myskovszky Ernő.

II. TÉGLÁS GÁBOR: THRÁK LOVAS-EMLÉKEKRŐL DACIA FŐVÁROSÁBÓL SARMISEGETHUSÁBÓL. 1. Az első tábla teljesen ép s az ősi thrák lovas alakját szemlélteti a közepén vágató vitézben, ki egész arczával felénk fordulva felemelt jobbajával gerelyét szúrásra tartja, míg nem látszó bal keze oly helyzetet foglal el, hogy azzal fékezheti a teljes erővel vágató paripát. A lovas erőteljes, csupasz arczú ifjú, fejét phrygiai sipka fedi, testére czombközépig ujjatlan chiton borul, melyet derékban korcz szorít össze s a bal vállán megerősített lebernyeg hullámozva repül utána, ezzel is jelezvén a gyors lovaglást. A lovat térdével szorítja. Lábain se ruha, se saru. A ló kantárja az alsó állkapocsba illő zablától épen mellközéphez szolgál. A ló első lábait magasra emelve ugrat előre. A ló hátulsó lábai alatt három kő olyszerüleg van összeillesztve, hogy kettő egymás ellen dülöleg egy jóval nagyobb kőtől fedve egyensúlyozódik. E sajátos kőasztal s a lovasnak sarkantyúzó mozdatot tevő lába előtt egy iramodó s felénk néző bika körvonalai látszanak. Valamivel elébb, a lábívben egy bikafej. A lovas előtt álló nő szembe

2.

1.

THRAKIAI ÉVSZÉK ABRAZÓI Ó. DOMBORMŰ ÉS MÁRVANYLABLAK VÁRHÉLY RÓL.

6*

fordul a lovassal s épen a ló szájáig ér fel. Felemelt jobbával a kantárhoz kap, balját leereszti, mintha alsó ruháját akarná tartani, földig érő ujjatlan ruha borul a nőre, derekán azonban öv szorítja össze ruháját. A nő mögül lombos fa kezd terebélyesedni, olyképen, hogy az alsó ág a ló fehebűbjáig ér s még hajlatával is alkalmazkodik a lófej formájához. Ennek van egy keskeny csücsknövése is. A második ágból elébb két ág, majd egy csücssarj nő tovább. A felső ág a tábla sarkában már csupán egy elágazással bírhat.

A ló megett álló nő (?) szintén a néző felé fordul. Feje épen a köpeny lengő szárnyáig ér. Testére földig érő ruha borul, melyre czombközépig még egy felső ruha is következik. Fején phrygiai süveget visel, jobbával a lónak a farkát középen fogja.

2. Az előbbinél kisebb hossznegyszögű márványtábla, bal fele letörött. A meglevő félből látjuk, hogy körülfutó léczkeretébe harántul ismét két lécz fonódik s így három párhuzamos mezőre oszlik. A felső mező a legkeskenyebb, a középső a legnagyobb s az alsó ennek felényi része lehet. Elrendezésével meglehetősen közel áll a Tordáról (Potaissa) a N. Múzeumba került táblához.* Ime a felső mezőben jobbról a női mellkép fibulás köntösével a hold *Luna*. Ettől a közép felé a kigyó teste felemelkedik egészen a fej tájáig. A középső rész az amphorával már kitörött.

A középső mezőben az ugrató lovas is nagyon hasonlít a tordaihoz. A lovasnak csak a lovat szorító lába vehető ki, mert a törzs már letört; de mert a gerely vége nem ér le, tehát az is olyan rövid lehet, mint a tordai táblán, hol a gerely már a lovas oldalánál végződik. A ló kantárt nem visel, előlábával ugrat, úgy hogy az fel van emelve, azért teste a hátulsóra nehezedik. Ebben tehát nem hasonlít a tordaihoz. A ló alatt arczzal a földre boruló férfialak terül el, a mint felette a lovas tovagázol.

A ló előtt itt is három alak látható. Mindhároma a lovassal szembe fordul. Az első női alak phrygiai főveggel földig omló bő ruhában, melyre czipőig érő felső zubbony borul. Felemelt jobbával a ló kantártalan feje felé nyúl, balja leereszkedik. Utána phrygiai, sapkás szakállas férfi, jobbát állához emelve ferdén néző fejét megtámasztja. Bal keze lehanyatlik. Ruhája nem vehető ki, oly szűk. Lábai mereven összeszorítva a néző felé fordultan áll. A harmadik férfialak térdig érő chitonban félig jobbra fordultan áll és felemelt baljában egy kellően ki nem vehető tárgyat emel. Minthogy könnyedén egészen homloka fölé emelheti, tehát kehelyféle lehet, melylyel mintegy köszönti a feléje vágató lovas.

Az alsó mezőből megmaradt jelenetek szintén azonosak a tordaiával. Oldalt a háromlábú áldozati asztalon kosfej, melyet az oldalt ülő férfi jobb kezében előrenyújtott merev pálczával érint. Ettől balra a középen ormozott oltár s rajta a lobogó áldozati lángban kosfej, melyet a már csak felső testével kivehető ruhátlan ifjú kinyújtott baljával érint, míg hátrahajló jobbával maga után nyilván a feláldozandó kost hurczolja; de ebből csak a férfi bal karjának előre nyújtása vehető észre, a többi letörött.

* Arch. Értesítő 1903. Hampel: Lovas istenségek. 16. szám.

Várhelyről még láttam volt 1887-ben néhai Bocsat Pap Abel gör.-kath. esperesnél egy, a gyulafehérvári múzeumba átszármazott s az Archæologiai Értesítő 1905. évi februári füzetének 6. lapján bemutatott thrák vadászhoz hasonló táblatöredéket. Hogy hova jutott utóbb, nem sikerült kipuhatolnom.

Ime tehát a Téglás István* által az Archæologiai Értesítő 1906 deczember 15-ki füzetében 3. ábrán bemutatott s Petrovics Aurél cs. és kir. hadnagynál kutyával s a ló előtti kigyós fa kantárfogóval, a mint a ló után kapó alakkal feltűnő thrák lovas, valamint a nagyosztrói gör.-kath. templom külső falkerületéből ugyancsak Téglás István által lerajzolt két táblához most kettőt adva, a Bocsat Pap Ábelét s a gyulafehérvári múzeumét is ideszámítva, már hatra szaporodott a korábbi időkben fel sem tűnt thrák istenségek emlékeinek száma. Tehát a Mithras cultusszal együtt ez a cultus is az eddig képzeltnél nagyobb népszerűségnek örvendett Sarmisegethusában. *Téglás Gábor.*

III. ROEDIGER LAJOS: SÁNCZVONULATOKRÓL HÁROMSZÉK ÉS BRASSÓ MEGYÉKBEN. Néhai Orbán Balázs báró, a Székelyföldnek és Brassómegyének fáradhatatlan szorgalmú régésze, ethnographusa, természeti kincseinek kutatója, bejárva a kozárkabarok (?) és az avarok (?) maradékainak földjét, több helyről jegyzi föl a bácskai és bánáti, havasalföldi u. n. római sánczokkal hasonlatos földhányások előfordulását, a Székelyföld leírása című monografiájában.

Háromszék vármegyénél felemlíti, hogy bejárta a Réty és Bita községek közt kezdődő délirányban tartó sánczolatot, mely hegyen völgyön keresztül, — ha nem is nyíl irányban tartva — a Nyér feletti Piliske tetőnél délkeleti irányt véve föl, a Nagytárhavas és Kistárhavasok közt lép át Havasalföldre — Romániába.** Ezen körülbelül 45 kilométernyi vonalon három név alatt ismeretes e sánczvonulat. Rétyi végét Honárka (Homárka, Hunárka), majd Attila utjának nevezik; a Bodzánál eső részét pedig Papok sánczának. Felemlíté Orbán báró azt is, hogy kereste az északi irányban való folytatását, de sehol se bírt rá akadni. Ez nekem se sikerült.

Egy Kézdivásárhelyről Brassóba tett téli utazás három újabb vonulatra hívta fel figyelmemet, melyet aztán a mult tavaszon tovább nyomoztam. Ezen sánczvonulatokat szerkezetükre nézve leginkább hasonlíthatom a Névtelen jegyző által emlegetett Vajos árok mellett eső bogyáni (Bácsbodroghi) kincstári erdőben általam Tripolszky bácsi jegyző úrral bejárt, nagy területeket befogó földvárak (körsánczokhoz); mégis azzal a különbséggel, hogy míg a bogyániak körbe záródók, ezek — a harmadiknak kis íveltségétől eltekintve — nyílegyenesen húzódnak, és hogy ezek mellékén nem konstatalható a tumulus temetkezés mint amazoknál. Ez idő szerint már egyik se emelkedik 2—2½ lábnál magasabban a környező talaj fölé. Ma már mindenik szántott terület, anyaga termőföld, árok nincs mellettük.

* Téglás István: Néhány erdélyi adat a thrák lovas istenségekről. Arch. Értesítő 1906 434—66.

** Orbán B. br. A Székelyföld leírása. III. kt. 170—171. old.

Az első ezen vonulatok közül közvetlenül Szentkatolna község északnyugati szegletén a diluvialis terras az azon helyén kezdődik, a honnan évek előtt nagyobb római éremlelet került napfényre, és nyugatészaknyugati irányban egyenesen az alsótorjai castrum helye felé (a Benkő örökösök kertjének végében) húzódik; circa 2¹/₂ kilométernyire követtem vonulatát. A szentkatolnai végén páros vonulatban, divergálódva indul el, nyugatfelé eső darabja Futásfalva felé véve az irányt.

A második vonulat a sepsiszentgyörgyi vasúti állomás északkeleti végén, a vasút és az állami műút keresztezése mellett kezdődik, és mintegy 2 kilométer hosszúságban követhető a bereczki vasútvonal és a Bereczk felé vivő műút között, majdnem keleti irányban haladva.

A harmadik circa 4¹/₂ kilométeres vonulat a Brassó megyei Prázsmár község nyugati részén kezdődik, (a katonai spec. térkép 517-es mag. cottájánál), és majdnem teljesen nyugati irányban haladva, átmetszi előbb a brassó-bereczki vasútvonalat, majd a brassó-bereczki állami műutat, és Szászhermány község északi oldalán tart az Olt folyó áttörése felé, mindenütt a déli oldalán haladva el a Prázsmár melletti sík forrás vidékének.

Az Orbán B. báró által leírt réty-tatárhavi, továbbá a hargita-krizbai,* végül a bácsfalusi ** sánczok nagyjában mind északról-délnek húzódnak, magassak és annak megfelelően szélesek is, sok helyt meg van mellettük az árok helye, melyből anyaguk kiemeltetett. Ezen három új vonulatnál közös sajátságok, hogy mindnyájan kelet-nyugati irányban húzódnak, csekély magasságúak, árok nincs mellettük. Lehet hogy pusztá véletlen dolga, hogy a csúrog-ujvidéki, és a temesmegyei kettős sőt hármás nagyjában szintén észak-déli irányú, — és az apatin-csurogi kelet-nyugat irányban tartó vonulatok közt is hasonló viszony van. Minden commentár nélkül felhívom erre az érdeklődők figyelmét.

Kovászna, 1908 januárus 6.

Roediger Lajos.

* O. B. br. A Sz. I. I. kt. 68, 209, 232, 234. old. és III. kt. 20. old

** O. B. br. A Sz. I. VI. kt. 188. old.

IRODALOM.

MAGYARORSZÁG MŰEMLÉKEI. A vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából szerkeszti báró *Forster* Gyula, a műemlékek országos bizottságának elnöke. I. köt. 1905., II. köt. 1906. Budapest. Hornyánszky Viktor könyvnyomdája.

Magyarország ezeréves életében az európai művelődés minden hullámvérését megérezte. A nemzet életére azonban legmaradandóbb hatással a kereszténység volt az ő szellemével, intézményeivel és alkotásaival. Ezek során kimagaslának a szentegyházak, a vallás gyakorlatának ezen művészi otthonai. Romjaikban és emlékeikben ránk maradt egyházaink hiteles tanúi azon fölemelő ténynek, hogy a magyar nemzet a művészetek oltárán mindenha áldozott és hivatásához méltó művészeti tevékenységet foglalkoztatott. A középkor művészi styljei az új-korban tovább fejlődtek ugyan; de a török hódoltság másfélszáz éve tespedést és pusztulást eredményezett. A XVII. század végével meginduló restauratio nem hozott áldást a középkori művészet emlékeire. A felkapott barock és rococo styl művészi szempontból nem jelent fejlődést. S ha még hozzáveszszük, hogy ezen új egyházak rendszerint a középkori művészi emlékek szétszedett köveiből épültek meg, éppenséggel nem örvendhetünk a XVIII. század hatalmas építkezésének. S mivel ezenkívül nálunk a nemzet osztatlan figyelme a XVIII. század vége óta az alkotmány megvédésére és a politikai átalakulásra irányult, érthető, hogy a még megmaradt középkori művészi emlékek száma napról-napra kevesbedett. Épen ezért a Magy. Tud. Akadémia már 1847-ben jogosan panaszkolt fel, hogy a «miket elmúlt századok viharjai megkíméltek, lelketlenül vagy észre sem veszszük és legjobb esetben az idő pusztító fogának, semmit sem téve, zsákmányul engedjük, vagy magunk elveszesztjük, a legtisztességesebb romokat széthányatjuk, hogy új házaink néhány kövel olcsóbban épüljenek; a faragásokat szétszórjuk . . . falfestményeket bemeszelünk, hogy azok vagy vallási nézeteinket ne botránkoztassák, vagy tarkább képeknek engedjenek helyt . . .»

A bekövetkezett szomorú idők azonban nem voltak alkalmasak a művészeti emlékek védelmének szervezésére. Jó tíz év multával, 1858-ban, mégis megalakult a Magy. Tud. Akadémia archæologiai bizottsága, mely a műemlékek ismertetése céljából megindította az Archæologiai Közleményeket, az Archæologiai Értesítőt és a Magyarországi Régészeti Emlékeket. Az alkotmány helyreálltával *Pauler* Tivadar vallás- és közoktatásügyi miniszter 1872-ben ideiglenes bizottságot alakított a műemlékek fölvétele, lajstromozása, osztályozása és fentartása végett. Az 1881-iki törvény a Műemlékek Orsz. Bizottságát véglegesen szervezte, a melynek feladatát és ügykörét az 1902-iki szabályzat állapítja meg.

Ez a bizottság, melynek tagjai nemes idealizmusból és a hazai művészetek iránti lelkesedésből fáradoznak, harminczöt éves életében nagy feladatot oldott meg. Épületesen számol be erről báró *Forster* Gyula «*A műemlékek védelme a magyar kormány visszaállítása óta*» című bevezető cikkével. A befektetett költségek részletes kimutatása kapcsán bemutatja a visegrádi vár, az óbudai (Aquincum) amphitheatrum, a budai Rudas-fürdő, a lőcsei plébánia-templom, a lébényi apátsági egyház, a harinai ág. ev. román stülű egyház, a szepes-olaszi, jánosi és felső-regmeczi templom, a zsámbéki præmontrei egyház, az egri minaret, a nyirbátori minorita és ev. ref. templom, a besztérczebányai vártemplom, a pozsonyi szent-ferenczrendi és klarissa-egyház, az ócsai præmontrei prépostsági (ma ev. ref.) templom, a késmárki ág. ev. fatemplom, az ákosi ev. ref. templom, a vajdahunyadi és zólyomi vár, a budavári koronázó és a budapesti Szent István-templom, a kassai székesegyház, a bártfai plébánia-templom, a csütörtökhelyi kápolna, a jaáki apátsági templom, a máriafalvi és sárabai egyház helyreállításának módját; sőt tájékoz a magánosok és erkölcsi testületek által restaurált műemlékekre nézve is, a melyek során szemünkbe ötlük a Szent Márton tiszteletére avatott pozsonyi plébánia-templom, a soproni Szent Mihály-egyház s a temetői és a Szent János-kápolna, a pannonhalmi szent-mártoni főapátság, a tihanyi és a garam-szent-benedeki apátság egyháza, a körmöczbányai vártemplom és szentháromság-szobor, a budapesti belvárosi és a keszthelyi plébánia-templom, a pécsi székesegyház, a kisbényi præmontrei egyház, a nagybányai egykori plébánia-templom tornya s a bajmóczi és lékai vár. Mutatványul ezek egyikét-másikat — a visegrádi, zólyomi, bajmóczi, lékai és késmárki várat, a lébényi és garam-szent-benedeki apátsági templomot, az egri minaretet, a pozsonyi klarissák ttemplomát, a pécsi, kisbényi, ócsai, ákosi, bártfai, csütörtökhelyi, jaáki és máriafalvi templomot — nagyon sikerült reproductióban közli báró *Forster* Gyula s ezáltal mintát és biztosítékot nyújt, hogy a «Magyarország Műemlékei» külső csin és izlés dolgában magas színvonalon mozognak.

«*A Hunyadiak síremlékei*» címmel ugyancsak báró *Forster* Gyula vezet be rövid történelmi fejtegetésével a vitát, a melyet *Möller* István «*A Hunyadi-síremlékek anyaga és kivitele*», *Varjú* Elemér «*A Hunyadiak síremlékei a gyulafehérvári székesegyházban*», *Veress* Endre meg «*A Hunyadiak síremlékei és Castaldó*» cím alatt folytat. A kérdés a körül forog, hogy a gyulafehérvári székesegyházban levő három, úgynevezett Hunyadi-síremlék közül melyik kié? A kérdés nem új keletű; az Archæologiai Értesítőben *Boncz* Ödön és *Varjú* Elemér már 1899-ben vitatkozott róla. A három síremlék egyikére nézve nincs eltérés a véleményekben; hiszen a fedőlap párkányán olvasható felirat megmondja, hogy itt *ifjabb Hunyadi János*, a kormányzó öccse pihen. A másik két síremlék közül az egyik a «Magyarország Műemlékei»-nek I. táblája szerint Hunyadi János országkormányzó, a másik meg, a VI. tábla szerint, Hunyadi László síremléke volna.

Ezt a nézetet vallja *Möller* István említett cikkében, melyben a felfogásába ütköző tényeket a későbbi elfaragás elméletével iparkodik megfejteni. De nem szerencsésen; mert fejtegetéseinek sem a síremlékek anyagának kibányá-

szásáról szóló állítása, sem a hazai viselettörténet tanítása nem megy segítségére, sőt azokat egyenesen lerombolja.

Veress Endre nézete szerint is Hunyadi János országhormányzó síremléke az, melynek képe a «Magyarország Műemlékei»-nek I. tábláján látható, csak hogy a sírkő 1551-ből való, a mikor is ezt Castaldo János állította. A másik sírkő (a VI. táblán) meg nem Hunyadi Lászlóé, hanem Zapolyai Jánosé, az utolsó nemzeti királyé.

Veress Endre álláspontja sem fogadható el. Mert ő Ascanio Centorio XVI. századi olasz történetíró szavai után indul, de ezeket félreérti és rosszul értelmezi; a Zapolyai Jánosnak tulajdonított síremléken meg a hadviselet korhatározó tényei szólnak ellene.

Az igazság ebben a kérdésben Varjú Elemér részén van, a ki azt vallja, hogy Hunyadi János síremléke az, a melynek képét a «Magyarország Műemlékei» a VI. táblán adják mint Hunyadi László síremlékét. Az I. tábla meg egy eddig ismeretlen egyén XVI. századi síremlékét tárja elének. Varjú Elemér ezen eredményhez nagyon széles alapon nyugvó oklevéltári, heraldikai és viselettörténeti tanulmány alapján jut. Fejtegetései során, melyeket az *Archæologiai Értesítő* 1907. évi első számában tanulságosan egészít ki, különösen érdekes az a címertani bizonyítéka, melylyel kideríti, hogy *Hunyadi János edes anyja Zapolyai-leány volt*. A síremléken az apai és anyai címer elhelyezése és a XV. századi hadi viselet olyan szilárd alapot nyujtanak, hogy Varjú Elemér tanulmánya után a Hunyadi-síremlékek kérdését a tudománynak *eldöntöttnek* kell tekintenie, — oly értelemben, hogy a «Magyarország Műemlékei»-nek VI. táblája, melyet eddig Hunyadi Lászlóéknak tartottak, *Hunyadi János* országhormányzó síremlékét ábrázolja; az I. tábla meg, melyet eddig Hunyadi János síremlékének vélték, egy XVI. századi, ma még névszerint ismeretlen emberét.

Schönherr Gyula «*Corvin János síremléke a lepoglavai plébánia-templomban*» című dolgozatában előadja a Cillei Hermann gróf által Lepoglaván (Horvátország) alapított pálos kolostor templomában levő Corvin János-síremlék történetét és viszontagságait, kapcsolatban annak szakszerű leírásával és a rá vonatkozó feliratok értékének kritikai megállapításával.

A «Magyarország Műemlékei»-nek tárgyalási sorrendjét követve, báró Forster Gyula «*Capistrano János arczképe*»-ről szólóban Vivarini Bertalannak, a velencei iskola egyik előkelőségének a párisi Louvrebán levő alkotását, a mely Capistrano János arczképe, mutatja be és írja le s ezenkívül elbeszéli a Capistrano János hamvainak sorsára vonatkozó véleményeket. Kiegészítésül bemutatja Capistrano János ezüst serlegét a rajta levő Bold. Szűz, Szent Lajos és Szent Bernandin képekkel. Ezek után megemlékezik még Martinuzzi György bibornok fafeszületéről s őt tollhibával ferenczrendi szerzetesnek mondja, pedig pálos volt.

A «*Hunyadi János korabeli építészeti emlékek*»-ről Moller István értekezik. A vajdahunyadi vár, a vajdahunyadi és kolozsvári ferenczesek temploma és kolostora s a temesvári vár és palota megemlézése után, Hunyadi Jánosnak különösen erdélyi építkezését, és pedig az alapjaiból fölépített tövisi s a helyreállított maros-szent-imrei és alsó-orbói templomot írja le. Majd meg a gyula-

fehervári székesegyházra nézve a műépítő szakértelmével megállapítja az első építés idejét s az időnkint végbement átalakításokat és javításokat s ezek művészi értékét. Az első építésnél és az átalakításnál francia művészek munkáját látja itt, a kiknek mesterjegyeit is ismerjük. Az ujkori restaurációk művészietlen irányának a gyulafehérvári székesegyházon is végzett rombolása kész-teti Möllert erre az óva intő figyelmeztetésre: «Ma már érvényre kell jutni annak az elvnek, hogy a műemlékeken mutatkozó, műbecscsel bíró összes korok tiszteletben tartassanak és történelmi alapon meghagyassanak a saját jellegükben, szigorú korhűségben. A helyreállítás csak az okvetlenül szükséges anyagcserére szorítkozzék, biztosítási jelleggel birjon és minden egyes kő, mely elég hordképes, maradjon meg a maga helyén, a maga alakjában és patinájában.»

«Az esztergomi szép templom főkapujának maradványai»-t, a rájuk vonatkozó történeti előzmények kapcsán, báró Forster Gyula mutatja be és írja le. Nagyon érdekes a Szent Pál feje és két feliratos részlet, melyeket értekező megfejtve és kiegészítve közöl.

Ugyancsak báró Forster Gyula ismertet két harangot Mátyás király idejéből. Itt szerző széles alapra helyezkedik, midőn a harang használatának általános történetét előre bocsátja s ezután a hazai legrégebb latin és magyar feliratos harangokat ismerteti meg s ezen keretbe illeszti be a korosi és lautenbach-i harangok leírását. Itt főleg az kapja meg a figyelmet, midőn a lautenbach-i harang és az esztergomi XII. századi székesegyház tympanonjának feliratát (Mentem Sanctam, Spontaneam, Honorem Deo et Patriæ Liberationem) Szent Ágotha legendájából fejti meg s ezzel több régi helytelen magyarázatot igazít helyre.

«A budavári Halászbástya és a domokos-szerzetesek templomának romjai»-ról szólóban elmondja báró Forster Gyula, hogy a Halászbástya építése alkalmával miként jöttek a Domokosok régi templomának nyomára? mit találtak itt? s a kiásott gothikus templom szentélyét miért nem hagyták a föld felett nyitva, minden idők nemzedékeinek állandó szemléletére?

Az ismertetett dolgozatok mindegyikében szebbnél-szebb nyomású képek díszítik és magyarázzák a szöveget. Így a Hunyadi-síremlékeken és részleteiken kívül látható: Kinizsi Pál és Uzdolyai Myslenovith Márk sírköve, zárókő és oszlopfők Vajda-Hunyadról, a Zapolyaiak, Hunyadiak és Szilágyi címere, Zapolyai János király pecsétje, a kaputorony lépcsőinek ajtaja Vajda-Hunyadról, Corvin János síremléke Lepoglaván és ennek felirata, a gyulafehérvári székesegyház főkapuja, Capistrano János arczképe Vavarini Bertalantól, Capistrano János serlege, a maros-szent-imrei templom, a tövisi templom feliratos kapuja, a vajdahunyadi vár kápolnájának ajtaja a Hunyadi-czímerrel, Szent Péter és Szent Pál alakja s feliratok az esztergomi szép templom főkapujáról, a korosi templom harangjának felirata 1468-ból, a Domokosok budavári temploma szentélyének és északi oldalának alaprajza, sírkövei (8) s az északi torony keleti oldala.

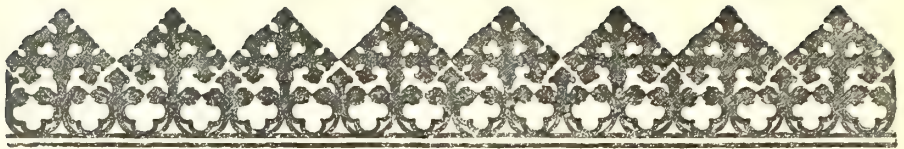
A Műemlékek Orsz. Bizottságának 1902-ben kifejtett működéséről szóló részletes jelentést az első kötetben (171—544. l.) követi még «A műemlékek országos bizottsága rajztárának jegyzéke» és «Magyarország régi falképeinek

jegyzéke és irodalma.» Mind a kettő *Gerecze Péter* dolgozata. Az egész *második* kötet is, «*A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma*» címmel, 706 ívoldalon, *Gerecze Péter* rendkívüli szorgalmának terméke. *Gerecze* mind a három dolgozatban megyéről-megyére megy és betűrendben felsorolja mindazon helyeket, melyeknek rajza a Műemlékek Orsz. Bizottsága rajztárának jegyzékében, vagy falképe és emléke jegyzékben, irodalomban vagy a valóságban fenmaradt, s közli az ezekre vonatkozó irodalmat.

Nagy elismeréssel emelem ki azt a nagy munkásságot, melyet *Gerecze Péter* ezen dolgozatai megkészítésénél kifejtett. Nem elégedett meg a Műemlékek Orsz. Bizottsága irat- és rajztárának s gyűjteményének átvizsgálásával, hanem az idevágó feldolgozott és gyűjteményes munkák egész sorozatát áttanulmányozta. Igaz, hogy az egyes helyek vármegyékbe osztásánál itt-ott fordul elő hiba vagy csere; de ez nem olyan nagy baj, — hozzáértő ember ezt a hiányt könnyen pótolja vagy kiigazítja. *Gereczének* ez a három dolgozata a hazai archæologia munkásaira nézve nagy jelentőségű. Mi, szakemberek eddig lépten-nyomon éreztük olyan műnek a hiányát, mely az eddigi irodalmi eredményekről beszámol; s minden egyes műemlék tanulmányozásánál az illetőnek magának kellett az összes irodalmat végig böngésznie, hogy tudja, mit és kik írtak eddig a kérdésről. Ezen áldatlan állapotnak a feldolgozott s részben a forrás-munkákra nézve is véget vet *Gerecze* hármas munkálata. Az nem igen befolyásolja ezen dolgozatok hasznavehetőségét, hogy *Gerecze* ezekbe a szigorúan tudományos dolgozatokat, az egyszerű tudósításokat, sőt a népszerű közléseket vegyest fölvette. Hiszen a monographusra vagy az összefoglaló íróra éppen az a fontos, hogy a tárgyára vonatkozó összes irodalomról értesüljön. Az értékes és nem értékes munkálatok megállapítása és elkülönítése az ő feladata. Szerencsére, *Gerecze* dolgozatai mind az egyházi, mind a világi műemlékeket és ezek ábrázolásait felölelik s így a mindkét téren mozgó irodalmi tevékenység utját egyengetik. A pontos név- és tárgymutatók ezen feladatnál sikerrel munkálnak közre. Szó sincs róla, hogy *Gerecze* helyrajzi jegyzéke minden meglevő műemléket felölel. De mint ezen a téren úttörő munka, a magyar archæologia munkásainak megbecsülhetetlen eszköze leszen; s másrésről fölkelte az érdeklődést hazánk egyes helyeinek műemlékei iránt és lehetővé teszi idővel azon műemlékek sorozatának egybeállítását, melyeknek fentartására a tulajdonosokat törvény kötelezi.

A «*Magyarország Műemlékei*»-nek két első kötete, báró *Forster* Gyula, a Műemlékek Orsz. Bizottsága buzgó elnökének gondos és fejlett ízlésű szerkesztésében, jelzi azt a nagy feladatot, mely ezen országos kiadványra várakozik. Hazai, főleg restaurált művészi emlékeink szakszerű leírása, ismertetése és közlése a hivatása. Az anyagi eszköz a magyar törvényhozás biztosította évi 6000 korona révén rendelkezésére áll. Most már csak a hivatott szakfelek kiszemelése és foglalkoztatása van hátra, hogy közös erővel és okos munkafelosztással tudományos méltatásban és művészi bemutatásban részesüljön ezen nagyszabásúnak tervezett kiadványban mindaz, a mit a művészet a magyar haza földjén egykor megalkotott.

Dr. Békefi Remig.

KÜLÖNFÉLÉK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi január hó 28-án a Magyar Tudományos Akadémia heti üléstermében tartotta, a folyó évben első rendes havi ülését.

Jelen voltak dr. báró *Forster* Gyula másodelnök elnöklete alatt dr. *Boncz* Ödön, dr. *Gerecze Péter*, *Halaváts Gyula*, *Huszka József*, *Kunvári Fülöp*, dr. báró *Nyáry Albert*, *Téglás Gábor*, *Vásárhelyi Géza* igazgató választmányi tagok és nyolcz más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván, dr. *Márton* Lajos értekezett a gyöngyösi skytha sírleletekről, azok bemutatásával.

A hivatalos jelentések folyamán *Roska* Márton egyetemi tanársegéd Kolozsvárról, dr. *Buday* Árpád egyetemi osztályarchæologus Kolozsvárról, a gömörmezei múzeum Rimaszombat (mindhármát ajánlja a titkár) és *Tóth Kurucz* János, Budapestről (ajánlja dr. *Finály* Gábor) a társulat rendes tagjával megválasztatnak.

Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. *Boncz* Ödön és *Vásárhelyi* Géza ig. vál. tagokat kérvén föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

(GYÖNGYFÜZŐ BONA.) A gyöngyfűzők (gemmitrisores, Perlenhäfter) egy czéhben voltak a képirókkal és képfaragókkal, ők voltak a mesterei az egyházi ruháknak. Itt közöljük egy 16-ik századbéli gyöngyfűző mester levelét:

Én Bona gyönghfzew Erdélyi, vallást teszek ez levelemnek rendiben, hogy én feleltem az cassai bíró uramnak ez tiszteletes személyek előtt, mint *Leokes Mihály* esküdt polgár és *Pap Antal* cassai előtt, hogy én *Egré* megyek és az inast, *Andrást*, az ki énnálam tanul, az néhai *Warga Simon* fiát velem viszem *Magochy* asszonyomnéhez és mihelyt ott *Egren* az mívet elvégzem, tehát az inast *Andrást* visszahozom *Cassára* avagy minden okvetetlen és bántás nélkül, ha továbbá valahová mennék, az cassai bíró uramnak megküldöm és ötöt, az inast velem Erdélybe nem viszem. Ennek bizonyosságára adtam ez levelet az én tulajdon pecsétem alatt. *Cassán* költ gyortyaszentelő (így!) boldog-asszony napján, anno 1566.

Eredetije papiroson, rányomott pecséttel, *Kassa* város levéltárában 2684. szám alatt.

Kemény Lajos.

HEROLD BOLDIZSÁR. A két *Herold* testvér, az egyik *Farkas Jeromos*, a második *Boldizsár*, *nürnbergi* származású jeles érczöntő volt. *H. Farkas*

Jeromos Nürnbergben működött s ott is halt meg az 1693-ik évben. Az 1683-ik évben öntötte Nepomuki sz. János szobrát, mely Prágában van.

H. Boldizsár, született 1625-ben, fiatal korában *Pozsonyban* telepedett meg s műhelyéből (1648—1669) több ágyú és harang került ki magyarországi várak és templomok számára.

Legrégibb datált műve, az egyházas-gelleyei (Pozsony várm.) harang, melynek felirata: Balthazar Herold hat mich gossen, aus Feuer und Hitz bin ich geflossen In Pressburg Anno 1648.¹ A karancsberényi gróf Berényiek részére 1650-ben öntött ágyúai a Magyar Nemzeti Múzeumba Budapestre kerültek; feliratuk: Karancsberényi Berényi Gyeörgy 1650, ez alatt: Hogyha Isten Velünk Ki Lészen Ellenünk, legalul: Me Fundit Balthasar Herold in Presb(urg).²

A trencsénmegyei Zay-Ugróczon levő harangján: Aus Feuer und Hitz bin ich geflossen, Balthasar Herold hat mich gosen in Pressburg 1653; rajta van a Zayak címere. Az 1656-ik évből két harangja ismeretes, egyik a nagyteveli (Veszprém várm.) s felirata: Balthasar Heroldt goss mich in Pressburg 1656. A győrvármegyei Bődöge-Markota reform. templom harangján: Balthasar Herold goss mich in Pressburg 1656.

Harangjai vannak a veszprémmegyei Leányfalun és Magyar-Barnagon a reform. egyházban; az elsőn: Me fecit Balthasar Herold Anno 1668, a másodikon: Me fecit Balthasar Herold Posenii Anno 1669. Ez magyarországi működésének *utolsó* nyoma.

Ez időtájban Bécsbe költözött s 1675-ben már itt öntött a pozsonyvárosi főtemplom számára két harangot alakos domborművekkel; egyiken a feszület és Mária a kisded Jézussal, felirata: Me fecit Balthasar Herold Viennæ anno 1675. a másikon a Patrona Hungariæ és sz. Márton domborművű alakja. Egy évvel később öntötte a pozsonymegyei Szent-Antalon levő harangot, a mint a felirat tanúsítja: Balthazar Herold Viennæ anno 1676. me fecit.

A bécsi császári műtörténelmi gyűjteményekben őrzik azt a Mária szobrot, melyet III. Ferdinánd király a fejtérhegyi csata emlékére öntetett Carlone építőmester és H. Boldizsár közreműködésével.³ Ugyancsak Bécsben van a Szűz szeplőtlen fogantatását ábrázoló műve Claudia Felicitas császárné sírelmén. Műveivel Berlinben és Párisban is találkozunk.

Meghalt Bécsben az 1683-ik évben 58 éves korában.⁴

Kemény Lajos.

¹ Archæologiai közlemények. I. 84. lap.

² Századok. 1874. 429 l.

³ Führer d. d. Sammlung d. Kunstindustr. Gegenstände. 28 l.

⁴ A harangokról való adatokat lásd báró Forster Gyula, Magyarország műemlékei. Második kötet. Dr. Gerece Péter, A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma. Budapest, 1906

KÖNYVÉSZET.

Szerkeszti *Szűka Géza.*

Általános művek.

ARNTZ, L., Die Erhaltung und Erweiterung unserer Landkirchen. L. Schwann, Düsseldorf, 1907.

BAYARD, E., Les arts et leur technique. 8-r. 276 o. Paris, Delagrave.

Belgique. Inventaire des objets d'art, conservés dans les établissements publics, publiés par les soins de la Commission royale des monuments de Belgique. Province d'Anvers. 8. r. 200 o., képekkel, Anvers, Kennes, 1906.

BERGNER, H., Handbuch der bürgerlichen Kunsterthümer in Deutschland. 2 kötet. 790 á. Leipzig, A. Seemann, 1906. 18 Mk.

BERGNER, H., Handbuch der kirchlichen Kunsterthümer in Deutschland. 8-r. 2 kötet. Leipzig, 1906.

BODE, W., Denkschrift, betreffend Erweiterungs- und Neubauten bei den Kgl. Museen in Berlin. Als Manuskript gedruckt. Berlin, Februar, 1907. 4-r. Imberg und Lefson.

BODE, W., Kunstmuseen, ihre Ziele und Grenzen. (Internat. Wochenschrift für Kunst, Wissenschaft und Technik. Heft I. 1907.)

BRUNNS, H., Kleine Schriften, gesamm. von H. Bulle und H. Brunn. III. kötet. Leipzig és Berlin, B. G. Teubner. 14 Mk.

CONWENTZ, H., Denkmalspflege. Aus dem XXVII. Verwaltungsbericht des Westpreuss. Provinzialmuseums für 1906.

CONWENTZ, H., How to promote interest in Museum collections. Bristol, The Museum's Journal, vol. 6. 1906. 8-r.

DAY, Lewis F., Alte und neue Alphabete. Für den praktischen Gebrauch nebst einer Einleitung über «Die Kunst im Alphabet». 2-ik kiadás. Leipzig. Hiersemann.

DEHIO, M. G., Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler. II. Berlin, Wasmuth, 1907.

Denkmalspflege, Siebenter Tag für, Braunschweig, 27 u. 28. Sept. 1906. Stenographischer Bericht. Berlin, 1906. 174 o. 8-r. *Benne*: Hager u. Haupt, Bemalung und Konservierung mittelalterlicher Holz- und Steinskulpturen. Reimers, Die Instandsetzung alter Altarbilder, erläutert am Flügelaltar von Haverbeck, stb.

EHRENBERG, Herm., Handbuch der Kunstgeschichte. 6. kiad. 314 á. Weber, Leipzig, 1906. 6 Mk.

ERRERA, Is., Catalogue des broderies anciennes à Bruxelles. 8-r. V + 64 o., 9 á. és 20 t. Bruxelles, Lamartine.

FETT, H., Gamle Norske Hjem Hus og Bohave. 4-r. Kristiania. 180 o. 1906.

FORRER, R., Reallexikon der prähistorischen, klassischen und frühchristlichen Altertümer. 8-r. VIII + 944 o. Berlin u. Stuttgart, 1907.

GSELL-FELS, Dr. Th., Rom und die Campagna. Leipzig, Meier, 1906.

GURLITT, C., Historische Städtebilder: VII, Breslau. Berlin, Wasmuth.

KISA, A. C., Geschichte des Kunstgewerbes von seinen Anfängen bis zur neuesten Zeit. Berlin, 1906. Hillger. k. 8-r. 92 o., 61 á. 30 Pf.

KRETSCHMER und ROHRBACH, Die Trachten der Völker. 3. kiad. 25 fűzet

(megjelenésben van). Leipzig, Bibliograph. Anstalt: A. Schumann.

KUHN, Joh., Die Bemalung der kirchlichen Möbel und Skulpturen. L. Schwann, Düsseldorf, 1907.

La documentation et l'iconographie. (Extrait du Bulletin de l'Institut International de Bibliographie.) 1906. 29—80 o. Bruxelles. (Műtárgyokról való fényképeknek egy nemzetközi archivumát tervezi.)

Lexikon, Allgemeines — der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart. 8-r. I. Bd. Aa—Antonio de Miraguel. XII+600 o., Leipzig, 1907.

LIPPERHEIDE, Fr. Frh. v., Spruchwörterbuch. 1907. 13.50 Mk. (30000 idézet.)

NEUSEL, M. V., Kurzer Abriss der Kunstgeschichte. 3. kiadás. Schwick, Innsbruck, 1906.

Österreichische Kunsttopographie. (= k. k. Zentral-Kommission für Kunst- und historische Denkmale). Bd. I. Polit. Bezirk Krems. 4-r. XXIV+608 o. Wien, 1907.

RATHGEN. — Zerfall und Erhaltung von Alterthumsfunden aus Stein und Ton... mit besonderer Berücksichtigung ägyptischer und babylonischer Funde. 1906. 8-r. (Aus: Thonindustrie-Zeitung.)

REINACH, S., Apollo. Histoire générale des arts plastiques. 3. kiad. 16-r. XI+336 o. metszetekkel. Paris, Hachette. 7.50 frs.

REINACH, S., Apollo. Illustr. manual of history of art throughout the ages. New rev. edit. by author. N. 8-r. London, Heinemann, 1907. 368 o. 6 sh.

ROSENBERG, Ad., Geschichte des Kostüms. 4-r. Berlin, 1907.

RUSCONI, A., La villa, il museo e la galleria Borghese. (Istituto d'arti graf.). Bergamo, 1906.

SACKEN, Ed. v., Die Baustile. Lehre der architekton. Stilarten von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. 16. Aufl. Neu bearb. u. vervoll. v. O.

Gruner. K. 8-r. Leipzig, Weber. X+229 o. 1906. 2.50 Mk.

SCHNEIDER, Friedrich, Studien aus Kunst und Geschichte, zum siebenzigsten Geburtstage gewidmet von seinen Freunden und Verehrern. N. 4-r. XXVII+584 o., táblák és arczkép. Herder, Freiburg i. B., 1906.

SCHUBRING, Dr. Paul, Das Kaiser Friedrich-Museum. (Moderner Cicerone. Berlin, I.) 276 o., 2 alapr. Union, Deutsche Verlagsgesellschaft, Stuttgart, 1906. 4.50 Mk.

Siebenter Tag für Denkmalspflege. Strassburg, 27. und 28. September 1906. Stenographischer Bericht. Berlin, W. Ernst u. Sohn.

SPRINGER, Ant., Handbuch der Kunstgeschichte. V. Das XIX. Jahrhundert. 3. Aufl. bearb. u. ergänzt von Osborn, Max. 490 á., 25 t. E. A. Seemann, Leipzig, 1906. 10 Mk.

SPRINGER, A., Handbuch der Kunstgeschichte. Leipzig, A. Seemann, 1906.

STANGE, Alb., Das Deutsche Museum. München, 1906.

THODE, H., Ein letztes Wort vor der Entscheidung über das Heidelberger Schloss. 8-r. Winter, Heidelberg, 1906. 20 Pf.

WAGNER, E., Über Museen und über die Grossherzoglichen Staatssammlungen für Altertums und Völkerkunde in Karlsruhe. 8-r. Karlsruhe, Altertumsverein. 60 Pf.

WINTER, F., Die Kämme aller Zeiten von der Steinzeit bis zur Gegenwart. Eine Sammlung von Abbildungen. Leipzig, H. A. L. Degener, 1907.

Öskor.

BIEDENKAPP, G., Der Nordpol als Völkerheimat. 195 o. Jena, Costenoble, 1906.

BUTTIN, Ch., Les anneaux-disques préhistoriques ou les Tchakras de l'Inde. 8-r., 70 o., ábrákkal.

BUTTIN, Ch., Les Tchakras du Cirque. Annecy, Alex, 1907.

DRIESMANS, H., Der Mensch der Urzeit. Kunde über Lebensweise, Sprache und Kultur des vorgeschichtlichen Menschen in Europa und Asien. XVI + 198 o. Stuttgart, Strecker u. Schröder.

EVANS, Arth. J., The prehistoric tombs of Knossos. I. The cemetery of Zafer Papoura. II. The royal tomb of Isopata. 13 t., 147 á., XXIII + 172 o. London, 1906.

GORJANOVIČ-KRAMBERGER, Der diluviale Mensch von Krapina in Kroatien 50 á., 14 t., 200 o. Kreidel, Wiesbaden, 1906. 50 Mk.

HAUSER, O., La Micoque. (Dordogne). Die neuesten Ausgrabungen auf —, und ihre Resultate für die Kenntniss der paläolithischen Kultur. I. 1906—1907. 4-r. Basel, 1907.

HERMANN, Zum Solutréen von Miskolcz. Mitt. d. anthrop. Ges. in Wien. 1906. XXXVI. 1—110.

HOERNES, Die neolithische Keramik in Österreich. Jahrb. d. Zentralkomm. Wien. III. köt. 1905.

KOCH, P., Mythen und Sagen der Bibel und ihre Übereinstimmung mit der Mythologie der Indogermanen. Walther, Berlin, 1907.

KOLLMANN, Dr. Jul., Handatlas der Entwicklungsgeschichte des Menschen. I. Teil. 340 á., 8-r. G. Fischer, Jena, 1907.

LÖHR, M., Volksleben im Lande der Bibel. 134 o. Quelle u. Meyer, Leipzig, 1907.

Manuel de recherches préhistoriques. Publié par la société préhist. de France. 205 á. és 4 t. Paris, 1906.

MERTINS, O., Wegweiser durch die Urgeschichte Schlesiens. Breslau. 8-r. Preuss et Jünger, 1906.

MUCH, Matthaeus, Trugspiegelung orientalischer Kultur in den vorgeschichtlichen Zeitaltern Nord- und Mitteleuropas. 144 o., 50 á., Costenoble, Jena, 1907.

PIČ, I. L., Le Hradischt de Stradonitz. Ouvrage traduit du Tchèque par Joseph Déchelette. 58 t., 135 o. 4-r. Leipzig, Hiersemann, 1906.

PIČ, I. L., Die Urnengräber Böhmens. XXIV + 420 o., 100 t., 91 á. Hiersemann, Leipzig, 1907.

PIETTE, Ed., L'art pendant l'âge du renne. Album de 100 pl. dessinées par J. Pilloy. (kiad. Henry Fischer). Paris, Masson et Cie, 1907. IV + 112 o. fol.

REINHARDT, L., Der Mensch zur Eiszeit in Europa und seine Kultur-entwicklung bis zum Ende der Steinzeit. München, Reinhardt, 1906. 8-r.

SARASIN, P., Zur Einführung in das prähistorische Kabinett der Sammlung für Völkerkunde im Baseler Museum. 52 o. Helbing, Basel, 1906.

Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift. Zeitschrift d. Schles. Altertumsvereins. Herausg. v. W. Grempler u. H. Seger. Ú. f. IV. k., n. 4-r. Breslau, 1906.

SCHMIEDEL, O., Primitive Religion bei Natur- und Kulturvölkern. 23 o. Programm. Eisenach, 1907.

SCHWALBE, G., Studien zur Vorgeschichte des Menschen. 228 o., 62 á., 4 t. Stuttgart, E. Nägele. 1906.

SCHWEINFURTH, G., Deutsch-französisches Wörterverzeichnis der die Steinzeit betreffenden Litteratur. 1906. 8-r., hely nélkül.

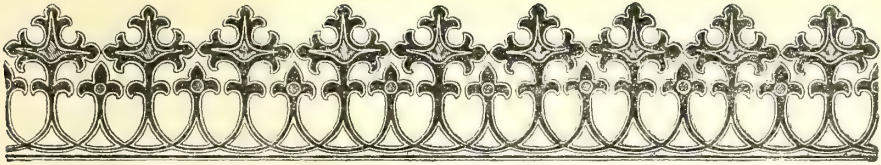
STEIN, L., Die Anfänge der menschlichen Kultur. Leipzig, Teubner, 1906. 8-r.

STEPHAN, Dr. E., Südseekunst. Beiträge zur Kunst des Bismarckarchipels und zur Urgeschichte der Kunst überhaupt. Aus dem Kgl. Museum für Völkerkunde zu Berlin, mit Unterstützung des Reichsmarineamts herausgegeben. Reimer. Berlin, 1907.

STERN, E. von, Die prämykenische Kultur in Süd Russland. Moskau, 1906.

THIEULLEN, A., Les préjugés et les faits en industrie préhistorique. Etudes préhistoriques. Larousse, Paris, 1906.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

ADATOK AZ ERDÉLYI FÉRFIVISELET TÖRTÉNETÉHEZ A XVII. SZÁZADBAN.

A férfiviselet a XVII. században Erdélyben némi tekintetben eltérő irányban fejlődik a magyarországitól. Míg Magyarországon már a XVI. század utolsó évtizedeiben a kurta dolmány és mente kezd divatba jönni, — addig Erdélyben be egészen a század derekáig tartja magát a hosszú, kaftánszerű dolmány s a bokáig érő boér mente. A szász urak és jómódú városi polgárság hódol a fényes magyar divatnak, de jellemző, hogy a szablyát nem viseli hozzá, megelégedvén fegyver helyett az ezüstgombos nádpálcza használatával. E mellett azonban átveszi Németországból a ránczos és galléros könnyű palástot, melyet gyakran még a mente fölébe vetve is visel.

A német és hollandi egyetemeken tanuló szász és református magyar ifjak magukkal hozzák a németes spanyol viseletet, a hosszú tógát, a nagy kerek gallért s a széles karimájú nagy nemez kalapokat, melyek a papok, tanítók és deákok testületének sajátos s a nemzetitől teljesen elütő megjeleneést kölcsönöznek.

A szomszédos Oláhország bojárjai, parasztsága és papjai a gyakori és élénk társadalmi és kereskedelmi összeköttetésnél fogva, különösen az erdélyi oláhság viseletére vannak állandó befolyással.

Az úri viseletben a *mentét* és *subát* leginkább panyókára vetve viselték, de arra is találunk példákat, hogy csak félig öltötték fel. Egyaránt használatban voltak az ujjas, ujjatlan és csonka ujjú menték, gyakran vállig érő nagy prémgallérokkal és elől galandos, vagy zsinóros gombszáras nagy szövött gombokkal. A *süveg* vagy *kucsma* zacskója e korszakban meghosszabbodik s prémes karimája, hol középen, hol oldalt, be van hasítva. A lábbelit illetőleg, *sarut*, vagy bakancsot csak a köznép viselt. Az úri rend térden alul érő s elül gömbölyűen kanyarított s elül magasabb szárú csizmát és a kurta *deli csizmát* viselte, bár elvétve még *bőr kapcsát*, sarut is látunk. A térden felül érő s azután legyűrt szárú csizmákat, vagy *szekernyék*et ismét, a közrendűek, kocsisok, lovászok hordták. A hajviseletet illetőleg általában török módra borotválták a fejet s ehhez nagy szakált viseltek. *Apor Péter* írja, hogy Erdélyben a nős emberek rendszerint szakált viseltek.

A derekat rendszerint selyem, vagy színes *szövetövvel* kötötték át, melyet a század második felében *zsinórövvel* váltanak fel.

1. Rákóczi Zsigmond fejedelem.

2. II. Apafy Mihály fejedelem.

3. Nemesek a XVII. századból.

4. Hajdú a XVII. századból.

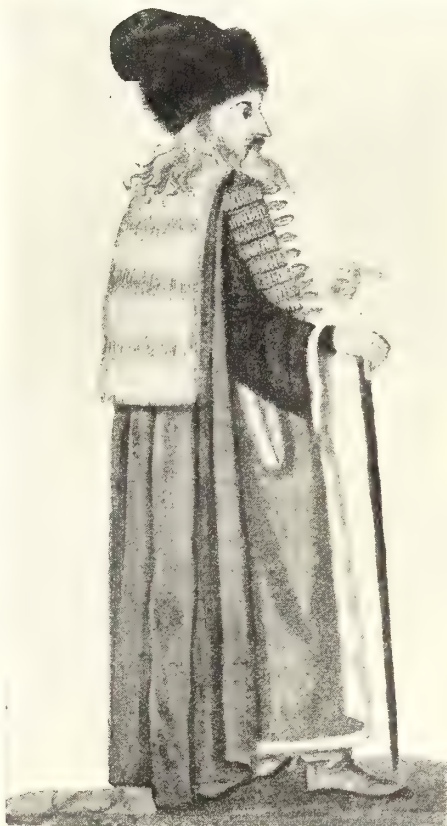
1. Szász ifjú

2. Előkelő szász.

3. Nagyszebeni szász királybíró.

4. Brassói főbíró.

A XVII. század végső évtizedeiben a török hatalom és befolyás megszüntével a viseletben közel másfél századon át kimutatható törökös befolyás is egyszerre megszűnik. A hosszú jancsárdolmány helyett a kurtánka jön divatba, rézsútosan, *csákóra vágott* szárnyakkal. Eltűnik a papucshordás és fejbortválás divatja is, helyette francia módra a vállakra omló fürtös hajviselet lépven életbe.

Az egyes öltözetdarabokat illetőleg, a legalsó volt a fehér vászon, vagy gyolcs *ing* és a mai formájú bő *gaty*a. A *felimeget* régebben a pánczél alatt hordták s azért *pánczélíngnek* is mondták. Közvetlen az ing fölé öltötték a *dolmányt*. Mellény a század végéig ösmeretlen volt. Úgy látszik francia mintára csak a következő században terjedt el. A dolmány rendszerint ú. n. kutyafüles ujjhajtókával bírt. A jancsárdolmány szárnyait, hogy a járást ne akadályozza, gyakran két oldalt az övbe dugták be. A béleletlent *félszer dolmány*-nak s a béleletet *kétszer dolmány*-nak is nevezték.

E század férfiviseletében, a dolmányoknak megfelelően a menték is hosszú, vagy *boér* menték és kurta menték voltak.

A *palást* részint ujjatlan, olykor azonban földigérő *sípujjakkal* van ellátva. A *köpenyegnek* ujjai vannak. A *szűr* a mai formájú, négyszögletű gallérral, a *guba* szintén a mai forma, szintúgy a népies *ködmön* is. A *kaczagány* a dísz- és hadiöltözethez tartozott és párducz-, farkas- vagy medvebőröből készült.

A *nadrág* a régi magyaros forma szerinti szűk szárú volt és a derékon szíjjal kötötték össze. A század második felében, rendszerint más színű *sala-várit*, vagy *salavárdit* is húztak reá.

A *csizma* citromsárga, karmazsinvörös, sőt kék szattyanból is készült, a közönségesebbeket pedig fekete kordoványból, vagy bagariából csinálták.

A csizmára e században a *sarkantyút* már felszegezték, míg az előző korszakokban felkötve hordták.

E korszakban a nőekkel egyidejűleg a férfiak is viselnek *karmantyút*. Különösen a szász földön van divatban, hol az előkelő férfiak és polgárok egyaránt hordanak bársonyból készült, szőrmével bélelt és egész nyestből csinált karmantyúkat. (III. Tábla. 2—4. sz. képeink.)

A fegyverzet, már a hadi viselethez tartozván, ezúttal tanulmányunk keretén kívül esik. Annyit azonban meg kell említenünk, hogy a *szablya* az úri viselet elengedhetetlen kelléke volt, s hogy Erdélyben a fejedelmi méltóság jelvénye volt a *buzogány*, mely e korban gömbfejű, vagy gerezdes.

Az erdélyi viselet történetének épen ezen korszakára nézve legbecesebb forrásunk, az egykorú és így szemtanú *Apor Péter*, a kinek művéből,* kapcsolatban itt bemutatandó képeinkkel némely jellemző adatot még ideigtatunk:

Egyszer az fejedelemasszony adván ki udvartól két előrenden való frajját, abban az lakodalomban tengerszín bársony köntösben volt Apaffi Mihály, az akkori szokás szerint az mentéjén leeresztett posztó lévén, kívül lévén az nusztt béllés az posztón, az fejében akkor hosszú nuszttos süveg volt, köves medályban

* *Metamorphosis Transylvaniae*. Magyar Történelmi emlékek: II. o. 11. k. Pest, 1863 337., 346., 347. l.

álló kolcsagtoll benne, mint egy tisztító seprű olyan szélyesen, — olyat pedig másnak nem volt szabad viselni. (Rákóczy Zsigmond is ilyet viselt. I. Tábla. 1. sz.)

Az nagyja az embereknek nusztoz süveget viselt pompára, medály rajta s abból kolcsagtoll állott ki; de csak az közönséges főemberek is, ha csak jóféle gyöngyből csinált bokkrétát is viseltenek; nyárban pedig az ifiak virágból való bokkrétát is tettenek süvegekben, feljül tévén az köves, vagy gyöngyös bokkrétát. Az úrfiak két, három, némelykor négyszerű nusztoz, farkas süveget viseltenek, abban forgó vagy kerecsen- vagy rárótoll volt, kétfelé kifordulván, néha összemenvén; némelyek sastollas forgót, de az úrfiak is többnyire mind egy pár ráró- vagy kerecsentollat, aranyból csinált és drágakövekkel megrakott forgóban. De mindenekfelett gyönyörűséges volt, mikor három szál darutollat köves medályban rakva tettek az ifjak süvegekben. Akkor sok darvakat tartottanak fejedelem, urak, főemberek udvarában és mivel az darvak többnyire szürkék, kiszedték az tollakat szép gyengén, s fa olajat öntöttek az tolla tokjában s ismét helyre rakták az kiszedett tollakat, úgy fejrredtenek meg. Mikor az olyan úrfiak darutollas süvegben lódingoson, tarsolyoson felültenek üszely berzsényen veresen festett köves, gyöngyös, klárisos szerszámokkal, arannyal szótt portai czafrangokkal felöltötött lovakra, annak is homlokán bársonyra varrott, drága medályban rakott három s néha két szál darutoll, lévén ezüst kengyelekben lábai, csizmáján aranyos sarkantyú gyémánttal, vagy rubinttal, smaragddal megrakva, utána az sastollas párducz-, tigris- farkasbőrös szolgál, azokon nagy ezüst, aranyos gombok, egynéhány rend ezüst lánczokra szorítva, elől az elkészített, sok képen cifra vezeték paripák, megugratta szép moderatióval magát a lovon, fútták az török sípot, trombitát; bizony akármely király udvara Európában cum recreatione megnézhetette volna. Az ifjú legények, az kiktől kitölt, viseltek ezüst, aranyos tollas buzogánt, bársonnyal volt borítva az nyele, az régi pedig ugyan ezüstös, aranyos; az kiktől pedig oljan ki nem tölt, vas buzogánt viselt, az nyele ezüstös aranyos volt, némelyek pedig hasonló nyelű vagy cifra baltát, vagy csakánt viseltenek. Az mely ifjú legénytől az sem tölt ki, tatárkorbácsot viselt. Téli keztyűt ki párduczbőrből, ki hiúz borból, ki rókaborból viselt, az nyári keztyűnek híre helye sem volt.

Az uraknak, első főrendeknek az pompára való mentéjek hosszú volt, annak nagy hosszú széles galléra, hogy majd az háta közepit érte. Némelyeknek ezen galléron kívül vagy nusztoz volt, vagy hiúz, vagy róka torok, vagy valami drága bőr, — az két ujja úgy fityegett az földig, az mente ujja kutya-füles volt.

Hosszú mentéket is viseltenek az akkori emberek, melyet boér mentének hittanak, az urak s főemberek jóféle posztóból, rókabőrrel megbérelve, az nemes emberek veres muszulyból, báránybőrrel bérelve.

Mind urak, főnemesség az köntösöket zsinór helyett galanddal szegették be, az urak ezüst, arany galandban, az nemesek selyem galandban.

Nyárban az öreg urak matériaköntösben jártanak, az vagy bíbor, vagy kanavász, vagy kamuka volt, — mert bársonyban az fejedelmen kívül másnak járni szabad nem volt: az ifjú urak pedig karban kivágott olyan foszlán horvát

1. Nagyszebeni polgármester.

2. Szász tanácsúr.

3. Szász tanácsúr.

4. Nagyszebeni szász polgár.

Szász talusi bíró

2. Erdélyi franciscanus barát.

3. Magyar kálvinista pap.

4. Magyar kálvinista pap.

módra kivágva, abból kifüggött vagy skofiummal, vagy aranyfonállal varrott ingeknek az ujjá. Salavárit is viseltenek az ifjú legények, mind úrfiak, mind nemesek; az nadrág hasítékáig ért a salavári, ott belől, nadrágon ezüst, vagy selyem sinór lévén rakva két renddel, az sinorok végiben félújjnyi ezüst vastag tők, azokat sinoron által vonták a salavári lyukain s úgy kötötték az nadrághoz.

Ezúttal bemutatott s eddig még kiadatlan viselet képeink csaknem mind a *M. N. Múzeum* két costüm codexéből, a *M. Tud. Akadémia* costüm codexéből és *Marsigli* vízfestményeiből kerültek ki.

Eddig ismeretes forrásainknál sok tekintetben becsebb adatokat nyújtanak ezek számunkra. Mert míg eddig ösmert anyagunk a fejedelmek, főurak és a harczos nemesség viseletére vonatkozó képekben bővelkedik túlnyomólag, addig mostani forrásaink a köznép, a polgárság, a jómódú középosztály és az iparosok, tehát a XVII. századbeli tulajdonképeni erdélyi társadalom viseletét varázsolják elénk.

Ipartörténeti szempontból is különösen érdekesek közöttük az iparosok viseletképei, — a mezítlábas vándorló legény, a jómódú városi ötvös, vagy a korcsolyás, a mely mesterség ezen a néven ma már nem is igen ösmertes, vagy legalább is nem számít az ipari mesterségek közé. Bortermeléssel és pinczekezeléssel foglalkozó helyeken külön mesterség volt a nagy hordókkal való bánás, azoknak szállítása és a pinczékbe a létraszerű «korcsolyán» való leeresztése. Ezek voltak a «korcsolyások», kiknek egyes városokban, így például Miskolczon már 1573-ban rendes czéhük volt. (IX. Tábla 2. sz.)

Nem kevésbé érdekes az anababtista, vagy habán fazekas (IX. Tábla 1. sz.) kezében mestersége jelvényével, egy butykossal. Tudjuk, hogy ezek mily jelentős szerepet játszottak Felső-Magyarország és Erdély művészi fajánsz iparának megteremtésében.*

Ezúttal bemutatott képeink a következők:

Rákóczy Zsigmond fejedelem arczképe. Hosszú haját, körszakált és pödörtött bajuszt visel. Fején magas nyusztprémes, zöld zacskós kucsma, melybe elől a fejedelmet megillető seprű formán széles kócsagforgó van dugva. Piros béllésű és ujhajtókás, zöld színű virágos brokát dolmánya kaftánszerűleg, csaknem bokájáig ér s elől sűrűn alkalmazott apró zsinörgombolókkal záródik. Derekat meggyzsinű szövetöv szorítja. Dolmánya fölébe sárga színű, egészen hermelinnel bélelt és szegett, nagy négyszegletű hermelingallérú, hosszú ujjú, a földet érő palást van vetve. A palástnak bent, hátul zsebe van. Lábai hegyes orrú, citromsárga csizmák. Kezében kurta piros nyelvű gerezdes gömbfejű, fejedelmi buzogány.** (I. Tábla. 1. sz.)

II. Apaffi Mihály fejedelem arczképe. Hajadonfövel, középválasztékos, símára lefésült hajjal, mely be van fonva és hátul varkocsba felkötve. Arcza símára beretvált, bajuszt és szakáltalan. Öltözete sötétzöld dolmány, elől sűrűn egymás mellé varrott aranygombokkal, derekán széles meggyzsinű szövetöv,

* Szerző: A Habának története Magyarországon és a habán majolika: Művészi ipar. 1889 évf. 171 l

** Effigies Principum. Transylvaniae. 1697. Kézirati codex a M. N. Múzeum könyvtárában. Fol. Lat. 1702. sz. 8. lap.

nadrágja szintén meggygszínű, elől magasan és kereken lekanyarított szárú, hegyes orrú csizmája karmazsin színű bőrből készült s kurta szárú, tarajos sarkantyúval bir. Hosszú ujjú panyokára vetett, nyuszt bélésű. és szegélyű meggygszínű mentéje elől nyolcz pár széles, arannyal átszőtt galandos gombolóval és hegyes nagy aranyozott gombokkal ellátott. A madárfejes markolatú, kézvédős, aranyozott pántokkal díszített s zöld bársonnyal borított hüvelyű kard, gyengén görbülő magyar szablya, mely vállán keresztül vetett arannyal átszőtt zsinóron lóg. Dolmány ujjain meggygszínű, nagy hajtókák. Jobbjában kormánypálczát tart.¹ (I. Tábla 2. sz.)

Nemesek a XVII. századból. Az egyik profilban áll. Piros szövetségű szűk nadrágot, citromsárga s hegyes csúcsba vágott szárú szattyán csizmát és csaknem bokáig érő hosszú, velencei kékszínű dolmányt visel, melynek egyik szára, hogy a menést ne akadályozza, a feketén csikozott, négyszeresen csavart sárga zsinórövbe van feltűzve, miközben fehér béllése látszik. A dolmány eleje skofumos egyenes aranyzsinórzattal és három sor aranyozott gömbölyű gombbal díszített. A gombolók végén egy-egy kis arany bojt lóg. Az újjakon meggygszínű hajtóka. A vállon keresztül van vetve az aranszegélyű piros szattyánból készült kardtartó szíj. Rajta piros bőrhüvelyű hajlott markolatú s egyenes keresztvasú rézzel kivert szablya lóg. A panyókán lelógó, rózsaszínű posztóból készült mentét, mely farkasbőr prémmel van szegve és bélelve, vállán két négyzetalakú aranyozott és piros köves csatt tartja össze. Fején széles farkasbőr peremű meggygszínű zacskójú kucsma. Arcza napbarnított színével, szép sasorrával, kurtára vágott fekete hajával s kifent kis fekete bajuszával igazi magyar typus. Egyik kezét övéen nyugtatja, míg a másikkal hátra nyúlva, bokáján alul érő mentéjét fogja fel.

A másik szorosan mellette állva és szembefordulva beszél vele, mit élénk kézmozdulattal kísér. Ennek is sárga szattyán csizmája van, a melyet azonban bokájáig betakar a magas, felálló gallérú, elől végig egyenes vágású, királyvörös posztóból készült dolmány. Elől fekete zsinórzattal és gombokkal. Újja hajtókája kék. Öve arany paszománttal szegett piros szattyán. Vállán keresztül vetve a kardszíj. Két piros köves csattal összefoglalt párducz kacagányt visel. Fején szürke prémes, kék zacskós kucsma. Jobbjában botot tart. Tömör nagy bajuszsal. *Beich* és *Amigoni* freskója 1688-ból, a schleissheimi, bajor királyi kastélyban.² (I. Tábla 3. sz.)

Hajdú. Sötétkék szűk nadrágot, nyers bőrből készült csizmát, vörös szövötövet egészen kurta, elől sárga zsinórgombolós, apró gömbölyű rézgombokkal ellátott, meggygszín hajtókás zöld posztó dolmányt, panyokára vetett sötétszürke hosszú köpenyt, fején pedig keskeny karimájú gyűrött nemez kalapot visel. Pödrött kis fekete bajusza van. Kezében hosszú kovás szerkezetű puskát tart s oldalán fekete zsinór kardkötőn fekete csontmarkolatú s egyenes keresztvasú szablya lóg. *Beich* és *Amigoni* falfestménye.³ (I. Tábla 4. sz.)

¹ Ugyanott. Utolsó lap

² Az 1900-iki párisi huszárkiallítás anyagából.

³ Ugyanott.

1. Bárczasági szász pap.

2. Szász falusi pap.

3. Evangélikus szász pap.

4. Evangélikus szász pap egyházi ornátusban.

1. Nem egyesült görög-keleti pap.

2. Oláh falusi pap.

3. Görög-keleti pap.

4. Oláhországi püspök.

Szász ifjú. Vállra omló hosszú hajjal, bajusz és szakálltalan. Öltözete meggyaszínű dolmány, apró fekete gombokkal. Dereán kékszínű csavart szövötöv. Újjain sötét meggyaszín hajtókák. Piros szűk nadrágja karmazsinvörös delisaruban végződik, szárán sárga bőrkapczával. Nyakán lehajtott fehér csipkés inggallér. Panyókára vetett mentéje meggyaszínű és nyuszt béllésű, tizenkét pár fekete paszománt gombolóval és hasonló nagy fekete hegyes gombokkal. E fölébe van vetve a nagy négyszögletű gallérú, hosszú sípújjú fekete védőköpenyeg, a minőt a szász nők is szoktak viselni e korban. Jobb kezében vörös bársonyacskós, széles nyusztprémes kucsmáját csücskénél fogva tartja, míg balkezeiben virágszálat visz.¹ (II. Tábla 1. sz.)

Előkelő szász. Fején meggyaszín zacskós, széles nyusztprémes kucsma. Hosszú haját, bajuszt és körszakált visel. Egész öltözete meggyaszínű. Hosszú dolmánya újjhajtókás, dereán csavart kék színű szövötöv. Panyókára vetett mentéjének nagy négyszögletű nyusztgallérja van s béllése is ugyane szőrméből készült. Fent két pár rendkívüli nagy és széles fekete paszománt gombolóval, szintén gombkötő munkájú, óriási fekete gombokkal. Hegyes orrú csizmája citromsárga szattyánból készült. Bal kezében botot hord.² (II. Tábla 2. sz.)

Nagyszzebeni szász királybíró. Egészen sötét meggyaszínű öltözetet visel, mely szűk nadrág, elől térden felül érő lekanyarított ránczos szárú citromsárga csizma, csákóra vágott dolmány, arannyal szegett lilaszínű öv s valamivel térden alul érő, zöld selyembélésű mentéből áll, mely utóbbi csak jobb karjában van beöltve, míg bal válla panyókára lóg. A dolmány sűrűn alkalmazott hegyes gombokkal s apró zsinörgombolókkal ellátott, ujjának pedig világos meggyaszín bársony hajtókája van. A mente sűrűn felvarrott s kofiumos galandos gombolókkal s szintén hegyes gombokkal van ellátva. Fején magas nyusztprémes kucsma s kezein behasított kurta kezelős keztyű. Vállra omló haját, körszakállt és bajuszt hord. A mente elől vékony selyemzsinórral van összekötve, melynek végén arany bojt lóg. Balkezeiben fehér csontfogantyús nádpálcza.³ (II. Tábla 3. sz.)

Brassói főbíró. Úgy van öltözve, mint általában az előkelő szász urak. Bokájáig érő, meggyaszínű mentéjének két oldalzebe fehér prémmel szegett s elől kilencz pár széles arany skofiumos gombolóval és ugyanannyi hegyes, ötvösművű gombbal ellátott. E fölébe van vetve a földigérő sípújjakkal ellátott hosszú lilaszínű köpeny, melynek hátán fehér szőrméből, csaknem derékig érő nagy négyszögletű gallérja van. Hosszú haja vállaira omlik. Szakált és pödrött hosszú bajuszt visel.⁴ (II. Tábla 4. sz.)

Nagyszzebeni polgármester. Úgy van öltözve, mint a királybíró, csakhogy egészen felöltött mentéje jóval hosszabb, fehér prémmel szegett világos meggyaszín bársonyból készült s elől hét pár, barokkos stylű, akanthus levélforma arany skofiumos gombolóval és ugyanannyi nagy gömbölyű gombbal van

¹ Marsigli vízfestménye.

² Marsigli vízfestménye.

³ A M. N. Múzeum codexéből.

⁴ Ugyanott.

ellátva. A mente derékba szabott s alól két oldalt felhasított. Derékán, oldalt két aranybojtos kurta szorítózsinór lóg. Kucsmájának világos megygyszín zacskója van. Fehér keztyűket visel és jobbában botot hord.¹ (III. Tábla 1. sz.)

Szász tanács úr. Fején széles nyestprémű piros zacskós kucsma. Körszakált, nagy bajuszt és vállaira omló hosszú haját visel. Öltözete csizmaszárközépig érő fehér prémmel bélelt s ugyanolyan keskeny gallérú, hosszú megygyszín dolmány, mely elől sűrűn egymás mellé varrt tizenhárom fekete szövetgombbal gombolódik. A gomboló vékony fekete zsinór, mely makkokkal van felvarrva. Lábán magas, ránczosszárú sárga szattyán csizma. Az egész öltözet fölibe kék béllésű, nagy kerekgallérú, bokáig érő, hosszú sötétszürke palástszerű ujjatlan köpeny van borítva, mely elől hét pár, barna szörből szövött széles galandú gombolóval s ugyanannyi, tojásdad alakú nagy fekete szövetburkolatú gombbal díszített, fent pedig bojtos zsinórral van összekötve. A köpeny alatt kezeit zöld posztóból készült bélelt karmantyuba dugva tartja.² (III. Tábla 2. sz.)

Szász tanács úr. Egészen úgy öltözve, mint az előző, csakhogy mentéje fehér prémes zöld szövetből készült, a mely elől nyolcz nagy tojásdad alakú, kötött fekete gombbal és gomboló zsinórral van ellátva, mely utóbbiak végét egy makk képezi. Kezét egész nyestből készült karmantyúba dugja. E fölibe borítva kék béllésű és saját szövetjéből való nagy gallérral ellátott sötétszürke nagy köpeny van vetve, melyet elől fekete zsinórkötő tart össze.³ (III. Tábla 3. sz.)

Nagyszabeni szász polgár. Csizmaszárközépig érő, derékba szabott nyestprémmel bélelt és szegett, hosszú lilaszínű mentével, melyen elől nyolcz körtealakú nagy gomb van. Két oldalt prémmel szegett zsebbel s alól két oldalt egy arasznyira felhasítva. Fején vörös zacskós nyusztprémmel szegett kucsma van. Kezeit egy vörös posztóval bélelt egész nyestből készült karmantyúba dugva tartja. Fekete ránczos szárú csizmát visel. Vállára omló hosszú haja, körszakálla és bajusza van.⁴ (III. Tábla 4. sz.)

Szász falusi bíró. Bő kék nadrágot, lehajtott szárú nagy fekete ránczos csizmát, piros béllésű, térdig érő, lilaszínű zekét visel, melynek négyszegletű piros ujjhajtókája van s inggallérja le van hajtván. Elöl egymással váltakozó hét pár ezüst kapocscsal és hat tojásdad alakú nagy fekete gombbal záródik. E fölibe sárga köpeny van öltve, melynek szűrgallérja s nyitott széles szájú, piros béllésű sípuja van, — azonban karöltönyülésén van felöltve s ujjai hátra lógnak. Fent az összekapcsolásnál virágformára kivágott megygyszínű bőrrrel, vagy szövettel van díszítve. Vörös zacskós, nyusztprémes kucsma fejezi be az öltözetet. Vállra omló hosszú haját, körszakált és hosszú pödrött bajuszt visel.⁵ (IV. Tábla 1. sz.)

Erdélyi franciscanus barát. Bokáig érő durva, sötét kávészínű szövetből

¹ A M. N. Múzeum codexéből.

² A M. Tud. Akadémia codexéből.

³ A M. N. Múzeum codexéből.

⁴ Ugyanott.

⁵ Ugyanott.

1. Szász városi tanító.

2. Falusi kántor.

3. Székely katolikus tanuló.

4. Magyar kálvinista deák.

1. Kálvinista tanuló .

2. Szász tanuló.

3. Szász tanuló.

4. Szász mesterember.

készült ujjas kámzsát visel, melyet derekán kétszer körülcsavart fekete kötél szorít össze, melynek vége oldalt végig lelóg. Nyakán kétszeres gallér, a kámzsa pedig különben fedetlen fejére van húzva. Bajuszt és körszakált visel. Meztelen lábbal, bőrkantáros fatalpú papucsban jár. Bal kezében olvasót visz.¹ (IV. Tábla 2. sz.)

Magyar kálvinista pap. Csaknem bokáig érő, elöl sűrűn felvarrott apró gombokkal záródó meggygyszínű dolmányt visel, melyet keskeny kék szövetöv szorít derekához. Ujjhajtókákkal. E fölébe hasított ujjú kék színű palászszerű köpeny van vetve. Lábain hegyes orrú fekete csizmák. Fején széles nyusztprémes, meggygyszín zacskós kucsma. Bal kezében könyvet visz. Körszakált, bajuszt és hosszú haját visel.² (IV. Tábla 3. sz.)

Magyar kálvinista pap. Ránczos szárú nagy fekete bagaria csizmában, fél csizmaszárig érő hosszú lilaszín posztó dolmányban, mely elöl derékig sűrűn el van látva fekete hegyes szörgombokkal s béllése sárga tafota. Öve háromszoros kötésbe fogott szürke zsinórból készült. E fölé van öltve a hasonló színű és bokáig érő hosszú mente, mely hátul térdmagasságig föl van hasítva s belül ugyancsak térdig sárga tafotával, azonfelül pedig fehér szörmével béllelt. Vállánál karöltő nyílása van, mely fehér prémmel van körülszegve. Karjai itt vannak kiöltve s a hosszú sípujjak, melyek alul jó magasan föl vannak vágva és öt-öt fekete apró szörgommbal ellátva, szintén csaknem bokáig érnek. A mente elöl térdmagasságig keskeny fehér prémmel körülszegett s elöl fekete, nagyobb szörgombokkal bir, hátán nagy négyszögletű fehér szörgallér. Fején széles karimájú, alacsonytetű nagy nemezkalap van. Fürtös nagy haja vállaira omlik és pödrött bajuszt visel. Jobbjában botot visz.³ (IV. Tábla 4. sz.)

Bárczasági szász pap. Fején széles karimájú dinnye alakú fekete kalap. Lilaszín béllésű hosszú zöld dolmányban, melyet piros szövetöv szorít, nyakán kihajtott csipkés inggallérral. E fölébe öltve, sok ránczba szedett, négyszögletű hátgalléros, felálló nyak gallérú, bokáig érő, lilaszín béllésű, hasított sípujjú köpenypalást van öltve. Lábain hegyes orrú fekete bőrcsizma. Balkezében könyvet visz. Hosszú haját, körszakált és bajuszt visel.⁴ (V. Tábla 1. sz.)

Szász falusi pap. Csizmaszárközépig érő, vörös béllésű, lilaszínű dolmányt visel, mely elöl sűrűn egymás mellé varrott ezüst galand gombolóval és apró felete gombokkal záródik. Derekat többszörösen csavart szürke szövetöv szorítja, újjainak végén három rend széles fekete zsinór van felvarrva. Ránczos szárú fekete bőrcsizmát visel. E fölébe van öltve kék béllésű fekete selyem palástja, melynek vendégujjai csaknem bokáig érnek, fent azonban mellette hosszú karöltő nyílás van kivágva s két karja itt van kiöltve. A palást eleje mindkét oldalán sűrű ránczba van szedve. Magas, felálló gallérja és válla széles fekete zsinórral szegett. Fején lilaszín zacskós, magas nyusztprémes kucsma. Vállára

¹ Marsigli vízfestménye.

² Ugyanott

³ A M. N. Múzeum codexéből

⁴ Marsigli vízfestménye.

omló hosszú haját, körszakált és bajuszt visel. Egyik kezében sárga keztyűt, a másikban ezüst foggantyús nádpálczát tart.¹ (V. Tábla 2. sz.)

Evangelikus szász pap. Fején fekete bársony zacskós, széles nyusztprémes kucsma. Bajuszt és hosszú nagy szakált visel. Hosszú meggygyszínű dolmánya elől fekete apró zsinörgombolókkal záródik. Derekat háromszoros csavart szövetöv szorítja. E fölébe öltve, kék béllésű, bokáig érő hosszú, hasított sip-ujjú, nagy gallérú, ránczos fekete palástot visel. Lábain hegyes orrú fekete csizmák. Balkezeiben könyvet visz.² (V. Tábla 3. sz.)

Evangelikus szász pap egyházi ornátusban. Az előző alaknál leírt öltözetet viseli, csak hogy hajadonfővel van ábrázolva. Nyakán lehajtott csipkegallér. Nyakába kötve, mellét félig s azontúl egész ruházatát csaknem bokáig betakaró fehér vászon kötényt visel. Kezét elől összekulcsolva tartja.³ (V. Tábla 4. sz.)

Nem egyesült görögkeleti pap. Bokáig érő, kaftánszerű, meggygyszínű ruhát visel, mely elől végig sűrűn felvarrott apró fekete zsinörgombolókkal van ellátva, s melyet derekán zöld szövetöv szorít. E fölébe panyókára vetve térdig érő zöld posztó kabátot visel. Lábain hegyes orrú fekete csizmák. Hosszú haját, bajuszt és hosszú körszakált hord. Fején igen széles lehajló karimájú s magas, vágott kúpalakú tetejű fekete nemez kalap.⁴ (VI. Tábla. 1. sz.)

Oláh falusi pap. Öltözte sárgásfehér bő posztó nadrág s oldalt felhasított szárú, deli saru fekete bőrből. Térden felül érő báránybőrből készült, szőrméjével befelé fordított zekéje, keskeny fekete és fehér koczkás szallaggal szegett. Két oldalt zsebe van. Két kezefejét elől az ujjakba dugja s hóna alatt nagy bunkós botot visz. Haja vállaira omlik, körszakált és bajuszt visel. Fején lilaszínű, féldinnye alakú sapka van.⁵ (VI. Tábla 2. sz.)

Görögkeleti pap. Fekete, törökös bugyogóban és fekete papucsban. Öltönye bokáig érő, bőujjú, kék béllésű, fekete bő köpenyeg. Fején hengeralakú és fültakarókkal ellátott sötétbarna szövet főveg. Hosszú haja vállaira omlik. Körszakált és bajuszt visel. Jobb kezében olvasó.⁶ (VI. Tábla 3. sz.)

Oláhországi püspök. A keleti örmény papok szokott öltözetében Fekete törökös bugyogóban, mely bokában van megkötve. Fekete harisnyában és papucsban. Az egész fölébe igen széles és bőujjú s bokáig érő lilaszínű béllésű, fekete köpeny van öltve. Hengeralakú, lapos tetejű, magas nemez fővege, derekáig lelógó fekete kendővel van letakarva. Jobb kezében fehér csontfoggantyús nádbot. Hosszú szakált és bajuszt visel.⁷ (VI. Tábla 4. sz.)

Szász városi tanító. Fején széles nyusztprémes, lilaszín zacskós kucsma. Vékony bajuszt és vállaira omló haját visel. Öltözte piros béllésű és ugyanolyan négyszögletű ujjhajtókás hosszú lilaszín dolmány, mely elől sűrűn egymás mellé varrott négyszögletű lapos csattokkal záródik. Alacsony gallérjára áttört

¹ A M. N. Múzeum codexéből.

² Marsigli vízfestménye.

³ Ugyanott.

⁴ Ugyanott.

⁵ A M. N. Múzeum codexéből.

⁶ Ugyanott.

⁷ A M. N. Múzeum codexéből.

1. Anabaptista fazekas.

2. Korcsolyás.

3. Vándorló mesterlegény.

4. Székely paraszt.

1. Postakocsis.

2. Szísz paraszt.

3. Ökörhajcsár.

4. Oláhországi paraszt.

fehér csipkegallér van kihajtv. Derékát csavart fehér szövetöv szorítja. E fölébe van öltve bokáig érő hosszú, kerek nagy gallérú, kék béllésű s elől sűrűn ránczokba szedett ujjatlan fekete palástja, mely a két oldalt hasított nagy karöltő nyíláson át van felöltve. Egyik kezében szürke keztyűt, a másikban vékony nádpálczáját viszi.¹ (VII. Tábla 1. sz.)

Falusi kántor. Nagy fekete bagariabőr csizmát visel, melyen lefelé hajló, tarajos nagy felszíjazott sarkantyúk vannak. Öltözete csaknem bokáig érő magas felálló gallérú barna posztóból készült tóga, elől zsinóros apró gombolóval. Ujjain nagy megygyszínű bársony hajtóka. Kihajlott bélése megygyszínű. Válláról fekete szíjjon szürke szövettarisznya lóg. Fején vágott kúpalakú tetejű, széles felhajlott nagy karimájú fekete nemezkalap van, melynek karimája mögé irattekercs van dugva. Hosszú haja vállára omlik. Csak bajuszt visel. Jobb kezében vastag hosszú botot hord.² (VII. Tábla 2. sz.)

Székely katolikus tanuló. Székely paraszt fiút ábrázol. Szűk nadrágja kék posztóból van s fekete szíjjal fűzött bocskort hord. Csákóra vágott, gallértalan fekete zekéje sárgásbarna szövetövel ellátott, melynek két vége hátul hosszán lelóg. Két kezén akasztóval is ellátott ujjatlan sárga, bőrkeztyűk. Fején hegyes báránybőr sapkát visel. Bajusztalan s hosszú fekete haja válláig ér. Hóna alatt imakönyvet hord.³ (VII. Tábla 3. sz.)

Magyar kálvinista diák. Egész öltözete lilaszín posztó. Fekete hegyes orrú csizmájának szára elől félköralakban lekanyarított s térden felül ér. Csákóra vágott aljú dolmánya elől végig sűrűn el van látva fekete hegyes szőrgombokkal, azonban minden zsinórzat nélkül. Ujjhajtókája megygyszín piros. Derékán négyszeres sötétkék zsinóröv. Mentéje tógaszerű, hosszú, bokáig érő keskeny fehér prémmel van körülszegve s belül térdmagasságig sárga tafotával, azonfelül pedig fehér szőrmével bélelt. Elöl tizenegy pár gomboló zsinórral ellátott. Derékán az összehúzásra fekete bojtos zsinór lóg. Elöl fent fekete zsinór tartja össze. Feje födetlen s hátrafésült hosszú haját és bajuszt hord. Jobbjában irattekercset tart, baljában pedig széles nyusztprémes zacskós kucsmáját viszi.⁴ (VII. Tábla 4. sz.)

Kálvinista tanuló. Hajadonfővel, hátrafésült hajjal, csupasz arcczal. Öltözete bokáig érő hosszú megygyszínű dolmány, elől kilencz pár apró fekete zsinörgombolóval, lehajtott keskeny gallérral. Derékát zöld szövetöv szorítja. Erre van felöltve a rövid ujjú, bokán alul érő zöld tóga, melynek a csipő táján két oldalt behasított zsebe van. Balkezében csücskénél fogva tartja nyusztprémes, megygyszín zacskós kucsmáját. Lábain hegyes orrú, fekete bőrcsizmák.⁵ (VIII. Tábla 1. sz.)

Szász tanuló. Fején vágott kúpalakú, széles nagy lehajtott karimájú, fekete szallaggal körülvett fekete nemez kalap. Haja fűrtökben omlik vállaira, csak bajuszt visel. Öltözete felálló fehér inggallér, lehajtott széles gallérú s

¹ A. M. Tud. Akadémia codexéből.

² A. M. N. Múzeum codexéből.

³ Ugyanott.

⁴ Ugyanott.

⁵ Marsigli vízfestménye.

csaknem bokáig érő meggygyszínű dolmány, melyet kék szövetöv szorít. E fölébe panyókára vetve viseli a nagy gallérú, bokán alul érő fekete köpenyeget, melynek sípújjai a földet érik. Lábain hegyes orrú fekete bőr csizmák.¹ (VIII. Tábla 2. sz.)

Szász tanuló. Csizmaszárközépig érő meggygyszín hajtókás, derékba szabott és téglavörös színű dolmányt visel, melyet szürke csavart szövetöv szorít. Elöl szorosan egymás mellé varrott, hosszúkás négyszögletű ezüst csattokkal záródik. Himzett fehér csipke inggallérja a dolmányon ki van hajtva. Ránczos szárú, hegyes orrú fekete csizmát visel. E fölébe borítva galléros fekete köpenye van, melynek sípújjai bokáig érnek. Háromszögletű, felhajtott karimájú, francziás nemezkalapja van. Hosszú haja vállára omlik. Bajuszt és szakált nem visel. A köpeny elöl karikás ezüstitlánczczal van egybeakasztva.² (VIII. Tábla 3. sz.)

Szász mesterember. Fején rendkívüli nagy vágott kúpalakú tetejű, széles lapos karimájú fekete nemezkalap. Hosszú haját, körszakáltt és bajuszt visel. Öltözete lehajtott csipkés fehér inggallér. Elöl kilencz fekete szörmegommbal ellátott ujjhajtókás, kurta meggygyszínű dolmány, melyet szürke szövetöv szorít. Szűk nadrágja halványkék posztó, melyre fent lekanyarított magas szárú, hegyes orrú, fekete csizma van húzva. E fölébe félig felöltve és félig panyókán zöld béllésű, világoskék mentét visel, melyen elöl tíz pár fekete zsinóros gomboló van. E mente ujjai oly kurták, hogy belőlük a dolmány ujjai csaknem könyökig kilátszanak.³ (VIII. Tábla 4. sz.)

Anabaptista fazekas. Egészen kávészínűbarna öltözetet visel. Czikkelyes dinnyeformájú sapkája, elöl behasított, széles farkas prémmel szegett. Rövid haját, körszakáltt és bajuszt hord. Derékba szabott felálló gallérú dolmánya középhosszú, elöl hét szörgommbal záródik és két függélyesen hasított zsebe van. Nadrágja bő. Hegyes orrú, lekanyarított szárú csizmája fekete bagariából készült. Bal kezében zöld mázas butykost visz.⁴ (IX. Tábla 1. sz.)

Korcsolyás. Zacskos fekete bárányszőrű sapkát, körszakáltt, bajuszt és hosszú haját hord. Öltözete kerek, lekanyarított nyakú, oldalt gombolós börmellény, melyből fent az ing egyenes vágású nyaka kilátszik. Barna daróc nadrágja magas lekanyarított szárú, hegyes orrú fekete bőrcsizmába van húzva. Durva posztóból készült, derékba szabott sötétbarna gallértalan kabát képezi felső ruháját. Jobb vállán egy vastag durungokból összerótt létraszerű alkotmányt czipel, bal kezében pedig kicsiny fonott kosarat visz.⁵ (IX. Tábla 2. sz.)

Vándorló mesterlegény. Fején keskeny rókaprémmel szegett sötétkék zacskos kucsmá. Szakál és bajusztalan ifjú, hosszú hajjal. Öltözete hosszú, térden jóval alul érő, sötétkék kerek ujjhajtókás, alól két oldalt felhasított, elöl nyolcz pár zsinörgombolóval ellátott, alacsony gallérú világosbarna dolmány, melyet széles sötétkék szövettel bevont kemény öv szorít derekához. A vállán keresztül vetett keskeny szíjjon oldalán, nagy zsákalakú fehér vászon-

¹ Ugyanott.

² A M. N. Múzeum codexéből.

³ Marsigli vízfestménye

⁴ Ugyanott.

⁵ A M. Tud. Akadémia codexéből.

1. Temetésre menő oláh.

2. Hátszegvidéki oláh.

3. Falusi cigány.

4. Oláh bojár.

1. Oláhországi fuváros.

2. Oláhországi sertéskereskedő.

3. Magyar vitézek a XVII. századból.

tarisznya lóg. Sötétkék nadrágját strupfli szorítja a talpa alá, különben pedig mezítlábakkal van.¹ (IX. Tábla 3. sz.)

Székelly paraszt. Fehér posztóból szabott bő nadrágot visel, mely alul szíjjazott bőrtalpu bocskorba van húzva. Derékba szabott gallértalan fekete posztó zekéjére hasonló színű durva posztóból kurta felső kabát van panyókára vetve, melynek hosszú ujjja fel van hajtva, s melyet fent egy gombbal zsinór tart össze. Fején csúcsos fekete báránybőr sapka. Hóna alá fogva hosszú bunkós botot visz. Csak bajuszt visel.² (IX. Tábla 4. sz.)

Postakocsis. Fekete posztóból készült széles karimájú zacskós kucsmával. Kőrszakált, bajuszt és hosszú haját visel. Öltözete sötétkék színű, térdig érő hosszú, elől gombok nélkül záródó, alacsony piros gallérú, négyszegletű piros ujjhajtókás és ugyanolyan színű béllésű dolmány, a melynek két szárnya elől fel van fogva s piros bellésével kifelé fordítva hátra van gombolva. Lábain térdén felül erő, lehajtott szárú nagy fekete lovászcizmák (Szekernyék). Bal vállán viszi kurtanyelű fonott bőrből készült s a földig érő ostorát, melyen fent, nyelénél nagy sárga bojt van.³ (X. Tábla 1. sz.)

Szász paraszt. Szűk, kék posztó nadrágot, térdén felül erő, lehajtott szárú, nagy fekete bőrcsizmát s derékba szabott, befelé fordított szőrű, báránybőrből készült, elől nyolcz gömbölyű gombbal záródó világossárgás színű zekét visel. Oldalán, a vállán keresztül vetett fekete bőrszíjjon lógó szürke szövet-tarisznyát visel, rókaprémes, kék zacskós kucsmáját jobb kezefejére húzva tartja, melybe kurta nyelű ostora is dugva van. Kerek szakált, bajuszt és bozontos nagy haját visel.⁴ (X. Tábla 2. sz.)

Ökörhajcsár. Sárgásfehér durva, bő posztónadrágot visel, mely alul szíjjazott bocskorba van húzva. Öltözete durva fehér vászon ing, mely derekán kék szövetövel van megszorítva, melynek két vége a kötésnél hátul lelóg. Övéből oldalt vékony bőrszíjjon fekete bőrtok lóg le, melybe fehér csontnyelű evőeszköz van dugva. Kék posztó zekéjét panyókára vetve, elől a mellén viszi. E zeke ujjai fel vannak hasítva s a hasíték mentén valamint elől apró gömbölyű ólomgombokkal ellátva. Fején fekete báránybőrből felhajtott karimájú kucsma. Bajuszt és hátul fonatba kötött haját visel. Hóna alatt görbe bunkós bot.⁵ (X. Tábla 3. sz.)

Oláhországi paraszt. Bugyogószerű bő nadrágot hord, mely fűzött bocskorba van húzva. Felső ruhája sárgásfehér durva posztóból készült kaftánszerű, bokán alul érő, derékba szabott öltöny, melynek négyszegletű nagy piros ujjhajtókái vannak. Alul két oldalt magasan föl van hasítva. Nagy bozontos haja, kőrszakála és bajusza van. Egyik kezében csúcsos fehér báránybőr sapkáját, másikban bunkós botját viszi.⁶ (X. Tábla 4. sz.)

Temetésre menő oláh. Lehorgasztott fővel, boglyas nagy hajjal, kőrszakállal és bajusszal, kalap nélkül halad. Öltözete befelé fordított szörméjű, báránybőr

¹ A M. Tud. Akadémia codexéből.

² A M. N. Múzeum codexéből.

³ A M. Tud. Akadémia codexéből.

⁴ A M. N. Múzeum codexéből.

⁵ Ugyanott.

⁶ Ugyanott.

zeke, mely czombközépig ér. Elöl kék és piros szironnyal kivarrott diszítésű, mely alsó sarkában nagy liliomot mutat. Ezen alul fűzött bocskorba húzott, durva fehér darócból készült bő nadrágot visel. Zekéje fölébe, hasoló durva fekete posztóból készült térdig érő kabátja van panyókára vetve. Oldalán a tarisznya rojtos vászon takarója csaknem földig ér. Kezein ujjatlan fekete szövetkeztyűket visel. s jobb vállán vastag botot czipel.¹ (XI. Tábla 1. sz.)

Hátszegvidéki oláh. Sárgásfehér, darócból készült bő nadrágot s fűzött bocskort, bőrvvel megszorított fehér, czombközépig érő inget s e fölébe öltve hasonló, hosszú, sárgás, nyusztprémmel szegett és bélelt, keskeny kék zsinórral diszített s ugyanilyen zsinörgombolókkal ellátott fekete zekét visel, melynek hajtókái a kézfejre le vannak hajtva. Vállán keresztül vetett s pitykékkel diszített, fekete szíjjon oldalán vászon tarisznyát hord, melynek rojtos és fekete szegős takarója bokáig csüng. Fején koczkás szövetből, felhajtott karimájú, spanyolos forma kalap van, melyről hátul hosszú szallag, talán árvalányhaj-bokréta lóg. Vállaira omló haját, hosszú körszakált és bajuszt visel. Kezében nagy lándzsát visz, melynek hegyére, hogy véletlenül ne sebezzen, daróczdarab van szúrva.² (XI. Tábla 2. sz.)

Falusi czigány. Hegyes orrú, citromsárga, gyűrött szárú csizmája van, melyen tarajos nagy sarkantyúk vannak. Rongyos fehér gatyában és ingben, melyet többszörösen csavart kék szövetöv szorít derekához. Vállára vetve nagygallérú, hosszú, rongyos, sötétbarna köpenyeg. Fején prémezetlen meggygyszínű zacskós kucsma. Szájában kurta szárú, kupaktalan pipa. Jobb kezében vörösréz bográcsot visz. Bal kezének három ujján, nevezetesen a nagy-, mutató- és kisujján nagy rézgyűrűk vannak. Elöl nyitott inge szőrös mellét engedi láttatni. Hosszú haját, körszakált és pödrött hosszú bajuszt visel.³ (XI. Tábla 3. sz.)

Oláh bojár. Törökös, vörös bő bugyogót visel, citromsárga papucsos. E fölébe van öltve, csaknem bokáig érő, piros béllésű, sárga selyem kaftánja, melynek ujjhajtókája meggygyszín bársony. Öve bogláros meggygyszín bársony pánt, elöl aranyozott ötvösművű csattal. Bokáig érő hosszú felöltött mentéje fehér prémmel szegett s ugyancsak fehér prémből csaknem könyökig érő nagy ujjhajtókája van. Két oldalzebe szintén prémmel szegett. Fején széles fekete báránybőrrel prémezett, piros zacskós kucsma. A prémezés közepén félköralakulag kiemelkedő. Csak bajuszt visel. Bal kezében pálcza.⁴ (XI. Tábla 4. sz.)

Oláhországi fuvaros. Fehér, durva posztóból magas szárú harisnyát, fűzött bocskort s kék bugyogót visel. Zekéje sárgásfehér posztó, meggygyszín ujjhajtókával és lehajtott ugyanolyan színű gallérral. Derekat fehér szövetöv szorítja. Elöl hármankénti csapatokba osztott fekete apró gombokkal és zsinörgombolóval. Egész öltözete fölébe bokáig érő hosszú ujjú, hosszú szőrű, szürke guba van vetve. Fején lapostetejű, hengerded fekete báránybőr sipka. Kezében ostort tart. Kurta körszakált és bajuszt visel.⁵ (XII. Tábla 1. sz.)

¹ A M. Tud. Akadémia codexéből

² A M. N. Múzeum codexéből.

³ Ugyanott.

⁴ Ugyanott.

⁵ Ugyanott

Oláhországi sertéskereskedő. Mint az előző, csakhogy gubája nincsen s bugyogós nadrágja fekete posztóból készült s zekéjének hosszú két szárnya kék szövetövébe van feltűzve, melybe különben egy késtok is van dugva. Fején fehér bársonysapka. Hosszú bunkós botra támaszkodik.¹ (XII. Tábla 2. sz.)

Magyar vitézek a XVII. századból. Az egyik lovát kantáron vezeti. Ennek öltözete szűk nadrág és csizma. A nadrág szára lengyelesen rá van húzva a csizmaszárra. Dolmánya fölébe hosszú, térdig érő, vágott ujjú mente van öltve, mely hátul derékba szabott. Elül fent három gomb, mindkét oldalt hosszú gombolózsínórral. A csonkaujj karöltője a vállakkal együtt magasan fel van szabva és prémmel körülszegve. Fején széles, elől behasított prém-szegélyű kucsma, oldalán boglárba tűzött két sastollal. Feje borotválva van, elől valószínűleg üstökkel. Csak bajuszt hord. Oldalán nyitott kézvédős szablya.

A másik vitéz egyenes vágású, gallértalan dolmányt visel csikos szövet-övel s elől hét gömbölyű gombbal. Fején szintén prémes kucsmát visel, oldalt kócsagtoll forgóval. Vállán keresztül vetett szíjjon kis táska és kerek löpor-tartó lóg. Hátán kezűj és puzdrába dugott nyilvesszők, oldalán nyitott kéz-védős, vágott végű szablya s ezenfelül jobb vállán puskát visz. Az első vitéz által kantáron tartott paripa takarója párduczbőr, mely elől úgy van össze-kötve, hogy a párducz karmai a ló szügyén lógnak le. A háttérben lovas csata folyik. Az alakok fölébe írva: Vngari G. G. BAUR rézmetszete 1636-ból. Szélessége 23. 8. cm., magassága 17. 1. cm.² Az első alak a bécsi udvari mütör-téneti múzeum egyik codexének miniatürjéről van másolva,³ mely a XVI. század végétől származik.

Dr. Szendrei János.

BRASSAI ÖTVÖSÖK A XVI. SZÁZAD KÖZEPÉN.⁴

1. *Andreas Aurifaber.* Tekintélyes ötvös, 1538—40-ig czéhmester.⁵ Nem valószínű, hogy a XV. század végén élt hasonló nevű ötvösök valamelyikével egy személy volna, mert ilyenformán 1541-ben kb. 90—100 éves lenne. Csak kisebb munkákkal szerepel; a város pallosára akasztót, kapcsot készít, Maylád István részére pedig egy gyűszűt.⁶ 1540. jan. 2. *Andreae aurifabro, qui 1 fibulam ferruminavit hat aufgeljet super gladium, qui est civ. et terrae Barcea, asp.*

¹ A M. N. Múzeum codexéből.

² A bécsi cs. kir. udvari könyvtár metszetgyűjteményéből.

³ Magyar műkincsek. II. k. 158. l.

⁴ A «Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt» III. kötete a városi levéltárból a XVI. századra vonatkozólag a következő fontos forrásokat közli: A töröcsvári számadásokat 1538—47 és 48—55-ig; az adóösszeíró lajstromokat 1541—50-ig; a városi számadásokat 1541—50-ig; egy házbecslést 1541-ből; a templomi számadásokból 1542—71-ig; a káptalani számadásokból 1540—50-ig. A mint e kimutatásból látható: az összes itt felsorolt források jóformán csak tíz évi időközt ölelnek fel, t. i. 1540—50-ig. Az alábbiakban felsorolom ezek közül most az ötvösökre és egy további közleményében az ötvösművekre vonatkozó adatokat.

⁵ A brassai ötvösczéh mestereinek és vagonának lajstroma szerint. Kézirat a brassai ág. ev. gimnázium könyvtárában. Erről máskor bővebben.

⁶ V. ö. Ballagi értekezését az Arch. Ért. X. kötetében.

2. (86. l.). 1541. máj. 22. Andreae Aurifabro ad rationem d. Maýlad ex parte 1 digitalis vulgo fingerhuet asp. 12¹/₂. (99. l.).

2. *Bartus Fux*. Neve mint brassai ötvösnek már eddig is ismeretes volt, tudjuk róla, hogy mesterségével felhagyott és teljesen a kereskedelemre adta magát.* Itt is mint ilyen szerepel. A város egyik szegletházában van az üzlete, árul: papirozt, halat, zablát, kést, mindenféle építőanyagot stb. Mint nagykereskedő szállít úgy a külföldről, mint a külföldre. 1541-ben huszadfelügyelő. Gazdag ember, városi tanácsos. Műveiről nincs szó.

3. *Casparus aurifaber*. A fennebb említett jegyzék szerint 1541. és 42-ben czéhmester. Itt csak egyszer említik, midőn a város tőle egy ezüst kanalat vesz ajándékozás céljából: 1541. nov. 20. Caspari aurifabro pro 1 argenteo cochleari illi Moldaviensi donato, qui Moldarienses ex suburbio abegit, ne damnum facerent, fl. 1. asp. 12. (121. l.).

4. *Clemens aurifaber*. Több alkalommal és hosszabb ideig volt a brassai ötvösök mestere: 1555—59, 1560—63 és 1570—73-ig. Czéhmester volt akkor is, midőn a város megbízta, hogy számára kupákat készítsen. A neki adott 14 márka ezüsből két nagy, 7—7 márka súlyú serleget készített, mely bizonyára valamely fejedelem asztalára került, mint Brassó város hűségének záloga. E munkáért Kelemen mester 56 frtot kapott. Mindenesetre feltűnő jelenség, hogy a város megbízásaival rendszeren csak a czéhmestereket tünteti ki. Így történt most is, a munka nagyobb részének elvégzésével a főczéhmester, Ferenczet (l. alább), a kisebb részszel pedig Kelement, a helyettes v. másodczéhmestert bízza meg. 1556. okt. 1. Restantes marcae 14 ex præsignatis marcis 26¹/₂ datæ sunt Clementi aurifabro, ut fierent ex his cupæ, quarum singula (marca) æstimata est pro fl. 8, constituit pretii summa fl. 112 Ex hoc argento fabrefecit civ. 2 cupas, quarum altera marcas 7 pisetam 1, altera marcas, 7 pisetam 1; harum singula (marca) æstimata est pro fl. 12, constituit summa fl. 168 asp. 25. Solvimus itaque d. vill. fl. 56 asp. 25, quos idem Clementi aurifabro restituit. (252. l.). Az ezüstöt márkákkal mérték. A márka tehát súlyegység; egy márkában volt 16 lat, vagy 50 piseta (pisetum). Az aranyforint 50 asperust (oszpóra) vagy 100 dénárt ért.

5. *Colomannus, Colmen goltschmit*. 1546 és 47-ben czéhmester, neve csak egyszer fordul elő. Ugyanis 1541-ben a tanács határozatából az összes városi házakat, kerteket és földeket megbecsülték. Ezen becslési lajstrom szerint Ó-Brassóban a Hosszú-utczában volt Kálmán ötvösnek egy telke, melyet 10 frtra becsülték: 1541. Dy Alt Stat: Lang gasz: Colmen golt schmits Erd fl. 10. (131. l.). Kár, hogy e lajstrom túlságosan szűkszavú, a nevek mellé a foglalkozást csak ritkán teszi ki, s így e jegyzékben mindössze csak két ötvös van említve.

6. *Erasmus Goltschmidt*. Szintén előkelő ötvös, több ízben czéhmester 1553., 54., 59. és 60-ban. Őt különben már ismerjük.** Itt egy ízben szerepel, midőn a város megbízta, hogy egy tintatartót készítsen, e célból 3 és fél

* L. Ballagi i. m. 388. l.

** L. Ballagi i. m. Arch. Ért. X. köt. 390. l.

márka ezüstöt adnak neki. Bizonyára el is készítette e remek munkát, de hogy hová került, arról nincsen szó e számadásokban. 1564. márcz. 20. gaben Mein herrn dem Erasmo Goltschmidt zum atramentaris raw silber 3¹/₂ Mark. (252. l.)

7. *Franciscus Lecz*. Előkelő ötvös, aki több ízben is czéhmester volt, így 1548—51-ig, 1555—57-ig és 1559-ben.* A városnak vízvezetékhez szükséges csövet a kapuk javításához léczet szállít, majd a barczasági káptalannak készít valamit: 1549. a Francisco lecz 1 canale vulgo ein Renn emimus asp. 10. (522. l.); 100 laczen a Francisco Lacz fl. 1. (523. l.). 1550. Leczen Franczen dedi fl. 4. (614. l.). A szegények részére bort vesznek tőle: 1556. okt. 6. von Lezenn francen 1 weyn fl. 8. (321. l.). Sokkal fontosabb ezeknél az a megbízatás, mely őt 1556-ban érte, midőn ugyanis a város gazdája, Hirscher Lukács átadott neki 27 márka ezüstöt, hogy abból a város részére kupákat készítsen. Ferencz mester be is szolgáltatott 11 db. kupát, melyeknek összes súlya 18 márka és 40 piseta volt. Munkájáért igen tisztességes honoráriumot kapott. Neki ugyanis a nyers ezüstöt 8 frtjával számítottak, a feldolgozott ezüstnek márkájáért pedig 12 frtot fizettek, így tehát minden márkán 4 frt volt a haszna. Igaz ugyan, hogy ezt nem mind készpénzül kapta meg, de a nála maradt 8 m. és 10 p. nyersezüst neki a pénznél is többet ért, mert azt feldolgozva azon újból nyerhetett. Látjuk ebből, hogy egy XVI. századbeli ötvös, ha munkája volt, igen szépen keresett; nem csoda tehát, hogy oly hamar meggazdagodtak. 1556. okt. 1. accepta sunt argentaria ex scrinio testudinis, ut fierent cupae argenteae, appendentia marcas 26¹/₂. Exhis data sunt 12¹/₂ marcae Francisco Lecz item et 14¹/₂ marcae, quas acceperat aliquando d. vill.; constituendo summa marcarum numero 27, quarum singula pro fl. 8 computata, constituit summa pertii argenti fl. 216. Ad rationem huius argenti impraesentavit in praetorium 11 cupas appendentes marcas 18 pisetas 40, singula per fl. 12 aestimata, facit summa fl. 226. Restamus itaque Francisco Lecz in fl. 10; hos d. vill. in praetorio illi solvendos accepit et restituit. (251. l.). Miután Ferencz mester ebben az évben éppen az ötvösczéh feje volt, nem lehetetlen, hogy e nagy (és esetleg sürgős) munkát nem egyedül végezte, hanem kiosztotta társai közt, tehát mint vállalkozó szerepelt.

8. *Georgius aurifaber (Ruffus, Roth)*. A czéhmesterek lajstromában két Jorg is szerepel, az egyik mydwesser (medgyesi), a másik Badgisser melléknévvel. Vajjon ezen Gregorius aurifaber egyazon személy-e azok valamelyikével, nem tudom megmondani.** Valószínűleg 1541-ben jő Brassóba, erre mutat az, hogy élelmiszereket küldenek neki. Egy munkával szerepel, ha ugyan azt is ő készítette, t. i. egy kézi, könnyebb fegyvert vesz tőle a város Éliás moldvai vajda számára: 1541. szept. 10. Georgio aurifabro et... missi sunt dono (élelmiszerek) asp. 14¹/₂. (113. l.). 1545. jul. 51. Joanni Hesso solvi, quod sanavit fam. Georgii Aurifabri, qui inciderat in inferiorem carcerem fl. 1. (275. l.). 1547. marc. 18. venit quidam fam. Heliae wayw. Moldauiensis ad d.

* A fentebb említett kéziratoss jegyzék szerint.

** Sőt azt hiszem, hogy az a Ballagi által említett Georgius Gal Schmyts is más személy, mutatja a melléknév. Arch. Ért. X. köt. 390. l.

iud. et sen. missus, optavitque dono dari d. suo 2 pixides manuales. Emimus ergo 1 a Georgio Aurifabro Ruffo fl. 5 asp. 37^{1/2}. (389. l.) 1550. jun. 7. Be-grebnūs. Sonabent nod. Trinitatis von Jerg Goltschmiden fl. 1. (590. l.). A rufus (roth) melléknév ismét gondolkozóba ejti az embert, vajjon nem egy másik György ötvössel van-e itt dolgunk? Az utolsó idézet szerint valami haláleset volt a családban és azért fizet Jorg 1 frtot az egyház pénztárába.

9. *Joannes Fux*. Brassó város híres bírása, kinek nevét már ismerjük (Ballagi i. m. 391. l.).* Gazdag ember, háza van a piacon és Ó-Brassóban kettő. Kölcsön ad a városnak 150 frtot (184. l.). Küldetésben jár a királynénál, Mayládnál, Fráter Györgynél, képviseli a várost a szebeni szászgyűléseken. Külföldről árukat hoz be. Mikor leányait férjhez adja, a város két ízben is szőnyeggel tiszteli meg (1549. és 50-ben). Viszont ő maga ad el egyet a városnak: 1546. jul. 26. D. Joanni Fuchsio tapetum, quod sororio (!) d. mag. Joannis datum est in nuptiarum celebratione, solvi fl. 3. den. 25. (607. l.). Ez a Magister Joannes, akiről itt szó van, Honterus János, a reformator. Egy ízben ötvös munkát is szállít a káptalannak: 1543. item cuppam solvi fl. 47. Joanni Fux. (603. l.) A nagy templom részére pedig egy ezüst feszületet készít, még pedig, úgy látszik, valami nagyobb szerűt, mert egy egész sereg aranyat, ezüstöt és pénzt kap annak fejében, de az egész anyagot nem dolgozza fel, mert még ő marad adós az egyháznak: 1542. nov. 27. haben mein Herren des Radts sich vorrechent mit dem Namhaftigen und weisen herren herr Joanni Fux von wegen des sylbers czum creücz, auch des aus Sanct Sebastian Pruederschaft ist bekommen, auch Testament Golt und gelt, das sein weisheit hat entfangen das crücz czu machen, so plaibt sein weisheit der kyrchen schuldig nach aller scholt entlicher rechenschaft fl. 34 asp. 21 den. 1. Welich gelt sein weisheit gegeben hot gleich am selben tag den Ersamen und weisen herr Sigmund Perhelkeftesen und herr Joanni Benkneren, Kyrchen feteren, und ist von meinen herren quit und fraij gesagt. (215. l.). Meghalt, 1550. jul. 21-én.

10. *Joannes Kwpas de Zilah*. Valószínűleg ötvös volt ez a Kupás János is, legalább neve arra enged következtetnünk, de éppen magyar neve mutatja azt is, hogy nem brassai eredetű. Dolgozott-e Brassóban és mit? Nem tudjuk. Neve csak egyszer fordul elő a számadásokban, midőn is a városnak nagymennyiségű rezet ad el. 1541. okt. 31. Jidem dd. procuratores perceperunt in cons. ratione cupri emendi a Joanne Kwpas de Zylah fl. 200. (127. l.).

11. *Johannes, Hanns Kýchaw*. Ballaginál (i. m. 391. l.) szerepel mint ötvös. Neve itt is többször előfordul, de sohasem ötvösmunkákkal kapcsolatban, inkább mint kereskedő. Már 1489-ben a sz.-Péter negyedben, 1594-ben pedig a Katalin negyedben civis iuratus. Az 1541-iki összeírásakor háza van a halpiacon.

12. *Lenart Goltschmid*. Neve csak egyszer fordul elő, midőn is azt olvassuk róla: 1556. mai 5. von Lenart goltschmid fl. 26. (320. l.), vagyis, hogy a szegények pénztárába 26 frtot fizetett. De hogy milyen címen, azt nem tudjuk. Lénárt mester különben jónévű ötvös lehetett, bizonyítja az, hogy több

* L. még alább Simon aurifabernél és templom kincseinél.

alkalommal czéhmaster volt, így: 1551. 53. és 54-ben. Műveiről semmi feljegyzés sincs.

13. *Sigismundus Gemmarius, Perrelhefter*. Előkelő polgár, városi tanácsos, a ki ez időben több fontos kiküldetésben jár el. Úgylátszik kereskedett is, mert a városnak sok mindenfélét szállít. Ötvösmunkával kapcsolatban csak egyszer szerepel: 1542. decz. 19. D. Sigismundo pro 2 cupis, marcas 6 et piseta 14 ponderantibus, marca æstimata pro fl. 12, quæ Petro wayw. sunt dono datæ, facit fl. 75 asp. 25. (182. l.). Ötvös volta nagyon kétséges, hogy ezen időben nem gyakorolta, az bizonyos, mert hivatali állásával nem igen egyeztethető össze. Bővebb és közelebbi adatok hiányában az most függő kérdésnek marad.

14. *Simon aurifaber*.^{*} Ezen időszakban a város egyik legtekintélyesebb polgára. Mint ötvös 1531-ben, továbbá 1538—41-ig és 1545-ben brassai czéhmaster. A városnál is előkelő hivatalokat viselt; 1543-ban procurator (gazda), 1550 darabantorum capitaneus (csapatvezér), 1551-ben törösvári castellanus (Burggraf), 1553-ban bíró. Folytonosan küldetésekből jár, csak a főbbeket említve: 1541-ben a királynál jár Debreczenben és Lippán (kétszer is), résztvesz a szebeni gyűlésen; 1542-ben ismét megfordul a király udvarában (Lippa, Szeben), jár Frater Györgynél; 1546-ban kétszer megy Fogarasra; 1547-ben háromszor udvarol a hatalmas kincstartó barátnál, nem mulasztván el a megfelelő ajándékot sem; 1549-ben a tordai, szebeni és vásárhelyi gyűléseken találjuk; 1550-ben ismét Frater Györgynél. A város részére szállít építéshez szükséges faanyagot, téglát; vásznat stb. Nagyban veszi a keletről behozott török árúkat. 1541-ben a városi új számadókönyv (ú. n. rubrum registrum) tábláját ezüst kapcsokkal látja el: D. Simoni aurifabro pro novis argenteis clausuris ad novum rubrum registrum, quod in maiore mensa in cous. tenetur, fl. 3. (122. l.). 1545-ben valami ötvösmunkákat (valószínűleg kupákat) készít Frater Györgynek, amelyeknek fejében neki 140 frtot utalnak ki: D. Simoni aurifabro solvi ad scripta et rationem d. thesaurarii ad rationem laborum, fl. 140. (284. l.). 1546-ban ismét valami ezüstneműt szállít Fux Jánossal együtt ugyancsak a kancellárnak: Mer haber wir gegeben aus befelch (!) des Herren Schaczmeisters herr Joanni Fuxen und herr Simoni Goltschmit von wegen des geschmeids auch an der Beczalung des Czwanzigest, und das Czwanzigest ist gar czalt auf dises Jar, fl. 125. (149. l.) 1549-ben egy diszkardot készít a városbíró részére: D. Simoni aurifabro, quod paravit gladium civ., qui (!) p. d. iud. gestatur, solvi merc. præparationis fl. 6; ego villicus^{**} supplevi defectum argenti ex meo argento pro fl. 5 asp. 26; emundatori gladiatorum pro vagina et præparatione cinguli fl. 1 asp. 45. (502. l.). 1550-ben a barczasági káptalannak szállíthatott valami ötvösmunkát: D. Simoni aurifabro dedi fl. 2. (614. l.). 1553-ban egy kelyhet ad el a város kincstárából (erről majd alább) s annak fejében 22 frtot szolgáltat be: In vigilia b. Thomae ap. anno d. 1553; impræsentavit d. iud. Simon Aurifaber ratione venditi calicis ex conclavi et scrinio accepti in prætorium fl. 22. (251. l.).

Brassó.

Gyárfás Tihamér.

* V. ö. Ballagi i. m. 392. l.

** D. Stephanus Griessing.

BUTAUL ZOAPAN, BUILA ZOAPAN.

A nagyszentmiklósi kincs 21-ik csészéjének görög fölíratában megnevezett két fejedelemről azt mondja Arneth: «unwillkürlich denkt man — — — an *Bela* den Zupan der Theiss und *Butaul* den Zupan der Jazygen», a mivel azt a látszatot kelti, mintha itt két történelmileg is ismert személyről volna szó. Ámde olyan értelemben, mint Arneth fogalmazása után gondolhatnánk, sem *Buila*, sem *Butaul* nem tartozik az ismeretes történeti személyek közé. Semmiféle forrás nem tud arról, hogy az egyik «tiszai», a másik meg «jazyg zupán» lett volna.

Az egyedüli forrás maga a fölírat s az aranykincs, meg a mit ezekből, az írás jellegéből, a nevekből, az arany edények díszítési motivumaiból stb. következtethetünk.

Ezek nyújtanak némi alapot arra, hogy *Butault* és *Builát* VIII—X. századbéli avar vagy bolgár fejedelmi személyeknek tekintsük, a mit aztán a magam részéről azzal egészíték ki, hogy bár korrumpált és zavaros formában, egy pár magyar mondai alak őrizte meg emlékezetüket.

A mi a nagyszentmiklósi kincs korát illeti, ma már általános az a fel fogás, hogy a VIII—X. századból, az avarok vagy bolgárok időszakából való.*

Ebből a kormeghatározásból következik azon további magyarázat, hogy ilyen igazán fejedelmi kincs csakis egy népet vagy dinasztíát végpusztulással fenyegető háborús időkben kerülhetett a földbe. Legelőször is az avar-frank háborúkra gondolhatunk, midőn Pipin benyomult a Tisza-vidékre s bevette és feldúlta az avar kagánok székhelyét. Számbajöhet azonban a honfoglalás kora is, midőn az Anonymusnál levő hagyomány szerint a magyarok elfoglalták Glad bolgár fejedelemtől a Maros-Tisza közét. Van még egy eshetőség, a mikor t. i. Szent-István leverte ezen Glad Marosvárbán (a későbbi Csanádon) székelő ivadékát Ochtumot vagy Ajtont, ki Viddinben vette föl a görög kereszténységet. Egyik történetírónk, Márki Sándor, csakugyan az ő kincsének tartja a nagyszentmiklósi arany edényeket s most már én is azt hiszem, hogy ő volt az utolsó birtokosa, nem ugyan azért, mivel Nagyszentmiklós ott fekszik Marosvár-Csanád közelében, hanem egyéb okokból. Marosvár fontossága ugyanis nem Ochtum idejében kezdődött; megvolt már a régebbi időkben is, a mi kitetszik abból, hogy avarkori leleteink úgynevezett szarmata csoportja épen a Körös-Tisza-Maros szögletében a legsűrűbb, ezen a vidéken kellett tehát lenni az avar-bolgár uralom egyik központjának.

Egy dologhoz nem férhet kétség: olyan fejedelmeké volt a kincs, kiknek tartománya a mai *Nagyszentmiklós* környékén, az *Alsó-Tisza és Maros* mellett feküdt. Olyan helyneveket foglal tehát magában a görög fölírat, melyeknek e vidéken volt vagy van még ma is valami nyoma. Mert nem tartom valószínű-

* Hampel J.: «A régibb középkor emlékei Magyarhonban» II. rész. Budapest. 252—267. l. «Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn.» I. köt. Braunschweig, 1905. 815 s k. ll.

nek dr. Keil Bruno azon véleményét, hogy a görög betűs «szláv» (?) fölírat a két társfejedelem czímeinek hosszú sorát foglalja magában.

Kérdés azonban, hogy a mindegyik fejedelemtől ismétlődő *Taisé* vagy *Tesé* (*Ταιση Τεση*), melynek a Tiszával való azonosítása olyan kézzelfoghatónak látszik, csakugyan földrajzi név-e vagy sem? Nézetem szerint nem az, hanem tekintve a kincsnek a VIII—X. századbéli avar-bolgár népséggel való kapcsolatát, mely átvette a mongol eredetű kelet-ázsiai zen-zen néptől a csak Kr. u. 400 óta használt koreai «kagán» vagy «khagán» czímet, megfelel annak a másik mongol méltóságnévnek, melyről ezt írja Pallas: *

«Bey den Kalmücken sowohl, als Mongolen, wird ein Fürst, der einen abgesonderten Haufen Volks (ulusz) eigenthümlich und als der Aelteste von seinem Stamm regiert, *Taidshi* genannt; alle übrigen männlichen Erben, sie mögen unmittelbar von der fürstlichen Familie und Brüder des regierenden Fürsten, oder von Nebenlinien, die in entfernteren Grade mit der Fürstlichen verbrüderet sind, entsprossen seyn, führen bloss den Ehrentitel *Nojonn* (Herr).»

E szerint *Butaul* (vagy talán csak Buta) és *Buila* törzsfejedelmek, taiszik, szláv czímmel zapanok (županok, magyarosan ispánok) voltak és pedig a Tagrogé, Etzigé, illetőleg Dygetoigé taiszjai. Ezen magyarázat értelmében nem is annyira helynevek, mint inkább törzsnevek ez utóbbiak, a mi azonban nem zárja ki, hogy ne kereshetnénk nyomaikat a délmagyarországi helynevekben. Tekintve a fölírat idejét: $\eta = i$, $\tau\zeta = cs$ vagy s , $\gamma\eta = gyi$ vagy ji , mint p. Konstantinus Porphyrogennitusnál *Μεγέρη* = Megyer, *Κουρτουγερομάτου* = Kürt-Gyarmat (vagy Gyirmót), Skylitzesnél *Γυλάς* = Gyula, Kinnamosnál *Γειτζᾶς* király = Geycha, Geysa vagyis Gyejcsa (később: Deyche, a helynevekben ma: Dèce.)

A Tagro-gé, Etzi-gé, Dygetoi-gé nevekben levő $\gamma\eta = gyi$, alighanem az Árpádkori magyar hely- és személynevekben nagyon gyakori *-di*, *-d*, palóczos kiejtéssel *-gyi*, *-gy* képzőnek felel meg, mely az *-s* képzővel váltakozott. Ilyen nevek (személynevek):

Aba—Abád, *Acsa—Acsád*, *Ádám* s ebből helynév: *Ádánd*, *Béla—Bélád*, *Bele—Beled*, *Bulcsu* (Anonymusnál: *Bulsuu*, a s.-galleni nagyobb évkönyvekben: *Pulszi*, Konst. Porph. *Βουλτζουδης* — *Bulcsudi* (Skylitzes-Kedrenosnál: *Βουλεσουδης*, *Βολεσοδης*, nálunk a XII. században: *Bulsuudi*), *Écs—Ecsed*, *Endre*-helynévben: *Endréd*, *Wigman* (középkori nemzetség- és helynév) vagy *Igmán* — ma: *Igmánd*, középkori *Kualuz* (nép- és helynév) — ma: *Kálózd*, *Kálmán—Kálmánd* stb.

Állatnevekből származott *-d* *-gy* végű helynevek: *Agár-d*, *Artán-d* (XI. században: *Artandi*), *Bárán-d*, *Bogárd*, *Disznó-d*, *Farkas-d*, *Tinó-d* stb.

Növényekből származott helynevek: *Almá-di*, *Dió-d* vagy *Gyód*, *Gyogy* (ma *Diós*, *Fejérm.*), *Egre-gy*, *Kökén-d*, *Körtvély-d*, *Mogyoró-d*, *Nyárá-d* vagy *Nyárá-gy*, *Paraj-d*, *Somo-gy* (Somo-di), *Szilá-gy* (Szilá-di), *Szilvá-gy* stb.

* «Sammlungen histor. Nachrichten über die mongolischen Völkerschaften.» St. Petersburg, 1776. I. 186. — A kagán czímet legelőbb Tulun vagy Talun zen-zen uralkodó vette föl; eredetéről l. Kurakichi Shiratori japán tudós cikkét (Ueber die altkoreanischen Königstitel) Keleti Szemle, IV. 1903. 15. s. k. II.

Egyéb ilyen név: *Arany-ad, Halmá-gy, Sukoró—Sukoró-d, Vásár-d.*

A *-d -s* váltakozására felhoztam a fejérmegyei *Dió-s* község nevét, mely a középkorban: *Dió-d, Gyó-d, Gyo-gy* alakban volt használatos; egyéb ilyen példák: *Abod* és *Abos*, *Almádi* és *Almás*, *Aranyad* és *Aranyos*, *Disznód* és *Disznós*, *Ebed* és *Ebes*, *Egregy* és *Egres*, *Erdőd* és *Erdős*, *Kökénd* és *Kökényes*, *Körtvéld* és *Körtvélyes*, *Mogyoród* és *Mogyorós*, *Somogy* és *Somós*, *Szilágy* és

A NAGYSZENTMIKLÓSI 21. SZ. ARANY CSÉSZE.

Szilás, Szilvágy és *Szilvás*, *Szemed* és *Szemes* (személynév), *Vasad* és *Vasas* (személynév).

Lehetne ugyan grammatikai végzetre is gondolni s akkor a csuvas-bolgár *-ga -ge* (török: *-ka -ke*) rag jöhetne tekintetbe, csakhogy ez a dativus ragja, holott a fölirat mondat szerkezete genitivust kíván meg. A genitivusi rag azonban el is szokott maradni, úgy a törökben, mint a magyarban, helyette a birtoknak van ragja, csakhogy, mint pl. a jakutban, ez is elmaradhat.

Mindezek számbavételével az *Ητξιγγ* = *Icsigyí* (Icsidi) névben a Maros

és Körös közt fekvő mai békésmegyei *Öcsöd* község nevét ismerhetjük fel, mely főntebb észak-keleten a szatmármegyei *Ecsed* nevében újra előfordúl, ezenkívül ismeretes, mint személy- és családnév is, nevezetesen egy 1369-iki oklevél említi *Ecsed* fejérmegyei czecei bessenyőt (Gregorius filius Eched de Chethe), kinek ivadékai később a *czecei Eöchöd* nevet viselték, mint családnevet.*

A *Ταγρογη* = *Tagrogyi* (Tagrodi) névnek pedig a Diód, Gyógy = Diós névhez hasonlóan a Torontálmegyében, Török-Becse alatt a Tisza mellett fekvő *Tarras* község neve felelhet meg, melyet 1200 felé *Tarhosnak*, *Torhusnak* mondtak s mint Anonymus írja, a honfoglaláskori *Boyta* «kun» vezérnek volt a birtoka.

Ha *Tagro-gê*, *Tagro-gy* a. m. *Tarko-s*: akkor talán Tagrogê taiszija *Butaul* zoapan is összeköthető Tarhos urával, *Boyta* vezérrel. Mert bár elválasztó pont nélkül, egy szónak van is írva a *BOΥΤΙΑΟΒΑ*: mégis lehetségesnek tartom, hogy az *ΟΒΑ* = *ul* nem a fejedelem nevéhez, hanem a címéhez tartozik s a. m. török «ulug», «ulu» = nagy. A föliratot tehát így magyarázom:

«*Buta, nagy zoapan, Tagrogy (Tarhos) és Icsigy (Öcsöd) taiszija.*»

Abból pedig, hogy Anonymus «kun» vezérnek mondja Boytát, az is kitűnik, hogy a Bécsi és Budai Krónika, Kézai és Thuróczi műve első részét képező s minden valószínűség szerint Sz. Erzsébet és Thuringiai Lajos menyegzőjére készült Hunn Krónika az Attila öcscsének megtett *Buda* «hun» vezér nevében tartotta fenn emlékét, kit, mint a honfoglalás előtti hét hunn vezér egyikét az *Érd* nemzetségből származtatott.

Boyta vezér nemcsak az Alsó-Tisza mellékén, hanem a Dunántúl is birtokos volt. Anonymus a Sárvíz mellé teszi szállását, melynek maig fenmaradt emléke a Tolnamegye déli sarkában fekvő *Bátaszék* = «Bátta vagy Bajtaszéke» nevében. Ennek közelében, de baranyamegyei területen megint előfordúl a *Tarros* (Tarhos, Torhus = Tagrogê) helynév, szomszédságában pedig *Rácz-Kozár* község van, a mit azért említek meg, mert Anonymus kúnjai (Cuani) alatt a Konstantinus Porphyrogenitus által említett kabarok értendők, kik a kazartól szakadtak el. Rácz-Kozár tehát ezen kabar-kazar népnek volt egyik szállása.**

Főntebb Fejérmegye északkeleti részében megint volt Boytának, illetőleg a tőle származtatott Brucsa (Brugsa, Boruksa) nemzetségnek birtoka: *Boroksa* pusztája vagyis a mai *Baracska* község, a hunn mondák által emlegetett Keve aszójában (Keve völgyében), ahová temették hunn mondáink szerint a tárnok-völgyi és cesumauri ütközetben elesett hunn vezéreket, Kevét, Bélát és Kadi-csát, sőt magát Etelét is. Boroksa pusztához tartozott a *Kualuz* völgy, mely

* Hazai Oklevéltár I. k. 263. — Lásd még Károly János: «Fejér vármegye története» III. k. Czece községnél.

** Újabbán az a vélemény merült föl, hogy nem a «Kozár» helynevek őrizték meg a kazarak nevét, hanem tekintve török eredetű szavainkban az *z* → *r* cserét, a «kazar—karar»-ból (v. ö. ökü—ökör) dissimilatióval előállt *Karaly*, *Károly*. E véleménynek az a gyöngéje, hogy a *kazar* név eredetibb alakja *katir*, *akatir* volt, a hogy irta még Priskus Rhetor is az V. század derekán, tehát nem az «ökü—ökör»-féle hangtani szabály alá tartozik, hanem azon szabály alá, melyet a «víz» (finn-ugor: vete, vit), «nemez» (perzsa: nemed), «buza», «túzok» (török: bogdaj—bódaj, tudak—túdak) stb. szavaink mutatnak.

a kalizoktól vagy khvalizoktól, egy Kinnamosz szerint még II. Géza király (1141—61.) idejében is zsidó vallású, Nesztor szerint pedig a bolgárokkal testvér és a róluik Kaliz tengernek (more khvaliszyszkoje) is nevezett Kaspitengermelléki népségtől vette nevét.* Emlékét a Kajászó- (Keazo, Keveaszó) Szent-Péter közelében levő *Kálozd* puszta tartotta fenn. Boroksa = Baracska községtől, keletre találjuk a Duna mellett *Érd* községet, mely a «hun» *Érd* nemzetiségről vette nevét, a melyből származott a monda szerint Buda vezér; ettől délre van *Batta* (terra Bothey, Bathey), mely megint Bojta (Bohta) nevére emlékeztet; a két község határában terül el a híres Százhalom, a hová temeték a hunn monda szerint a tárnokvölgyi ütközet halottait. (A száznál több sírhalom különben jóval régebbi nemcsak az avar, hanem a hunn korszaknál is, a hallstatti kor végéről való.)

Ezek a Bojta vezérre vonatkozó nyomok, melyekhez még csak annyit jegyzek meg, hogy Anonymus körülbelül három nemzedéket csoportosított Árpád körül; nemcsak a honfoglalókat, hanem a honfoglalók fiait, sőt unokáit is, például a hét vezér közt említett Tosu = Tas, mint Konstantinus császártól tudjuk, tulajdonkép Árpádnak volt egyik unokája.

A másik fejedelem, kit a nagyszentmiklósi fölirat említ, *Βουηλα* — *Buila* zoapan, *Dygetoigé* fejedelme, teszije. A szöveg összefüggése szerint személynévnek kell tartanunk a Builát, bizonyos azonban, hogy etymologiailag ugyanaz, mint az orkhoni és nalaikhai föliratban a «*bojla*-baga-tarkan» cím első része s az aldunai bolgároknál a «*bolia* tarkan» (*ὁ βολίας ταρακάνος*) és a kagán tanácsában levő hat nagy *bolia* vagy *buila* (Theophanes és Konstant. Porphys: *βοιλας, βουλιᾶς*, bolgár föliratokban: *βοηλᾶ, βοηλᾶς*.**

Buila törzsét vagy tartományát *ΔΥΤΕΤΟΙΓΗ*-nak mondja a fölirat. Ennek megfelelő nevet azonban nem tudok találni helyneveink közt. Ellenben a Buila megvan *Bolya* alakban Erdélyben, Nagy-Küküllőmege nyugoti részén s aztán a Mátra vidékén, Hevesmege északi sarkában, a Pétervásárhoz tartozó *Bolya*-puszta nevében.

A hogy *Buta*(ul)-*Buda*, úgy *Buila*-*Béla* is, egyik alakja a magyar-hunn mondáknak, melyek a *Szemény* nemzetségből származott Chele fiának s Keve és Kadicsa (Kadicha) testvéreinek mondják. *Kadicsa* (Cadusa) Anonymusnál is szerepel és pedig, mint Hülek (Hulec) fia és Zuard testvére. Mivel az apa nevét (Chele-Hülek) csekély eltéréssel egyformán adja hagyományaink két forrása: ugyanazon Kadicsa vezérről, nem pedig két hasonló nevű, de különböző személyről van szó s így bizonyos, hogy nem a bolgár-avar korszakban, hanem Árpád és a vezérek idejében élt. Anonymus Cadusájának testvére, *Zuard* ugyanis nemcsak mondai, hanem történeti alak, kit a nem sokkal később élt Liutprand paviai diaconus, majd cremonai püspök Salardus néven említ a

* A fejérmegyei tört. és rég. egylet évkönyve 1893-ra. Székesfejérvár, 212—214. l. — Lásd még Arch. Értesítő 1892. XII. 311—312. l.

** Radloff W.: «Die alttürkischen Inschriften der Mongolei.» Sz.-Pétervár, 1897. Neue Folge. 149. s k. II. és 1899. Zweite Folge. 5. l. — «Arch.-Epigr. Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn» XVII. 1894. 208. l. és XIX. 1896. 239., 243. l. — V. ö. Ethnographia, XVIII. 1907. 335—338. l.

924-iki itáliai rablókaland vezéréként, midőn a magyarok egyebek közt Paviát is fölégették. (Hungarorum rabies Salardo præduce totam per Italiam dilatur. Antapod. III. 303.)

Míg a Hunn Krónika Bélát teszi meg Kadicsa vezértársának, Anonymus a marosvidéki bolgár Glád elleni hadjáratban Bojtával együtt szerepelteti úgy őt, mint testvérét Zuardot, de míg Bojtát csak a Marosköz meghódításában szerepelteti, Zuárd és Kadocsa tovább mennek Görögországba, megszállják Scereducy (Szedec, Sophia) várát s egész Fülöp király váráig (Philippopolis) hatolnak. Tekintve, hogy e rablókalandnak Zuard-Salardus volt a vezére, csakis a 934-iki rablókalandról lehet szó, midőn a magyarok feldúlták egész Thraciát és Konstantinápolyig nyomultak, mert a 943-ikiról már Lél, Bulcsu és Botond névvel kapcsolatban szól az Anonymus által fentartott hagyomány, a 959. és 962-iki görögországi kalandos hadjáratok pedig Lél és Bulcsu halála után történtek. A Zuárddal és Kadocsával együtt szereplő Bojta ezek szerint 934 körül élt.

Így kapcsolódott össze a mondában Kadicsa személyisége által egyfelől *Béla* «hun» vezér, másfelől *Bojta* «kun» vezér úgy, hogy ha nem is állapítható meg pontosan a köztük levő viszony jellege, mégis látunk annyit, hogy kellett lennie közöttük valami összeköttetésnek, a mire a nagyszentmiklósi fölirat is utal *Buta(ul)* és *Buila* között.

Mindezek ép e sorok írása közben mind jobban megérlelték bennem azt a véleményt, hogy, ha csakugyan kapcsolatba hozható *Buta(ul)* és *Buila* a magyar hagyományokban emlegetett *Bojta* «kun» és *Béla* «hun» vezérrel: akkor *Buta(ul)* és *Buila* nem — mint eddig hittem s még nem régiben is vitattam (Ethnographia 1907. 6. füz.) — avarkori, hanem X. századbeli személyek voltak, s Anonymus chronológiája nagy általánosságban véve ezuttal is kevésbé megromlottnak bizonyul, mint hagyományaink másik forrascsoportjáé, a Képes és Budai Krónikáé, Kézaié és Thuróczié, melyek pl. Zoard itáliai hadjáratát is Attila korába teszik s Kadicsát, valamint a testvéreinek mondott Bélát és a más vezéri nemzetséghez számított Budát = Bojtát honfoglalás előtti hunn vagyis avar-bolgár vezéreknek mondják.

Ha tehát a nagyszentmiklósi kincs görög föliratos csészei *Buta(ul)* és *Buila* keresztelők csészei voltak, mint dr. Hampel J., Keil Br. és Kondakov egyértelműen vallják s ezen fejedelmek kora a X. századba teendő: akkor tovább is mehetünk egy lépéssel. A megkereszteltetés a X. század dereka felé történhetett csak, abban az időtájban, midőn Skylitzes és Kedrenos szerint előbb (943—948 körül) Bulcsu, az akkori karchas (*Βολεσοδής, Βουλεσουδής*) nem sokkal ezután pedig (mindenesetre 949—952 után, t. i. Konstantinus Porph. műve írása után) a Maros vidékén székelő Gyula (*Γυλάς*) vezér vette föl Konstantinápolyban a keresztiséget s az utóbbi egy Hierotheus nevű és Theophilaktos patriarcha (933—956) által «Turkia» püspökévé szentelt szerzetest hozott magával, «ki is a barbar tévelygésből sokakat keresztvérségre térített.» (G. Cedrenus J. Scylitzis ope suppletus et emendatus. Bonn. II. 328.)

Buta(ul) és *Buila* megkereszteltetése aligha történt egy időben. Csakis így magyarázható, hogy egy rövid fölirat előbb *ΖΩΑΠΑΝ*-t és *ΤΑΙΧ*-t, aztán

meg *ZOAIAN*-t és *TECH*-t ír s amott a törzsnevek után említi a «taiszi» címet, emitt meg előtte. Ebből az tűnik ki, hogy Buila nevét és címét később verték a csészébe, mint Buta(ul)-ét, e szerint valamivel későbbi nemzedékhez tartozónak vehetjük fel.

Ámde ez esetben a Hunn Krónika Béla vezérének kívül számba jöhet az a *Beliud* (Boilud, a *-d* végzetre l. Bulcsu és *Βουλεσουσις*, oklevelekben: Bulsudi) is, kiről ezt írja a Képes, Thúróczi és a többi krónika a Vezérek krónikájából álló részben:

«Quam (t. i. filiam Gyula ducis, nomine Sarolth vagy Zarolth) Geysa dux, consilio et auxilio Beliud, qui terram Kulan possederat, transduxit in uxorem legitimam. Isti Beliud Kulan dedit filiam suam, ut contra fratrem suum Kean debellaret. Et post obitum suum terram suam idem Beliud hereditavit.»

Kean (Kaán) talán megfelel a bolgár uralkodók «kagan» (a föliatokban *κάνας*) címének. A X. század dereka táján Simeon fia Péter (927—968) volt a bolgár czár vagy kagán, esetleg tehát ő az itt említett «Keán» s így az ő Dél-Magyarországban birtokos vagy ide menekült «fratere» (nem csupán ú. m. «fivér», hanem «unokatestvér», «unokaöcs» is) volt a magyar hagyomány Kulánja. Péternek három fivére ismeretes, ú. m. Mihály, János és Boján; közülük Mihály is, János is fellázadt Péter ellen, csak hogy leveretésük után nem a Marosvidékre, hanem Görögországba menekültek, Mihály nemsokára meg is halt, Jánost pedig egy ideig Péter ijesztgetése végett a saját udvarában tartotta Romanus császár s összeházasította egy előkelő örmény nővel, további sorsáról azonban nincs tudomásunk. 969—970-ben már megszűnt az aldunai Bolgárország, előbb az orosz Szvjatoszláv, aztán a byzancziak foglalták el. Tudnak azonban a magyar hagyományok még egy másik Sz. István (997—1038) által legyőzött Keanról is, ki «dux Bulgarorum et Sclavorum» volt. Ochtumot kell-e ezen Keán alatt gondolnunk, a hogy Pauler Gyula vélte,* vagy Sámuel czárt (976—1014), ki a Sismán által 963-ban Makedoniában alapított nyugoti Bolgárország határait északfelé egész a Dunáig kiterjesztette úgy, hogy 1002-ig Viddin is a birtokában volt: nem bizonyos. Mégis ez utóbbit tartom valószínűbbnek, mert a magyar hagyomány a II. Gyula erdélyi fejedelem elleni 1002—1003-iki hadjáratnál kapcsolatban, sőt azzal összekeverve mondja el Keán leveretését s a XI. század derekáról való «Fundatio S. Albani Namuncensis» is ezen időre utal, midőn azt mondja, hogy Sz. István egy barbár ellenség ellen segítette a konstantinápolyi császárt, a mi csakis II. Basilius császár 1002-iki bolgár hadjáratára vonatkozhatik, a mely alkalommal t. i. 8 havi ostrom után bevette Viddint.

Meg kell azonban ezek után még azt is jegyeznem, hogy egy árpádkori magyar nemzetséget szintén *Keánnak*, *Kaannak* neveztek, melynek birtokai Baranyamegyében Siklós és a Dráva közt s Erdélyben Medgyes és a Nagy-Küküllő vidékén terültek el. Ezen nemzetségnél egyik hagyományos használatban levő kedvelt személynév volt a Gyula, úgy hogy Pauler Gy. egyenesen

* A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt. I. köt. 512. l. 94. jegyzet.

Géza fejedelem nejének és Sz. István anyjának rokonságából az erdélyi Gyulától származtatta a Kaán nemzetséget. Mivel pedig a hildesheimi évkönyvek Sz. István avunculusát, a magyar hagyományok II. Gyuláját «rex Julus»-nak nevezik: föltehető, hogy nálunk is használatban volt a délvidéki bolgár-kabar eredetű népség közt a «kaan» cím azon társfejedelmek «rex»-ek méltóságának megjelölésére, kik közé tartoztak Árpád ivadékai mellett egész Sz. Istvánig az erdélyi Gyulák is.

Nem kell tehát Kulan «frater»-e, Keán alatt szükségkép bolgár czárt értenünk, lehetett az magyarországi fejedelem is. És itt megint Boytához vezet egy nyom. Anonymus az Alpár vidékén, tehát a maros-tiszai Tagrogé-Tarhos és körös-tizza-marosi Écsigé-Öcsöd környékével szomszédos területen megszállt és Csongrád (Surnugrad) várát építtető Oundufia Ete vezértől származtatja a Kalán nemzetséget, melynek nevével Pauler Gyula * Kulánra gondolsz az egyes nyomok közti kapcsolat csakugyan arra vall, hogy ugyanazon névvel van dolgunk. Ha már most Kalán-Kulán nemzetségének Ete vezér volt az ősapja: ezen Ete vagy Etü Anonymus egy másik adata szerint a hét «kun» vezér közé tartozott s Bojtának vezértársa volt Baranya elfoglalásában. Arra pedig, hogy Oundu fia Ete s a Bojtával együtt szereplő «kun» Etu egyszemély, bár Anonymus két külön személynek veszi, bizonyítékul szolgál az, hogy a «kun» Etu fia Eudu (Ödö) által építtetett szekcsői vár (Secuseu) 1248-ban a Kalán nemzetség ősi birtokai közé tartozott.**

A szekcsői vár, a mai Duna-Szekcső, Baranyamegye keleti oldalának északi szélén, a Tolnamegye déli sarkában levő Bátaszék (Bajtaszék) szomszédságában fekszik. De ugyancsak Baranya északi csúcsában a nyugoti oldalon van egy másik Szekcső község is, ez pedig a már említett Ráczkozár és a Tagrogéra (Tarhos) emlékeztető Tarros mellett van. Ha tehát Kulánt és az Ete vezér ivadékát, Kalánt, a hasonló nevű nemzetség őseit egy személynek vesszük: a veje Beliud által örökölt «terra Kulan»-t úgy Csongrád, mint Baranyamegyében, a Boyta-Buta(ul)-féle birtok szomszédságában kereshetjük.

Ezt a földet örökölte az a *Beliud*, kinek «tanácsára és segélyével» vette nőül Géza fejedelem Saroltot.

Szent István 975—977 körül született, Géza fejedelem házassága tehát Sarolttal, az erdélyi vagy marosvidéki Gyula leányával egy-két évvel előbb történt. E szerint Kulán veje s tartományának örököse, *Beliud* szereplését a X. század hetvenes éveibe tehetjük.

Nem sokkal előbb, Takson fejedelem († 971—972 körül) uralmának vége felé költözött be Anonymus szerint Magyarországra *Bularföldről* egy nagyobb csapat izmaelita, *Bila* vagy *Billa* és *Bocsu* (Boksu, Boksa) vezérlete alatt. Nyilván Szyvjatoszláv kievi nagyfejedelem 967—968-iki volgavidéki hadjárata zavarta ki őket hazájukból, melyről a körülbelül tíz év múlva ott járt Ibn-Haukal azt mondja, hogy az oroszok közvetlen Rum (Görögország=Bolgaria) megtámadása előtt a hidsra 358-ik évében Bulghar várost teljesen kifosztották

* A magyar nemzet története Szent Istvánig. 186. 1.

** Dr. Karácsonyi J.: «A magyar nemzetségek.» II. köt. 141. 1.

s mindent elpusztítottak az Itil partjain, nincsenek már Belső-Bulgárban sem bulgárok, sem burtaszok, sem khazarok, mert országukat elfoglalták az oroszok s a kik futással menekültek, a szomszéd vidékeken széledtek el.

Az említett *Boksu* bulárföldi izmaelita vezért, «az igen nemes urat» (vir nobilissimus) tekintik a magyar történészek az árpádkori *Boksa* (Boxa) nemzetség ősenek. Úgy látszik, az Anonymus által használt «vir nobilissimus» jelző a perzsa-tatár *mirza*, *murza* címet akarja jelenteni, a Boksa nemzetségnek ugyanis egyik hagyományos használatú személynéve a *Mersa*, *Merse* volt. A már említett hevesmegyei *Bolya* pusztá e nemzetségnek volt egyik birtoka s bizonyára Boksu vezér testvére, *Bila*, *Billa* vagyis *Boila* nevének felel meg. Hagyományaink két forrása tehát megegyez abban, hogy a X. század hetvenes éveiben szerepelt Magyarországon egy *Bila-Beliud* nevű előkelő bolgár; az egyik változat szerint 969—972 közt Bular földről, Nagy-Bolgárországból költözött be; a másik változat szerint 973—974 körül Géza fejedelem és Sarolt házasságát mozdítja elő, nyilván, mert rokonságban volt az erdélyi Gyulák nemzetségével, mint a bolgár Keán testvérének, a délmagyarországi Kulánnak a veje; végül egy harmadik változat, melyben már a monda átalakításban elvész a történelmi és időbeli távlat, csak annyit tud róla, hogy hunn (azaz bolgár) volt.

Bila nagybolgárországi eredete s *Beliud* marosvidéki bolgár rokonsága magyarázza meg, hogyan lett Béla=*Bila*, *Beliud* a kun-kabar Bojta-Budához hasonlóan Árpád előtti hunn vezér.

A monda nem tartotta számon az egyes bolgár bevándorlások idejét, csak azt a főszempontot jegyezte meg, hogy a hunn-bolgár elem megelőzte Magyarországon Árpád népét. Ezen hunn-bolgár elem alatt nem csupán azon al-dunai bolgárokat értem, kik az avarok bukása után Magyarországon déli és keleti részeiben terjeszkedtek, hanem még inkább azokat a Nikephoros patriarcha és Theophanes által unugundur- vagyis unugur-bolgároknak (unugundur török többes alak, a. m. unugur-dur, v. ö. szabender = sabir-dir) nevezett maeotisi bolgárokat és kotragokat (kuturgurok), kik Kuvrat negyedik és ötödik fiának vezérlete alatt ugyanazon időtájban (a Képes Krónika szerint 677-ben) költöztek Pannoniába az avarok közé, midőn Kuvrat harmadik fia, Aszparukh vagy Iszperik, az előtte 3+60+2+150=215 évvel előbb, 464-ben uralkodni kezdő Irnik (tehát Attila fia Irnákh) egyik utóda, elfoglalva Moesiát, 679-ben megalapította az al-dunai Bolgárországot, míg a két idősb testvér közül Kotrag a Közép-Volga mellékén szervezett egy új államot, a legidősb, Batbaján pedig visszamaradt népével a Mæotis melléki régi hazában, meghódolt a 671 felé Berzilia belsejéből előnyomuló khazaroknak s népe még a IX. század elején is a khazar khagán alattvalója volt.

Ezek a historiai tények világot vetnek a magyar hunn mondák egyes vonatkozásaira s ebben az összefüggésben lesz érthető, miért nevezi a magyar hagyomány hunoknak (vagy, mint Anonymus, kunoknak) a kazaroktól elszakadt kabarokat, nyilván Batbaján unugur-bolgárjait, vezérükből pedig hogyan lesznek a mondaalakulás további folyamán avarokori vagy éppen Attila korabeli hunn vezérek.

Még csak annyit akarok megjegyezni, hogy, mint a törökségnél, a ma-

gyarságnál is nagy gondot fordítottak, a nemzetségek és egyes ágaik leszármazásának nyilvántartására. De csak III. Béla (1173—1196) alatt kezdődött a nemzetségek birtokjogainak írás és oklevelek által való megörökítése, a minék a következménye az volt, hogy az előbbi kétszáz évről összevéve sincs annyi oklevél, mint pl. III. Béla fiától, II. Endrétől (1205—1235).

Önként következik ebből, hogy a nemzetségek leszármazásánál sokkal nagyobb jelentősége volt 1173 előtt a szájhagyomány pontos megörzésének, mint a XIII. században s mint a kirgizeknél és turkomanoknál, nálunk is olyanforma féltékeny gondossággal kellett ügyelni arra, hogy a köztudatban maradjon s mindenkinek legyen tudomása az egyes nemzetségek elágazásáról s az ág-rokonság egyes fokozatairól.

Anonymus, III. Béla királynak († 1196) a jegyzője, ki a királyok története és genealogiája helyett a honfoglalást, Magyarország területének az egyes nemzetségek ősei által való megszállását és birtokba vételét írta meg 1202—1204 körül, olyan időben élt, a mikor épen csak megkezdődött az írásbeliség, de még nem halt ki az a nemzedék, mely maga is gyermekkorától fogva belenevelődött a nemzetségi leszármazás nyilvántartásának ősi formájába. Maga Anonymus is valamelyik előkelő nemzetségből származott. Ő még sok olyat tudhatott részint gyermekkorától fogva, részint egyes nemzetségek vele érintkező tagjaitól, mik egy-két nemzedék alatt, épen az írásbeliség behozatala miatt, rohamosan kivesztek a köztudatból. Az általa említett személyek tehát bizvást történeti alakoknak tekinthetők s mind az elfogadható, a mit leszármazásaikról s ivadékaikról, szállásaikról s birtokaikról mond, leszámítva egyes — 250—300 évnél önként érthető pontatlanságokat, minők pl. hogy a magyar rokonsági kifejezések nem mindenben adhatók vissza a latinban («bátya» lehet «frater» is, «patruus» is, «patruelis» is, az «apa», mint a török «aba» nemcsak «pater», hanem «patruus» is stb.); vagy a minő az, hogy a X. századbeli viszonyokat olyanoknak képzei, minők az ő idejében voltak; ide tartozik az is, hogy a chronológiára nem volt egyéb támaszpontja, mint a nemzedékek szerinti számítás; ezért csoportosít valami három nemzedéket Árpád körül: mert a honfoglalókkal összezavarja a honfoglaló vezéri nemzetségekből kivált egyes ágak alapítóit, kiknek szállásai mások lesznek, mint a rokon ágak szállásai, úgy képzei tehát, hogy mindez a honfoglaláskori birtokba vétellel függ össze, ha nincs valami egyéb tájékoztató, a mi fölismerhetővé teszi előtte az ilyen szállások későbbi eredetét.

Anonymust szeretik mesemondónak tartani. Ezért mutattam rá egy pár szóval azon szempontokra, melyeket hitelének megbírlásánál véleményem szerint nem szabad figyelmen kívül hagyni.

A 934 körül Zuárd és Kadocsa vezértársaként szereplő Boyta «kun» vagyis kabar-bolgár törzsfjedelem, meg a 970 felé Bular földrül bevándorolt Bila «vir nobilissimus», historiai személy, ha egyébként csakis a hagyomány őrizte is meg emléküket. Nem ugyan kétségtelen bizonyossággal, de mégis nagy valószínűséggel ők voltak azon Buta(ul) és Buila nevű fejedelmek, kiket a nagyszentmiklósi kincs görög felirata említ, a mivel nem azt akarom mondani, hogy ők voltak az aranyedények készítettői is.

A kincs utóbb — úgy látszik — a Viddinig terjeszkedő bolgár Keánnak (Sámuel czárnak) hódoló Ochtum = Ajton birtokába került, — valószínűen örökség útján s midőn Sz. István vagy vezére és rokona Csanád, ki aztán Ochtum birtokait örökölte, ostrom alá fogta Marosvárt (Csanádot), a kincset nem messze Marosvárhoz, a mai Nagyszentmiklós határában földbe rejtették. De már nem volt alkalmuk kivenni onnan. Ochtum elesett s a kincs néhány év híján 800 esztendeig a földben maradt.

Nagy Géza.

KELTA PÉNZVERŐ- ÉS ÖNTŐMŰHELY SZALACSKÁN (SOMOGYMEGYE).

Az «Archæologiai Értesítő» 1906 deczember 15-iki számában ismertetett kelta pénzverő- és öntőműhely területén folytatott kutatás meghozta a maga eredményét. Előkerültek az őskori műhely felszerelésének sorozatát kiegészítő ipari szerszámok, gyarapodott a műhelyben készült ezüst- és bronz-ékszerek, vastárgyak gyűjteménye és végül a változatokban gazdag agyagművek sokasága emeli a leletek érdekes voltát.

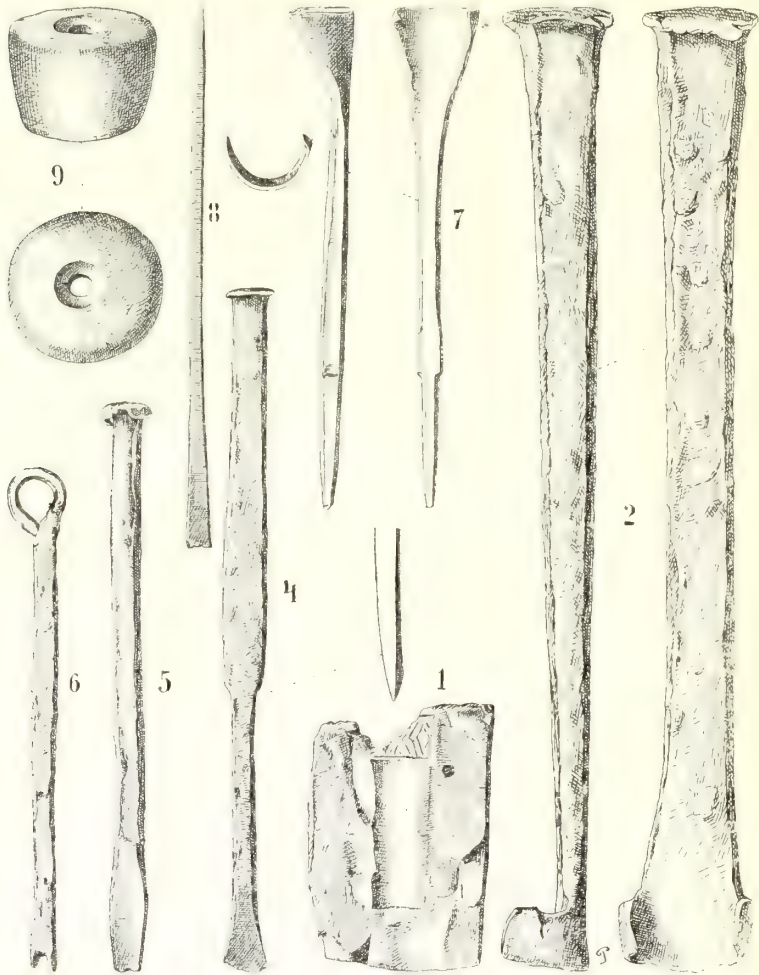
Kutatás közben még két érdekes és tanulságos felfedezést tettem, melyről külön meg kell emlékezni, melyek mindkét irányban megerősítik eddigi feltevéseimet. Az egyik az, hogy a szalacscai őstelepen nem szakadt meg az őskori élet folytatólágossága a kő- és bronzkoron át a vaskor végső szakáig. Sőt az őskor minden szakában a szalacscai őstelep nyüzsgő élet tanyája volt. Az újabb kutatások még arról is meggyőztek, hogy a feltárt kelta pénzverő- és öntőműhely csak folytatása ugyane helyen állt bronzkori öntőműhelynek. Erről tanuskodik e terület mélyebb rétegében lelt bronzkori tompa véső öntőmintája is. A másik érdekes jelenség megerősítette azon feltevésemet, hogy a szalacscai őskori műhelyben nemcsak a már előkészített ezüst- és rézfémet dolgozták fel, hanem fémkohászattal is foglalkoztak. Jóllehet eddig még nem sikerült az őskori igényeknek megfelelő kohó nyomait sem felfedezni, de a fémkohászat jelenségének tanuiként kell tekintenem, hogy olyan kőszegény területen, mint Szalacska vidéke, épen az öntőműhely helyén nagyobb mennyiségben találtnak ökölyi nagyságtól a dió nagyságáig olyan fémdús kőzetek, mint a «Galenit» és «Chalcopyrit», mely tudvalevőleg hazánkban leginkább Selmecz, Nagybánya, Radna és Felsőbánya területén fordulnak elő.

A chalcopyrit a legdúsabb rézérczek egyike. Az itt lelt galenitásványok nemcsak gazdag ólomtartalmúak, de ezüstöt is szolgáltatnak ép úgy, mint a csehországi galenitérczek. Így minden valószínűség szerint a kereskedelem vagy a vándor iparosok útján, távolabb vidékről, a szükséges fémek előállítására céljából kerültek azok Szalacsckára.

Somogy megye gazdag bronzkori leletekben. A tokos fülesvésők, bronzlándzsák, jellegzetes bronzékszerek, sőt még rézvéssők szép sorozatát gyűjtöttem össze Szalacska vidékén, Simonfa, Kisasszonyd és más ismert lelhelyeken.

A szalacscai bronzkori művesség közvetlen jelenségeként bemutatom az öntőműhely területén lelt öntőmintát.

A csillámpalából készült öntőminta (1. ábra) tompa bronzvéső vagy tokos kalapács néven ismert bronzeszköz öntésére szolgált és mint az öntőminta peremén látható díszítés is igazolja, hogy a régibb bronzkori emlékekhez sorozandó. A vésett csillámpala-tárgy az öntőminta alsó felét adja, mint azt az

SZALACSKA 1-9. n.

öntőminta peremének lyuka is mutatja, mely az öntőminta felső részével való egybeillesztésre szolgált. Ezen öntőmintával előállított tompa bronz véső peremét 11 mm. szélességben szalagszerűen körülfutó, közepén szögben megtört, kidomborodó, párhuzamos bordák díszítik. Ez egyetlen ékessége a sima felületű, rúdszerű tompa vésőnek. A tompa vésők ritkább jelenségei a bronzkori tokos vésőknek. E mintához teljes hasonlót nem is ismerek, de közel hasonló, a minden díszítést nélkülöző dudoros peremű, tokos kalapács a nagylucskai őstelepen talál-

tatott és jelenleg Lehoczky Tivadar gyűjteményében van.* Az öntőmintába illő tompa véső hossza 55 mm., szélessége 14 mm. Az öntőminta súlya 105 gr.

A szalacsikai kelta pénzverő- és öntőműhelyben egyik legfontosabb szerepe volt a nagy kovácsoló vasüllőnek (2. ábra), mely kezdetleges volta dacára is mindazon kellékekkel rendelkezik, a mely nélkülözhetetlenné teszi a mai vasművesnek az acél-üllőt. E három kellék a sima felület, a csúcsba futó üllőorr és a sima üllő oldal. Az *A* betűvel megjelölt háromszög alakú, vasüllő felülete a használattól helyenkint vajúdékos. Ez adja az üllő legfontosabb részét, melyen a megtüzesített vas nyujtása, kovácsolása eszközöltetik. Ez esetben talán az üllő sima felülete a pénzverésre szánt ezüst rúd kilapítása és eldarabolására is szolgált. Ennek folytatását képezi *B*-vel megjelölt háromszög alakú üllőorr, mely kisebb tárgyak kikovácsolására használtatott. Fontos szerepe van a *C* oldalnak is, melyen szögbe hajlítják a meggörbítendő vasrudat.

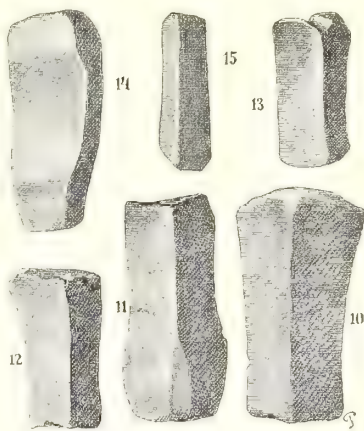
A vasrögből alakított üllő alsó kidolgozatlan része, minden valószínűség szerint fatörzsökbe volt mélyítve, eltérőleg a mai acélüllőktől, mely a törzsök felületére van ráerősítve. A szalacsikai üllő egyedül áll a hazai vaskori leletek között és 28 klgr.-nyi súlyával megközelíti a régi fémházás üllőket. Felületének egész hossza orrával együtt 27 cm. Szélessége 17 cm. Magassága 20 cm.

Érdekes szerszáma a kelta pénzverőműhelynek a 3. ábrán bemutatott kerek vágó. A kerek véső, mint alakja is mutatja, az éremverőtöbblől kikerült alaktalan szélű

barbár-kelta érme kikerekítésére szolgált. Köztudomású dolog, hogy a kelták jeles vasművesek voltak, értették a fémedzést, a vaskeményítést. Hogy egyébre ne hivatkozzak, saját kutatáskörömben, Csabrendeken kiásott kék edzésű, kora La Tène kardra, vagy az ékes díszítésű, kék lángú csabrendeki vaslándzsákra. Az itt bemutatott kerek vágóval épen ezen szempontból gyakorlati kísérletet is tettem úgy, hogy vágó részét reszelővel kiélesítettem és meggyőződtem, hogy ma, 2000 év után, épen oly alkalmas volna az ezüstpénzek kikerekítésére, mint volt a Krisztus születését megelőző utolsó században.

A kerekvágó vastag négyszögű vasrúdból van alakítva és lapos vége kerek alakra kidolgozva. A véső felső vége a ráért kalapácsütésektől peremesre hornyolódott. A vágó hossza 25 cm. Vastagsága felső végénél 2 cm. Kerekvágójának átmérője 3 cm. Súlya 410 gr.

A bronzékszerek díszítésére szolgált egy újabban lelt lapos véső (4. ábra), mely a már bemutatott ponczoló véső** párja volt az ékszerékitésnél, mert

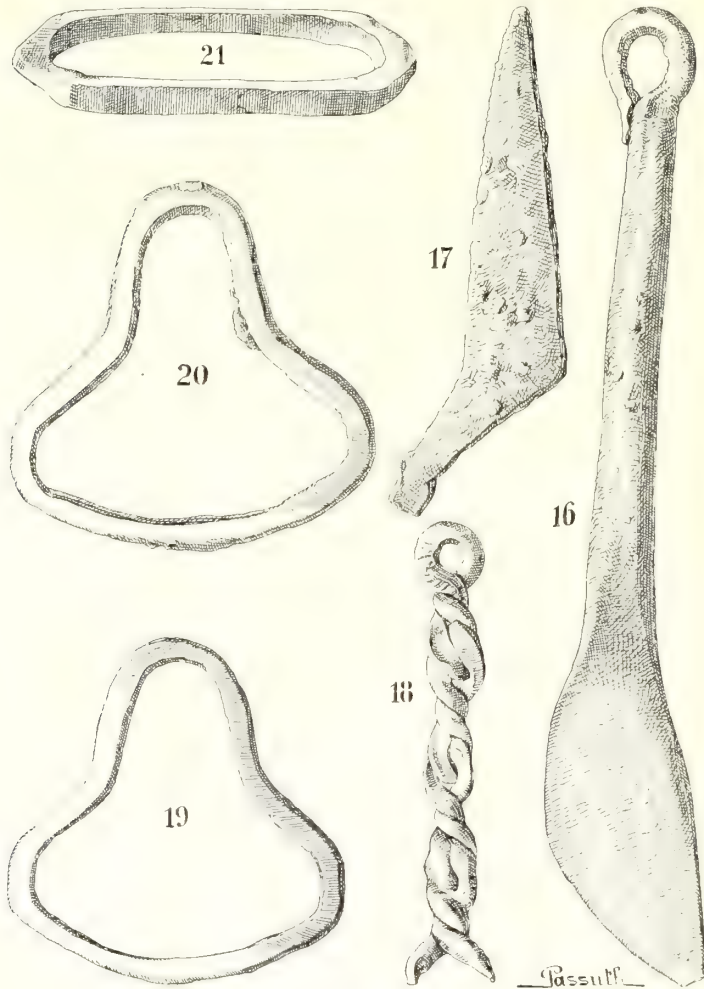

SZALACSKA 1. 2.

* Hampel: A bronzkor emlékei Magyarhonban. I. kötet, X. tábla, 10. ábra.

** Arch. Értesítő u. f. XXVI. köt., 5. sz., 423. old., 30. ábra.

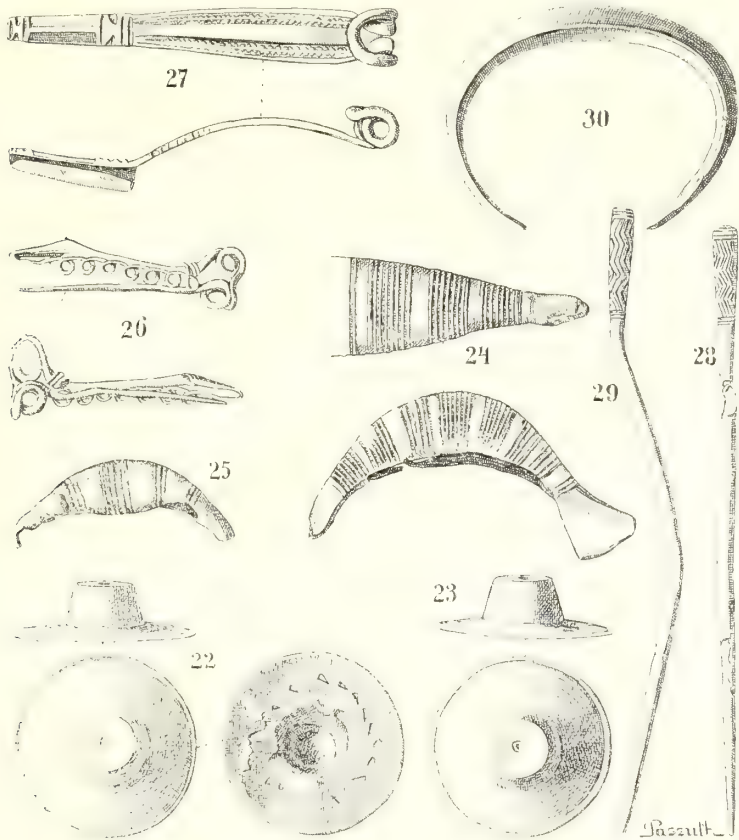
míg az előbbivel az egymás mellé rakott vagy csoportonként elhelyezett pontozott ékítést készítette a kelta fémműves, addig ezzel az ékszeren a rovátkoló vonaldíszítést végezték. A lapos vasrúdból készült rovátkoló véső közepén aluli keskeny része élénél kiszélesedik és élesre van köszörülve. Felső vége a kalapácsütésektől felhörnnyolódott. A véső hossza 18 cm. Súlya 50 gr.

SZALACSKA ²/₃ n.

Egyszerűbb alkotású a másik rovátkoló véső (5. ábra), mely gömbölyű vasrúdból van alkotva és éle felé laposra verve. A keskeny vésők ezen alakjával a durvább rovátkolást végezték, ezen is nyomot hagyott, mint felhörnnyolt vége mutatja, a kalapácsütés. Hossza 15 cm. Éle 6 mm. széles. Súlya 43 gr.

Szokatlan és eddig ismeretlen ipari eszköz a 6. ábra ékítő szerszáma, mely vékony négyszögű vasrúdból készülve, felső fele lyukra hajlított, míg alsó vége két ágra van hasítva. Ágai egymástól 2 mm. távolságban párhuz-

mosan állnak. A két ágú szerszám egyetlen czélja csak az ékítésnél párhuzamosan haladó vonalak bekarcolása lehet. A szerszám gyenge alkotása majdnem kizárja, hogy az bronz- vagy ezüst tárgyak ékítésére alkalmaztatott volna. Több valószínűség szól a mellett, hogy ez az edénygyártás segédeszköze lehetett, melylyel a korongon gyorsan forgó edényen a rovátkoló díszítést végezték. Nincs azonban kizárva, hogy az csont, fa és kiégetett agyagtárgyak ékesítésére szolgált. A díszítő eszköz hossza 13 cm. Szélessége 4 mm. Súlya 18 gramm.

SZALACSKA 2,3 n.

A 3. ábrán bemutatott kerek vágónál finomabb kivitelű, de közel hasonló példánya a 7. ábra. Fő eltérése az, hogy bronzból készülve fordult elő a pénzverő- és öntőműhely szerszámjai között. Ezen kerek bronzvéső azonban, mint annak anyaga és gyenge alkotása is mutatja, rendeltetése csakis famunkák vagy agyagművek kidolgozására szorítkozhatott. Nagyon valószínű, hogy esetleg puhább anyagból készült öntőminták kidolgozására használták.

A kerek bronzvéső, mint kihegyesített felső vége is mutatja, egykor fa- vagy csontnyélbe volt erősítve. Hossza 13 cm. Kerekvágójának átmérője 2 cm. Súlya 35 gramm.

A mai szobrász mintázófák alakját mutatja a 8. ábra bronzvésője. A finom

négyszögű bronzrúdból készült véső egyik fele hegyes, a másik lapított, így puhább anyagokra való előrajzolásra, simításra egyaránt alkalmas. A finom művű bronzvéső hossza 14 cm. Vésőéle 6 mm. Súlya 10 gramm.

Az itt bemutatott érdekes szerszámokon kívül nagyobb számban fordultak smét elő különféle nagyságú kanálfűrók, melyek azonban az első közleményben bemutatott fűrószorozattól semmi eltérést nem mutatnak.

Ismeretlen rendeltetésű a 9. ábrán bemutatott csonka kúpalakú, finoman kidolgozott vastárgy. A közepén átfúrt vaseszköz, mint az a rajta levő lyuk vásása is mutatja, vastengelyre lehetett erősítve és a lyuk körül látható egyenesen vajúdákos horzsolást hosszantartó gyors forgástól nyerte. Minden körülmény között általunk ma még ismeretlen összetételű, a vasművesség célját szolgáló szerszám kiegészítő részét képezte. Alsó és felső átmérője 30×38 mm. Magassága 22 mm. Súlya 200 gramm.

A szorosan vett műhelyi szerszámok eddig feltárt sorozatát hat darab különféle nagyságú és alakú csiszolókö zárja be, melyek a vas- és bronzművesség keretében, mint segédeszközök, a vésők, kések és egyéb szúró- és vágóeszközök élesítését szolgálták. (10., 11., 12., 13., 14., 15. ábra.) A hat csiszolókö mindegyike a többszörös használattól vajúdákosná vált. A 10. ábrától a 13. ábráig bemutatott négy darab csiszolókö durva szemcsés homokkőből készült. Míg a 14. és 15. számú finom szemcsés kemény kőből való, minő a kőeszközök anyagául is szolgált. Így nagyon valószínű azon feltevésem, miután az itt előfordult csiszolókövek kizárólag kisebb méretűek, 6—10 cm. hosszúak, hogy azok nemcsak a kések és vésők élesítését szolgálták, hanem egyúttal az öntőmintákból kikerült bronztárgyak öntési varrjainak eltávolítására és azok helyének kisimítására is használtattak.

A második csoportba azokat a tárgyakat és ékszereket osztom, melyek a műhely termékeinek tekinthetők. Ilyen a bemutatandó két vaskés. A 16. ábra a kelta vaskések azon gyakran előforduló sorozatához tartozik, melynek pengéje fogantyúval egytagból készült és a fogantyú vége karika alakra van hajlítva. Ezen övön csüngő vaskések gyakori jelenségei a dunántúli kelta telepeknek.

Ismerünk közel hasonlót Tolnából, Regöly környékéről,* úgyszintén a somlyói kelta sírokból** is. Némi eltérést csak azon körülmény mutat, hogy míg ez sima fogantyúval bír, addig a regölyi és somlyói sodrott kések sodrott szárral vannak ellátva. A kés hossza 20 cm. Pengéjének szélessége 28 mm. Súlya 125 gramm.

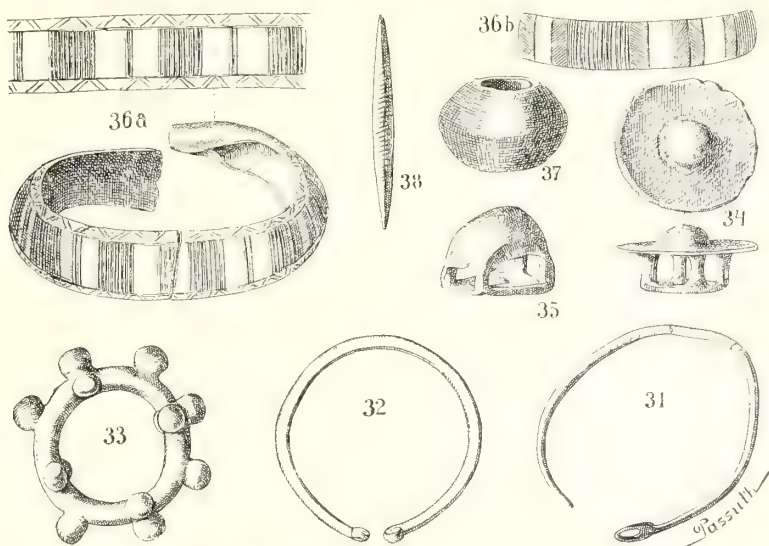
A másik görbe késpenge (17. ábra) szokatlan alak, pengéje $\frac{1}{3}$ -ad résznél, töve felé szögben megtörik és fokozatosan keskenyül, mely kiszögélő rész vagy csontnyélbe szorítható nyújtványa is lehetett a késnek. Nincs azonban kizárva, hogy éppen ezen szokatlan alakjánál fogva, mint ipari eszközt egyéb célra is használhatta azt a szalacska-i műhely iparososa. A vaskés hossza $10\frac{1}{2}$ cm. Szélessége 2 cm. Súlya 23 gramm.

* Tolna vármegye története II. köt. CXXIX. tábla, 5. ábra

** Archæologiai Közlemények, XXII. köt., 72. old., 7. ábra.

Finom kidolgozású La Tène ízlésű kardkötő láncz részletét mutatja a 18. ábra, melynek csavarosan sodrott láncszemei szokatlan finom kidolgozása mellett helyenkint bemélyített rovátkákkal is van ékítve. Hasonló alkotású kardkötőlánczok több példánya került múzeumomba, melyek között legépebb az egyik somlyói láncz.* A láncztöredék hossza $9\frac{1}{2}$ cm.

Közvetlen egymás mellett feküdt a 19., 20., 21. ábrán bemutatott három vastárgy. A vastárgyak közül a két első egymáshoz teljesen hasonló és a késő La Tène ízlésű kard hüvelyére húzott vaspánt volt, melynek kiálló részében nyert megerősítést a kardkötőláncz. A kardhüvelypántok átmérője: a nagyobbiké $7\frac{1}{2} \times 7$ cm., a kisebbiké $6\frac{1}{2} \times 7$ cm. Súlyuk: 30 és 40 gramm. Szintén kardhüvelyveret volt a 21. ábra, mely a kardhüvely nyílásának befoglalására szol-

SZALACSKA 11.

gált és a két darabból alkotott kardhüvelyt összetartotta. A kardhüvelyveret egész hossza 8 cm. Szélessége 2 cm. Súlya 20 gramm.

A bronztárgyak sorozatát két egymáshoz teljesen hasonló peremes, kalap alakú bronz aprósággal kezdem meg (22., 23. ábra), melynek rendeltetése feltevésekre ad alkalmat. Simára kidolgozott 36 mm. átmérőjű bronzkorong közepén 9 mm. magas, tömör, csonka kúp emelkedik ki, közepén bevett pontalakkal. A két bronztárgy felső fele finom kidolgozású és keskeny peremmel van ellátva. Belső fele érdes és hogy az nem ok nélkül hagyatott érdesen, bizonyítékul szolgál, hogy az érdeség fokozására a perem belső felén egymás mellé rótt bevágások láthatók. Tekintve a két tárgy felületének finom kidolgozását, első pillanatban azon feltevés kerül előtérbe, hogy a két kúpos bronz apróság

* Darnay: Sümege és vidékének őskora. Arch. Közlemények, XXII. köt., XXIX. tábla. I. ábra.

valamely fatárgy vagy bőrv, borszerszám díszítésére szolgált. De ezen föltevésnek ellentmond a peremen alkalmaztatni szokott, megerősítésre szolgáló szeglyukak hiánya és a tárgyak erős tömör volta, mert a hasonló alakú díszítések rendszerint vékony bronzlemezéből készültek.

Foglalkoztam azon gondolattal is, hogy a bemutatott bronztárgyak az öntőműhely felszereléséhez tartoztak és talán azon feltevésem áll legközelebb a valósághoz, hogy kisebb és nagyobb bronzpitykék, domború bronzlemezgombok kiverésére szolgáló verőtövek lehettek, mely czélnak teljesen meg is felelnek. A bronzminták egyikének súlya 20 gr., a másíknak 24 gr.

A szalacsikai leletek ékszereinek bemutatását a fibulákon kezdem. Az itt lelt fibulák legrégíbb alakja a két csónakfibula, 24., 25. ábra. A csónakfibula, mint az ívfibula fejleménye, a vaskornak régíbb szakából, a hallstatti korból való. A két csónakfibula mindegyike hiányos példány és nélkülözi a tű és a kallantyú részét. Minden valószínűség szerint összeolvasztás czéljából került a műhelybe. Egyik fibula nagyságra a másíknak majdnem kétszeresét teszi. Mindkettőnek felülete csoportonként elhelyezett rovátkolt díszítéssel van ellátva. A nagyobbík átmérője 6½ cm. Súlya 25 gr. A kisebbík 4 cm. átmérővel 10 grammot nyom. Hasonló csónakfibulákat nagyobb mennyiségben letek a hallstatti sírmezőn kívül Boszniában és Horvátországban. Számos példányt találtam somlyói ásatásaim alkalmával is.

A fibulák díszes és érdekes alakját mutatja a 26. ábra közép La Tène fibulája. A vékony gömbölyű, bronzsodronyból készült fibulaívre a kallantyú folytatásaként a vékonyabb bronzsodrony hajlik vissza. A vékony bronzsodrony összefüggő láncszemekként, hét egymásután sorakozó gyűrűalakot képezve, szolgál a fibula díszítésére. A fibulatú úgy csavaros rúgója rendes állásából elgörbülve, vízszintes irányba áll a fibulaívvel. Hasonló vékony sodronyból alkotott gyűrűsorozat ékesíti a hallstatti leletek egy régíbb típusú ívfibuláját.* A szalacsikai fibula nyergének átmérője 4½ cm. Súlya 5 gr.

A késő La Tène-fibulák tipikus alakja a 27. ábra fibulája. A lapos bronznyergem kétsorosam a szélekkel párhuzamban gyöngyözött díszítés fut végíg. A fibula rúgója ép csak a rúgót folytató bronztű hiányzik. E fibula kétségtelenül az öntőműhely gyártmányának tekinthető, annál inkább, mivel annak kora a Krisztus születését megelőző utolsó századra esik, midőn a szalacsikai kelta pénzverő- és öntőműhely fénykorát élte.

E fibulának teljesen hasonló példányát, mint a késő La Tène-kor jellegzetes fibuláját, Hoernes is bemutatja ismert őskori művében.** A fibula hossza 8 cm. Súlya tű nélkül 10 gramm.

Jóllehet a vaskorszak első szakával feltűnt fibulák kiszorították a bronzkor oly gyakori és változataiban gazdag ékszerét, a bronztűt, mégis a vaskorszaki őstelepek felkutatása alkalmával ha kisebb számban is, de többször találtam különféle alakú bronztűkkel. Nem hagyhatom azonban megjegyzés nélkül azon szerény tapasztalatomat, hogy a hallstatti, de különösen a La Tène-

* Sacken: Das Grobfeld von Hallstatt. XIII. tábla, 12. ábra.

** Hoernes: Die Urgeschichte des Menschen. 65r. old.

kori leletek között előforduló bronztűk méreteikben sokkal vékonyabb kidolgozásában finomabb a bronzkori tűsorozat bármely példányánál. A szalacscai bronztűk (28., 29. ábra) alkotásukra nézve közel hasonlók egymáshoz. A vastagabb hengeres fej hegye felé fokozatosan vékonyul. Némi eltérést csak a vastagodó tűfej díszítése mutat, mert míg egyik sűrűn, egymás mellé rótt, a tűk hosszában futó hullámvonalakkal van ékítve, addig a másik a tűfej alsó és felső végén csoportosított, párhuzamosan körbe futó vonaldíszet mutat. A bronztűk hossza $12\frac{1}{2}$ cm. Súlyuk egyenkint 9—9 gramm.

Az ékszerek sorozatában két ezüst tárgygal is találkoztam. Az egyik tömör ezüst karperecz. (30. ábra.) A másik valószínűleg az apróbb ezüstkarikák összefűzésére szolgáló karika. (31. ábra.) A 35 gr. súlyú tömör ezüstkarperecz öntés útján készült. A közepén legvastagabb tömör karperecz egymással közel szemben álló végei felé, fokozatosan vékonyul. A karperecz minden díszítést nélkülöz. Teljesen hasonló alakú karpereczek bronzból gyakori jelenségei hazánk kelta telepeinek, de ezüstről ritkábban fordulnak elő. Átmérője $5\frac{1}{2}$ cm.

Apróbb ezüst- vagy bronzkarikák összefűzésére szolgált a 31. ábra ezüstkarikája. Az ezüstkarika egymással szemben álló két vége közül az egyik hurokalakra van hajlítva, abba kapcsolódott a szemben álló vég gombos fele, mely azonban ezen példányról letörött. Az ezüst karika átmérője $4\frac{1}{2}$ cm. Súlya 5 gr.

Ugyanezen célzt szolgálta a 32. ábra bronzkarikája is, csak kivételében mutat némi eltérést, azaz a körrel szemben álló végek mindegyike gombra van hajlítva. Átmérője 4 cm. Súlya 6 gr.

A fűzőkarikáknak már harmadik példánya kerül elő a szalacscai műhelyből. Az első bronzból készült ép példányt az első közleményem* alkalmával bemutattam, így önkénytelenül fölmerül azon kérdés, hogy minő célzt szolgálták a kisebb-nagyobb bronz- és ezüstkarikák, melyek oly gyakori jelenségei az őskori síroknak, különösen a hallstatti korban. Kétségtelen dolog, hogy a cserekereskedés alapeszköze a pénz ismerete előtt is a bronzérc lehetett, mely kisebb-nagyobb karikákba öntve, több vagy kevesebb értéket képviselt. Ilyen cserekereskedelmi eszközül szolgáló bronzkarikák összefűzésére szolgálhatott a három szalacscai fűzőkarika is.

A kelta telepek elmaradhatatlan jelenségei a bütykös bronzkarikák. A szalacscai bütykös karika (33. ábra) tizenöt bütykös, mely egy, két, három bütyökből álló csoportokban van elhelyezve. Hasonló bütykös karikát ismerünk Regölyről,** melyek négy, öt és hat bütyökkel vannak ellátva. A szalacscaihoz teljesen hasonló a csabrendeki kelta temetőből került múzeumomba. Átmérője 35 mm. Súlya 32 gr.

Két új alakkal szaporodott az úgynevezett bronz keresztgombok sorozata (34., 35. ábra). A keresztgombok azon célzt szolgálták a vaskorban, hogy a harcos fegyvereit tartó, egymást keresztező szíjakat összetartsák és eképen az öltöny ékesítésére is szolgáljanak. A keresztgombok különféle alakjai, a hallstatti sírok leggyakoribb mellékletei, ritkábban találkozunk azokkal a kelta

* Arch. Értesítő. U. f. XXVI. köt., 5. sz., 422. old., 36. ábra.

** Wosinsky: Tolna vármegye története. II. köt., CXXXIII. tábla.

sírokban. A keresztgombok a férfi-sírokban a mellkas táján fordulnak elő, mi szintén sejteti azok rendeltetését. Saját kutatási körömben, különösen a somlyói hallstatti sírokból ástam ki egész sorozatot: kúpos tompa kereszt, küllős kerék, félgömb stb. alakúakat.¹ A most bemutatandó két keresztgomb új alak. A 34. ábra közel hasonló a mult évben lelt szalacscai keresztgombhoz² azon eltéréssel, hogy az előbbinek felületét a hegyes kúpalak díszíti, míg ennek felületén elhelyezett kisebb gömbalak látható. Átmérője 3 cm. Súlya 14 gr. Hazai leleteink között egészen új alak a 35. ábra, melynek bordás félgömb-alakú tetejét négy láb köti hozzá a négyszögű fenékrészhez. A gömb átmérője 17×19 mm. Súlya 17 gr. Közel hasonló alakot ismerünk a hallstatti sírmező leletei között,³ mely a szalacskaitól csak alig mutat számbavehető eltérést.

Töredékeiben került elő hengeralakra trébelt bronzékszer (36. ábra), mely a némileg összeállítható részei után ítélve a felkar ékesítésére szolgáló kígyócsavarodást utánzó szalagtekerccszerű karperecz lehetett. A karperecz domború felületén csoportonként elhelyezett rovátkolt díszítés látható.

A szalacscai bronzékszerek sorozatát az orsógombhoz hasonló sima bronz gyöngyszem zárja be (37. ábra), mely középen átfúrt lapos gömbalakot mutat. A gyöngyszem átmérője 26 mm. Súlya 44 gr.

A szerszámsorozat után kellett volna bemutatnom a legszerényebb bronzeszközt, a szalacscai bronzárt (38. ábra), mely négyszögű bronzsodronyból készült és mindkét vége ki van hegyesítve. A bronzár ritkább jelensége az őstelepeknek. Gyűjteményem csak a velem-szent-vidi őstelepről bir nagyobb sorozattal. A bronzár hossza 46 mm. Súlya 4 gr.

A szalacscai bronzékszerek kapcsán emlitem a Somogy-Simonfán lelt fényes zöld patinájú bronzsodrony korongtekerccset, mely egyik legszebb példánya a hasonló bronzemlékeknek. Simonfa nagyon becses őskori terület, pár éve itt lelt két nagy méretű vezértekerccses, hét sodronykorongos fibula szép emléke a régibb vaskornak.

A tizenhatsz csavarodású korongos sodronytekerccs (39. ábra) egymás mellé rótt, 2 mm. vastag bronzsodronyból készült, melynek vége fel van görbítve. A korong átmérője 9 cm. Súlya 85 gr. Ilyen őskori sodronytekerccsetek kéz- vagy vállvédő-tekerccsek néven ismerjük és azokkal gyakran találkozunk

¹ Darnay: Sümegh és vidékének őskora, Arch. Közlem. XXII. köt., 71. old

² Arch. Ért. U. f. XXVI. köt., 5 sz., 431. old., 6. ábra.

³ Sacken: Das Grabfeld von Hallstatt. XVIII. tábla, 14. ábra.

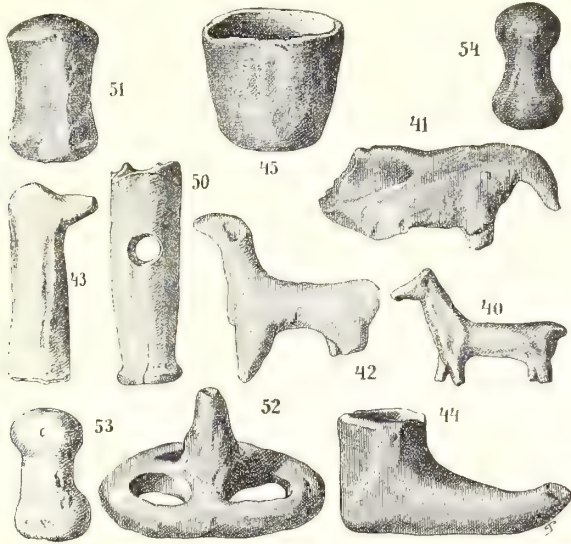

39. ábra. SZALACSKA ² 3 n.

hazai leleteink között. Sodrony-korongtekerceket ismertünk a felső-balogi, szendrőládi, rimaszombati stb. kincsleletekből.*

A kutatás folyamán egy kis sorozat gyermekjátéku szolgált bronz- és agyagművek is kerültek felszínre Szalacsán, melyek sorát szépen kidolgozott bronz lovacskával kezdem (40. ábra). Az apró lábú, figyelő állásban levő bronz lovacska, hosszú nyakkal és rövid farkkal van ellátva, fején a ló füle is meg van rajzolva. A bronz lovacska művészi szempontból is magasabb igényű, akár a máriacsaládi öntőműhelyi lovasalak lovánál, vagy Hampel: Bronzkora, I. k., LXVIII. t., 1. ábrán bemutatott lóalaknál. Hossza 4 cm. Magassága 3 cm. Súlya 21 gr.

Hiányosan került elő egy nagyobb méretű disznóalak (41. ábra). Az agyagdisznó feje és első lábai hiányoznak, csak hosszú teste, hátulsó lába és farka maradt épen. Hossza 90 mm.

SZALACSKA $\frac{1}{2}$ n.

Egész kezdetleges az ott lelt másik agyaglovacska (42. ábra), szintén hosszú nyakkal és rövid lábakkal van ábrázolva. Hossza 4 cm. Magassága $4\frac{1}{2}$ cm.

Hasonló kezdetleges kivitelű a 43. ábrán bemutatott, emberi lábat utánzó agyagtárgy. A hosszú lábszárhoz aránytalanul kicsiny a lábfej. Magassága $5\frac{1}{2}$ cm. A lábfej hossza $2\frac{1}{2}$ cm.

Finomabb kidolgozású a másik emberi lábfejet utánzó agyagtárgy (44. ábra), mely inkább hegyes orrú cipőalakat mutat és a lábszár része ki van vájva. Magassága 3 cm. A lábfej hossza $6\frac{1}{2}$ cm.

Hasonló agyagállatok, úgy emberi lábat utánzó agyagtárgyakat ismerünk Pílin nógrádmegyei őstelepről,** de a dunántúli őstelepeken kétségtelenül ritkább jelenségek közé tartoznak.

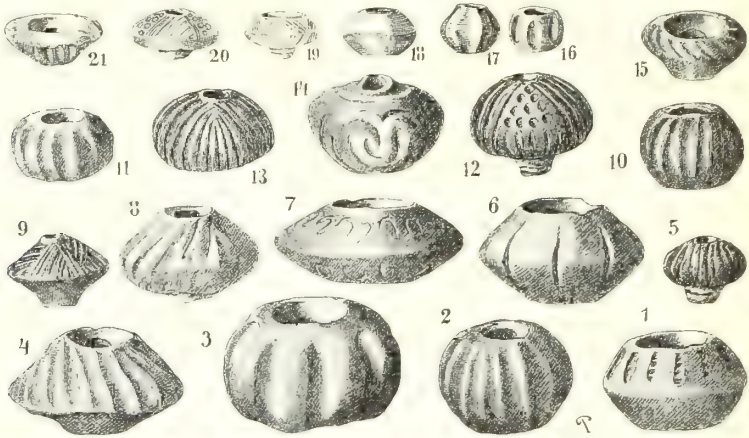
* Hampel: A bronzkor emlékei Magyarhonban. I. köt., XCIV. t., 3, 4. ábra; CVII. t. 13. ábra; CXII. t., 2—3. ábra.

** Hampel: A bronzkor emlékei Magyarhonban. I. rész, LXXI. tábla.

A gyermekjátékok sorozatát három darab kisebb méretű edényke zárja be, melyek közül csak a 45. ábrán bemutatott került elő teljes épen. A szája felé szélesedő, henger alakú pohárka nem készült korongon és durva szemcsés, sárgáspiros agyagból való. Magassága 3 cm. Perem átmérője $3\frac{1}{2}$ cm.

A szalacscai üvegyöngyök száma még új példánnyal szaporodott. Az üvegyöngyök közül a három első sötétkék színű. A legnagyobbik bevájt csavarmentet utánzó körgyűrűalak. Átmérője 27 mm. A másik kettő, a nagyobbik épen úgy, mint a kisebbik, négy helyen elhelyezett sodronytekercs alakú díszítést mutat. Átmérőjük 18 és 11 mm. Legszerényebb igényű a negyedik, a körgyűrű alakú sima fehér üvegyöngy, 15 mm. átmérővel.

Mielőtt a nagyszámú agyagművek sorozatára áttérnék, egy csupán töredékében előkerült, átfúrt csonttárgyat mutatok be (50. ábra), mely minden valószínűség szerint zabla oldalszára lehetett. A töredék hossza 6 cm.

54. ábra. SZALACSKA 1. n.

Ismeretlen rendeltetésű az 51. ábra, közepén kúpos fogantyúval és három kerek lyukkal ellátott, kocsikerékalakú agyagtárgy, melynek átmérője 6 cm.

Három különböző nagyságú példányban fordult elő a fonal felgombolyítására használt agyagorsó (52., 53., 54. ábra), mely nagyjában a mai fából készült czérnaorsók alakját mutatja. Hasonló orsókkal a szalacskein kívül csak a somlyói őstelepen talákoztam. Hossza 60, 55 és 50 mm.

A kiásott másfélezer orsógomb és agyaggyöngy közül mintegy 30 darabból álló sorozatot válogattam össze, mely változatos díszítésénél fogva nagyobb érdeklődésre tarthat számot. Az orsógombok és agyaggyöngyök (54. ábra) a gerezdes rovátkolt, félkörös sraférozott pontozott díszítés érdekes változatait adja. Több száz példányban került elő körgyűrű, korong, négyszögű csonka kúp stb. alakú, minden díszítést nélkülöző agyagnehezékek, melyek azonban nem szolgáltattak új alakot.

A szalacscai kutatások nem szünetelnek. Úgy hiszem, hogy e tárgyra nem-sokára visszatérek.

Sümege, 1907 december havában.

Szentmártoni Darnay Kálmán.

AZ IGELI SÍREMLÉK MYTHOLOGIAI DOMBORMŰVEI.

A dunapentelei ásatások, a Nemzeti Múzeumnak az utóbbi években egyik legeredményesebb vállalkozása, tetemesen megnövelte a pannoniai területről származó mythologiai ábrázolások számát. Bellerophon küzdelme a chimaira ellen, különböző jelenetek az Orpheus mondából, két Medeia ábrázolás, a Proknét és Philomelét üldöző Tereus képe, Oidipus és a Sphinx, Hektor holttestének meghurczoltatása ismeretesek már e folyóirat olvasói előtt.* Az immár három példányban ismert ábrázolás, mely a gyermekei megölésére készülő Medeiát mutatja, a görög festészet egyik leghíresebb alkotására megy vissza — tehát nemcsak a tárgyat szolgáltatja a hellén mythos, hanem a typus is, melyben megjelenik, sok száz évvel a pannoniai táborhely létrejötte előtt görög földön született meg.

A mythologiai typusok nagy része valószínűleg a provinciák római kulturájának egyszerű folyománya, a mint az az egész birodalom területén észlelhető. Ha azonban ki találna tünni, hogy van közöttük olyan is, mely nem volt a «római birodalmi művészet» közkincese, hanem valami más, közvetlenebb uton kellett a görög kincses házból Magyarország területére jutnia, akkor nem volnánk zavarban, hogy hogyan magyarazzuk ezt a jelenséget. Tudjuk, hogy Dunapentelén egy syriai lovascsapat állomásozott, a *coh. miliaria Hemesenorum sagittariorum equitata civ. Rom.* Az a feltevés, hogy ez a csapat legalább részben valósággal syrusokból állott, megerősítést nyert a feliratos kövek útján, melyek carrhaei, samosatai, hemesai emberék neveit őrizték meg. Egy valószínűleg szintén syriai származású ember a vámállomás főnöke, *praepositus stationis.* A *collegium cultorum* egy tagja apameai származásának vallja magát. E tények bizonyossá teszik, hogy Intercisában tartózkodtak olyanok, a kik a görög hellenisticus műveltség egyik főfészkeből kerültek oda. A katonák persze ebből a culturából édes keveset hoztak magukkal. A kereskedők ellenben, a kik ezt a fontos állomást kétségtelenül elárasztották** bizonyosan e tekintetben is tettek egyet-mást: egyrészt foglalkozásuk hozta magával, hogy műipari árucikkeket terjesszenek, másrészt a jó mód, a melyben egy részüknek élnie kellett, magasabbra emelte culturális igényeiket, melyeket bizonyára a hazájukban megszokott módon iparkodtak kielégíteni. Tudjuk, hogy később, a frank birodalomban, a syrusok culturális befolyása nem csekély volt. Nagy Károly halála előtt quattuor evangelia Christi . . . . *cum*

* Hampel közölte és ismertette őket: Arch. Ért. 1906. 1. s. k. lk. U. o. megtalálható a pannoniai mythologiai ábrázolásokra vonatkozó régebbi irodalom.

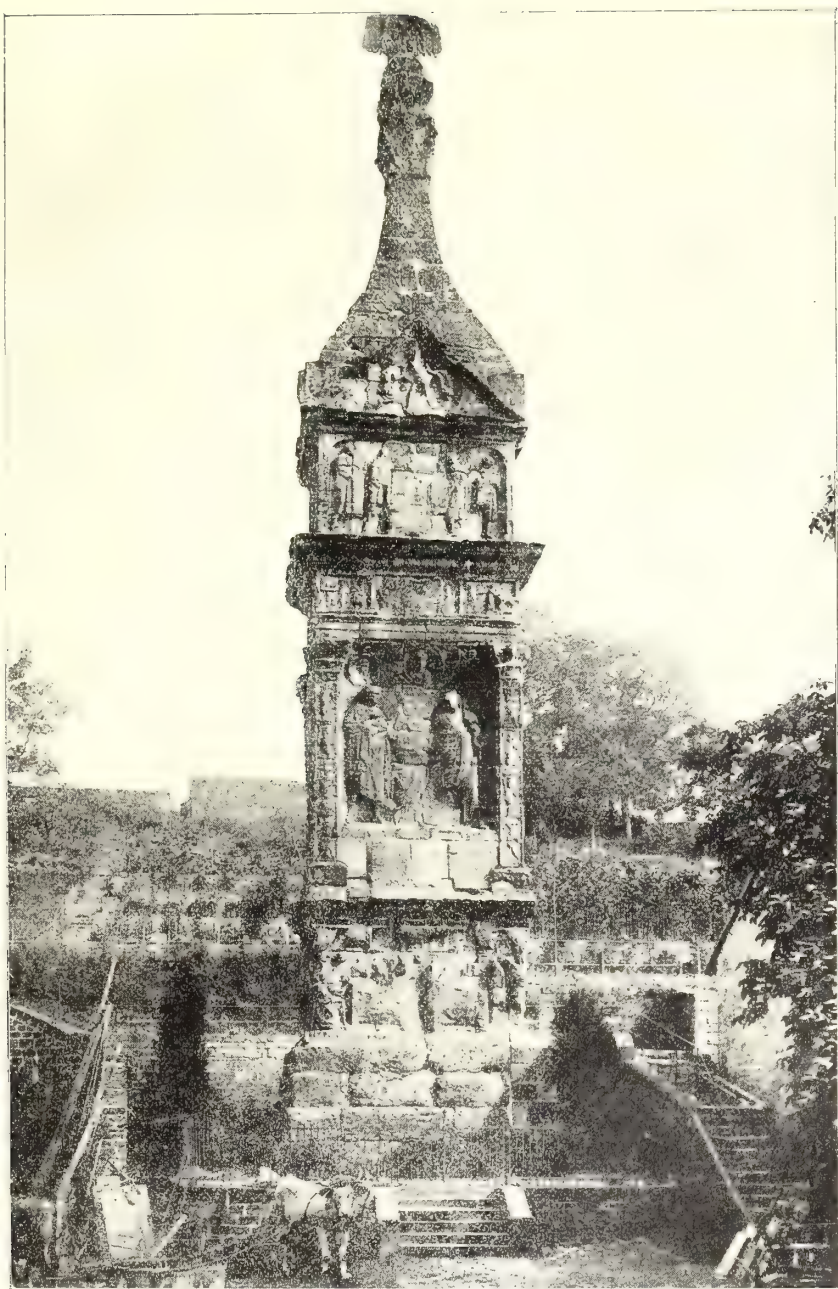
** Scheffer-Boichard, Kleinere Forsch. zus. Gesch. des Mittelalters, IV. Zur Gesch. der Syrer im Abendlande (Mitteil. des Inst. für öst. Geschichtsforsch. 1885, 521 s. k. lk.), érdekes adatokat gyűjtött össze a syrusok kereskedelmi hatalmának illusztrálására. Az írónál Syricus vagy Syrus—negotiator, folnerator. Hieron. in Ezechiel. XXVII, 16 azt mondja róluk, hogy fegyverek között és holttesteken át is elmennek a világ bármely tájára, hogy a szegénységen diadalt arassanak.

Graecis et Syris optime correxerat. Janitschek * kimutatta, hogy a franciaországi evangeliariumok kánon tábláinak ornamentikája a syrus evangeliariumok befolyása alatt áll. Semmi meglepő sem volna tehát benne, ha ez irányban végzett kutatások kimutatnák, hogy Pannoniába is importáltak valamelyes görög műveltséget és művészetet.

Az igeli oszlop, melynek mythologiai ábrázolásait tárgyalni akarom, olyan vidéken áll, melynek görög befolyásoltságát sokszor és sokan hangoztatták már. Az igeli domborművekhez még egy pár rokon ábrázolást csatolok, mely elveszett és csak XVII. sz.-beli rajzokban maradt ránk. A rajzok nincsenek tisztességesen publikálva, ennek tulajdonítható, hogy majdnem teljesen ismeretlenek maradtak, a miért is érdemesnek tartottam egy pár jó fénykép után készült ábrát a jelen értekezéshez csatolni. Csak azt fogom kutatni, hogy e domborművek tárgyuknál vagy legalább ábrázolásuk módjánál fogva olyanok-e, hogy Róma-városi eredetükre lehet következtetni, a mint az a provinciákban a legtöbb esetben áll, vagy pedig e ponton is helyesnek bizonyúl-e az a felfogás, mely a Rajna és Mosel vidék művészetét Massilia utján közvetlen görög befolyás alatt állónak tekinti.

A síremlék, melynek képét a mellékelt ábra mutatja, Igel falucskában, a trier-luxemburgi országút vonalán, a Mosel partján áll. Architectonikus felépítése: lépcsőkön egy négyszögletes postamentum emelkedik, e felett egy karcsú, magas, négyszögletes épülettag, melyet a sarkokon korinthusi capitellekkel ellátott pillérek díszítenek; az akanthus között egy-egy női fej látszik; a pillérek törzsei egymás fölé helyezett, apró domborműves alakokkal vannak díszítve (az éjszaki oldalon kígyólábú alakok, a többiekben puttók), míg basisukon egy-egy madár reliefképe látható, mely valami korongalakú tárgyat tart a csőrében; az apró alakok mögött kandeláber formájú tárgyak láthatók, melyeknek tányérai a pilléreket négyszögletes mezőkre osztják (I. a II. tábla 2. és 4. ábráját — Wiltheim, Lux. Rom. ed. Neyen, fig. 325. és 277.) Az északi oldalon a kandeláberek elmaradnak, helyettük kis keresztléczek osztják négyszögekre a pilléreket. A pilléreken architrávból, zophorosból és párkányból álló gerendázat nyugszik, mely mind a négy oldalon orommal zárul. A háromszögek sarkain egy-egy négyszögletes reliefdiszes lapocska van elhelyezve. Az ormok közül egy karcsú, hajlott oldalú pyramis emelkedik ki, melynek felülete pikelyes; csonka csúcsa egy oszlopfőféle alkotmányt hord, melyet középen három női és (a déli főoldalon) egy szakállas férfifej ékesít, míg a sarkokon meztelen női alakok állnak, melyeknek kígyólábai összecsavarodva a fejeket bekeretelik. Ezen az oszlopfőn egy kőlap nyugszik, melyből háttal egymásfelé fordult négy női mellkép nő ki; ezek egy golyót tartanak, melyen az emlék befejező része: egy Ganymedest és az őt elragadó sast ábrázoló szoborcsoport foglal helyet. Ennek nagyobb része lezuhant és elveszett. Az egész emlék mai magassága 22'20 m., a talapzaton mérve a déli és északi oldal szélessége 5'12 m., a keleti és a nyugotié 4'26 m. (1879-iki felmérés adatai, melyeket Krüger trieri múzeumi igazgató úrnak köszönök).

* Strassburger Festgruss an A. Springer, 3 s k. lk.

I. TÁBLA. AZ IGELI EMLÉK LÁTKÉPE.

Az emlék időhatározása a hasonló sirépitményekről nagy számban fennmaradt töredékek alapján lehetséges. Legfontosabbak a *neumageni* leletek.¹ Hettner megvetette időhatározásuk alapját. A legrégebbi darabok (Führer no. 5. és 6.) Kr. u. 100 körül készültek, a legfiatalabb (u. o. no. 17.) a III. sz. második negyedében. Anyaguk eleinte szép kemény jurai mészkő, már a II. sz. közepén főképen egy Metz vidéki homokkőfaj, végül az a puha, vörös homokkő, mely Trier környékén és az Eifel vidékén mindenfelé előfordul és mai napig is kedvelt építőanyag a Rajna vidékén. Szigorú akanthus ornamentikát mutatnak a pillérek a legrégebbi darabokon; a mennyeiben ez a díszítés még később is előfordul, az akanthus barok formái elárúlják a dátumot. Később (már a II. sz. közepe táján, Führer no. 10.) fellépnek az igelihez hasonló pillérek, de eleinte élesen kifaragott és sajátos ornamentikával ellátott kandeláberekkel, míg ezeknek elhagyása és a léczecskékkel való beosztás csak késői emlékeken fordul elő (Führer no. 17.) A kandeláberek ugyan még később is előfordulnak, de akkor már laza akanthus díszítést mutatnak (Steindenkm. no. 232., vörös mészkő). Továbbá a díszítő reliefalakok a legrégebbi e fajta neumageni emléken (Führer 10.) mythologiai jelenetek töredékeit mutatják,² míg később főképen bacchikus alakok és amorettek foglalják el a helyüket. Az igeli oszlop anyaga homokkő. Az északi oldalon a pillérek már csak léczecskékkel vannak beosztva, a többi oldalakon is a kandeláberek kidolgozása hanyag; a mythologiai jelenet-töredékeket mellőzi az emlék; tehát e tekintetben a fejlődés végén áll. — Fontos továbbá az emlékek hátsó oldalának díszítése: eleinte egészen dísz nélkül maradnak; később különböző, akanthusszal töltött rozettamustrák lépnek fel; vörös mészkő-emlékek szőlőindák között szüretelő amoretteket mutatnak (Steindenkm. no. 251. és 318.)³ A leg-

¹ Neumagen Constantinus alatt sebtében megerősítettet (Auson. Mosella 1089.), az építéshez lebontott síremlékek köveit is felhasználták. Ásatások: 1877—85. A leletek a trieri Provinzial Museumban, l. Hettner, Illustr. Führer durch das P. M. in Trier, 1903. 2 s k. lk. Az emlékek publicatióját előkészítik, az e célra készült rajzok fényképei E. Krüger, és Loeschke szívességéből rendelkezésemre állottak. L. Krüger Korrespondenzblatt des Gesamtvereins der deutschen Geschichts- und Altertumsvereine, 1907, 58 s k. lk., a ki nevezetesen Hettner abbeii tévedését is helyreigazítja, hogy mindezen emlékek eredetileg is Neumagenben állottak volna; ez mennyiségüknél fogva lehetetlen; Trier környékén kellett állniok és hajókon szállították a kötömböket a neumageni építkezés helyére. A poychromiát tárgyalja Grenier, Revue arch. 1904. 245 s k. lk. Hogy a trieri falak nem szolgáltattak hasonló leleteket, annak oka, hogy a nagy városok (Trier, Cöln) falai pár évtizeddel előbb, nyugalmasabb időkben épültek, mikor még be lehetett szerezni a hozzájuk való anyagot rendes uton (l. Lehner, Westd. Zeitschr. 1896. 211 s k. lk. és Kunstdenkmäler der Stadt Köln I. 199 s k. lk. (Klinkenbergtól). — A neumageniakhoz járulnak különösen Trierből és környékéről származó leletek: Hettner, Die röm. Steindenkmäler des P. M. zu T. 1903. Az arloni leletek nagyrésze megtalálható Sibenalernél, Guide ill. du musée d' Arlon u. o. 1905., sajnos, tudományos feldolgozás nélkül. Sok töredéket lerajzolt Wiltheim. A bonni, cölni, metzi muzeumoknak is vannak idetartozó darabjaik.

² Határozottan felismerhető az istenképpel a hajóra menekülő Iphigenia, a mint a szarkofágokon (Pannoniában is) előfordul. Érdekes példákat nyújt a champliou-i (Oise) színház (Revue Arch. 1851. pl. 60): Achilles megmártása a Styxben, Leda, Apolló, Niobidák. A kandeláberek éles kidolgozást látszanak mutatni. A polychromia megfelel a neumageninek.

³ E díszítési mód legérdekesebb példája a *waldtbillidii síremlék*; Wiltheimnél fennmaradt töredékeit eddig tudtommal nem publicálták, a III. tábla az ő rajzai után készült. A kövek a XVIII. sz. végén elpusztult templomba voltak befalazva. Wiltheim. Lux. Rom. ed.

későbbi stadium e tekintetben is kétségtelenül az, melyet az igeli emlék mutat, hogy t. i. a hátsó oldalon is figurális domborművek foglalnak helyet. Erre ezen kívül még csak egy biztos példát tudok, ez az alább tárgyalandó, Wiltheim rajzában fenmaradt töredék, mely azonban annyiban eltér az igeli oszloptól, hogy a hátsó oldal *nem mythologiai* ábrázolásokat mutat. A fejlődés végén állónak látszik továbbá az igeli oszlopon a nehéz befejező díszítés, különösen a megduplázott figurális capitell. Csak egy ilyen capitell, maga fölött egyszerű fenyődobozzal, mutat egy jurai mészkőből készült, tehát régi töredék (Steindenkm., no. 212.) Szoborcsoportoknak elhelyezése a csúcson azonban kezdettől fogva szokásosnak látszik: jurai mészkőből való egy Bacchus-csoportozat, (Führer no. 9.), melyet Hettner az u. o. 10. sz. síremlékhez tartozónak vélt; ¹ ez azonban nem bizonyos. — A reliefstil tekintetében különösen a szemek alkotása (legfeltűnőbbben az északi oldalon az alsó sarkok szélsteneinél) szintén a legkésőbbi szokást mutatja (Führer no. 14. és 17.) Mindezen körülmények figyelembe vételével az igeli emlék keletkezésének idejét teljes bizonyossággal a 200. és 250. közé eső évekre tehetjük, valószínűleg az utóbbi évszámhoz közelebb, mint az előbbihez.

Legsajátosabb vonása az emlékeknek a domborműves ábrázolások mindent elárasztó sokasága. Csak olyan architectonicus tagokat hagy szabadon, melyeknek éppenséggel nem lehetett figurális dísz adni. Még az oromháromszög szárainak hornyolatai is tele vannak rakva relief-ábrázolásokkal (Osterwald Taf I.)

A köznapi élet köréből vett ábrázolásokal van díszítve ² a talapatnak mind a négy oldala, ³ az egész képszalag, és az egész attika, kivétel az északi oldal, mely egy griffeket féken tartó meztelen ifjú képét mutatja. Viszont a mythológiának vannak fenntartva az ormok és a pillérek közötti főmezők, kivéve a déli oldalt, mely részint egész alakban, részint medaillonokban a család tagjait ábrázolja, alattuk a hétsoros felírás (CIL. XIII. I. no. 4206.), melyből megtudjuk, hogy az emléket a Secundinius testvérek emelték maguknak és övéiknek. A reliefekből kiviláglik foglalkozásuk: afféle nagy stílű «mercanti di campagna» voltak, a kik posztófestéssel és kereskedéssel foglalkoztak, de azonkívül gazdálkodtak is. A mythologiai ábrázolások. A) Az ormokon: *Északon* Sol sugárkoszorús mellképe, jobbról-balról két-két ágaskodó ló (első lábak, szügy, nyak, fej). A sarkokban vizet öntő urnák.

Neyen, fig. 380—389., 294. s k. lk, CIL. XIII. I. no. 4100. Egy hasonló töredéket Holderkingben látott Wiltheim és megszerezte a jezsuiták luxemburgi gyűjteménye számára, i. m. 224. s k. l.: *ad latus saxi geni duo in pilae maioris fragmento, alius super alium consistebant . . . habet etiamnum pampinos, geniis inscitia quadratoriorum . . . decisis.* Ebben az állapotban mutatja a töredéket fig. 208.

¹ Így alkalmazzák a fennemlített reconstitúciós rajzok is.

² Az összes ábrázolások schematicus összeállítását l. CIL. XIII. I. no. 4206 Téves magyarázat: *latus occid. d.*: Hercules ad Hesperidum arborem accedens (helyesen: Perseus és Andromeda a forrásnál); tollhiba: u. o. Perseus et Andromache (*pro Andromeda.*)

³ A nagyon rossz állapotban lévő északi oldalnak Schorn mythologiai magyarázatot akart adni; ez téves az ábrázolás egy nagy árucsomag összekötésével foglalkozó, rudakkal felszerelt embereket mutat, l. egy egészen hasonló ábrázolást Wiltheim, Lux. Rom. ed. Neyen fig. 166. — Waltzing, Orolaunum vicus 175. l. Osterwald és Kugler a magyarázatban közel jártak az igazsághoz.

Keleten Luna mellképe félhold nélkül? Négy ló helyett két szarvas. Egyébként mint az előbbi. Nagyon meg van rongálva.

Délen Hylas és a nymphák. Az ifjú az orommező közepén, öltözete függőlegesen lecsüngő chlamys, térdben meghajló jobb lábával előre lép; jobb karja derékszögben hajlik, a kéz egy kannát tart. Bal karjával lándsáját tartja rézsutosan magasra, a kéz a fej magasságában van, — mindkét gestus nagyon ügyesen jellemzi az ifjú szabadulni iparkodását. — Balról egy nympaha, a ki jobb lábával sziklán térdel, a balt hátra nyújtja, az öltöny felső testét szabadon hagyja; bal kezével Hylas jobb könyökét fogja át, jobb kezével annak alsó karját; a bal sarokban vizet döntő urna pereme látszik, egyébként ott a dombormű nagyon megrongálódott. Jobbról egy másik nympaha támadja az ifjút; jobb lábával előre lép, a balt maga után húzva, mindkét kezével Hylas bal felső karját fogja át; egyedüli ruházata egy jobb válláról hátrafelé lengő keskeny ruhadarab. Ennek az alaknak egy része, továbbá Hylas bal lábafeje egy sarokdarabbal kitörött.

Vyugaton Mars és Rhea Silvia. A mező jobb felét (a sarokban ismét urna) Rhea Silvia foglalja el; félig ülő, félig fekvő helyzetben alszik; a ruha felső testét szabadon hagyja; jobb térdét magasra húzza, bal lábát csak kissé meghajlítva nyújtja előre; bal karjával bizonyosan sziklára támaszkodott, de az ki van törve; jobb kezét fejéhez támasztja. Egy kannaszerű edényből a nyak maradt meg, mely a balkar és a felső test között látható. Az egész helyzet egy híres motívumnak ügyetlen visszaadása. — A mező bal felében (a sarok megrongálódott) Mars közeledik rohanó léptekkel; jobb lábával előre lép, a bal épen csak érinthette a földet (ez a reliefdarab ki van törve); fején sisak, jobb karját futtában hátra lendíti, keze lándsát markol, bal kezében paizs, melynek belső lapját látjuk; chlamysa hátrafelé leng, hátteret képezve jobb karja és a lándsá számára, másik vége bal felső karja köré van csavarva.

B) Főmezők: *Északon* csak egy jelenet (sok kisebb-nagyobb darab kitörött). A fő jelenetet az állatkör veszi körül. Közte és a mező szélei között a sarkokban szélisteneket látunk. Alul mellképek: hosszú, dús, zilált hajukat a szél lengeti, szemöldökeik erősen össze vannak húzva, szájukból levegő áramlik, a mi a domborművön tölcsérforma ábrázolásokkal van szemlélhetővé téve. Jobbra-balra kissé megdőlnék, mintegy a sarokpillérekhez támaszkodnak. A felső sarkokban a széles oszlopfők miatt kevesebb a hely, a fejek jóval kisebbek (nem mellképek), körülbelül függőleges helyzetben vannak. Az állatkörön belül Herakles apotheosisa. A hőst négylovas fogat ragadja felfelé; a kocsí falából nem látszik semmi, az alak mindjárt a lovak farkai mögött kezdődik, a kocsiból csak egy kerék van ábrázolva. Herakles jobb lábából csak egy darab maradt meg, a balt hátranyújtja a levegőbe, mintegy száll már felfelé, védőistennőjéhez, a ki felé jobb kezét nyújtja, a tekintete is odairányul; a bunkó vékony végével balkönyöke hajlásába van fektetve. Az állatkör felső széle alatt Athena jelenik meg: sisakos fő, fél felső test, Herakles felé lenyújtott jobb kar.

Keleten az ábrázolások a mezőt két részre osztják, az alsó valamivel

1.

2.

3.

4.

5.

1. Narkissos — 2., 4. Igeli pillértöredékek. — 3. Daedalus és Ikarus. — 5. Aktaeon és Diana

II. TÁBLA.

magasabb, mint a felső. *Az alsó mező* ábrázolásából alig maradt valami, mindössze egy profilban jobbra fordult női fej a felső test felével, meg a jobb kar; kezét fejéhez szorítja. A Hettner-féle rajzon jobbra, nagyon halványon, egy a nő felé közeledő alak látszik, a ki előrenyújtott jobb kezében valami tárgyat tart.* *A felső mezőben* a művész Achillesnek a Styx vizébe mártását ábrázolta. Baloldalt egy fa alatt ülő, meztelen felső testű nympa, a fej profilban jobbra fordul, a haj kontyba van szedve, a felső test hátúlról látszik. Bal könyökével sziklára támaszkodik, minek következtében a felső test kissé hátradúl. Jobb kezében egy vízömlesztő urnát tárt fekvő helyzetben. Jobbról, Thetis érkezik a Styx e nymphájához, kinek tekintete ő rá irányul; jobb lábával előre lép, a bal feszesen áll, bal kezével támaszkodott valamire; jobb alsó karját előre nyújtja, kezével kis fia jobb alsó lábszárát markolta meg, így lógatja fejével lefelé; a fiúcskát hátúlról látjuk (holott ilyen tartás mellett oldalról kellene látnunk), nagyon rövid karjai lelógnak; anyja egyenesen az urnából aláömlő víz fölé tartja. Thetis ruházata csak alsó testét fedi és feje körül ívalakra hajlik; a következő pillanatban előre fog hajolni, hogy a fiúcskát a vízbe mártsa. A fa törzse három felé oszlik, mindegyik egy-egy nagy rozetta formában végződik, melyet a festés tett lombozhoz hasonlóvá.

Nyugaton mindkét mezőben Perseus és Andromeda történetére vonatkozó ábrázolásokat találunk. *A felső mezőben* balról Perseus áll (erősen megrogálódott) szemközt feszesen szétterjesztett lábakkal, meztelenül, csak bal válláról lóg alá egy keskeny ruhadarab. Jobb kezében (helyszüke miatt mereven, mint valami nyársat) tartja a (nem sarlós) kardot. Fürtös fejét kissé előre szegi, felső testének jobbik fele kissé előre nyomul, balkarját kinyújtja, sajnos, nem látni, hogy kezével mit csinál. Egész állását arra magyarázná az ember, hogy épen támadni készül. A *σῆτος* ugyanis ott van közötté és Andromeda között (kigyóalakban tekerőzik az alsó körétegen, a többi része hiányzik); az utóbbi jobb oldalt áll, de alakjából alig látni valamit, jóformán csak a jobb karja van meg, kinyújtva, alkalmasint a sziklához lánczolva. Alul mintha ruharészletek maradtak volna meg; jobbról, Andromeda lába mellett egy tárgy látszik, mely felül határozottan bemélyed, egészben félholdforma, mintha csészét akarna ábrázolni; alkalmasint azonban Andromedának valami holmija, a mint azt más ábrázolások is mutatni szokták.** A két főalak között a felső sor középső koczkáján Athena jelenik meg, olyan formán, mint az északi oldalon; itt is lefelé nyújtja karját, hogy védencének segítségére legyen. *Az alsó mezőben* Andromeda fa alatt ül, forrás vizébe tekintve, míg Perseus jobb kezével a víz fölött magasra tartja a Medusa fejét, hogy Andromeda tükörképét szemlélhesse. A relief nagyon rossz állapotban van. A balról ülő Andromedának hiányzik feje, nyaka és felső testé-

* Az ábrázolás maradványaiban nem tudok semmiféle mythologiai jelenetre ráismerni Græven az Io-Hermes-féle jelenetet vélte benne látni.

** Jahn-Michaelis-féle alább idézett cikk a jelenet régebbi magyarázatának (Herakles és a hydra) megerősítését látta benne: a hydra segítségére siető nagy rákot, melyet a vázák-ról és az akropolisi orom-reliefről jól ismerünk. Ezt egyebektől eltekintve a tárgy alakja is kizárja.

ből egy darab. A felső test kissé előrehajol, hogy jobban lelásson a forrás vízébe, ezért bal kezével előre, a jobbal hátra támaszkodik, jobb lábát kissé hátravonja, a balt feltámasztja, — két lába között látszik a forrás, egy köralakú, kőlapoktól határolt nyílás. Perseus alakjából a fej és a felső test jórésze hiányzik, de állása világos: jobb lábát nagyon magasan feltámasztja, úgy hogy a czomb a felső testtel hegyes szögben áll, bal lába meg van feszítve, bal kezében, vállához támasztva, a sarlós kard, jobb karja egyenesen ki van nyújtva, a mint a Medusa fejet magasra tartja; az utóbbi nagyon le van súrolva, de azért félreismerhetetlen; egészen a fa lombja mellé kerül. A forrás, a sarlóskard, a Medusa-fej kétségtelenül tanúsítják, hogy a fenn jelzett jelenettel van dolgunk.*

Nem volna érdektelen mindazokat a tévedéseket felsorolni, melyekre a reliefek magyarázatai alkalmat adtak, mert kitetszenének belőle az alapnézetek, melyekből a különböző korok archæologusai az ilyen problema tárgyalásánál kiindultak. Az emlék tekintélyes méreteinek és hazafias érzelmeknek a hatása alatt eleinte valamely nevezetes történelmi esemény emlékeztető jelét látták az igeli oszlopban: Constantinus és Helena esküvőjének a dicsőítésére magyarázta a XIV. sz.-beli Fr. Schwartz, a kinek kézírata Trierben van; ő az első, a ki említést tesz róla. Persze, hogy ez a tévedés széteszlott, mihelyt a feliratot figyelembe vették, mely félreérthetetlenül megmondja az emlék rendeltetését. Később, mikor ezzel már tisztában voltak, épen ebből akartak *minden ábrázolást* megmagyarázni. Herakles természetesen a halottakat jelképezi, a kik az élet fáradságos munkája után dicső jutalomban részesülnek; ** az írók azonban az összes mythologiai ábrázolásokat Herakles mondanaköréből akarták megérteni; a hős születése (az Achilles jelenet), a hydrával való küzdelme, a Hesperidáknál való látogatása — az utóbbi magyarázat még a CIL-ba is belejutott,

* Az igeli emlék irodalma igen terjedelmes. A régibb irodalmat összeállította Neurohr, *Abbildung des röm. Monuments von Igel*, gezeichnet u. lithogr. von Hawich, Trier 1826. A felirat irodalmát l. CIL. XIII. I. no. 4206. A magyarázatra legfontosabb munkák és cikkek a következők:

Osterwald, *Das röm. Denkmal in Igel und seine Bildwerke*, mit Rücksicht auf das von H. Zumpft . . . ausgeführte . . . Modell, beschr. u. durch zeichn. erl. von —. Mit einem Vorworte von Goethe. Coblenz 1829.

L. Schorn, *Versuch einer vollst. Erkl. der Bildwerke an dem röm. Denkmal zu Igel*, Abhandl. der k. bayer. Akad., I. (1835.) 257. s. lk

Baudenkmale der röm. Periode und des Mittelalters in Trier und seiner Umgebung. Herausgeg. von Chr. W. Schmidt. Heft 5. A szöveget Kugler írta. Külön lenyomat Trier 1846.

Cavedoni, *Cenni critico archeologici intorno al mon. Rom. d'Igel presso Treviri*. Estratto del tomo III. della ser. III. delle memorie di religione di morale e di letteratura. Modena 1846. Csak Wieseler recensiójából ismerem: *Bonner Jahrb.* XIII. 189. s. k. lk.

Jahn, *Bonner Jahrb.* XI. 63. s. k. lk.

Hübner, *Arch. Anzeiger* XXII. 294*.

Jahn (—Michælis), u. o. 1866. 237*.

Graeven, *Lützows Zeitschr. für bildende Kunst*, N. F. XVI. 165. s. k. lk. U. a.: *Sonntagsbeilage Nr. 10. zur National-Zeitung (Trier)* 6. März 1904. Az időhatározást röviden megemlíti Krüger, I. a 4. jegyzet. Legutóbb Dragendorff tartott az igeli oszlopról és a neumageni emlékekről előadást az Institut római ülésén (hirlapi közlés után).

** Ganymedes, Hylas és Rhea Silvia, mind az istenek kedveltjei, szintén symbolicusan szerepelnek.

holott a valódi tényállás alig ismerhető félre. — De még a köznapi élet jeleneteiben is a Herakles mythos vonatkozásait keresték (Cavedoni), míg azelőtt megelégedtek azzal, hogy imperatorok vagy magistratusok hivatalos ténykedéseit keressék bennük. A mythologiai egységen Jahn ütötte az első rést, az Achilles jelenet megfejtésével; lassanként azután a többieknek a jelentése is tisztázódott. Nyomtatásban azonban a teljes és helyes magyarázat Graeven czikkeinek a leszámításával mai napig is csak az útikönyvekben található meg (Baedekers Rheinlande 30. 1905. 356.)

Áttérek a typus történeti fejtegetésére. *Hylas elrablása* sok változatban és sok példányban maradt ránk.* A campaniai festmények közül a jelen kutatás céljaira használhatatlan kettő: Helbig no. 1260. (l. Springer-Michæhs 1907. fig. 615.) és Türk, De Hyla no. XII. (Jahrb. des Inst. XII. taf. 5.), mert mindkettő a tájkép alá rendeli és ahhoz alkalmazza a figurális ábrázolást. Kiváló figyelmet érdemel egy két példányban fenmaradt compositió: Helbig 1261. és Sogliano 552. (l. Jahrb. des Inst. XII. taf. 4.) Kisebb eltérések mellett a főjelenet szinte teljesen megegyezik: Hylas, a kit elülről látunk, bal kezében kancsóval jobbra iparkodik, míg jobbra baloldalt a váll magasságában van kinyújtva; egy nympa hátulról fogja, egy másik balfelől húzza vissza, míg jobb felől nincs elállva az útja; egy harmadik guggolva vagy csipőig a vízben állva jobb térdét karolja át, bal lábának csak ujjai érintik a földet, térde meghajlik. Rövidség okáért *festménytypusnak* nevezem, ellentétben a következővel, melyet két stucco dombormű képvisel (Türk, Zu den Darstell. des H. 1. és 2. sz.) Közös vonásuk: Hylas kancsóval kezében egy nyugodt helyzetben ábrázolt, semmi erőszakos szándékot el nem áruló nymphához közeledik, hogy annak urnájából vizet merítsen, míg a másik oldalon egy nympa magához akarja őt vonni. A következőkben ezt a typust «stucco typus»-nak nevezem.

A harmadik a «mozaik typus», 4 példányban ismeretes.

1. Türk, De Hyla no. XIII. Kitűnő színes reproductio: Archæologia XLV. A mozaik egy csarnok falát díszíti, mely Junius Bassus nevű, consul-ságot viselt római férfi palotájának a díszterme volt és «Bassus basilicája» néven ismeretes.** A terem egyik hosszfalának a fele Sangallo egy rajzában maradt ránk. A falak pompás incrustatiót mutattak, Sangallo szerint *lavorata tutta di pietrefine cioè porfido serpentino madreperla e di più ragioni di pietre fine . . . cosa maravigliosa*. Ez a díszítés az alexandriai hellenisticus modorra emlékeztet (Schreiber, Brunnenreliefs Grimani, anm. 18.) A két hosszfalon levő mozaikképek közül négyről tudjuk, hogy ugyancsak mozaikban ábrázolt, lecsüngő szőnyegek voltak elhelyezve. E szőnyegek felső része vissza van csapva, és az így keletkező félkörös téren vannak az ábrázolások elhelyezve. Hylas elrab-

* Az idevágó irodalom java: Türk, De Hyla, 1895. (Breslauer philologische Abhandlungen VII. 4.) közli az egész régebbi irodalmat. — U. a. Zu den Darstellungen des Hylas, Jahrb. des Inst. XII. s. k. lk., taf. 4. és 5. Az ábrázolások közül nem érdemel figyelmet a déloroszországi ezüstedény, Ant. du Bosph. Cirum. pl. 39.

** Ma már csak egy pár meztelen fal áll belőle, l. de Rossi, Bull. di arch. cristiana 1871. 5. l. Legutóbb Huelsen tárgyalta az Institut febr. 21-én tartott ülésén Rómában (hirlapi közlés után).

lása és egy másik ma Droga herczeg római palotájában van, más kettőt Sangallo utján ismerünk. A Hylas mozaikon a szőnyeg szegélye *egyiptomi alakokkal* van díszítve, így volt ez alkalmasint a többin is. A mozaikok nem apró kövekből állanak, hanem (részben jókora) márvány, üvegpasta és gyöngyház lapokból, melyek az alakok és tárgyak nagyobb részleteinek megfelelő idomra vannak vágva.*

A faldíszítés alexandriai eredetű, bár annak nem igazi utánzása, csak késői és eldurvult felfrissítése; a szőnyegek szegélyei szintén odautalnak; a a valóságos szőnyegekkel való díszítés szintén a ptolemæusi kor izlésére vall — Alexandria még a középkorban is a szőnyeggyártás főhelye marad.** A typus tehát mindenestre egy alexandriai compositióra megy vissza. Hylas, kinek öltözete lengő chlamys, baltérdével sziklára támaszkodva, jobb kezében kancsóval, meríteni akar a szikla mellett látszó vízből; jobbról egy sziklán ülő, diszkoszorus nympha fejét és bal karját ragadja meg, balról egy másik ellenkező irányban huzza. A kép jobb szélén mint szemlélő egy harmadik nympha áll.

Ugyanezt a typust mutatja még három mozaik:

2. Los Villares (Spanyolország), I. Arch. Anzeiger 1900., 154. l.

3. Bancza (Spanyolország), I. Bull. des antiquaires de la France. 1900., 280. s k. kl.

4. Sainte-Colombe (Rhône), Arch. Anzeiger 1902., 65. l.

A lényeges vonás ebben a typusban, hogy Hylas sziklára térdel és épen meríteni akar, mikor a nymphák megtámadják, míg a festmény typuson álló helyzetben van ábrázolva és már menekülni akar; továbbá hogy a nymphák jobbról és balról symmetricusan vannak elhelyezve.

E typusok közül a legrégebbit, mely hamar kiment a divatból, könnyű megjelölni; a stucco typus, mely a forrást nem ábrázolja természetes módon, hanem personificatiohoz fordul, daczára annak, hogy ilyenformán a tulajdonképeni actió számára csak egy nympha marad, nyilván abból az időből való, mely még kerülte a természet ábrázolását. A másik két typus közül nehéz választani. Szebb, művészibb compositió a festményeké; de a mozaiktypus motivumai is jók és csak az előfordulás ideje teszi valószínűvé, hogy nem a hellenisticus festészet, hanem talán a császárkori alexandriai műipar körében keletkezett.

A Rómavárosi domborművek: az Epitynchanus-féle fogadalmi relief (Türk, De Hyla no. I.), melyet felrata (M. Aur. *Caesaris* lib.) a II. sz. első felébe utal, az elkallódott puteál (u. o. no. II.) és egy szarkofág u. o. no. VIII., Robert, Sarkophagreliefs III. 1. no. 139.), melylyel egy cistai hamuszekrény (Türk, De

* E technika mindenestre csak késő időkben divott, decoratív hatásokra számít és lemond a képek finomabb kidolgozásáról. L. Nesbitt cikkét, Archæologia XLV. 267. s k. lk. Hasonló decoratív mozaikrészletek kerültek elő Thera szigetén, Thera III. 169. taf. A szövegben jelzett időhatározások közül a legkésőbbi a helyes.

** A pápák a templomoknak ünnepi czélokra díszes szőnyeget szoktak adományozni; a szövegekben ezeknek a neve még a IX. században is *vela Alexandrina*; ábrázolásaik szerint *habentia leones et caballos; rotas et rosas; arbores et rotas; phasianos XII.* Az alexandriai szőnyegiparra nézve l. Strzygowski, Orient oder Rom, 90. s k. lk.

Hyla no. VII. és Robert i. h.) minden lényeges vonásban megegyezik egyik típust sem másolják hiven. Mindegyiken kétfelől vannak elhelyezve a nymphák, Hylas pedig áll, mint az igeli reliefen is. Csak a puteálon emlékeztet Hylas állása némileg a festménytípusra, és itt az egyik nymppha térdelve Hylasnak a térdét fogja át; a típus fő motívumai azonban elvesztek. Ez áll az igeli ábrázolásra is, a hol a térdelő nymppha is már Hylasnak a karját fogja, mint a szemben álló másik. A symmetricus elhelyezést azonban az orommező alakja elkerülhetetlenné teszi. Nem szabad tehát úgy fogalmazni az eredményt, hogy az igeli művész a legsekélyesebb Róma városi minta után dolgozott, hanem úgy, hogy a decoratív cél ezektől függetlenül is erre a típusra vezette. Meglehet, hogy a főmezőn a jobb típusok valamelyike szerint ábrázolta volna a jelenetet.

Mars és Rhea. — Az ábrázolásokat összeállította Robert, Sarkophag-reliefs III. 2,227 s k. lk. Hiányoznak nála a következő példák:

1. Egy pompeii festmény, Not. degli scavi 1905. 85. s k. lk.
2. Egy arloni relief, Prat, Hist. d'Arlon, Atlas, 2. série, számozatlan tábla a kötet végén, Sibenaler, Guide ill. du musée d'Arlon no. 26. Egyik sem ismerte fel a jelenetet.

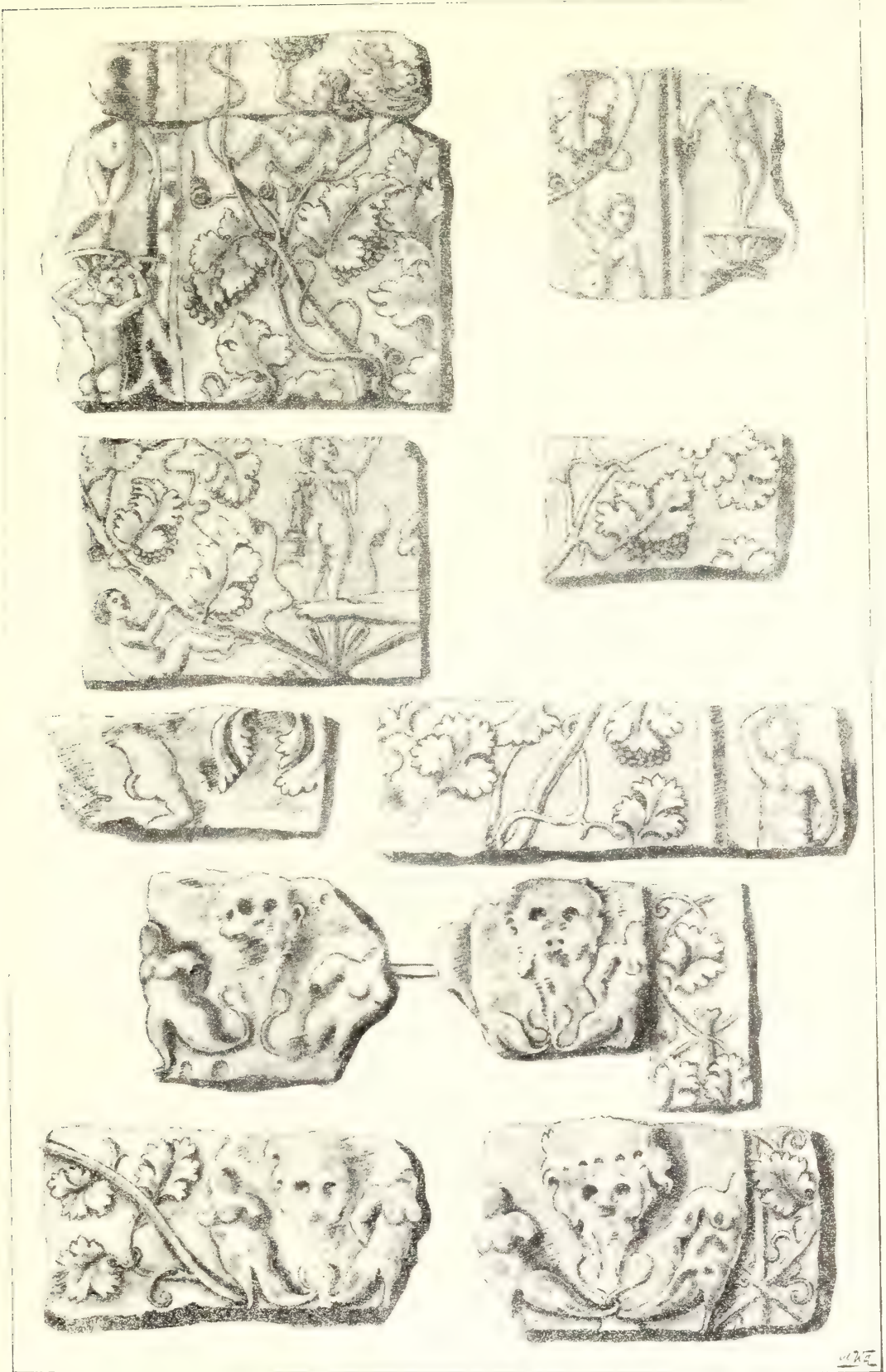
3. A trieri Provinzial Múzeumban egy mindkét felén reliefekkel díszített ív, Hettner, Steindenkm. 461. az—cz. ; ő sem ismerte fel a jelenetet. Reconstructiója is lehetetlen, helyesen adja a 4. jegyzetben említett reconstructiók egyike.

Az ábrázolások közül keltezhetők: a) a pompeii kép; b) az esquilinusi festmény — Augustus korabeli; c) a Traianus fürdőjéből való kép; d) a capuai dombormű (az amphiteatrum Hadrianus és Antoninus Pius korabeli, l. Huelsen, Pauly-Wissowa III. 1561); e) a Venus és Róma templomának ormát ábrázoló relief. A templomot Hadrianus építtette és talán Antoninus Pius fejeztette be (Richter, Topogr. von Rom. 166. és k. l.) Az érmekeket, melyek a Mars és Rhea jelenetet ábrázolják, felsorolja Matz és Duhn, Ant. Bildwerke in Rom, no. 3519. Továbbá meghatározható a sarkophagok kora is, a legrégebb Robert szerint az I. sz. második feléből, a legfiatalabb a III. sz. elejéről való. A legtöbb valószínűleg a Venus és Roma templom után indul, a mire vonatkozólag l. Robert érvelését.

Az egész ábrázolás csak azért érdekes, mert látjuk belőle, hogy milyen pontosan és milyen következetesen alkalmazza a római művészet a maga saját külön tárgyaira a hellenisticus művészet egy-egy híres compositióját. A Mars és Rhea compositió ugyanis egy híres pompeii festményre megy vissza (Helbig no. 927.), melynek jelentése még nincs megfejtve. Fő alakjai egy a földön fekvő, szunnyadó nő, az alvó Ariadne számtalanszor felhasznált hellenisticus motívumában, a kihez a magasból egy ifju száll alá. A helyzet egészen megfelelő, csak az attributumokat kellett változtatni, és a legrégebb példányok valóban teljesen megegyeznek vele, nevezetesen Mars függőlegesen lebegő helyzetére nézve.* Idevonható a vaticáni relief, a melyen ezt a helyzetet

* Hogy azonban a compositio nem keletkezett a császárság előtt, mutatja az esquilinusi festmény ellentétes típusa.

III. TÁBLA. WALDTBILLIDI SÍREMLÉK.

követeli a márványlap alakja, és talán a Juvenalishál (XI. 106. sq.) említett ábrázolás is (Robert épen ellenkezőleg magyarázza). Az összes többi ábrázolások ennek a típusnak jelentéktelen variációi, nem véve ki a Venus és Róma templom ormát sem, mely csak az ábrázolás elterjedését befolyásolta. A variációk főképen a művész rendelkezésére álló térhez igazodnak. A trieri példán, minthogy a két főalaknak az ív két hajlásában kellett elférnie, Rhea fejének pedig a zárókő mellé kellett kerülnie, mert különben a fej alacsonyabbra jutott volna, mint a lábak, az összes ábrázolásokkal ellentétben Mars hátulról közelít Rhea felé. Többé-kevésbé vízszintesen lebegő helyzetben ábrázolja az istent a bonni érczpothár, az arloni relief és a budapesti szarkofág; az utóbbin különösen világos a tér döntő volta, mert a művész ezzel az egy ábrázolással akarván betölteni a hosszukás kőlapot, kénytelen volt a vízszintes lebegést választani. Viszont a többi, alakokkal túlsufolt szarkofág lemond a lebegés motivumáról és a felülről lefelé való mozgást csak azzal jelzi, hogy az isten a sziklás talajon lefelé lépkedtében egy sziklára támaszkodik az egyik kezével (ez természetesen régibb motivum, mint az amorett fejére támaszkodás, ezt alkalmazza még a késői Casali-féle oltár is). Az igeli ábrázolást is az befolyásolja, hogy az ormot két alakkal kell betölteni. Rhea helyzete ügyetlen, mert nem lehetett fekvé ábrázolni, mint kellett volna. Mars alakjánál azonban ügyesen járt el a művész: egészen elhagyta a felülről lefelé való mozgás jelzését, Mars egyszerűen futva közeledik, és az alak így (különösen hátralendített jobb karjával) kitűnően simúl az orom háromszögszárához.*

A Styx-jelenet az Achilles mondára vonatkozó sorozatos ábrázolásokból van kiszakítva. Meglehetősen ügyesen összeállított cyclust mutat a capitolumi kútfoglalat, míg a tensán a legkülönbözőbb jelenetek össze-vissza vannak keverve. A típus származását csak egy nagyon kívánatos, széles és alapos kutatás deríthetné ki, melynek sikerülhetne e cyclusok családfáját megállapítani. Az egyes jelenetre vonatkozólag, melyet az Achilles szarkofágok mellőznek, csak annak a constatalása lehetséges, hogy az összes példányok egy típust mutatnak. A champlieui reliefen a tér alakja miatt csak Thetis és a csecsemő alakját lehetett kifarangni. Ilyen még a cilli-i dombormű és egy pár gemma. A többieken a Styx nymphája is megjelenik, a tensán pláne megkétszerezve.

Sokkal tanácságosabbak a Perseus mondából vett ábrázolások.** Különös figyelmet érdemel az alsó ábrázolás (l. rokonait Knatz 40. és k. l., a hol hiányzik az igeli relief és egy pompeii festmény, Not. degli scavi 1897, 36 l. 5. ábra; a szentpétervári sardonixot azóta Furtwängler is közzé tette, Antike Gemmen Taf. LVIII. 1.) Maga a monda szolgáltatja azt a vonást, hogy a

* L. Conze, Arch. epigr. Mitteil. aus Öst-Ung. 1877., 73. s k. kl. Wiener Vorlegeblätter, serie B. taf. VII. Escher, Pauly-Wissowa I. 242. s k. l. A tensára von. irodalom Helbignél található meg. Führer durch die öffentl. Samml. von Rom, 2 no. 568. A kútfoglalat ábrái mindenütt a Foggini-féle bevallottan meghamisított rajzot reproducálják (Museo Capitolino IV. tav. XVII. 77. s k. lk.) Jobbak *Righetti* ábrái, Descrizione del Campidoglio tav. CCLXXVII—LXXX. — Foggini a szövegben maga figyelmezteti az olvasót arra, hogy a Styx nymphájából csak a rajzon lett szakállas férfi, az eredetin *una vecchia ninfa*.

** A monda összes ábrázolásait összeállította némi hiányokkal Knatz, Quomodo Persei fabulam artifices Graeci et Romani tractaverint, bonni dissertatio, 1893.

Medusafőnek emberi teremtmény csak a tükörképét szemlélheti, mert különben kövé mered. Ehhez képest már a vázafestők ábrázolják Athenát, a mint Perseusnak a víz tükrében mutatja a szörnyű fejet. Perseus a legtöbb példányon ülve vagy kényelmesen állva jelenik meg. Perseus és Andromeda idyllicus mulatozásává válik a jelenet, valószínűleg az alexandriai költészet hatása alatt, a hellenisticus festészetben, melynek körében a vízben való tükrözés motívumát kedvelik. Pompei-ben ez a legdivatosabb képek egyike, az összes példányok egy eredetire mennek vissza (Helbig no. 1192—1202). Kétségtelenül festmény másolata a pétervári gemma, valamint az etruscus tükrök mintája is. A motívum elrontását vagy megcsonkítását látjuk több vésett kövön: Berlin 3101, a hol Andromeda ül, maga előtt tartva a paizsot, mely fölé Perseus úgy tartja a Medusafőt, hogy Andromédának látnia kell; másutt Perseus maga szórakozik a Medusa tükörképével (pl. Furtwängler i. m. XLII. 4. és annak üvegutánzatai). Nem tartozik ide a hannoveri szoborcsoport (Einzerverkauf 1074), melyet Graeven fenti jegyz. id. ujságcikkében ok nélkül von ide.

Az összes igeli reliefek közül ez utal leghatározottabban arra, hogy az emlék készítőinek a minta könyvei olyan ábrázolásokat is tartalmaztak, melyek nem voltak a «római birodalmi művészet» közkinccsei, hanem egyenesen görög kézből kellett a Mosel vidékére jutniok. Mert ez az ábrázolás aránylag ritka és mindig olyan emlékeken jelenik meg, melyek nem a római forrásokból táplálkoznak.* Az etruscus tükrök és a gemmak görög vonatkozásait nem kell bizonyítanom. Kőbe vésve pedig a jelenet az egész birodalom területén *csak Trier vidékéről ismeretes*, még pedig két példányban. Ennek az ábrázolásnak töredéke u. i. egy Medusafejecske (Hettner, Steindenkmäler no. 263. gefunden in Trier in den Thermen), melyet egy *függőlegesen tartott, tehát magasra emelt kéz* hajánál fogva *egészen oldalt* markol meg. Hettner egy Wiltheim féle reliefre hivatkozik (Lux. Rom. ed. Neyen fig. 225.), de olyan ábrázolásba ez a töredék nem illeszthető be, mert ott Perseus a fej tetején fogja a Medusa haját, a kéz tartása tehát csak vízszintesen képzelhető. Még kevésbé sikerült Knatz (39. l. 19. sz.) magyarázata, a ki a hannoveri szoborcsoporttal hozza össze a töredéket, noha ott Perseus karja egészen le van bocsátva és a haját szintén a fej tetején markolja. (Einzerverkauf 1074.)

A másik Perseus jelenetről kevés mondani valóm van. A lelanczolt Andromeda már a vázákon látható. Az igeli compositiónak fővonása, hogy csak két alakot használ fel, úgy, hogy szeretné az ember az eredetijét az ilyen egyszerű compositiókat kedvelő Kr. e. 4. sz.-beli festészetben keresni, mely a szikláról leszálló Andromeda típusát is megteremtette. A pompeii képek (Knatz 35. s k. l.) ezt a típust nem ismerik, valamint a római relief-művészet sem, melyben ez a jelenet egyáltalában csak egyszer fordul elő. (Matz-Duhn no. 4105.) Annál jellemzőbb, hogy a belga vidéken aránylag sűrűn találkozunk vele, az igeli domborművön kívül még két biztos esetben: Hettner, Stein-

* Csak az agyagmécsek kivételek. De az ilyen tárgyak könnyen reproducálhatnak görög bronz eredetű. A spanyolországi mozaik alkalmasint késői eredetű, de a Hylas és Actæon (l. alább) ábrázolások bizonyítják, hogy a mozaikművészek még a középkor határán is jó görög mintákkal rendelkeztek.

denkmäler no. 206. és Wiltheim, Lux. Rom. ed. Neyen fig. 225. (Arlonból). Azonkívül a bonni múzeum egy relief-töredéke is alkalmasint ide tartozik (Bonner Jahrb. IX. taf. II. 1.)

Különös érdekességet ad az északi oldal főábrázolásának az a körülmény, hogy Cumont és Graeven az igeli emléknek a mithriacismussal való összefüggését akarták vele bizonyítani.* A bikaáldozatot ábrázoló mithriacus domborműveken, a legendának megfelelőleg, az isten barlangja ábrázoltatik félkörös sziklasáv alakjában az áldozati jelenet fölött. A sziklasávból némely ábrázolásokon levélkoszorú lesz (így többször a sarmisegethusai mithraeum domborművein, Király, Arch. Közl. XV, Cumont, Textes et mon. relatifs aux mystères de M. II. 208. s k. lk., mely néha egész köralakúvá bővül (pl. Heddernheim (Cumont II. fig. 273.,) melyet esetleg Sol és Luna fejei díszítenek (pl. Cumont II. no. 161.); gyakori eset azonban az is, hogy e motívumok helyett az *állatkörrel* találkozunk (pl. Osterburken, Springer-Michaelis 1907. fig. 874); egyes emlékeken épen úgy, mint a levélkoszorú, a zodiacus is teljes köralakot nyer (pl. Xanten, Cumont II. no. *266); vagyis az ábrázolás abba a keretbe kerül, mint az igeli Herakles-apotheosis. Továbbá Mithra legendájának utolsó fejezete az ő menybemenetele. Mithra felkap a napisten fogatára és azon teszi meg a tenger hullámain át a magasba vivő utat; ez a jelenet rokon Herakles apotheosisával. Végül a szélistenek, a kik a mi domborművünkön a sarkokban láthatók, ugyancsak a négy sarkon egészen hasonló ábrázolásban** jelennek meg a Mithra-kultusz domborművein. De a fejlődés menete nem az, hogy a mithriacismus lett volna befolyással az igeli oszlopra. A mi a szél-isteneket illeti, ezek ugyanilyen ábrázolásban már egy híres pompeii festményen (Helbig no. 308. Niccòlini, Le case ed i mon. di Pompei, Casa dei capiteilli colorati tav. 4.) előfordulnak, mely minden valószínűség szerint a Kr. e. IV. sz.-ra megy vissza; a motívum tehát a görögség régi tulajdona, tőlük örökölte a Mithra-kultusz épen úgy, mint az igeli művészek. Továbbá Heraklesnek semmi köze Mithra menybemeneteléhez; ő pogány hős, a kit védő-istennője, Athena, bevezet az Olymposra. Ha az apotheosist néha mint négyes fogaton megtett légi utat ábrázolták (Furtwängler, Roscher I. 2240. és 2250.) akkor a hőst Helios képére alkották, valamint Mithra is a napisten fogatán utazik; a fogat egyiküknek sem tulajdona a képzőművészeti tradícióban, mindketten kölcsön kapják egyszeri használatra jogos birtokosától, a folyton koczikázó napistentől; ez abból is kitűnik, hogy Mithra *mindig* Sollal együtt ábrázoltatik a fogaton, sohasem magában; ezen a ponton mindvégig az ősrégi Mithra legenda érvényesült, mint ezeken az isten élete folyására vonatkozó apró reliefeken másutt is, nem az az assimilatio, melynek folytán

* Cumont, Mysterien des Mithra, Leipzig 1903., 169. l. 2. jegyz.: (es) besteht eine *offenkundige Verwandtschaft* zwischen unseren (mithrischen) Basreliefs und dem Denkmal zu Igel. Graeven a fennemlített újságczikkben.

** Cumont I. 95. on les place de préférence dans les angles extrêmes des monuments, pour faire entendre que les vents nous arrivent de tous les points cardinaux... *chevelure hirsute*... quelquefois une *sorte d'entonnoir, qui leur sort de la bouche*, figure leur puissante haleine. A fejek statuaris alakban is előfordulnak. L. még a carnuntumi oltárt, Arch. epigr. Mitteil. aus Öst.-Ung, XVIII. 184. s k. lk

Mithra már nagyon korán azonosított a babyloni napistennel. Az állatkört viszont mint valóságos napisten kapja meg — Heraklesnek ez sem válik állandó birtokává. A zodiacus teljességgel Sol tulajdona, mint ilyent látjuk egy pár szarkofágon (Robert III. 1. no. 77. és III. 2. no. 190.) és az állatkörben, mint valami nagy karikában áll a napisten a sentinumi mozaikon (Arch. Zeit. XXXV. taf. 3, Cumont II. no. 298.), melynek a mithriacus emlékek közé való sorolása egészen önkényes; a sentinumi Solnak legközelebbi analogiája egy egyiptomi származású Helios-szobor (Arch. Zeit. 1861. taf. 145. — Roscher I. 2022.), melyet rhodosi érmek (Catal. of the Greck Coins in the Br. Mus. Caria and Islands pl. XXXVI. sqq.) alapján Chares híres colossusával hoztak kapcsolatba. Egy vatikáni Helios torsón pedig az isten balteusa az állatkör képeivel van díszítve. (Roscher I. 2002.) Nincs tehát az igeli domborművön egyetlen vonás sem, melyet ne lehetne jó görög mintákra visszavezetni, ugyanazokra, melyekből a Mithra vallás művészete is merített. Hiszen köztudomású, hogy a bikát áldozó isten typusa a bikát áldozó Nike hellenisticus szobor-csoportján keresztül a Nike templom korlátjának a domborműveire megy vissza!¹ Mindezekhez járul az a tény, hogy Trierben a mithriacismusnak alig van nyoma.²

Az igeli reliefekhez egy pár rokonábrázolást csatolok Gallia Belgica területéről.

A II. tábl., 5. ábrán látható Actæon ábrázolás Wiltheim rajzában maradt ránk.³ Lux. Rom. ed. Neyen fig. 133—136., 177. s k. lk. Prat, Hist. d'Arlon,

¹ L. két terracotta lapocskát, Cumont II. no. 91., az egyikben a bikaölő Mithra, a másikon Herakles és a szarvastehén, formális rokonságuk miatt egymás pendantjait képezik. Ezek a kőfaragók benn éltek a traditioiban és érezték a formális rokonság erejét.

² Biztos nyom csak egy Cantopates szobrocska, Hettner, Steindenkm, no. 114. A többiek (Cumont II. no. *321—*323.) kétesek.

³ Itt végre meg kell emlékezni Alexander Wiltheimről és főművéről. Főbb források: Allg. deutsche Biogr. XLIII. 317. s k. l., Neyen, Notice hist. sur la fam. de W., Luxemb. 1842, 14. s k. lk.; u. a. Biogr. luxemb. 21876, 247 s k. kl.; Biblioth. de la comp. de Jésus, nouv. éd., Aug. et Al. de Backer: Bibliogr. VIII. 1145. s k. lk.; CIL. XIII. I. p. 588. és 569.; Waltzing, Orolaunum vicus, passim, kül. 14 s k. lk. Luxemburgban született 1604. oct. 3-án az ottani tudományos életben nagy szerepet játszott családból, a jezsuita rendbe lépve a római régiségeket gyűjtötte és tanulmányozta; meghalt 1684. aug. 15-én. (Waltzing 132. l.) Műveinek jegyzékét lásd a jezsuita bibliographiában. Főműve a *Luxemburgum Romanum*; 1659. és 1661. között már dolgozott rajta és 1682-iki leleteket még említ benne. Korának egyik legtanultabb és leglelküimeretesebb tudosa, «omnes vincit auctores qui antiquitatibus Treviricis operam dederunt» (CIL.) A Lux. Rom. nyomtatásban is megjelent: Luciliburgensia sive Lux. Rom. ect. a R. P. Al. Wilthemio . . . opus posthumum, a Med. Doctore Aug. Neyen editum, Luxemb. 1842. Ehhez az eltorzított rajzok: Fenti czim. Icones. Luxemb. 1841. Neyen az eredeti kéziratot nem ismerte (l. bevezetését). A luxemburgi Merjai egy 1801—1805-ből való följegyzése szerint az akkoriban (il n'y a que peu de tems) a nevezett egyén birtokába került; 1849-ben de la Fontaine volt luxemburgi kormányzó az Institut grand Decale de Luxemb. könyvtárának ajándékozta. A kézirat sorsa a közben eső időben ismeretlen (Eug. Wolf úrnak, az Institut történeti szakosztályi titkárnak, levélbeli szíves közlése). A kézirat a 380. és 382. számot viseli (von Werveke, Cat. descript. des manusc. conserv. à la Bibl. de la sect. hist. de l'Inst., Publications etc. de Luxembourg 1903., 165 s k. lk.) A 380. sz. kötet a Lux. Rom. szöveget tartalmazza, közben W. sajátkezű ügyes rajzaival; ezek részben a lapokra, részben felragasztott papirlapocskákra rajzoltattak, az utóbbiak egy része elveszett. A 382. sz. kézirat egy «Adnotatio ad tabulam» cz. jegyzéktől eltekintve csak az ábrákat tartalmazza; von Werveke: la plupart de ces figures sont faites à la plume et au sèpia, mais ne me paraissent

Atlas, pl. 20—23. Wiltheim idejében a tömb a luxemburgi jezsuita collegium kertjében volt, több más emlékkal együtt Christophe Binsfeld özvegye (Wiltheim testvére) ajándékozta a collegiumnak. — Wiltheim így írja le: grande saxum quadrangulum, altero latero maius, pars monimenti elegantis æque ac magni. Magnitudinis eius æstimatio ex symmetriis humani corporis. Stant quippe simulacra umbilico tenus dimidia ad pedes ternos: quod ab umbilico superest ad pedes totidem aetas abstulit. Adde nunc basim cum titulo, adde superioribus epistilium, Zophorum et coronidem, et fortasse fastigium, opus fuerit denos quinos minimum pedes altum. Arloni származása Wiltheimből nem tűnik ki. A négy oldal domborműveit helyesen magyarázza: 1. férj és feleség manus conserunt, 2. Actæon, 3. lakoma, 4. Poseidon és Amymone (az utóbbinak alakjából csak egy kicsi darab látszik.) A 382. sz. codex rajzai (és a mi ábránk is) *megfordítva adja* az ábrázolást, mint a 380. sz. codexben egyedül megmaradt Poseidon jelenet mutatja — *Actæon* alakja tehát a *bal* felső sarokba való, mint a Louvre-beli szarkofág kivételével az összes ábrázolásokon.¹ Az alakok rútsága a rajzoló rovására irandó.

A campaniai képek közül csak Actæon bűnhődését ábrázolja, a fürdő jelenet nélkül: Helbig 249² és 252 b. A többiek között három osztályt különböztethetünk meg: *A)* Helbig 252. A meztelen Diana a víz partján térdel, ruhája mellette hever, Actæon egy szentélyből lesi meg az istennő fürdését. A kép jobb felén Actæon menekül a kutyák elől, melyeket a vadászöltözetben újra megjelenő Diana uszít rá.³ *B)* Artemis fürdik a víz mellett térdelve, a leselkedő vadászt azonban már űzik a kutyák. Helbig 249 b, 251. Sogl. 116., 117. — A két jelenet számára jókora képfelület kell, a tájkép meglehetősen kiterjedt a két typuson. *C)* Actæon egy szikla mögül lesi a fürdő Dianát, aki haragosan hátrafordítja a fejét — Actæonnak már szarvai vannak. Helbig 250. Sogl. 115. A tájképi elem még itt is jelentékeny. — A relief a *C)* typushoz áll legközelebb. A festményeken azonban Artemis *mindenütt egyedül* van,⁴ míg a domborművön egyik nymphája segítkezik neki. E tekintetben még szorosabb rokonság fűzi a reliefet a szarkofágokhoz. Az első hely egy vaticáni példány töredékét illeti meg, melyen az ábrázolás minden lényeges vonásában egyezik a Wiltheim-félével. Actæonnak egész felső teste látszik; a nympa

pas être de la main de W. . . . *Les numéros 30—32., 64. et 170. portent des notes écrites par A. W.* — Wiltheim valószínűleg nem lévén megalégedve a saját rajzaival, egy ügyesebb rajzolóval festett atlaszfélét készíttetett kéziratához. Ebből az atlaszból fényképeztettem az Institut szives engedelmével a jelen értekezéshez csatolt ábrákat. Az egész kötet hasonló módon való publicálása kívánatos volna.

¹ Összeállítások: Helbig 249—252. b. Sogliano 115—117. Ziehen, Bonner Studien 179. s k. lk. Robert, Sarkophagreliefs III. 1. 1. s k. lk. Cagnat, Centenaire des antiquaires de la France. Musée de Timgad, pl. XIII.

² E képhez figyelemreméltó typustörténeti fejtegetést fűz Ziehen, i. m. 184. l.

³ Tájkép, az alakok pusztán staffage figurák, a mi a *B)* csoportról már nem áll. L. Helbig, Untersuchungen über die camp. Wandmalerei 102. s k. l.

⁴ Csak a Sogliano 117. sz. képen van egy mellékalak (nympa?): Nello sfondo una figura affatto nuda si precipita nell'acqua con la testa avanti, l'acqua già le covre la testa e il petto (Sogl.), Mau' (Bull. dell'Inst. 1877, 92. l.) hozzáteszi: è una figura grassa e brutta, curvata in un modo assai spiacevole.

a lepedőt önmaga elé tartja, mintegy készen úrnője számára. Jobbra még egy másik, Artemisnak segédkező nympa következett, kinek elül megcsomózott ruhája felső testét és részben czombjait is szabadon hagyta. Artemis alakja hiányzik, a motivum kétségtelenül ugyanaz volt, mint Pompeiban és a mi reliefünkön. Egy szarvas mint az istennő szent állata kapott helyet. — A Louvre-beli híres füzéres szarkofág képecskéit Schreiber a «relief-képek» közé sorozza és a szarkofágot alexandriai munkának tartja (Brunnenreliefs Grimani, 96. jegyzet). Ámde a «reliefképek» nagyobb része, élükön a Grimani-féléekkel, Augustus korából való, és Altmann joggal vindicálja a szarkofágot is ezen kor számára (valamint Robert is).¹ Ha tehát azt látjuk, hogy Dianának nymphái helyett amorettek segédkeznek, a kiknek a szűz istennő körül semmi keresetük, hogy továbbá ezek egyike római kútfigurákra vezethető vissza és szerepel egy római reliefen is, mely fürdőjelenetet ábrázol az Actæon jelenethez hasonló módon, bátran állíthatjuk, hogy ez a változtatás a római művésztől származik és nem érdemel figyelmet. Továbbá ez az egyetlen példány, mely megfordítja a compositiót és egy helyi isten alakját helyezi el a bal felső részen. — Egy ostiai szarkofág-darabon csak Actæon és Artemis alakja maradt meg, a nymphák talán egészen hiányoztak. A capuai amphitheatrum reliefje a compositiót kiszélesíti és megtoldja Actæon bűnhődésével.

Egy a benningeni castellumban talált domborművön (Obergerm. raet. limes, Lief. XVII, Kastell Benningen, Taf. III. fig. 4. c.) a fürdő istennő mögött (nem tőle balra, mint a szarkofágon) egy nympa tartja a lepedőt, mely mögül csak feje látszik ki; Dianától jobbra egy nympa, hasonlóan félmeztelenül, mint a szarkofágon, a hol azonban az istennőtől balra van elhelyezve, vízzel önti le úrnőjét; baloldalt egy felborított urnájára támaszkodó forrás-nympa, a bal felső sarokban Actæon. A compositió kitűnő; a castellum a régiek közé tartozik és 150 előtt megszűnt (i. h. 10. l.).

A timgadi mozaik mellékalakjai: jobbról egy meztelen, gazdagon felékszerelt, kagylót tartó nympa,² balról a forrás nympa, — az utóbbi teljesen egyezik a benningenivel. A bal felső sarokban Actæon, kinek arca a vízben tükröződik, onnan vette észre Diana a leskelődést. Ez a motivum kitűnő és kétségtelenül az archetypushoz tartozik. A mozaik késői eredetű, az alakok merevsége, a nagy gloria Diana feje körül byzanci benyomást tesznek. (Lásd Schulten, Arch. Anz. XIX. 135.)

Actæon bűnhődésének az a megokolása, mely az ábrázolásokon szerepel, a hellenistikus költészet találmánya,³ és egész jellege e kor izlésére vall.

¹ R. von Schneider, Auserlesene gegenstände etc. 8. I. Wickhoff, Wiener Genesis 22 s k. lk. (Schreiber fenntartotta nézetét: Jahrb. des Inst. XI. 78 s k. lk.) Altmann, Antike sarkophage, 77 s k. lk. Altmann túllő a czélon, midőn azt állítja, hogy a hellenisticus dombormű-technika sohasem érte el a finomságnak azt a fokát, melyet a Grimani-féle relief-képek mutatnak.

² Schulten, Arch. Anz. XX 89 szerint ez is forrás-nympa. Érvelése: es gibt überhaupt nur eine darstellung, in der die nymphen der Diana erscheinen, und hier bedienen sie nicht ihre herrin, sondern lauten durch Aktæon erschreckt davon — az anyag hiányos ismeretén alapúl. Az az egy ábrázolás, melyet említ egy gemma, (Cagnat i. m. fig. 2.) alkalmasint hamisítvány.

³ Robert, i. h., Wentzel, Pauly Wissowa I. 1210.

Ekkor keletkezett kétségtelenül a jelenet képzőművészeti ábrázolása is, tehát az összes fenn maradt ábrázolások ősképe egy hellenisticus festmény, mely következőképen reconstruálható: Artemis (összes ábrázolások), mögötte egy lepedőt tartó nympa (Benningen, hasonlóan Wiltheim és a vaticáni szarkofág), forrásnympa (Benningen, Tingad) az egyik félmeztelen nympa, (Vaticán, Benningen) a másik oldalon; Actæon a bal felső sarokban (összes ábrázolások), tükörképe a vízben (Tingad). Látni való, hogy a benningeni relief áll hozzá legközelebb, de a mi reliefünk is jól használja fel a mintát; a hiányzó mellékalakok helyszüke miatt maradtak el. A vaticáni szarkofág azért helyezte mindkét nymphát balra, hogy az istennő alakja összekötő kapocsként szerepeljen a fürdőjelenet és a jobboldalt következő, elveszett Actæon bűnhődése között. Érdekes, hogy a provinciális domborművek mindnyájan sokkal jobb minta után indúlnak, mint a ró mavárosiak.*

A lelánczott Hesionét (jobbról) és Heraklest állítja egymással szembe a trieri dóm-múzeum egy reliefje. Közöttük a szörny, Hesione mögött koczkákból rakott fal van ábrázolva, mely a jelenetnek Trójával való kapcsolatára céloz. A dombormű becses, mert a typus csak még egy biztos példáról ismeretes, mely ugyanabba a körbe tartozik: egy cölni szarkofágon (Robert, III. 1. no. 137.) találkozunk vele. Ezekkel összetartozik egy pompeii festménynek (Helbig 1131, képét lásd Robertnél) egyik jelenete. A bonni töredék (1. fenn) alkalmasint Andromedát ábrázolja.

Más emlékeken Herakles ijjal küzd a szörnyek ellen. Ez az utóbbi ábrázolási mód jellemzőbb, és azért is jogunk van eredetibbnek, alkalmasint a hellenisticus festészetben gyökerezőnek tartani, mert a cölni-trieri typus nyilván nem egyéb, mint a fenn tárgyalt Perseus-Andromeda compositio alkalmazása egy rokon tárgyra. E mellett bizonyít egy avignoni mozaik, mely a Nikias-féle compositiót mutatja Herakles és Hesione történetére alkalmazva. A pompeii festmény mindenesetre azt mutatja, hogy az átvitel, alkalmasint mindkét compositióra nézve, már a festészetben megtörtént, és innen származott át a mozaik- és relief-művészek mintakönyveibe.

Kevesebb figyelmet érdemel egy Narkissost a lehető legprimitívebb módon ábrázoló arloni dombormű, Wiltheim, Lux. Rom. ed. Neyen, fig. 313. Prat, Atlas pl. 85., l. a II. tábla 1. ábráját. A tárgy Pompeiben a legkedveltebbek közé tartozik és természetesen variációkat mutat. A ró mavárosi relief-művészet köréből csak egy példányról van tudomásom, ez a Hylas jelenet tárgyalásánál említett puteál (Türk, De Hyla no. II.).

Becsesebb a Daedalust és Ikarust ábrázoló arloni relief, Wiltheim o. c. fig. 311. Prat, Atlas pl. 83., l. a II. tábla 3. ábr. A villa Albani relief-képeihez (Helbig, Führer durch die öffentl. Samml. von Rom no. 826. és 851., Schreiber

* Az ábrázolás fő elemei a hellenisticus művészetben mind megtalálhatók más alkalmazásban, a mi a compositio mesterét nem tünteti fel valami nagy művész színében. Diana alakja a Doidalsas-féle Aphroditére megy vissza. Actæon a szikla mögül előkandikáló Pan mintája után készült, l. pl. egy fogadalmi reliefet, Ath. Mitteil. V. taf. 7. Panon kívül megtalálható a félmeztelen nympa és a guggoló Diana motívuma egy Dionysos nevelkedését ábrázoló «reliefkép»-en, Madrid, Museo arqueologico, Einzelverkauf 1752.

taf. XI.) közeledik, a mennyiben csak az apa és fiú alakját mutatja, elejti azonban azoknak finom lélektani motivumát, az ellentétet, mely a komoly munkába merült apa és őt gondtalan bizakodással szemlélő fia között van. Az arloni dombormű azt a sokkal köznapibb motivumot használja, hogy Daedalus felkötözi fiának az egyik szárnyát (a relief-képeken, a helyzetnek megfelelőleg, Ikarus már fel van szárnyazva és Daedalus a saját szárnyán dolgozik). A szarkofágok ábrázolásait l. Robert III. I., no. 137.138. A typus történetét következőképen képzelem: adva van egy görög festmény, melyet a relief-képek pontosan másolnak (az egyik valószínűleg a császári paloták romjai között leldött). Az arloni művész mintakönyve is ezt a typut utánozza, de elsekélyesíti. A szarkofág-faragóknak az volt a feladatuk, hogy a hosszú, keskeny teret az Ikarus-monda jeleneteivel kitöltésék. A jobb szélre kerül a Pompeiből jól ismert jelenet, Ikaros lezuhanása; ezenkívül azonban csak egy jelenet áll rendelkezésükre kész typus formájában, a melyet ki kell szélesíteni: Daedalus mellé adják az Arsnak keresztelt női alakot, őt magát állva ábrázolják; Ikarusra azonban a harmadik jelenetben van szükségük, még pedig hasonló helyzetben, mint a festményen, tehát innen el kell vonniok; ez a jelenet: Daedalus, a mint Ikarust a repülés mozdulataira tanítja, izléstelenségével elárulja, hogy a szarkofág-faragók saját találmánya; ezt bizonyítja a két alak közé helyezett elsatnyult Apollo is, valamint a Parca, a ki Icarus balvégzetét jelképezi, a kire a görög művész kifejezési képességének nem volt szüksége. Míg tehát a szarkofágokon a szükségből kieszelt új jelenet kedvéért a régi kitünő compositio szét van szaggatva, az arloni művész legalább a körvonalakat megőrizte.

Az igeli oszlop architecturájának teljesen megfelelő emlékek eddigelé csak Gallia Belgica területéről vagy a közvetlen szomszédságból ismeretesek; de rokonsági kötelék fűzi őket a síremlékek egy igen nagy csoportjához, melyeknek hazája a görög kelet.* A St.-Rémyben fennálló híres síremléknek a keleti görög sírépítményekkel való rokonságára először Newton mutatott rá. Felvette az elfelejtett eszmét Loeschcke,** legutóbb tárgyalta a kérdést Pfuhl (Jahrbuch des Inst. XX 47. s k. lk.). Ő a keleti görög sír-reliefekből indul ki, melyeknek lelőhelye a kisázsiai partvidék, keletkezési ideje a Kr. e. II. századtól a császárság elejéig nyúló idő. E domborműveken pillérforma síremlékek vannak ábrázolva, melyek mint epithemát, sphinxet, szirént, urnát, szekrénykét stb. mutatnak. Egy pár ilyen pillér valóságban is fennmaradt. A földrajzi helyzet arra utal, hogy ezt a síremlék-formát, mely a görög anyaországban teljesen kivételes, összeköttetésbe hozzuk a lykiai nagy sírpillérekkel. A kisebb pillérek ezeknek szerényebb kiadásai. A pillérek mellett ugyanott azonban felépnek a nagy, templomszerű sírépítmények is — Kisázsia a hatalmas síremlé-

* A Harpyia emlék és társai. Reisen in Kleinasien I. Taf. XXVI—XXVII. II. 117 s k lk. Benndorf, Öst. Jahreshfte III. 98. s k. lk. A nereida-emlék egyik reliefjén sírpillér látható, melyen epithema gyanánt egy sphinx áll, jobbra-balra tőle ugrásra kész oroszlánok. Dr. Oelmann barátom figyelmeztet rá, hogy a bonni és cölni múzeumokban egészen megfelelő epithemák töredékei vannak. Csupán két oroszlán: Arlon, Wiltheim, Lux. Rom. ed. Neyen fig. 228.; Intercisa, Arch. Ért. 1906, 35. l. 30. ábra.

** Bonner Jahrb. XCV. 26r. l.: l. még Senz, Jahrb. des Inst. III. 3 s k. l.

kek hazája.¹ A mausoleumok fényűzésesek voltaknál fogva Rómában is divatba jönnek; a pillérek — vagy mondjuk: a négyszögletes alaprajzú, magas sír- emlékek — a birodalom nyugoti részeiben csak egyes országokban lépnek fel, olyan országokban, melyeknek keleti vagy görög befolyásoltsága nyilvánvaló, Galliában (St. Rémy, Igel), Siciliában (vázák, a siracusai múzeum síremlékei, «Theron sírja» Akragasban), Afrikában.²

St. Rémy és Igel rokonságát sokszor és sokan hangoztatták, de az *egyenes leszármazást* kétségbe is vonták. (Hettner, Führer 3. l.) A különbségek persze nagyok: a francia síremlék³ csupa architectura, magas postamentumon az első emelet egy sarkain oszlopokkal ellátott, minden oldalán íves kapuval nyitott négyszögű építmény, a második egy kis körtemplom, melynek oszlopai között a szobrok állanak, a tető pikkelyes kúp, a profilok élesek és változatosak — Brunn görög kezek munkájának tartotta; míg az igeli oszlop túl magas és túlhegyes óriási pillér, melyen alig maradt architectonicus elem, elmosódott profiljait csupa akanthus díszíti, ellenben egész felületét izléstelen túlságban bevonták a domborműves ábrázolások, melyek St. Rémyben szerényen a postamentumon vonulnak meg. Ám a tagok azért ugyanazok: lépcsők, postamentum, — első emelet, de St. Rémyben nyitva, Igelben reliefekkel borított síkfalaktól határolva — második emelet, St. Rémyben körtemplom, Igelben attika, relief díszítéssel, — pikkelyes tető, mely Igelben szörnyű formákat ölt.

Az emlékek, melyek a kettő között levő űrt kitölteni vannak hivatva, Afrikában találhatók.⁴ A császárság korában Afrika a nagy síremlékek hazája. Megvan itt a mausoleum typusa, és százával emelkednek a kisebb nagyobb pillérek. A legrégebb közöttük a thuggai:⁵ lépcsőkön volutás és lótszos pillérektől határolt postamentum, azután ismét lépcsőkön egy négyszögletes építmény, középen mind a négyoldalon két-két ión oszloppal. Zárótagul egyiptomi hornyolat. A keleti görögséggel való kapcsolata világos. A rómaiak idejében egyszerűbb sírtornyok emelkednek. Az építmény mindig lépcsőkön áll, a postamentum néha egészen síma (a Flaviusok síremléke Cilliumban, Saladin fig. 283., Julius Rogatusé, u. o. fig. 196.), többnyire azonban sarokpilléreket látunk, mint St. Rémyben; van példa némi reliefdíszre is (Barth I. 125). A következő tag mindig pillérek közé van fogva, ajtót vagy némi domborműves díszítést mutat, vagy szoborfülkével van ellátva; a tető valószínűleg mindig kockákából rakott, síma felületű pyramis volt (épségben Barth I.

¹ Termessosban egy város területén egész csapat templomszerű sírépület: Öst. Jahreshefte III. 177. s k. lk.

² Spanyolországban Tarragonában a «Torre de los Scipiones.»

³ L. főleg Brunn, Kl. schr. I. 71, Lohde, Bonner Jahrb. XLIII. 133. s k. lk., Senz és Hübner, Jahrbuch des Inst. III. 1. s k. lk., Ant. Denkm. I. Taf. XIII—XVII.

⁴ Algir: Gsell, Mon. ant. de l'Algérie II. 54. s k. lk. Tunis még gazdagabb: Saladin, Rapport, Archives des missions scientif. III., XIII. (1883.) 1. s k. lk. — Azonkívül Barth, Reisen und entdeck. in Nord- u. Central-Afrika I. 122., 123., 132. és 162. lk.

⁵ A Kr. e. V—IV. századból, Gauckler, L'arch. de la Tun., 13. s k. lk., pl. I. Schulten, Das röm. Afrika 18. 1. és 38. jegyz. Az emlék Bruce-féle rajzát reproducálja Perrot-Chapiez III. fig. 262. Mai állapotában l. Gauckler i. m. pl. I.

125. és 132.). A leggazdagabb tagolást a cilliumi síremlék mutatja: lépcsők, síma, pillértelen postamentum (ajtókkal); az első emeleten sarokpillérek, köztük minden oldalon 2—2 falosztó pillér, valamennyi barázdás — a szabadon maradt felületet a nagy sírvers (CIL VIII. no. 212 sqq.) foglalja el; a második emelet négyszögű, elül szoborfülkével, de alapja kisebb, mint az első emelet és ezt a czellafélét *oszlopok állják körül*; a tető bizonyára itt is pyramis volt, csúcsát a sírversben megénekelt kakas díszítette (CIL VIII. no. 213, 13 sqq.). Az egész alkotmány közepén áll Igel és St. Rémy között: az első emelet már bezárul, de pillérei még hangsúlyozzák az architecturát; a felső emeletnek szilárd magva van ugyan, de még templomkára emlékeztet. Méretei is közepén állnak a másik két emlék között. Keletkezésének ideje a II. század második fele (Cillium flaviusi colonia, a tulajdonos neve Flavius, a versek a II. századra utalnak. Buecheler, Anth. lat. II., 2. p. 747).

A reliefdísz persze hiányzik az építményről, noha a basison lett volna számára hely. De az afrikaiak jobban szerették a szobrokat és főképen a nagyhangú sírverseket. A többi emléken is a relief-dísz, a mennyiben fellép, igen szerény szerepet játszik. Barth I. 125: az alsó emelet *egy kősora* vadászati jelenetekkel díszítve, ezen kívül csak a földalton mindkét emeleten egy-egy kisebb dombormű. Mythologiai jelenetekre csak egy példát tudok: az elamrouni-i síremléken* a földalton pillérek között a házaspár reliefképe, alatta felirat — mint Igelben; a többi oldalon mindkét emeleten egy-egy domborműves sáv — mint a Barth-féle emléken; az ábrázolások: Orpheus az állatok között, majd az alvilágban, Herakles és Alkestis, a többi kétes.

Nem szeretném, ha félremagyarázódnék, a mit a fejlődésnek e középső tagjaival bizonyítani akarok. Korántsem állítom, hogy Dél-Galliában chronologiai rendben követték egymást a st.-rémy-i, cilliumi, igeli típusok míg azután az utóbbit lemásolták a Belgica területén; még kevésbé azt, hogy ott valamikor a st.-rémy-i típus pontos másolatai divatoztak volna. De Dél-Galliában épen úgy, mint Afrikában, időben meglehetősen egymás mellett bizonyos határok között nagy változatosság uralkodhatott a síremlékek architecturájában. Egy olyan typustól, mely a körtemplom motivumát elejtette, a régebbi neumageni emlékekig egy-két lépés elvezet. Egy ilyen typust feltételezve, Dél-Galliából jövő vagy ott tanult művészeknek, a megrendelőknak a domborműves ábrázolások iránt való előszeretetét figyelembe véve, szinte szükségképen azokhoz a formákhoz kellett eljutniok, melyekkel Neumagenben találkozunk.

Ha ez lehetséges, ha azt látjuk, hogy a Moselvidék művészete épen úgy, mint Dél-Galliáé, görög elemeket tartalmaz mythologiai ábrázolásainak típusaiban, épületein a pillérek tagolásában,** oltárainak ión volutái-

* CP de l'acad. des inscr. 1894., 469. s k. lk. Revue arch. 1895. I. 70. s k. lk. Gauckler i. m. 56. s k. l.

** Hasonlót mutat egy Kr. e. III. századbeli terracotta relief, Samml. Sabouroff taf. 137. — Festett pillérekben hasonló beosztás szirénekkal: Odyssea-tájképek. Az egész díszítési mód farészeknek bronzlapokkal való díszítésére megy vissza: olympiai példányok, stb. Az ősi görög szokás tovább él, Cölnből származó analógiákat publicált Urlichs, Bonner Jahrbücher XCV. taf. III. 90. s k. lk. Ezek szekrényke beborítására szolgáltak. — A római építészet nem

ban * — miért állítsuk, hogy mindez nem az ión Massiliából került «a kultura nagy országútján», a Rhône és Saône völgyén át, a Mosel vidékére, hanem valami más, előttünk ismeretlen úton? Ezen az országúton a görögség lába nyomai itt-ott világosan előtűnnek: e vidéken találták a legszebb alexandriai néger figurák egyikét (Chalon-sur-Saône, Springer-Michaelis 1907 fig. 657), e vidékről publikált Michaelis egy szikla-reliefet (Lothr. Jahrb. 1895. I. taf. I.), melynek technikája és részben ábrázolásai is a hellenisticus reliefekre utal. A dél-galliai görögség szelleme illette meg az igeli domborműveket is.

Bonn.

Csermelyi Sándor.

AZ APAHIDAI «RÉTI ÖSTELEP». (KOLOZS M.)

Apahida község É-ÉK-i oldalán, ott, hol a szamosvölgyi vasút a zsuki viczinális utat keresztezi, a falu rétének (Ritu Satuluj) nevezett legelő szélén, a Kis-Szamos folyó völgyének lapályából kiemelkedő alacsony földháton, a felszínen heverő apró cseréptöredékek alapján 1896. III. 18-án érdekes ősemberi telephelyet sikerült felfedeznem.** A telepet alkotó dombocska a folyóvölgy jobbparti hegyvonulatába tartozó 405 m. magas Paduritia hegy lábának a völgybe húzódó nyúlványa s ennek a rétlapály fölötti viszonylagos magassága 15—2 m. Ezen alacsony terrasset délről, nyugatról és északról a völgylapály környékezi, míg kelet felől a Paduritia hegyvonulat határolja; a délfelöli legelőrért többnyire vizenyős szokott lenni, a történelem előtti korban pedig az innen félkilométernyi távolságban fekvő Szamos folyó kiöntéseiből keletkezett mocsarak borították. Az őstelep a terrasse egész területét elfoglalja; észak felől egy — a Paduritiahegy dacittuffa szikláinak alól előtörő bővizű forráskút kifolyása által támadt víz-ér szabja meg a határt. Ezen víz-értől számítva 168 m. távolságot ÉÉK.—DD-Ny.-i irányban, megtaláljuk az őstelep szélességét, míg a NyÉNy—KDK-i irányban mért 250 m. a telep hosszát adja meg a zsuki úton keresztül a Paduritiahegy lábáig.

Az ősemberi tárgyak a felszíntől lefelé egy méter mélységig a humus minden szintjében előfordulnak, de a 2—7 dcm. mélységben általában a leggyakoribb előfordulásúak. A lemélyesztett próbaárkok egyikében a felszíntől 50—60 cm. mélyen egy tűzpadroncsra és agyagtapaszrögökre bukkantam. Az őstelepről összegyűjtött régiségleletek a terrassenak mind a déli oldalán, a vasút és a falu rétje közötti keskeny, csupán 40 méternyi szélességű területének talajából jutottak napvilágra, bár őskori cserépdarabokat a vaspálya északi részén, az ettől 40 m. távolságban fekvő szántóföld felületén is találtam gyér

ismeri az igeliekhez hasonló pilléreket. Champlieuben (Oise, a Beauvais-t és Senlis-t összekötő római úton), a színház maradványai is hasonló pillérekről tanúskodnak. A mithriacus művészet ezt a motívumot is felveszi, l. pl. az osterburkeni reliefet, Springer-Michalis 1907 fig. 874.

* L. Krügernek a 4. jegyzetben id. cikket.

** L. Új speciális térkép. (1:75,000.) Zone 18. Col. XXIX. Kolozsvár lapját.

mennyiségben. A szamosvölgyi vasút pályatestének 1905. évi május havában végzett feltöltésekor pedig észleltem, hogy a míg a domb nyugat felé tart, mindenütt őskori és római cserepek kerültek felszínre. A telep talaját — tekintve attól, hogy a vasutat 1880-ban történt építésekor belevágták — az 1900. évi III. hóban megkezdett kavicstermelési földmunkálatok bolygatták meg, később azonban ezeknél még alaposabban tárták föl ugyancsak a kavicsbányászat révén itten fölfedezett La-Tène kori érdekes sírmező felkutatását célzó rendszeres ásatások, melyek vezetésem és felügyeletem alatt egyrészt az Erd. Múz. régiségtára megbízásából, másrészt pedig a saját költségemen az 1901. év tavaszán és őszén végeztettek. Úgy a kavicsbányászat, valamint az ásatások földmunkálatainak folytonos figyelemmel kísérelése végett igen gyakran voltam a telepen s mindezen alkalmakkor számos ősemberi tárgyat gyűjtöttem össze, melyeknek leírását a rendeltetésük szerint szokásos osztályozással a következőkben ismertetem.

A) *Eszközök.* a) Bronzból. 1. A vasút keleti oldalán a kőbánya alatt nyitott kavicstermelő gödörben találtak a munkások 1904 nyarán egy 14 cm. hosszú, ép, tokos füles *bronz-celtet*, melynek élhossza 5 cm. Az érdes zöld rozsdával borított felületű czelt vaskos nehéz példány és analogiával Hampel Bronzkorának I-ső kötete XII. sz. tábláján a 4. ábra szolgál. A d) pont alatt leírt «erdélyi típus» ez a diszitetlen változat, melyből a papfalvi bronzleletben is előfordult 2 drb.¹ Kidudorodó pereme alatt egy lyuk van. 2. Ásatáskor találtam a telepnek a vasút nyugati oldali televényében egy erdélyi kampós típusú *bronzsarlónak* a hajlást mutató, 9 cm. hosszú pengetőredékét. A vastag rozsdával borított sarló legnagyobb szélessége a hajlásnál 58 mm. Mindkét végének törése ősrégi. 3. Lekalapált fejű, négyoldalú hasábalakú, 8,5 cm. hosszú ép, *keskeny véső*, ónszegény bronzból, vastag patinával borítva. Szélesebb oldala 1 cm., a keskenyebb 8 mm. széles. Analogia Hampel Bronzkor. I. köt. VI. t az 1. sz. ábra. Az 1900. év őszén itten végzett ásatás révén az Erdélyi Nemzeti Múzeum régiségtárának tulajdonában.²

4. Egy vastag patinával borított négycsücskű vagy keresztesfejű *bronztűt* is itt regisztráltak. Hossza mostani, csonkult állapotában 7 cm. A hengeres sodronyból való díszes gombostű tetején is volt eredetileg 1 csücsök, de ez még az őskorban letört róla. Ásatás által került gyűjteményembe a 2-ik ásónyomás rétegéből. Analogiát mutat a bezdédi lelethől (Szabolcs m.) egy keresztesfejű hosszú tű. (L. Hampel, Bronzkor. II. köt. CLVI. t. 24. sz. ábra).

b) Kőből. 1. Muscovitsillámos, quarzitos homokkőből csiszolt és átfürt kőeszköz töredéke, a mely egy *balta* fokának részlete s a melynek fúrása nem egyenletesen síma. Vastagsága 35 cm. 2. Ugyancsak aprószemcsés, kemény homokkőből idomított és megcsiszolt valóságos *kőkésnek* két drb. töredéke. Az egyik, a mely a késnek 7 cm. hosszú hegye volt, különösen jellemző alakja ezeknek a nem oly gyakori kőkéseknek, mikből a szamosújvári Petris telep különben 9 darabot szolgáltatott.³ Egyenes éle ki van köszörülve és domború

¹ L. Arch. Értesítő. 1907. évfoly. pag. 74—75.

² L. Erdélyi Múzeum 1901. évfoly. pag. 300

³ L. Arch. Értesítő. 1901. évfoly. 21. l. és 1904. évfoly. 229. l.

háta is meg van csiszolva. Szélessége 55 mm. (L. 2. ábra.) 3. *Örllökövekből* 10 drb. került elő, többnyire kisebb töredék. Anyaguk: 1 pyroxén-andesit, 2 quarz-porphyr üveges sanidin földpáttal, nagyon sok quarz- és elég bő biotitkiválással, 1 chloritos gneisz, 2 középszemcsés szürke homokkő és 4 drb. conglomerátos quarzhomokkő. Alakra nézve 3 kerek, 2 hosszúkás négyszögletű, 5 ismeretlen. Méreteikben nem térnek el a más őstelepekről már ismert örllökövekeitől. Érdekes anyaga miatt mégis külön fel kell jegyeznem a pyroxén-andesitnek 46 mm. vastagságát, mert ez a telep vidékére nézve importált kőzetanyag lévén, mint csereforgalmi árú szabályosan kiformált alakban és nagyságban szállított el az őskori telepekre. — Az egyik szürke homokkőnek mindkét fele homorú lett a rendszeres kétoldali használatától. — Egy 30 cm. hosszú és 15 cm. vastag vöröses congl.-homokkőből való örllökő féldarabja érdekes előfordulásánál fogva érdemli meg a megemlékezést. Az 1900. XII. 22-én eszközölt ásatáskor a felszíntől 70 cm. mélyen hamu és korom közt fekvé találtam reá, a miből nyilvánvaló, hogy miután a kő hosszában kettétört, felét örllésre nem használhatván, a tűz mellé állították a tüzelőfa alátámasztására. Közvetlen a kő melletti pernyetelepben olyan mellékletek hevertek, mint: fa-szén, égett búzaszemek, 1 sertés-állcsont, nyúlnak felső állkapcsa, a melyek egy itten elfogyasztott lakoma maradványait képezik. Az örllőlapján az örllések okozta kopástól márványsímára csiszolódott kő egyébként arról is nevezetes, hogy az örllőlap közepéből egy 16 mm. átmérőjű ferde lyukfúrás vonul a kő oldalára, a melynek czélja nem lehet más, mint a lisztkifolyás számára készített csatorna. — 4. *Törökövekből* csak 2 drb. ép példa jutott gyűjteményembe, mindkettő kavicsból. Egyik gránitos-gneisz, alul-felül lapos és a használat okozta koptatás által kőralakot nyert; a másik gömbdedalakú grauvacke, melynek csak egyik végét használták fel ütögetésre. Mint a törököveknél rendszeren, úgy ezeken is sem alakítási, sem csiszolási technika nincsen. 5. *Szilánkokból* és éles szegélyű vágószerekből 30 drb. került elő, melyet négy kőzetanyag, ú. m. az obsidián (6 drb), tűzkő (silex) (3 drb), szarukő (11 drb) és vaskos fehér quarz (10 drb) képvisel. A két elsőnek alakítási technikája a pattingatás, a két utóbbinak pedig a hasogatás. Az *obsidiánok* mind tiszta, valódi vulcani üvegek, a melyeknek az eredeti termőhelyen való kiválasztására mindig különös gondjuk volt ősembereinknek, illetőleg a Hegyaljáról azt közvetítő cserekereskedőknek. A szilánkok alsó oldala lapos, a felső háromoldalú; egy ilyen épnék hossza 29 mm. A többiek hiányosak. A silexek közül 2 vakarókés, 1 nyílhegy. A szarukövek és quarzok mind durvább alakításúak s anyagukból csak vágószerek készülhettek, a melyek a törés esélyeinek köszönhetik formáikat. A leghosszabb szarukő 9 cm. s ennek csinos hegyes alakja megérdemli a rajzban való bemutatást is. ( ).

c) Csontból. 1. Ritkasága és eredetisége miatt érdekes a tuloknak lapoczkacsontjaiból (scapula) készített 4 drb oly szerszám, a melyek hihetően a cirádás edények némely díszítéseinek előállítására szolgálhattak. A lapoczka akként van megrövidítve, hogy annak mindhárom lapja, nevezetesen a prae-, meso- és a postscapula le van tördelve, miáltal használat közben könnyebben lehetett kezelni. A leghosszabb 21 cm. Az izületvég (cavitas glenoidalis) síma

pereme éles bronzkessel eszközölt haránt bemetszésekkel van recézve. A bemetszések száma 14., 14., 15. és 17. Díszítésre a csontok recézett végét olyképen használták, hogy azt az edények lágy agyagjának felületén félkörben forgatva benyomkodták s így már sokszorosítás útján a kisebb láncc- vagy a zsinag- és vesszőbetűzdeléseket hozták létre. (L. 1. ábra). — A saját gyűjteményemben lévő ezen 4 darabon kívül az ásatás közben talált 5 példány került innen az Erd. Múz. régiségtárába, egyet pedig magánkézben láttam *Apahidán*. Az a körülmény, hogy összesen 10 drb ilyen csonteszköz jött elő, arra mutat, hogy ezek nem esetlegesen készült játéktárgyak, hanem valóságos szerszámok, a melyek annál érdekesebbek, mivel eddig sem magam nem találtam más telepeken, sem pedig analógiákat sem ismerek a hazai ősrégészeti irodalomban.

2. A tulok vagy ló lábszárcsontjának egyik oldalán tükörsímára csiszolódott 8 cm. hosszú töredéke, mely minthogy «*lapba futó kopású*», *csontkorcsolya* maradványa. Az Erdélyi Múzeum régiségtára szintén hozzájutott e telepről egy — alsó lapján egészen végig símára lecsiszolt és haránt eltört — csontkorcsolyához, melynek végén 4·5 mm. átmérőjű lyuk van fúrva. 3. Csiszolási nyomokat feltüntető 3 drb. jelentéktelenebb csont. 4. A tulok csöves csontjából készített 9 cm. hosszú, keskeny élű *csontvéső*, melynek csupán az éle van megcsiszolva. 5. A csonteszközök sorában 3 kis *ár* a vésőhöz hasonlóan csak hegyein mutatja az emberi kéz nyomát; hosszúságuk 7—8 cm. Az Erdélyi Múzeum ásatásából szintén kapott egy csorbult hegyű, most 7 cm. hosszú *csonttűt*, mely egészen síma hengeresre van megcsiszolva. Végül ide tartozik a szarvas agancsának 1 kopott végdarabja, melyet árnak használtak.

B) *Edények*. A Réti ősemberi telepen, La-Tène és római edények vagy azok töredékei vegyesen fordulnak elő. A jelen közleményemben értekezésem tárgya csak a régibb prähistorikus anyag, míg a La Tène és római tárgyakat itten teljesen figyelmen kívül hagyom. Az őskori cserepek mind korong nélkül alakított edényektől származnak s anyagukban csak alárendelten találunk kavics- vagy szabad szemmel is jól feltűnő homokszemcséket; ellenben uralkodó mennyiségű az iszapolt anyagú, természetes homoktartalmú cserép, a melyben t. i. csak a csillámpikkelykék árulják el, hogy finom homok is van benne. A nagy tartóedényektől származó töredékek azonban itten is igen durva, darabos földes szövetűek s akadnak gyéren kisebb fazékcserépek, melyeknek anyagában gabnaszemek és pelyva benyomatai látszanak belekeverve. Az égetés fokozata — a mint ez a legtöbb őstelepen szokásos — itt is különböző; többnyire halványvörös és sötétszürke, de vannak barna és fekete színváltozatú átmenetek is. Különösen ki kell emelnem azokat a fényes fekete vagy vörösbarna színű cserepeket, a melyeknek külső felülete csiszolás folytán finom símára van kidolgozva. Nem kevésbé érdekes 5 drb. festett cserép, melyekből háromnak halvány téglavörösre égetett anyaga kívül-belül vérpiros színű festésű; a másik kettőnek festése sokkal jellemzőbb. — A cserepek vastagsága 4—5 mm-től 20—23 mm-ig változó; leggyakoribb természetesen a közepes vastagság.

Az apahidai «Réti őstelep»-ről m. e. 1000 drb. őskori cserepet néztem át s ezek között csak 5 drb. akadt olyan töredék, melyből az eredeti ép alakot

kiegészíteni lehetséges. Ezek a következők: 1. Korongolatlan iszapolt anyagú, jól kiégetett, gömbded idomú bögre. Pereme behajló, füle nem volt, feneke alig homorú. A 11 cm. magas edény érdekessége festésében nyilvánul, mert téglavörös anyagának külső oldalán tojáshejszínű sárgás, vékony mázalapon vérpiros párhuzamos szalagok és csíkok voltak festve az égetés után. Egy másik ilyen bögrének lapos fenekű töredékrészletén ugyanazon festési mód látható. 2. Felálló peremű, fületlen dísztalacska fele, korong nélkül alakított iszapolt agyagból. Magassága 5·5 cm., átmérője 14 cm. Oldala igen csinosan van díszítve a bronzkort jellemző motivumokkal. Pereme egymást ferdén keresztező párhuzamos vonalakkal recézett. A perem alatt egy fénylő, fekete csiszolt sáv, a melyet a tál körül futó pontsor követ. Alatta az edény kerülete 4 mezőre van osztva, a melyek mindenkében 1—1 Z alakú mæanderdísz foglal helyett csiszolt sávból alakítva s a melynek szögeit apró vesszősorok töltik ki. Ismét a tál körül futó pontsor következik, míg a fenékgig terjedő mező fényesre kicsiszolt lap. (L. 9. ábra.) 3. Szürkésfekete anyagból való, behajló peremű táltöredék. A fületlen és minden díszítést nélkülöző edény magassága 5 cm., átmérője m. e. 15 cm. volt. Anyaga ennek is iszapolt. 4. Kissé kihajló peremű, fül nélküli, díszítetlen bögre durva alakítású és homokkeveretű földszürke anyagból. Magassága 7 cm., peremátmérője 10·2 cm. 5. Csinos kis csésze töredéke, kívül-belül fényes fekete, csiszolt felületű iszapolt agyagból. Pereme kevésbé kihajló; feneke lapos; magassága 33 mm., átmérője 7—8 cm. Nyaka alatti legnagyobb kidomborodásán keskeny, ferde barázdadiszítés teszi csinosná.

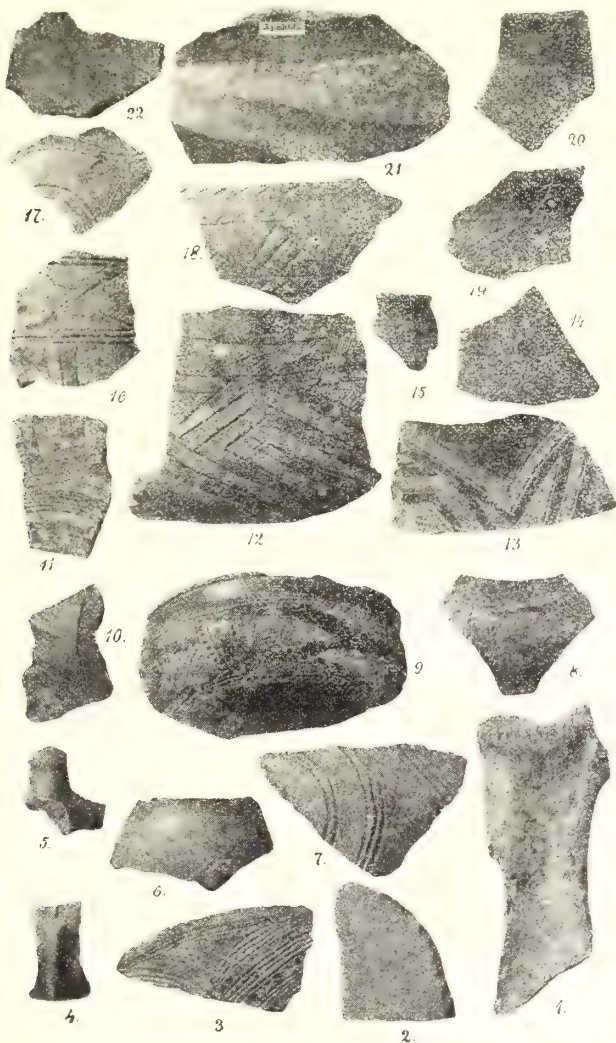
Ehhez hasonló díszítésű, ép, de letört fülű kis bögre jutott — a már fentebb jelzett ásatás révén — az Erd. Múz. régiségtárába. Ennek magassága 6 cm., peremátmérője 10 cm. volt.

A cserepek között talált 450 drb edényperem-töredék közül egyenesen felálló van 285 drb, a melyek többnyire fazekakon vagy nagyobb bögréken voltak alkalmazva. Többé-kevésbé kihajló 82 drb inkább a finomabb edényeken, behajló perem 33 drb tálakon jön elő. Háromszögben kicsúcsosodó perem-töredék 10 van, a melyek jellemző bronzkori készítmények.* (L. 20. ábra.) 10 drb. derékszög alatt kihajló peremen kívül van még 30 drb. meghatározatlan alakú vagy vegyes kisebb peremtöredék. — 130 edényfogantyúból 45 a legkezdetlegesebb idom, t. i. kisebb-nagyobb bütyök, melyek között 12 bemetszések által van díszítve. Mogyorónyi csücsök 18 cserepen fordul elő s mivel ezek a kis kidomborodások mind a perem széle alatt foglalnak helyet, ez a körülmény bizonyítja, hogy nemcsak díszítésre, hanem az edény megfogására is szolgáltak. A most tárgyaltakat követik a fejlődés sorrendjében azok a domború felületű bütyökfogantyúk, a melyek részint vízszintesen, részint függőlegesen egy kerek pálczikával egyszerűen át vannak fúrva. (10 drb.) Majd alakítás által előállított keskenyebb-szélesebb szalagfülek következnek (47 drb.) részint köralakú, részint ovális fülnyílással. Ez utóbbiak közül 2 csinosan a

* Analogia: Hampel. Bronzkor III. köt. CCXLIV. t. 1. 2. sz. ábra és a CCXLV. táblán egy tál a szamolányi bronzkori temetőből. (Pozsony m.)

perem fölé emelkedik. Szép analogiát mutat erre az *algyógyi «Kőalja»* barlangból kikerült egyik díszes kanna,* valamint a *puszta-szt.-jánosi* bronzkori urnatemetőből ismeretes síredények egyike.** Végül az edényfülek legfejlettebb típusából, nevezetesen : a keresztmetszetében hengeres, vagy alsó részén lapos,

AZ APAHIDAI «RÉTI ŐSTELEPRŐL» CCA $\frac{1}{3}$ n.

felül 3 élű olyan fülekből, melyek tetejükön csúcsban, gombban vagy élben végződnek, — az *ansa cornuta* idomokból is — 10 töredék darabot észleltem. (L. 4. és 5. ábra.) — Edényfenekekből 53-at gyűjtöttem össze a telepen ; mindezek nagyobbára síma, kerek fenekek, csupán 2 homorú, 2 alacsony kör-

* L. Hunyadvármegye földjének története. I. köt. XVII. tábla, 40. rajza

** L. Hampel. Bronzkor. II. köt. CXXXVIII. tábla, 3. ábra.

párkányos és 1 már alacsony talpcsöves. (Magassága 3'5 cm.) Egy. csak 3 cm. magas oldalú tálacska fenéke és oldala össze-vissza átlukgatott edény, azaz *szűrő* volt.

Az edények részleteinek változatos formái után e csoportban meg kell még emlékeznünk azok díszítéseiről, a melyek 12 féle motívumban m. e. 300 drb. cserepen szemlélhetők. Leggyakoribb közöttük a perem alatt alkalmazott *láncdísz*, 83 cserepen. Mennyiségre nézve követik ezeket a *párhuzamos egyenes* vonalú, az összeszögellő és az egymást keresztező vonaldíszítések, m. e. 50 drb. (L. 18. ábra.) Az edény külső részén kidomborodó *zsinégdísz* 34-szer van képviselve s ugyanennyi példában jő elő a többnyire balról-jobbra ferdén lefelé haladó, keskenyebb-szélesebb *barázda-* vagy *újjbenyomat-dísz*. (L. 21. ábra.) Durvább fazekakon a perem alatt körben az edény körül kidudorodó *léczdíszítés* van alkalmazva 20 cserepen. Kisebb-nagyobb *pontdísz* 13-szor, *ferde vesszősor* 14-szer, *körömbenyomat* 13-szor és *3-szögű pecsétdísz* 3-szor fordul elő. A *tekeres-díszes* (spirális) darabok száma 22 (l. 6., 7., 10. és 17. ábra), a mely csoportba az íves görbületű vonalakat is számítottam. (L. 3. és 22. ábra) A díszítési módokat legszebbike a *maeander*, a mely 26 cserepen jött elő részint derékszögű, részint rhombusidomú alakításban. A maeandert a legcsinosabb kisebb fajta edényeken igen ügyesen olyképen készítették, hogy az edénynek fényesre csiszolt felületébe karczolták be az idomot s hogy a maeander domborúan érvényesülhessen, annak közeit tűhegynyi apró betűzdelésekkel tarkították. (L. 8., 9., 11., 12., 13., 14., 15. és 19. ábra.) Az ilyen fölötte csinos czifrázattal bíró edények peremlein a ferde vesszősorokba tűzdelte ékítés volt szokásos. A maeanderes cserepeken mint kísérő motívum 5 esetben a pecsétdísz szerepel, 1 darabon pedig az egyenesvonalú mélyedések fehér *mészbetéttel* voltak kitöltve. (L. 16. ábra.)

C) Tűzpadok roncsai, faltapaszkok rögei és égett agyagdarabok. Tűzpadok töredékeiből 10 drb. jött elő, a melyek mind kőkeményre égett homokos agyagból állanak s felső lapjukon símára vannak síkrolva.* Sokkal lazább szerkezetű, könnyebb anyagból valók a hengeres faágak, pácák, rudak vagy hasított léczek benyomatait mutató faltapaszrögök, melyekben fősálak és gabnapolyva-benyomatok is látszanak. Más prae-historikus telepekhez hasonlóan itten is találtam nagy tüzelés által hólyagossá felfuvódott; likacsos agyagsalakrögöket, valamint őskori hamut, kevés szenet s különféle jelentéktelenebb égett agyagtöredékeket.

A Réti őstelep folyómenti, kisterjedelmű völgytelep, ellentétben a felsőkön tekvő dombtelepekkel. A szamosparti dúsnövésű berkek szélén, a Paduritiahegy dacittuffa rétegei alól feltörő forráskút mellett létezett telep éppen csak oly magasan feküdt a völgy fenekének jobbparti oldalán, hogy a Szamos folyó időnkénti árvizei oda föl nem hatolhattak. A telep leleteinek lajstromából láttuk, hogy e korszak ősemberei a bronzeszközök mellett egyazon időben csont- és kőszerszámokat is használtak, a mely jelenség az őskori

* Tűzpadmaradványok bővebb leírását l. a szamosújvári Petris telepnél. Arch. Értesítő 1901. évfoly. 229. old.

művelődés lassú és fokozatos fejlődésének természetes következménye. Kortani tekintetben különösen jellemzik a telep kulturáját a gombos fülek (ansa cornuta), a mæander, spirális és ferde barázda díszítés, a mely motívumok a bronzkori ceramikának legkedveltebb idomai voltak. A mészbetétes edények leginkább a teljesen kifejlett bronzkorszakot jellemzik Wosinsky szerint,¹ a melyekből az apahidai telepen 1, a szamosújvári Petris-telepen 2 drb. cserép került elő.² A leletek ezen egybevágó és a késői bronzkort bizonyító tulajdonságai alapján telepünket nem származtathatjuk abból az időből, a «midőn Erdély ősi lakossága az első használati fémmel megismerkedett».³ Ennél későbbi korra vallanak a tokos véső és a sarló is, a melyekről azt olvassuk Hampel Bronzkorában, hogy «A hazai bronzkorban ez (t. i. a tokos czelt) a leggyakoribb szerszám», valamint hogy «Bronzkori készletünkben a sarló majdnem oly gyakori, mint a tokos véső.»⁴

A Réti őstelep culturája tökéletesen azonos a szamosújvári Petris-telep jellegével,⁵ úgy hogy e két telepnek nemcsak kora, hanem népe is rokon. Az Aranyos völgyében a tordai hasadék barlangleletei, a Maros völgyében a csáklyai, a vajasdi és a vládházi őstelepek mutatnak hasonlóságot.⁶ A Réti-őstelep korát megvilágító fontos adat még a telep közvetlen közelében, a vasút melletti Bornyúk réjtjén (Ritu Zsiceilor) feltalált bronzkori urnatemető, melyből egy égetett hullasírt a telepen is találtak a kavicsoló munkások.⁷

Telepünk elhagyása után néhány évszázad múlva az itt megfordult kelta népfaj temetője lett a szamosmelléki kis emelkedés, majd pedig ismét pár évszázad multán a Napocabeli római gyarmatosoknak volt tanyájuk vagy majorjuk a Paduritiahegy lábánál és tetején.⁸ De a rómaiak is elhagyva helyeiket, a természetes világrend törvényeinek megfelelően ma Apahida kőzségének a telepre épült végső házsorában ismét élet uralkodik.

Orosz Endre.

¹ L. Tolna vármegye tört. Bpest. 1896. I. k. pag. 320.

² L. Arch. Értesítő. 1901. évf. 161. l. és 1904. évf. 232. l.

³ L. Erdélyi Múzeum. 1901. évf. 300. old.

⁴ L. Hampel, Bronzkor. III. köt. 42 és 52. l.

⁵ L. Arch. Értesítő. 1901. évf. 17. és köv. lapjain.

⁶ L. Alsófehér vármegye monographiája. II. köt. Első rész. XIV. és XV. képes tábláit.

⁷ A bronzkori temető leírása követni fogja a telepnek ezen ismertetését.

⁸ L. Arch. Értesítő. 1901. évf., pag. 239—250. Dr. Finály Gábor Két római épületről Apahidán.

LEVELEZÉS.

I. Dr. BRUCKNER GYŐZŐ: A KÉSMÁRKI THÖKÖLY-VÁR FALFESTMÉNYEIRŐL. Egy a városi levéltárban levő krónikaszerű feljegyzés megemlíti, hogy a Thököly-várnak mind külsejét, mind pedig a termék belsejét ritka összhang és szépség jellemzi. A nagyméretű termék aranyozott mennyezetei varázshatást gyakoroltak a szemlélőre; a falfestmények pedig kedvessé tettek az azokban való tartózkodást.¹

Bohus György, a késmárki liceum nagytudományú rektora «Historico-Geographica Terræ Scepusiensis in superiori Hungaria celeberrimæ Descriptio» című művében, a melynek kézírata megvan a késmárki ev. liceum könyvtárában, nagy lelkesedéssel beszél a Thököly-vár pompás termeiről és e termék festményeiről. Megemlíti, hogy e freskók tárgyukat részint a magyar történelemből merítették és e képek hatásának nagyszerűségét fokozták még stukkodíszítésekkel.²

Bél Mátyás «Hungariæ antiquæ et novæ prodomus» 1723-ban megjelent munkájában elragadtatással szól a Thököly-vár termeiről és ebédlőiről, valamint azok festményeiről. E termék oly díszesek, mondja egyebek közt, hogy bátran királyokat is befogadhattak volna.³

Mr. Bruzen la Martiniere is hangsúlyozta művében, milyen gyönyörű, művészi képekkel voltak az ebédlőtermek díszítve, de hozzáteszi, hogy a vár rossz állapota miatt az eső már sok kárt tett bennük.⁴

Genersich Christían a vár ismertetésénél kiterjeszkedik a kaputorony első és második emeletén levő ebédlőtermek leírására és nem győzi e festmények szépségét hangsúlyozni,⁵ a melyekről Melzer J. «Das Käsmarker Schloss» című értekezésében is megemlékszik⁶ és a melyekről most a mészréteg eltávolítása után már némi fogalmat is alkothatunk magunknak.

¹ Késmárk sz. kir. város levéltárában fasc. XXXIII. 78. sz.

² Hinc statim a latere dextro occurrunt Palatia olim magnifica pavimentis præsertim suis planis e filis ferreis arundinî intermixtis confecta, *picturisque Heroum Hungaricorum* et opera Italica usque ad magnificentiam ornata, quorum posterius præsertim ob longitudinem cuam memoratu dignum est: in hoc comœdiis producendis aptissima moles, stupendæ et crassitie, et longitudinis trabem, artificiosissimumque poculorum Thökölyianorum gulæ insertivertium repositorium sustentans.

³ Latus areæ dextrum, longo ordina palatia habet, et cænacula, sicuti ampla, ita picturis et incrustationibus affabre factis, insignia, ut, si usus ita tulisset, reges hospitio potuisset accipere. 103. l.

⁴ Mr. Bruzen la Martiniere-Christian Wölffen: Hist.-pol. geographischer Atlas der gantzen Welt oder geog. und Krit. Lexikon. Leipzig. 1746. VI. k. 826. l.

⁵ Chr. Genersich: Merkwürdigkeiten der königl. Freystadt Kesmark. Kassa 1804. 23.

⁶ J. Melzer: Das Käsmarker Schloss. (Pannonia 1822. évf. I. k. 281. l.)

A «Vasárnapi Ujság» 1906. évi 43. számában ismertettem a késmárki Thököly-vár történelmét, a nélkül azonban, hogy a vár diszítésével, szorosabban véve falfestményeivel foglalkoztam volna. Az idő szerint ez nem is volt lehetséges, mert a freskók létezésének nyomát ugyan őrzí a városi titkos levéltárban több irat és másutt is történik róluk említés, de magokat az eredeti festményeket, melyekről az egykorú krónikák magasztalólag szólnak, csak ez év nyarán sikerült a falat fedő mészréteg alól napvilágra hoznom s így a teljes feledésbe merüléstől legalább részben megóvnom. A régi lovagterem falát diszítő festmények, melyek a királyokat, továbbá nevezetes országos és helyi eseményeket ábrázolták már évtizedekkel ezelőtt pusztultak el és így csak azon falfestmények ismertetésére szorítkozom, melyek a kapú felett épült öregtorony első emeletének az ebédlőteremnek falát diszítették s melyeknek jelentéséről és művészi értékéről a legújabbban kifejtett s töredékekből megközelítő képet alkothatunk.

Az ajtónyílás felett egy erkölcsi sententiát látunk, mely a halálra figyelmeztet és tudtunkra adja, hogy miként Krisztus mi is a halál által dicsőülünk meg. A felirat meglehetősen megsérült az idők viszontagságai folytán és itt-ott kiegészítésre szorul. A felirást egy czikornyás vázadisztés választja el az őt, körülbelül egy méter nagyságú férfitől. Az őt alak az ajtó felé halad; az ablak melletti első azonban annyira rongált állapotban van, hogy hivatása már nem tűnik ki. Annyi azonban még kivehető, hogy jobb felé tart; látszik az egész testtartásából, de különösen jobb lábának elhelyezéséből. Az első és második kép közti teret egy kutya tölti be.

Többet mutat az aránylag ezen az oldalon a legépebb következő alak, a ki valószínűleg dobos lehetett. Feje elég ép, arcvonásai meglehetősen tiszták; süveg van a fején és bal kezében dob alakú eszközt tart, jobb kezében pedig verőpálczát. Arcza komoly, nyugodt, de a színezés meglehetősen elpusztult. A süveg sárgászöröses, ruhája a mellen elmosódott téglaszinű.

A harmadik alaknál már erősen lehullott a vakolat, de a konturvonalokból megállapíthatunk annyit, hogy hátratekint, egyik kezét felemeli és valamire mutathatott, a másik kezében, úgy látszik, dudát tartott.

Tollas sárgás kalapja és siennaszínű széles gallérja eléggé látható. Bőujjú felső ruháját öv szorítja, mellén zsinóros csattokkal összefűzve. Az öv csattja és a csatt számára kifurt lyukak jól kivehetőek.

A negyedik alakból nagyon kevés maradt meg. Bal kezét az is fölfelé emeli, jobb kezében pedig tartja a tárogatót, melyből egy kis részlet megvan. Orra, szeme és tollas kalapjának konturvonalai szintén megmaradtak.

Az ötödik alak mandolint tart a kezében előre halad, miközben magas süveggel fedett feje hátratekint. A vakolat az egyént jellemző helyeken lepatogott és így bajos közelebbi jellemzést kockáztatni.

Az öt személy, noha mindegyik független a másiktól, mégis egységes képsorozatot nyújt. Egységes már a tartalom t. i. közös feladatuk, hogy az ebédlőben, a hol vigság, dinom-dánom, multság és kedélyes társalgás folyt, énekkel és zenével a jó kedv előmozdításához hozzájáruljanak. Életkedvet, vidámságot akarnak a hallgatókba önteni s a legtöbb alakban van is bizonyos

élénk mozgás. Ezen belső egység mellett külső egységet is látunk, a mennyiben az első kivételével, a ki a kutyával van elfoglalva, kettő-kettő beszélget egymással, vagy legalább is egymásra tekint. A dobos az előtte állóra függeszti szemeit, figyel, látszik, hogy az bal kezének gesztusaival magyarázhatott valamit neki. A tárogatós a mandolinosa tekint. Kezét is feléje tartja és a mandolinosa visszatekint.

A technikai összefüggés és összetartozás az alakok közötti tér ügyes kitöltésével több helyütt fel van tüntetve, másutt a vakolat lehullása miatt erről nem lehet szó.

Azt hiszem nem tévedek, mikor azt állítom, hogy ezek a főalakok voltak az ebédlő legsikerültebb és legszebb festményei.

Ugyanezen a falon az ajtótól balra is sikerült egy köríves feliratban lévő freskó képet kifejtennem. A körívben elhelyezett írásból már csak néhány szó volt kibetűzhető (*Umbra lutum 1639 . . . rerum sol . . .*), a mennyiben a vakolat köröskörül úgyszólván már teljesen lehullott, szerenczésen azonban megmaradt az évszám s belőle megtudjuk, hogy a freskók 1639-ben készültek.

A körívben belül tréfás képet látunk, ugyanis egy számbőrbe bujt ember egyik kezével egy kerítésen belül álló fába kapaszkodva akarja megrázni, a mit a fa mögött álló alak (férfi-e vagy nő, nem lehet kivenni) egyik kezével megakadályozni igyekszik. A másik fa mögött is látunk még két homályos emberfejet. A számbőrbe bujt ember mögött pedig eliramodnak a kutyák. A két fa lombjának a zöld színe még meglehetősen megmaradt, de a többi színezés elmosódott.

Azon a falon, a melyen az ópiacz és a Tátrafelé nyílik az egyik ablak, a falfestmény hármassal vizszintes tagozást mutat. A famennyezet alatt ornamentális festést látunk és ezt egy végighuzódó gyöngysor választja el az alatta lévő tulajdonképeni falfestéstől, a mely egy karzat által kettős vizszintes tagozást tüntet fel.

A karzaton összesen négy alakot tudtam előhívni és pedig két valószínűleg tánczba siető párt. Az egyik párnál a nagy spanyol gallérú férfi úgy látszik tánczra szólítja fel a nőt és e mellett arcának kifejezése egészen egyéni. Tőlük kissé messzebbre áll egy nagy lapos kalapú és széles gallérú férfi, a ki a mellette álló nőnek egyik kezét nyújtja, a másikat pedig csipőjére teszi, alkalmasint táncz közben akarta őket ábrázolni a festő.

A karzat alatt látunk egy elég nagy négyszögletes asztalt ételekkel, tálakkal, poharakkal, melyek azonban csak hosszas szemlélés után vehetők ki, de az asztal közepére helyezett liba a tálban világosan szembetűnik. Az asztalnál hat személy foglal helyet; az egyik oldalon három, kettő egymás mellett egymásra néz és beszélget; a férfi lapos széles karimájú kalappal, spanyol gallérral, a nő ruházata elmosódott. Kissé távolabbra az asztal sarkán is ül egy alak és az asztal másik oldalán szintén egy férfi és egy nő helyezkedik el. A férfi oldalvást fordul, egyik kezével az asztalra támaszkodik pörge kalappal, széles gallérral bír és meglegedten tekint maga elé. Mellette egy szintén galléros hölgy vigyorgó arckifejezéssel szürcsölget poharából. E két személylyel szemközti oldalon a sarkon foglal helyet magas kalapban egy férfi, ki jobb kezével egy hosszúnyakú poharat ragad meg.

Ez a kis genrekép, bármilyen kedves hatást tesz, gyengén sikerült. Szerzője a távlatnál nem volt tisztában, úgy hogy szembetűnő hibákat látunk az asztal körüli elhelyezésnél, de különösen a hátat fordító és poharat ragadó férfinál, a ki nem ül az asztalnál, hanem mintegy az asztal sarkához van szegezve.

Az asztalnak hátat fordít a háziasszony, ki úgyszólván csak konturokban maradt meg, de mivel előtte áll az apród, a ki tálételt hord, elég nyilvánvaló, hogy ez a részlet még ehhez az ebédlői jelenethez tartozik. A háziasszony tekintélyes matróna és telt erős idomai ellentétben állnak a kis apród gyenge testével. A kis apród, a ki egy tál étellel a háziasszonynyal szembe jön, az összes alakok közt a legépebb. Dús hajzatú fiú, széles gallért, rövid barnás nadrágot visel. Ügyesen szolgál fel, mozdulata élénk és természetes.

A teremből kifelé tart egy tollas kalapú díszmentés férfi, a ki úgy látszik a mellette álló nő karjaiba kapaszkodik. A nő mögött a barnás színű oszlop hihetőleg a kapu jelzésére szolgált.

Az ebédlői jelenettől kissé távolabbra hasonló magasságban sikerült még egy erősen rongált freskót kifejtennem. Kivehető egy csónak, melyben két személyül, egy férfi és egy nő. A férfi széles karimájú kalapja lefelé áll. A távlat itt jobb, de egyébként nagyon homályos a kép és így bajos a részletekre vonatkozólag ítéletet mondani.

Az ablakok felett mindenütt mértani díszítést látunk. Megemlítem még, hogy a várutca felé eső falon is voltak freskók; kitűnik az abból is, hogy egy férfi fej homályos vonásai észrevehetőek az egyik sarkon, de az előhívás itt nem vezetett eredményre.

Ez a néhány kép ugyan nagyon keveset nyújt ahhoz, hogy tiszta fogalmat nyerjünk azokról a festményekről, melyekről, mint említettem, a krónikások és a szájhagyomány olyan sok szépet tudtak regélni. De e töredékekből is látjuk, hogy nem vallásos, komoly jelenetekkel díszítették fel e szobákat, hanem az életet könnyebb oldaláról nézve annak derűs és kedélyes jeleneit akarták ezen képekkel is megörökíteni. Vig élet folyt e tágas ebédlőteremben, melyet e falfestmények híven visszatükröznek. Ném hiába írja Kemény, hogy noha ő fogadalmat tett, hogy szombaton nem iszik, Thököly István termében oly jól érezte magát, hogy feloldotta önmagát ezen fogadalom alól és ezt későbbben sem bánta meg soha.

Igló, 1907 okt. 3.

Dr. Bruckner Győző.

II. BÖRZSÖNYI ARNOLD RÓMAI ÉS EGYÉB DUNÁNTULI LELETEKRŐL. A nagy szünidőben több helyen fordultam meg Dunántúl, fürkészsze, kutatva régiségek után mindenütt s ebbeli fáradozásom néhány helyen nem maradt némi eredmény nélkül. A régészeti irodalomban még ismeretlen Fülén, Polgárdival határos fejmegyei községben találtam szép patinájú, alsó nyilása körül kiálló hüvelylyel ellátott csillagos bronzbuzogányt, párkányos római téglákat és két darab jó föntartású jellegzetes avar kengyelvasat; mindezeket a falu határában találták a közel multban. Ugyancsak a falu határában, a falu irányát követő völgy nyugati lejtőjén, nem egy helyen, mint mondották, alapfalak is vannak bent a földben; egyet magam is láttam a mélyített út

mellett megbontva, hogy a benne levő kőanyagot más czélokra fordíthassák. A párkányos téglakon kívül más emléket itt ugyan még eddig nem találtak, talán azért nem, mert vagy nem ügyeltek eléggé, vagy a mi valószínűbb, nem becsülték meg a teljesen értéktelennek látszó rozsdás bronz és vastárgyakat; a párkányos téglák előfordulása eléggé mutatja, hogy római telepnek maradványai lappanganak bent a földben. Reményilem, hogy fölvilágosító szavaim után nem sokára találnak más egyebeket is a párkányos téglakon kívül, melyeken fölíratot nem találtam és gondosan megőrzik azokat.

Az itt közölt fölíratos sirkő-töredék a Balaton mellől, Zalavár község határából származik; ott találták a Zala folyónak két ága között elhuzódó berekben, 1000 m. távolságban attól a helytől egyenest északra, a hol Privina fejedelemnek állítólagos székhelye volt s a hol Rómer ásatásai közben az irodalomban eléggé ismeretes szalagfonadékos márványköveket találta. Fölíratos kövünk előfordulási helyét Bükkös-, másként Kunyhó-szigetnek nevezik. A Bükkös-sziget, mint neve mutatja, valamikor bükk-fákkal volt beültetve és régebben vízzel, ma rétséggel van körülvéve és nagyon gyengén emelkedik ki a környezet fölé; közelében van egy másik sziget is, a melyet Mogyorós-szigetnek neveznek. A Bükkös-sziget kiterjedése 10 hold, egy része faiskola, közepén kunyhó van, innen van a sziget másik neve; másik része pedig a közelmultban legelő volt, miután a talajban lappangó sok kötőrmelék és alapfalak miatt földmivelésre alkalmatlan, teljesen terméketlen volt. Eddig a terület teljesen érintetlen volt, nem háborgatta senki; a mult tavasszal azonban részben fölásták, hogy az idén kukoriczával beültethessék s aztán befásíthassák: ekkor tűntek elő a falak s a falak között a sok kötőrmelék, melyek között akadt néhány szabályosan alakított és csiszolt töredék is. Egyik homokkőlap hosszúságú négyszögletű, téglalapídomú, 96 cm. hosszú, egyik vége 52 cm., a másiké 47 cm. széles és 10 cm. vastag, dísz nincs rajta; a másik, fölíratos kövünk fehérés (pécsi) márványból való, hossza 80 cm. szélessége 64.5 cm., vastagsága 10.5 cm., a fölíratos mező hosszúsága 46 cm.

A kőnek felső szegélyzetén két mellkép ruhájának szögbe futó redőzete látható, alatta gyermekmellkép, nyakán torquessel (?), legalább én annak tartom, a nyak két oldalán kiugró félholdformájú diszítést; mindez azonban homályosan látható, mert ez és a többi kiemelkedés, így a fölíratos mezőt határoló oszlopszerű diszítés is le van verve, vágva, a többi szinnel egyenlővé téve; ugyanekkor csonkították is meg sirkövünket, levágták felső és alsó felét, nemkülönben baloldalát. A megmaradt mezőn a betűk nagyon szépek és különböző nagyságúak; az első sorban 6.7 cm. h., a 2—3. sorban 6 cm. h., a 4—5. sorban 5 cm., a 6. sorban legkisebbek, 4.7 hosszúak.

Fölírata következő:

1.	AESERNIVS ▲ C
2.	ECIO AN /// V ▲ F
3.	MARCIAEQ ▲ F
4.	ECONI ▲ AN ▲ //
5.	AESERNIO C.E
6.	IO ▲ F ▲ AN ▲ XX ▲ HES

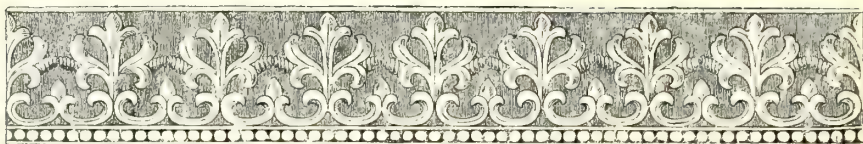
Szövegezése és a HSE előfordulása mutatja, hogy kövünk fölirata nagyon régi, az első század végétől vagy a második század elejétől származik. A föliratban előforduló megcsonkított nevekről következőket jegyezhetem meg. Aesernius nevezetű nem fordul elő a CIL., hanem igenis Cæsernius, elég gyakori Felső-Pannoniában, előfordul Noricumban is, különböző előnevekkel vagy a nélkül; a cognomen sem hiányzik néha, mint azt a CIL III. 2. 1071. és 1091. ll. bizonyítják. A következő C ECIO talán CaECIO. A 3. sorban Marciae után előforduló q, aligha que, mert pontot látok előtte, de qusudum-nak sincs (helye és) értelme. A 4. sorban megcsonkított név valószínűleg AECONI-re egészíthető ki; ilyen név ugyan nincs eddig Pannoniában és Norcumban, de van hozzá dativusban hasonló ACCONI nevezetű, sirkövét őrzik jelenleg Klagenfurtban (CIL III. 2. 4831.).

A föliratos kő is érdekes azon a vidéken, a hol az ilyesmi nagyon ritka, még jobban érdekelt azonban a hely és az építkezés ideje, a romok kora. A legnagyobb munkaidőben és óriási hőségben kimentem a szigetre és a még föl nem ásott területen kisebb terjedelmű kutatást rendeztem, hogy lássam, nincs-e összefüggés ezen épület és Privina várának kora között? Ezen munkálat közben találtam 135 cm. hosszú, 90 cm. széles és 45 cm. mély, egészen különálló kőfalat, a különböző nagyságú és szabálytalan alakú kövek között olyan vakolatot, mely majd egészen vörösre, pompejii színre volt festve, majd pedig sárga és barna vonalakkal tarkázva is volt. Ez ugyan római eredetre mutat; hasonló festésű falakat találtam Győrött több helyen, Árpáson (Győr vm.); ilyen példányunk van Aquileiából a múzeumban, azonban egyetlen darabot sem találtam a falak külsején, hanem mint említettem, a falak között, a mi nem zárja ki, hogy itt olyan anyagot használtak föl későbbben, e mi be volt vonva festett vakolattal s így került a festett rész a kövek közé. Így nem dönthettem el teljes határozottsággal az építés római eredetét, csak nagyon valószínűnek tartom.

Bágyog községből érdekes kengyelvasakat szereztem, melyeket formájuknál fogva eddig hún eredetűnek tartottak, szíjvéggel és övdíszekkel egyetemben; utóbbiak jelzik, hogy késő avarkoriak.

Győr, 1907 szept. 29.

Börzsönyi Arnold.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi február hó 25-én, kedden d. u. 5 órakor a Magy. Tud. Akadémiában tartotta rendes évi közgyűlését.

Jelen voltak Vásárhelyi Géza elnökle alatt: dr. Gerecze Péter, Halaváts Gyula, Huszka József, Kunvári Fülöp, dr. Láng Nándor, Téglás Gábor és Spitzer Mór igazgatóválasztmányi tagok, Lipcsey József pénztárnok és huszonöt hallgató.

Elnök az ülést megnyitván, *Hekler Antal* «Alaki problémák a görög szobrászatban» cím alatt értekezett, előadását vetített képekkel kísérve.

Ezután titkár tett jelentést a társulat 1907. évi működéséről.

A lefolyt évben, úgymond, a hazai szaktudomány fejleményeinek méltatása s a felmerülő újabb régészeti leletek bemutatása céljából hét ülést tartottunk, melyeken *dr. Finály Gábor*, A pillismaróti római castrumról, *Supka Géza*, A budai szentháromság egyház kiásatásáról, *dr. Hekler Antal*, Szobor-másolás az ókorban, *dr. Márton Lajos*, A merczifalvai őskori aranylelet és a gyöngyösi skytha sírleletekről, *Halaváts Gyula*, Régészeti tanulmányok Szeben-megyében, *dr. Szendrei János*, Újabb adatok a magyar viselet történetéhez, *dr. Mahler Ede*, Pannoniai sírleletek, *dr. Zsolnay Jenő*, Árpád sírja s *Nagy Géza*, A honfoglalók cím alatt értekeztek, előadásaik folyamán több száz régiséget mutatva be.

Egyik legfontosabb tényezője volt azonban társulatunk fejlődésének ezen évben is hivatalos szakközlönyünk, az *Archæologiai Értesítő*, melyet nagy-érdemű szerkesztője, *dr. Hampel József*, évről-évre magasabb színvonalon szerkeszt.

Örömmel jelenthetjük, hogy több évi gyűjtés és munkálkodás után *Römer Flórisnak*, a magyar régiségtan megalapítójának, Strobl szobrász-művésznünk által mintázott szobrát, szülővárosának és a nm. kir. vallás- és köz-oktatásügyi miniszteriumnak anyagi támogatása mellett elkészíttethettük és leleplezhettük. A mult év augusztus hó 14-én adta azt át alelnökünk *báró Forster Gyula* úr, Pozsony sz. kir. város közönségének.

Anyagi viszonyainkat illetőleg jelenthetjük, hogy a mult évben volt 4147 K 30 fillér bevételünk és 3147 K 31 fillér kiadásunk és így 999 K 99 fillér pénztári maradványunk, melyhez hozzáadva a Pesti hazai első takarékpénztárnál értékpapirokban elhelyezett tőkenket, a társulat vagyona jelenleg 22,469 kor. 99 fillér.

Tagjaink számát illetőleg meghalt és kilépett 16 tag és belépett 14 új tag, köztük két alapító; úgy hogy ezek szerint tagjaink száma az elmúlt évben kettővel fogyott, miért is újból kérnünk kell választmányunk tisztelt tagjait, hogy társulatunknak új tagokat szerezni sziveskedjenek.

Elhunyt tagjaink sorából különös részvétellel kell megemlékeznünk *Bubics Zsigmond* és *Reiner Zsigmond* alapító-tagjainkról és *Ursinszki Mórról*, választmányunk tagjáról, a kiknek szaktudományunk irodalmi úton való művelése és fejlesztése körül is nagy érdemeik voltak.

Régészeti ügyekben a lefolyt évben is számosan fordultak az ország minden vidékéről a titkári hivatalhoz, mely 1320 ügyszámot intézett el.

Ezután a pénztárvizsgáló-bizottság jelentése olvastatott fel, melyet a

közgyűlés tudomásul vevén, a felmentvényt az 1907. évre nézve a pénztárnoknak és elnökségnek megadta.

Az 1908. évi költségvetés bemutatattván, az 3771 K 99 fillér bevétellel, 3030 K — fillér kiadással és 741 K 99 fillér pénztármaradványi előiránnyal elfogadtattott.

Ezek után elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére *Halaváts Gyula* és *Huszka József* választmányi tagokat kérvén föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi márczius hó 31-én, kedden d. u. 5 órakor a Magyar Tudományos Akadémiában tartotta rendes havi ülését.

Jelen voltak báró Nyáry Jenő elnöklete alatt Kunváry Fülöp, Nagy Géza, Vásárhelyi Géza és Téglás Gábor választmányi tagok, dr. Zolnay Jenő, Braun Arnold, Lipcsey József pénztárosok és 12 más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván elsőnek *Tóth Kurucz János* értekezett a komárommegyei leányvári római castellumról, a megfelelő felvételek, térképek és számos régiség bemutatása mellett. E castellum Brigetióval (a mai Ó Szőny) szemben barbár területen feküdt. A szabályos négyszögű vár egy-egy oldala 175 m., az oldal közepeken négy kapúval, melyek közül egynek alapzatát s azon kívül négy saroktornyát sikerült kitakarni. Tornyok voltak a kapukon és a sarkok félközepén is, melyekből eddig egyet ástak ki, de a többi helye is meg van állapítva. Összesen tehát húsz tornya volt a castellumnak, melyet azon felül kettős vízárkok vett körül. Egyik Dunaparti torony alatt egy levezető csatorna torkolt a vízbe, melynek alapjában feliratos és faragott kő találtatott, melyek alapján az első építés korát előadó Marcus Aurelius idejére, tehát a Kr. u. II-ik századra teszi. Ezeken kívül számos fegyver, szerszám és érem fordult elő a castellum egész területén.

Ezután *Halaváts Gyula* olvasta fel értekezését: Régészeti útjegyzetek Kereszténysziget és Pókafalva környékéről cím alatt, több általa felvett képet mutatva be, melyek részben eddig ismeretlen műemlékekre vonatkoznak.

Titkár jelenti, hogy a *szabolcsvármegyei múzeum* 200 koronával a társulat alapító, tagjai sorába lépett. Majd *Kőszeghi Sándor* Pest vármegye főlevéltárnoka a társulat rendes tagjává megválasztatott, (ajánlja *Vásárhelyi Géza*).

Végül, miután a pénztárnok havi kimutatása felolvastatott és tudomásul vétetett, az elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére *Vásárhelyi Géza* és *Téglás Gábor* ig. vál. tagokat kérvén föl, az ülés véget ért.

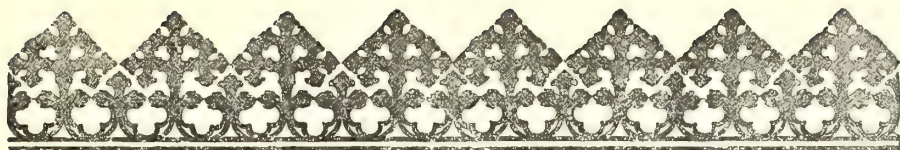
Dr. Szendrei János,
titkár.

A VERSECCI VÁROSI MUZEUM ÉS KÖNYVTÁR 1907-ben 2368 régiségtárggyal gyarapodott. Ezek közt volt 1629 őskori, 163 római kori és 186 közép- és ujabbkori. A régiséggyűjtemény állománya az 1907. év végén: 12.260 drb volt, a miből csak 1133 tárgy nem az őskorból való, a mi a verseczi vidék gazdagságát őskori régiségekben eléggé mutatja. Ásatás 5 rendeztetett ú. m.: Vattinán (3-szor: április-, augusztus- és októberben), Verseczen (októberben) és Vljakoveczen (hasonlólag októberben). Ezenkívül kirándult az ór gyűjtés céljából 13-szor, még pedig: Dettára 3-szor, Temes-Paulisra 1-szer, Vattinára 4-szer és a verseczi határba 5-ször. Ezen ásatásokat és kirándulásokat az állami segély terhére rendeztük, a melyből e célra 1140 K. 90 fill.-t használtunk fel. Tekintélyesen növelte régiségeink állományát a Solymásy-féle délvidéki gyűjtemény megszerzése is, a melyben 523, túlnyomólag őskori tárgy volt. Ennek vételárához az orsz. főfelügyelőség 1000 K. rendkívüli állami segélyvel járult. A mi a múzeum látogatottságát illeti, felhozzuk a következőket: 36 vasárnapon számoltunk 1097 látogatót; júl. 7. és 14-én a Solymásy-féle gyűjteménynek külön kiállítását 317-en tekintették meg és aug. 18—20-án az iparkiallítás alkalmával (6 nyitás) 11.461 látogatója volt múzeumunknak; az utóbbiból 60% vidéki lehetett. Versecz határában gyűjtöttünk a kozluk-

völgyi neolithkori telepen 40 kő- és 32 agyagdolgot és a meszicscsatornamenti hasonlókorú állomáson 1 kő- és 21 agyagtárgyat; továbbá megvizsgáltuk a Szlatica-dűlőben lévő halmokat, melyek bronzkoriaknak bizonyultak e és végre a Nagy-Rétben közel a kiszámi határhoz ástunk az ottani XVI. századbeli török palánknak fenmaradt sáncaiban. A kutatás és gyűjtés a dettai bronzkori telepen 1 agancs-, 7 kő- és 105 agyagtárgyat eredményezett. Temes-Paulis bronzkori telepen gyűjtöttünk: 1 agancs-, 1 kő- és 21 agyagdolgot. Temes-Nagyfaluról szereztünk: 7 arany-, 26 bronz-, 3 borostyánkő-, 1 csont-, 6 kő- 24 agyagtárgyat, melyek szintén a bronzkorból valók. Legtöbbet, mint mindig, Vattina szolgáltatott. Innen hoztunk a múzeumba 9 szállítmányban: 7 arany-, 1 borostyánkő-, 8 bronz-, 49 agancs-, 24 csont-, 79 kő- és 777 agyagtárgyat, összesen tehát 945 dbot. A vattinai szerzemények közül megemlítendők: egy urnasírmellékletül szolgált kétfülű bögrében volt hamuba beágyazva 6 apró arany csüngődísz. Ebből volt 4 pléhből készült és szívalakú és 2 sodronyból alkotott és körtealakú, 3 bronz sodronykarperecz, 1 bronzdíszű darabja, 2 öntött bronzkorong, 1 lapos gömbalakú borostyánkő-gyöngy és 2 cyprea-csiga lyukkal a felfűzésre. — Egy pipafödőhöz hasonló kis trébelt aranykorong. — Faragott agancsból: 1 lózabla oldalrúdja, 1 árnyél és 1 díszű töredéke. — Agyarból 1 hosszúkás, háromszögű átlukasztott határozatlan rendeltetésű tárgy. — Egy mészbetétes díszítésű agyagidol felső része, melynek analógiáit dr. Vászits M. 1906-ban Szerbiában a Duna mentén Uszia melletti telepen ásatott ki (Sztárinár, 1907, I. füzet 7. és 8. l.). — Egy dísznőalakú edénynek 2 töredéke (analógiája már előfordult Vattinán). — Egy ivókürt alakú edény alsó fele. A temesnagyfalui vételben volt egy vegyes gyűjteléses lelet, mely egy takaréktűzhelynél volt elrejtve. Ebben volt 7 szívalakú arany csüngődísz (láncszemű) pléhből, 3 gömbalakú borostyánkő-gyöngy és 26 bronztárgy, névleg csákány, vésők, ritka szép kések, karvédek, karpereczek és csüngők. Temes-Miklósról ajándékozott Guttman Rezső 1 bronztokos vésőt. Károlyfalváról adott ajándékba ugyanaz 1 sérült bronzlándzsacsúcsot és Karlik Ignác mérnök, e. k. 1 bronzkori kis ikeredényfélét. Podporányról és Jaszenováról kaptunk cserepeket és agyag-gyöngyöket. Verseczen a város belterületén, az Árok-utca környékén volt telepről származó nagy kőbalta felét és egy szép kőbuzogányfőt ajándékozott Petrovits Uros. A verseczi Szamárhegyről és a fűzesvölgyi őskori telepről adott egy kővésőt és kvarczgolyókat Kunszt János, nyug. kapitány és Watz Nándor. A Vlajkoveczen felásatott halomban volt egy keletelt férficsontváz, mely a leletkörülményekből ítélve, a bronzkorból való. Ez most a harmadik eset, hogy csontváz volt a halomban. Ebből azt tanuljuk, hogy Versecz vidékén a halmok nem urnasírokat, mint Temes-Palánkon és Alibunáron, tartalmaznak. A Solymásy-féle gyűjteményben legjobban a Dunamenti dubováczi urnatemető az ő ismert mészbetétes edényeivel van képviselve. Onnan van urna, tál, bögre és néhány a bronzsalakú urna-alj; egy agyagidol, mely az ismert klicseváci (szerbiai) báb kis durva utánzata. Azután van benne sok edény a munár-szentpéteri bronzkori földsáncz belterületéről. Egy La-Tène-kori sírlelet az Osztrovo-Dunaszigetről, a melyben egy vaskard, egy nagy vaslándzsacsúcs és üvegyöngyök voltak. Az első tárgy eddig Magyarországon új jelenség, mivel a fegyverkovács jelével van ellátva. Sok őskori, római és népvándorláskori apró bronzdolog, többnyire fibulák, Dubováczról. Innen van még egy durva kis római bronzszobrocska; egy zománcos nagy korongfibula állatalakokkal; egy negyedik századbeli római vámplombe császárfejjel és körirattal. Megemlítendő még néhány hallstattkori urnatöredék a herkulesfürdői Rablóbarlangból és egy római-kori korsó Vingáról. Végre ajándékozott Coroniniról Tyll Gusztáv, moldovai főszolgabíró, egy nagy római szántóvasat és szereztünk vétel útján egy kis népvándorláskori arany karikát Versecz vidékéről.

Versecz, 1908. február 26-án.

Milleker Bódog.

KÜLÖNFÉLÉK.

† Dr. SCHÖNHERR GYULA, a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségének nagyérdemű előadója, folyó évi márczius hó 28-ikán, hosszú betegeskedés után, 44 éves korában jobb létre szenderült. Emlékét becses történeti művek sora fogja föntartani és folyó-iratunkban is néhány értékes közlemény őrzi meg nevét. Nyugodjék békén!

HERMES-THOTH SZOBROCSKÁK A NEMZETI MÚZEUMBAN.

A Nemzeti Múzeumban őrzött bronzszobrok közül tárgyi és művészi szempontból messze kimagaslik az, melyet mellékelve (Nr. 1) bemutatunk. Magassága = 12 cm. Csaknem teljesen ép, csupán a bal kezében tartott attributum felső vége törött le. Az egész bronzfölkületet sötét, mélyen zöld, szép patina borítja.* A szobrocscsa alighanem a Kiss-féle gyűjteményből származik. Találási helyét nem ösmerjük. — Művészi jelentősége abban áll, hogy teljes stylushűséggel mutatja be a görög művészetnek egy nagyhírű művészi típusát. Testvéri rokonsága az ú. n. Ligurio-bronzzal** első pillantásra szembeötlő. Csak az oldalak vannak elcserélve. Az állás, a tagok beállítása azonos. A részletekben azonban bronzunk fejlettebb, mint a Hagedadas-féle argiv kánon, melyet a Ligurio-bronz képvisel. Mintázása gondosabb, részletesebb, a test arányai karcsúbbak, fölépítése nem oly nehézkes, esetlenül széles az arcztypusban sincsen meg az argiv

I. HERMES-THOTH.
(Term. nagys.)

* A mellbimbókat ezüst-berakás jelzi. Ez a technikai sajátság is a munka kiválóságára vall.

** Furtwängler: Eine argivische Bronze; 50. Wpr.

bronz szellemtelen, otromba kifejezése. A hajviselet is eltér a Ligurio szobor elől homlokba fésült, hátul fölcsavart hajviseletétől. A mi bronzszobrocskánk közelebb áll Polykletos művészi köréhez. A nyugodtan álló alaknak teljesen kifejlett, érett formái megoldását csodáljuk rajta. Mintegy közbeeső helyet foglal el a Hageladas-féle szobrocska s a gyönyörű párisi görög bronz között, mely Polykletos művészi szellemét a maga egész teljességében mutatja be.¹ — Tárgyi érdekességet az ad szobrocskánknak, hogy nem

2. HERMES-THOTH.
(Term. nagys.)

egyszerű Hermessel van benne dolgunk, mint első pillanatra a fejen látható kis szárnyak s a jobb kezében levő teknősbéka² alapján gondolnók. A mit a balkezeiben tart nem a római Mercurius bronzoknál hagyományos pénzeszacskó, hanem papírtekercs. Furtwängler kutatásai révén tudjuk, hogy Gallienus és Antoninus Pius korabeli római éremképeken előfordul a papírtekercs. Hermes attribútuma gyanánt.³ Ilyenkor azonban Hermest a mellette álló ibis-madár tanúsága szerint a vele rokon egyiptomi istenséggel Thothtal azonosították. A mi bronzunk is Hermes-Thothot ábrázolja. — Thothnak a rendes jelvénye azonban nem a papírtekercs, hanem a toll a feje tetején, melyet a hellenisztikus időkben szintén átvittek Hermesre. Így, a szárnyak közé illesztett tollal ábrázolták Hermes-Thothot a római időkben a leggyakrabban.⁴ Kultusza az egész birodalomban elterjedt. Majd minden múzeumban találunk néhány Hermes-Thoth szobrocskát. Közös ismeretű jelük a szárnyak közé illesztett toll. A mi Nemzeti múzeumunk is őriz 3 ilyen példányt, melyeket mellékelve fényképben bemutatunk. (2, 3, 4. ábra) Valamennyi hellenisztikus szobrászi típusra nyúlik vissza: erre vall mozgalmas, karcsú mintázásuk.⁵ Az egyik mellett Hermes kedves állatának a kosnak maradványa.⁶ — Az utóbb említett 3 szobrocska művészi értéke csekély, jelentőségük csupán abban áll, hogy fényt vetnek az

¹ Furtwängler: Masterpieces Pl. XVII.

² A teknősbéka Hermes gyakori jelvénye. V. ö. Roscher: Myth. Lex. II., 2. Sp. 2806; Arch. Epigr. Mitt. aus Öst. Ungarn. 1878. T. 5. S. 66. (Ezt a szobrocskát Ó-Szönyön találták; jelenleg a Trau-féle gyűjteményben van Wienben); Cohen: Méd. imp. 3. S. 54. M. Aurel. 532—535.; Sacken: Bronzen XI. 3.; Reinach: Rep. II., 157, 9; 156, 3; Journ. of hell. Stud. III. pl. 22. p. 96. (Waldstein).

³ V. ö.: Furtwängler: Römische Bronzen, Bonn. Jbücher 103 S. 1 T. I.

⁴ V. ö.: Bonn. Jbücher: 107. S. 37; 108—9. S. 239; 114—5. S. 193; Foerster: Skulpturen aus Antiochia, Jbüch. 1898 S. 177; 190. S. 39; Hermes in einer Doppelherme aus Cypern Jbüch. 1904. S. 137. — A toll Ma-nak, a Thothot kísérő első muzsának is állandó jelvénye. Róla vitték át a tollat hellenisztikus időkben a görög múzsákra. V. ö. a vatikani Gall. degli Candelabri ülő múzsa szobrát

⁵ V. ö. The Annual of the British School at Athens 1896—7. T. X., 3; Edgar: Greek Bronzes Pl. I., 27638; Bonn. Jbücher. H. 103. S. 6. Fig. 4.

⁶ V. ö. Röm Mitt. 1889. I. XI.

összetett istenségek kultuszának elterjedésére. Ezek az összetett istenségek: Hermes-Apollo-Thoth,¹ Isis-Fortuna-Nike,² Hermes Trismegistos,³ Hermes-Anum⁴ Alexandriában keletkeztek s innen terjedtek azután el az egész római birodalomban.

Hekler Antal.

¹ Bonn. Jbücher H. 103. T. I.

² Egy ilyen példány a Nemzeti Múzeumban.

³ Exhibition of ancient greck art, Burlington fine arts Club. Pl. LIV., B 41 a B 41 b.

⁴ Bonn. Jbücher H. 114—115. S. 194. Fig. 2.

3—4. HERMES-THOTH.
(Term. nagys.)

KÖNYVÉSZET.

Szerkeszti *Szűka Géza*.

Ókor.

DELITZSCH, F., Mehr Licht. Die bedeutendsten Ergebnisse der babylonisch-assyrischen Grabungen für Geschichte, Kunst und Religion. 64 o., 50 á. Hinrichs. Leipzig, 1907.

Denkmäler der Malerei des Altertums. Herausg. von Paul Herrmann. 1. füzet. Text 12 o., 2 á. és 10 t. 2-r. 2. füzet. München, 1906. F. Bruckmann, à 20 Mk.

DEONNA, W., Les statues de terre-cuite en Grèce. Paris, Fontemoing, 1906. 8-r., 73 o.

DRAGENDORFF, Die Verpflegung der römischen Kastelle in Deutschland. (Chemiker-Ztg. 31., 515 o. 1906.)

EBE, Gust., Abriss der Kunstgeschichte des Alterthums. L. Schwann. Düsseldorf, 1907.

Errichtung einer ungarischen archäologischen Schule zu Athen. Wochenschrift für klass. Philologie. 1906. 10-ik sz., 278—279 o.

EVANS, Arth. J., Essai de classification des époques de la civilisation Minoenne. Résumé d'un discours fait au Congrès d'Archéologie à Athènes. Edition révisée. Quaritsch, London, 1906.

FÖLZER, E., Die Hydria. Ein Beitrag zur griechischen Vasenkunde. (Beitr. z. Kunstgesch. NF XXXIII.) Leipzig, 1906. VIII + 120 o., 10 t.

FURTWÄNGLER, A., Aegina. Das Heiligtum der Aphaia. Unter Mitwirkung von E. R. Fiechter und H. Tiersch. I.: Textband. XII + 504 o. (7 t., 1 térk., 413 á.) 2. Tafelband. 20 o. és 130 t. München. Verlag der Kgl. Bayer. Akademie der Wiss. 1906. 4-r.

FURTWÄNGLER, A., Die Ägineten der

Glyptothek Ludwigs I. nach den Resultaten der neuen bayerischen Ausgrabung. München, Buchholz, 1906. 58 o. 8-r. (14 t.) 3 Mk.

FURTWÄNGLER, A., Das Alter des Heraion und das Alter des Heiligtums von Olympia. (Aus: «Sitzungsber. d. bayer. Akad. d. Wiss.») 8-r. München, 1907.

GARDNER, E. A., A handbook of Greek sculpture. 3. kiad. London, Macmillan. 1906. 8-r. (142 á.) 10 sh.

GEFFROY, G., La sculpture au Louvre. (= Les musées d'Europe.) 164 o., 57 t. 4-r. Paris, 1906.

GRAUL, B., Ostasiatische Kunst. Aus Natur und Geisteswelt. 87. Teubner, Leipzig, 1906. 1 Mk.

GUSMAN, P., Pompeï, la ville, les mœurs, les arts. 4-r. 458 o., 600 á. Paris, Gaillard. 20 frk.

HAHN, L., Rom und Romanismus im griechisch-römischen Osten. Mit besonderer Berücksichtigung der Sprache bis auf die Zeit Hadrians. Leipzig, Dieterich, XVI + 278 o. 8-r. 8 Mk.

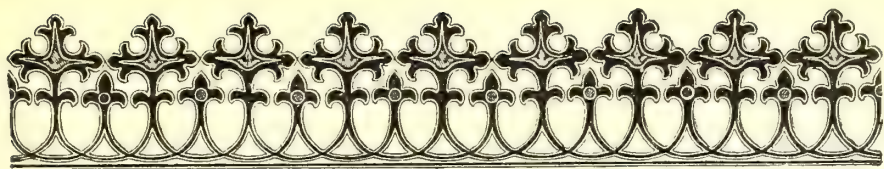
HOLWERDA, A. E. J., Neue Bildnisse des Kaisers Augustus. (Verhandelingen van de Academie der Wetenschappen te Amsterdam. Afd. Letterkunde. Bd. 6. Nr. 5.) 1906.

JACOBSTHAL, P., Der Blitz in der orientalischen und griechischen Kunst, (bis zum Einsetzen des rotfigurigen Stiles.) 35 o., 4 t. Diss. Bonn.

JORDAN, H., Topographie der Stadt Rom im Altertum. I. Bd. 3. Abt. Bearb. v. Ch. Huelsen. Berlin, Weidmann, 1907. XXIV + 709 o., 11 t. 16 Mk.

KALINKA, E., Antike Denkmäler in Bulgarien. Wien, Akademie. 1906. (Schriften der Balkankommission, Antiquar. Abt. IV.) 220 o.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

KERESZTYÉNSZIGETI ÉS PÓKAFALVI EMLÉKEK.

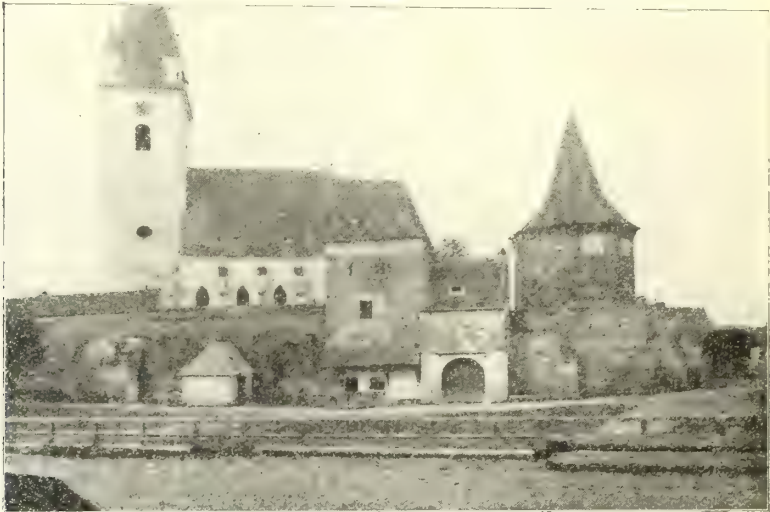
Nagyszebentől nyugatra, a Szeben-patak mindkét partjain épült Keresztyén-sziget terjedelmes községe, közepén a patak balpartján az erősített, csúcsíves templommal. A három hajós csarnok-templom keletelve van, s úgy a fő-, mint mellékhajók a nyolcszög három oldalával záródó szentélylyel végződnek.

A középhajó 19 m. hosszú s 7·10 m. széles s három oszloppár választja el, a középhajóval egyenlő magasságú, s 3·70 m. széles oldalhajóktól. Az oszlopok lába nyolcszögű, élhossza 70 cm. lépcsőzetesen megy át a hornyolt testü, hengeralakú oszlopba, a melynek felső részéből indulnak ki a boltozat bordái. A középszentély 16·23 m. hosszú, s olyan széles, mint a középhajó, melytől csúcsíves diadalív választja el. A déli szentély 9·60 m. hosszú, s a diadalívnél erős négyszögű, közepén pedig a hajóéhoz hasonló henger oszlop választja el a középső szentélytől. Míg az északi szentélynek megfelelő rész közfalal két-része osztott és emeletes sekrestye, melynek földszinti részéből az emeletre, a főfalból kiugró kerek toronyba lévő csigalépcső visz föl. A szentélyeket egyszerű keresztboltozat, míg a hajót díszes hálósboltozat fedi, melyeknek bordái a fal, illetőleg oszlopok síkjába olvadnak be. Főfalai külsején, a boltíveknek megfelelő helyeken számos majdnem a párkányig érő, fölfelé keskenyedő támasztó pillér van. A főfalon, a támasztó pillérek közeiben vannak a csúcsíves ablakok, melyeknek azonban alsó felét befalazták a templomban lévő fakarzat szintjében, s az alsó részen új ablakokat és ajtókat készítettek, úgy hogy ez az alsó rész teljesen ki van forgatva eredeti alakjából.

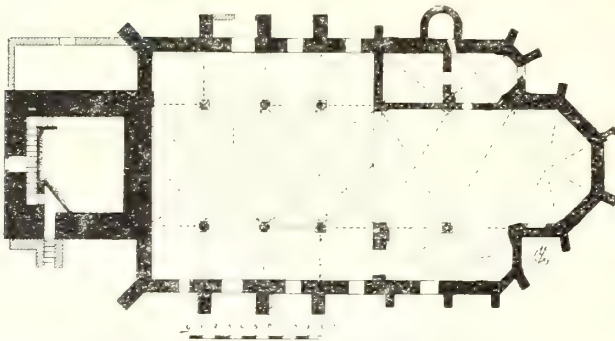
A nyugati falhoz van ragasztva a 11·30 m. széles, vastagfalú torony. Földszinti részét erős boltozat fedi, ide be nem mehettem, s ha van ajtaja, az a torony északi falához ragasztott kamrából nyílik. A toronyba ma a déli falhoz illesztett lépcsőn jutunk be, mely lépcső csakhamar balra kanyarodik, s a nyugati falban folytatódik, hol egy ablak világítja meg s fölvisz a földszinti boltozat felett lévő I. emeletre, melyet ma mind a három oldalon ovális alakú, s utólagosan készült ablak világít meg. A torony belvilága itt 7·30 m. hosszú s 6·43 m. széles, falvastagsága 1·96 m. Az I. emeletről a II-ikba a keleti falban lévő lépcső visz föl. A két helyiséget gerenda-födény választja el egymástól. A II. emelet mind a három falát egykor 2—2 keskeny ablak világította meg, ezek azonban ma bevannak falazva. Eredetileg a torony csak ilyen magas volt, mit bizonyít az, hogy fala eddig alaktalan terméskőből van építve, míg ellenben III. emeletének falát, melynek mind a négy oldalán félkörű ível

záródó ablak van, téglából rakták, a déli ablak alatt lévő fölírat szerint, 1805-ben, a mikor renoválták. Itt 3 harang lóg, melyek közül a legnagyobbat 1745-ben Schmit Lőrincz öntött Nagyszebenben. A tornyot az e vidéken szokásos magas, szögletein 4 kis toronnyal díszített, sisak fedi.

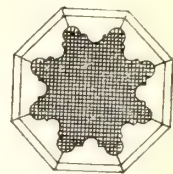
A templom és torony valószínűleg egyszerre épült, mit bizonyít tén az, hogy érintkező falak közös s a torony keleti falán nyílás nincs. A kapuzatnak

A KERESZTYÉNSZIGETI ÁG. HITV. EV. TEMPLOM.

A KERESZTYÉNSZIGETI ÁG. HITV. EV. TEMPLOM.

AZ OSZLOP
KERESZTMETSZETE.

sem a tornyon, sem a templom nyugati falán nyoma sincs, s így már eredetileg is a déli oldalon jártak be a templomba, hol ma két ajtó is van, a harmadik pedig az északi oldalon, mely elé később tornácot építettek.

Hogy mikor épült e templom? arra pozitív adatom nincs, s így csak az építészeti motívumokból és analog példák alapján határozhatom meg építésének valószínű korát. S e tekintetben legalkalmasabbnak tartom a boltozatot, mely két építési korra vall. Míg ugyanis a szentélyek egyszerű keresztboltozattal vannak fedve, addig a hajó boltozata hálós, mely építészeti motívum a

XVI. század első évtizedeiben honosodott meg nálunk, a mit az 1510—20. években épült és datált nem egy templom bizonyít. Jó anológ példa többi között a nagyszebeni öregtemplom, mely 1470—1523 épült, s a hol ugyanazt látjuk, hogy a régebbi részek egyszerű keresztboltozattal vannak fedve, míg a későbbiek; a déli hajó s a bejáratok előcsarnokán hálós boltozatúak. Ennek alapján a keresztyénszigeti ág. hitv. ev. templomot valószínűleg ugyancsak a XV. század utolsó éveiben kezdték építeni s a XVI. század első éveiben fejezték be.*

A templomteret terjedelmes, erős erőd veszi körül, melynek ma azonban északi része hiányzik, melyet — valószínűleg — a papilak építése alkalmával romboltak le. Az erőd négyszögű, lekerekített sarkokkal. Keleti falában, délnyugati sarkán egy-egy négyszögű torony van. Déli falából pedig szintén négyszögű, de azoknál erősebb 2 emeletes torony szökik ki, mely ma a várőr lakása, s e mellett van a szintén megerősített kapu. A templomtér délkeleti sarkában végül magányosan áll egy nyolcszögű erős torony. A védőfal belső feléhez vannak ragasztva azok a kamrasorok, a hol a lakosság még ma is természetét, szalonnáját raktározza el.

Pókafalva alsófehérmegyei község, Nagyludastól északra lankás dombok övezte völgyben fekszik. Északnyugati szélén, a dombon, a temetőben áll az ágost. hitv. ev. templom, kisméretű falusi építmény. Nyugati részét a templom egész szélességében épült 11'25 m. magas, 6'54 m. széles zömök torony foglalja, földszintjén a ma befalazott 1'37 m. széles csúcsíves ajtó. Emeleteit egy-két lőrészerrű, a legfelsőbbet pedig keskeny csúcsíves ablak világítja meg. A torony belvilágának szélessége 1 m.** A templomba a déli falba vágott ajtón jutunk be. Egyhajós csarnok-templom, a nyolcszög három oldalával záródó szentélyvel, mely keletelve van. A hajó 11'10 m. hosszú és 5'50 m. széles, míg a csúcsíves diadalívvel elváló szentélyének hossza 5'61 m. Eredetileg csak a szentély déli, délkeleti és északkeleti falában lévő be-kifelé szélesedő keskeny csúcsíves ablak világította meg. Később aztán a hajó északi és déli falába vágtak még egy-egy ablakot. Ugy a hajót, mint a szentélyt csinos hálósboltozat fedi, melynek bordái alul a fal síkjával olvadnak össze, és a melynek alapján, hivatkozással a datált analógiákra, a templom építési korát a XVI. század első évtizedeire helyezem. Külső falának déli részét feltűnően erős, fölfelé lépcsőzetesen keskenyedő 3 pillér támasztja, míg a szentélyt már jóval gyengébb pillérek támogatják. Az északi falhoz nincs pillér ragasztva. Feltűnő a szentély keleti részén lévő alacsonyabb, de igen széles pillér, melyben tán a szentély alatt lévő sírbolthoz vezet le a lépcső.

* A Műemlékek Országos Bizottsága levéltárában van *Malmer Márton* pap jelentése, mely szerint a nagyszebeni Nemzeti Levéltár 627. sz. okirat arról emlékszik meg, hogy e templom 1498-ban épült s ugyanaz a mester építette, a ki a muzsnait. A dátumot, mint az építés kezdetét, valószínűnek tartom, de hogy építése még a XVI. század első évtizedeire is terjed, azt a hajó hálósboltozata bizonyítja.

** Tornyában lógó 2 főíratos harangjáról már *G. D. Deutsch* megemlékezik (Korrespondenzblatt d. Ver. f. siebenb. Landesk. IV. (1881.) Jg. pag. 27.)

A szentélyben az oltár előtt a padlóban fekszik egy 177 cm. hosszú s 88 cm. széles sírkő, melyet azonban a századok óta rajtajárók annyira lekoptattak, hogy fölíratából már csak részletek vannak meg. Peremének fölíratából csak annyit tudtam kibetűzni, hogy egy NOBILI. D-nak, a ki 1578. febr. 12-én halt meg, a sírköve. Kilétéről tán felvilágosítást adhat a sírkő középmezeje felső részében lévő renaissans címertpajzs, melyen koronából kiemelkedő balra néző szarvas van, csillag és félhold között, a mező felső sarkaiban pedig I K betűk.

E templomtól délre, a völgyön túl emelkedett helyen van még egy kisméretű templom, ma az ev. ref. egyház tulajdona. Az igen rossz állapotban

A PÓKAFALVI ÁG. HITV. EV. TEMPLOM.

lévő templomot idővel teljesen kiforgatták eredeti állapotából s régi voltát csak még a torony alatt lévő bejárat csúcsíves ajtaja bizonyítja. Boltozata is eltűnt, s ma sík fafödény fedi.

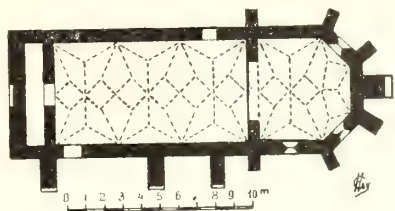
Valószínűleg ez az igénytelen kis templom ahhoz a ferenczrendi zárdához tartozott, melyről *Rupp J.* emlékszik meg.* Szerinte «eredetileg pálos rendház volt, melyet 1416-ban ismeretlen nevű prépost alapított. Később a szentszék jóváhagyásával a sz. ferencziek erdélyi custodinsa kapta meg, mely a b. szürről nevezett tartományhoz tartozott, 1497-ben az observansoké lett. A XVI. és későbbi századok zavarai közt a pókafalvi sz. ferencziek sokszor menekülni voltak kénytelenek. Alig hogy 1533-ban huzamosabb távollét után zárdájukba visszatértek, János Zsigmond ismét kizavarta onnan. 1560-ban az

* *Rupp I.* Magyarország helyrajzai története III. k. 285. l.

üresen álló zárdát Kemény István és Balásfy Miklós ajándékba kapták.» Ma a zárdának nyoma sincs, s temploma is csakhamar elfog púsztulni. És hogy ez, s nem az agost. hitv. evang. templom tartozott a zárdához, bizonyítja az, hogy ez utóbbi később, a XVI. század első évtizedeiben épült, valószínűleg már evangélikus templomnak.

★

A többi azon helyekről, a hol 1907 nyarán megfordultam, leginkább negatív eredményekkel számolhatok csak be. *Nagybudason* az egykori szász-templom maradványát, a tornyot (l. *Müller F. Die Kirchl. Baud. p. 40.*) két év előtt lerombolták, úgy hogy itt ma a szászságnak nyoma sincs már, a község tiszta oláh. — Hasonlókép *Kisapold*, mely pedig valaha szintén szász község volt. — *Nagyapold* lakossága is egykor szász volt, de Mária Terézia korában már úgy megfogyott számuk, hogy ide Ausztriából u. n. ländlereket telepítettek, a kik e községet felvirágoztatták úgy, hogy ma e vidék egyik legnagyobb s legszebb községe. A mit azonban a szászság egykor itt alkotott, azt ma hiába keressük. Templomát a XIX. század első felében lerombolták, építvén helyébe empire stílusú nagy templomot. Régi tornya is később eltűnt, helyébe építve 1869-ben új; a templom arányainak megfelelő tornyot. A templomteret körítő erődítményből a pap kertjének hátsó részén van még valamelyes részlet. A lerombolt torony bejárata felett egy római kő volt befalazva, melyet hosszas

A PÓKAFALVI ÁG. HITV. EV. TEMPLOM.

kérdézősködés és keresés után sikerült a templomban, az orgona karzatra vívő lépcső alatt lévő fülkében fölfedezni. A kerek kőből jobbra-balra egy-egy négyszögű hasáb nyúlik ki. A bemélyedt mezőt növénymotívumú koszorú kereteli, melyen felül 2 nagyobb, alul 4 kisebb mellkép, a szülők és 4 gyermekük dombormives alakja látható. Ez akétségtelenül római alakos kő valószínűleg a nagyszebeni Bruckenthal-múzeumba kerül, a hová tényleg való is. ★

Nagyapoldtól keletre dombomlásoktól körülvelt völgyben fekszik *Omlás* községe szász és oláh lakossággal. Ez is egyike a régi szász telepeknek, régiségére azonban itt sem vall már semmi sem. Emelkedettebb helyen állott erődített templomát lerombolták, köveit széthordták s helyén a 3 év előtt épült nagy, modern román stílusban, bazilikaszerűen épített négy tornyú templomban hirdeti ma a szász pap az Úr dicsőségét. A templomteret kerítő erődítményből csak a nyugati oldalon van egy kis részlet, támasztófalul szolgálván a pap kertjének.

Halaváts Gyula.

★ A Bruckenthal-múzeumban van egy, a nagyapoldihoz hasonló, de ennél kevésbé jól föntartott kerek, öt alakos kő, melynek czéduláján lelőhelyként Nagyapold áll. Ez nyilvánvalóan tévedés, mert hisz a nagyapoldi római kő ott hever a templomban, az orgonakarzat lépcsője alatt. A múzeumi kő valószínűleg az, melyet az irodalom (l. Gerecze P. A műeml. helyr. jegyz. és irod. 791. l.) Szerdahelyről említ. Ezt annál is valószínűbbnek tartom, mert e község Nagyapolddal szomszédos, s 1906-ban — tudva róla az irodalomból — hujába kerestem ott.

BRASSAI ÖTVÖSMŰVEK A XVI. SZÁZAD KÖZEPÉN.¹

1544-ben a városi tanács összezeiratja a *plebániái templomban* található összes ezüst tárgyakat. Ezen leltározásnál jelen vannak: Fux János, az akkori bíró, Honterus János, a plébános és 17 városi tanácsos, köztük Simon amifaber is. A drága kincseket mind megmérik és azokról a következő leltárt veszik föl:

Vermerkt das Kirchen geschmeidt mit der Scherer Mark göwegen. 26 Kelch mit sampt den Patenen wigen Mark 81. Das Maria Bild wigt Mark 29. Das Bild Salvatoris wigt Mark 44. Dy Gros Monstrancz wigt Mark 34^{1/2}. Dy Klein Monstrancz wigt Mark 19^{1/2}. Das Creycz, das nicht aller ist bereit,² wigt Mark 18^{1/2}. Dy 2 Brost Bilder wigen Mark 27^{1/2}. Dy 4 Sylberen HEND³ wigen Mark 20. Dy 2 Silberer lychtert⁴ wigen Mark 8^{1/2}. Das Röch fasz mit dem Horen⁵ un ein Klein Silberen Leffel wigen Mark 10. In einem Grossen Peÿtel Pacifical und ander sylberen gerömpel⁶ Mark 11. Funf Creucz und 2 Pacifical⁷ wigen Mark 21. 4 Par Ampullen und 1 Heftlen⁸ Mark 9^{1/2}. Fünf Communicant Pixen,⁹ dy Öl Pix mit eingerechent Mark 14. (249. l.).

Ime ezen rövid jegyzékből fogalmat alkothatunk magunknak azon mérhetetlen kincsről, mely ezen időben a fekete templomban főlhalmozva volt! Pedig ez még nem minden, mert (mint alább látni fogjuk) itt nincsenek felsorolva azon tárgyak, melyeket a templomban hagytak. A mint látjuk, föltűnő sok a kehely, a melyek közt bizonyára igen sok régi volt. Az arany tárgyak nincsenek külön felsorolva, pedig mindenesetre volt az is bőven. Ha már most az itt kimutatott tárgyak értékét csak megközelítőleg is meghatározni akarjuk, abban segítségünkre vannak az odajegyzett márkák. Összesen 348 márkát nyomtak a felsorolt tárgyak, márkáját az akkori ezüstérték szerint 12 frtra becsülve, a leltározott templomi kincsnek értéke 4176 frt, oly összeg, melynek nagyságát csak akkor értjük meg, ha a pénz akkori magas árfolyamát vesszük tekintetbe. Az 1541-iki vagyonbecslési összeírás szerint Brassóban ezen időben egy háznak értéke (középarat számítva) 150 frt, tehát a fenti összegből a városi tanács egy egész utca házat vehetett volna. És hová lett ez a nagy vagyon? Elkallódott, kézen-közön szétmállott. A műtörténelem soha sem heverheti ki azt a kegyetlen barbarizmust, a melyet az új egyházi forrongás a XVI. században a műemlékekkel szemben elkövetett!

¹ Vsd. ö A. É. 122—126, 1.

² Nem lehetetlen, hogy éppen azon keresztről van szó, melyet Fux János készített (l. fönnebb), de teljesen nem fejezett be.

³ Valószínűleg fogadalmi tárgyak.

⁴ Gyertyatartó.

⁵ Thuribulum, tömjéntartó szarvakkal, illetőleg szarvalakú.

⁶ Egy zacskóban tört keresztek s más használatlan darabok.

⁷ A kreucz u. l. feszületet (fölakasztható), a pacificale pedig talpas keresztet jelent.

⁸ Boglár, fibula, női ékszer, valószínűleg fogadalmi ajándék.

⁹ Áldozatókehely, ciborium.

Miután így a templomban található s az ő fölfogásuk szerint fölösleges kincseket fölmérték és összeirták, azokat tanácshatározatból a városházára vitték, egy ládába elzárták s időnként abból kupákat és más egyéb tárgyakat készítettek, hogy azokkal a hatalmasok kegyét maguknak megszerezzék, vagy más hasonló czélra fordították. A szegény templomnak mindössze hat drb kelyhet, a legegyszerűbbeket (ezek egy része most is megvan) hagyták meg, továbbá egy tálat és két gyertyatartót, amint következik: Mer haben mein herren bey der Kirchen gelossen (on dises geschmeid): Sex Kelch mit Patenen und 1 Schissel¹ Mark 29^{1/2}. Mer sein in der Trwnen 2 lang Sylberen Leichtert mit holcz inwendig und ein Sylberen Stab² auch mit holcz inwendig, wigen mit sampt dem holcz Mark 10. (249. l.). A következő években ezután többször találunk olyan feljegyzést, mely a templomból elvett arany- nak, ezüstnek felhasználásáról szól. Így: 1553. Am tag Egidii sein ausz dieser Laden von diesem Kirchen geschmeidt genommen worden, darausz man sex gulden Köpp gemacht hatt Marck 46 Nessig 40.³ Itt arany kupákról lévén szó, világos tehát, hogy a templom kincsei között, melyeket fentebb elsoroltunk, sok arany tárgy is volt. Továbbá: 1553. Ipso die Egidii abbatis datae sunt d. iud. in prætorio coram senatoribus quibusdam de argenteriiis ecclesiasticis ex ladula argenteria quaedam constituentia in pondere marcas 40^{1/2}. Ex his ex dd. commissioue d. iud. argenteria nova 6 cupas fieri curare debet in usus civ. Mivel ezen évben éppen Simon aurifaber volt a bíró, neki kellett mindezen munkák elvégzéséről gondoskodnia. Ő maga már ekkor nem dolgozott, a munkát tehát valószínűleg Lenárt és Erasmus céhmesterekre bizta. A hat kupa el is készült, de még hat márkával meg kellett pótolni az adott 40 márka ezüstöt, mert nem futotta ki. Ezen kupák közül a négy nagyobbat Izabella királynénak és János Zsigmondnak küldték el, mint a szász nemzet ajándékát: Amplius deficientibus aurifabris in 6 cupis de dictis argenteriiis fabrefactis marcas 6 et 16 Nessig de præmissis ecclesiasticis argenteriiis acceptæ sunt. Appendunt itaque 6 dictæ cupæ in universum 46 marcas 16 Nessig: dimidia marca defecit. Consignatio ponderis cuparum argentearum ex argenteriiis ecclesiasticis fabre factorum. + prima appendit marcas 8, Nessig 30. + secunda marcas 8, Nessig 38, + tertia marcas 7, Nessig 44, + quarta marcas 7, Nessig 42, quinta marcas 6, Nessig 31, sexta marcas 6, Nessig 23. Summa Marcarum 46, Nessig 16. Diese geczeignete 4 Köpp mit dem + sein verordentt worden der Königin und ihrem Sühn zu verschencken in die Land zerungk der Herrn Saxen dom. 1. Trinitatis anno 1556. Diese Köpp⁴ heben gewigen zusammen 33 Marck, 10 Nessig, die Marck pro fl. 13 gerechnet, tuet fl. 431 den. 75. (251. l.). Látjuk tehát, hogy hová jutottak a brassai főtemplom kincsei: az ötvösök beolvastották, hogy azokból az ósiség által is megszentelt, tehát kétszeresen szent edényekből fejedelmeknek, vajdáknak s más nagy uraknak asztalára kupák, serlegek készüljenek! Vajjon mit érezhe-

¹ Valószínűleg a keresztelésnél használatos tál.

² Talán egy pásztorbot (pastorale).

³ Nessig, nehesség=nehézék, súlymérték, az ezüst márkának 48-ad része.

⁴ A négy megjelölt.

tett az az ötvösmester, mikor azokat a remekműveket összetörte, hogy azokból esetleg sokkal silányabb, vásári munkát készítsen?

Arra is van eset, hogy a város e kincsek közül egyet-mást elád, hogy pénzhez jusson; így azon kehelyért, melyet Simon mester mint bíró eladott (l. főnnebb Simon amifabernél), 22 frtot kapott a város. E pénzből azután 20 frtot a rózsatéri kút kiásására fordított (251. l.).

1555-ben ismét csak e kincsből (hosszú időn át kimeríthetlen forrása a városnak) csináltatnak egy mosdótalat, hozzávaló korsóval; hogy kinek, azt nem tudjuk: Am Montag noch Duasimodogeniti sein widerum von diesem Kirchen geschmeidt genommen worden Marck 32 $\frac{1}{2}$. Ausz diesem hatt man gemacht ein Wesch becken und Kann. (251. l.). Ugyancsak ezen templomi ezüsből Ferenc és Kelemen mesterek által készített művekről már szólottunk fennebb, mikor az illető mesterekről volt szó.

1559-ben egy nagyobb 10 márkás ezüstkorsót rendelnek meg, a melyhez a templomi ezüsből hat márkát adnak. Volt továbbá a város tulajdonában egy ezüsből készült, madárral ellátott czimeres jelvény, melyet a pixidariusok használtak czéllövő gyakorlataiknál, ezt is odaadták most beolvasztás végett: Am Montag noch Margarethæ haben Mein herrn aus der trunnen im gewelb etlige argenteria zu der kannen genommen. wigen 6 Mark 3 pisetas. Darczu genommen der Armprust schützen Ire wappen sampt der büxen, wigen 4 Mark minus 3 pisetas, tuet zu samen 10 Mark. Ist gemacht und in die Trunne kommen. (252. l.). Kár, hogy a mester neve nincs megemlítve. Figyelemre méltó az utolsó megjegyzés, mely szerint az elkészült ezüst korsó a ládába tétetett, tehát nem meghatározott személy részére csináltatták, hanem, hogy úgy mondjuk: előre nem látott esetre.

1562-ben Erasmus mester egy tintatartót készít a templomi ezüsből, erről már volt szó. Ugyancsak ebben az évben a város gazdájának 6 $\frac{1}{2}$ márká nyers ezüstöt adnak át (tehát ilyen is volt a templomban) ismeretlen szükségletekre, továbbá egy füstölőt biznak reá, hogy azt takaríttassa meg. Item gab sie dem herr honnen auff die Stat notturfft 6 $\frac{1}{2}$ Mark raw silber; der herr honn hats entfangen. Eidem widerum ein thuribulum,¹ das ers sol lassen aus purgiren, wegt 7 Mark 6 pisetas. (252. l.). Utoljára 1571-ben van a templomi kincsről szó, amikor ismét kupákat készíttetnek: Den 12 Augusti haben Meine herrn widerum aus der Trunnen etlig Kirchen geschmeid, Kóp draus zu machen, genommen, 16 Mark minus 6 pisetas (252. l.). Ime, rövid néhány év alatt az eltulajdonított 348 márká ezüsből az elsorolt adatok szerint kb. 200 márkát használnak fel.

A barczasági káptalannak is, melynek hatásköre az egész Barczaságra kiterjedt, volt szépen ezüstje a központi pénztárban, a mint azt a következő összeírás mutatja (1540-ből): Civitas² habet 37 $\frac{1}{2}$ marcas lutones 2 cum fertone. Widembach³ habet 7 marcas, 3 fertones minus quintonem. Nova Civi-

¹ Ez a thuribulum sincs felvéve a föntebbi lajstromba. Lehet hogy más templomokban is végeztek olyan «összeírást».

² Brassó.

³ Vidombák.

tas¹ habet 7 marcas et 1¹/₂ fertonem. Roszno² habet 15 marcas et 3 lotones. Volkan habet 4 marcas minus ¹/₂ lotonem. Czaÿdinum³ habet 13¹/₂ (m.) et quintonem. Mergemburg⁴ habet 13 marcas cum lutone. Rwderbach⁵ habet 3 marcas 3 lotones cum quintone. Heltvin⁶ habet . . . marcas, 3 fertones et quintonem. Nosbach⁷ habet 2 marcas, 1 fertonem, 3 quintones. Brengdorff⁸ habet 4 marcas, 7 lotones minus quintonem. Petersberg⁹ habet 10 marcas, 1 fertonem, 2 quintones. Hongberg¹⁰ habet 11 marcas, 3 fertones, 3 quintones. Prasmар habet 9 marcas, 3 fertones, 2 lotones minus quintonem¹¹ (598. l.). A káptalan ugyanis különféle címeken (census Cathedratici, unccionales stb.) évenként bizonyos meghatározott illetékeket szedett fel a hozzátartozó egyházaktól; de viszont nagy kiadásai is voltak: a kivetett királyi adó 1, 1¹/₂ vagy 2 tizenhatodrészt rendszeren a káptalan fizette meg. Azután itt is nagyban járta az ajándék nagy és kis uraknak egyaránt. A szőnyeg igen sokszor szerepel e címen számadásaikban, de elvértve kupákat is találunk. E nemű megrendeléseikről már szoltunk az egyes ötvösmestereknél.

A város számadásai évről-évre meglévén, azokból eléggé tiszta képet alkothatunk magunknak a város bevételei és kiadásairól. A pénztár sohasem volt üres, ha más nem, ott voltak a templomból elhozott kincsek, zálogba tett drágaságok, esetleg lefoglalt, vagy végrendeletileg a városnak hagyományozott tárgyak. Így olvassuk, hogy a pénztár átadásánál többször ott szerepelnek az efféle kifejezések, mikor a mult évi pénztáros (villicus) beszámol: tam de argento a d. Joanne Fuxio, quam etiam malis asperis marcas 4¹/₂ facientibus, necnon argentariis antiquæ Kylhauen vel der Piterman Istwanen dictæ etc. (290., 363. ll.). A régi, forgalomból kiment pénzeket úgy látszik beváltották és beolvasztották: 1548. Malaе monetæ in asperis et denariis misi conflare in igne per aurifabrum fl. 41; aurifabro pro plumbo et labore asp. 32. Ex hac mala moneta provenit 1 marca argenti, quæ est in prætorio. (451. l.). A hamis pénzt elkobozták, a bűnösöket pedig igen szigorúan — megégetéssel — büntették. 1549. Pro 6 curribus lignorum, dum Valachus, qui falsam monetam adduxerat, est concrematus, fl. 1 asp. 12. (498. l.).

A városi számadásokban, mint fentebb láttuk, többféle ötvösműről van szó (kupa, pohár, kereszt, korsó, mosdó készség, fibula, kard stb.), de leggyakrabban találkozunk a *kupával*. A kupa (cupa, cuppa, Kwppa, Kóp, Kópp, Köpp, Kopp) ritkán aranyból, legtöbbször ezüstből (aranyozva) készült. A város éppen úgy, mint a vagyonosabb polgárok, heverő pénzüket kupákba fektetik;

¹ Barcza-Ujfalu.

² Barcza-Rozsnyó.

³ Zeiden, Feketehalom.

⁴ Marienburg, Földvár.

⁵ Rothbach, Vörösmart.

⁶ Hóltövény.

⁷ Nussbach, Százmogyorós.

⁸ Brenndorf, Botfalu.

⁹ Szentpéter.

¹⁰ Honigberg, Szász-Hermány.

¹¹ «Marca habet 4 fertones, fertó habet 4 lotones, loto habet 4 quintones» — mondja maga e számadások írója.

a mely ezen időben valósággal (mint a pénz) közkézen forog, ezzel fizetnek tartozást, pl. D. Joannes Kemmel a városnak tartozása fejében négy kis kupát ad: 1541. Idem solvit cum 4 parvis argentei cupis ab eodem in necessitates civ. acceptis, marcas 10 minus $6\frac{1}{2}$ Nehesyg ponderantibus, marca fl. 14 æstimata, facit fl. 139 asp. 2 (59. l.). A szegények kasszájába Crestellné tartozása fejében szintén kupával fizet: 1558. Item ich hab Enntfangen vonn Crestell seÿner frawen Midt den fillen Khÿndern In gelt wegen fl. 10 asp. 40 Vund Eÿnn Becher von 39 Nessig fl. 6. (324. l.). A városnak ugyan volt mindig a ládájában 1—2 kupája, de azért, ha szükség volt reá, sokszor vett készen ilyet egyik-másik előkelő polgártól. különösen a bírótól, így a többi között: 1541. D. Vincentio Sartori huius anni villico . . . pro 2 cupis, quæ ponderant 8 marcas et 15 piseta gravis ponderis, marca æstimata pro fl. 12 asp. 25, facit fl. 103 asp. 37 den. 1. (110. l.). 1542. a d. Joanne Hoch etiam emimus 1 cuppam marcas 3 habentem et $\frac{1}{2}$, marca æstimata per fl. 13, facit fl. 45 asp. 25. (165. l.). Fux János nevével is gyakrabban találkozunk (104., 165. ll.), ki mint bíró többször kiségti a várost, így pl. mikor a királynak, majd Péter vajdának küld ajándékot a város (ezekről alább). E kupákat Fux János bíró a saját készletéből adta, de vajjon saját készítménye volt-e? Nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy bíró korában nem folytatta mesterségét, de nincs kizárva, hogy előbb csinálta azokat. Az ajándékok beszerzésével a tanács a bírót bírta meg, ez pedig rendesen a czéhmestereket hívatta, kiadta nekik a város kincstárából a szükséges mennyiségű ezüstöt, a kik azután vagy maguk fogtak a munkához, vagy másoknak is juttattak abból. Erre már fönebb is láttunk példát. Itt csak egyre hivatkozunk, 1549-ben: D. iud. d. Vincentio ratione argentariorum in usus civ. et prov. paratorum fl. 25 asp. 36. (518.). Ez a Vincze nem volt ötvös, hanem mint bíró készíttette az itt szóban lévő ötvösműveket. Mint különlegességet felemlítjük azt az ezüsből készült «Agnus Dei»-t, mely valószínűleg a templomból került a krizbailak kezébe, s azok a bárányok után fizetendő tized (decima agnorum) fejében adták át a töröcsvári castellanusnak, a mint az a számadásokban olvasható: 1549. In Krypsbach accepi unum argenteum agnus dei (ut nominant), marcam 1 minus 6 pisetas ponderantem. Marca fl. 7 den 50 æstimata facit fl. 6 den. 50. (470. l.). Érdekes az a pör is, mely egy ezüst pohár miatt keletkezett egy bizonyos Miklós és a székelyek között. A pör részletei nem ismeretesek, csak azt olvassuk a számadásokban, hogy a pör elintézésére két tanácsúr: Kÿrsch Jakab és Szakállas Tamás szállott ki Sárkányba s három napig voltak oda: 1547. jan. 29. Eodem die d. Jacobus Kÿrsch cum d. Toma mit dem Bord ad Sarkan missus ratione litis exparte picarii argentei inter Nicolaum et Siculos motæ consumpserunt fl. 1 asp. 43 $\frac{1}{2}$. (386. l.). Hogy a környékbeli urak ötvösműszükségeiteket Brassóban vásárolták, azt könnyen feltehetjük, habár erre nézve nem is találunk adatot a számadásokban. Javításról is csak egyszer tétetik említés: 1546. Nicolao Kornys sunt relaxati ratione cupparum, quas hic fecerat reparari, asp. 47. (360. l.).

Töröcsvár, mely Brassó városának birtoka volt, szintén ellátta magát ezüst dolgokkal: 1550. Emimus in arcem 1 (egy) argenteum poculum, vulgo picarium

et 2 cochlearia etiam argentea, marcam 1, lotones 3 et 1 pisetum gravioris ponderis ponderantia, facit fl. 13 asp. 20. (486. l.). Edényei különben czinből voltak, mint azt a következő, 1549-ben felvett leltár is mutatja: Supellex domus: Gros Czyne schisselen 6, Klein Czyne schisselen 6, Czyne Kannen 4, Koch Kessel gros und Klein 7, Fannen¹ 2, Brod spes² 3, Messe Lichtert³ 2, Wesch Beken 1, Merscher⁴ 1. Többször volt már szó az *ajándékokról* (donum, munus). Ebben a korszakban az ajándék, ha ugyan lehet ezen kifejezéssel élnem, virágkorát élte. A városnak — a számadások tanúsága szerint — évenként ezrekbe és ezrekbe került ezen általános szokás betartása. Akivel csak dolga volt, a fejedelmektől le egészen az utolsó szolgálig, mind számíthatott és számított is valamelyes ajándéokra. Ehhez járult a sok vendégség. Néha egy-egy nagyúr hetekig a város nyakán élösködött egész udvarával együtt. A városon keresztül utazó követségek — különösen a török portához és az oláh vajdákhoz — ellátása, továbbszállítása, mind a város gondját képezte. Szállást valamelyik polgár adott (de nem ingyen),⁵ az ellátásról pedig a város gazdája gondoskodott. Az ajándéktárgyak között ott találjuk a szőnyeget, a díszhintót, lovakat, a különféle posztót és szövetet, órát, orvosságot, czímerpajzsot, patkót, bort és mindennemű élelmiszert stb. Azonkívül a királynénak pl. egyszer 2600 drb citromot, máskor márcziusi sört és halat küldenek. Fráter Györgynek fűszert, muskotály vagy malváziai bort és biborszövetet. Péter vajdának keztyűt, kést; Myrchének pedig zászlókat, rézsarkantyút, pergamentet, sapkát, tortát s mikor beteg volt, a borbélyt is Brassóból küldik hozzá; Radul vajdának egy pávatoll legyezővel kedveskednek. A török csausznak sólymokat, a török tolmácsnak pedig egy német szótárt adnak ajándékba (1 frt és 12¹/₂ asp.-ba került). A cigányok vajdájának is kijár a szokásos szőnyeg, csizma és posztó. A hirnők, ha jó hirt hoz, megköveteli az «evangeliumot» (donum boni muntii, Boden brot). Czinnedényekről is olvasunk, pl.: 1549. Græco, qui telonia tenet in litore Danubii 1 teca cum stanneis scutellis est dono data fl. 4 asp. 10. (514. l.). De mindezeknél sokkal közelebbről érdekelnek minket az ajándékok között szereplő ötvösművek. Az alábbiakban elsorolom azokat azon személyek szerint csoportosítva, a kiknek részére az ajándékozás történt. Kezdjük a királyi családon. Ezen időben (1541—50) Izabella királyné ült Erdély fejedelmi székében. A százszok, valahányszor csak alkalom nyílik rá, sohasem mulasztják el, hogy hűségüket ajándékokkal is kimutassák. 1542-ben Sebenbe küldik Zsigmond és Simon tanácsurakat, hogy a királynénak két szép kupával hódoljanak. Mikor pedig 1549-ben hire jő, hogy a királyné Brassóba jön, a tanács 400 frtot ad a birónak kupák készítésére: Dum d. iud. ac dd. sen. rumor venisset seu nuntiatum fuisset, reg. mai. huc velle venire, dedi d. iud., ut aliquot cupas parari faceret, fl. 400. (510. l.). A királyi pohárnokot is meg-

¹ Csapágy.

² Sütő nyárs.

³ Réz gyertyatartó.

⁴ Mozsár.

⁵ A szállásadók között többször szerepel egy névtelen ötvös is: 1548. aurifabro, qui habuit Turcam in hospitio, dedi asp. 10. (430. l.); hasonlóképpen még kétszer (432. és 439. ll.).

ajándékozzák, mikor levéllel Brassóba érkezik. 1542. jun. 27. Eodem die prud. et circ. d. Sigismundus Gemmarius et d. Simon Aurifaber Cibinium (profecti sunt), ut reg. mai. munerentur . . .; pro 2 magnis inauratis cuppis ad. iud. empto, marcas 14 et pisetas 3 ponderantibus, marca æstimata fl. 14, quæ cuppæ sunt dono datæ reg. mai., fl. 196 asp. 42. (165. l.). 1546. marc. 20. venit huc Stanislaus Ligenza pocillator mai. reg. cum litteris suæ mai. . . poculum argenteum donavimus ei marcam 1 et lotones 2 ponderantem fl. 16. (340. l.). De nem feledkeznek meg a hatalmas kincstartóról, Fráter Györgyről sem, kinek a többi között 1545-ben egy nagyobbserű aranyos kupát visz Fux János Gyulafehérvárra, s ugyanakkor még 13 frtot költ a királyi udvar kegyének megnyerésére: 1545. nov. 22. d. Joannes Fux et d. Petrus Sartor et d. Damasus Kraus missi sunt Cibinium in generalem sessionem dd. Saxonum et de illinc ad d. thesaurarium vocati Albam Juliam; . . . d. thesaurario donarunt 1 cupam inauratam marcas 5 minus pisetam ponderantem fl. 53 asp. 31.; ad paternitatem reg. mai. expendit d. Joannes Fwxius fl. 13 asp. 12^{1/2}. (289. l.).

Sok bajuk volt a brassaiaknak Maylád Istvánnal, a hatalmas erdélyi vajdával, ki a szomszédos Fogaras várában lakott. Így a többi között mikor 1541-ben meghallották, hogy hadaival a Barcaságra akar jönni, hamarosan elköldötték Fux János városbírót és Griessing Istvánt, hogy e szándékáról lebeszéljék. Természetesen az ajándék sem maradt el: 1541. febr. 20. D. Ivannes Fux cum d. Stephano Griessing missi sunt in Fogaras ad d. Mayład, dum suas gentes huc in terram Barcza intromittere voluit . . . Jisdem dd. datæ sunt 2 cuppæ d. Maylath dono dandæ, marcas 7 et piseta 12 ponderantes marca fl. 14 æstimata, facit fl. 101 asp. 25. (90. l.)

Ugyanezen alkalommal nemcsak Mayládnak, hanem az ő benső emberének, Kornis Miklósnak is kedveskednek ajándékkal, hogy járjon közbe az ő érdekükben: 1541. marc. 2. Dum dd. sen. Nicolaum Kornýsch huc in civ. vocari fecissent causa gentium illarum, quas d. Mayład huc in terram Barcza intromittere voluit, 1 parva cuppa data est ei dono ponderans marcas 2 et lotones 4 gravioris ponderis, marca æstimata pro fl. 13 asp. 25 facit fl. 30 asp. 18 den 1 (91. l.)

Sikerült is megegyezniök úgy, hogy Maylád 200 frt fizetése ellenében hadait a Barcaságról kivonta (91. l.). Az egyességet Brassóban kötötték meg, miközben Mayład egész kíséretével a város vendége volt, ami ismét nagy kiadásokkal járt. Tiszteletére még harcjátékokat is rendeztek. (92. l.)

Mikor a városra kivetett adó fejében 1000 frtot küldnek Fogarasra, Maylád egy másik befolyásos emberének, Gerdeynek is visznek ajándékot: 1541. apr. 21. data est eidem dd. 1 parva cuppa argentea ipsi Gerdey dono danda, ponderat marcas 2 et lotones 7 gravioris ponderis, marca æstimata fl. 13 asp. 25, facit fl. 32 asp. 45 den 1 (95. l.)

Még azután is, hogy Maylád török fogságba kerül, nem szűnik meg az összeköttetés Fogarasban lakó nejével, mert egy későbbi följegyzésben azt olvassuk, hogy: 1546. febr. 21. D. Simon aurifaber est missus ad consortem d. Maylath in Fogaras, cui duxit dono 1 parvam cupam marcam 1^{1/2} et lot. 2 ponderantem fl. 20 asp. 16 (339. l.)

Hasonlóképpen kupával kedveskednek más magyar uraknak is, akikkel valamiféle dolguk akadt, így: 1547. nov. 25. D. portonotario . . . 1 cupam inauratam marcas 2 ponderantem fl. 26. (405). 1547. dec. 12 . . . D. Ladislao Ewdemffy d. iud. cum dd. sen. dederunt muneris 1 cupam inauratam 2 marcas et 2 piseta ponderantem fl. 25 asp. 26. Paulo Bannk similiter donavimus unam cupam inauratam marcas 1^{1/2} et piseta 19^{1/2} ponderantem, facit fl. 24. asp. 37^{1/2}. (407. l.)

Állandó összeköttetésben volt Brassó városa a portával is, a jó viszonyt mindenképpen iparkodott fenntartani, erre mutatnak az alábbi adatok. Az itt járó követeket mindig megajándékozzák hol ezüst kupával vagy pohárral, vagy más egyébbel. A töröknek juttatott ajándéktárgyak közül kiválik az a három hatalmas nagy aranyozott kupa, melyet Frater György megbízásából küldenek a világbíró nagy Szulejman szultánnak: 1545. jan. 23. Ad prandium nuntiorum Turcæ et Radul Wracz faciunt victualia . . . ; dedimus dono Turcæ 1 inauratam cupam marcas 2 et pisetas 6 pronderantem gravioris ponderis fl. 27 asp. 31 ; ipsi Radul Wracz dedimus dono 1 argenteum poculum marcam 1 et pisetam 1 ponderantem fl. 11. (256. l.) 1545. marc. 29. d. Gaspari Pesthinensi ad scripta et rationem d. thesaurarii 3 cuppas inauratas, quas Emericus Byka cum censu duxit imperatori, ponderant marcas 19 piseta 21, marca pro fl. 13, facit fl. 252 asp. 35. (263. l.) 1545. maj. 25. Emerico Byka 1 parvam cupam inauratam marcas 1^{1/2} et piseta 5^{1/2} ponderantem, marca pro fl. 12, facit fl. 19 asp. 18^{1/2} ; ipso Aly Chaus argenteum parvum picarium de 1 marca fl. 12 . . . (268. l.) 1545. aug. 6. Yzkender Chausso muntio imperatoris donamus fl. 50 in auro . . . , eidem 1 cupam parvam 1 marcam piseta 38 . . . , pro fl. 23 asp. 14^{1/2} . . . ipsi Chausso 1 stanneum cantarum asp. 40. (275. l.) 1547. jan. 12. Venit huc 1 Turca a Machmut imperatoris interprete huc missus cum litteris . . . Ipsi Machmut misimus 1 poculum argenteum, marcam 1 et pisetum 1 ponderantem, fl. 12 asp. 12^{1/2} . . . (385. l.) 1548. febr. 8. venit huc 1 Turca a Zansako de Drÿztor . . . eidem dedimus 1 argenteum poculum lotones 14 gravioris ponderis continentem, facit fl. 11 asp. 46. Eidem 1 stanneum vasculum cum 2 oct. Malvatici . . . (432. l.) 1550. marc. 17. Pro 1 argenteo pocolo vulgo Megelchin, nehesyg 37 ponderante, ipsi Ali Chaus dono dato fl. 8.

Már csak a szomszédság révén is sokat érintkezett a brassai tanács a havasalföldi és moldvai vajdákkal. Nagyon gyakran változtak a fejedelmi székben, életük egy percig sem volt biztonságban a pártoskodó bojárok és pribékek között. A városnak is többször meggyült a baja velük, a vajdák barátságát pedig folytonos ajándékozás által akarta magának biztosítani.

Havasalföldön ezen időben Radul és fia Marcus voltak a vajdák, róluk szólnak a következő adatok: 1541. maj. 22. d. Michael Riwd missus est in Transalpinam ad wayw . . . idem duxit secum 1 parvam cupam, marcas graves 2 et piseta 16 ponderantem, marca pro fl. 13 æstimata, facit fl. 30. asp. 16 . . . (98. l.) 1542. jan. 23. d. Georgius Pellio et d. Michael Ruffus missi sunt in Transalpinam ad Wayw. Transalpinensem in negotiis civ. huius et terræ Barcza . . . , duxerunt secum pro munere danda ipsis wayww. patri et filio 2 cuppas inauratas . . . (155. l.) 1542. jun. 25. d. Michael Rod missus est ad wayw.

Transalpinensem . . . duxit secum 1 cuppam, marcas 3 minus 1 piseta ponderantem, quam ibidem dono dedit, marca æstimata per fl. 12, facit fl. 35 asp. 37 den 1 . . . (165. l.) 1541. junius 29. Rursum ab eodem d. iud. accepimus 1 cupam, marcas 4 minus piseta 6, marca æstimata pro fl. 12, estque dono data Marco wayw., facit fl. 46. asp. 25. (104. l.)

Radul vajda után Myrche következett 1545-ben; a neki küldött ötvösművek közül felemlítjük — mint különlegességet — azt az aranyozott ezüst baglyot, melyet 1549-ben vitt hozzá ajándékba a városi követség. A reávonatkozó feljegyzések így hangzanak: 1545. marc. 18. Paulo Horvath ad scripta d. thesaurari 1 cuppam inauratam, quam duxit dono novo Myrche wayw. continuit marcas 6 piseta 35, marca pro fl. 13, facit fl. 87 asp. 23^{1/2}; . . . (261. l.) 1545. maj. 30. Munera Wayw. (Myrche) et boyaronibus ducta: 2 inauratas cupas marcas 3 piseta 43^{1/2} ponderantes marca pro fl. 13, facit fl. 50 asp. 37; 6 magnas stanneas scutellas et 24 discos ponderantes 70 lib. et 3 futralia fl. 16 asp. 23. (269. l.). 1545. jul. 27. Toma popa nostro et Zawa Furka ad Myrche wayw. missis . . . duxerunt Myrche wayw. 2 parvas cupas inauratas marcas 4 et piseta 5 ponderantes, 1 marca fl. 12, facit fl. 49 asp. 12^{1/2} . . . (274. l.). 1548. okt. 7. D. Michael Rot et d. Joannes Thortler sunt missi in legatione ad Myrche wayw. . . cuppulæ domino wayw. et bano dono datal habebant in pondere marcas 8 et lotones 14, una marca fl. 12, facit fl. 104 . . . (445.). 1549. jan. 7. D. Georgius Pellio et d. Joannes Thartler missi in legatione ad Myrche wayw. dederunt ei dono 1 cupam parvam marcas 2 et piseta 15 ponderantem, facit fl. 32; . . . et 1 bubonem argenteum inauratum fl. 34 asp. 19^{1/2}. (496. l.) 1550. marc. 2. d. Michael Rot est missus ad d. Myrche wayw. cui duxit muneri 1 cupam 2 marcas et 4 lotones ponderantem, facit fl. 27 . . . pro 10 stanneis orbibus de 14 lib. fl. 2 asp. 40. (543. l.).

Péter moldvai vajdáról a következő adatokat találjuk a számadásokban: 1541. jun. 29. d. Martinus Drud et d. Christianus Hyrser missi sunt ad Petrum Wayw. in legatione in Sicilia existentem . . . Pro 1 cupa a prud. et circ. d. iud. emta, quæ ponderat marcas 9 et piseta 9 gravis ponderis, marca æstimata fl. 12, estque muneri data Petro wayw. facit fl. 110 asp. 12^{1/2}. (104. l.). 1542. aug. 2. pro 1 horologio a d. iud. emto et Petro wayw. dono dato fl. 73. (167. l.). 1542. dec. 19. D. Sigismundo pro 2 cupis, marcas 6 et piseta 14 ponderantibus, marca æstimata pro fl. 12, quæ Petro wayw. sunt dono datae, facit fl. 75 asp. 25. (182. l.).

1547-től Elias vajda — Péter fia — lett moldovai fejedelem; testvérével István vajdával sok gondot okozott a brassaiaknak. A neki juttatott ajándékok közül kiemeljük azt a koronát vagy diadémot, melyet 1548-ban küldött neki a városi tanács; de a szükszavú feljegyzésből még azt sem tudjuk meg, hogy miből készült e királyi jelvény: Dionisio mensatori dedi pro teca sive futrali ad reginale paratum, quod debebat duci Eliae wayw. in Moldaviam, fl. 1 asp. 25. (440. l.)

Továbbá felemlüljük azt a kettős, egybejáró serleget (unum super alterum), melyenről csakis az egy helyen van szó; úgy látszik ritkán készítették: 1549. marc. 18. Eodem die Gorgius Pellio est missus in legatione in Moldaviam

ad Eliam wayw. ; duxit secum 1 cupam parvam marcas $2\frac{1}{2}$ et 2 lotones ponderantem pro wayw. dono datam fl. 31. asp. 25 . . . ; ac argenteum salinum fl. 9. asp. 20 . . . (499. l.). 1550. marc. 2. d. Symon Dylch est missus ad d. Eliam wayw. in Moldauiam, cui duxit muneri 2 cupas, unum super alterum de marcis 2 et lotonibus 5, facit fl. 27. asp. 37 . . . (543. l.). 1550. nov. 17. d. Ioannes Tartler est missus in castra ad wayw. Eliam Moldauiensem ; duxit ei dono . . . 1 cupam argenteam inauratam marcas 4 pisetas 2 ponderantem, marca æstimata fl. . . ; Stephano wayw. 1 cupam de marcis 2 minus pisetas $5\frac{1}{2}$; marca (æstimata) fl. 12, fl. 22 asp. $31\frac{1}{2}$; Turcæ Zansaco de Drÿzter etiam 1 cupam de marcis 2 minus pisetas 9 . . . marca fl. 12, facit fl. 21 asp. $37\frac{1}{2}$. (565. l.).

Nemcsak a vajdákat, hanem azoknak befolyásos embereit is gyakran felkeresték ajándékaikkal, amint az a következőkből is kiviláglik: 1541. nov. 20. D. Joanni Benckner pro 1 parva cuppa marcum 1 et 20 nehesyg gravis ponderis ponderante, quæ est dono data ipsi Zavae de Tergowÿschya, marca æstimata pro fl. 12, facit fl. 17. (120 l.). 1542. jul. 6. Eidem nuntio (Juga fam. Petri wayw. Moldaviensis) data est muneri 1 parva cupula inaurata pro fl. 20. asp. 22 den 1 . . . (165. l.). 1545. maj. 30. 2 Lugofoth, qui ex Fogaras evaserunt . . . 18 paria fibularum argentearum vulgo Heftger 11 piseta ponderantium, fl. 2 asp. 5. (269. l.). 1545. aug. 14. Valentinus Tot in Moldaviam ad Mathiam Lugofot misso . . . duxit ei 1 parvam cupam inauratam marcum 1 et piseta 38 ponderantem pro fl. 23. asp. $14\frac{1}{2}$ (277. l.).

Ha már most összegezzük az itt elsorolt tárgyakat, azt látjuk, hogy Brassó városa e rövid néhány év alatt 41 billikomot, 5 poharat és 18 pár csatott (fibula) küldött ajándékba kb. 2000 frt. értékben, ami az akkori viszonyok szerint óriási összeg! Pedig itt valószínűleg nincs minden felvéve, mert a számadások nem teljeseek. A kupák mind ezüsből voltak, legnagyobb részben aranyozva. Az uralkodók, vajdák többet és nagyobbakat ; a kisebb urak kisebbeket kaptak, kiki rangja szerint. A 7—9 márkás serleg volt a legnagyobb, és az 1 márkás a legkisebb, amikor is már pohár (poculum, picarium) volt a neve. A feldolgozott ezüstmárka értéke 12 és 14 frt között váltakozott a kidolgozás finomsága szerint ; legalább erre mutat az a körülmény, hogy éppen a legnagyobb és a fejedelmeknek küldött kupák értéke van 14 frtjával számítva.

Befejezésül még felemlítjük az ötvösbástyát, mint a brassai ötvöscéh vagyonaossága és tekintélyének egyik bizonyítékát, és egy ötvösműhelyt, melyről a számadásokban említés tétetik.

Az ötvösbástyáról, vagyis az ötvöscéhre bizott várfalrészről, e korszakban (1540—50) is tétetik említés, még pedig 1548-ban öt napig dolgoznak ott az ácsok (458. l.), 1550-ben többféle javításokat eszközölnek azon, többi között egy kis szobát is építenek: in propugnaculum aurifabrorum emimus vulgo einen fenster Kop asp. 38. quod aurifabri in eorum propugnaculo fecerunt meliorare et 1 stubellam parari pro omnibus pecessario impensis, facit una summa fl. 18. Petro Schalen solvimus, quod duxit ad propugnaculum aurifabrorum 2000 lateres asp. 25. Myl Thissen Mechil duxit ad propugnaculum aurifabrorum 1600 lateres asp. 20. (576. l.).

A dominikánusok klostromában, melyet a város, elűzvén onnan a barátokat, magának foglalt le, egy ötvösműhelyt rendezett be a tanács, melyet valószínűleg bérbe adott: *Fecimus laborare in claustro aurifabro officinam vulgo den Gatterm, merc. præparationis asp. 28. (576. l.). Gyárfás Tihamér.*

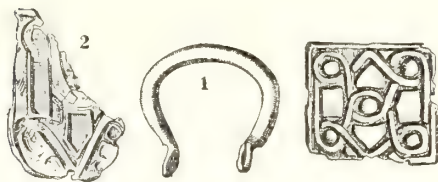
GYÓRI SÍRMEZŐ A RÉGIBB KÖZÉPKORBÓL.*

A jelen ásatással nagyjában befejeztem a gyóri régibb középkorbeli sírmezőn évek során át nem csekély fáradsággal, de sohasem szűnő, hanem inkább folyton növekvő buzgalommal folytatott kutatásomat; napfényre hoztam 889 sír föltárásával a temető rejtett kincseit, egy régésrégen letűnt népek érdekes és változatos hagyatékát, melyet aztán a Nemzeti Múzeumnak áldozatkészségével — ezer köszönet érte — nemcsak írásban, hanem közölők nagyon sokat rajzban is közölhettem a tudományos világgal. Most mutatom be az utolsó lelet-csoportot, mely épen oly érdekes és változatos, mint voltak a korábbiak; sőt a diademnek (pásta) előfordulásával egészen újat is tudok közölni, mit eddig a sírletekben nem tapasztaltam. Azonban erről a maga helyén szólok részletesebben a 861 sír mellékletének leírásánál.

Még csak általánosságban azt jegyzem meg, hogy sírmellékleteink leírásában haladtam folytatólag a temető középtáját és keleti oldalát átölelő érintetlen térségen északról délfelé, a temető középfelé; később a keleti oldalon, miután már a többi részt korábban föltártam.

Utolsó ismertetésemet a 755. sír gazdag mellékleteinek leírásával fejeztem be; most tehát a 756 női sírnek szintén érdekes mellékletei következnek, úgy-

mint: négy darab ezüstövdísz, egy darab ezüstszíjvég, orsó, két darab csat, fülönfüggő és a tetemnek fakoporsóba való helyezése mellett tanúskodó vaszeg; a 155 cm. mélyen fekvő tetem sajnos, kissé bolygatott volt, így a szalagfonadékos díszítéssel ellátott finom lemezű ezüstitárgyak is kisebb-

256. sír. 2/3 n.

nagyobb sérüléseket szenvedtek, mint azt rajzaik is mutatják.

1. Bronzcsat, négyszögletű szára köralakban hajlik elül és oldalt, alul pedig nyílt és ellapított két vége körös nyílásokat körülzáró fülecskében végződik; nyelve hiányzik. Új alak, hozzá hasonló Czikón és Keszthelyen fordult elő. (Hampel I., *A régibb középkor emlékei Magyarhonban* 1 kt. CX. t. 5. ábra, II. kt. CCXXIII. t. 10 ábra).

2. Ezüstsíjvég, törött, hiányzó alsó lemezzel, a felső peremésnek is csak egy része maradt fenn, a melynek alakja következő: szabad vége félkört alkot, hosszabb oldalélei, valamint hüvelytokjának széle is, mint a megmaradt rész

* V. ö. A. É. 1902. 12—24. és 128—143. ll., 1904. 15—41. ll., 1905. 16—33. ll., 1906. 302—321 ll.

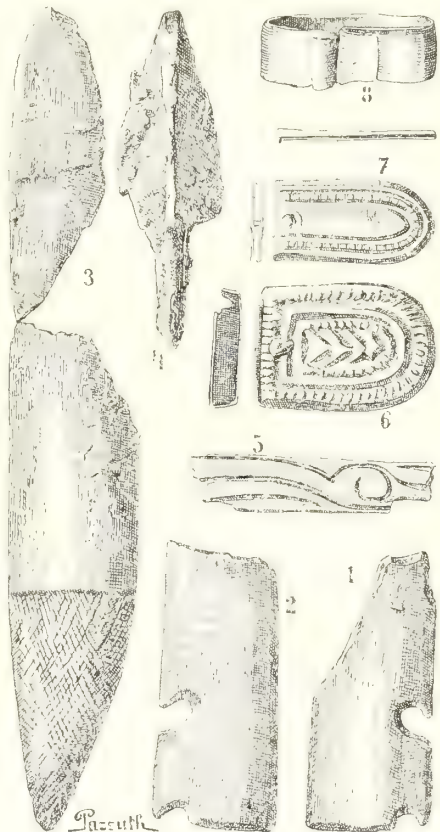
tanúsítja, egyenesek, rajta a mezőn átmeneti vegyes díszítést, indákat és mér-tani idomokat láthatunk, melyeknek körvonalai gyakran elmosódnak, nagyon nehezen vehetők ki, mint azt rajza is tanúsítja. Ha ráeső fény mellett vizsgálom, akkor még legjobban ki tudom venni, hogy fölül a félkörös szegély alatt két barázdával határolt A-alakú inda fordul elő, melynek alsó szárvégei kör-alakban visszahajlanak az oldalszárakhoz; közben ötszögű idom, alattuk a fön-tebbiekhez hasonló mustráznak némi nyoma és szélről téglalapot föltüntető domború bordázat. Préselt darab.

A jelzett A-alakú indának föllépése nem szokatlan jelenség a korabeli tárgyakon; így láthatjuk azt a 252. sírmellékletünk szíjvégein, valamint a követ-kező ezüstövdísen, melynek szalagfonadéka szintén ezen alakra vezethető vissza.

Ezüstövdísz, tárgyunk rajzának nincsen száma, alakja szabályos négyzet-idom, szélén aláhajló párkányzattal, mellette fölül barázdás kerettel, melyen belül a mezőn közepén és a sarkok táján egy-egy körös sima dudor és kör-öltöttük két szalaggal képzett fonadék látható, mely mint említettem, rendes és fordított állású A. betű formájára vezethető vissza; ezekből képzett fonadék díszíti a mező jobb és balfelét, azon megjegyzéssel, hogy a fordított állású A.-nak majd az első, majd a második szára nyúlik meg a keret mellett. Négy darab volt a sírban, kisebb-nagyobb mérvben töröttek és az övet díszítették.

A többi, rajzban föl nem tünte-tett mellékletek következők: orsó, ket-tős csonkakúpalakú, körös barázdákkal díszítve; vascsat, törött, négyszögle-tes; kisebb formájú bronz fülönfüggő, körben hajló hengeres bronzhuzalból, mely hólyagos fémbogyón tör kereszt-ül; fejes vasszeg, melynek feje alatt szabálytalan nyílás látható.

A következő 757. férfi sír két méter mély volt és benne a tetem vas-tag hamurétegben feküdt. Nem szokatlan jelenség ez az avarkori sírmezőkön; előfordult másutt is az országban. A csontok nagyon korhadtak, porlé-konyka voltak, de égési nyomokat nem mutattak, megszenesedett részt sem találtam a sírban seholsem. A tetem mellett főleg az ágyék táján talált gaz-dag és változatos mellékletek határo-zott avar jellegűek s ezek a követ-kezők: két darab nagy és két darab ki-sebb vaskarika, hét darab ezüstgomb (boglar), nagy és kis ezüstszíjvég, két darab faragott csontlemez, három da-rab üvegyöngy, közöttük egy darab

757. sír. 2/3 n.

fülcskével ellátva, két darab kés, két darab tűzkő, három darab csat, egy darab nyilcsúc és egy darab félkörídomú bronzlemez, mely domború oldalán gyengén peremes, egyenes részén négyszög bemetszéssel, a lemezen három szeggel; a tetem lábszárai mellett: két darab törött, korcsolya-idomú csontlemez, bronzlemez-ből való szorítópánt és ezüstlemez-ből készült hüvelylyel zárt fadarab. Belőlük rajzban az 1—2 számok alatt láthatjuk a korcsolyaidomú csontlemez-eknek töredékét, melyeknek az a különössége, hogy nemcsak hosszabb oldal-élükön, hanem alsó tompa végükön is, közel a széléhez van ferde bevágódásuk.

3. Csontlemez, két vége érdes, középső nagyobb része sima, mert rajta az őv feküdt, meglehetősen megkoptatva azt.

4. Nyilcsúc, háromélű, tuskésszárral.

5. Csontlemez, törött, felső lapján leveles indával díszítve, elég gyakori alak az avarjellegű sírokban.

6. Ezüstsíjvég, áll két darabból, egy alsó sima és felső párkányos lemez-ből, melyeknek oldalai egyenesek, szabad vége félkörben, ellentétes oldala pedig egyenesen végződik; ezen utóbbi oldalon foglal helyet középen a szeg, mely a síjra való erősítésére szolgált; rajta fölül hármasdomború kerettel határolt mélyített mezőben egy sor ékforma dísz látható, teljesen új mustra, melyet préssel állítottak elő; a keretek közül a szélső harántul barázdált, a középső sima, ilyen a belsőnek alsó oldala is, a többi ellenben a külsővel megegyezően ismét fogazott. Egy darab volt a sírban. A rajz elől és hüvely- tokját tünteti föl.

7. Kisebb ezüstsíjvég, alak és szerkezetre nézve megegyezik az előbbi- vel, de mustrázata más, majdnem teljesen sima, rajta csupán a két barázdával keretelt domború vonal van harántos barázdákkal megszagatva. A rajz mellső lapját, oldalát és hüvelytokját tünteti föl.

8. Bronzpánt, az oldallemez-ekre visszahajló végekkel, rendes forma, dísz nincs rajta.

Egyéb, rajzban föl nem tüntetett mellékletek: övdíszként használt koron- gosfejű szegek (gombok), fejük kívül ezüstlemez-ből, erősítésükre szolgáló bel- sejük fehér fémöntvényből, főleg ólomból áll; az ólomba ágyazott szeg bronz- ból, dísz nincs rajtuk. 7 darabra akadtam a sírban, a melyek többnyire töröt- tek. Vaskarikák, kétféle nagyságúak, a nagyobbak 6 cm., a kisebbek 3.5 cm., átmérővel birnak és mind hengeres szárúak, 4 darab fordúlt elő, a kisebbek épek, a nagyok hiányosak.

Csatok, 3 darab fordúlt elő, kettő vas, egy bronzból, a vascsatok meg- nyúlt négyszögalakúak egyenes vagy befelé görbült oldalszárakkal, a nagyobbik 5 cm. hosszú s meglehetősen ép, a kisebbik nagyon hiányos, egyik oldal- szára 3 cm.

A bronzcsat lantalakú, kerete tehát elől és még részben oldalt is kerület- formájú, elől közepén két bordával határolt barázdával, melyben a bronznyelv szabad vége nyugszik, az oldalszárak többi része megtörve egyenesen fut hátra- felé és a nyelvtartó léczen túl is folytatódik és rövid nyúlványokban végződik. Hasonló a keszthelyi sírmezőn fordúlt elő. (Hampel I., A régibb középkor emlékei Magyarhonban I kt. CVII. t. 4.)

Két darab késpenge, egyik 8,5 cm., a másik 14 cm. hosszú. Ezüstlemezből készült hüvelyvel borított fa, a hüvely két szélén rovátkos fémpántokkal díszítve és szabad végén a lemezen keresztül a fába vert és kétszer derékszögben megtört bronzszeggel megerősítve, valószínűleg botnak maradványa; ilyen maradványoknak tartom azokat az ólomhüvelyeket is, melyek a sírokban oly gyakran jönnek elő, többnyire a lábak mellett, távol késtől, mert ez esetben a késhüvely díszítményének tarthatnók azokat.

Két darab tűzkő; az övszjznak némi maradványa s rajta a főntebb említett bronzlemez, mely három szeggel volt megerősítve.

758—760. sírok üresek.

A 761. női sírnak melléklete: kettős csonkakúpídomú, kívül teljesen sima orsó szürkésbarna agyagból, ólomhüvely és csinos gyöngyös fülönfüggő melynek köralakban meghajtott szára alsó felében négyszögletű, többi részében hengeres, alsó szára végén fémpánttal, csüngőjén fémköpi alatt barna gömbölyű üveggyöngy és négy darab rovátkos karika, melyek a közöket díszítik. Hasonló a 813. sír mellékletei között rajzban is látható.

A 762. női sírnak tartalma: két darab nyílt bronz-karperecz hengeres bronzhuzalból, száraik végén két-két haránt barázdával díszítve. Hasonló alakú és díszítésű bronzkarpereczeket találtam a 763. női sírban is; továbbá több barna, sárga és zöld nyakgyöngyöt, többnyire át nem látszó üvegpasztából, két darab kerülékídomú fülönfüggőt félig hengeres, félig négyszögletű bronzhuzalból, melyeken a négyszögletű lapok két sorban váltakozva álló háromszögű bemélyedésekkel vannak díszítve; csüngő nem fordult elő rajtok.

Még gazdagabb volt mellékletekben a 764. női sír, a melyben találtam tizenöt darab barna és feketeszínű, dinnyemagídomú üvegnyakgyöngyöt, vállán a rajzban föltüntetett szokott formájú, keretekbe foglalt üveglapokkal, középen üveggyönggyel kirakott bronzkapcsot, melynek az a kiváló nevezetessége, hogy a tárgy közepén nem egészen egyszerű, hanem fölül közsörült üveggyöngy foglal helyet s ennek megfelelőleg a keret is díszesebb, gazdagon meg van aranyozva, hogy becse annál jobban kitűnjék; a kapocsnak párja sajnos, az ásó hegye elé kerülvén, teljesen izzé-porrá zúzódtott s csupán kampós tagja maradt meg, mely a rajzon is látható. Föltűnt, hogy a különben elég gazdag sírban fülönfüggőknek nem volt semmi nyoma, de gyűrű elég sok, mindkét kézen, illetőleg annak egyik ujján, kettő-kettő, ezekből egyik fejes, a betét belőle kiesett és elveszett, a másik lemezes és nyílt, rajta hosszant futó barázdadíz; a másik balkéz ujján talált két gyűrű a kigyós fajtabeliekhez tartozik és sima bronzhuzalból való. A sírban a jobbkez mellett négyhasábú, belül csöves csont feküdt, dísz nincs rajta.

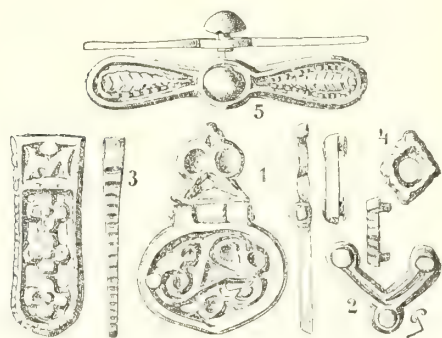
764. sír. 2/3 n.

A 767. sírban nem volt más, mint II. Constantius-féle kopott rézérem, a 771-ikben egy darabban öntött s köralakban hajtott bronz fülönfüggő, díszítve a szár legfelső hajlásán kívül, a szár alsó végén és vele ellentétes oldalon fémgönggyel, ilyen fordul elő a szár legalsó hajlásán belül és egy-egy egymás alatt a csüngőn. Hasonló példány már többször fordult elő sírmezőnkön, többek között az 518. sírban is, mely rajzban is látható.

A következő 772—775. sírok nagyobbára kisebb-nagyobb gyermekeké, üresek voltak.

A 776. sír 185 cm. mély és benne a tetem ülőhelyzetben volt, a medencze előtt fekvő koponyával és az ágyék körül elég gazdag és érdekes mellékletekkel. Találtam ott négy darab csinos csuklós övdísz, négy darab szíjvéget, három darab kétféle alakú pitykét, egy darab övpántot és kést; továbbá ritka formájú, korongon készült csinos korsót elég hosszú nyakkal és füllel,

mely a kerek szájpereget az öblös hasi részszel köti össze; talpa széles, lapos. A korsó külsején többszörös barázdadisz. Rajzban a következő tárgyak vannak föltüntetve.

776. sír. $\frac{2}{3}$ n.

1. Csuklós övdísz, nagyobbik tagja áttört és kerülékidomú, rajta a mező fölé kiemelkedő keret sima, ezen belül két szeg és háromfelé ágazó és félkörökben hajló inda, mindegyik inda ismét elágazva egy-egy kacsforma levélben végződik; a kisebbik tagon a két inda nagyon elmosódva jelenik meg,

két száruk alul áttört háromszöget formál, kacsforma leveleik pedig egymással érintkezve közepén bemélyedt köröket írnak le, melyek előtt bimbónak megfelelő dudor látható. A rajz elől és oldalnézetben mutatja a bronzból öntött tárgyat.

2. Bronzpityke, V-alakú, két szárán barázda és mindenik sarkán egy-egy szeg, elég gyakori forma. 1 darab fordult elő.

3. Bronzszíjvég nagyon gyengén hajolt oldalélekkel, félkörös szabad véggel, hüvelytokjának széle pedig teljesen egyenes; rajta a hüvelytokon nagyon eltorzult állatalak, a rovatkos léczkerettel határolt mélyített és áttört mezőn három, szemben álló négylevelű rozetta látható, közepén kis dudorral. A rajz, mint az előbbi vagy a következő ábráknál, elől és oldalnézetben mutatja a tárgyat.

4. Rhombidomú, rovatkás szélű pityke, rajta két szeg.

5. Övpánt bronzból, alakja általában piskótához hasonló azon különbséggel, hogy középtagja köralakban kiszélesedik, mely sima léczkerettel és kalaposfejű szeggel van fölszerelve, hogy ezzel az övre erősíthessék; oldallemezei kettős, sima és gyöngyös kerettel határolt mezőn egy-egy fogasszélű, sima fölületű levelet tüntetnek föl, gyengén domborodó gerinczczel ellátva. Elég csinos darab, s fölül meg van ezüstözve.

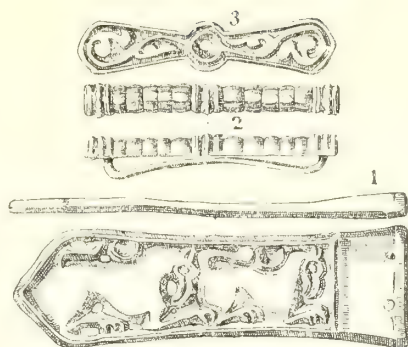
Vaskés, 16 cm. hosszú, ebből az egyenes pengére 14 cm. esik.

A 777. női sírban nem volt más, mint orsó, az is összetörött.

A 778. sír 182 cm. mély volt és benne a fejből csupán csak az alsó állkapocs fordult a medenczén elő, a többi hiányzott; a test többi része teljesen rendben, szokásos helyzetben, hanyatt feküdt; mellette a következő tárgyakat találtam: balvállán bronzkapcsot, ágyékán négy darab pitykét, balczomb csontja mellett, annak közepe tájáról, nagy szíjvéget és kést, balbokája mellett két da-

rab különböző formájú tuskésszárú nyilcsúcsot, melyek mind kellő helyzetben fordultak elő s így a későbbi bolygatást kizárják. Mellékleteinkből a következők vannak rajzban föltüntetve :

1. Nagy bronzsívjég, alakja az avar uralom korábbi időszakában divatozott szarmáta idomokhoz hasonlít, mint azt középen ívesen behajolt két oldaléle, éles szöveget alkotó szabad vége és egyenes metszésű hüvelytokja mutatja ; rajta az egy darabban öntött tárgyon teljesen sima hüvelytokot és két szeget, a sima léczkerettel övezett, áttört mélyített mezőn, annak mindkét lapján, teljesen azonos griffeket találunk, melyeken félholdidomú bordák jelzik a szárnyakat és a hát mellső felén foglalnak helyet. A rajz elől és oldalnézetben adja a tárgyat.

778. sír. $\frac{2}{3}$ n.

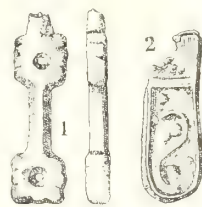
2. Bronzvállkapocs fél hengeridomú, haránt barázdákkal tagolva ; a származott bordák különböző alakúak ; középen és két végén állók keskenyek és élesek, a többiek szélesen domborodók és némileg szegletesek. Öntött, ép darab.

3. Bronzövpánt, piskótaalakú, középen két oldalt köríves kihajlással és tompa szögben végződő két oldalszárral ; a tárgy közepén a keret kettős és sima, a középső keretből ágazik ki az oldalszárakba futó inda, mely fél palmettának a térbe való kibocsátása és íves hajlása után két kacsszerű ágba végződik. A fél palmetta tagolt, öntött darab.

Egyéb mellékletek : pitykék — 4 darab — téglalapidomúak és épszélűek, rajtok két szeg ; nyilcsúcsok — 2 darab — egyik rendes, háromélű és tuskésszárú, a másik csúcsa felé folyton vékonyodó tövisformájú ; kés, törött, a meglévőnek hossza 22 cm., a miből a nyélre 6 cm. esik.

A 750. sírban a koponya a medenczén feküdt, mellette darabokra tört kés volt.

A 781. férfi sír tartalma (rajzokkal) : 1. Ólom és cinköntvényből készült, erősen oxidált övkapocs, törött, fele hiányzik, rajta két nyílás — a harmadik hiányzik ; a keretek nyílások körül a keretek négyszögalakúak és két oldalt a fölületen gyengén rovátkosak.

781. sír. $\frac{2}{3}$ n.

2. Az előbb említett anyagból készült sívjég egy darabban öntve, törött, rajta a hüvelytok fölüllete sima, a sima léczkerettel határolt mezőn fölül S-alakú inda látható meglehetősen elmosódva, mely mindkét végén két kacsszerű ágba végződik ; alsó lapján nincs díszítés.

Rajzban föl nem tüntetett egyéb mellékletek : két darab bronzcsat, egyik négyszögalakú, nyelve mint a nyomok mutatják, vasból volt, a másik köralakú és nyílt, lapított szára két végén ívesen visszahajolva, körös fülecskében végződik ; nyelve hiányzik ; kés, két cm. széles pengével, melynek háta ívesen hajlik, éle pedig általában egyenes, csak a csúcs felé hajlik hirtelen fölfelé.

Szokatlan nagyságú gömbölyű üvegyöngyökkel diszített ezüst fülönfüggőket találtam a 782. női sírban; egyik teljesen ép, a másik némileg hiányos, hengeres szárú kerület alakban hajlik és ennek hosszabbik átmérője nem több 2 cm.-nél, dísz nincs rajta; csüngője épen olyan hosszú, mint a karika, rajta a nagyon kiálló és hurokban végződő huzalon haránt barázdált, kicsiny fémhenger, alatta nagy gömbölyű barna üvegyöngy foglal helyet.

A 783. férfi sír tartalma: hat darab rozetta egy darab nagyobb és két darab kisebb bronzszióvég, egy darab bronzpityke és két darab vascsat.

A bronzlemezről alkotott rozetták közül két darab az ágyékon, két-két darab pedig a czombcsont közepén s azon alúl foglalt helyet, s így az övről lecsüngő szíjat diszítették. Alakjuk rendes, rajtuk is láthatunk ívesen meggörbült és barázdált peremet, középen sima félgömböt, közben pedig egyenes bordákat melyek 19 es számban fordulnak elő. A rozetta rajza a 877. sír melléklete között látható.

A bronzszióvégek két lemezről állanak, egy felső peremes és alsó egyenesből, melyeknek alakja következő: oldalélei egyenesek, ilyen a hüvelytokjának széle is, külső szabad végük ellenben tompa szöveget alkot; dísz nincs rajtuk. A nagy szióvég hossza 4.5 cm., a kisebbeké 3 cm., szélességük 20 mm. és 11 mm.

A bronzpityke téglalapalakú, rajta két félgömbidomú kiemelkedés. Hasonló Czikón a 263. és 442. sírokban fordult elő.

A két vascsat közül egyik négyszögidomú, a másik majdnem körös formát képez.

A 784. női sír melléklete: két darab körbenhajló, gömbölyű barna üvegyöngyvel diszített bronzfülönfüggő, 17 darab barna és fekete, át nem látszó üvegyakgyöngy és kettős csonkakúpídomú, kívül teljesen sima agyagorsó. A fülönfüggőnek alsó szárán megtaláljuk a szokásos gyűrűpántot, de csüngőjén a fémlémezről állni szokott köpüt három rovátkos karika helyettesíti.

A 785. női sír tartalma: nagyon sok (66 darab) barna, át nem látszó üvegyöngy, melyek a nyakat diszítették; körbenhajló, nyílt vaskarperecz, átmérője 7.5 cm. és lapos kerek orsó. A női síroknak rendes melléklete, a fülönfüggők hiányoztak belőle.

A 786. kis leány sírjában néhány darab zöldszinű, dinnyemagídomú üvegyöngyvel keverten nagyon sok apró, sárga opák nyakgyöngy volt, melyek legnagyobb részben elmállottak; két darab kisebb-nagyobb vaskarika, átmérőjük 6 és 3.4 cm., négyoldalú, rhombalakú vaslemez, melynek két egyenes, 4 cm. hosszú oldala fogazott, másik kettő pedig gyengén ívelt ép és szintén 4 cm. hosszú, rajta ruhalenyomat; rendeltetése ismeretlen; sem fésűnek, rövid fogai miatt, sem fűrésznek alakja miatt nem való. Hullámos, közben körös barázdákkal diszített pohár korongon készült.

787. sír öreg emberé, üres, a 788. női sírban ismét sárga mállott opák nyakgyöngyök voltak néhány darab (5 darab) zöldesszinű dinnyemagídomúval keverve; a 789-ben nem volt más, mint két darab gyöngyös fülönfüggő, alakjuk megegyezik a 784. sír függőivel; a 790. női sírban csupán vaskarika feküdt az ágyék táján, melynek átmérője 3 cm. Szegény volt a következő 791. női

sír is, benne kettős csonkakúpídomú orsót, nyílt bronzkarikát és sárga mállott nyakgyöngyöket találtam csupán.

A következő férfi sír (792) már ismét tartalmasabb volt, a melyben a többek között a szokott alakú faragott csontlemezek ismét előfordultak, közölök egy díszített darabot rajzban is bemutathatok egyszerű kezdetleges, de érdekes mustrázatánál fogva, a szokott darabokat tehát együtt láthatjuk anélkül, hogy eredeti rendeltetésükre csak némi világosságot is árasztanának. A mellékletek között láthatunk a koporsó mellett tanuskodó ácskapcsokat, gyűrűt, nagy és kis bronzszióvéget, egy darab ép és több törött övdísz, vaskarikát, vascsatot

792 sír. 2/3 n.

töredékben, kést és háromélű, tuskésszárú nyílcsúcsot, meg az említett csontlemezeket.

A nagy és kis szióvég teste két lemezből áll: egy felső párkányos és alsó egyenesből, melyeknek oldalai közepén ívesen behajlanak, szabad végük tompa szöget alkot, ellenkező oldaluk meg egyenes; rajtuk a hüvelytokon szeg, a mező sima. Hosszaságuk 4'4 cm. és 2'5 cm. Az övdíszek négyzetídomúak voltak, mint a fönmaradt ép mutatja, függélyesen aláhajló peremmel és alúl kétszer derékszögben megtört és szabad végein hurokkal ellátott pánttal, mely a lemezhez hozzá van forrasztva s a tárgyaknak az övre való fölerősítésére szolgált.

A sírban lelt egyéb tárgyak: gyűrűk (2 darab) egyszerű nyílt karikák hengeres bronzhuzalból, minden dísz nélkül; vaskarika, hengeresszárú, átmérője 6 cm.; vascsat, törött, a megmaradt részből kiténik, hogy hosszúkás négyszögletű volt; ácskapcsok, kétszer derékszögben megtörve, a szokásos formát mutatják, két darab volt a sírban, a fej fölött; nyílcsúcsok, (2 darab) háromélűek és tuskésszárúak, az ágyék mellett feküdtek; egy darab római bronzpénz, nagyon kopott, olvashatatlan, de alakja és nagysága azt mutatja, hogy a IV. századból származik; faragott csontok különböző alakúak; a lábszár alsó végénél, mint a fönmaradt töredékből kiténik, a szokott korcsolya alakúak fordultak elő; az ágyékon két darab szalagídomú és hegyes csúcsú volt, az épnék hossza 22 cm. rajtuk közepén 13 cm. hosszú sima sáv, a többi érdes; egy másik ép csont, mely alúl egyenes, fölül domború, 16 cm. hosszú és 1'2 cm. széles; a negyedik csont, mely az előbbivel szintén az ágyékon fordult elő, törött, de összeilleszthető és mint ilyen, miként rajza mutatja, szalagídomú, egyenes oldalakkal és gyengén ívelt végekkel, rajta az egyik végéhez közel kerek nyílás és nagyon egyszerű, de érdekes mustra látható. Van rajta a két hosszoldallal párhuzamosan futó barázdás keret, az egyik kereten aztán három háromszög áll, egyik szélsőnek két belső oldala kettős; fölöttük a háromszögek felé néző írásos nagy E-betűhöz hasonló mustra és egy barázda, mely az E-nek domborodó

vonalaít a szög fölött köti össze ; ettől aztán jobbra és balra a másik keretből egy-egy barázda fut indaszerűleg a végek felé és mindegyik egy spirális vonal leírásával mintegy háromnegyed körös levelet formál, a melyben végződik ; alattuk egy-egy négyoldalú mező van, a melyek egészen barázdáltak, a többi rész ellenben sima. Hosszúsága 13'3 cm., szélessége 2'2 cm.

A 793. sír földült volt, a 794. üres, a 795. ismét földült, a töredék-maradványok szerint ezüsttárgyak voltak benne.

Bolygatták a 796. sírt is a tetem ágyéka körül és alább mint azt a rendetlenül talált csontok és faragott csont-töredékek mutatták ; mindamellett a vállon és az ágyék táján néhány darab érdekesebb ezüst és bronztárgyat találtam, melyekből két darabot rajzban is bemutatathatok ritkább diszítéseiknél fogva.

796. sír. 2 ; n.

1. Ezüst övdísz, alakja négyzet-idomú nagyon gyengén behajló oldalélekkel és aláhajló peremmel ellátva, a barázdával keretelt mezőn aztán ugyanolyan vésett szalagfonadék fordul elő, a milyen sírmezőnk 94. és 120. sírjaiban talált hasonnemű tárgyakon látható. 2 darab fordult elő s mindegyik alul fülelkel volt fölszerelve, hogy az övre fölerősíthessék őket.

2. Vállkapocs, két darab fordult elő, alakjuk a szokott téglalapidom, aláhajló peremmel és alul mindkét oldalon kétszer derékszögben meghajtott és visszahajló szabad végével hozzáferrasztott pálczával ellátva ; ez a rajzon nincs föltüntetve, mert levált róla ; a mező diszített, így láthatunk mindjárt a peremen gyöngysorhoz hasonló gömböcskéket, ilyen huzódik hosszában a mező közepén is, melyek között aztán az ékiráshoz hasonló, egymásba fonodó mustrák vannak. Préselt ezüstdarabok ; egyik ép, a másik hiányos ; pálczájuk bronzból való.

Egyéb tárgyak : bronzcsat, négyszögletes kerete kerülékalakú, nyelve bronz, teste két visszahajtott lemezből áll, mindegyiken egy-egy szeggel ; két darab köralakban hajtott bronz fülönfüggő, egész hosszában haránt barázdákkal és bordákkal tagozva ; csüngő nem fordult elő rajtuk.

797. sírban két tetem ; egyik mellett lapos, kerek orsót és nagyon egyszerű gyöngyös fülönfüggőt leltem, köralakban meghajtott hengeres bronzhuzalból.

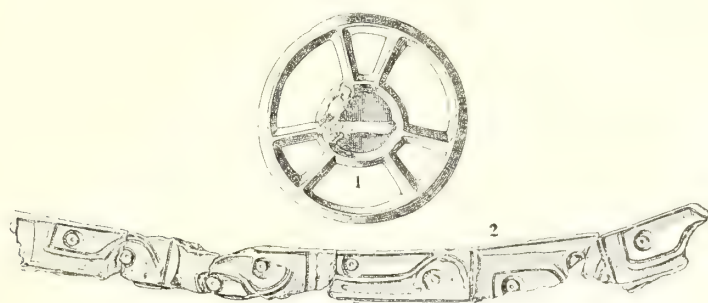
A 798. sírban gyermektetem volt, üres ; szegény volt a 798. is. A 800. sír kelet-nyugati irányban feküdt, fejjel nyugaton, üres. Ez volt az ősmagyar sírok közül legbeljebb a temető bensejében annak nyugati felén.

A szülői szeretetnek kiváló jelenségei gyanánt tűnnek föl azok az aprólékos, ép és törött bronztárgyak, melyek a 801. gyermek-sírban fordultak elő, valószínű, hogy azok játéktárgyai vagy ilyennek részei voltak. Így találtam benne két darab római rézpénzt ; egyik II. Constantiustól, a másik I. Valentinianustól származik ; S-alakú, két vége felé fokozatosan vékonyodó bronztárgyat ; két darab római fibulának négy töredékét, még pedig T-alakú fibula gombos végeiből két darabot, egy törött tekerceses fibula-testet és különálló

tút; továbbá sokszögletű fejfel díszített bronzszeget és egy lapított szárú fogazott végű bronzpálczát.

A következő 802. sírban a tetemet a fejtől kezdve egészen a medenczéig földülták, a többi rész épségben feküdt; az épen maradt testrészek mellett különféle tárgyakat találtam, még pedig a medenczén több faragott csontot, kapsot és páros szíjvéget; a balcomboksont alatt a rajzban föltüntetett mustrákkal ellátott törött csontlemezt és egy pár bronzpántot; a térdek fölött egy-egy küllős karikát s a bal mellett még ezüst hüvelytokot és rövid kardtöredéket; a lábfejek mellett négy darab törött korcsolyaidomú faragott csontot és vasvésőt. Ezekből a következő tárgyak vannak rajzban föltüntetve.

802. sír 1/2 n.

1. Kettős bronzkarika, szárai háromélűek és ezüstözöttek, ilyenek a küllők is, melyek a karikákat összekötik; a belső karika alján aztán hozzáferrasztott kerek bronzlemez látható, mely a nyilást elzárja, rajta kétszer derékszögben megtört bronzpálczával, mely alapúl szolgált egy különböző fémekből, főleg ólomból és cinkből összetett és rozettát föltüntető díszítésnek, mely a rajz mintájául szolgáló példánynál nagymérvű oxidáció folytán teljesen megsemmisült, a másik darabon azonban eléggé jól kivehető. Ilyenek eddig a szarmata sírokban mint nálunk a 194. sírban, rendszeren a mellen szoktak előfordúlni; ez az első eset, hogy a térdek fölött közvetlenül és avar sírban találtam őket; czéljuk hasonló lehetett a mellen előforduló példányához, csak hogy itt a lábakat övező szíjakat erősíthették reájok.

2. Gyengén hajolt ívű csontlemez, törött, rajta sima léczkeret és harántosan futó bordák által alkotott öt mező, minden mezőben aztán váltakozva álló és kettős barázdával közbefogott bordadisz, melynek egyenes alsó szára derékszögben megtörve, érinti a keretet, kísérve mélyített aljú nagy L-betűhöz hasonló mustrával, másik vége pedig majdnem félkörös ívben hajolva a mezőn végződik; előtte és mögötte egy-egy széles barázdával határolt körös dísz, benne gödör fordul elő, Előfordulási körülményéből és alakjából következtetve, valószínűleg a kard egyik szíjának díszítésére szolgált, arra volt reáerősítve.

Egyéb mellékletek: ép és törött szíjvég kettős ezüstlemezéből, egy felső párkányos és alsó sima egyenesből, melyeknek hosszoldalai egyenesek, ilyen a hüvelytok széle is, szabad vége pedig félkörben végződik; a hüvelytok sze-

gélye kívül kétszer barázdált fémpánttal van megerősítve, rajta szeg; dísz a mezőn nem fordul elő. Hossza 1·8 cm. Kardtöredék, csak a vége maradt meg, mely 7·5 cm. hosszú, ezüstlemezből készült, végén karimás vaslemezzel zárt hüvelytokban foglalt helyet; a kardhüvely egyéb része romlandó anyagból állván, teljesen elpusztult. A hüvelytok teljesen sima, dísz nincs rajta.

Pántok, kétszer derékszögben meghajtott és végükön bronzlemezekkel megerősített bronzpálczikák, valószínűleg a kard szíjainak összetűzésére szolgáltak.

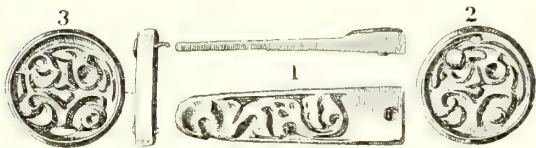
Véső, finomabb fajtabeli, 11 cm. hosszú, a miből 4 cm. a pengére esik; szára tuskésformájú.

Vaskapocs, horogalakú, rhombidomú fülecskével ellátva.

Csat vasból, törött, valószínűleg négyszögletű volt. Nagyobb ezüst lemez-töredék, valószínűleg a nagy szíjvégnek része, dísz nincs rajta.

A 803. sír földült, benne csupán korongon készült törött pohár volt a melléklet.

A 804. öreg ember sírja, benne az ágyék körül két gombot, vascsatot

804. sír. 2/3 n.

és egy darab szíjvéget találtam; a gombok és szíjvég díszítettek, mint azt rajzaik mutatják.

1. Bronzszíjvég egy darabban öntve, alsó lapja sima, ilyen egyenes oldalélű

hüvelytokja is, a melyen csupán a szeg foglal helyet; a tárgy többi részén a mezőn fölül másfélszer hajtó inda látható, a mely közepén egy virágban végződő oldalhajítás kibocsátása után mindkét végén egy-egy virágban végződik. A tárgy öntése kevésbé sikerült, rajza elmosódott. 2—3. Bronzgombok köralakúak, peremjük ép és kissé kiemelkedve köríti a mezőt, a melyen két szeget, virágban végződő indákat, közben dudorokat és háromszögű kiemelkedéseket, szélről ferdén hajló pálczatagokat különböztethetünk meg. A 3-nak rajza elől és oldalnézetben tünteti föl tárgyunkat, így láthatjuk a szíjvéget is.

Csat, törött, négyszögalakú.

A 805. gyermek-sírban a tetem ujján egyszerű, nyílt bronzgyűrű; a 806. öreg férfi sírban: három darab háromélű tuskésszárú nyilcsúc; tüzet csiholó, kerületalakú acél, törött, egyik visszahajló szára hiányzik; két darab minden külső dísz nélkülrő faragott csontlemez és kerületformájú, elég vastag vaslemez, melynek aljából két szeg áll ki, valószínűleg szíjak összefűzésére szolgált. Hasonló példány avar régiségekkel egyetemben Törökkanizsán fordult elő (l. Arch. Értesítő 20, kt. 117. lap 8. a. és b. ábrát).

A 807. sírban fiatal leány-tetem feküdt, tartalma: különböző színű sárga barna, zöld és fekete, gömbölyű és dinnyemagidomú üvegnyakgyöngyök, melyek között a sárgák többnyire elmállottak; karjain egy-egy bronzkarperecz; egyik rendes és nyílt, rajta dísz nincs, a másik zárt és nem egyéb, mint össze-visszagörbített ezüstözött drót, melyet a szülői szeretetnek találékonyága alakított át gyorsan, de nem ügyesen karperecczé, olyan formán, hogy a huzal szarait

többszörösen egymás köré csavarta; végre a női síroknak elmaradhatatlan kelléke, a lapos, kerek orsó egészítette ki a leletet.

A 808. női sírnak melléklete két darab kigyós bronzgyűrű; egyik hengeres szárú és másfélszer csavarodik tengelye körül, a másik majdnem úgy görbül tengelye körül, mint az előbbi, de abban eltér tőle, hogy hengeres szára egyik végén ellapul, kerülékalakot ölt és hátul két-két oldalbevágással némileg kigyófejet példáz, legalább ahhoz hasonlítható legjobban. Más tárgy után hiába kutattam a sírban, egyebet nem találtam.

A 809. női sír üres, teljesen szegény volt a 810. férfi-sír is. A 811. gyermek-sírban a csontok körül nagyon sok szentérmeléket találtam.

A 812. öreg férfi-sírban a fej halántéka táján egy darab bronz fülönfüggőt, ágyéka körül két darab törött övdísz (rajzzal), négy darab bronzpitykét, egy darab ép kicsiny és egy darab törött nagy szíjvéget, kést és vascsatot, a lábak mellett egy-egy nyilcsúcsot találtam; a csat és nyilcsúcsok teljesen átrozsdásodva, darabokra hulltak, de a részekből annyit ki lehetett venni, hogy a szokott formájúak voltak, tüskészárral és háromélű pengével. A késpenge egyenes, 10,5 cm. hosszú és 2 cm. széles. A négy darab bronzpityke háromféle nagyságban fordul elő; belőlük három darab téglalapídomú, egy darab négyzetet formál, rajtuk két nyílás vagy két szeg, melyek alul bronzlemezekkel vannak megerősítve.

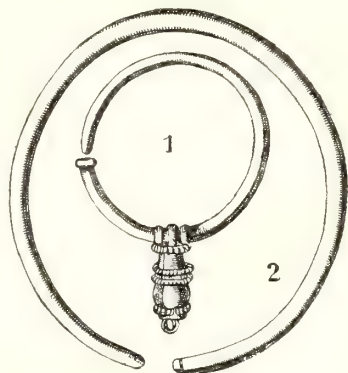
812. sír. $\frac{2}{3}$ n.

Az ép kis szíjvég két bronzlemezéből áll, egy alsó egyenes és felső párkányos lemezéből, alakja, még pedig külső szabad vége hegyes szöget formál, a többi oldal egyenes, rajta a hüvelytokon kerek nyílás, a szeg helye; dísz a mezőn nincs, teljesen sima. Ilyen lehetett a nagy szíjvég is, mint azt a megmaradt alsó lemez mutatja.

A rajzban föltüntetett övdísz bronzlemezéből készült, egyik oldalán némi hiányossággal; alakja négyzetídomú, széle aláhajlik s peremet alkot, rajta a barázdával keretelt mezőn a sarkok táján egy-egy tojásalakú kiemelkedés, a melyet szalagok kötnek össze, a szalagok között dudorok, melyek majd egyenesek, majd kissé görbülnek; középen négyzetídomú síklap látható, a melyet barázda határol minden oldalról. Préselt; szalagfonadék nem sokban tér el temetőnk 310 sírjában talált övdísz mustrájától. (L. Arch. Ért. 24. kt., 25. l.)

Érdekes mellékletei voltak a 813. női sírnak; a két ábrával föltüntetett fülönfüggőn és karpereczeken kívül találtam benne gyűjtő nyilcsúcsot és faragott csontlemezeket, két olyan tárgyat, a milyen nem szokott a női síroknak előfordulni.

1. Gyöngyös fülönfüggő, bronzhuzalból készült hengeres szára kőalakban hajlik, alsó végén gyűrűs pánttal, hurokban végződő csüngőjén kúpídomú fémhenger, alatta áttetsző kékes üvegyöngy és négy rovátkos karika, me-

813. sír. $\frac{2}{3}$ n.

lyek a gyöngy és köpü érintkezési lapjain s azok végein fordulnak elő. — 2. Nyílt karperecz hengeres bronzhuzalból, szára végig egyforma vastag és két tompa végéhez közel vagy harántosan barázdált (a rajzon csak egyik végén látszik), vagy teljesen sima, mint ez a másik példánynál látható. 2 drb fordult elő.

Gyujtónyílcsúcs, szokott háromélű, levágott csúcscsal, lapjain egy-egy kerek nyílással, tüskés szára hiányzik. Csontlemezek a szokott alakúak és részint a lábfej mellett, részint az ágyék tájékán fordultak elő; disz nincs a törött darabokon.

814. sír üres; a 815. női sírban lapos kerek orsó, egyszerű gyöngyös fülönfüggő, melynek szára négyélű és teljes köralakban hajlik, átmérője 2 cm.; a 816. női sírban gyöngyös fülönfüggő, gyöngyös csüngője összetörött, ágyékának baloldalán két drb faragott csontlemez, csat (elporlott) és 18 cm. hosszú és 1¹/₂ cm. széles pengéjű kés volt az összes melléklet.

Szegény volt a 817. férfisír is, a melyben nem volt más, mint a vállon kapocs (csak az alsó pálczája maradt meg, teste megsemmisült), ágyékán két darab hólyagos díszítéssel ellátott törött rozetta, indával díszített csontlemez és q-betűhöz hasonló, háromszeggel és kívül oldalperemmel összefűzött dupla-lemezű ezüst tárgy, talán kapocsféle, lábánál törött, faragott csontlemezek, korcsolyaidomúak.

A 818—824. sírok minden melléklet nélkül szűkölködtek, a 825-ikben is csak két drb bronzlemezből készült rozetta volt, a melyeknek peremjük függélyesen aláhajlik, rajtuk középen gombosfejű szeg és körülötte ferde hajlású bordadisz sorakozik egymás után. Valamivel érdekesebb volt a 826. női sír, a melyben a következő, részben rajzokkal is föltüntetett tárgyakat találtam:

826. sír. 2/3 n.

1. Gyöngyös fülönfüggőt, körben hajló hengeres bronzhuzalból, alsó szára végén gyűrűpánttal, csüngőjén három fémkarika alatt kékes színű üvegyöngy és fémhüvely foglal helyet; 2. bronzlemezeket (2 drb), melyeknek idoma négy-szögű laphoz hasonlítható, fölül s alul, még jobban kétoldalt behajlásokkal és aláhajló peremmel ellátva, rajtok rovátkos keretben két, x-es alakú, szintén rovátkolt borda, melyek középen domború rhombidomot, fölül és alul pedig két-két háromszöget, bennök egy-egy kerek nyílást zárnak be. Préselt övdíszek, töröttek.

Egyéb, rajzban föl nem tüntetett mellékletek: Nagyobb opákgyöngy, kívül hosszában futó barázdákkal; nyílt karikagyűrűk egészen egyszerű hengeres bronzhuzalból. 2 drb.

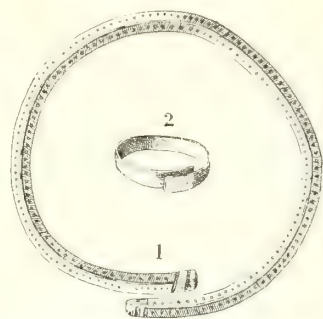
A 827. női sírnak tartalma: két drb négyélű, nyílt bronzkarperecz, melynek tompán végződő szára, csúcshoz közel, többszörösen haránt barázdált; két drb teljesen egyszerű, körös fülönfüggő és kettős kupidomú, nyomott orsó; a 828. földült női sírban négy drb, 4,5 cm. hosszú ácskapocs, kés és egy drb orsóidomú, átlátszó zöld üvegyakgyöngy; a 829. leánysírban 3 cm. átmérőjű gyöngyös fülönfüggő hengeres bronzhuzalból, szára alsó végén gyűrűpánt,

csüngőjén három bordával díszített fémhüvely alatt barna gömbölyű üveggyöngy és fémkarika.

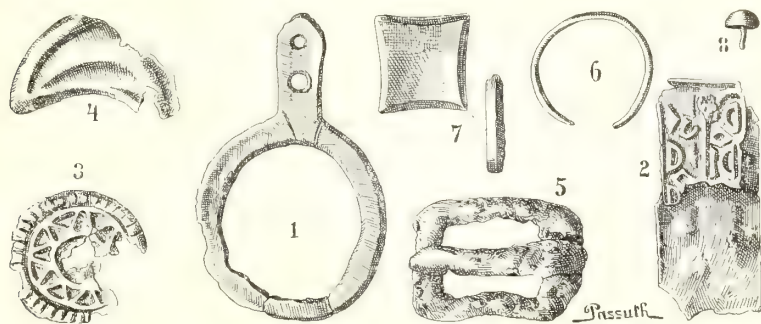
Csinosabb karpereczeket (1. ábra), öt drb különféle alakú gyűrűt, ágyékán bronzkarikát és egy nagyon egyszerű gyöngyös fülönfüggőt találtam a 830. női sírban; a karpereczek négyélűek, nyíltak, lapjaik egész hosszúságukban gödrösen pontozottak és tompa végeikhez közel kétszer harántosan barázdáltak; a gyűrűk egyike (2. ábra) lemezes szárú, sima fölületű, nyílt, egymás fölé hajló szárakkal; két drb kigyós formájú, egyik másfélszer, a másik több mint kétszer hajlik a tengely körül, bronzhuzalból készült szárúak vagy hengeres, vagy gyengén lapított; más két drb gyűrű egyszerű, nyílt összeérő hengeres bronzszárakkal.

Az egyszerű fülönfüggőnek körben hajló szára négyélű, csüngőjén fémkarika, alatta kicsiny barna üveggyöngy. Bronzkarika, átmérője 2,7 cm.

Egészen új mustrázatú tárgyakat találtam, mint a rajzok mutatják, a 831. férfisírban; melyben két félhold- és négy drb négyzetidomú övdísz, egy drb törött csinos rozetta, melldísz, két drb gyűrű, szíjvég, csat, kalaposfejű szeg és kés

830. sír. ²/₃ n.

831. sír. ²/₃ n.

fordultak elő. A rajzokból az 1. ábra melldíszet ábrázol, mely a fülén látható két nyíláson áthúzott s a nyak körül vont szalagon csüngött a mellre le. Anyaga ólom.

2. Szíjvég, törött, kettős lemezből, egy felső ezüstözött peremes és alsó egyenes bronzlemezből, rajta szeg és alatta a tárgy hossz tengelyét követő borda, mely két mezőre osztja a fölületet, mindegyiken szabálytalan domború idomokkal, melyek majd pálczát, háromszögű domborodást, majd görbe vonalat vagy D betűhöz hasonló rajzolatokat írnak le.

3. Rozetta, törött, gyengén aláhajló és barázdákkal szaggatott peremmel, mellette körös barázdával és bordával, ilyenek övezik a középen álló fél-gömbszerű kiemelkedést is, melyek között aztán cikczakosan futó bordák vannak és háromszögű mélyedéseket határolnak. Préselt ezüstözött bronzlemez. 1 drb fordult elő.

4. Félholdidomú ezüstözött bronzlemez, rajta domboruan peremés szegélyzettel párhuzamosan futó széles barázda. 2 drb.

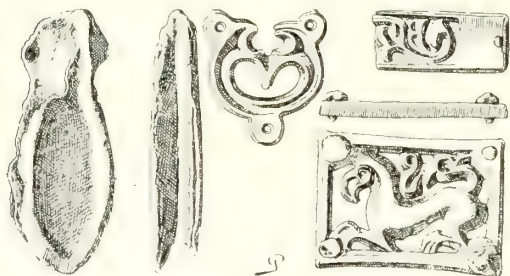
5. Vascsat, ép, hosszúkás négyszögű alakkal.

6. Nyílt gyűrű hengeres bronzhuzalból. 2 drb.

7. Övdísz, négyszetalakú, vékony, peremés oldalai középen ívesen hajolnak, alján bronzhuzalból alkotott és hozzáforsasztott fülekkel; dísz nincs rajta. 4 darab.

8. Kalaposfejű bronzszeg, mely a rozettához volt forrasztva. 1 drb. A sírban előkerült kés törött.

A következő 832. sír; üres; a 833. sír földült, benne két drb törött szíjvéget, egy drb övdísz, egy drb pitykét és a lábak mellett ismeretlen rendelkezésű ólomtárgyat hagytak hátra

833. sír. 2, 3, n

a földulók. Rajzaik balról jobbra haladva: Ólomtárgy, ismeretlen rendelkezésű, nagyjában lándzsaidomú, két oldalt és hegyes végénél vályusan csatornás, elől és hátul kiálló peremével övezett bemélyedéssel. Törött. Pityke, lantalakú és áttört, rajta barázda és három félkörös nyulvány, benne kerek nyílás, a szegek helyei.

Öntött bronz; mása Keszthelyen fordult elő. (L. Hampel, A régibb középkor emlékei Magyarhonban CI. t. 7. ábra). Törött szíjvég, sima hüvelytokján szeg, a sima léczkerettel határolt mezőn virágos inda; téglalapidomú áttört övdísz griffel díszítve, szárnya egyszerű, fordított s-alakú inda. Ezüstözött bronz.

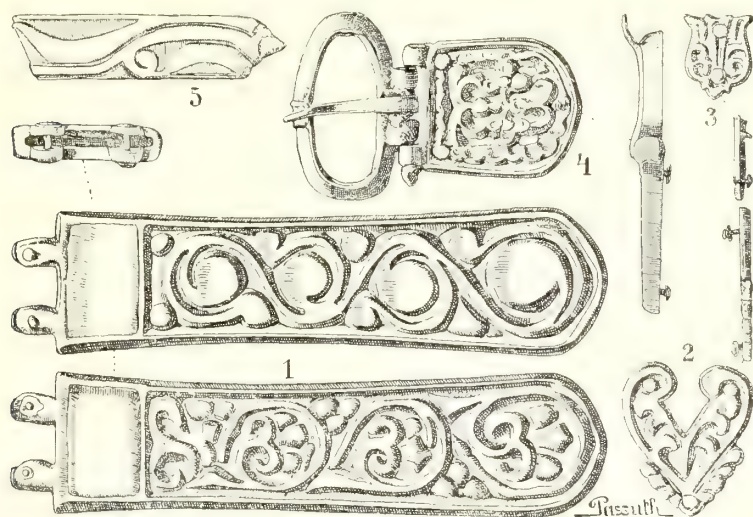
A 834. gyermeksír, üres, a 835. szintén gyermeksír, benne a rendesen fekvő tetem fölött teljesen kifejlett nagy emberkoponya feküdt; mellette nem volt más, mint korongon készült pohár.

A 836. férfisírban találtam gyűrűt, vascsatot, kést, három drb tüzkövet és tüzet csiholó aczélt, melynek szárai nemcsak visszahajlanak, mint eddig talált példányainknál láttuk, hanem össze is érnek és körös tagban végződnek. A kés 18.4 cm. hosszú, a miből a teljesen ép, egyenes hátú pengére, melynek éle ívesen hajlik, 15 cm. esik. A hengeres szárú vaskarika 6 cm. átmérőjű, a megnyult négyszögletű vascsat ép és 4.8 cm. hosszú. A gyűrű egyszerű, nyílt, hengeres bronzhuzalból.

A 837. férfisír tartalma: két drb tüzkő, Nagy-Constantinus-féle rézpenz, leveles indával díszített törött csontlemez, törött rozetta és ezüstözött bronzlemezből készített szíjvég-töredék, rajta szalagfonadékkal. Préselt. Mind az ágyék tájáról való.

A következő férfisír (838.) 208 cm. mély s egyike volt sírmezőnk tartalmazásának, melyben főleg az övet díszítette nagyon sok és érdekes tárgy, mint azokat részben rajzaink is mutatják. Lássuk előbb a rajzban föltüntetett tárgyakat, melyek közül nagyságával legjobban kiválik a nagy szíjvég (1), melynek mind mellső, mind hátsó lapja látható a rajzon, érdekes mustrázatá-

val együtt; az egész egy darabból áll, melynek oldalélei nagyon kevésé hajolnak középen befelé, szabad vége majdnem körívet ír le, hüvelytokján, széléhez közel, kiálló nyulványokkal, melyekben szegek foglalnak helyet; a sima léczkerettel határolt, mélyített hüvelytok mezeje teljesen sima mindkét oldalon; ellenben a tárgynak többi részén a szokásos indamustra szerepel, de kétféle változatban; egyik oldalon az inda négyszer hajlik föl s alá és minden völgyelésbe egy nagy körös levelet és egy oldalágot bocsát, mely végén szintén levélben végződik, közben a bimbót jelképező dudorral, ilyen két dudor van a hüvelytok mellett is a sarkokon; másik felén az inda három völgyelést képez, mindegyikben virágban végződő leveles ág s ennek hónaljában három gömböcs, csak a hüvelytok közelében visszahajló kétszirmú virágág hónaljában van négy. Ezüstözött bronz.

838. sír. 2³/₃ n.

2. Szívalakú bronzpityke két leveles indával képezve, a külső inda alján kétoldalt sűrű lombozat, rajta három szeg, melyek a csücsok táján foglalnak helyet. Ezüstözött 3 drb fordult elő az ágyék táján.

3. Lantidomú bronzpityke, két szélén leveles indával, közben egy-egy szeget utánzó mustrával, rajta két szeggel. Egy drb került elő az ágyék tájáról

4. Bronzcsat, ezüstözött, nyelvtartója kerülek alakú, elöl két, barázdát határoló bordával, melybe a csat bronz nyelve simul bele; különálló teste paizsidomú, rajta sima és csipkés léczkeretben középen inda látható, mely alul s fölül (fönt kétszer) elágazik, szárán gyűrűket utánzó csomókkal, a csomók közti szártagból aztán kétoldalt egy-egy kis kocsány indul ki, melyek három szirmú virágban, középen dudorral, végződnek; ezek töltik ki a tért, melyen négy kisebb-nagyobb áttörés és három szeg fordul elő. Csatunk indadisztítéséhez hasonló mustra egyik szegedőthalmi kapcsón jött elő. (L. Hampel J., A régebbi középkor emlékei Magyarhonban. (I. kt. LXXII. t. 5. ábra).

5. Leveles indával díszített csontlemez nem ezen, hanem a 817. sírból származik.

Egyéb rajzban föl nem tüntetett tárgyak:

Téglalapalakú övdíszek, mind csuklósak és áttörtek, kisebbik tagjukon két áttörés és ismételve kétfelé ágazó inda, a nagyobbik tagon griff, melynek szárnya hiányzik. Ezüstözött bronz. Hét darab fordult elő, kettőnek kisebbik tagja hiányzik.

Kisebb bronzszióvégek (három példány) egy darabban öntve, rajtok a hüvelytokon középen inda, mely két ferdén aláhajló és félkörívet leíró ágra oszlik, mindegyik ág ismét két-két levélben végződik; az inda szárán szeg; a tárgy többi részén a sima léczkerettel határolt mezőn ismét inda látható, mely háromszor hajlik föl s alá s a mélyedésekbe mindenütt két, kisebb-nagyobb levelet bocsát. Ezüstözött bronzok és áttörtek. Övpánt, piskóta alakú, szára közepén korongszerűleg kiszélesedik, benne kalaposfejű szeg, a többi rész domború és sima, kevésbé éles gerinczháttal. Ezüstözött bronz, öntött. Vascsat, törött, négyszögalakú.

Szorító pánt, rendes formájú, kétszer derékszögben megtört lemezből, a végekhez közel két-két szeggel. Anyaga ezüstözött bronz; dísz nincs rajta.

Nyilcsúcsok (két drb), egyik ép, három taréjú és tuskés szárú, a másik csonka, csak tuskés szára van meg.

A következő 839—843. sírok üresek, a 844. női sír tartalma: két drb fülönfüggő, nyolcz drb különböző alakú, zöld, kék, barna és fekete üveg nyakgyöngy, öt drb bronzgyűrű, egy drb karperecz és kés. A gyűrűk közül egyik (1. ábra) gyengén lapított szárú, nyílt, kissé kiszélesedett végein körös nyílásokkal.

844. sír. 2/3 n.

2. Kigyós gyűrű, a tengely körül több mint kétszer csavarodó bronzhuzalból.

A többi három gyűrű közül egy drb zárt, egy nyílt összeérő szárossal s egy drb törött.

A sírban talált s hengeres bronzhuzalból köralakulag hajlott fülönfüggők átmérője 3,3 cm., száruk alsó végén gyűrűs fémpánttal; csüngőjük hossza 2,7 cm. és két fémköpi közé foglalt üvegyöngyből áll, a köpiük szélein bordás karima. A hengeres bronzhuzalból készített karperecz nyílt és szára végig egyforma vastag; dísz nincs rajta.

A 845. sírban nem volt más, mint négyhasábú kék üvegyöngy és három egymáshoz csavart huzalból álló fülönfüggő, rajta egymáshoz közel két gyűrűs pánt, a melyek között valószínűleg a függő csüngőjének tartó szára foglalt helyet; a csüngő elveszett. A bronzfüggőnek átmérője 3 cm.

A következő sírok mind a sírmező keleti széléből valók, s itt haladtam tovább éjszokról délfele.

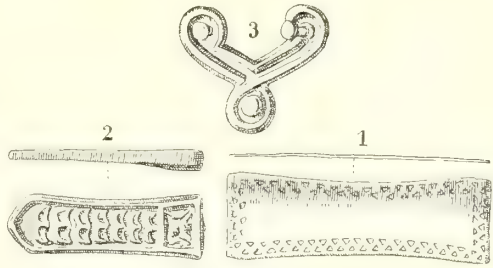
A 846. sírban férfi- és női tetem; a női tetem mellett több mállott sárga és néhány barna gömbölyű üvegyöngy és egészen egyszerű, körben hajló bronz fülönfüggő; a férfitetem mellett kapocs, két drb szíjvég és egy drb pityke (rajzokkal).

1. Vállkapocs bronzlemezből, nagyjában megnyúlt téglaidomú, melynek

hosszabb oldalai középen ívesen befelé hajolnak, a rövidek egészen egyenesek, rajta két sorban váltakozva álló háromszög-sorozat, alsó felén bronzpálczika, mely középen és két vége felé kétszer derékszögben hajlik meg.

2. Szíjvég egy darabban öntött bronzból, melynek hosszabb oldalélei kissé ívesen hajolnak befelé, szabad vége szöget alkot, hüvelyszéle ellenben egyenes; alsó lapja teljesen sima; fölül ellenben a sima léczkerettel határolt hüvelytok mezején szeg és négy, domború felükkel egymásfelé néző félholdacska, két ilyen félkörös, középen közös bordával határolt, mélyített aljú lemez-sor tölti ki a szíjvég többi részét, a sima léczkerettel határolt mezőt is, melyek két sorban pikkely módjára fedik egymást.

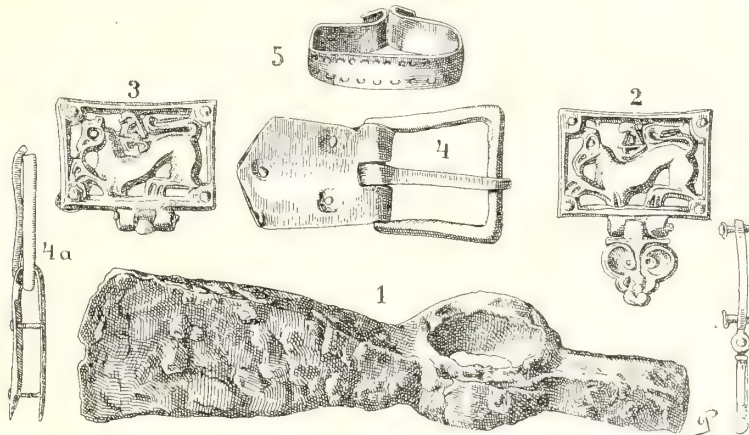
846. sír. $\frac{2}{3}$ n.

Hasonló mustrával találkoztunk sírmezőnk 270. és 470. sírjában talált csuklós bronzkapcsokon. Öntött.

3. Elég vastag bronzpálczából készített, V-alakú pityke, fölül barázdát határoló két bordával, melyek az alsó körös végen hurkot alkotnak és mind-egyik körös végen egy-egy szeggel. Öntött.

A 847. sír üres, a 848. férfisír tartalma (rajzokkal):

1. Vasfokos, pengéje megnyúlt háromszög alakú, ívesen hajló éllel, háta is hajlik némileg, míg alsó oldala egészen egyenes; nyílása kerek s a mi föl-

848. sír. $\frac{2}{3}$ n.

tűnő ritkaság, nyílásának nincs fölül és alul tovább folytatódó karimás hüvelye, mint volt többi példányainknál vagy egyéb daraboknál, melyeket az országban másutt találtak; foka megnyúlt, négyoldalú és tompán végződik. Ép, az ágyék baloldalán feküdt.

2—3. Csuklós övdíszek, egyik példányunkon a kisebbik tag hiányzott, alakjuk téglalapídomú sima léczkerettel, benne a sarkokon egy-egy szeggel,

az áttört mezőn griff, hátán különös idomú szárnynyal; a kisebbik tagon nagyon csinos mustra, két félkörös szíromlevél között fürtös fémgöngydzs.

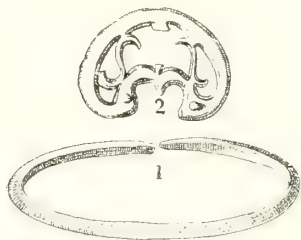
4. Bronzcsat, nyelvtartó kerete megnyúlt, négyszögű, rajta bronznyelv; különálló teste visszahajlott bronzlemezről áll és ötszögalakú, rajta három szeg. A 4. a. rajz oldalnézetben tünteti fel a tárgyat.

5. Szorító pánt, rendes formájú, külső fölületén két sorban álló félkörös bemélyedéseket alkotó díszítéssel.

A 849. sír földült, benne hengeres bronzhuzalból köralakúlag hajlott fülönfüggő, törött.

A 850. gyermeksírban a gyermek koponyáján köröskörül koszorut alkotó finom lemezeknek némi nyomai, ezek mind porrá váltak, teljesen megsemmisültek. Ez az első eset, hogy ilyen diadémféle fejdísz előfordult sírmezőnkön, alább találkozunk egy másik esettel is a 861. sírban.

A 851. gyermeksírban egyszerű, gyöngyös fülönfüggő bronzhuzalból, a 852. gyermeksír üres, a 853. földült, a 854. magas termetű férfisírban tűzkő, a 855-ben két koponya és egy tetem, hasonló jelenséggel találkoztam a 856. sírban is. A 857. földült. Néhány csinos drb volt a 858. női sírban, úgymint két drb karperecz (1. ábra), egy drb övdísz (2. ábra), kigyós gyűrű és bronzcsat.

858. sír. 2.; n.

1. Karperecz, nyílt, szára belül némileg lapított, kívül domború, rajta három soros gödröcske-dísz.

7. Félholdidomú bronzövdísz, áttört, külső oldala ép, a belső szöget képez, a szögletben háromszögalakú kis nyulványnyal, ilyen látható szemben is; kétoldalt ellenben egymással szemben álló, S-idomú bordák állanak némileg ferdén a keretek között; a tárgyon három szeg, illetőleg annak nyoma; kettő alul a sarkok táján, egy pedig, illetőleg annak körös nyílása a tárgy legfelső görbületén, a csücske mögött, a mi a rajzon nincs föltüntetve. Öntött bronzdarab, egy fordult elő az ágyék táján.

Bronzcsat, nyelvtartójának alsó szára egyenes a többi kerülékalakban hajlik, nyelve hiányzik. Hasonló látható a keszthelyi sírletetek között. (Hampel J. A régibb középkor. 1 kt. CVII. t. 4. ábrája alatt). Kigyós gyűrű vékony bronzhuzalból, szára másfélszer görbül a tengely körül. Volt a sírban kés is, de teljesen elpusztult.

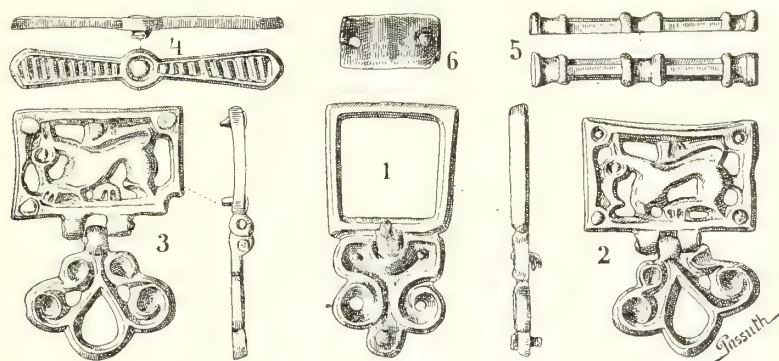
A 859. férfisírban leltem az ágyékon törött vaskarikát és bal kezeujján két drb nyílt gyűrűt, melyek négyélű bronzhuzalból készültek.

Tartalmasabb volt a 860. férfisír (rajzokkal).

1. Bronzcsat, teste és kerete egydarabban öntve, a keret megnyúlt négyszögalakú, alsó oldala közepén az összerozsdásodott és megsemmisült vasnyelvnek némi maradványa látható; a testen három szeg és két, ellentétesen álló S-alakú indadísz, melyek alul körös nyílást (áttörést) körülfogó kacsban végződnek. Gyakori öntött darab, temetőkben előfordult a 232. és 431. sírmelléletek között és másutt is.

2—3. Csuklós övdísz, nagyobbik tagján sima léczkerettel határolt, áttört mezőn szárnyatlan griff s a sarkokon egy-egy bronzszeg; a kisebbiken ismételve kétfelé ágazó inda, melynek két belső hajlása egymással egyesülve, tojásdadalakú nyílást keretel be, külső részei ellenben újra elágazva körtagban, benne gödröcskével, végződnek. Két drb volt a tetem ágyéka táján. Ezüstöztek.

4. Övpánt, piskótaalakú, középtagja korongformát képez, a melyben fejes szeg foglal helyet, kétoldalt a sima léczkerettel határolt mezőn ferdén álló bordák és barázdák váltakoznak egymással. Öntött bronzdarab az ágyék tájáról.

860. sír. $\frac{2}{3}$ n.

5. Bronzkapocs, félátmetszetű négyszögletes szárán hat harántosan futó borda, kettő a középtájon és kettő-kettő a végek táján; a bordák gyengén barázdáltak. Öntött bronz a váll tájáról. Az aljához forrasztott pálcza megsemmisült.

6. Pityke, téglalapídomú vékony bronzlemezéből, ép oldalélekkel, rajta két szeggel, illetőleg annak helyét jelző kerek nyílással.

Egyéb mellékletek a sírban: nyílt gyűrű hengeres ezüsthuzalból, két drb tűzkő és két drb nyilcsúcs, egyik épebb darab tuskészárú és háromélű, a másiknak csak tuskés szára maradt meg roncsolt állapotban; vasszeg, mely a fakoporsó mellett tesz bizonyosságot.

Nagyon érdekesnek mutatkozott a 861. fiatal leánysír, mint már fönnebb jeleztem, a melyben a kiemelt és a múzeumba helyezett koponyán köröskörül keskeny sávhan föltűnt zöld rozsda arra engedett következtetni, hogy tetemünk fején diadémot viselt. Valóban, minden jel arra mutatott.

A dunapataji aranykapcsan előforduló domború férfifőkön látható disztésből eddig is tudtuk, hogy diadémnek hordása a római korszak után nem volt szokatlan jelenség a régibb középkorbéli népeknél, melyek területünket lakták; nem ismeretlen mint pártadisz ma sem a fiatal leányoknál. Ilyen pártaféle dísz ékesítette jelen esetben is a fejet, mint azt a fej körül keskeny sávban fönmaradt és megszenesedett, porrá vált réteg jelezte, s ez aligha volt más, mint bőrből vágott szalag, a melyre aztán nagyon vékony bronzlemezeket varrtak, még pedig keresztben állva, mint azt alkalmam volt a jelen eset-

ben tapasztalni a koponya alatt, a hol a megmentett, teljesen ép darab hosszában állt, míg a szalagszerű sáv a tej körül keresztben futott; a többi lemezke, bár a legnagyobb óvatossággal jártam el a kiemelésnél, agyon rozsdásodva, teljesen tönkrement.

A megmentett példányunk megnyúlt téglalapalakú és peremés, két keskeny oldaléle egyenes, a két hosszabbik oldala azonban közepén gyengén ívesen kidomborodik, rajta a keskeny oldalak közepén egy-egy kis nyílással, a melyekkel az övre erősítették. Diszítése egyezik más rokon lemezkék mustráztatával, melyek az ágyékövön szoktak néha előfordulni; itt is a peremés keret köröskörül bordázott, barázdált az X-alakban egymást keresztező két borda is, mely a mezőn látható és a gyengén kidomborodó kerettel együtt, különféle sima domború mezőket fog körül, így a hegyes szögek előtt megnyúlt háromszögalakú lapokat, a tompa szögek előtt tojásdadidomúakat. Préselt, hossza 2'2 cm., szélessége 1 cm.

Egyéb mellékletek: gyöngyös fülönfüggő köralakban meghajtott hengeres bronzhuzalból, szára alsó végén gyűrűpánttal, csüngője két szélén fém-pánttal erősített köpüvel, alatta borsónagyságú, gömbölyű barna üvegyönggyel; néhány zöld és barnával kevert sok mállott sárga opák nyaknyöngy; két drb négyélű s lapjain egész hosszában gödrösen pontozott nyílt karperecz, melyeknek szárát, végéhez közel, két-két haránt barázda díszíti. Hasonlók voltak sírmezőnk 830. női sírjában, rajzban bemutatva.

A 862. férfisírban nem volt más, mint darabokra törött vascsat s ama bronzövdész, melynek rajzát itt bemutathatom s a melyen sima léczkerettel határolt, áttört mezőn nagyon idomtalan, eltorzított szárnyatlan griffet láthatunk a szokott helyzetben. Ez már a 14. sír, melyben griffes mustra előfordult sírmezőnkön.

862. sír. $\frac{2}{3}$ n.

Földült volt a 863. sír, ilyen a 864. női sír is, a melyben köralakban hajtott hengeres bronzhuzalból készült, törött gyöngyös fülönfüggők és hengeres szárú, nyílt bronzkarpereczek fordultak elő; dísz nincs rajtok. A 865. női sír tartalma: három darab egyszerű, részben egymásra hajló szárral bíró, nyílt bronzgyűrű, kerülékidomú bronzcsat és lapos kerek orsó. Föltűnő, a gyűrűknek gyakori előfordulása a temetőnek ezen a részén, még a szegény sírokban is.

A 866. női sírban csonkakúpídomú orsót, vékony bronzhuzalból köralakúlag hajtott gyöngyös fülönfüggőt és egyszerű nyílt bronzgyűrűt találtam; keveset leltem a 867. férfisírban is, csupán négyszögletű vascsatot, tűzkövet, törött kést s amaz eszközt (rajz), melyet nagyságánál — 36'5 cm. hosszú — nem is nevezhetünk egyszerű késnek, hanem vagy rövid kardnak vagy vadászkésnek; pengéje három darabra törött, egyenes, egyélű és hegyes csúcsú s mint a nyomok mutatják, fával volt burkolva; hossza 24 cm., nyele 12'5 cm.,

867. sír. $\frac{1}{3}$ n.

összesen 36,5 cm. A 868. sír 165 cm. mély s a benne fekvő öreg ember teteme 172 cm. hosszú volt; melléklete következő: ezüst övdísz, kis és nagy ezüstsíjvég, ezüst pityke, gyűrű, nyilcsúcs, kés és két drb tönkrement csat. Az övdísz, törött, négyzetidomú, középen behajló peremés oldalakkal, alul füles nyulványokkal, dísz nincs rajta. Két darab volt, mint a töredékek mutatják, a a sírban az ágyék táján. Kis ezüstsíjvég, két lemezből, egy alsó egyenes és felső peremés lemezből van összetéve, hüvelytokja szélén pánt, mellette középen szeg, dísz nincs rajta; törött. Nagy ezüstsíjvég, törött, áll két egyenes lemezből, melyeket oldalpánt tartott össze, a hüvelytok szegélyzetén fémszalag, mellette szeg, a többi rész, a mező egészen sima. Ezüstpityke, Y-alakú lemezből, rajta három, fémlemezkevel megerősített szeg. Ezüstgyűrű, egyszerű nyílt karika, vékony ezüsthuzalból. A nyilcsúcs háromélű és tuskésszárú, a kés egyenes és pengéje 15 cm. hosszú. A 869. sírban csecsemő, benne durva pohár, a 870. földült női sírban három drb gerezdelt fölületű kék üvegnyakgyöngy, a következőben sok mállott sárga opákgyöngy, ágyékán vaskarika (törött) és kerülekidomú bronzcsat volt a melléklet.

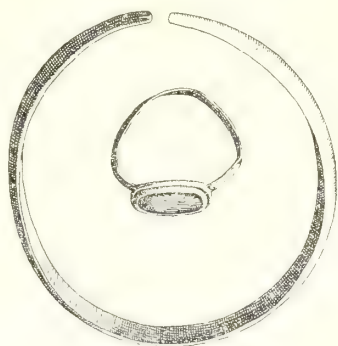
Érdekesebb tárgyakat (rajzokkal) találtam a 872. női tetem mellett, nevezetesen karneollal díszített fejes és egy egyszerű karikagyűrűt, két drb nyílt bronzkarpereczet és néhány barna gömbölyű üveggyönggyel kevert sárga opákféléket, melyek legnagyobb részben megsemmisültek. Fejes gyűrű bronzból, kerete kettős, a külső vastagabb sima léczből áll, a belső lemez, mely külső szélével szépen rásimul a köre, körben hajló szára szalagidomú. Ilyen szalagidomú a másik egyszerű karikagyűrű is.

Karpereczek nyíltak, száruk belül meglehetősen lapos, kívül gyengén domború, gyengén ívelt végekkel; dísz nincs rajtuk.

A következő 873—876. sírok többnyire földültek, üresek, a 877. férfisír tartalma: a váll táján két drb háromélű, tuskésszárú nyilcsúcs-, egyik megsemmisült; ágyéka táján két drb ezüstlemezzel takart ólombomb, ezüstsíjvég (rajzzal) és tűzkő.

Az ezüstlemezzel takart ólombombok egyike fönmaradt, kerek alakú és sima fölületű, a másik szívformájú volt és fölületét középen lemez közé foglalt és fémkarikával megerősített barna üveggyöngy díszítette, mint azt a fönmaradt rész bizonyítja; a többi ellenben a földből való kivétel után csakhamar összeomlott, megsemmisült.

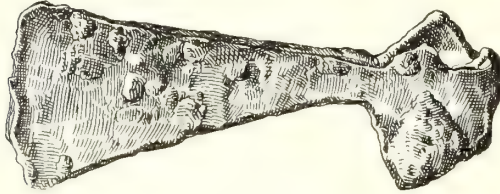
A rajzban föltüntetett ezüstsíjvég két lemezből áll, egy drb felső peremés és alsó egyenesből, a melyek hosszabbik oldalukon középen ívesen hajolnak, tompa szöget alkotó szabad véggel és egyenes metszésű hüvelytokkal;

872. sír. ²/₃ n.877. sír. ²/₃ n

rajta a gyöngysorral és sima léczkerettel határolt mező két, haránt futó sima bordával és közben gyöngysorral kétrészre válik, a melyekben egy-egy elmosódott domború alak foglal helyet; a hüvelytok mellett levő még legjobban futó lóhoz hasonlít, a másik kivehetetlen. Préselt, törött drb.

A szíjvéggel föltüntetett rozetta nem ide, hanem a 783. sír mellékletéhez tartozik.

A 878. női sírban szétmállott sárga opák nyakgyöngyöket és két drb egyszerű, nyílt bronzgyűrűt találtam lapított vagy négyszögletű huzalból ala-

881. sír. 1/2 n.

kítva, dísz nincs rajtuk. A 879. sír földült, a 880. sír ép, de teljesen szegény volt. A következő 881. férfisír sem volt gazdag, de annyiban érdekes, mert az ágyékán előforduló 5 cm. átmérőjű vaskarikán, négyszögletes törött vascsaton s az ágyék mellett

fekvő törött késen kívül jobb czombcsontjának feje mellett találtam gyűjteményünknek amaz új változatú baltáját, a melyet rajzban is bemutatathatok. A penge tengelyével derékszöget alkotó nyílása szabálytalan, hátul szögletes, ilyen a foka is kívül, elől félkörös alakú és fönt s lent a szokásos háromszögű hüvelylyel van oldalfalazata megtoldva, hogy annál erősebb legyen; pengéje megnyúlt háromszögalakú, felső oldala gyengén fölfelé, alsó oldaléle jobban aláhajlik és ívesen görbülő élben végződik. Ép.

A 882. női sír tartalma: egy drb törött fülönfüggő körösen meghajló hengeres bronzhuzalból, csüngője letörött és elveszett, sok barna és szétmállott sárga opák nyakgyöngy között három drb dinnyemag-idomú gyöngy és elpusztult vascsat; a 883. fiatal női sírban két drb köralakban hajló, egyszerű bronzfülönfüggő csüngő nélkül, több dinnyemagidomú üvegnyakgyöngy és ágyékán vaskarika. A 884. gyermeksírban lapos kerek orsót, a 885. férfisírban semmit, a 886. női sírban is csak lapos kerek orsót találtam.

888. sír. 2/3 n.

A 887. fiatal női sírban nem volt más, mint nagyon igénytelen bronzkarperecz, melynek folytonosan vékonyodó, szára vége hurokszerűleg visszagörbül. Érdekesebb volt a 888. leánysír, mert benne a tetem nyaka táján leltem ama félholdalakú ezüsttárgyat, mely kis nyulványnyal, rajta körös nyílással ellátva, szalagon csüngött és elől a nyakat díszítette; rajta a félholdacsokán sima léczkeret között betűkhöz hasonló maeander- és gömböcsdíz látható; alsó lapja sima. A 889. csecsemő-sír üres.

Börzsönyi Arnold.

MÁRVÁNYFEJ ÉS BRONZMASZK A NEMZETI MÚZEUMBAN.

A mi a mellékelt ábrákon bemutatott két emléknek együttes megbeszélését indokolja, nem belső, hanem külső kapocs; nem a művészi stylus rokonsága, hanem a lelhely azonossága. Mindakettőt a budapesti új parlamenti palota alapjának lerakásánál találták, a Duna homokjában; az egyiket 1887-ben, a másikat 1889-ben.

Mindakettő a római provinciák művészi életének jellemző, érdekes emléke. Fontosságuk nem művészi értékükben, kiválóságukban rejlik, hanem abban, hogy kétségtelen hazai leletek, melyek között a nagyobb szobormaradvány rendkívül ritka. A lelhely vidéke természetesen nem mindég azonos a készítés helyével. A mi márványfejünk sem a pannoniai művészek vésője alul került ki. Ellene szól e föltevésnek: a márvány anyaga, a fej életnagysága s a munka minősége. A míg kisebb terrakottaalakok, apróbb silány bronzszobrocskák készítése otthonos volt a pannoniai tartomány művészei között, addig nagyobb szobrászi alkotások teremtésére hiányzott a művészi erő és képesség. Ezeket az idevaló előkelők nagyrészt itáliai műhelyekből hozatták.

A Nemzeti Múzeum márvány női feje, sajnos, erősen megcsonkult állapotban maradt reánk. Orra hegye és felső ajka letörött. Jobb szemöldökén és a haján apróbb sérülések. Anyaga sárgás-fehér, kristályszemes márvány: Méretei: egész magassága = 0·22 m.; szélessége = 0·21 m.; szemcsillagtól ajkig = 0·10 m.; hajtótól orrhegyig 0·095 m.; a szemcsillagok távolsága = 0·06 m.; fültől a szájsücskéig = 0·09 m.

A fej életnagyságú szoborhoz tartozott, melyen a törési felületről ítélve, valószínűleg kissé hátrahajtvá ült. Egész művészi valója csak így bontakozik ki teljes erővel. Az oldalrajz alakbeállításának szenvedélyes, nyugtalan szépségét csak ilyen helyzetben érzi át a szemlélő. A fej összbnyomásában inkább Skopasra emlékeztet, mint Praxitelesre.*

Az arcz körvonala nem az áll felé szeliden keskenyedő, tojásdadalakú, mint Praxiteles Aphrodite typusain, hanem szélesebb, az állnál lágyan hajló, kerek. Nincs meg benne a formáknak az a nyugalmas bája és összhangzatos szépsége, a mit a knidosi vagy a petworthi Aphrodite vonásaiban oly csodás varázsszal szívunk lelkünkbe. Nyugtalan, szaggatott, tördelt formáival inkább Skopas irányára emlékeztet. Minden további megfigyelésünk csak megerősíti

* V. ö.: Einzelverkauf Nr. 1221, 1222 s az Akropolis déli lejtőjéről való fejet Br. Br. T. 174; vajon az újabb ásatások alkalmával Tegeában talált női fej az ú. n. Atalante (B. C. H. 1901. T. IV. és V.), tényleg az oromzathoz tartozik-e, nem oly kétségtelen, mint általán hiszik. Bár fölteszem, hogy a női fejekben Skopas nem törekedett oly erőteljes, izzó, szenvedélyes kifejezésre, mint a harcosok arczában, — mégis nehezen hiszem, hogy ezt a női fejet ugyanaz a kéz alkotta volna, mint a régen ösmert és csodált küzdők fejait. V. ö. Ep. αρχ. 1906 p. 37 T. 3; Journ. of H. Stud. 1906 p. 169 ff. Jbuch. 1904 S. 79; Furtwängler: Zu den tegeatischen Skulpturen des Skopas (Sitzberichte der münch. Ak. 1906 H. III. S. 383 ff.) Amelung im Texte zu Br. Br. T. 583/84 S. 7. Anm. 6.

ezt az első benyomás alapján nyert ítéletünket. Az arczél vonala orrnyeregben kissé bemélyed; a homlok alacsony, nem szabályosan háromszögletes, mint Praxiteles korában. A mi azonban fejünket a IV. sz. alkotásaitól elválasztja: az az erősen hangsúlyozott külső eszközökkel fölépített szenvedélyes kifejezés, a formák puha, lágy egymásbaolvadása, az élesebb vonalazás és tagolás kerülése és a rendkívül bonyolult, összetett hajviselet. Ezek a vonások a hellenisztikus idők művészi körébe utalják.

Mielőtt a művészi irányt, melyben a mi márványfejünk mintaképeül szolgáló eredeti alkotás keletkezett, közelebbről meghatározni, vegyük a fejet részleteiben is szemügyre. Az arca telt, húsos; a száj szenvedélyesen nyitott. Az ajk erős, duzzadt; körvonala szinte elvész; formáival beléolvad a környező hústömegbe. A IV. sz. alkotásain az ajk metszése mindig sokkal határozottabb, élesebb. Vessük csak össze a mi fejünkkel a Lykosurában talált női fejeket, melyek Damophon keze művei.¹ Minő világos erővel rajzolódnak meg itt az ajkak! Fejünkön a formai tagolás veszített már erejéből. A formák lágyan összefolynak, egymásba olvadnak. Az orrnyereg széles, lágyan ereszkedik alá. A szem mélyen fekszik. Az egész fej márványkezelésének száraz nyersége itt érezhető a legjobban. A lelketlen másolók rendszeren ott a legtehetetlenebbek, a hol az eredeti alkotás művészi erejének, hatásának a legfontosabb eleme rejlik. Gondoljunk csak a skopasi fejekre, vagy az ú. n. pergamoni szép női fejre. A szem itt a művészi formák életének valósággal a középpontja. A Nemzeti Múzeum márványfején a szemnek nincsen kifejező ereje, bensősége; meredten tekint maga elé. A szemgolyó széles, tágranyilt. A szemhéjak húsosak, duzzadtak. Az alsó lágy hajlással omlik belé a környező arczfelületbe. A szemcsillagot, mely a felső szemhéjhoz tapad, nagy, nyersen vajt kör érezteti. A szemöldök vonala a belső szemszöglet fölött élesen előreszőkik, míg a külső szemszögletnél kihajlik s elvész a felső szemhéjra nehezedő húspárnában. A homlok alacsony, ívelése igen csekély. A hajviselet rendkívül bonyolult, összetett. Teljesen analog példát emlékeink körében nem ösmerek. A bonyolult, feltűnően keresett hajviseletek a hellenisztikus idők művészi alkotásain tűnnek föl először. A fejtetőn díszesen megkötött hajcsomók már Praxiteles követőinél divattá válnak különösen Apollo, Aphrodite és Hygieia típusoknál. A míg a IV. sz. művészete beéri a szerényebb, egyszerűbb eszközökkel s a símán hátrafésült hullámozó,² gerezdes³ haját avagy az egyszerű, koszorúban felrakott hajfonatot⁴ kedveli, addig a hellenisztikus művészet ezen a téren is összetettebb, zajosabb hatást, nagyobb változatosságot keres. Tehát hajviselete alapján is a hellenisztikus művészi törekvésekkel függ össze a mi fejünk. A két oldalt elálló hajcsomók a fej körvonalát fölfelé erősen kiszélesítik. A halánték mellett dús

¹ L. Journ. of Hell. Stud. XXIV (1904) p. 43, 44 Fig. 2, 3. — Br. Br. T. 479, 480.

² V. ö. Praxiteles Aphroditetypusait.

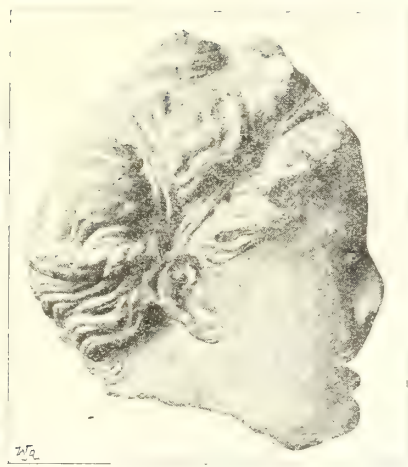
³ L. a dresdai ú. n. herculanumi nőket; a müncheni Glyptotheka szép fejét: Furtwängler: Beschr. Nr. 210; Kopenhagen, Ny-Carlsberg Glyptotheks antike Kunstwerker T. XXI, 290; T. XXXV, 471 stb.

⁴ L. a mantineai talapzat domborművein az egyik múzsát: Amelung, Basis des Praxiteles T. I.; a suniumi lányfejet: Journ. of Hell. Stud. 1895 Pl. VI.; s az egyik nőalakot az Agraulidák domborművén: Öst. Jhfte. 1903 J. V.-VI. stb.

BRONZFEJ.

a) jobboldalról.

b) baloldalról.

c) szemközt.

d) fölülről.

MÁRVÁNYFEJ.

fürtök, a fül fölött pedig magas, széles hajhullámok omlanak hátra. A haj egész tömegét elől és oldalt szalag, hátrább pedig két hajfonat tartja össze. A szalag a homlok fölött és fönt a fejtetőn fut át, mindkét ága a fülnél végződik, a hol a hajban elvész. Ugyanitt ered egy vastagabb hajfonat, mely a dúsán hullámzó fürtöket magába foglalva, ívelt, hajlott vonalban fut a nyakszirtbe, a hol a másik oldalról jövő hajfonattal egyesül. A homlok fölött a fejtetőn a haját nagy csomó tartja össze, melynek végei ötágú, hullámzó sugárkéve alakjában omlanak le oldalt és hátra a fejtetőn. Hátrább a haj laposan, középen elválasztva fekszik. A mint a pusztai leírás is mutatja, a hajviselet nagyon mesterkéltséggel, sőt részleteiben alig érthető. A szalag a hajban egyszerre nyomtalanul eltűnik; hogy hová, azt a művész nem jelzi. A fül helyzete márványfejünkön egészen természetellenes; ferdén, rendkívül hátul ül.

Hogy a művészi kört, melybe a márványfej tartozik, közelebről megállapíthatjuk, néhány rokon műalkotással kell összehasonlítanunk. Különösen tanulságos, ha az ú. n. pergamoni szép női fejjel,¹ Damophon lykosurái fejével s a berlini Hygieia fejével² vetjük össze, melyet Kekulé tévesen római portraitnak tart.³ Egész formai fölépítésében a berlini Hygieiahoz áll legközelebb. A pergamoni fejjel főleg a nyugtalan, szenvedélyes kifejezés fűzi össze. Csakhogy a míg ott a művész mesteri árnyékelosztással bámulatatosan fokozta a hatást, addig a mi fejünkön a formák kezelése nyersebb, darabosabb, művészi hatású árnyékokat nem látunk rajta. A lykosurái női fejek, bár egész fölépítésükben tagadhatatlanul rokonságot mutatnak a mi fejünkkel, mégis az alakok kezelésében s művészi felfogásban jelentős eltéréseket mutatnak. A míg a pergamoni fejen s a berlini Hygieián ép úgy, mint a mi szobrunkon megvolt a hellenisztikus korra jellemző bonyolult hajviselet, addig a lykosurái fejek egyszerű gerezdes és hullámos hajukkal inkább a IV. század alkotásaival állanak összefüggésben. Ide utalja őket a formák élesebb elválasztása, tagolása, a határozottabb metszésű ajkak és szemek. Nincs meg még bennük a formáknak az a festői meglazulása, a mi a hellenisztikus műveket, különösen az alexandriai irányt jellemzi.⁴ Épen ezért a stylus és az alakok kezelése alapján Damophont a IV. század művésznének tartom.⁵

A Nemzeti Múzeum márványfejének mintaképeül szolgáló görög alkotás valószínűleg a kisázsiai hellenisztikus művészet köréből került elő s Hygieiát ábrázolta.⁶ A hellenisztikus kor Hygieia típusai bizonyára nem voltak oly csendes szépségűek, mint a IV. sz. Hygieiái. A szenvedélyes kifejezés erejének nyugtalansága a N. Sándort követő művészi időkben minden női istenség vonásain megtalálható. Gondoljunk csak a pergamoni oltár domborműveire. A mi

¹ Br. Br. T. 159.

² Kekulé: Griechische Skulptur S. 365 Nr. 353. — Beschreibung der ant. Skulpturen in Berlin S. 143. — Második példány a Vatikánban: Helbig: Führer I. Nr. 161

³ I. c. S. 366. — V. ö. Münchener Archäologische Stud.en: A. Hekler: Römische weibliche Gewandstatuen S. 173. (Sajtó alatt.)

⁴ L. különösen az ú. n. chiosi leányfej: Cat. of ancient greek art, Burlington fine arts Club T. XXXII.

⁵ Daniel fejtegetései ez irányban meggyőzők. L. Journ. of hell. Stud. XXIV (1904) p. 41.

⁶ V. ö. F. Koepp: Die attische Hygieia. Ath. Mitt. 1885 p. 41. (X) S. 255, T. VIII.

márványfejünk a Kr. u. II. században keletkezett másolat.¹ Érdekes, hogy éppen ebben az időben a római birodalom más vidékein is a hellenisztikus művészi irány térfoglalását vehetjük észre. A beneventumi diadalíven² a ruhakezelés teljesen a hellenisztikus izlés jegyében áll. S. Michaelis újabban egy Metzben talált ruhás női szobrot tett közzé,³ mely a kisázsiai hellenisztikus művészettel szoros összefüggésben áll. Furtwängler is utalt erre a hellenisztikus művészi áramlatra,⁴ mely Trajanus korában indul meg. A míg az alsó Duna mellékén és felső Itáliában ezzel a folyékony, puha alakkezeléssel szemben, mely a II. században teret foglal, a császárság kezdetén száraz, kezdetleges, nyers alakkezelést látunk, addig a délfranciaországi első századi emlékek: az orangei diadalív⁵ s a Juliusok st. remyi siremléke⁶ domborműveikkel egészen hellenisztikus hagyományokon épülnek föl. Merész rövidülések, festői nyugtalanság jellemzik őket. Minő végtelen távolság választja el ezeket az alkotásokat művészi felfogás és kidolgozás tekintetében a susai diadalív⁷ vagy az adamklissi-tropaion domborműveitől. A mi fejünk annak a hellenisztikus áramlatnak, mely a II. században Itálián s a dunai tartományokon végigvonul, érdekes képviselője.

A míg a márványfej teljesen ideális, eszményi jellegű s talán valami Hygieia-szoborhoz tartozott, addig a másik emlék, melyet e helyen megbeszélni kívánunk, kifejezésének alanyi erejével a művészet egészen más ágába, a portraitek körébe vezet. Az az életnagyságú bronzmaszk, melyet 1889 óta a Nemzeti Múzeum őriz, öntött munka; az öntés több helyütt hibás, toldott; a bronzréteg vastagsága egyenlőtlen, 1 és 4 mm. között váltakozik. Már pusztán technikai szempontból is hanyatló idők művére ösmerünk benne. S itt önkénytelenül eszünkbe jut Plinius megjegyzése,⁸ a ki már Nero érczkolossusának megemlégtésénél az érczöntő művészet hanyatlásáról panaszkodik. A mi bronzmaszkunk az arczon kívül a hajkoronát s a nyakat is magába zárja. Sok helyen megsérült. Az orr bal felső felén a homlok alatt nagy rés tátong. Az arcz és az áll egyéb helyein kisebb-nagyobb zúzódás nyomai. Méretei: magassága = 0'388 m.; szélessége = 0'255 m.; szemcsillagtól állig = 0'13 m.; hajtótól orrhegyig = 0'124 m.; fültől szemcsillagig = 0'065 m.

Az a nézet, mely a bronzfejünket valamely szobormű részének tekinti⁹ — föltétlenül téves. Minden megfigyelésünk ellene szól. Köröskörül a bronzlemez peremén, bár a legtöbb helyen csonkulás nyomai, néhol a szél mégis teljesen ép, sértetlen. Csak egész kis darabkák törhettek le. Ezt erősíti meg a találásra vonatkozó följegyzés is, a mely szerint a maszk mellett csupán apró bronz-

¹ Hogy Hygieia kultusza Asklepios mellett a dunamelléki római tartományokban mennyire elterjedt volt, arról több föliratos emlék tanuskodik: v. ö. C. J. L. III, Nr. 951 (Apulum); C. J. L. III, Nr. 3412, 3413 (Aquincum); C. J. L. III, Nr. 164 (Déva).

² Öst. Jhfte. 1899 S. 176

³ Jbuch. der Ges. für lothringische Geschichte u. Altertumskunde 1905. S. 213—240 T. II—III.

⁴ Furtwängler: Das Tropaion von Adamklissi S. 500 ff.

⁵ Durm: Baukunst der Etrusker u. Römer S 722.

⁶ l. c. S. 763 Fig. 843.

⁷ Jbuch. 1903 S. 1 (Studn'czka).

⁸ N. H. XXXIV, 46; ea statua indicavit interesse fundendi æris scientiam.

⁹ Ezt a nézetet vallotta a Nemzeti Múzeum régiségnaplójának vezetője is.

törmelékeket találtak. Fejünk tehát nagyjából eredeti alakjában maradt reánk. Ezt bizonyítják azok a hajban köröskörül kisebb-nagyobb távolságban elszórt lukak is, melyek a maszk megerősítésére szolgáltak. A Nemzeti Múzeum bronz-fejét tehát csupán maszknak tekinthetjük s mint ilyen, a római nemzeti és művészi életnek egy egészen sajátosságára vet érdekes világosságot.

A mi az æsthetikailag nagyon is kellemetlen, majdnem visszataszító összbenyomás után azonnal szembetűnik: az az arcz vonásainak erősen egyéni jellege. A magas, nyílt homlok a belső szemszöglet fölött kissé kidomborodik, megduzzad. A laposan fekvő nagy, merev szemeket símán övezik a szemhéjak. A felső szemhéjat a szemöldöktől lágy húspárna választja el, míg az alsó szemhéj minden tagolás nélkül fut belé az arcz síkjába. A szemet is kiöntötte bronzból a művész s a szemcsillagot vajt gödörrel érezttette. Ez a technikai sajáttság már a hanyatló művészi idők tünete. A görög bronzszobrokon berakott, más anyagból készült szemeket látunk. A római művészet már a korai császárság idején a szemet együtt önti az egész szoborral. Így látjuk ezt a herculanumi villában talált bronzszobrokon. Caligula lovas szobrán a ló szemét öntötték, míg a lovas szeme berakott munka.* A bronzmunka technikájának ez a hanyatlása teljes mértékben igazat ad Pliniusnak, a kit már föntebb idéztünk. Pedig Nero idejétől, melyről ő beszél, a mi bronzmaszkunkat századok választják el. Sokkal később keletkezett. De a rajta észlelhető silány, rossz technika messze visszanyúlik a korai császárság idejébe. Az arcz minden részlete, de különösen az orr és az áll körvonala roppant egyéni, portraitszerű. Jellemző e föltűnően megnyúlt felső ajk s a feszesen lezárt száj, melynek vonala teljesen nyugodt, minden ívelés nélkül.

A mennyire egyéni az arcz, annyira általános a hajviselet. Nem tartozik a császári idők divatos hajviseletei közé. A késői császárok képmásairól ösmert homlokba fésült, síma, egyszerű hajviselet helyett** bronzmaszkunkon a haj fürtös, hullámos koszorúban övezi a fejet. A míg az arcz vonásainak szemléleténél rögtön arra gondolunk, hogy közvetlenül az élet után készült, addig a haj elrendezése inkább eszményi típusokra emlékeztet. Különösen a Helios-fejekkel rokon. Az arcznál a kifejezés jellemzetesen egyéni ereje, a formák nyers valószínűsége, melyeken a művész alakító stylusának semmi nyoma, valószínűvé teszi, hogy közvetlen az élet után vett gipszmásolat alapján készült. Ezzel szemben a haj a művész szabad alakítása, toldása. És itt a tehetetlenségét minden részlettel elárulja. A hajkoszorúban elhelyezett fülek egészen eltérő helyen ülnek s alakjuk is erősen különbözik. A jobb magasabban ül, rövid és széles, a bal ellenben nyúltabb, természetesebb, a fülkagyló járatait világosan föltünteti. Különösen a jobb fülön érzi a szem világosan, hogy a művész puha anyagban formálta.

E megfigyeléseink érdekessége és jelentősége egyszerre rendkívül megnövekszik, ha Plinius Naturalis Historiájának egy sokszor idézett helyével hozzuk kapcsolatba, mely az élet után készült első gipszmásolatról ad hirt:

* A nápolyi múzeumban. V. ö. Benndorf: Öst. Jhfte. 1901 S. 187.

** Bernoulli: Röm. Ikonographie II, 3 T. LI—LIII. Münztafel IX

N. H. 35, 153: hominis autem imaginem gypso e facie ipsa primus omnium expressit ceraque in eam formam gypsi infusa emendare studuit Lysistratus Sicyonius frater Lysippi de quo diximus. Mintha csak ezeknek a soroknak az eleven illusztrációja állana előttünk a mi bronzmaszkunkban! A művész az arczról gipszlenyomatot vett s az így nyert negatív formát viaszkkal öntötte ki. Ezen a negatívon azután még dolgozott: emendavit. Belevájta a szemgolyót, hajkoszorút gyúrt a fej köré s belemintázta a füleket. Az arcz formáinak nyers, köznapi realizmusán azonban nem változtatott. — Természetesen egészen más volt az emendare értelme a Lysipposzt követő nagy görög művészek idejében. Itt az emendare a művészi alanyi látás s a stylus erejét jelentette, melyet belévittek az életről vett formákba. Az Olympiában talált athléta bronzfej¹ már közel áll ezekhez az élet után vett gipszmásolat alapján készült alkotások valószínűségéhez, az Antikythera mellett a tengerfenéken talált portrait² pedig mintha csak a Plinius szavai szerint készült volna. Végül megemlítem, hogy a bostoni Museum of fine arts egy pompás római köztársaság korabeli terrakotta portraitja³ is ebbe a körbe tartozik.

Az élet után készült maszkot már a kretamykenaei időből ismerjük. Schliemann ásatásai révén több ilyen arany álarcz került az atheni múzeumba. Ezek a maszkok mind sírokból kerültek elő. Annak az ősi, emberi ösztönnek az eredményei ezek, mely az embernek művészi érczmása révén legalább vonásait igyekszik megóvni a végenyészettől.

Ezeknek az élet után készült maszkoknak a tulajdonképen való hazája: Itália. Polybiusból tudjuk,⁴ hogy az előkelő rómaiakat megillette a: jus imaginum,⁵ azaz, hogy az ünnepi temetés és kitétel alkalmával (collocatio) viaszlenyomatot, maszkot készíthettek családtagjaik arczáról, melyet vagy vele adtak a sírba vagy miután körülhordozták a halotti menetben, elhelyezték a külön e célra készült szekrényben, armariumban. Később, midőn a fényűzés, a pompa mindenre kiterjedt, szokásossá lett, hogy az így elrakott maszkokat temetések alkalmával színészek vegyék föl s a menetben ünnepi nyugalommal kocsikon ülve körülhordozzák, így mintegy jelképezvén a család multját. Ez a nemzeti, vallási szokás a római, valószínű portraitművészetnek a szívgyökere. Innen szívta magába azt a józan, valószínű őserőt, azt a mély megfigyelő képességet, melyet azután a görög művészi alakító erő illetése emelt csodás magaslatra. Az élet formái szolgáltak alapul bizonyára a Chiusi-ban talált emberfejű kano-pákhoz is,⁶ melyekben a római nagyszerű portraitművészet első, kezdetleges jeleit látjuk.

Az élet után készült maszkokat eleinte mulandóbb, egyszerű anyagból: festett viaszkból vagy terrakottából készítették. Olaszország területén több ilyen

¹ Olympia Bd. IV. Bronzen (Furtwängler) T. II. Textb. S. 10.

² Ep. αρχ. 1902 T. 13.

³ Baldwin Coolidge phot. 8780, 9928, 10145.

⁴ VI, 53. Itt adja az ünnepi temetési szertartás (τῶν ἐπιφανῶν ἀνδρῶν) nagyfontosságú leírását. V. ö. Eichstädt: De imaginibus Romanorum p. 48.

⁵ Mommsen: Staatsrecht I² S. 446; Bernoulli: R. J. I S. 4: Guidobaldi Imag. cerea rin. in Cuma.

⁶ Milani: Monumenti etruschi iconici d'uso cinerario (Museo Italiano I. p. 289).

terrakotta-maszkot találtak. Később ezeket ércképmások váltották föl. *Imaginum quidem pictura qua maxime similes in ævom propagabantur figuræ, in totum exolevit. Aerei ponuntur clipei, argentæ facies surdo figurarum discrimine* — mondja Plinius (N. H. 35, 4). Európa különböző vidékein számos ilyen maszkot találtak, melyek részben aranyból vagy ezüstből, részben bronzból készültek. A Benndorf által összegyűjtött példányokhoz¹ sorakozik a mi bronzmaszkunk is, mint a késői császárság hanyatló, erőtlen művészetének jellemzetes képviselője.

Hekler Antal.

EGY PANNONIAI LÁDÁCSKA.²

Az 1906. év márczius havában a Mahler professor vezette dunapentelei ásátások közben, a régi Intercisában az Öreghegyen, Rakics Dániel földjén, egy ládácska maradványai kerültek elő. A ládácska — mely mostani megbeszélésünk tárgya — egy feltört és kifosztott koporsóban volt; mellette találtak még 27 Constantinus-kori pénzdarabot, néhány üvegedényt és egy fibulát, melyeket bizonynyal, mint értéktelen tárgyakat hagytak ott. A koporsóban a Hemesából származó M. Aureliusnak³ és feleségének, Aurelia Hilarának csontjai voltak eltemetve. A ládika⁴ fából készült, bronzlemezekkel borítva; fája egészen elpusztult, a bronzlemezeknek is csak egy része maradt meg, az is annyira oxydálódva, hogy csak a legnagyobb gonddal és fáradtsággal lehetett megmenteni.

Megmaradt a homlokfala, ebből az a sáv, mely a szekrényke födelének lehajló szélét borította. Ez három részből van összeállítva, a jobboldali és középrész még egyben maradtak. A középrész díszítése négy gyöngysorszegélyű kör. A két középső körben szárnyas Gorgofej van ábrázolva, melynek haja a két szárny között magas toupet-be van rendezve, arcza mellett két oldalt pedig hosszan omlik le; álla alatt valószínűleg két vékony kígyó van csomóba kötve. A két Medusa-fejtől balra Bellorophon van ábrázolva, a mint utána lobogó köpenyben jobbfelé lovagol (a Pegasus szárnyas voltából mit sem lehet látni) és lándzsáját a ló hasa alatt jobb felé szaladó Chimaerába akarja döfni; hogy a szörnyeteg visszafordított hármas fejének harapását elkerülhesse, a hős felhúzza a jobb lábát. A jobboldali körben Bellorophonnal symmetrikus ellentétben balfelé nyargaló lovasember van, balkarján *umbo*-val ellátott ovális kis pajzsossal; jobb kezében valószínűleg rövid dárdát tartott, hajításra készen, hogy valami ellenséget lesújtson, a ki felé fejét vissza is fordítja; a ló alatt is fekszik egy legyőzött ellenség, ki legyőzője felé akarja fejét felemelni.⁵ A négy nagy

¹ O. Benndorf: Antike Gesichtshelme und Sepulchralmasken.

² A folyóiratunk számára készült közlemény magyar fordítását Dr. Láng Margit úrhölgynek köszönjük. *A szerk.*

³ Arch. Ért. XXVI. 1906., 158—159. o.

⁴ A Budapesti Nemzeti Múzeum tulajdona; száma: 32/1906. 36.

⁵ V. ö. Mainz. Zeitschr. 1906., 33. o., 21. ábra, egy római lovas síremléke, mely ezen medaillonra hasonlít.

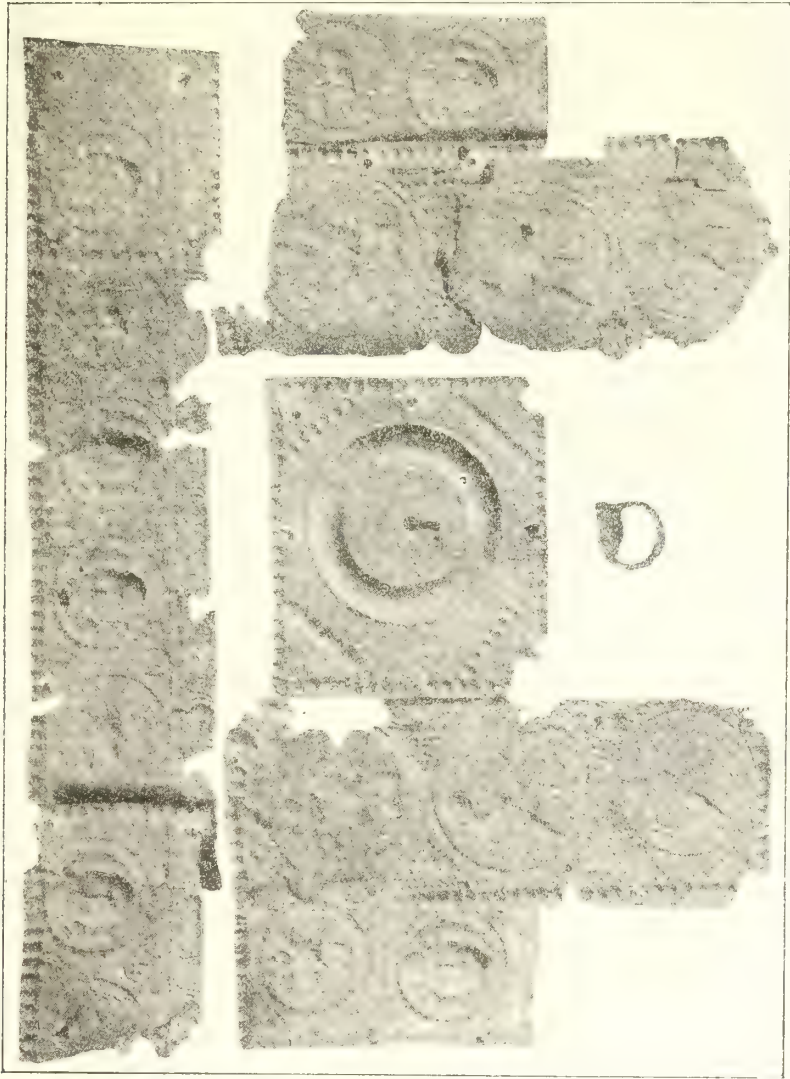
kör között mindenütt, felül-alúl, egy-egy kisebb gyöngysorszegélyű kör van, valószínűleg a megerősítő szögek decoratív jelzéséül; mindegyikben valamilyen ábrázolás van: váltakozva egyszerű göb, vagy férfi mellkép, vagy két-két egymásnak szembefordított idol. A középrészt alúl stilizált szegélyzet zárja le, balra szaladó állatokkal: a szélső határ alúl is, fölül is nagyobb gyöngyökből vagy göbökből összeállított sor volt, de csak a felső sor maradt meg épségben. Ehhez a középrészhez csatlakozó két oldalrész a középső díszítés egy-egy felének pusztá ismétlődése, azaz balról volt az egyik Gorgo-fej és Bellorophon medaillonja, jobbról pedig a másik Gorgo-fej és a lovas vitéz medaillonja; csak hogy mivel a középrész felének hozzátoldása a ládika terjedelméhez képest túl nagy lett volna, tehát jobbról-balról levágtak belőle egy-egy darabot olyképen, hogy mindegyik oldalról csak a Gorgo-fejes kör van meg a maga egészében, a másiknak pedig csak egy része; mivel pedig a sarkokon áthajló pléhdarabokat vertek fel (csak a szögek maradtak meg), evvel az eljárással a dombormű kiemelkedő részeit ismét szétkalapálták, úgy hogy a Bellorophon-képből csak a Pegazus lábai láthatók, a lovasból pedig jóformán semmi sem látszik. Ebből mindjárt megtanulhatjuk a ládikák elkészítésének módját is: a munkásnak kész vert művű lemezek álltak rendelkezésére, melyekből tetszése szerint kiválogatta a megfelelő nagyságú és díszítésű darabokat és ollóval hozzászabta a láda nagyságához, a nélkül, hogy az ornamentikával sokat törődött volna, a sávokat azután szögekkel úgy verte fel a faládikára, hogy az egyes darabok egymást fődtek.

A homlokfal alsó részét öt függőlegesen felrakott sáv ékesíti; szélről két keskeny, ezeken belül két szélesebb, középen pedig egy széles lemez a kulcslyukkal, mely azonban csak félmagasságnyira főd a homlokzatot. A keskeny sávok ornamentikája ugyanolyan, mint a fedél széléhez tartozó sávé, csak hogy a medaillonok nem egymás mellé, hanem egymás alá sorakoznak; balról van egy kör Bellorophonnal, alatta egy Gorgo-fejes kör; jobbról a lovas ember (balfelé lovagolva), alatta szintén Gorgo-fej. Mivel azonban a két medaillon egymás fölött nem tölti ki a ládika magasságát, azt kell gondolnunk, hogy még egyszer ismétlődtek, azaz balról még egyszer Bellerophon és a Gorgo, jobbról a lovas és a Gorgo következtek, egyik a másik alatt. Míg az első és ötödik lemez ornamentikáját Bellorophonnak és a lovasnak szimmetrikus állása szimmetrikussá teszi, addig a második és negyedik lemezen az alakok csak egyszerűen ismétlődnek, nyilván mivel a szekrényke készítőjének nem volt több szimmetrikus sávja. Ezen a két belső lemezen három-három, valamivel nagyobb átmérőjű medaillon van; a felsőben újból Bellorophon, de utána röpülő köpeny nélkül, a Pegazus pedig szárnyas és míg a kisebb medaillonban a hős szemeivel a célt keresi, itt jobbfelé egyenesen maga elé néz, ámbár lándzsájával lefelé, a jobbra futó Chimæra felé dőd; balról a háttérben fa van. A középső medaillon Herakles küzdelmét ábrázolja az oroszlánal. A hős meztelenül, jobbfelé fordulva, profilban áll, ballábát előre nyújtja és az oroszlán fejét két karjával átfogva az állatot fojtogatja, alul egyenes vonal jelzi a talajt; a vonal alatti körszeletben fekszik a hős dorongja; a háttérben balról fa van, jobbról az oroszlán mögött, annak hátsó lábai közt fatörzs látszik. Az alsó medaillonban

jobbra rohanó harczost látunk, fején sisakkal, kezében lándzsával és kicsiny kerek pajzsával, melyet középen fog meg; keblét, úgy látszik, szorosán hozzá simuló bőrpánczél fűdi; két oldalt a háttérben egy-egy bizonytalanul jelzett kisebb alak van ábrázolva, a jobboldali mintha a harczos mozdulatait utánozná; a talajt jelző vonal alatti körszeletben szintén van valami alak, melyet bajos meghatározni; a baloldali kép nyomán madárnak lehetne gondolni, mely a földre hajolva valamit csipeget. A medaillonok között domborúra kivert pontok töltik ki; a sávok szegélyzete itt is nagyobb gyöngyszemek képezte sor. A középső, harmadik sáv a kulcslyuk fedőlapja; a kulcslyuk körül magasan kidomborított, széles körszalag van, a lemez szélén nagy gyöngyszemcsorok vannak; ugyanilyen gyöngysorral van a lemez négy sarka elvágva, úgy hogy ezáltal a kulcslyukat körülfogaló széles körszalag körül nyolczszög keletkezik. A kulcslyukfedő lemez szögeinek megvan még a nyoma és a lyukak is látszanak. A fényképen úgy látszik, hogy a ládikához tartozó gyűrűfogantyús kulcs valami szövetfélébe volt burkolva; oly jól gondoskodtak a halottról, hogy még a kulcs elkopása elleni védekezésről sem feledkeztek meg. A kulcslyukfedő lemez alsó része teljesen elpusztult.

Ugyancsak ilyenféle szekrényke borító lemeze lehetett a 2. ábra alatt ábrázolt bronzlap is, melyről, sajnos, nem sikerült megállapítanom, hogy eredetileg hol lehetett alkalmazva. Első gondolatom az volt, hogy az előbb leírt homlokfal alsó befejezése lehetett; de ezt ismét elvettem, mivel evvel a hozzátoldással a láda szokatlan méretet nyerne, a tetejével együtt körülbelül 45 cm. magas lenne, holott a többi ládikák nyilván nem voltak ilyen magasak és a ládácskák céljához szükségtelen is ilyen magasság. A lemez inkább a fedél borítására lehetett alkalmas és ha jobban szemügyre vesszük a díszítését, arra a gondolatra juthatunk, hogy egészen más ládácskához tartozhatott, mert míg az előbbi lemezek (l. i. ábra) szegélyét nagyszemű gyöngysorok képezik, itt ezek a gyöngyök vagy göbök mindegyike egy-egy körbe van beillesztve, úgy hogy fölületes megtekintésre tojássornak (Eierstab) lehetne nézni. Másrészt azonban annyi az egyező vonás, hogy mégis ragaszkodnunk kell a lemezek egybetartozandóságához. A körbe illesztett göb látható a homlokzat felső sávján is, a Gorgoneion mellett és ezen fedéllemezen is ugyanolyan kivert pontok vannak, mint a milyenek a homlokzat alsó részének második és negyedik lemezén a levágott sarkok töltelékei. Szóval, el kell fogadnunk az összes lemezek egybetartozását és azt kell hinnünk, hogy ez utóbbi lemez a fedélre volt alkalmazva. Azt gondolom, hogy ha bebizonyítható, hogy ezek a ládácskák a női piperéhez tartoztak, akkor épen ez a relief, mivel a három istennő szépségversenyét ábrázolja, jelentőségteljesen és ékeszólón fejezné ki a ládácskák tartalmát és rendeltetését. A mezőt jobbról kerek pillér zárja le, melyet valószínűleg a ládácskák szélének pántolása eltakart. A kép Párisal kezdődik, a mint két fa között kőrákason balra fordulva ül; ruházata chiton és jobb vállán összeszedett himation; a phryg sipka is felismerhető még, bár a feje elpusztult; jobb karját balfelé kinyújtva, kezét arc-magasságig emeli, mintha evvel beszédének nagyobb nyomatékot akarna adni; ölében nyugvó balkezében a pedumot tartja. Mellette balfelé fordulva Hermes

I. BRONZLEMEZEK (ÉS KULCS) DUNAPENTELEI SÍRBAN LELT RÓMAI LÁDÁCSKÁRÓL. II.

áll, lecsüngő baljában a kerykeionnal, míg jobbkezevel az előtte álló Aphroditének nyújtja a Páristól neki ítelt almát. Hermes lábai közt fatörzs látható ; közte és Aphrodite közt is fa van. A szépség istennője szemközt áll, fejét jobbra, Hermes és Páris felé fordítva ; két karját kitarva egy sávokkal és göbökkel díszített hosszúkás ruhadarabot olyanképpen tart, hogy mezítelen alakjának mintegy háttérül szolgál. Tőle balra, fával elválasztva, Athenae áll, melle alatt övezett chitonban, alul himationba burkolózva ; balkezét földre állított pajzsára teszi, mely szintén magasra kivert göbökkel van díszítve ; jobb kezét magasan fogott lándzsájára támasztja. Balra van fordúlva Hera felé, kinek alakja azonban egészen eltűnt ; csak egy fa maradványa és kedves madarának, a pávának nyaka maradt meg. Venus tartása, a mint ruhájával magának hátteret képez, különben pompéjii falképeken is előfordúl.¹

Egész sereg ilyen pannoniai származású, bronzveretes ládika van ezenkívül, csaknem valamennyi a budapesti Nemzeti Múzeum tulajdona. Mivel legtöbbje az Arch. Ért.-ben már ismertetve van, csak röviden akarok rájuk utalni. Legrégebben ismeretes a pócsi scrinium, melyet a bécsi akadémia jelentése szerint² még 1839. előtt kellett találniuk, mivel egy ezévi folyóiratban³ a forrás megnevezése nélkül referálnak a leletről. Azt írják ugyanis, hogy egy (megjelöletlenül hagyott) helyen római harcosok sírjaira bukkantak és azok egyikében (melyben talán, úgy mint az intercisai sírban, férj és feleség voltak eltemetve) plastikus ábrázolásokkal díszített czédrusfaladécskát találtak, melynek díszítési motívumai a 330—358. évek közti időre utalnak. A fedelének lehajló szélét két keskeny sáv díszíti teljesen egyforma, stilizált állatdísszel. Az alsó része két sávra oszlik, melyeket kymation választ el egymástól ; a felső sáv három mezőre oszlik, az alsó ötre. A felső sáv jobboldali mezeje egészen elpusztult, jórészt a középső is, úgy hogy egyelőre ezeknek az ábrázolásairól semmit sem tudunk. A baloldali mezőben egy nő ül balfelé, kényelmesen letelepedve ; öltönye jobb czombján van átvetve, egyébként mezítelen ; feléje Eros repül ; balfelől óvatosan lépkedve, hogy az ülő nő észre ne vegye, jön egy mezítelen alak, kinek köpenye a széltől kiduzzasztva csaknem ívszerű hajlásban repül utána ; alul jobb felől a pedum hever, lenn a sarokban még egy alak fekszik, valószínűleg valami localis istenség. Mivel az elpusztult középső mezőn még felismerhető hattyúnyakú madár alakja Leda felé tereli a gondolatot, eszünkbe juthat a palermoi mozaik,⁴ melynek három megfelelő beosztású mezején Zeus három kalandja van ábrázolva, Antiopeval, Danaeival és Lédával. Tán ugyanezen három kalandot akarta a mi reliefünk művésze is ábrázolni, balról Zeust, a mint satyralakban lopózik Antiopehez, középen Lédát a hattyúval és az elpusztult jobboldali mezőben bizonyynyal Danaet, a mint az aranyesőt fogadja. Hogy ez az ábrázolás mennyire illik a toilletteladécskához alig szükséges külön kiemelni. — Az alsó sáv közepén a trónuson ülő Róma ROMA] van ábrázolva, két-két symmetrikusan alkotott, egyébként csak fel-

¹ V. ö. az Invent. 1196jt. sz.

² Sitzungsbericht d. Wien. Akad. 1858. Bd. 27, S. 57.

³ Zeitschr. für Altertumswissensch. 1839, No. 42, S. 335.

⁴ Overbeck: Das grosse Mosaik auf der Piazza della Vittoria in Palermo, Leipzig, 1875.

irataik által különböző, hasonló városi istennők között; balról van CARTHAGO és CONSTANTINOPOLIS, jobbról NICOMEDIA és SISCIA. Mivel pedig Nicomedia 358-ban földrengésben elpusztult, Byzantion pedig a Constantinopolis nevet a 330. évben kapta, tehát az öt városi istenség ilyen egybeállítása a ládácska készítésének idejét a 330—358. év közé helyezi. Hogy, mint Desjardins¹ gondolta, a városokat, mint pénzverő helyeket alkalmazták, oly feltevés, mely csakis a pompejii *arcae*²-val való téves egybehasonlítás folytán keletkezhetett; holott ezt a feltevését, hogy t. i. a pannoniai ládácskákban is a hadipénztárt tartották, már a szekrénykéek nagy száma is megczáfolja.³ Különben is a sírokban talált pénzleteknek egyéb jelentést is lehetne tulajdonítani. Így például Gauckler P. közlései szerint a carthagoi sírokban is találtak kis zsákokat pénz-

2. BRONZLEMEZ RÓMAI LÁDÁCSKÁRÓL. 2¹/₅ n.

darabokkal. Mivel ezen pénzeknek száma változó, tán a halott éveinek számával is lehetne esetleg a kapcsolatot keresni.

Ugyanezen gyárból kerülhetett ki az a másik ládácska⁴ is, melyet Weisz M. 1881. okt. 23-án Felcsuthon néhány Valentinianus-kori bronzpénzzel együtt talált. Ennek szintén a homlokfala maradt meg, és a fedelének egy része a fogantyújával. Látszik, hogy a fogantyút akkor alkalmazták, mikor már a bronzlemezek fel voltak verve a fára, a nélkül, hogy az ábrázolásokra ügyeltek volna; az eljárás tehát ugyanaz, mint az ú. n. praenestei cistáknál, melyeknek külső lánczdíszítésének alkalmazásánál szintén nem gondoltak a cisták rajzaival. A borító bronzlemez derékszögű táblákból áll, melyeknek mindegyike tojássorral van befoglalva és mindegyikében egyes alakok vannak (THALIA álarczczal, MELPOMENE, tánczó férfiak és nők); a felső és alsó sort stilizált állatokból összeállított párkány választja el egymástól. Állítólag egészen egybevág evvel a felcsuthi ládácskával egy másik, mely nincs publikálva és Bezerédy Miklós püspök tulajdona volt; most a N. Múzeumban van.

Ezután a leletek chronologiai sorrendje szerint a fenéki sírmezőn talált

¹ Monuments épigraphiques du Musée National Hongrois. Budapest, 1873., pl. XIV.

² Rev. Arch. 1868., II. pl. XX.

³ Arch. Ért. 1881., 127., 148. o.

⁴ Arch. Ért. 1881., 143. o.

sze krényke következik.* Ezen a négy évszak van ábrázolva: a tavasz virágokkal, a nyár sarlóval (nem kaszával) és learatott kalászcso móval, az ősz szőlővel, a tél vadászsákmánnyal van jellemezve. Az évszakok ábrázolásai két, egymást kölcsönösen kiegészítő lapra vannak alkalmazva; egy harmadik lapon tánczólo és zenélő szüreti alakok vannak. Dr. Lipp véleménye szerint ez a három lap a sze krényke homlokfalát, hátsófalát és fedelét adja meg; de én nem tartom valószínűnek, hogy a homlokfal és hátsófal ábrázolása egyforma lett volna és hajlandóbb vagyok azt hinni, hogy a lapok legalább is két ládácskáról valók.

Ezután időrendben a császári (Komárom-m.) leletek hasonló maradványai következnek, melyeket Mahler professzor 1901. szept. 18-án talált.** Ámbár ezek a lemezek technikájukat és elrendezésüket illetőleg az előbb említettekkel teljesen megegyeznek (az első sírban talált darabokon (l. 39. o.) ugyanolyan egymás fölé helyezett medaillonos sávok vannak, mint az intercisai ládikán, mégis részben már keresztény motívumok mutatkoznak, ú. m. a jó pásztor, Dániel az oroslánveremben, József testvéreivel, Izsák feláldozása. Egy másik sávon a hét napjait jelképező istenek vannak ábrázolva; az egyes alakok ível összekötött oszlopok közt állnak (42. o.). Hasonló az első sírból való töredékek elrendezése is (43. o.), az alakok azonban úgy elpusztultak, hogy mineműségükre nézve semmiféle következtetést sem lehet vonni. A második sírból származó lemezen (42. o., 14. ábra) Artemis látható, ugyancsak két oszlop közt, a mint balfelé sietve, fejét jobb felé fordítja; egyébként a szokott tipikus ábrázolásban, a mint jobbával nyilat húz ki tegzéből, baljában pedig íjját tartja. A második mezőn magashátú trónuson ülő nőalak van ábrázolva, a ki balkezével sceptruma felső végére támaszkodik, kinyújtott jobbában pedig Nikét tart. Mivel öltönye testének felső részét is fedi, Athenara kell gondolnunk; különben a fej és haj alkotottsága alapján inkább az állítólag Konstantinápolyba került olympiai Zeus-szobor utánzatára gondolhatnánk. A harmadik, szintén ülő alak, baljában bőségszarúval, jobbában szőlővel, bizonyynyal Abundantia akar lenni. Ugyanez az ábrázolás evvel a három alakkal még egyszer előfordul ugyanezen sírból való másik lemezen (l. 45. o., 15. ábra); egy nem egészen jól kivehető nőalak (tán joggal nevezik Victoriának) szintén kétszer fordul elő ezen a lemezen, balról fenn és jobbról fenn. Az alsó sávon, melyet a felsőtől stilizált állatsor választ el, változatosság kedvéért ismét körök vannak alkalmazva, melyeket azonban utólag felrakott, rézsútos hornyolású oszlopok választanak el egymástól. A baloldali medaillonban Herakles van a

* Az Arch. Közl. 1886, VII. 149. l. szerint a tavaszt vető ember jelképezi; de ez a magyarázat már azért sem helyes, mivel a bal karra akasztott kosárban vinni a magvakat és a jobb kézzel szórni sehogysem lehet; látszik is az ujjak állásán, hogy az ember kezében könnyedén egy szál virágot fog. Különb en is a vetés nem a tavaszra, hanem októberre jellemző munka, v. ö. Auson. eclog. 376. «Triticeo October fenore ditat agros» és 377. «Et qui sementis per tempora, fenore laetus October, cupidi spem fovet agricolæ.» Hogy manapság nyári gabonafajtákat is termelnek és azokat csak tavasszal kell elvetni, az csak a fajok kiválása útján létrehozott újítás, mely mit sem változtat azon az alapelven, hogy a mezei gazdaságra nézve jellemző gabonát őszszel vetik el. A tavaszt virágokkal szokás ábrázolni s a kosárkába nem magvakat, hanem virágokat kell képzelni.

** Arch. Ért. XXII. 1902.

keryneiai szarvassal. Azután egy négyszögű mezőben Pallas áll, pajzsával és lándzsával, jobbjában Nikéval; az ábrázolás megkönnyítésére a földön álló pajzs az istennő háta mögé van téve és evvel jobboldalára kerül. A jobbra eső medaillonban Helios van, négyesfogatában állva, felemelt jobbjában ostorát, baljában a napot tartja. A harmadik sírban is (47. o.) hasonló ládácskát találtak, melyből azonban csak nagyon kis darabkák maradtak meg.

Ugyanebbe a sorozatba tartozik, ha nem is bronzveretű, egy Intercisában talált ládika, melynek födelén belül tükör van alkalmazva, még pedig olyképen, hogy csak fel kellett nyitni a ládácskát, hogy a tükörbe bele lehessen nézni, hasonlóan némely modern női toilededoboz berendezéséhez. Azt gondolom, ilyenféle ládácskák nyomait keresve, visszafelé egészen Pompejiig el lehet jutni. Numerius Popidius Priscus villájában talált tárgyak közt (Bosco Reale-ban Vedova Zurlonál vannak kiállítva) van egy négyszögletes tükörlap, melynek sarkain lekopott fényéből azt lehet következtetni, hogy mikor a szekrényke födelébe volt illesztve, csak egy kerek lap látszott ki belőle.

Ezekkel a pannoniai ládácskákkal szoros kapcsolatban vannak a Kölnben talált ládácskák is, melyekről a következő tudósítás olvasható: * «Kölnben az Agrippa-utczában, az 1892. évben egy fundamentum kiásásánál római kori bronzreleiftöredékek kerültek elő, melyek a bonni Provinzialmuseum tulajdonába mentek át. Ezek a maradványok, összesen öt hosszúkás bronzlap, nagyságukra, alakjukra és ornamentikájukra nézve eredetileg teljesen egyformák lehettek. Szögek és szöghelyek arra utalnak, hogy ezek a papírvékonyaságú pléhlemezek valami szilárdabb alapra lehettek felverve és a legtermészetesebb az a feltevés, hogy egy olyan ládácskára voltak alkalmazva, melynek legalább is öt oldala volt. A III. táblán természetes nagyságukban láthatjuk ezeket, nem úgy, a milyenek most, mert egy példány sem teljes, hanem a milyenek egykor lehettek. Minden egyes darabot bélyeggel hat hosszúkás mezőre osztottak és a mezőket figurális ábrázolásokkal töltötték ki, melyek az egyes példányokon nem egyformán jól conserválódtak; az is lehet, hogy eredetileg laposabban vagy élesebben voltak kinyomva. Felül baloldalt Mars van, nyugodt állásban, Victoriától megkoszorúzva. Jobboldalt Mercurius áll balfelé, jobbkezében erszénnyel, balkezében kerykeionnal; mellette kakas és balról fenn strigilis. A második sorban baloldalt Herakles áll, a hydrát hajánál fogva és doronggal feléje sújtva; balról tegez és nyilak vannak; a hydra kígyó farkával a hős ballába köré van csavarodva. Jobb oldalt Artemis áll jobb felé, fejét balfelé fordítva, jobbjával egy nyíl felé nyúlva, baljában íját tartva; mellette kutya és szarvasünő. A harmadik sorban baloldalt Eros áll szőlőfürttel, jobboldalt ugyancsak Eros serleggel.» Még egy más ládikarelief maradványai vannak ugyanebben a folyóiratban ** említve és ábrázolva; ezeket is bizonynyal a Rajna vidékén találták. Látszik, hogy ugyanolyan módon fára felvert bronzlemezek lehettek ezek is, mint a pannoniai ládácskák lemezei. Az ábrázolások részben keresztény motívumúak, úgy mint a császári (Komárom-

* Bonner Jahrb. 1894., XCV., 50. o.

** Bonner Jahrb. XIII. 1848., 141. o., 5–6. tábla.

megye) ládácskáé és részben ezekkel identikusak is. Itt is látható Krisztus és a vérfolyós asszony; Mózes, a mint a sziklából vizet fakaszt; Izsák feláldozása, Lázár életrekeltése és a három férfi a tüzes kemenczében (az utóbbi és Izsák feláldozása kétszer egészen egyformán ismétlődik); itt van még Dániel is az oroslánveremben, a férfi Bethesda tavánál és még egy ábrázolás, mely részleges elpusztulása miatt már nem ismerhető fel. A négyszögű mezőkbe illesztett ábrázolásokon kívül medaillonok is vannak alkalmazva, úgy mint az intercisai ládácskán, egy Gorgoneion és néhány nem keresztény jelentőségű mellkép. Az egész lemezt kisebb-nagyobb gyöngyökből alkotott sor fogja körül, az egyes mezőket pedig pontsorok határolják.

Mindezen ládácskák keletkezésének ideje pontosan megállapítható; valamennyi a IV. századból ered, némelyik esetleg még későbbi időből; de sem az antik mythologiai ábrázolásoknak, sem a keresztény motívumoknak keletkezési ideje nem eshetik messze egymástól. Hogy egymémelyikét a Rajna mellékén találták, abból nem következtethetünk különböző eredetre és mivel a rajnavidékiek pontosan egyeznek a pannoniai példányokkal, közös eredetűeknek kell őket tartanunk. Hogy miért találtak ilyen egymástól messze eső helyeken ugyanolyan ládácskákat, az a legiok helycseréjével könnyen megmagyarázható, a mikor bizonynyal az asszonyok is garnisont változtattak. A talált példányok számaránya szerint nem a Rajna vidékét, hanem Pannoniát kell a ládikák hazájának tartani, a nélkül, hogy evvel azt állítanók, hogy a ládikák itt is készültek. Ellenkezőleg több jel arra vall, így a szoborábrázolások motívumai is, hogy ezek a ládácskák Keletről, valószínűleg Byzancból származnak és onnan terjedtek el az akkor ismeretes világon.

Még egy ládácskára kell itt utalnunk, mely a kairói múzeum tulajdona (1937. sz.) és melynek ábrázolási típusai a pannoniai ládácskákon található típusoktól egészen elütnek, bár különben alakját és technikáját illetőleg egészen középük illik.¹ A faalapra felszegezett bronzlemezekon négyféle díszítési elem fordul elő, u. m. 1. oszlop, 2. szőlőinda, 3. borsókás szalag és 4. fonatszalag. A ráütött bélyegeken tízféle figurális ábrázolás van kiverve, u. m. 1. csipkézett koronájú női mellkép, 2. női mellkép félhóddal, 3. Gorgoneion, 4. Iris, 5. Venus, 6. a Gráciák, 7. nőalak nyugodt állásban, kutyával, 8. Serapis, Pallas és egy lovagló putto, 9. állatok (vadászat), 10. Kentaurok kocsija. «A fedőlapok felverésénél nem sokat gondoltak a csinos figurális ábrázolású mezőkkel, hanem először felrakták a függőleges sávokat, azután a vízszinteseket, végre a sarokpántokat, illetőleg oszlopokat, és az egészet kerekfejű szegekkel verték fel. A kézműves nyilván nem sokat törődött, sem az ábrázolások kikerekítésével, sem összefüggésükkel, hanem felhasználja, a mi épen keze ügyébe akad.»² — Hasonló ládácska van a berlini Königlich Museum egyiptomi osztályában is,³ egy harmadik ugyanilyenféle pedig állítólag az alexandriai görög-római múzeumba került. Ugyanott a 938. sz. a. (255. o.)

¹ V. ö. Catalogue général des Antiquités Égyptiennes du Musée de Caïre No 7001—7394 et 8742—9200. — Jos. Strzygowski: Koptische Kunst, Vienne, 1904. o. 253. tábla.

² U. o.

³ 10530. múzeumi sz.

említenek még egy néhány bronzlemezt, melyek szintén valami ládácskának részei lehettek, jórészt ugyanolyan bélyegverettel, mint a 937. számú részben újabb díszítési motívummal, ú. m. 5. gyöngysor és új typussal, ú. m. 11. meztelen, balfelé fekvő alak, keresztbe rakott lábakkal, 12. szárnyas fiú szőlőfürttel és még valamilyen tárgygal, 13. két fiú tart egy kagylót, melynek két teknője közt meztelen nőalak fekszik: valószínűleg Vénus átalakulása a kagylóban; 14. Leda a hattyú ellen védekezve. Ez az utolsó typus a pécsi scriniumra emlékeztet, a többi elütő.

A szekrénykéek általános jelentőségét illetőleg fontosak újabban Waitzinger¹ fejtegetései. «A ládák és koporsók nem egyebek, mint a holtak hamvainak eltartására és a női pipere és kézimunka felszerelés befogadására való ládácskák megnagyobbítása.» (63. o.) «Az V. század óta vázakepeken, reliefeken és nagyobb műalkotásokon egyre gyakrabban ábrázolnak berakott művi lábas szekrényeket és ládákat, melyek bizonyynyal fából voltak. A doboz, melyből Hegeso ékszerét kiveszi, a ruhaláda, melyen az asszonyok ülni szoktak, a láda, melybe Danaet bezárják, mind hasonló módon vannak felszerelve. Kis bronzlemez ládácskákra is ezt a berakósos díszítési módot viszik át, csak hogy egészen decorative. A fődél többnyire lapos és a foglalópánt a hosszú oldalán fut végig. Hogy ez a vasalópánt hogyan van alkalmazva, azt az ábrázolások nyomán megállapítani nem lehet.» (67. o.) Hogy már régibb időkben is alkalmaztak faalapra pléhlemezeket, azt egy megiddoi (Palesztina) leletből láthatjuk,² a hol egy faláda elszenesedett darabjai kerültek elő, mely valamikor arany pléhvel volt borítva. Ez tehát a mi pannoniai ládácskáink egyenes elődje lehetne.³ Különben azonban ezeket a ládákat inkább fából valóknak kell képzelnünk, berakott munkával.⁴ Míg itt a ládácskát a körülfutó domborműves sávok egészen befödik, a későbbi művészeti fejlődésben a díszítés lassacskán hozzáalkalmazkodik a szekrény architektonikai alkotottságához és ekkor már bizonyynyal többféle színű fát vagy elefántcsontot használtak díszítésül.

Ebben a tekintetben azonban elütő az a maradvány, melyet a cumaei újabb kupolasírban találtak.⁵ («Numerosi avanzi ornamentati di una pisside o scrigno che doveva essere guarnito da globetti emisferici in pasta vitrea, pietra dura ed altra materia, raccolti alla rinfusa. Uno dei duo piedi di sostegno ha scolpito l'effigie di un telamone inginocchiato; l'altro e frammontato a disfatto»), de csak annyiban, hogy csont- és elefántcsont díszben kívül még színes anyagot, nevezetesen köveket és üvegoldatot is alkalmaztak; de míg ezen maradványokról pontos leírásunk, főleg pedig ábrázolásaink nincsenek, jobb lesz ezt az egyelőre még nem tisztázott esetet mellőznünk. Van ezenkívül még két ládácška Cumaeból, mindkettő elefántcsont díszű. Az egyik a

¹ Griech. Holzarkophage aus d. Zeit Alexanders d. Grossen.

² V. ö. Arch. Anr. 1907. Sp. 291.

³ Hogy a Ptoionban talált bronzpléhek (v. ö. Bull. Corr. Hell. XVI. 347. o.) faszekrénykéek borítólemezei voltak-e, nincs bizonyítva, azért jobb is lesz mellőzni.

⁴ V. ö. a híres kypselét Olympiából. Paus. V. 17., 5. «λάρναξ δὲ κέστρον μὲν πεποιήται. ζῆφια δὲ ἐλέφαντος ἐπ' αὐτῆς, τὰ δὲ χρυσοῦ. τὰ δὲ καὶ ἐξ αὐτῆς εἰσιν εἰργασμένα τῆς κέστρον.»

⁵ Mon. ant. dei Lincei XIII., 218. sz.

nápolyi Museo Nazionale Raccolta Cumana-jában van¹ és az 1856-iki ásatásoknál találták, melyeket Fiorelli vezetése alatt a Conte di Siracusa a régi Cumae necropolisában indított; csak a bronz és csont antik rajta, a fafalak már modern kiegészítés, de az antik részek alapján meg lehetett legalább a helyes méreteket állapítani; hosszúsága: 0,30 m., szélessége: 0,235 m., magassága, a lábait is beleszámítva 0,14 m. (Jegyezzük meg egyúttal, hogy ezek a ládácskák, valamint a sarcophagok és más efélék, mind lábasak). Mindennél fontosabb azonban az, hogy pontosan ismerjük a szekrényke tartalmát (a tárgyakat ma is a rekonstruált szekrénykében tartják). Tartalma: 1. Egy fém-tükör. 2. A tükör bronznyeles tokja fából, valószínűleg bőrdíszszel. 3. Egy meglehetősen elpusztult csontfésű. 4. Egy belül üres gyűrű. 5. Két ezüst fibula aranyfiligrándíszszel. 6. A fibulák valamelyikéhez tartozó aranylevélke. 7. Egy hengeralakú edény fődővel, csontból. 8. Nagyfokú tű. 9. Fonóorsó csontból. 10. Fülpiszkáló kanál. 11. Hajtű, melynek fejét egy nő alak képezi. 12. Egy csont stílus. A másik, szintén Cumaeból származó csontszekrényke ugyancsak Nápolyban van, Avv. Osta tulajdona.² («Arcula o cofanetto, forse di legno, con rivestimento di avorio, destinato a contenere gli oggetti preziosi di toeletta di una giovinetta. Ha forma di dado e misura 0,32 di altezza e 0,34 di larghezza, 0,35 di profondità»); de mivel ennek a ládácskának is a fája egészen modern kiegészítés és a kép, melyet eladásra készítettek, megbízhatatlan, nem lehet sem formájára, sem díszítésére vonatkozólag semmi biztosat következtetni (vajjon nincs-e kapcsolat az Avv. Osta ládácskája és a Museo Nazionale imént említett ládácskája?). A kép szerint úgy látszik, hogy az egyes mezőket mélyítve rakták be és tojássorral szegték be; ezeken belül két-két ion oszlop közt (a szerző «stile dorico»-t mond) egy-egy hosszúruhás nőalak áll. Az elefántcsont aranynyal volt fedve, melynek némi nyoma is maradt: «di cui si trovano tracce evidentissime non solo sulle figure femminili, ma altresì sulle colonne e sulla cornice». Fontos az, hogy annak a szekrénykének is ismeretes a tartalma: «Entro alla cassetta all' atto del trovamento (20. Gennaio 1902., Necropoli Cumana, Fondo Artiago) furono rinvenuti minuti oggetti di toeletta, cioè spilloni da testa (aghi crinali), pettini, correnti di collana ghiandiformi in avorio dorato, un fuso con rispettiva canocchia pure di avorio dorato con elegante lavoro d'intaglio, due aghi crinali esibenti in testa due ermi probabilmente die Afrodite, dadi d'avorio perfettamente conservati, uno stile, una paletta e finalmente un oggetto a forma di candelabro colla base sorretta da piedi discoidali con avanzi di doratura squisitamente lavorati al tornio.» Tehát ez is toilette felszerelés, hajtűk, fésűk, nyakék aranyozott elefántcsontból, kockák, orsó, egy stylus, egy paletta és egy candelabrum-féle tárgy elefántcsontból esztergályozva, némi aranyozással. Ismeretes még egy harmadik ilyenféle ládácskának tartalma is, mely Karlsruheban van és állítólag Capuából származik. Leírása:³ «A szekrényke 0,19 m. magas az oromzátával együtt,

¹ Græven Antike Schnitzereien. 35. o., 22—24. tábla.

² Antichità greche e romane delle Collezione dell'avv. Ernesto Osta, Napoli.

³ Schuhmacher: Sammlung antiker Bronzen, Karlsruhe, 1892., 212. o., 1126. sz. XXVI. tábla.

0,313 m. hosszú és 0,159 m. széles, Capuában 1887. évben találták. A templomformájú ládácska négy faragott lábön áll, melyek belül üresek és négy újra oszlanak; fölöttük két voluta közt női mellkép keresztpánttal (sphinx?); a lábak hátlapjukon laposak és kis csatornájuk van, csak egyikén van e helyett kis V-alakú jegy. Egyik lába alighanem új. A falak nagyon vékonyak és újabban faalapra rakták fel. Sarkain egy-egy Atlas alakja van, a két első fölött váralakú díszszel. A két hosszú oldal díszítése egyforma stb.» Tartalmának felsorolása u. o.: «1. Egy ezüsttel bevont, vékony, kerek tükörlap. 2. Kerek capsula fedele elefántcsontból, magas széllal. 3. Elefántcsont kanál töredéke. 4. Kis agyagedény.» Vannak még ugyancsak a karlsruhei múzeumban 1127. sz. alatt még ilyen ládácskából származó töredékek, de ezekből semmi újat nem tudunk meg. A British Múzeum egy ládácskájáról Graeven (38. o.) azt állítja, hogy modern pasticcio és nem minden része tartozott eredetileg egybe; épen azért jobb lesz ezt is mellőznünk. Hogy a Pannóniában talált ládácskáknak rendeltetése is ugyanaz volt, mint a Cumaeból és Capuából származók, az reliefábrázolásaik nyomán, melyek többnyire a női szépség hatalmát példázzák, egészen kétségtelen. Ha ugyanazon időből pénzletekekről is tesznek jelentést, abból még nem következik az, hogy ezeket a pénzeket a ládácskáknak tartogatták; és ha csakugyan így is volna, még az sem bizonyítana azon felfogás ellen, hogy ezek toillettedobozok; manapság is gyakran szoktak a nők toilletteládájukban a tulajdonképeni felszerelés közt kisebb pénzösszegeket tartogatni!

Mint már előbb is említettük, a legtöbb ládácska fedele lapos; elvértve akad azonban templomtetőhöz hasonló alakú is, háromszögű oromzattal. Előfordul a tompa pyramisforma is; pl. a longobard régiségek közt, melyeket Ascoli Piceno közelében, Castel Trosinonál találtak és Rómában a Museo delle Terme-ben vannak kiállítva. 148. sz. alatt egy négyszögletes ládácska látható, melynek teteje felfelé elkeskenyül, azaz épen ilyen csonka pyramis formájú. Ilyenféle alakú ládácska fából, csont vagy elefántcsont berakással, igen sok maradt ránk a középkorból; többnyire ereklyetartók voltak és még ma is gyakran szolgálnak ilyen czélt.* A ládácskák keletkezési idejét illetőleg (gyakoriak az antik mythológiából vett ábrázolások, de ó- és újtestamentumi motívumok is fordulnak elő) nagy vita keletkezett, mely — úgy látszik — ezúttal el fog dőlni. Míg ugyanis Venturi A.** azt állítja, hogy közvetlen kapcsolatuk van az ókorral és a Kr. u. IV. század végére és az V. század elejére helyezi őket, addig Graeven és v. Schneider mindenáron a középkor művészetébe, a VIII—XII. századba illesztik be. Nem lehet szándékom és nem is tehetem, hogy e vitás kérdést e helyen újra felvessem, az remélhetőleg más oldalról fog megtörténni; csak annyit szeretnék jelezni, hogy a pannóniai szekrénykéék révén, úgy látom, a kérdés inkább Venturi felfogása felé fog eldőlni. Ezek a bronzveretes ládácskák, melyeknek ábrázolásai az elefántcsontreliefek motívumaival sok pontban teljesen fedik egymást és melyeknek

* A megmaradt ládácskák jegyzékét v. Schneider adja a Serta Harteliana 263. o. és Graeven: Ein Reliquienkästchen aus Pisano, Jahrb. der kunsthist. Sammlungen des Kaiserhauses, Bd. XX. Wien, 1899. kiegészíti.

** L'Arte, 1838., I. 212. és Galerie nazionale Roma, 1897, III. 261.

készítésmódja is teljesen hasonló (mindkét fajtánál ugyanis a kézműves kész sávokkal dolgozott és ezeket az ornamentika figyelembevétel nélkül ollóval vagy fűrészszel szabta hozzá a feldíszítendő ládácska nagyságához és úgy szegezte fel), csaknem ránk kényszerítik azt a feltevést, hogy keletkezésük ideje is ugyanaz lehetett. Mivel pedig a pannóniai ládácskákat illetőleg a IV. és V. század van megállapítva, az elefáncsont ládácskákra nézve is ezt az időt kellene elfogadnunk. Hogy ebben az időben oly sok eltérés mutatkozik a klasszikus ábrázolásmódtól, az könnyen érthető, mivel nem egy esetben tapasztalhatjuk még a Kr. e. VI. és V. század művészetében is, hogy a művészek mintájuknak félreismerése következtében valami újat, téveset hoztak be ábrázolásukba. Hogy csak egy példát hozzak fel ennek megvilágítására, ilyen pl. mikor a vázafestő a tehénne átalakult Io mögött álló Hermes kardhüvelyétől félrevezetve, bikát fest a tehén helyett. Ha tehát olyanféle ábrázolást látunk, hogy Deidameia kis gyermeket nyújt Achilles felé, hogy evvel megindítsa, nem kell azt gondolnunk, hogy az ókor vége felé ilyen félreértés lehetetlen és nem kell a lemezt szükségképen a középkorba helyeznünk. Úgy vélem, az anyagi oldaláról is meg kellene behatóan vizsgálni a kérdést és utána kellene járni annak, hogy az Islam elterjedése után lehetett-e még az elefáncsontot a régi módon beszerezni és hogy a nyers anyag hiánya nem zárja-e ki az elefáncsont technika hatalmas felvirágzását épen azokra a századokra nézve, melyekre nézve ezt v. Schneider és Graeven megállapították?

Ezen az alapon és a pannóniai ládácskák segítségével tán azt a vitás kérdést is el lehetne dönteni!

Róma, 1908. január 29.

Engelmann Rikárd.

VASKORI EMLÉKEKRŐL MUNKÁCS KÖRNYÉKÉN.

(Harmadik közlemény.)*

A Lovácskahegy északkeleti lejtőjén, jó magasan, egy újabban felásott ősrégi, keltaféle telepen, melynek tűzhelyén hamu s szén közt tört agyag- és grafitos cserepek heverték, következő vas s egyéb tárgyak találtattak: egy nagy, 1650 gram súlyú ép tokos véső vagy fejsze, mely 18¹/₂ cm. hosszú, négyzetű tokja 4¹/₂ × 5 cm. terjedelmű és 6 cm. mélységű; pengéje a középén 7 cm. széles és oldalain 2¹/₂ cm. vastag, alul pedig félkörű íve 12 cm. széles. Egy kisebb hasonló tokos véső, mely csak 200 gram nehéz, hossza 10¹/₂ cm., szája 2¹/₂ × 3 cm.-nyi, mélysége 4 cm., félkörű éle 7 cm.-nyi. — Egy más 350 gram súlyú hosszú véső, mely 18 cm. hosszúságú; tokja hengeres, 4 cm. mélységű és fent 3 cm. átméretű, azontúl négyszögűvé válik, lévén oldalain 1¹/₂ és lapjain 2 cm. széles. Előkerült egy ép és igen csinos, teljesen jól konzervált olló is, mely 25 cm. hosszú, meghajlított fogantyúja 11 hosszú s pántjai

* Az első közleményt lásd Arch. Ért. 1906. 337—346, a második közleményt Arch. Ért. 1907. 151—166.

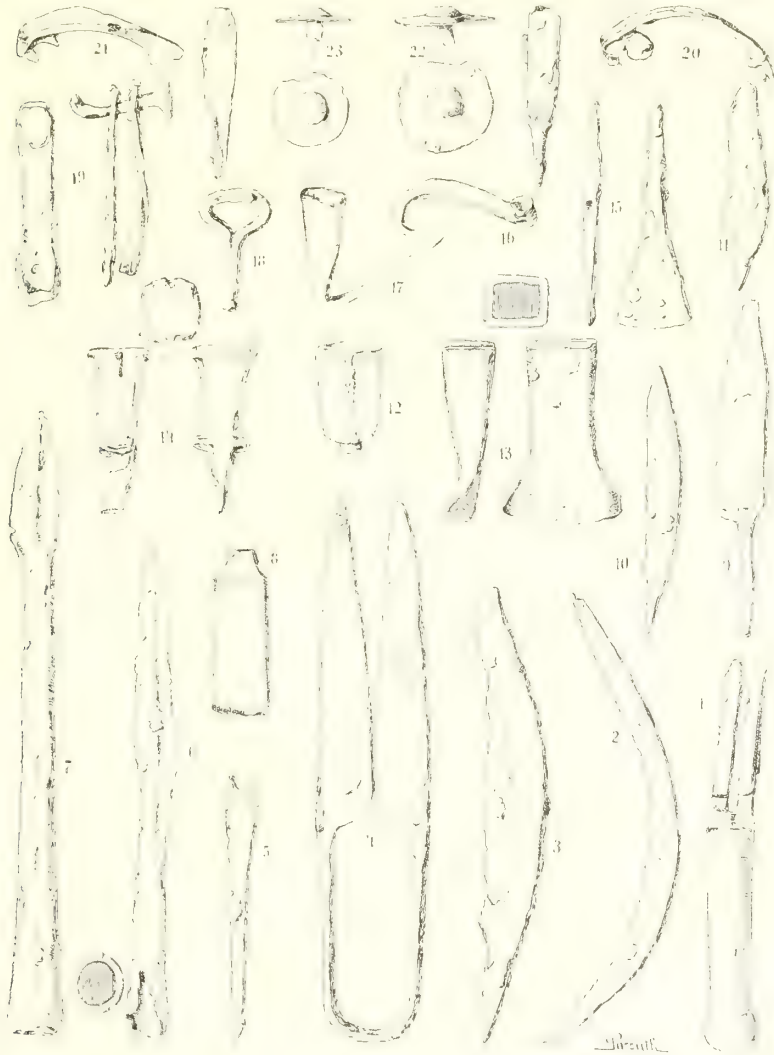
1 cm. szélesek és fél cm. vastagok, azontúl a pengéje a tövénél $2\frac{1}{2}$ cm. széles s így lefelé keskenyedik. Érdekes, hogy még most is ruganyos fogantyúja helyenkint rozsdátlan és sötétkék színű, bizonyára jó aczéلبől készültek; fogantyújának $3\frac{1}{2}$ cm. átméretű háta kettős bevájt vonallal ékített. — Egy 16 cm. hosszú és fél cm. széles, fél cm. vastag vaspántdarab, melynek szemes végében egy $3\frac{1}{2}$ cm. átméretű, 1 cm. vastagságú karikája van; súlya 75 gram. — Egy 12 cm. hosszú vashengerke, szűrőféle eszköz; a $3\frac{1}{2}$ cm. hosszú egyik végén 3 mm. vastagságú s ez úgy látszik nyélbe volt téve, míg a többi része a nyélnél 1 cm. vastag s lefelé hegyesedik; súlya 25 gram. — Egy 11 cm. hosszú, 1 cm. széles és 2 mm. vastag vaspánt töredék; súlya 36 gram; egy másik 12 cm. hosszú, a harmadik hasonló pedig $8\frac{1}{2}$ cm.-nyi. — Egy két darabból álló 22 cm. hosszú pánt, mely a közepén 17 mm. széles és hegyes végeik 2 cm.-nyire behajlították; valamely tartálynak pántja lehetett. Volt itt továbbá egy kis lapos, levélalakú vasnyilhegycsúcs, mely 8 cm. hosszú, ebből esik az 1 cm.-nyi nyélre $2\frac{1}{2}$ cm., a többi a tövénél 12 s a közepén 20 cm. széles pengére, mely azután éles hegyben végződik. E szerint az itteni volt lakók különféle alakú nyilhegyeket használtak, mert találtak lapos, hengeres, árszerű, szakállas és négyszögű kúpalakú is. — Ismét előkerült egy 850 gram nehéz tokos véső, fejsze alakú, zömök idomú, mely $12\frac{1}{2}$ cm. hosszú, négyzetű szája $4 \times 5\frac{1}{2}$ cm.-nyi és 8 cm. mély; dereka 3×5 cm.-nyi és félkörű éle 8 cm. széles; egyik oldala valamely erős munkában meghasadt s elvált az aljáig; — de egy más itt még elő nem fordult alakú, súlyos vaskalapács is így elromlott s ketté törvén, csupán egyik fele maradt meg; ez négyzetű alakú, 6 cm. hosszú, a kissé mélyített oldala a nyéllyuknál $5\frac{1}{2}$, egyik szélén $6\frac{1}{2}$ s a másikon 6 cm. széles és 3—4 cm. vastagságú; kerek lyuka $2\frac{1}{2}$ cm. átméretű volt; a használatól egyik megmaradt folka ellapult; súlya 550 gramm. S így az egész jóval nehezebb volt; de találtak itt egy szubtilisabb kalapács is, mely csupán 100 gramm nehéz, 11 cm. hosszú, felső lapja $1\frac{1}{2}$ s oldala 2 s a végein $\frac{1}{2}$ —1 cm. vastagságú; nyéllyuka a közepén $1\frac{1}{2}$ cm. hosszú és fél cm. széles. További kutatás folytán előkerült még egy $8\frac{1}{2}$ cm. hosszú hengeres tokvég; kúpos hegyes az egyik vége, a másik pedig 3 cm.-nyi szájjal ellátott; súlya 150 gramm. — Egy 19 cm. hosszú és $3\frac{1}{2}$ cm. széles, 2 mm. vastagságú vaspánt vagy ráftöredék, mely egyik oldalán 2 mm.-nyi párkánnyal ellátott, súlya 200 gramm. — Egy 10 cm. hosszú, 1 cm. széles és 2 mm. vastagságú szemes vaslemez, egyik vége gömbölyített és 2 mm.-nyi szemmel (lyukkal) ellátott; szélei vonalakkal voltak ékítve; súlya 50 gramm. — Egy 7 cm. hosszú 5×9 mm. vastagságú hengeres szög. Egy ép idomtalan agyag csuporka, mely durván készült tompa hengeralakú, $5\frac{1}{2}$ cm. magas, felső része 6 cm. átméretű és szélei befelé lévén hajlítva, így nyílt szája csupán $3\frac{1}{2}$ cm.-nyi; lapos feneke 6 cm.-nyi, színe sárgás, súlya 150 gramm. — Egy trachitból faragott felső őrlőkő, mely 30×33 cm. terjedelmű s 6 cm. vastag; közepén a szokásos vonal 22 cm. hosszú s az annak közepén levő maghinto lyuk kívül $5\frac{1}{2}$ s belül $2\frac{1}{2}$ cm. átméretű; a mozgásra való oldalbevágás 4 cm. hosszú és $1\frac{1}{2}$ cm. széles; a másik itt előfordult felső őrlőkő annyival érdekesebb, hogy ezen, mi addig egyiknél sem találtak, két maghinto lyuk van; e kő-

lap 35×38 cm. terjedelmű, négyzetű, 10 cm. vastagságú, oldalbevágásai 7 cm. hosszúak és 2 cm. szélesek; belül a szokásos vonal hiányzik, de a helyett a közepén 6 cm.-nyire egymástól van a kettős 5 cm. átméretű lyuk kivágva, mely e szerint itt a maga nemében unikumot képez.

A lakott hely környékén napfényre kerültek még következő tárgyak: egy 4—5 cm. magas és átmérőjű vágott karika, melynek kerete 2 cm. széles és 5 mm. vastag s külső lapja mélyített. — Egy $4\frac{1}{2}$ cm. átméretű egyszerű karika vasból, melynek hengeres kerete 6 mm. vastagságú. — Egy $1\frac{1}{2}$ cm. széles vaslemezből hajlított 5 cm. átméretű korongos karikának fele része. — Egy 3×5 cm. terjedelmű négyzetű vascsat, melynek a hosszabb oldali kerete 3 a két ellentétes 6 mm. vastagok. — Egy La Tène alakú vaskapocsnak (fibula) négyrétbe csavart 3 mm. vastagságú sodronytűjének göbe és $7\frac{1}{2}$ cm. hosszú kissé hajlított tüje. — Egy 17 cm. hosszú s közepén $2\frac{1}{2}$ cm. széles vassarlónak pengéje, melynek peczke $2\frac{1}{2}$ cm.-nyire kiáll. — Egy másik ilyen sarló, durva készítésű, 20 cm. hosszú és $2\frac{1}{2}$ cm. széles, fogantyúján a peczek $1\frac{1}{2}$ cm. magas és ettől 4 cm. távol van rajta egy fejes szög, melylyel a nyélhez volt erősítve. — Egy 6 cm. hosszú és $3-3\frac{1}{2}$ cm. széles gyaluvas-féle 3 mm. vastag lemez. — Egy 5 cm. hosszú, 1—2 cm. vastag s végfelé keskenyedő négyszögű vasék-féle darabka. — Egy La Tène idomú bronzkarperecz, mely egy cm.-nyi vastag hajlított tömör hengerből áll, mely belül sima, kívülről pedig fél cm.-nyi göbökkel ékített; e kiálló dudorok száma harmincz; a nyitott két végén pedig 12 mm.-nyire kitáguló nagyobb tompított göbök díszlenek, alul, felül körvonallal kerítve. — A perecz színe világoszöld s szívonja felülről krétaszzerűleg könnyen mállik, miért is azt szükségesnek láttam lakkal bekenni. Ily szíronyelmállást én egyébiránt itt már más lelt apróbb bronztárgyakon észleltem; minek oka talán a trachitkö elmállásában keresendő. De ennél nagyobb érdeket kelt azon úgynevezett barbár ezüstérem, mely szintén e tanyahelyen találtatott s mely a mellékelt rajz szerint 22 mm. átméretű és 4 mm. vastagságú, súlya pedig 12.75 gramm. A domború oldalán egy jobbra néző koszorús, szakállas, hosszú bajuszú és torzonborz hajú férfiarcz látható; míg a másik homorú oldalán egy lovas üget jobb felé, ülven nyergeletlen, de szépen alakított paripán, mely hosszú farkkal és sörénnyel díszlik. A lovag felett levő körirat, Gohl Ödön nézete szerint, Paeonia királyának nevére utal, kinek e tetradrachmáit itt utánozták s használták s e szerint ez érem is itt készülhetett mai hazánk területén, még pedig a Krisztus előtti negyedik évszázadban; a nevezett király 315—286 évben Krisztus előtt uralkodván. Kétségtelen, hogy ily barbár érmek nemcsak Beregmegye területén, hanem az ország számos vidékein, sőt hazánkkal határos országokban is előfordulván, ez arra mutat, hogy a kelták nagy kiterjedésű nemzetet képeztek s a legtávolabb vidékiekkel élénk kereskedésben állottak, a jólétnek magas fokán éltek és itt huzamosabb ideig, hosszú évek során tartózkodtak.

E tanyahelyen volt még egy marhalábszárconsont töredéke is, mely 19 cm. hosszú, bütyke 9 cm. vastagságú s szára 4 cm. Szerfelett könnyű, puha, szivacsos és sárgaszínű. Itt ezt csak azért említem meg, mert e kelta telepeken, mint már előbb egyizben felhoztam, csontféle maradék ritkán akad, holott

kétségtelen, hogy e tájon ők sokáig tartózkodtak s nem csupán vadászat és halászatból éltek, hanem földműveléssel is foglalkoztak, sőt lovakat is tartottak. Valószínű, hogy a konyhahulladékot a meredek hegység lejtőjéről a csapadékok lemossák s így az azóta elmúlt kétezer év alatt teljesen eltűntek. Bizonyára azon időközökben is, midőn e tájon a kelták elköltözése után a vidék ismét

V. TÁBLA.

hosszú ideig lakatlanná vált, a csendes vadonságban és rengeteg erdőségben a dúvadak is elszaporodtak és itt nyugott tenyésző menhelyet találván, a meredek hegyoldalokról a konyhahulladékokat és különféle csontokat felemésztették s így nyomuk is egészen elenyészett; a tűzhelyek körül, tehát mélyebb tanyaüregekben azonban az edények cserepei s erősebb idomú ép czuprok, az itt hagyott egyéb ércből és kőből való házi és műszerekkel együtt a rájok

zúdult földréteg alatt megmaradván, azok így most kutatás folytán érintetlen állapotban napvilágra kerülnek. Az így előkerült agyagedényekre vonatkozólag meg kell jegyeznem, hogy e népnél itt a keramikai iparüzlet nem épen virágzott, már annál inkább lehet csodálkozni, mert az előttek hazánk mostani területén élt bronz- s főleg hallstattkori népeknél a keramikai mesterség már sokkal nagyobb fokon állott. Világos példa e tekintetben a hajdumegyei Egyek község területén napfényre került tömérdek edény, melyeket a zsugorított helyzetben eltemetett tetemek környezetében találtam,* lévén azok hét—nyolcz különféle szebbnél-szebb s díszes, bütykös, füles és ovális alakú tálakkal, korsókkal, csészékkel s kisebb-nagyobb bögrékkel körülrakva. De ugyanottani lakóhelyeikről kiásott ily házi edényeik is előhaladt izlésről tanuskodnak, holott az itteni (beregmegyei) kelta nép edényei nagyobbára egyszerűek, sőt mondhatni kezdetleges, durva művűek, kivéve a grafittal erősen vegyített agyagból készült kisebb-nagyobb öblönyeiket s egyéb edényeiket, melyek úgy látszik, az érczből való bográcsokat is teljesen pótolták s igen vastag, 3—4 cm.-nyi peremmel lévén ellátva, ezalatt vaslemezpánt vonult körül, melyre a kallantúy illesztett. E grafitos edények többnyire függélyes sűrű vonalakkal és a nyak táján apró levélfüzér-fele díszítésekkel ékítvék. De mint gyanítom, ezek nem itt készültek, hanem távolabb vidékekről idehozattak; a grafit minden bizonynyal messze vidékről került ide. S különös még, hogy itt sem bronz, sem vaslemezből készült bográcsra, vagy más ily edényre, tartályra nem akadtam, holott egy szép csüngő bográcslánc egészen s több töredékesen fordult elő. (Arch. Ért. XXI. k. 201. l.)

Néhány méternyi távolságban az előbbitől egy másik ősrégi tanyahely nyomaira akadtunk, 65 cm.-nyi mélységben vöröses égetett rögök s alattuk hamús réteg tűnván fel. Itt is, mint rendszeren a többieknel, különféle színű és vastagságú agyag- és grafitos edények cserepei heverték. Egy grafitos agyagból gyúrt öblöny nyakán volt 2 cm. vastag pereme alatt egy 1 cm. széles vaspántlemez beillesztve; míg egy másik ily edény eredetileg hatalmas mű lehetett, mert falának vastagsága 1½ cm. volt s függélyes, sűrű vonalakkal díszítettett; míg a nyaka alatti perem majd 3 cm. vastagságú s lapos síma fenekének átmérete 29 cm. volt. Feltűnt az is, hogy a hamvas tűzhely körül egy 4 cm.-nyi fejr gömbölyű kvarzgörely és egy másik 5 cm.-nyi tūdöszinű, pirosas kövecs hevert, melyeket a hegy déli alján egykor folyt víz medréből hozhatták fel s valószínűen gyermekek játékszerül használtak. Insitu feküdt itt egy bokor kézi őrlőkő is az itteni trachit kőzetből való; ennek alsó köve 27×38 cm. terjedelmű, míg a felső mozgatásra való lap 24×33 cm.-nyi és 8 cm. vastag; belső síma lapján a szokásos vízszintes vonal 16 cm. hosszú s közepén a maghintő függélyes lyuk 3 cm. átméretű. A földréteget itt tovább óvatosan feltárván, előkerültek szőszerint következő tárgyak: egy bronzból való La Ténekori izlésű vékony karperecz, melynek hengeres kerete 5 mm. vastag, belső lapja síma, külseje pedig domború s borsó nagyságú sűrű dudorokkal ékített. Itt is az ércz a zöld rozsdától annyira át volt hatva, hogy fe-

* Lásd Arch. Ért. XXIII. köt. 365—314. l. és a Vasárnapi Ujság 1905 évi 48. sz.

lüllete krétaszzerűleg porladozott, miért is azt később szintén damarlakkal bekentem. — Egy bronzlemezből való 6 cm. magas és 4 cm. széles csészeféle műnek töredéke, aljának mintegy 2 cm.-nyi behajlított maradéka négy darabbá tört; színe belül világoszöld, kívül hamvas, érdes. — Egy ácskapocs vasból, melynek egyenes pántja 11 cm. hosszú és 1 cm. széles s 2 mm. vastag; két végén 5 cm. hosszú hegyei derékszögben kinyúlnak. — Egy 13 cm. hosszú, közepén $1\frac{1}{2}$ cm. széles félívű pánt, hegyes kinyuló fél cm.-nyi végekkel; — egy más ily vaspánt $13\frac{1}{2}$ cm. hosszú és 1 cm. széles; ismét egy 16 cm. hosszú, 1 cm. széles; egy töredékes 13 cm. hosszú; egy 5 cm. hosszú, 2 cm. vastag vashengertöredék. — Egy 5 cm. átméretű, 1—2 cm. széles vaslemezből készült vágott karika; — egy vaslemezből készült horgos kapocs, mely hegyes levélalakú és 8 cm. hosszú; a lemezes pánt a vállán $2\frac{1}{2}$ cm. széles s így lefelé 2 mm.-ig keskenyül, hol a végén horogszerűleg 2 cm.-nyire kihajlik s egy cm.-nyi gömböt visel; felső részét pedig 2 cm.-nyi nyak és a felett két kinyuló ág képezi, melynél fogva az felfüggesztésre alkalmassá vált; ezen csüngött egy 12 darabból álló ∞ alakú sodronyos láncz, melynek említett tagjai 4 cm. hosszúak és $1\frac{1}{2}$ cm. terjedelműek; a szemek némelyike törött, csonka s néhol egymásra rozsdásodva lévén, a láncznak hossza így is 45 cm. Találtatott itt továbbá: egy $11\frac{1}{2}$ cm. hosszú tokos véső vasból; hossz négyzetű tokja fent 2×3 cm. terjedelmű és $4\frac{1}{2}$ cm. magas, innen lefelé laposodik s így pengéje alul 5 cm. széles s éle homorúan behajlított; famunkálathoz számszámul szolgálhatott, különben ily műszerszámok itt nem gyéren fordulnak elő. — Érdekesnek találtam egy az ásó alól felkerült halaványkék színű, $1\frac{2}{3}$ cm. átméretű és 7 mm. vastagságú, domború hátú üvegkarikának felét, melyen fehér színű szemek vannak: és egy ugyanoly kék színű s fehér hullámvonalakkal díszített 2 cm. magas és $2\frac{1}{2}$ cm. átméretű s egyik felén fél cm. vastag peremmel ellátott üveghengerkét, mely alakra nézve ásványvizes palackaink nyakához hasonlít. (Azt hiszem azonban, hogy e régi telepések ha ittak is vidékünkbeli savanyúvíz forrásainkból, e célra még nem üvegczilindert használtak.) — Volt itt továbbá egy szintén La Tène izlésű úgynevezett hólyagos karperecznek egyik csonkatetejű gömbje, mely kerületes alakú, 6—8 cm. átméretű, behajlított párkánya 8 mm. széles s azon van egy $2\frac{1}{2}$ cm. hosszú és $1\frac{1}{2}$ cm. magas dudora; színe zöldes. — Találtunk továbbá egy táblás alakú bronzláncznak* két darabját; az egyik $7\frac{1}{2}$ cm. hosszú, négyzetű táblája 2×3 cm. terjedelmű és 7 mm. vastagságú, egyik végén van átlukasztott gömbös feje, mely $1\frac{1}{2}$ —2 cm. vastag, nyaka $1\frac{1}{2}$ cm.-nyi; a tábla másik végétől egy 2 cm. hosszú és $1\frac{1}{2}$ cm. vastag hengerke nyúlik ki. A tábla külső kissé domború lapját a szélein vonal környezi, míg a közepét keresztbe fektetett éles vonal metszi át, minélfogva az mostani levélborítékainkhoz hasonlít; a kereszt közepét négy szirmú virág díszíti. — A másik ehhez hasonló láncztag ugyanolyan, csak hogy a középső keresztvonal nincs rajta s azon csupán négyszirmú viráglenyomat látszik. Színe zöld, szíronyos. — Volt itt még egy 6 mm. vastagságú hengeres vaskarika, 4 cm.-nyi átmérettel és egy $3\frac{1}{2}$ cm.

* Lásd Arch. Ért. XXI. k. 207. 1. hasonlót.

magas s közepén 4 cm. vastag tompított végű agyaggömb 12 mm.-nyi lyukkal. Orsósúly lehet.

Közelebb ismét a Gallishegy nyugoti lejtőjén eszközölvén ásatást, ott a feltárt kelta-telepen cserepeken kívül következő tárgyakat gyűjtöttem: egy 25 cm. hosszú, szárnyas köpüvel ellátott vaskapát vagy ásót. Mennyiben ily földművelésre való eszköz a mai kapáknál jóval hosszabb és keskenyebb, én azt inkább ásonak, mint kapának tartom, annál inkább, mert előfordulnak szárnyas, szélesebb, lapátos eszközök, melyek kétségtelenül kizárólag ásóul használtattak. Hogy itt a földművelést tüzetesen gyakorolták e régi telepések, arra a nagy számmal és az egész területen napfényre kerülő ily kisebb és nagyobb gazdasági eszközök engednek következtetést. Az itt most kiásott ily szerszám szokatlan nagy, 25 cm.-nyi; nyílt tokja 11 cm. hosszú, 3 cm. széles és $1\frac{2}{3}$ cm. mély; pengéje a tövénél 6 cm. széles, homorú s vége felé keskeny, vastagsága 1 cm., súlya 650 gramm. Volt e mellett egy vaslándzsacsúcs, mely $11\frac{1}{2}$ cm. hosszú, hengeres tokja 6 cm. hosszú, kinyúló karimával ellátott szája 2 cm. átméretű és 5 cm. mélységű; pengéje idomtalan, $5\frac{1}{2}$ cm. hosszúságú, a közepén, hol háromszögűre alakul, 2 cm. széles és $1\frac{1}{2}$ cm. vastag s így élig hegyesedik. Hasonlít az úgyneveztem tokvéghez, de lándsáidoma lévén, így határozottan ily fegyverül szolgált; súlya 200 gramm. — Egy tört vaskés; az egyélű pengének töredéke 17 cm. a hossza s tört részén $3\frac{1}{2}$ cm. a szélessége, honnan a vége felé keskenyedik; súlya 145 gramm. — Egy más csonka vaskés, mely $12\frac{1}{2}$ cm. hosszú, lapos nyele $1\frac{1}{2}$ cm.-nyi, a penge a tövénél $2\frac{1}{2}$ cm. széles s innen jatagánszerűleg kissé kihajlottan keskenyedik a vége felé; súlya 70 gramm. — Egy vassarlónak töredéke, mely 18 cm. hosszú, félkövű, $2\frac{1}{2}$ cm. széles, 2 cm.-nyi lapos fogantyúján kiáll egy $1\frac{1}{2}$ cm.-nyi vasszög, súlylyal a fanyélhez volt erősítve, peczke pedig 2 cm. — Egy 19 cm. hosszú, 2 cm. széles egyélű késpengének két töredéke; nyulványos lapos nyele 4 cm. hosszú és $1\frac{1}{2}$ cm. széles; a penge ívszerűleg hajlított. — Egy csonka 14 cm. hosszú, 8 mm. széles egyenes vastör vagy pengéféle szűrő eszköz. A köszörülésre szolgált egy homokkőből idomított fenőkő, mely 18 cm. hosszú, 4 cm. széles, $2\frac{1}{2}$ cm. vastag s a használattól elkoptott, súlya 450 gramm; egy másik ily lapos fenőkő 800 gramm nehéz, 20 cm. hosszú, kerekített végeinél 5—7 cm. széles és $2\frac{1}{2}$ cm. vastag; ezen is látszanak a használat nyomai. — Egy agyagból való lapos, 5 cm. átmérőjű és 8 mm. vastagságú korong, közepén 13 mm.-nyi lyukkal. — Egy felső örlőkő trachitból, mely négyzetű, 27×28 cm. terjedelmű, 4 cm. vastagságú, felső lapja kissé domború, belsője síma, azon vonul át egy 1 cm. széles egyenes vonal, melynek közepén van a szokásos maghinto lyuk, mely kívülről 5 s belül 3 cm.-nyi, oldalain a belvágás 3 cm. hosszúságú. — Egy másik felső örlőkő 36×37 cm. terjedelmű, 5 cm. vastagságú, lapos, a használattól jól elkoptatva; közepén a lyuk kívülről 7 és belül $2\frac{1}{2}$ cm.-nyi. — Egy harmadik ily örlőkő 35×37 cm.-nyi, 5 cm. vastag, oldalain a mozgatásra szánt bevágások 4—5 cm.-nyiek és mi szokatlan, ennek belső síma lapjain a hosszú vonal nem egyes, hanem keresztalakú kettős, melynek közepén van a kívül 4 és belül $2\frac{1}{2}$ cm. átméretű maghinto lyuka.

Nagy súlyt fektethettek az akkori itteni férfiak arra, hogy vágó és szűrő fegyvereik és szerszámaik a kellő élességgel legyenek ellátva, mert tanyáikon a fenékövek bőven találtak. Most is vetett ki az ásó egyet, mely ép állapotjában súlyos és tetemes lehetett; lévén most csonkán 800 gramm nehéz, 12 cm. hosszú, 7 cm. széles és 6 cm. vastag finom, sárgás homokkőből, mely mindkét oldalán a használattól jól elkoptatott.

A lakóhely környékén napfényre került még egy kis, vékony alig egy milliméter vastagságú lemezből készült levélalakú bőrvágó kés, mely nyelestül csak 12 cm. hosszú; lehajló apró nyele 2 cm. hosszú és 1 cm. széles, míg a tövénél kikerekített pengéje itt $3\frac{1}{2}$, a közepén 3 s a hegyesedő végén egy mm.-nyi széles; különben jó aczélból készülhetett, mert a rozsdá nem igen hatotta át. E mellett feküdt egy súlyos (575 grammnyi) és 31 cm. hosszúságú vaslándzsacsúcs, mely sajátságos idomú; hengeres tokos nyele egyenes, 18 cm. hosszú és $2\frac{1}{2}$ cm. átméretű s mintha a 13 cm. hosszú s négyszögű, a tövénél kitáguló pengébe be lenne dugva; ez a tövénél 3×4 cm. terjedelmű s így vége felé keskenyedik akkép, hogy a szélesebb lapja a közepén 3 s a végén 1 cm. széles, a keskenyebb oldala pedig a közepén 1 s a végén fél cm.-nyi. Igen durva készítmény, mert a tompa penge a tövénél olyan, mintha csak a nyeléhez idomtalanul ráhajlítva lenne. Hasonló alakú lándzsacsúcsot bírok gyűjteményemben Nyitramegyéből Szakolczáról, hol azt egy halomból ásták ki, de ennek készítése sokkal finomabb, összeillőbb.

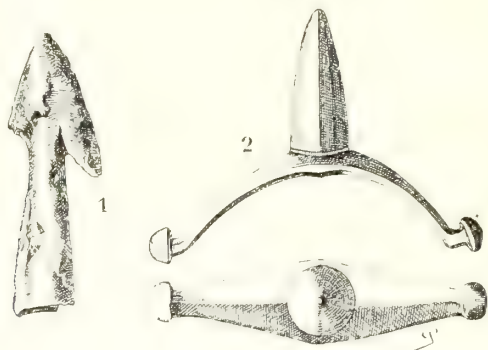
De úgy látszik, hogy a kelták nyomai még a Lovácskával kelet felől összefüggésben levő Vöröshegyre is kiterjednek; mert koronkint ott is feltűntek egyes ily emlékek; így egy 34×50 cm. terjedelmű alsó őrlőkő, minők trachitkőből faragva amott bőven előfordulnak; egy 24 cm. hosszú és 1—7 cm. széles s 3 cm. vastagságú fenékö és egy 500 gram súlyú, 7 cm. átméretű lapított gömbű parittyakő. Egy vízmosásos árokban találtam itt egy 21×38 cm. átméretű és 5 cm. vastagságú alsó őrlőkövet; számos különféle cserepeket, edények vastag fűleit, simított homokkődarabokat, különösen egy félkorongalakú, 8 cm. magas és 6 cm. átméretű barnaszínű kemény palakövet, melyet csiszolásra használhattak s mely 975 gramm nehéz. — Egy vas tokosvésőt, mely 11 cm. hosszú, tokja $2\frac{1}{2}$ — $3\frac{1}{2}$ cm.-nyi és $6\frac{1}{2}$ cm. mélységű; éle 8 cm. széles és félkörű, súlya 300 gramm. — Egy késpenge alakú vaslemez, mely ívezett, 19 cm. hosszú, közepén $1\frac{1}{2}$ cm. széles és 2 mm. vastag, végei felé keskenyedik; vékony nyele $2\frac{3}{4}$ cm. hosszú. Más helyen előfordultak különféle cserepek, ezek közt egy 13—14 cm. széles és $4\frac{1}{2}$ cm. magas csészealj-féle tálacska, melynek behorpasztott feneke $8\frac{1}{2}$ cm. átméretű és karimája 5 cm. széles s 1 cm. vastag; színe vereses. Egy feketeszínű fővénnyel sűrűn vegyített agyagból készült csonka bögre, lapos feneke 7 cm. átméretű, nyaka 5 cm. magas s azon van egy 3 cm.-nyire kiálló bütyök. Egy vaskés, mely 26 cm. hosszú, 1— $1\frac{1}{2}$ cm. széles s fél cm. vastag, laposos nyílnyelványa a végén 3 cm. átméretű szemmel van ellátva, a nyélnél a jatangányszerűleg kihajló penge 4 cm. széles s végeig keskenyedik; súlya 150 gramm; e mellett feküdt egy 2 cm. göbbel ellátott 3 cm. hosszú vaslemez töredék, egy 4 cm. átméretű vaskorong és 1 vaskarikának 6 cm. hosszú és $\frac{1}{2}$ —1 cm. vastagságú henger töredéke.

A fönnebbi leírásokból kitünik immár az, hogy az a nép, mely e tájon, különösen a Lovácska- és Gallishegyen s közvetlen környékén lakott, elhagyott telepein nemcsak a súlyos s így elköltözésre alkalmatlan tömördek őrlőköveit, hanem az akkor, a vaskor elején bizonyára még értékes ily érczű szerzőségeit, fegyvereit s keramikai műveit, sőt bronz- s ezüstműveit, ékszereit is itt hagyta és mint gyaníthatni, sebbel-lobbal eltávozott, holott megelőzőleg itt huzamosb ideig tartózkodott. Azt tartjuk, hogy a vas a Krisztus előtti VI-ik században kezdé kiszorítani a bronzot s az így beállott vaskort a régészek két részre osztják: első vagy régibb és második vagy újabb vaskorra. A régibb vaskort a hallstatti s az újabb kort a La Tène izlés jellemzi, állítólag amazt az illirség, ezt pedig a keltaság a Krisztus előtti negyedik században honosította volna meg. Ez állításokat itt most bővebben fejtegetni helytelen lenne; az itt lelt tárgyak, különösen szárnyas és tokos vasvésők, a tekercses fibula s keramikai művek stb. vegyesen a hallstatti és La Tènei korra mutatnak, de e felett s arról vitatkozni, hogy illir vagy kelta nép használta-e, azt hiszem nehéz s megoldhatatlan feladatot képezne; itt tehát csak arra szorítkozom, hogy e népség, mely e tájon a vad, hal és egyéb gazdasági s élelmezési szükségleteknek bőségében volt s bizonyára itt könnyű és boldog életet élt, oly hirtelen, nem minden kényszerítő ok nélkül hagyta el kedves őstelepét s alig tévedek, ha állítom, hogy egy oly idegen nép, mely északról a beszkiégi hegységen át a Latorcza mentében vonult be a mostani hazánk területére, szorította azt ki az itteni telepekről; sőt talán ismét nem tévedek, ha állítom, hogy a két nép a Háthege körül mérkőzött meg s az őt itt ért katasztrófa következtében a munkácsvidéki telepések is elmenekültek innen oly gyorsan, hogy sok becses s használható készleteiket is itt hagyták.

A Háthege Bereg megyében mértföldekre nyúló erdőség, mely jóformán Munkácstól, északról dél felé egész a Borsova folyóig nyúlik s a bereg megyei síkságot a hegyektől elválasztja; annak közepe táján, Munkácstól mintegy 20—25 kilométernyire fekszik Ardónháza nevű népes ruthén község, mely falu felett egy oromszerű kiemelkedésen, fensíkon maiglan áll egy magas földtöltéssel körülvett ősrégi erődítés, ruthénül horod, melynek neve Boguszláv («Istennek dicsőség»); én e földvárat többször nagy érdeklődéssel szemléltem meg s nem csekély meghatottsággal jártam be csendes s terebélyes lombfaktól beárnyékolt komor tereit, sőt kétszer némi próbaátást is tétettem rajta, midőn őskori cserepekre akadtam; de az itteni erdőkerülőtől vas- és bronztárgyakat is kaptam, melyeket ő e tájon véletlenül talált; így vas- és bronzlándzsát is szereztem; de innen eredt az a 24 cm. hosszú és 1—2 cm. széles és négy cm.-nyi szívalakú keresztvassal ellátott tör is, melyet szkithiai származásának mondanak s mely rajzban is többször közöltetett s minők Relnecke Pál s más régészek állítása szerint, Szibériában és az Orosz birodalom és északi részein előfordultak s hazánkban csupán néhány példányban találtattak. Kutatásaim folytán a földvár tájáról került gyűjteményembe egy súlyos egyélű vaskés, melynek hossza 36 cm.; ebből esik a 2¹/₂ cm. széles és lapos nyélnyúlványra 4 cm., a többi a tövénél 4¹/₂ széles s vége felé keskenyedő pengése. Egy 6 cm. átméretű hengerestagú vaskarika és egy barnás palaköböl alakított 7 cm. át-

méretű gömb, bunkó, melynek fúrt lyuka nem egyenlő, $1\frac{1}{2}$ — $1\frac{1}{4}$ cm.-nyi. — Azonban nemcsak Ardákházán, hanem a szomszédos Sztánfalva nevű ruthén helység határában is fordultak elő ősrégi bronz- és vastárgyak ; így egy hosszú, kétélű vaskard, bronzlánsda, egy 19 cm. hosszú vaslánsdacsúcs, melyet a rozsdá nagyon megviselt és egy $5\frac{1}{2}$ cm. hosszú kétágú súlyos vasnyilhegy, melynek $3\frac{1}{2}$ cm. hosszú köpűje alól 1 cm. átméretű ; itt a Kameni horb nevű hegy-lejtőn öt csészés markolatú bronzkard is egy csomóban és a Sztánfalva helység közelében fekvő Kislucska ruthén falu határából egy 83 cm. hosszú és $5\frac{1}{2}$ cm. széles, egyenes kétélű vaskard, tört nyélnyulvánnyal, mely $5\frac{1}{2}$ cm. hosszú és $\frac{1}{2}$ — $1\frac{2}{3}$ cm. széles, lemezszerű, sőt helyenkint ezüst barbárfény is, minőről az Arch. Ért. XXI. köt. 219. lapján tevék rajzban említést. Természetes, hogy ily nyomok birtokában mindig nagy érdeklődéssel jártam-keltem alkalmilag e vidéken s vágytam alaposabb tájékozódásra ; a koronként felásatott egyes hal-mok vajmi kevés sikert eredményezvén. S épen azért nem csekély örömemre szolgált, midőn az ardánháza-i lelkész nemrég értesített, hogy az említett őskori földvár alatti lejtőn szántással és kaszálással foglalkozó gazdák fegyverrel eltemetett csontvázra akadtak. Nem is késtem azonnal odautazni s a derék lelkésszel s néhány felfogadott napszámossal a helyszínére kimenni és ásó s kapával kutatni. Megjegyzem, hogy az igen nagy terjedelmű földvár, mely kerülékes alakú s észak, nyugot és keletről széles sánczokkal és földtöltéssel van körülvéve, délnyugot felől pedig magas, meredek sziklák védik s észak és kelet felől bejárata látszik, a magas lejtőn fekvő falu felett nyulik el, míg a falut nyugot és dél felől tarkás szántóföldek környezik ; e lejtőn a vártól mintegy 3—4 kilométernyire fekvő és hullámos domborulatot képező Ternik (tövises) és Rokutai nevű dülőkbeli szántóföldeken tűntek fel a tetemek, melyek már alig 50—60 cm.-nyire voltak mélyen a földben, bizonyára az esővíz le-lemosván róluk a földréteget. Egy nagy $1\frac{1}{2}$ méter hosszú és 1 méter vastagságú kődúc is volt itt egy helyen felállítva, melyet jó reménység fejében nagy ügygyel-bajjal elhengerítettem s alatta szintén ásattam, de semmi nyomra sem akad-tam s így meg kellett elégednünk azzal, hogy a Terniken és Rokutai dülőkön Lakatos Iván és Pekár Vabril gazdák földrészeleit átkutassuk, hol két sírra akadtunk. A két tetem a pusztai földön É—D. irányban volt kinyújtóztatott helyzetben eltemetve s oly elkorhadt állapotban találtuk, hogy fejről csontjaik a legkisebb érintésre szétporlottak ; egynél egy vöröses szubtilis agyagbögre is állott, mely szintén elmorzsolódott. A vitézek mellett a kétélű széles egyenes kardok három rétből voltak összehajtván. Az egyik penge 86 cm. hosszú s $4\frac{1}{2}$ —4 cm. széles s egyenes vékony nyelének nyújtványa $14\frac{1}{2}$ cm.-nyi ; a másik kard úgy látszik jobb aczélből volt, mert a rozsdá nem hatotta át annyira s ez 90 cm. hosszú ; $\frac{3}{4}$ —2 cm. széles és $\frac{1}{2}$ cm. átméretű apró lapos gömbbel ellátott fogantyúja 19 cm. hosszú, míg a penge a nyélnél 5 és röviden kihegye-sített végén 4 cm. széles. A kardon kívül volt az egyik tetemnél egy 29 cm. hosszú vaslánsda, melynek szubtilis hengeres köpűje 2 cm. átméretű és 14 cm. hosszú, a penge kétélű, levélalakú, a közepén $3\frac{1}{2}$ cm. széles s bordás ; súlya 200 gr. Egy egyélű, 17 cm. hosszú késpenge, $6\frac{1}{2}$ cm. hosszú, $\frac{1}{2}$ —1 cm. széles markolattal. Egy lemezszerű késpengetőredék, 7 cm. hosszú és 2 cm. széles ;

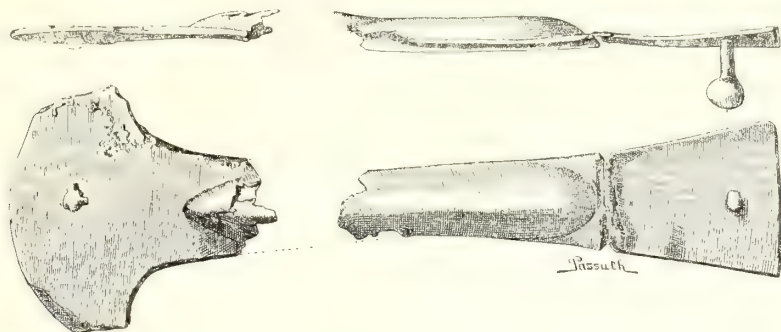
egy 10 cm. hosszú és $3\frac{1}{2}$ cm. széles vékony vaslemez, kés vagy törféle alakú töredék, hátán $\frac{1}{2}$ cm.-nyi behajlással. A képekre nézve megjegyzem, hogy azok a kelta-féle rövidszárú nyéllal ellátott jellegzetes késekhez nem hasonlítanak. — Előkerült továbbá egy vashorog-féle töredék, mely 8 cm. hosszú, végén levő kampója 3 cm. hosszú és $1-1\frac{1}{2}$ cm. széles s $\frac{1}{2}$ cm. vastag. Egy nyeregalakú 7 cm. hosszú s 8—13 cm. széles vasfibula, $7\frac{1}{2}$ cm.-nyi visszahajlított sodronytüvel, a rozsdától töredezett. Egy vaslemezből készült paizsdudor, mely töltésalakú, 3 cm. széles kiálló karimával, 10 cm. magas és alsó átmérője 11 cm.; hegyes ormárol kiáll egy 7 cm. hosszú és $1\frac{1}{2}$ cm. vastag hengeres peczek, mely dőfésre szolgálhatott. Egy kis tuskés vassarkantyú, melynek 6 cm. átméretű a körívű szára s végein apró gömbök vannak a felcsatoló szíj befogadására; a szár közepéről kinyúlik a 3 cm. hosszú hegyes túske. Egy $7\frac{1}{2}$ cm. hosszú sallangszerű lemez, melynek félkörű alja $6\frac{1}{2}$ cm. átméretű, 3 cm. széles nyakán egy kivert félhenger domborodik ki, mely $2\frac{1}{2}$ cm.-nyi s a lemezen szögfej van, melylyel valami tárgyhoz volt erősítve. Ilyen lemezke a másik tetemnél is találtatott. — Egy 26 cm. hosszú és 2 cm. széles, tehát feltűnően keskeny kétélű lándzsacsúcs, melynek $2\frac{1}{2}$ cm.-nyi átméretű tokja 11 cm. hosszú s pengéje bordával ellátott. Egy $4\frac{1}{2}$ cm. hosszú, a közepén, tövénél 1 cm. széles szárnyas nyilcsúcs. Valamivel tovább a földben találtunk egy más hasonló

VI. ÁBRA.

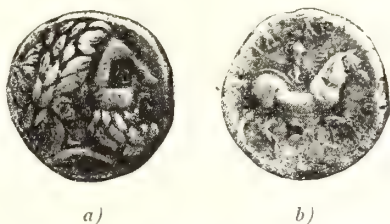
lándzsacsúcsot. A második tetemnek csontváza szintén elporlott volt s csupán málló fejérsége mutatta fekvő helyzetét; e mellett a kardon kívül feküdt egy $25\frac{1}{2}$ cm. hosszú vékony vaslándzsacsúcs, melynek köpüje $1\frac{1}{2}-2$ cm. átméretű és $6\frac{1}{2}$ cm. hosszú, pengéje tövénél 4 cm. széles s vége felé keskenyedik. Egy másik lándzsacsúcs 21 cm. hosszú, tokja 2 cm. átméretű és 10 cm. hosszú. A sallang-féle 12 cm. hosszú lemez; egy $4\frac{1}{2}$ cm. terjedelmű félkörű csat, $4\frac{1}{2}$ cm.-nyi peczekkel. Egy apró, kis vassarkantyú, melynek ives szára $6\frac{1}{2}$ cm. átméretű, a közepén $1\frac{1}{2}$ cm. széles, végén gömbös s kúpalakú hengeres, hegyes tuskéje 3 cm. hosszú. Nehány töredezett alakatlan lemez is hevert még itt. Egy ily kis sarkantyú más helyen is akadt még itt, de ennek ágát a rozsdá teljesen elpusztította. Mindenesetre feltűnő, hogy a most leírt, a tetemekenél lelt tárgyak oly alakúak, minők a lovácskai és gallsishegyi kelta-telepeken

elő nem fordultak ; sem a kések, sem a paizsdudorok, sem a kis sarkantyúk s így más e korbeli beözönlött népnek vagyok hajlandó azokat tulajdonítani. — Figyelemre méltó körülmény továbbá az is, hogy Beregmegyének északi részén, a Latorcza folyó mentében Szolyva és Hársfalva közti széles völgyben vasútépítés alkalmával 1885-ben a vasuti munkások oly leletre akadtak, melynél az itt most napfényre került vaspaiszdudor, de itteniekhez teljesen hasonló kétélű egyenes kard, négy hosszú keskeny vaslándsacsúcs, kés s egyéb apró lemeztöredék hevert vékony szubtilis agyagedény-töredékkel, s melyek birto-

VII. ÁBRA.

komba kerülvén, az Arch. Ért. VI. kötete, 151. lapján leírtam s most összehasonlítván az ardánházi sírlelettel, lehetetlen volt az azzal való összefüggést észre nem vennem. Feltehető ennél fogva, hogy ez ismeretlen jövevény népség északról a Beszkid-hegységen át nyomult be e tájon ; de itt mi sors érte, az ép oly bizonytalan, mint az, hogy azok a népek, melyeknek emlékei itt és Munkácsnál feltűntek s én megőrizvén leírtam, a szláv, germán vagy latin fajhoz tartoztak-e? Nem kétlem egyébként, hogy tüzetes és kitartó további kutatás e tekintetben is sikeresebb és biztosabb eredményre vezetne, melyhez ha Isten erőt ad, közelebb még hozzálátandok. *Lehóczky Tivadar.*

VIII. ÁBRA.

LEVELEZÉS.

I. GUBITZA KÁLMÁN: A ZOMBORI (SÁPONYA-PUSZTAI) BRONZ-LELETRŐL ÉS A KLADOVÓI KINCSRŐL. *Dr. Bikár Nenád*, zombori ügyvéd Sáponya-pusztán levő szállásán az 1887. év őszén, szőlőmunkálatok közben, bronzkori régiségeket találtak. A nevezett birtokos a leletek egy részét a «Bács-Bodrog vármegyei történelmi társulat» múzeumának ajándékozta. Az oda ajándékozott csoportban volt 7 db. bronztárgy, 2 agyagedény, 1 karcsont és 1 emberi koponyának 6 darabból álló töredéke.*

1899-ben *dr. Bikár*, a lelet kiegészítő tárgyait, u. m. 4 db. bronztűt, 3 db. bronzkarpereczet és egy kisebb urnát, szintén átengedte. Az ekkép teljessé vált bronzlelet a «Bács-Bodrog vm. tört. társulat» gyűjteményében, — az e korból származó emlékek sorában — olyan előkelő helyet foglal el, hogy érdemes annak pontos leirással kísért rajzát e helyen is bemutatni.**

A fegyverek közül legjellemzőbb a két *csákány* (1—2. ábra). Mind a kettő késői bronzkori forma. Foka dúdoros korong; nyéllyuka alul-felül párkányos; középrészén oldalt kiemelkedő szöglettel bír. Az elsőnek a hossza 18·4 cm.; élének szélessége 3·4 cm.; a korong átmérője 4·8 cm. A másiknak a hossza 17·5 cm.; éle 3 cm.; korongja 4·8 cm. Mind a kettő sima bronzöntvény.

A *kard* (3. ábra), nádlevél alakú. Teljes hossza 43·5 cm.; ebből a 6 akla-szeggel átütött markolat-szalagra 5 cm. jut. A penge közepén széles borda húzódik végig.

Az ékszertárgyak között 3 ép és egy törött *karpereczet* találunk. Az első (4. ábra) sodrott bronzhuzalból való. Végeit 2—2 csigavonalra csavart, szemüveges fibulára emlékeztető tag díszíti. Átmérője 6 cm.

A második (5. ábra) tömör bronzöntvény. Nyitott végei hegyesek. Négy-lapú testének külső oldalait haránt vonalak díszítik. Átmérője 6·1 cm.

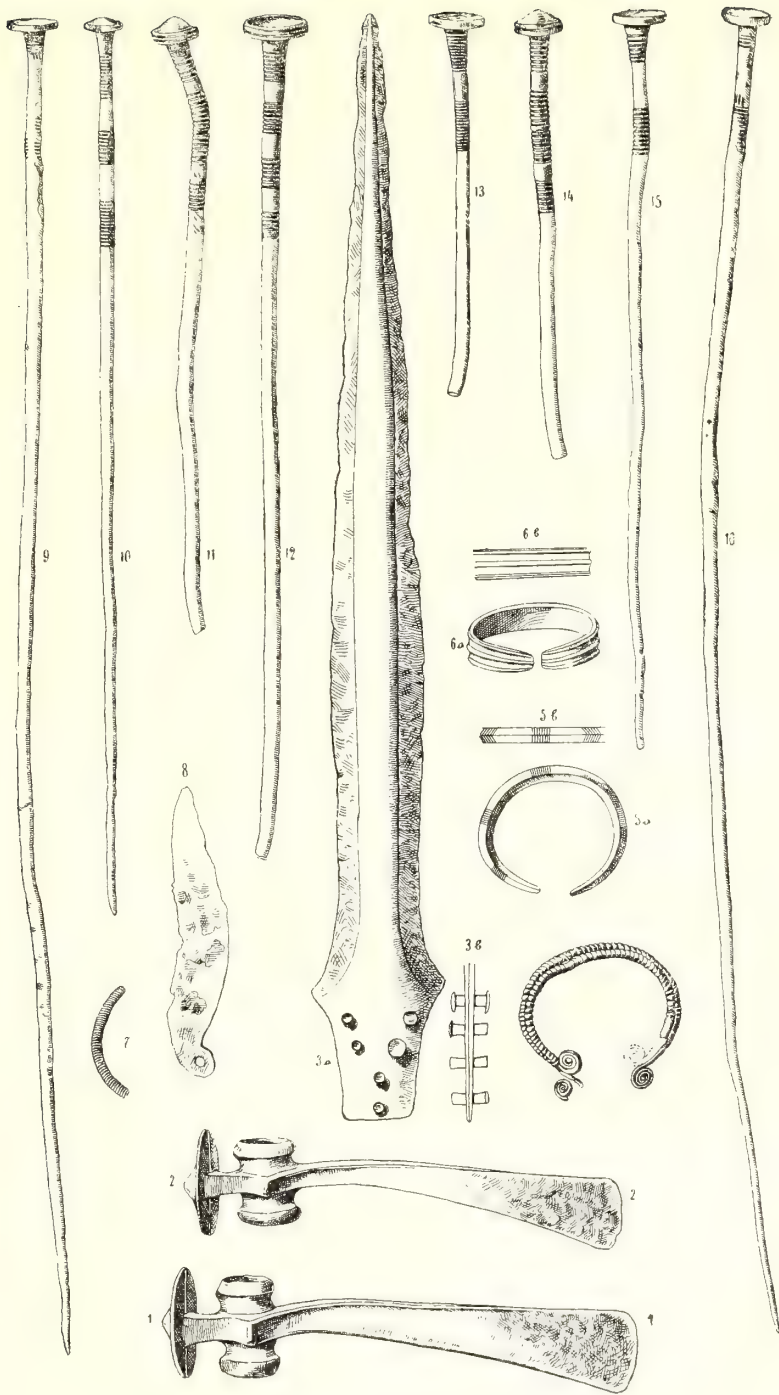
A harmadik (6. ábra) szintén nyitott. Egyik vége letört, a másik tompa. Külső lapját körülfutó hármás párkány díszíti. Szélessége 1·1 cm.; átmérője 4·5 cm.

A 7. ábrán bemutatott töredékdarab átmetszete kör alakú; oldalait harántvonalak díszítik.

A tűk egészek és töredékek; kisebbek és nagyobbak. A 9. ábrán bemutatottnak a hossza 51·5 cm. Feje lapos korong. Feje alatt szakadozottan, harántvonalakkal van díszítve. Törött. A 10. ábrán jelzettnek a feje domború korong. Hossza 34·8 cm. Díszítése az előbbeniével megegyező. A 11. ábrán következő-

* «Bács-Bodrog vm. tört. társulat» Évk. XIV. évf. I. 20—22. l.

** E leletcsoport egy részéről már szó volt az «Arch. Értesítő» 1898. U. f. 24—25. és 188. lapján.

ZOMBORI LELETEK.

nek a hegyes vége hiányzik. Feje domború korong. Diszítése olyan, mint az előbbieneké. Hossza 24·3 cm. A 12. ábrán bemutatott csak annyiban különbözik a többitől, hogy ennek a feje peremes korong. Hossza 32·6 cm. A 13. és a 14. ábrán lerajzoltak szintén csonkák. Az első lapos korongfejjel, a másik pedig kúpos gombbal végződik, melyet közvályú diszit. Egyebekben a fentiekkel egyezők. Méreteik 14·9 és 17·5 cm. A 15. és 16. ábra sem mutat eltérést. Mindkét tűnek a feje lapos korong. Hosszuságuk 28·7 és 52·4 cm.

Az edények közül kiválóan szép az *urna*, mely szürke, gyengébben égetett agyagból készült. Pereme egyenesen felálló; szája felfelé szűkülő; oldala közepén hasas, a fenék felé hirtelen szűkülő. Hasas oldalán fent és lent 6 dudorral van diszítve. Ezenfelül két háromszög alakú átlukasztott füllel is bir. Magassága 32 cm.; szájnnyílása 12 cm.; fenéktátmérője 6·8 cm. Ép.

Az urna mellett még két bögre is volt. Az egyik szürkés agyag. Alul tompított kúpalak; füle hosszukás, lefelé huzódó, peremével szemben kihajló és emelkedő. Magassága 7·4 cm.; szájbősége 6·6 cm.; feneke 2·5 cm.

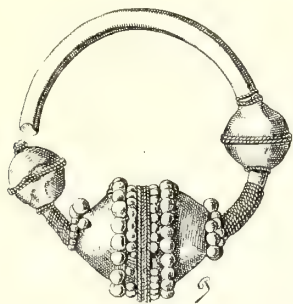
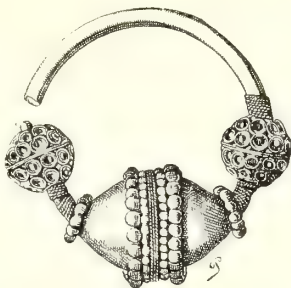
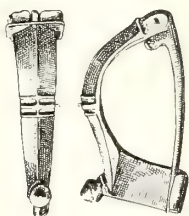
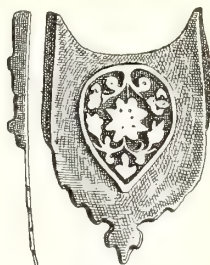
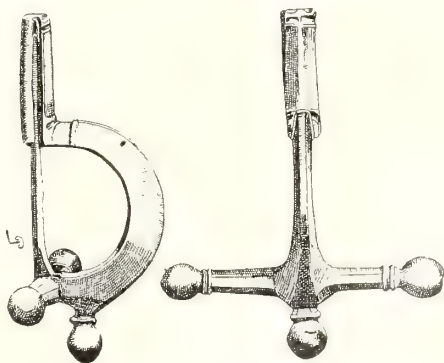
A másik vörösré égetett agyag. A közepétől lefelé kúpalak. Pereme kissé kihajló. Füle hiányzik. Magassága 5·8 cm.; szájbősége 6·2 cm.; feneke 2·8 cm. A leletcsoportba egy kelta kés (beretva?) is került, melyet állítólag ugyanazon a helyen találtak. (8. ábra.)

Petényi Henrik 1900-ban Kladovo és Turn-Szeverin között (Szerbia területén) az u. n. Trajánhídfő táján, szántás közben ezüst és bronz ékszertárgyak csoportjából álló kincsre bukkant. A leletek Petényi József birtokába kerültek, a ki azokat — letétkép — a «Bács-Bodrog vármegyei történelmi társulat» múzeumában helyezte el. A lelethez 6 db. ép és egy sérült ezüst fülönfüggő, 1 db. ezüst karperecz, 1 db. bronz szíjvég és 2 db. bronzfibula tartozik. A *fülönfüggők* vagy *fülkagylódíszek* (1—2. ábra) karikája körben hajlított vastag ezüstsodrony, mely két összetett kútból alakított üreges gömbön hatol keresztül. A nagy gömb mindkét oldalán áttört művű kisebb gömbök vannak, melyeket körülfutó gyűrűk zárnak be. A kúpok felső részén ferdén vonuló gömbsorok, alján pedig egy sor kisebb és egy sor nagyobb gömböcske képezik a díszet. A kúpok találkozásánál rovátkás zsinórdísz, illetve körültekert vékony sodronydísz takarja az összeillesztett széleket. Mind a 3 pár ép. Méreteik 3×5; 6×6·5 és 5·5×4·8 cm. Ide tartozik még egy, a fentiekhez hasonló páratlan és töredék példány. (3. ábra.) A *karperecz* (4. ábra) ezüstsodronyból készített háromszoros fonadék. Nyitott végein háromszög alakú lemez van, melynek csúcsán az avarkori ékszertárgyakon oly előszeretettel alkalmazott hármass gömböcskéből alakított pyramisdísz van. A sodronyvonallal négy mezőre osztott lemez szélei sodronylécczel vannak szegve; a mezők pedig, a sodronykörálapból kiemelkedő gömböcskével diszítvők. Átmérője 6×6·5 cm. A *szíjvég-dísz* (5. ábra) czimerpajzs alakú bronzlemez. Felül félholdalakú kivágás, alul pedig a fűrész és három karélyú levélminta adja meg a lemez kecses alakját. A lemez tojásdad-alakúan kiemelkedő részén virág-motivumokból való dísz van. Méretei 5·2×3·4 cm.

Állítólag a leírt ékszer csoport között volt még egy *római bronzfibula* (6. ábra) és egy ugyancsak bronzból való La-Tène ízlésű *bronzfibula* is (7. ábra).

Az első 7 cm. hosszú, magasan ívelt, 5·8 cm. hosszú kereszttaggal ellátott ismeretes forma. Tüje egész. Tűfogója 2·7 cm. Síma. Egyedüli díszét, a száruk végén alkalmazott különtagolt gömbök képezik. Le van surolva. Ép. A másik

1. sz. $\frac{2}{3}$ nagys.2. sz. $\frac{2}{3}$ nagys.3. sz. $\frac{2}{3}$ nagys.7. sz. $\frac{2}{3}$ nagys5. sz. $\frac{2}{3}$ nagys.4. sz. $\frac{2}{3}$ nagys.6. sz. $\frac{2}{3}$ nagys

ZOMBORI LELETEK.

5-alakban ívelt. Felső része éles gerinczczel bír s felfelé pördülő gömbbel végződik. Tüje egész. Hossza 4 cm. Lesurolt. Ép. Eltekintve a két fibulától (mert együvé tartozásuk nem is egészen bizonyos) — a bemutatott kincset a IX—X. századból származónak vélem.

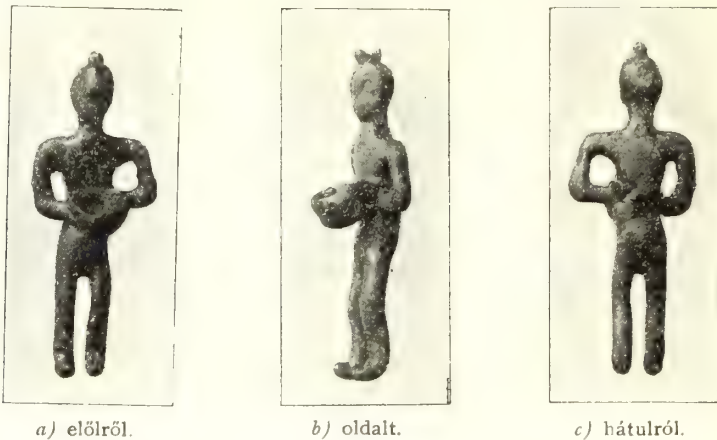
Monostorszeg, 1907. április 23.

Gubitz Kálmán.

II. Br. MISKE KÁLMÁN: EGY ŐSKORI BRONZSZOBROCSKÁRÓL. A prähistorikus bronzdomborművek ismert sorozatában feltűnik egy különleges csoport, melynél az embert ábrázoló alak a fejen, avagy kézben maga előtt fogva edényt tart. Mindezen többé-kevésbé kezdetleges alaknak közös vonása a női alak és átlítributumkép ezt kísérő edény.

Ezen, aránylag csak kevés példányban és egymástól távol eső lelhelyen előfordult domborművek egy újabb darabját mutathatom be, melyet alkalmam volt megszerezni. Lelőkörülményeiről úgyszólván semmi egyebet nem tudunk, minthogy az a Velem-Szt.-Vid őstelep közvetlen közelében találtatott.

Az előttünk fekvő kis bronzalakocska 66 mm. hosszú és teljesen mezítelen nőt ábrázol, mely erősen kifejezett vulvával, de marmák jelzése nélkül készült. Az alak a jobb kezében, a köldök magasságban egy fül nélküli csészét tart, bal karja pedig a csipőre hajlik. Az alacsony felálló peremmel bíró csészét maga

a) előlről.

b) oldalt.

c) hátról.

SZENT-VIDI (VAS M.) BRONZSZOBROCSKA $\frac{2}{3}$ n.

elé tartó kéz ujjakra van tagolva és aránytalanul nagy. A fej tojásdad s azon az arc részletei csakis jelezve vannak. A fejen egy kis félholdalakú nyújtvány van, mely esetleg kitörött és lekopott karika is lehetne és hajdan a szobrocska zsinorra fűzéséhez szolgálhatott. Lábai, karjai, miként egész testének kivitele, kezdetleges kísérlet.

E szobrocska analogiáit kutatva, azt tapasztaljuk, hogy olyan csak kevés számmal fordult elé prähistorikus leletben s azoknak is lelőhelyei egymástól igen távolesők. Az ide vágó anyagot három csoportba oszthatjuk és pedig: egy déli csoportra, melynek lelőhelye Itália, egy középeurópai és végre egy északon előfordult csoportra. Az első csoport példányait Vetulonia, Novilara, Verona és Narce-ben találták. A második csoporthoz számíthatom a Stettwégi kocsifalagját és a most Velemről közölt példányt. Az északi csoporthoz a Meklenburgban talált Izenhø és Beringstedteni példányokat soroljuk.

Ha az összes ide vágó anyagot összehasonlítjuk, úgy mint közös vonást a nőt ábrázoló alakot és a kísérő edényt fogjuk találni. De, ha ezeket egyúttal

részleteikben is vizsgáljuk, úgy az egyes csoportok között állandó eltéréseket és különbségeket tapasztalunk. Így a déli csoport alakocskái teljesen mezítelenek és az edényt mindenkor fejükön látjuk. Az északiaknál az alak rövidke szoknyát hord s az átributumos edényt két kézre fogva a köldök magasságában tartja. A középeurópai csoport két alakja e két távoleső csoport között úgyszólván az átmenetet képviseli, a mennyiben a Strettwegi kochi főalakja az átributumos edényt a fejen hordja és alakját az északiak szoknyájára némileg emlékeztetve egy szélesebb öv díszíti, ellenben a velemi teljesen mezítelen női alak, mely az átributumos edényt, bár csupán egy kézben fogva, maga előtt tartja.

E figurális tárgyak alkalmazásában aránylag nagy változatosságot tapasztalunk, mint önállóságra rendelt szobrocskával, avagy mint más tárgyat kiegészítő alkalmazásban találkozunk velök. Osztom dr. Hoernes Mór nézetét, ki ezeket az alakokat a kultusnak szolgáló tárgyak sorába iktatja.

Ama szoros összeköttetést, melyet legtöbb régészünk ezen átributumot hordozó figurális tárgyak és a középtengeri szigetvilágban előjöttek között vél feltalálni, nem látom oly határozottan megállapíthatónak és kételyeimre az alapot elsősorban L. Palma di Cesnola Cyprusról szóló művéből merítem.¹

Az idézett műben közölt alakocskák közül elsősorban is az Idaliumban (XII. tábla 9. ábra) és Curiumban (LXIX. tábla 1. ábra) talált jönne tekintetbe, a mennyiben az elseje valamit (edényt?) a kezében a köldök magasságában tart, a Curiumban talált pedig két kézre fogva fején edényt hord.

E két terracottából készült alakocska határozottan emlékeztet a mi bronzból készült szobrocskáinkra, de azoktól mégis lényegesen és teljesen elütnek, úgy, hogy nem tekinthetők azok mintájául. Így az Idaliumban talált szobrocška, melynek alsó végtagjai kidolgozva nincsenek egész mivoltában, más csoport típusa. De időrendileg is kizárt, hogy a mi csoportunknak mintaképét adhatta volna, a mennyiben az azokból a sírokból származik, melyeket Cesnola a legrégebbieknek tekint. A Curiumban talált példány szintén alig tekinthető mintaképnek, mert ennek a típusa is más csoporthoz tartozik. A Cyprusban talált mindkét szobrocška, de különösen az utóbb említett példány inkább hazánk területéről előkerült más ismert csoportra emlékeztet, a Temeskubiban előfordult bálványcsoporthoz.²

Az egyébként Cypruson és Mykenæben előfordult szobrocskák és a mi bronzpéldányunk között a párhuzamosság csakis a mezítelen női alakon alapul, a mi még sem elegendő arra, hogy abból következtetve egyiket a másiktól származónak, avagy jobban mondva utánozottnak tekintsük. Elsősorban, mert a mezítelen női alak utánzása, illetőleg reproductiója már ősidőkben is megvolt, itt csakis az egy esetre, a Brassemponty Venusra akarok utalni,³ mely határozottan a palaeolith-kor készítménye. Másodsorban azért sem, mert ama feltevést, hogy a mezítelen női alak csakis a keletről átvett motívum lehet, két-

¹ L. I. di Cesnola (L. Stern) Cypern seine alten Städte, Gräber und Tempel.

² Bella Lajos: «Aldunai leletek» Arch. Ért. 1893. és Wosinszky: «Az őskor mészbetétes díszítésű agyagművéssége» XCII. tábla.

³ Hoernes: «Urgeschichte der bildenden Kunst» II. tábla 11—13 ábra

ségbevonhatónak vélem. Már csak azon oknál fogva is, mert az asszony, mint utánzásra alkalmas motívum, mindenütt megvolt és a művészet kezdetleges fokán is észleli a különbségeket, melyek a női és férfi test alkatában fennáll. Ezért elfogultság volna azt állítani, hogy Európa lakóit e különbözőségekre csak orientalis motívumok figyelmeztették. De a szobrocskák attributumául szolgáló edényeknek a fején avagy kétkézre fogva való hordozását is nap-nap után volt kétségtelenül alkalmunk láthatni, tehát ez sem lehetett oly motívum, mely szükségkép csakis keletről származhatott el hozzánk. Érdekes a hasonlatosság prähistorikus szobrocskáinknál tapasztalt és a még ma is divatos edény- és teherviteli mód között. Itáliában és nálunk is vizet befogó edényeket és egyéb terheket rendszerint fejükön hordják asszonyaink, míg ellenben északon ezen szokást csak elvéve láthatjuk, ott rendszerint a folyadékot tartalmazó edényt kétkézre fogva, maguk elé tartva viszik az asszonyok. Bronzszobrocskáink keletkezési korát az első vaskorszakba kell helyezni, tehát a középeurópai Hallstatt-korral összeesnek. A mi keletkezésük helyét illeti, úgy részemről azt Itáliában vélem keresendőnek, hol is e korban magas kulturális fejlődés volt, mely az ily tárgyak önálló készítését valószínűvé teszi.

Ezen korbeosztásuk folytán a mi szobrocskáink és ama látszólagos analogia, mely ezek és egyéb prähistorikus és archæologiai leletek között található megszűnik. Így nem vonható párhuzam sem a Trójában talált bagolyarczczal ellátott kétkézre edényt fogó urna* és szobrocskáink között, sem pedig az Oroszország déli részén található «kamennaje babe» nevű kőszobrokkal,** mert míg előbbi kortani beosztása folytán a bronzkor kezdetéhez tartozik, addig utóbbiak már a történelmi korbéli emlékek sorozatában foglalnak helyet.

Köszeg, 1908. január havában.

Báró Miske Kálmán.

III. TÖMÖRKÉNY ISTVÁN: LELETEK ÉS ÁSATÁS LELÉN. Lele csanádvármegyei község a Szeged város tulajdonában levő tápéi réttel szomszédos. Meglehetősen magas földgerinczen levő hely, a mely azonban eddig mint régészeti telephely nem volt ismeretes. De a vele szomszédos réten levő lebbői magaslatot régen annak ismerjük, onnan sok őskori tárgy került elő: nagymennyiségű kőszilánk, urnadarabok s rézfejszék.

Az őszön, Lele községben, a 95. számú Soós-féle telken szőlő alá való földforgatást végzett a tulajdonos s akkor, körülbelül 60 cm. mélységben sírokra s bennük tárgyakra akadtak. Behozták hozzánk az alábbiakat:

a) agyagból készült edényfedő, a magassága 4, a szélessége 8 cm. Kinyújtóztatva fekvő csontváz mellett találták.

b) Kis, szürke agyagedény, ugyanonnan, a magassága 5¹/₂ cm

A csontvázak már nagyrészt elporladva voltak. Egy helyen, a láb körül gyöngyöket és kagylókat találtak (a mik bizonyára a halott ruhadíszei voltak):

c) 32 mm. hosszú, hengerded, fehér anyagból (kagylóhéj?), díszesen faragva, áttúrva ;

* Schliemann: «Ilios das Land der Trojaner» No. 987.

** M. Henszlmann: «L'âge du fer» Comte-rendu de la session à Budapest I. vol.

d) csigahéj, két darabra esve, a közepén bemetszéssel, már krétaszérvé válva ;

e) csiszolt achátdarabok, részben laposan gömbölyűek, részben sokszegletűre csiszoltak, átfúrva valamennyi, 16 darab;

f) veres, zöld, sárga, kék és fehér gyöngyök, üvegből és borostyánból, gömbölyűek, hosszúkásak és hatszegletűek, összesen 420 darab.

E leleteket január elején hozta be Soós Sándor s már akkor elhatároztam a hely felkutatását, de valami hirtelenében ez nem ment, az idei tél oly kemény volt, hogy még faluban való ásatást sem lehetett volna az ideje alatt végezni, a földet a csákány sem igen fogta volna. Áprilisban, a hogy kinyílt az idő, Soósnak a hátulsó szomszédja, Kruplicz András, a ki szintén szőlő alá forgatta a földet, szintén talált régiségeket, közvetlen szomszédok lévén, egyazon (?) sírmezőből. Mint Soós, ő is behozta az alábbi leleteket :

a) agyagedény, két darab, egy 7 cm. magas, a másik kisebb;

b) gyöngyök üvegből, kőből, borostyánból, 674 darab;

c) krétabetétes kőgyöngy, 21 mm. hosszú;

d) karperecz, két darab, szegletes bronzból, rovátkos díszítéssel. Átmérő 7 centiméter;

e) gyűrű, sodrott ezüstből, átmérője 22 mm.

f) ezüst halántékkarika, átmérője 25 mm.

g) kisebb-nagyobb bronz halántékkarikák, 4 mmtől 40 mm. átmérőig, kilencz darab;

h) törött bronzgyűrű s még tizenhárom darab töredék;

i) bronzfibula, hossza 64 mm., a tője hiányzik.

Kruplicz említette, hogy úgy ő, mint Soós, belefognak a szőlőültetésbe. Így, ha ásatni akartam, nem lehetett késni, útnak kellett eredni egy alföldi esős tavasz minden nyomorúsága között. A különben tőlünk alig másfélórányira eső Lele a folyó áradása s az utak rosszasága miatt csak úgy volt megközelíthető, hogy előbb Makóra kellett utazni vasúton s ott azután akadt egy merész fuvaros, a ki a rendes árnak a hatszorosaért belement a lónyűző vállalatba: a Lelére való elszállításba.

Régeinte mocsaras réti vidék volt ez a táj, a melyben később, a lecsapolódás után is maradtak belvízi csatornák, a mik részben ma is meg vannak Bogdány-ér, Pogány-ér néven. Az őskor és a népvándorlás idején bizonyára mocsár az egész, a melyből csak a lelei dombhát s a lebői magaslat emelkedettek ki, mint lakóhelyek, a melyeken az egymásra következő népek az életüket élték. A Lebő-sziget (insula Lebeő) az újabb korban megszűnt lakóhely lenni, legalább írás nem emlékszik róla, de a lelei dombgerincz valószínűleg állandóan lakott volt, a XVI. században már állott a mostani falu, akkor 11 ház volt benne, mint a Vezsenyiek és Telegdiek birtoka. Azóta hol eldült, hol újra épített falak alapozásánál a földet eleget turkálhatták, de azért a föld mélyében találni való a mostani nemzedék számára is maradt. A mostani nép is beszéli, hogy a hol csak építettek, mindenütt régiségekre akadtak a földben és ülő helyzetben eltemetett csontvázakat találtak.

A mostani ásatásnál, a már említett gazdák telkein (a melyeknek a tér-

képe a régiségtári naplónkba belerajzolva van), tágas temetőt találtunk, a mely helylyel-közzel konyhahulladékkal van keverve. S alatta egy másik temető. Határozottan másíknak kell tartanom s nem olyan véletlenségnek, a mely egyes síroknak a lejobb ásásából állott volna elő. Mert a felső sorok 30—80 cm. mélyen feküdtek, az alsók pedig mélyebben, néhol 150—160 cm. mélyen is. Ezenfelül az alsóbb sírokban a csontvázak fejjel kelet felé, a felsőbbekben nyugat felé feküdtek. Továbbá a konyhahulladékokban lelt vastárgyakat kivéve, vasmellékletek (széles és nehéz kardok) csak a fejjel kelet felé eső sírokban voltak, míg bronztárgyak és gyöngyök a nyugat felé fekvőkben. Ezt már az ásatást megelőző «szőlő alá való forgatás» alkalmával is tapasztalták a népek.

Az ásatást itt mindenesetre kívánatos lenne folytatni. Ezúttal nem lehetett, mert kifogytam az időből, az erre a célra való tavalyi pénzem is elfogyott, idei meg még nem volt. A lelei nép különben most kezdi a magasztot szőlőművelés céljából mélyebben ásni s így a földforgatás bizonyára hoz elő még leleteket. Az eddig tartott ásatásnál ezek a tárgyak kerültek elő:

a) bronz karperecz, sírból, a csontváz karjáról. A végei felé vastagodó, nyitott. Diszítés nyomai nem látszanak. Átmérő: 8 cm.

b) bronz halántékkarika, sodrott diszítésű, tömött. Átmérő: 3 cm.

c) bronz karperecz, négyszögletű bronzból;

d) S-végű bronz halántékkarikák, két darab;

e) kis ezüst karika, a sírban, gyöngyök között;

f) bronz tűdarab, karikafejes, csavaros;

g) kis bronz fibula, törött;

h) agyagedények, kilencz darab, különböző sírokból. Közülök csak egy, 11 cm. magas, füles edényen van némi diszítés;

i) két orsókarika;

j) egy nagyobb, urnaszerű edénynek a darabjai, vasmellékletes sírból;

k) vaskard, széles rövid, több darabra törve. A hossza 55 cm.

l) vaskard, törött, a hossza 58 cm. Mindkét vaskard a csontváz karja mellett feküdt;

m) vaskés, illetve tör, három darab;

n) csiholó aczél, két darab. Az egyik törött. Ez utóbbi mellett egy darab kovakő;

o) kovakő, a melyhez egy vasdarab hozzá van forrva;

p) gyöngyök. Már több év óta végzek régészeti ásatásokat, de ilyen tömegesen még nem találtam a különféle gyöngyöket. Részben a nyak körül, részben a kar mellett, részben a testtől, illetve csontvázától távolabb találtattak, ez utóbbi esetben talán a halotti lepel díszítményeiül szolgálhattak. Van köztük kréta, üveg, agyag, achát. Némely része a sírban talált kicsiny edényekben volt. Van köztük egy csinos üvegyöngy 8-as alakú krétabetéttel. Összesen 1112 darab.

Tömörkény István.

IV. TÉGLÁS ISTVÁN: A TORDAI RÓMAI VÁRHEGY FORDULÓ NEVŰ LEJTŐJÉN 1906-BAN KIÁSOTT RÉGISÉGEKRŐL. Szerencsésnek

mondhatom magam, hogy 12 év óta évről-évre újabb meg újabb adatokkal gazdagíthattam Potaissa történetét és helyszínrajzát. Ime az 1906-ik évben is a véletlen több oly részletet tárt fel, melyek valóban megérdemelték, hogy a mint azokról értesültem, a helyszínére sietve, ott rajzot és méreteket vegyek fel. Nevezetesen a várhegy déli lejtőjén a Forduló nevű szőlőskertek lankásabb részében, azon helyen, melynek közelében hajdan a castrumból egy út a coloniába vezetett, a lefolyt évben igen szép leletek kerültek elő. Forgatás közben épületromokra találtak s hogy azok ott többé a szőlő- és gyümölcs-tenyésztést ne akadályozzák, az épület anyagát is kiásták onnan. Így *egy függőpadozattal — hypocaustummal ellátott épület részletét is kiásták*. Kiválóan érdekessé tette ezt az épületet azon körülmény, hogy nemcsak a padozata, hanem a fala is a meleg levegő vezetésére be volt rendezve. (Az átmetszetet és az alaprajzot feltüntető rajzot mellékelem). Az épület nyugoti végében a falból egy másfél méternyi darab maradt meg és tüntette fel, hogy a rómaiak a lábas téglákat ily célra miképen alkalmazták. A lábas téglák egy-egy példánya 43 cm. hosszú, 35 cm. széles s 35 millim vastag. A téglá négy szegletén lévő lábak egyike (kívülről mérve) 10 cm. magas, mely magasságból azonban 35 millim. a téglá vastagságához számít. A lábak alsó végei 4 cm. mélyre valának a terméskőből épített kőfalba belemélyedve s az egymás mellé így sorakozó lábas téglák felső lapjai képezték a szoba belső falát, melyben egy 25 milliméternyi széles üreg rejlett és az az üreg a padozat alá 30 cm. mélységre lenyúló nagyobb üreggel a padozat és a függélyes fal összeszőgelésénél összeköttetésben állott. A lábas téglák oly szilárdan állottak a fal oldalán, hogy a fal lebontásakor alig sikerült egy pár példányt épségben megtartani és onnan lefejtetni. A szoba 6·2 mtr hosszú, 5·6 mtr széles, tehát 34·8 mtr² terjedelmű padozata félméternél szélesebb, azaz 55 cm. széles s ugyanoly hosszú és 6 cm. vastag téglákból állott, melyek a 16 cm. átmérőjű és 6 cm. vastagságú kisebb négyszögű tégláknak egymásra helyezésével alakított 30 cm. magas oszlopokra valának helyezve. A sok törmelék és beomlott föld nagy súlya ugyan a nagy téglákból alakított padozatot össze-vissza repesztette és benyomta, de a már említett faltövénel néhány téglá épen és eredeti helyén maradt s így jól el lehetett képzelni az eredeti állapotot. Ebbe a helyiségbe csakis kelet felől nyílt egy ajtó. Másfelől a szobát határoló falak tövei semmi megszakitást nem mutatnak. A kelet felől következő helyiség nem volt függőpadozattal ellátva és annak különben is csak kis részét ásták ki. Az épület többi része ott rejtőzik most is a szomszédos Czakó-féle telek talajában.

A kiásott épületből több szekér kő, különféle téglá- és sok edénytöredéken kívül figyelemre méltóbb tárgyak is szép számmal kerültek elő. Azok közül 10 drb ezüst, és 12 drb rézpénzt, pár szobortöredéket, egy szép oszlopfőt, egy domborművet, néhány csont- és bronztűt, pár bronzfibulát, néhány cserép mécses töredékét, pár épebb téglát és bélyeges téglát a gyűjteményem számára én vásároltam meg.

Az itt talált pénzek épebbjei a következő feliratokkal vannak ellátva : IMP ALEXANDER PIVS AVG, IMP SEV ALEXAND AVG, IMP AVR SEVERVS AVG, FAVSTINA AVGVSTA, IMP ANTONINVS AVG, továbbá

a rézpénzek között egy pár a Philippus pénze a PROVINCIA DACIA köriratot viseli. Egy drb a reversen minden felirat és kép nélküli sima *ezüst érem, talán ékszerül szolgált* s azért a kerületén egyenlő közökben négy fül van reá erősítve. Előlapján a császár képe körül a következő felirat olvasható: IMP DIOCLETIANVS P AVG.

Ritka ép állapotban maradt meg egy valóban szép kivitelű *dús akanth leveles oszlopfő*. Ez homokkőből van faragva. Magassága 29 cm., alján 19 és felül 40 cm. széles. A stylisált levelek az oszlopfő négy ormójára kecsesen hajlanak.

Művészi érzékkel bíró egyén műve egy 48 cm. széles quader egyik oldalán egy a *kidolgozásban félben maradt dombormű* is. Ez egy ifjúnak 25 cm. magas alakját tünteti elő. Az ifjú czombjáiig érő bő zubbonyt visel, jobb lábával kissé előre lép, kezével gitárszerű hangszert látszik pengetni s kissé felfelé tekint. Oly sok könnyedséget és bájt árul ez a homokkőből vésett dombormű, hogy e munka félben maradottsága valódi művészi veszteségnek mondható. (A dombormű és az akanthleveles oszlopfő fényképét is küldöm).

A romok között talált egyik cserépmécses alján a Daciában gyakori, de Potaisában ritka FORTIS bélyeg látható. Találtak egy érdekes kis bronz szobrot is, mely a *habokból kikelő Venust* különös daciai felfogással ábrázolja. Ezt azonban a Tordán talált más bronz szobrocskákkal együtt külön szándékozzom bemutatni.

A most ismertetett épületrészlet közelében négy évvel ezelőtt, azaz 1902-ben a Gegesi-család szőlőjében egy nagyobb szabású *cserépcsövekből egybeállított vízvezeték*et ástak ki. A várhegy más részein és a colonia területén nagyon sok helyen találtak már korábban is vízvezető csöveket, de azok méretei az itt kiásottéinál mind kisebbek valának. Itt 38 cm. hosszú s a keskenyebb végén 20, a szélesebb felén pedig 25 cm. átmérőjű s csinos alakú és jó anyagú cserépcsövek valának egymásba helyezve és czementbe foglalva. (A szép csövek oly nagy kelendőségnek örvendettek, hogy azokat gyorsan elkapkodták, megvásárolták s virágcserep gyanánt felhasználták a tordaiak. Alig sikerült egy pár példányt a gyűjteményem számára megszerezniem). Ez a tekintélyes vízvezeték ily közelsége érthetővé teszi azt a feltevésemet, hogy az említett s hypocaustummal ellátott épületet egy oly fürdő részletének tartom, melyhez a közeli Szindipatakából a vizet épen ezeken a cserépcsöveken át vezették.

Szintén a múlt 1906-ik évben és itt a Forduló nevű lejtőn került elő egy hajdan széttörött *óriási kőszobornak is a feje*. A régi írók gyakran említik, hogy a tordai római várat azért nevezik Leányvárnak, mert ott a romok keleti részén lévő kapu fölött egy istennő óriás szobra áll. Szamosközi István 1604-ben látta azt a szobrot s a Csipkés Elek feljegyzései szerint az a kapu és a szobor még 1712-ben is állott. Hogy a szobor, mikor és hová tűnt el onnan, az nincs feljegyezve, de a kapu felső részét 1821-ben a Tordán folyt építkezésekhez hordták szét, az alapfalak nagyobb faragott kőveiből azonban 1886 nyarán, mikor első ízben látogattam meg Potaisa maradványait, magam is 22 drbot láttam ott a várkapu helyén s néhány darabot akkor le is rajzoltam, de 1895-ben azokból már csak négyet találtam s ma már egy sincs ott.

Tordán is mint más helyen szokásban volt, hogy a talált régi feliratos, vagy domborműves köveket és szobor töredékeket a birtokosok házaik, kertjeik s udvaraik díszítésére felhasználták. Azt hiszem a római várkapu óriás szobrának szétomlása után szintén ily célból került a szobor feje a várkapu helyéhez közel lévő Forduló nevű szőlőbe. A szobor fölött elvonult évszázadok hosszú sora s még inkább a szobor ezen részletének ide-oda hurczolása, gurítása nagyon megviselték ezt a kőfejet. A szája és egyik szeme kicsorbult, az orra lekopott, állát és a fej hátsó részét is seb érte s mégis ily sok szépség-hiba mellett is jól kivehető, hogy ez hajdan valóban egy istennői fej lehetett. Anyaga a tordavidéki római kőbányából került ki s így nagyon valószínű, hogy a kőfaragó művész is itt Potaissában lakott.

A tojásdad arcz s széles nyílt homlok fölött a gazdag fürtök közül egy háromszögű fejdísz emelkedik, melytől jobbra is és balra is a haj dús hullámokban, a füleket is eltakarva, omlik alá.

Az óriási szobornak ez a töredéke 46 cm. magas és 40 cm. széles lévén, a szobor ép állapotában legalább is 3·5 mtr magas lehetett s így a piedestálul szolgáló kapuról, onnan a várhegy magaslatáról valóban messze ellátszódhattott és a romoknak «Leányvár» nevet adhatott. Találtunk egy hasonló anyagból elég ügyességgel kifaragott óriás jobb kezét is, mely annak idejében egy kardot vagy lándzsát tarthatott. A fegyver valószínűen bronzból készült s az alsó végének oda erősítésére szolgált üreg a kéz belsejében látható.

Az óriási szobor fejet fényképben is bemutatom.

Torda, 1907 január 28.

Téglás István.

V. Ifj. FREY IMRE: KISKÖSZEGI ÉS MÁTÉTELKI LELETEKRŐL.

Kisköszeg (Baranyamegye) déli határán a «szamárhegy-től»* mintegy 500 méternyire a munkások szőlőrigolozás és pinczefúrás alkalmával egy bronzkori temetőre bukkantak. Az őstemetőben igen nagy számmal fordultak elő fekete agyagból készült különböző díszítésű cserépedények, melyeknek legnagyobb része a munkások gondatlansága és a talaj szilárdsága következtében teljesen összetört. A leletben előfordultak talpas edények is. Ezen sírmező némileg ép állapotban maradt edényei közül érdekes egy igen szép fekete agyagból szabadkézzel készült hirtelen öblösödő edény, a melynek készítésére a készítője igen nagy gondot fordított. Az agyag jól iszapolt, az edény hajlásai kecsesek és a rajta lévő díszítés igen szabályos és eléggé symmetrikus. Az edény legnagyobb domborulatán egymástól egyenlő távolságnyra van négy kidudorodás, a mely a kissé felette jobbról és balról fekvő körökkel, állati fejhez hasonlít. A szemet ábrázoló kör között három oldalon két, egy oldalon pedig három egymást keresztező barázda foglal helyet. Az egymást keresztező barázdák négy mezőre bontják az edényt, a melyek közül a két-két ellenkező oldalon lévő díszítés megegyező. Az egyik mezőben hét-hét egymással párhuzamosan haladó barázda pár, a mely közül az egyik jobbról balra, a másik pedig balról jobbra halad, ék alakúan egyesül. Az éket minden oldalról körülveszik

* Arch. Ért. 1905. 423. 1.

5 mm. átmérőjű gömbölyű benyomatok. Ezen benyomatos füzérek az ék alján ékalakúan egyesülnek felsőjén, pedig az ék csúcsával egy vonalban egy 14 mm. átmérőjű kört utánzó benyomattal megszakadnak. A két másik mezőben kilencz függőleges, az előbbieknél jóval szélesebb barázda húzódik. Ezen kilencz párhuzamosan húzódó barázdacsoportot jobb és baloldalon az előbbiekhez hasonló benyomatok határolják. Az edény szájnylásának szegélye és a négy kidudorodás recézett díszítésű. Az edény talpának átmérője 9 cm., legnagyobb domborulatáé 28 cm., szájnylásáé pedig 17 cm. Ha ezen edény díszítését tüzetesen vizsgáljuk, akkor a barázdák fonyás, a köröcskék pedig varrásra, jobban mondva tüzelésre emlékeztetnek. Az ék és a függőleges vonalak váltakozása hasonlít a Sopron-megye Purgstal községében lelt két cserépedény ornamentikájához. (Arch. Ért. 1892. évf. 221. l.) Ezen östemető másik érdekes darabja egy igen csinos 850 mm. magasságú talpas edény. Az edény talpának átmérője 75 mm., szájnylásáé 130 mm., legnagyobb kidudorodásáé 145 mm. Ezen edény szintén fekete agyagból szabadkézzel készült és jól iszapolt, azonban minden ornamentikus díszítést nélkülöz. Szájnyílása recézett. Volt a sírmezőn néhány talpasedény töredék, a melyeken a csinos kréta berakás érdemel említést. Ezen cserepek között van szallagdíszítésű és vonaldíszítésű, mely utóbbi ékalakúan foglalt helyet az edényeken. Említést érdemel még a leletben lévő teljesen sértetlen, kecses hajlású, fekete agyagból készített cseréperitődény. Az edény nagy és felfelé emelkedő fülén mély barázda húzódik végig. Alapjának átmérője 6 cm., szájnylásáé 15 cm. Magassága 9 cm. Ezen finom kidolgozású edényeken kívül volt még a lelhelyen 2,5 cm. magasságú durvább készítésű ovál alakú cserépedény, mely vékony falacskával két részre van bontva. Az edényke felső szélén perem van, a mely az ellipsis két legtávolabb eső pontján át van fúrva, hogy ez által felfüggesztésre alkalmas legyen. Hosszátmérője 6,5 cm., szélesség átmérője 5 cm. Alakja hasonlít a mostani só és paprikatartóéra. Ezen őskori temető fölött volt egy római korból származó urnatemető is. Egy urnát épen jelenlétemben ástak ki a munkások. Az edény szája lefelé volt fordítva, körülötte felismerhetetlenségig összeröszdésodott vasdarabok voltak. Az urnában összeégett gyermekcsontok, egy összetörött úgynevezett könnygyűjtő üvegecske és egy szintén összetörött méces volt. Csodálatos, hogy nem tettek az urnába pénzt is. Az edény színe barnás, oldalán szabálytalan karcz díszítés van. Magassága 21 cm. Alapjának átmérője 7 cm., nyílásáé 13 cm. Szereztem ugyanerről a lelhelyről, ezen sírleleten kívül még néhány hasonló alakú római urnát és mécszet. Az először leírt edények tagadhatatlanul bronzkorban készültek és viselik koruk tipikus sajátosságait, az utóbb leírt sír pedig római eredetű. Mátételke községben (Bács-Bodrogmegye) a Kígyósér mindkét partján végighúzódomblánczolatban nagy kiterjedésű, régibb középkorból származó csontváz temetőre bukkantak. Már az «Archæologiai Értesítő» 1905. évf. 259. lapján ismertettem két sírleletet, melyek a Kígyósér jobbspártján kerültek felszínre. Ezen két sírt jazyg eredetűnek véltem most azonban, összevetve más leletekkel, népvándorláskorinak tartom. 1905. év őszén szőlőültetés alkalmával mintegy félméter mélységre a Kígyósér balpartján több csontvázsírra bukkant Piukovics István

(Széll Kálmán)* mátételki lakos. Ezen sírok nagy részében a mellékletek hiányzottak, másokban pedig csak durva készítésű cserépedények voltak. Ezen edények között, a mint hallom volt több füles is — a mely ezen vidéken ritkaság számba megy — de közülök egy sem maradt ép állapotban a munkások hanyagságánál fogva. A csontvázak a sírokban nem egyirányban feküdtek. Legnagyobb részüknek feje észak felé volt elhelyezve, lába pedig délfelé. Többnél azonban a fej északnyugat, a láb pedig délkeleti irányban feküdt. Ugyszintén a fej elhelyezésére sem ügyeltek a temetkezők. A halottak legnagyobb része kelet felé fordított arczzal feküdt sírjában. Volt azonban közöttük felfelé vagy déli iránynak fordított arcú is. Érdekes dolog az is, hogy több csontváznak a feje is hiányzott és hogy ezen fejnélküli csontvázak mellett melléklet nem volt. Különös ezen körülmény azért, mert hazánk ezen őslakói homokban voltak eltemetve és így nem mondhatjuk, hogy temetkezési nehézségek leküzdése végett temették el fej nélkül a halottat. Azt sem mondhatjuk, hogy takarékosági szempontból tették ezt, mert koporsófanak nyoma sem volt a sírokban

Bene József tanító úrhoz is eljutott ezeknek a síroknak a hire, a ki kimenvén a lelhelyre, figyelemmel kísérte a további munkálatokat. Ezután már csak néhány mellékletnélküli sírt és egy három melléklettel bíró sírt tártak fel a munkások. A három melléklettel bíró sírban a halottat északi irányba helyezett fejjel és délfelé irányuló lábbal találták. Arcza kelet felé volt fordítva. A csontváz előtt körülbelül 30 cm. távolságnyra feküdt egy igen durva készítésű cserépedény. Az edény alapjának átmérője 7 cm., magassága 13 cm. Szájnyílása kifelé hornyul. Átmérője 9 cm. Az edény horzsolásának helye fekete. Oldalán díszítés van. Ezen edényben összeszáradt gyümölcsdarabok és valaminő madárnak a csontjai voltak. Az edény szájnyílásánál volt egy égetett cserép orsógomb. A csontváz előtt az edény alatt egy igen jól kifejlődött kutyacsontváz volt, melynek a nyaka táján egy csinos bronzkolomp feküdt. A kolomp tetején kis lyukacska van. Az itt leírt sírleletet Bene József tanító úr volt szíves az enyészettől megmenteni és ezért fogadja Knézy Brunó jegyző úrral együtt a régészek háláját, mert ezen két úrnak az érdeme, hogy Mátételke archæológiájáról tudunk valamit.

Zombor, 1906. június hó.

Ifj. Frey Imre.

* Ezen néven ismerik a faluban.

IRODALOM.

A VELEMSZENTVIDI ŐSTELEP. Írta báró Miske Kálmán. I. kötet. A harácsolts leletek leírása. Wien, Konegen Károly kiadása.

Nagy kiterjedésű őstelepeink különleges helyzetet teremtenek az ősrégészet hazai művelői számára és különleges, korántsem könnyű, de egyszersmind nem háladatlan feladatot rónak rájuk; e telepek épűgy, mint az olaszországi terramárák több évszázad rétegeképződésének eredményeképen keletkeztek s kutatásuk, gondos megfigyelésük ezért a chronológiai következtetésekre szilárdabb alapokat nyújt, mint az északról eddig ismert szerényebb telephelyek, melyek a mieinkhez és a terramárákhoz viszonyítva csak futólagos tartózkodás emlékeinek látszanak.

A kezdetleges életigényekkel bíró ember rendszerint ugyanazon előnyöket keresi lakóhelyének megválasztásánál; így ha nem maguk a telep alapítói érik is meg ugyanott a kultúra változásait, de új népek szállják azt meg a beálló változásokkal, a bevándorlók is többnyire ott települnek meg. Ezt majdnem egész általánosságban elmondhatjuk őstelepeinkről, melyek ekként évezredek át lefolyt élet emlékeit rejtik s kultúrák keletkezésének s elmúlásának s az átmenet érdekes jelenségeinek tanulmányozására nyújtanak módot.

A velemi őstelep is e hosszú életű őstelepek közül való, melyek őskorunknak oly fontos adattárai s mint ilyen, kétségkívül a legérdekesebbek egyike, megérthetjük tehát a telep kutatójának, báró Miske Kálmánnak lelkesedését aziránt s csak dicsérhetjük e lelkesedést, mert ennek köszönjük, hogy e nevezetes őstelepünk eddig ismert teljes leletanyaga, együttesen lát napvilágot egy terjedelmes monographiában és pedig oly díszes kiadásban és oly szép illusztrációkkal, a melyekben az őskor szerény emlékeinek eddig nem volt részük hazánkban. Azokkal az előnyökkel, a melyekkel ily fényes, szépen illusztrált kiadás jár, szembe kell állítanunk azt a nagy hátrányt, hogy a mű nagy ára miatt (egy kötet ára 70 korona) kutatóink s szerényebb javadalmú vidéki intézeteink nagy részére hozzáférhetetlen marad és kérdés lehet, vajon egyáltalán szükséges-e nem művészeti tárgyakat oly díszesen közzétenni.

A mű külső kiállításában és beosztásában Pič nem régiben megjelent két nagy kötetét követi, igen plasztikus fénynyomatú ábrái azonban fölötte állanak amazokéinak, de sajnos, itt is érezzük azt a hiányt, hogy a fényképi fölvétel csak egy oldalról mutatja a tárgyakat, melyeknek némelykor oldalsó és hátsó nézetét is szeretnénk ismerni. A megjelenő kötet azokat a tárgyakat foglalja össze, melyeket a véletlen hozott felszínre a telep területén s a melyek kincs-keresők vagy más kíváncsiak tervszerűtlen áskálása alkalmával kerültek elő,

egyszóval rabló gazdálkodás eredményeképp ; mint a szerző mondja a harácsolt leleteket.

E harácsolt leletek, előfordulási körülményeik, egymáshoz való viszonyuk ismeretlen lévén, nem alkalmasak arra, hogy belőlük egy bizonyos viszonylagos chronológiai rendre vonjunk következtetést s szerző helyesen járt el, midőn csak az általános nagy korszakok keretein belül jellegük, illetve rendeltetésük szerint csoportosította azokat. A tárgyak mégis sok tájékozást nyújtanak a telep kultúrájáról. Látjuk belőlük, hogy a telep még a neolithkorban keletkezhetett (I—III. és LIX. tábla) s hogy a bronzkorban vett nagy lendületet, s hogy az ezt követő hallstatti és La Tène korszakokban is virágzott. Egyéb őstelepeinkhez viszonyítva meglepő jelenség a bronztárgyakban való gazdagság, mert akár a hazai őstelepek, akár az olasz terramarák leletanyagát vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy aránylag igen-igen kevés bronztárgy maradt fenn azok között s ez természetes is ; a bronztárgyat anyaga miatt becsben tartották még töredékeiben is s elromolva, eltörve nem vált használhatatlanná, mint a kőből készült szerszám, csupán alakot cserélt. A hol az általánosan észlelt szegénységgel ellentétben a bronztárgyak nagyobb tömegben lépnek föl, rendesen arra gondolunk, hogy itt öntőműhelyeknek kellett lenniök, már Kubinyi Ferencz «rézolvadát» sejt a bronztárgyakban oly gazdag terennei Hársashegyen s szerzőnk is a bronzkor egyik gyártási központját keresi a veleimi őstelepen, «mely messze vidékeket látott el készítményeivel». Szilárd meggyőződésből fakadt élénk érvelése művének legérdekesebb részévé teszi a «Telepünk bronzötvössége» című fejezetet, gondosan válogatott össze mindent, a mi erre vonatkozik. Bemutatja és leírja a bronz megmunkálásához használt eszközöket, a melyek közül a XXII—XXVII. táblán bemutatott hatvankét darab öntőminta nézetének legerősebb bizonyítéka. Közli a nyersanyag és a különböző ötvények analysiseit. Háromféle fémkeverék fordul elő Velemen, ón, ólom és antimon-bronz, melyek közül az utóbbi mint hozzáadás az ón-bronzhoz is szerepel.

Az antimon-bronz jelenlétére helyezi a fősúlyt, erre építi föltevéseit a telep, mint gyártási központ nagy jelentőségéről. Nézete szerint Velem őskori lakói épügy, a mint ez erdélyi őstelepeinken is történt, önállóan találták föl az antimon-bronz előállításának módját s ez által emelkedett a telep oly nagy jelentőségre és fejlődött «valóságos empóriumma». Eddig ugyanis hazánkban kívül antimon-bronzot előállító vidék nem ismeretes, antimónos ötvény azonban főképp nyugoti Poroszországban s más északi vidékeken is, a hol pedig antimon-ércz nem fordul elő, következésképpen máshonnan kellett ide az antimont, vagy a mi inkább valószínű, a kész ötvényt behozni. Miután a Harz-hegységben, a hol szintén fordul elő antimon-ércz, nincs bebizonyítva az őskori antimon-bányászás, illetve az antimon-bronz őskori előállítása, csak hazánkra gondolhatunk, mint exportáló vidékre, hazánkban pedig az antimongyártás központja a környékén dús antimonbányákkal bíró Velem. Mindez nincs híjával a valószínűségnek, egyelőre azonban még nem vehetjük bebizonyított tény gyanánt.

Szerző igen nagy szolgálatot tett az érdekes anyag összegyűjtésével,

annyival inkább, mert javarészen magánkézben levő tárgyakról s valószínűleg nem csupán az az előszóban említett három nagyobb magángyűjteményben levőkről van szó; de oly kisebb gyűjteményekről is, melyek könnyebben cserélnek gazdát s tulajdonosuk változásával gyakran lelhelyük is feledésbe megy. Czélszerű lett volna, épp ez utóbbiak miatt, ez egyes tárgyak hollétéről megemlékezni; a mi különben azon olvasóknak, kik tudományos kutatás céljából használják a könyvet, egyébként is jó szolgálatot nyújtott volna. Ugyancsak a könyv használhatósága szempontjából az idézés módjához is fűzhetünk némi megjegyzést. Szerző rendszerint egyes csoportok, illetve fejezetek végén közli a használt forrásmunkákat, a melyekben a hivatkozott analógiák föllelhetők, de az idézett művek azon helyét, hol az analógia, melyre hivatkozott, említve vagy ábrázolva van, nem jelöli meg pontosan, a mi szerfölött megnehezíti az olvasó számára állításainak ellenőrzését, annyival inkább, mert némelykor azt sem tudjuk, hogy a fejezetben elsorolt tárgyak közül melyikre találunk analógiát a szerző által használt egyik-másik műben. Miután azonban az analógiák s a kultúra összeköttetéseinek kérdésére a rendszeres ásatás anyagának tárgyalása alkalmával szerző remélhetőleg vissza fog még térni, lesz alkalma e fölül pontosabb idézetekkel támogatott bővebb tájékozást nyújtani, a mit bizonyára nem is fog elmulasztani.

Meg kell emlékeznünk szerzőnek azon elismerésre méltó törekvéséről, hogy magyaros neveket ad az őskori tárgyak egyik-másikának, melyeket eddig többnyire németből fordított rosszhangzású szókkal jelöltünk. Hogy az általa használt kifejezések nem mindegyike fog általános elismerésre találni, annak oka abban keresendő, hogy a használt nevek közül egyik-másik a tájszólás jellegét viseli magán. Hogy egyebet ne mondjak, a «török ár» kifejezést (XLIX. T. 26. á. 76. lap) a szövegben bizonyára kevesen fogják megérteni. De ilyen kísérletekből születik majd meg az általánosan elfogadott jó terminológia, a mint a használat, mely hivatva van fölötte itélni, kiküszöböli a nem alkalmast s megtartja a kifejezöt.

Nem követhettük a szerzöt lépésről-lépésre az egész terjedelmes anyag-halmaz ismertetésének fonalán, csak egyes fontosabb helyekre utaltunk s ha itt-ott egy-két megjegyzést fűztünk is azokhoz, nem az ő érdemét akartuk kibébiteni, de föl akartuk hívni figyelmét egyes dolgokra, a melyeknek a jelen kötetben hiányát éreztük, mint pld. a táblák magyarázatának az ábrák sorrendjében, hogy majd a rendszeres kutatás anyagának ismertetése, mely mint az előszóból látjuk, nem utolsó része ugyan, de mindenesetre betetőzése lesz munkájának, Velem kutatása és ismertetésének, minden tekintetben megfelelően annak a várakozásnak, melyet a telep gazdagsága és a szerző személye méltán kelt föl bennünk.

Budapest, 1908. június 1.

Dr. Márton Lajos.

UJABB TANULMÁNYOK A HONFOGLALÁSI KOR EMLÉKEIRŐL.
Írta *Hampel József*. Budapest, 1907., a M. T. Akadémia kiadása, 274 o. + 116 képes tábla és ábrák a szövegben.

Szakirodalmunkban honfoglalási korunk emlékeinek utolsó áttekintő

összefoglalását 1896-ban és 1900-ban, a «Magyar Honfoglalás Tört. Kútffői»-ben nyújtotta jelen könyv szerzője. Majd az 1904 közepéig ismeretessé vált emlékek alapján kibővítve és a régebb középkor emlékei közé mint nagyobb keretbe beillesztve, német nyelven ismertette az anyagot. Azóta egyrészt az emlékkállomány is tetemesen megnövekedett, másrészt a hazai és külföldi irodalomban oly művek jelentek meg, a melyek alkalmasaknak látszottak rá, hogy — velünk hajdan érintkezett kulturális körök megvilágításával — világot vessenek honfoglalási hagyatékunk egynémely, eddig meg nem értett tényére is. Az emlékkállomány megnövekedése két irányban nyújtott anyagot a vizsgálatra. Elsőbben közelebbi támpontokat nyertünk a leleteknek ethnikus csoportosítására; másodsorban a hagyatéki leltár nyert újabb kiegészítést. A szakművek, a melyek között kiemelendő volt dr. Pósta Bélának a Zichy Jenő-féle 3-ik ázsiai út alkalmából közzétett tanulmánya az orosz föld régészeti emlékeiről, Strzygowski József tanulmányai keleti szövetekről és Mschattarói, a szelefkidák fővárosáról, a mely ütköző pontja volt hellenisztikus és iráni művészeti elemeknek, — végül a Lessing neve alatt megindult berlini szövetpublikáció. Ez utóbbi művek ornamentikánk származásának fölismerésére voltak fontossággal. E három szempont az, a mely szerint szerző könyvét irányította, természetesen hozzájárul az újabb leletek részletes leírása is.

Az emlékek szoros vizsgálata négy főbb nép emlékeit engedi a hagyatékban felismerni. A honfoglalóktól, a soros temetők szláv lakosságától, az avar néptől s végül germán népektől maradt emlékeket. Megbízható kritériumok kínálkoznak a honfoglalók és a szlávok hagyatékának különválasztására. Az utóbbiaknak általában szegényesebb sírmellékletei s ezek sorában a halántékgyűrű (v. ö. dr. Fischer Emil e tárgyról szóló cikkét az Archiv f. Anthropologie 1908/I. füzetében), állatfejes karperecz, a csavartdrótból való karperecz, egy bizonyos typusa a félholdas csüngőknek, az ujra való gyűrűk egyszerűbb volta, szemben a honfoglalóknak a bizánczi typushoz közelebb álló gyűrűivel, oly jelenségek, a melyek a soros temetők sírjait kísérik.

A honfoglalók hagyatéki leltárának újabb megállapítását és kiegészítését öt tekintetben eszközli a szerző: fegyverzet, öltözet, szerszámok, lószerszám és ékszer tekintetében. A fegyverzet megbeszélése során megállapítja, hogy a szablya dolgában az eddig előkerült 18 darab alapján még nem lehet végérvényesen dönteni; lándzsából 8 darabot ismerünk, megannyinak különböző a typusa; a fejsze valószínűleg már itt honos fegyverdarab volt, míg a fokost idegenből hozhatták magukkal eleink; nyilakból 6 féle typushoz ismer; majd ismerteti Cziráky, Józsa András, Kisléghi Nagy Gyula és Lichtnekkert József megfigyelései alapján a tegezt.

Az öltözetre áttérve, a Pósta-féle műben ismertetett kammenája-babák analogiája szerint megengedi a lehetőségét, hogy a honfoglalók bőrből vagy nemezéből készült csúcsos süveget hordottak; s hogy az e babák alapján megközelítőleg megállapított formájú öltözet anyaga selyem, vászon, lószőrből való nemez, vagy bőr lehetett. A sírmellékletek között a következő szerszámok nyomaira akadunk: kés, tarsoly, csiholóvas, csiszolókö, lyukasztóvas, cserépedények, a gégényi ezüstcsésze, a mely eddig magában áll és víztartó

faveder. A lószerszám-részek közül, eltekintve a díszítő daraboktól, megbeszélésre kerül a zabla, kengyel (a melynek eddig egy főtípuson kívül 56—57 féle változatát ismerjük); a patkóról megállapítja a szerző, hogy annak alkalmazása aligha volt szokásos; valamint hogy a nyereg formáját mindezüideig nem tudjuk rekonstruálni.

Az ékszereket vizsgálva, arra a meggyőződésre jut szerző, hogy a férfi- és női ékszereket ezideig még mindig nem lehet teljes biztonsággal különválasztani. Hosszabban ismerteti azután a fülöngyöknek három fajtáját, egyet, a mely 1900 óta újabb elem a hagyatékban: két üvegyöngyös függőnek közös lánczczal való összefűzését; a karikás és gyöngyös (börtüs művű) függőket és végül a legegyszerűbb fajtát, a mely csupán síma, vékony drótkarikából alakul. A karpereczek között nem került elő újabb forma: typusa a pántos-lemezű ezüst karperecz, egyenes vagy kerek végekkel. A honfoglalók gyűrűje, mint főntebb említve volt, a byzánczi divatból ered: fejes gyűrű ezüsből, fejében kő vagy paszta.

Az ékszerek sorában szóba kerülnek még a síjvégek és boglárók. Ezen áttekintő szemle után következik az utóbb tárgyalt csoporton, az ékszereken fenmaradt díszítések taglalása. Már az ethnikus csoportosítás keretében kellett bizonyos stilköröket megállapítani. A földarabolt állatokból alakult ornamentikát és a — helyesen vagy nem helyesen — karolingnak nevezett díszítési módot a germán népcsoportnak kellett tulajdonítani. (Ha ugyan itt is a közeli kutatások nem fognak olyan eredményeket napvilágra hozni, mint a grottaferratai és monte-cassinói zoomorph-miniatüröknél és a vele egyfajú karoling-díszítésményeknél, a melyeket ma a hellenisztikus syriai művészetre kell visszavezetnünk. Kezdünk a Keletnek és Nyugatnak a III.—VIII. századok során való közlekedésében tisztán látni; az ezen korszak kezdetén a keletre plántált hellenizmus megtörik az orientális renesszánsz előtt, elkeveredik az utóbbiban s vele együtt reimportálják a syriai kolóniák a nyugatra és a szlávokhoz és a szerb czárok Nemanja Istvántól kezdve a syriai kereszténységhez csatlakoznak.)

Szintügy kellett a byzánczi és a távolabbi keletre mutató díszítést nagyrészt a honfoglalók hagyatéka számára lefoglalni. Az újabb kutatások ugyan a Byzáncz mindenhatóságában való hitet is erősen megtépték. (Egy müncheni szerb zsoltár a XV. századból, a mely tehát aránylag eléggé fiatal műemlék és a melyet eddig tipikus byzánczi eredetűnek ismertek, V. századi syrusi eredeti másolatának bizonyult. A kahrié-dsamii mozaikokban hasonló befolyás hatása mutatkozik. Ha a byzánczi birodalom a római császárság folytatása volt, akkor ezzel szemben a byzánczi művészet a keleti művészetnek volt a továbbléte. Clédat Baouis-ban találta meg 1901—1902-ben a Pantokrator őstípusát; a Rabula-codex keresztrefeszítési jelenete egyiptomi kompozíció; a byzanczi ikonographia legkedveltebb témáit, mint az Athos felől kultivált Panagia Hodegetria-típusát és fényes angyaltípusait a Keletnek köszöni.)

Hampel 1904-ben e folyóirat hasábjain, majd az «Alterthümer»-ekben már egybefoglalta volt a honfoglalási kor emlékeinek díszítő motívumait. Azóta csak néhány motívummal szaporodott a sorozat. A palmetták, levél-

kelyhek csoportja Öcsödről nyert újabb formákat. Czeglédről egy rozettaszerű csillagos ékszer olyan forma, a minő eddig nem volt ismeretes. A solti díszkorong (szöveg 78. o., 27. tábla) szerény nézetem szerint olyan típus, a melynek fontosságot kell tulajdonítanunk: mintástúl, formástúl együtt ugyanis megtaláljuk a mschattai köfal V háromszögében (Mschatta, 319 o.). A duplatagú csüngőknek szintén fontos típusához, a melynek legszembetűnőbb képviselői a tokaji függők voltak, most Kilitről és Tökéről, az u. n. Libahalomról nyertünk újabb formákat. Az e csüngőkön jelentkező csákós palmettalevél (csákós = csákóra álló = geschweift) mívoltáról különben lejjebb leszen szó.

Pósta műve alapján ismerteti aztán Hampel az oroszországi analógiákat, sorra bemutatván a vorobjevo-i, malaja-anyikovai, bjeliméri, tavasthusi és kubánvidéki leleteket.

Majd a diszító motívumok értelmezésének kiegészítését teszi munkája tárgyává a szerző, csatlakozván az «Alterthümer» I. k. 28—29-ik fejezetéhez, a melyben a motívumok egymás közt való rokonságát mutatta ki. A motívumokat általánosságban négy styluskörből származtatja: a Keletről, Byzánzból, szaracén és végül antik forrásból; e származtatás során a minden forrásnak megfelelő diszító alkatrészeket taglalja.

A Keletről származott diszítómotívumok közé tartozik a palmetta, a rozetta (mint középponti kompozíció) és néhány állatornament-típus. Legfontosabb közöttük a palmetták kiterjedt családja, a mely majd minden fajta ékszeren, pitykéken, diszítólemezen, kardhüvelyen, csontlemezeken, csüngőkön és díszkorongokon fel-felbukkan, változatosan, mint kettős csákós levél, középpütt a «lebegő csúcscsal» vagy a nélkül, a kettős levél lehef egymással összefüggésben, vagy egy más palmettapár szomszéd palmettájával lehet indaszerűen összekapcsolva. Ez utóbbira nézve Hampel találóan jegyzi meg, hogy egy új stilisztikus felfogás eredménye, a mely idegen az ókortól, a keletitől épügy, mint a nyugatitól és idegen a byzáncki fejlődéstől. Úgy hiszem azonban, hogy a szasszanida művészi körtől nem annyira idegen mint a hogy szerző azt véli. A dunaszekcsői korong juttat erre a következtetésre. A II. táblán két-két szomszédos palmettát látunk egymással szervesen összefüggve, a kettőkettő között egy-egy többé-kevésbé körszerű idommal. S ilyen felfogásban egykönnyen ráakadunk szasszanida eredetijére, az azon stilisztikus körben oly gyakori szárny-motívumra, középpütt a golyóval. Ezen motívum eredetisére pedig v. ö. Mschatta 320—324 o. A köralaknak szívidommá való elváltozása szintén e styluskörbe tartozik (v. ö. Strzygowskinak a keleti szövetekről írt cikkét), míg a négy palmettapár (kettős szárny) között a korong közepét elfoglaló ornament analógiáját már elébb, a solti korongnál említettük. Egy másik, Keletről származott motívum a centrális kompozíciók csoportja, a mely már avar kori emlékeinken is mutatkozik. A vadászjelenetek magyarázatára nézve v. ö. Justi cikkét: Zts. f. christ. K. XI. 361—368. o. Állati ornamentet hét esetben találunk a honfoglalás hagyatékában, mind eldurvult keleti formák, de fontos a kompozíciókat körülvevő keret fenmaradása.

A byzáncki művészeti körből származó motívumoknak tartja Hampel a levélburkot és az u. n. pontosvesszőt.

A szaracén eredetű ornamentikához sorozza a végtelen mustrát, a palmetta szétrobbantását s ezzel kapcsolatban a «lebegő csücsöt». Talán a diszitményeknek indaszerűen való elfejlődése is ide volna vezethető, olyan értelemben, a minőben egy más styluskörnél az arabeszk volt ide visszavihető. Azonban ezen művészi csoport elemzése nagy nehézségekbe ütközik, a minek négy okát látja a szerző. Szemünk még nem eléggé gyakorlott az elváltozások felismerésében; a mi továbbá a bizánczi elemek felismerésében is nehézséget okozott, sem ezek, sem a szasszanida ornamentek nincsenek egybegyűjtve (Owen Jones is alig foglalkozik velők). Továbbá ezen körbeli ornamentjeink nem csupán elváltozások, hanem jórészen új alakulások, a melyeket pihent fantáziájú fiatal népek kézművesei hoztak magukkal. Az elemzésnek végül negyedik nehézsége abban áll, hogy lehetnek közöttük minden analogia nélkül álló ornamentek, a melyek csak kisebb helyi körökre szorultak.

Az antik világból származó díselemek közé sorozza Hampel a gyöngykeretes rozettát, valamint az olyan középponti kompozíciókat, a melyeknek hurok-gyűrűs a keretje (∞). Az utóbbival kapcsolatban ismerteti Pósta Bélának ezen ornamentről való véleményét, a mely szerint az griff-fejékből származott legyen. Megengedi szerző ennek a lehetőségét, de nem tudja eddig az összekötő kapcsot azon az u. n. meroving izlés körébe tartozó motívum és annak honfoglaláskori deformációja között megtalálni.

Végső konkluziója Hampelnek, hogy csak a lószerszámhoz tartozó rózsás boglárokat és szíjvégeket merné egyelőre a magyarság korábbi vándorlásának azon idejéből származtatni, a mely a kazárokkal való egyesülést megelőzte. Míg a ma megállapítható ornamentikai anyag egészéhez a Fekete-tenger északi partján, Chersonban és a kazár városokban való tartózkodása idején jutott. Szinte felhívásszerűen hangzik az utolsó mondat, hogy «ez a vélemény azonban csak föltevés, a míg meg nem nyílnak a nagy kazár birodalom sírjai. Onnan reméljük a honfoglalók hagyatékához a legközelebbi analógiákat és rejtélyeinek biztosabb magyarázatát.»

Súpka Géza.

VÁCZI KÖNYV szerkesztette *Tragor Ignác dr.* Két műmelléklettel, egy hasonmással és több képpel. A váczai Múzeum-egyesület 1907. évi tagilletménye. Vác, 1907, n8° 178 lap. Egyszerű, de célirányos antológia ez a mű: Fraknoi Vilmos, Pauler Gyula, Salamon Ferencz, Nagy Iván, már korábban közzétett s végül magának a szerkesztőnek cikkeiből, melyek a város és a váczai egyházmegye alapítására vetnek világosságot.

Hogy hajdan egy boldog «Vác» remete élt, azt *Bonfini* feljegyzéseiből régen tudtuk, s bármily rokonszenves alakja Vác az őskori legendáknak, ezen szentéletű remetének működése mégis inkább contempláló lehetett, mint activ, hogy ahoz a város alapítását joggal hozzáfűzhesse az ember. Az a Vác remete a kit *Thuróczy* említ, közbenjáró volt Gejza herczeg és Salamon közt, s az előbbeni, mint győztes, hálája jeléül nevezte el azt a várost Vácznak, a hol templomot is emelt. *Inchoffer* állítása szerint egy Vác remete már Taksony vezér korában is volt, s nem lehetetlen, hogy ha ez a név a szláv «Vaclav» névvel azonos, hát két ilyen remete létezett még az 1246. év előtt, a mely

esztendőben szent Öcséb a remetéket helyhez kötötte és szabályozta. Azt a feltevést, hogy a váczai egyházmegyét szent István alapította-e? dr. Tragor továbbra is nyílt kérdésnek tekinti, s egyszerűen átvette dr. Pauler Gyulának a magyarok megtelepüléséről irt cikkét, s egyben közli Heltai Gáspárnak s a Bécsi Képes Krónikának ide vonatkozó fejezeteit; ez utóbbit Madzsar Imre fordítása szerint.

Az által, hogy a szerkesztő a humanista Mohorai Miklós váczai őrkanonoknak az ország határain kívül töltött küldetését felvette, igen helyes dolgot cselekedett; mert Karcsu Antal Arzén, a ki Vác történetét kilencz kötetben megírta, könnyű szerrel csak átsiklott ennek az embernek huszonhét esztendőre terjedő diplomatiái tevékenysége fölött, s megvagyunk róla győződve, hogy Mohorainak Fraknoi után még többen is fognak az irodalomban néhány sort szentelni.

Vác multjából, mint tudva van, a Berkes András nagyprépost nevéhez több kulturtörténeti esemény fűződik. Kár, hogy emlékének már régen több fontosságot nem tulajdonított a város, s csak arczképét őrzik kegyelettel, egyiket a nagyprépostság épületében, másikat a kégyes-rendieknél. A képek festőit sem jegyezte fel a műtörténet.

A szerkesztő végül röviden kitérhetett volna a «Váczi Könyv»-ben annak a Gejza királynak a működésére is, a kinek hamvai ott porlanak a szent Ferenc-rendiek zárdája alatt, s a melyet, husz év óta készül kutatni a Múzeum-egyesület! Ott van a barátok nyári refectoriumában annak a sírkőnek egy töredéke is, a mely Báthory Miklós püspök nyugvó-helyét jelzé, s a mely követ mosdó-medenczének használtak a szerzetesek, mikor a mostaninál nagyobb tonzurát viseltek.

A gróf Migazzi Kristóf korát egy tanügyi cikkben méltatta Varju János, a hol Oswald Gáspár piarista fráteréről is olvasunk egyet-mást; a cikk írója kitérhetett volna arra a híres gyűjteményre is, a melyet Váczon helyezett el a forradalom előtt a rend, s a melyet valamikor Schirckhuber Móríciz ismertett a M. T. Akadémiában.

A «Váczi Könyv» szépirodalmi s hivatalos része kívül esik e folyóirat körén.

A kik a váczai Múzeum-egyesületbe lépnek, ezt a művet hat koronáért megkaphatják, bolti ára tiz korona.

Farkasfalvi Imre.

1. ORTVAY TIVADAR: *Emlékbeszéd Wosinszky Mór lev. tag fölött* olvasatott a M. Tud. Akadémia 1908. évi január 27-ikén tartott összes ülésén, arczképpel. Budapest 8-r. 40 l. 1 korona.

2. HAUGH BÉLA: *Wosinszky Mór életrajza* arczképpel. Szekszárd kis 8-r. 165. l. 2 korona.

Két életrajz van előttünk mely boldogult munkatársunk hasznos működéséről számot ad; egyikét az Akadémia Ortway mint megbízott nevében, a másikat a boldogult által alapított szekszárdi múzeum részéről Haugh Béla szerkesztette. Wosinszky Mór bőségesen megérdemli azt a dicséretet, melylyel életrajzirói magasztalják. A mellett hogy jó pap volt és ezt a hivatását nem engedte

hátterbe szorulni, buzgón foglalkozott őskori régészettel, fölásta az ország egyik legjelentékenyebb őskori telepét és átkutatta szülőmegyéjét és számos más helyen is rendezett ásatást; néhányat, mint Czikón és Gerjenben a n. múzeumi régiségosztály megbízásából. Irodalmi munkásságát a kurdi cisták ismeretetésével kezdte meg az Arch. Értesítőben és attól kezdve másfél évtizeden át e folyóirat révén vált komolyan számbavehető íróvá. Három nagyobb műve közül a lengyeli sánczról írt monographiája és a krétabetétes edényekről szóló műve német nyelven is megjelent és azokat külföldi szaktársaink is megbecsülhették. Harmadik műve Tolnamegye ős- és ókorának leírása volt két kötetben. E mű nagy érdeme, hogy szerzője a megyei leleteket többnyire saját tapasztalása alapján ismerhette és azért igazán előbbre vitte e fontos terület arch. ismeretét, a mi alig mondható még egynéhány megye régészeti monographiájáról. Talán legfontosabb tudományos cselekedete a tolnamegyei múzeum alapítása és ez meg is fogja örökíteni emlékezetét. 1901 óta a múzeumok és könyvtárak országos főfölglyelőségében a vidéki múzeumok fölglyelője volt; mint ilyen is hasznos munkát végzett. Ortvyay Tivadar az ő becses értekezésében részletesen ismerteti W. irodalmi munkásságának az eredményeit. Haugh művében szeretetteljes rokonszenvvel W. nyilvános és magánéletének összes említésre méltó mozzanataira terjeszkedik. Mind a két író derekasan felelt meg tervbe vett feladatának.

ab.

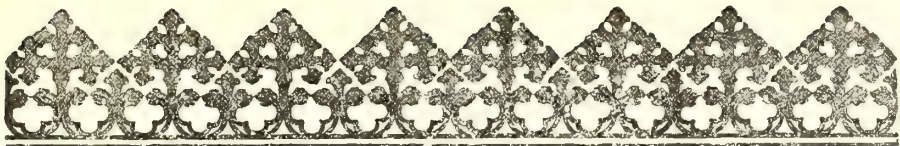

a) szemközti nézetben.

b) oldal nézetben.

GOMBOSI CSERÉPEDÉNY. cca $\frac{2}{3}$ n.

KÜLÖNFÉLÉK.

KÉT AQUINCUMI OLTÁR. Szmik Lajos fővárosi ügyvéd úr ajándéka gyanánt f. évi június 11-én két fölíratos fogadalmi oltárkő került a Nemzeti Múzeumba. Az egyik teljesen ép, a másik csak töredék. Mindakettőt évekkel ezelőtt a szent-endrei úton a Miklós-tér táján házépítés alkalmával találták.

a) Az 59 cm. magas és 23 cm. széles oltárkő három tagra oszlik. Lent a téglalapon fölépülő, gazdagon tagozott oldalélű alap; fönt az egészen hasonló zárótag; közöttük a valamivel keskenyebb középső rész, melyen a következő fölírást olvassuk:

INVICTO	Invicto
MIRÆ P ·	Mitræ P(ublius)
ÆL · ATTA	Ael(ius) Atta
ACTAR · LE	actar(ius) le
G · II · AD · P · F ·	g(ionis) II ad(iutricis) P(iæ) F(idelis)
AT · V · S · L · M ·	Ant(oninianæ) V(otum) S(olvit) L(ibens) M(erito)

A szabályosan metszett betűrésekben vörös festék nyomai. Az oltárkő alakjára nézve közel rokon az aquincumi Mithraeumban talált oltárkövekkel, melyek most is a helyszínén állanak.* Csak méreteiben kisebb. Oltárkövünk felállításának időbeli meghatározásához támaszul szolgál, hogy a fölírás a legio II adiutrix pia fidelis Antoniniana-t említi, mely melléknevet a legio Antoninus Caracallától (Kr. u. 211—217) kapta.** A rajta szereplő Atta név celta származásra utal és a pannoniai Azalusoknál is divott (C.I.L. III. Dipl. LX.), ezuttal már római előnevek után mint cognomen szerepel, a mi azt mutatja, hogy az itt említett irnok teljesen romanizált családból való volt. Az actuariusok irnoki teendőket láttak el. Pannoniai fölíratokban actuarius csak ritkán szerepel: C.I.L. III. 3392 = actarius alae.

b) A másik fölíratos oltárkő csak töredék, m. 38,5 cm.; sz. 34 cm. A talpán elől a köfelület letörött, úgy, hogy a gazdag tagozódását csak oldalt látni. Ezen a gazdagon profilált alapon épül föl a középső tag, mely felül letörött. A fölírás rajta a következő:

IVS PROSA	.....
LVTE SVA	ius pro sa
V · S · L · M ·	lute sua
	votum solvit libens merito

Hekler.

* Arch. Ért. 1888. 386. o.

** V. ö. Corpus Inscriptionum vol. III. p. 2474, a hol az összes fölírások, melyekben a nevezett legio II. adi. P. F. Antoniniana előfordul, fel vannak sorolva.

Ó-BÉBAI LELETEK. A felsőtorontálmegyei Ó-Béba község határa meglehetősen gazdag régészeti leletekben s többször tartottunk már azon a vidéken ásatást. Legutóbb elődöm, Reizner János ásatott ott dr. Török Aurél társaságában a Kis-Zombor felé vezető országút mentén 1903-ban, a melyről részletes tudósítást közölt az Arch. Értesítő, az 1904-ik évfolyama, 83-ik s a következő lapjain. Az akkori leletek között nem volt semmi vastárgy, a csontvázak fejjel kelet felé s féloldalra fektetve feküdtek. Mellőlük aranylemezek s karikák, bronzékszerek, agyagedények, csontból és kagylóból készült dísz tárgyak kerültek elő. A folyó évben az államvasút új épületet emeltetett az ottani állomáson. Az ide szükséges földmunka alkalmával a munkások sírokra s azokban leletekre bukkantak, a miknek a nagyobbbrésze elkallódott, az alábbiak hozzánk jutottak: *a)* vaskés, több darabra törve, 12 cm. hosszú; *b)* két bronz karperecz, símák, átmérőjük 4 cm.; *c)* huszonhat kisebb-nagyobb gyöngyszem, 1 nagyobb gömbölyű s 1 négyszögletes kőből van csiszolva, a többi színes üveg; *d)* vékony huzalból készült háromszegletes kis bronztárgy; *e)* díszes, zománczos, kerek, csipkézett szélű bronzfibula (a tüje letörve), a közepén kiemelkedő gombbal. A gomb körül a fibulán kék zománczbetét, apró, négyszögben rakott fehér pontokkal díszítve. A külső csipkézett rész czifraságaiban piros betétek. A fibula átmérője 3 és $\frac{1}{2}$ cm.; *f)* római ezüst érem, a mely oly erősen volt (valószínűleg valamely hozzá közelfektetett vastárgytól) barnára rozsdásodva, hogy az ezüst volta csak hosszabb ideig tartó, eczetben való áztatás után tűnt ki. Trajanus érme. *A)* IMP. CAES. NERVA. TRAIAN. AVG. GERM. *R)* Victoria babérággal és koszorúval. Kőrirat: P. M. T. R. COS. III. P. P. A leleteket behozó munkástól arról értesültem, hogy a többi munkás is talált a földásás alkalmával egyetmást, de hiába kérte tőlük, nem adták oda a tárgyakat. Említett egy Zsoldos nevű oroszlámosi embert, a ki sok gyöngyöt s egyebet talált, köztük egy «olyas valamit is, a milyent úri asztaloknál a késvilla alá szoktak tenni». Ez október elején történt s utána két héttel az Oroszlámoshoz közel fekvő rábéli határban ásatván, délben bementem Oroszlámosra s fölkerestem a nevezett embert, hogy talán a tárgyakat még nála találom. Mint az az ilyen esetekben gyakori: már későn érkeztem. Zsoldos a lelet tárgyait odaadta a gyerekeknek játszani, azok meg széthajigálták.

Szeged.

T. I.

ÚJABB DOROZSMAI LELETEK. A Kis-Kún-Dorozsma határában levő Jerney-féle téglagyár területén 1905-ben történt ásatásról s leletekről részletes jelentést tett az Arch. Ért. 1905. évi folyamának 253—255. lapjain. Akkor több agyag, ezüst s vastárgy került napfényre, továbbá egy igen szép, nagy, recézett művű fibulának a töredékei, a mikből mintegy háromnegyedrészen össze is volt állítható. Az ásatás folytatása kívánatos lett volna, de kifogytunk a helyből. A merre az ásással haladni kellett volna, az a föld már más tulajdonos területe volt, a kívül a terület átengedésére nézve nem lehetett megalkudni, oly magas árt (az egész évi termés értékét) kívánta érte. Így meg kellett várni, míg a földdarabot megveszi tőle Jerney úr, a téglagyár tulajdonosa, ami az idén meg is történt s a dombos területet azonnal le is hordták 135 cm. mélységre, mert kellett a hely udvarnak. Azonban az ásás nem sok

régészeti eredményre vezetett: az egész leásott területről mindössze egy sír került elő, a csontváz abban is úgy elkorhadva, hogy csak a mellékletekből lehetett egykori létét észrevenni.

A mellékletek az alábbiak: *a)* napon szárított agyagedény, mindössze 6½ cm. magas, de a szájánál 13 cm. bő; *b)* égetett agyag orsókarika; *c)* calcedon gyöngy, laposan gömbölyű, a közepén átfúrt, 18 mm. széles, 7 mm. magas; *d)* a kisebb gyöngyök üvegből, borostyánból, csiszolt kő és égetett agyagból, összesen 235 darab. Egyéb nem volt, bár az ásás elég mélyre s jóval tovább terjedt. — Szeged. T. I.

ÁSATÁS A RÁBÉI ANKA-SZIGETEN. A felsőtorontálmegyei Rábé község mellett levő anka-szigeti őskori telephelyről (kevés bronz és réz nagyobb-részt csont és kőeszközök, igen szép mívű agyagedények, öntőminta) már sok régiség van régiségtári naplónkba bejegyezve, a melyek részben ásatás, részben lelet gyanánt kerültek elő onnan. Egy részük az Arch. Értesítőben is ismertetve van, az 1902. évfolyam 87-ik s a következő lapjain. Ezen a helyen most újabb ásatást tartottunk, fölbontatván még azokat a területeket, a melyek a domb tulajdonosainak a nézete szerint eddig mélyebben fölászva nem voltak. A sziget maga ma csak domb, de régebben víz vette körül. Valódi neve nem Anka-sziget, hanem a «tanka szigete» volna. Rábé magyar lakossága szegedi kivándorlás (rajeresztés: mint régebben mondani szokták) s a szegedi tájszó-lásban «tanka» kis tavas, mocsaras helyet jelent. A most végzett ásatásnál a konyhahelyek telepeire találtunk, de kerültek más tárgyak is, és a faluban is lehetett szerezni e helyen már előbb lelt edényeket. A konyhahelyek törött edényeiből egy félzsákra valót szedtünk össze, ezekből a jellegzetes diszítésűek és a füllel ellátottak kezelés alá kerültek, a többit ládában félretettük a hason-nemű ilyen anyagunk mellé. A kezelt tárgyak az alábbiak: *a)* 10 cm. hosszú, 2 cm. széles, 3 cm. magas csiszolt kő; *b)* kisebb, halsütő edény darabja, fekete agyagból; *c)* két darab kúpalakú, átfúrt, agyag hálósúly; *d)* 6 cm. magas kis agyagedény, a nyakánál körös, alul csavaros diszszel; *e)* 9 cm. magas hasas agyagedény, diszítés nélkül; *f)* 8 cm. magas, kétfülű agyagedény, kissé sérült, diszített; *g)* ugyanaz, valamivel magasabb, az oldalán függélyes bevágással; *h)* három kisebb agyagedény alja, külön talppal, a talpak alul bemélyítve; *i)* nagy, égetett veres agyagedénynek a súlyos darabja: egy edény oldalának egy része s egy fülforma, a mely azonban az edényfal belső részéhez van oda-illesztve; *j)* harmincz darab kisebb-nagyobb edényfűl, egymástól eltérő típusok, köztük több diszített; *k)* parittyakő; *l)* agyagszűrő darabjai; *m)* diszített apró edény alsórészének a féldarabja; *n)* durva, vastag agyagedény, 5 cm. magas, 7 cm. széles, törött; *o)* kagylóhéjjak a konyhahulladékból, husz darab; *p)* törött örlőkövek, hat darab; *q)* törött agyagedények darabjai, mind diszített, negyvenkét darab. A diszítések mind eltérők s köztük sok az újabb, illetve olyan, a mely a mi vidékünkön az őskori keramikában szokatlan; *r)* kréta-szerű anyaggá vált állati maradványok (kagylók), apró darabokra esve (további szétmállásuk ellen alkalmas szerül szolgált a collodiummal való bevonás); *s)* vadkanagyar s egy hasított éles csont. A dombnak egy része még fölkutatatlan maradt s azt még meg kell ásatni. — Szeged. T. I.

KÖNYVÉSZET.

Szerkeszti *Supka Géza.*

Újkor.

AUBERT, A., Die malerische Dekoration der San-Francesco-Kirche in Assisi, mit 80 Abbild. Hiersemann, Leipzig, 1907.

BARTH, H., Das Geschmeide. 2 köt. 8-r. 352, 371 o. Berlin, 1906.

Bayern, Die Kunstdenkmäler des Königreichs. Herausgeg. im Auftrage des K. Bayer. Staatsministeriums des Innern für Kirchen- und Schulangelegenheiten. II. Bd. Regierungsbezirk Oberpfalz und Regensburg. Herausgegeben von Georg Hager. Verlag von R. Oldenbourg, München. 1906—7. 7 Hefte, zusammen Mk. 41.50.

BENOIT, Fr., Holbein. Librairie de l'Art ancien et moderne. Paris. 1906.

BOCK, FR., Der Kunst- und Reliquienschatz des Kölner Domes. L. Schwann, Düsseldorf. 1906

BODE, WILHELM, Rembrandt und seine Zeitgenossen. Charakterbilder der grossen Meister der holländischen und vlämischen Malerschule im XVII. Jahrh. E. A. Seemann, Leipzig, 1906. 6 Mk.

BOUCHAUT, P. de, Tableau de la sculpture italienne du XVIe siècle. Lemerre, Paris 3.50 fr.

CLEMEN, P., Die Kunstdenkmäler der Rheinprovinz. Köln. 4-r. 14 t. 182 vign. Düsseldorf, L. Schwann. 1906. 5 Mk.

DESTREE, J., De la restauration de l'industrie de la Tapisserie de hautelisse en Belgique. 56 o. 1 á. Louvain, Claes.

DIEGO, SANT'AMBROGIO. Il portale della Basilica di S. Simpliciano in Milano. Milano, Jogegneri, 1906.

DIEHL, Ch., Botticelli. Librairie de l'Art ancien et moderne. Paris, 1906.

DIEHL, Ch., Figures byzantines. 1 köt. 18-r., 2. kiad. 3.60 frcs.

EASTLAKE, Ch. L., Beiträge zur Geschichte der Ölmalerei. Deutsch von D. Julius Hesse. Hartleben, Wien u. Leipzig, 1907. 7.50 Mk.

EGGER, H., Huelsen Chr. und Michaelis Ad., Codex Escorialensis. Ein Skizzenbuch aus der Werkstatt Domenico Ghirlandajos. Wien, Hölder, 1906. 174 o., n. 4-r. és egy atlasz.

FORRER, R., Die Schwerter und Schwertknäufe der Sammlung Carl von Schwerzenbach. Folio. VIII+64 o., 60 t. 360 á. Hiersemann, Leipzig. 100 Mk.

GEBHART, E., Sandro Botticelli et son époque. 4-r. 70 á. Manzi, Joyant et Cie, Paris.

GERSTFELDT, O. v., Hochzeitsfeste der Renaissance in Italien. (= Führer zur Kunst. 6.) Paul Neff, Esslingen A. N. 2 Mezzotintograv., 3 t., 6 á. 1 Mk.

GIEHLOW, K., Kaiser Maximilian I. Gebetbuch. Mit Zeichnungen von A. Dürer und anderen Künstlern. Photographischer Faksimiledruck in 4 bis 11 Farben, München, Bruckmann. 1907. Subskript. Preis Mk. 425.

GRAEVENITZ, G., Gattamelata und Colleoni, und ihre Beziehungen zur Kunst. Seemann, Leipzig, 1906.

GRAUL, Rich., Rembrandt. Eine Skizze, mit 14 farbigen Reproduktionen. E. A. Seemann, Leipzig. 1906. 3 Mk.

GRAUL, Rich., Fünfzig Zeichnungen von Rembrandt. Ausgewählt und eingeleitet von —. E. A. Seemann, Leipzig. 1906. 3 Mk.

HADELN, D., Die wichtigsten Darstellungsformen des hl. Sebastian in der italienischen Malerei bis zum Ausgang des Quattrocento. Heitz, Strassburg, 1906.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

ANDREA FERRUCCI BAKÁCS-OLTÁRA ESZTERGOMBAN.

I. A XV—XVI-ik századi olasz művészet hazánkba került alkotásai között egyik legjelentékenyebb az esztergomi Bakács-oltár. Nemcsak azért, mert elég jó karban fennmaradt emléke e művészettörténetileg oly érdekes kornak, nemcsak, mert jól iskolázott mester gonddal előállított munkája, hanem, mert oly korban készült, a mikor az olasz művészet gondolkodásában fordulóponton állunk. 1519-ben fejeztetett be, tehát egy évvel az előtt az időpont előtt, a honnan a barokk-művészet eredetét számítani szokták, s tartalmaz elemeket, a melyek még egészen XV. századiak, de olyanokat is, a melyek a barokk-művészet irányában is nagy haladást jelentenek. Az a körülmény, hogy nem elsorangú, vagyis nem nagyon önálló gondolkodású, de kitűnően iskolázott művész alkotása, még fokozza a mű érdekét a művészet történetének a kutatója szemében. A mester nem egyéni találmányokat produkál, nem új gondolatokat mutat be, hanem olyan formákat és gondolatokat, a melyek az alkotás idején már közkincs-jellegűek voltak s így bennük a művészeti gondolkodásmód «ütőerét» tapinthatjuk meg. Alkalom kínálkozik Ferruccinak, e mű alkotójának korábbi műveivel való összehasonlításra is, s így kilátásunk van, hogy ez érdekes terméknek részletes taglalása által az átalakulásban levő olasz művészet lassú fejlődésmenetének rajzához néhány adalékot szolgáltatathatunk. Az oltár beható elemzése annál inkább jogosult, mert Pulszky cikke óta,* a mely pedig a Bakács-kápolna építészetével foglalkozik behatóbban, egyáltalában nem jelent meg behatóbb tárgyalása e műnek, részletes leírása pedig egyáltalán nem s a tudomány újabb fejlődése alapján szükségessé vált az emlék történeti helyének a megjelölése.

*

II. Az esztergomi Bakács-oltár a Székesegyház baloldali kápolnájában, az ú. n. Bakács-kápolnában látható. A kápolna maga a XVI-ik

* Bakocz Tamás sírkápolnája Esztergomban. Arch. Ért. I. 246—255. l.

század elején 1506—7-ben épült olasz tervezőművész kezétől.* Olaszországban ebben az időben már igen gyakori eset volt, hogy előkelő főpapok külön kápolnát építtettek, hogy haláluk után felállítandó síremlékük hozzájuk méltó helyet találjon. E kápolnák többnyire görögkeresztalakú építmények, a középső részük felett kupola, a sarkoknál boltcikkely, a kereszt négy szára fölött dongaboltozat van. Rendesen a keleti oldalon díszes márványoltár, vagy nagy festményrel díszített oltár szokott állni, a másik két oldalon egy-egy díszes síremlék. Bakács hasonló szándékkal készítette kápolnáját, s adataink szerint valóban ide is temették el. A kápolna formája is teljesen hasonló a leírtakhoz. Belső berendezésére a biboros már életében is sokat áldozott. Az épület belsejét vörös márvánnyal burkoltatta, vörös márványpadokat, orgonát helyeztetett a kápolna nyugoti szárába, míg a keletibe finoman faragott oltárt rendelt meg.

Valószínű, hogy a bejárattal szemben álló negyedik fal sem volt üres. Bizonyos, hogy Bakács sírja díszes megjelölését feltétlenül óhajtotta, ez volt a kápolna építésének kimondott célja. Fennmaradt adataink szerint ugyan nincs tudomásunk arról, hogy a síremlék megrendelésére vonatkozólag Bakács még életében intézkedett volna, de ebbeli óhajtását örökösei ismerhették. Különben Olaszországban rendes szokás, hogy a főpapok halála után az emlék kegyeletes felállításáról az örökösök gondoskodtak, s a pápai udvar maga ügyel fel, hogy a kegyeletes tett végre is hajtassék. Bakács élete folyása eléggé megegyező az olasz biborosokéval, hogy ezen a ponton is hasonlóságot tételezhessünk fel. Nagyon közel eső a gondolat, hogy Bakács magyarországi örökösei, talán egyéb olasz művészt nem is ismerve, ugyanannál az A. Ferruccinél rendelték meg a síremléket, a ki már a primás életében számára az oltárt is készítette. Az sem lehetetlen, hogy a síremléknek Ferrucitól való megrendelése magának a primásnak kifejezett óhajára történt, ilyesmiről közvetlen környezete előtt beszélgethetett.

Vasariban fel is van jegyezve Andrea Ferrucci életrajzában,** hogy egy márványsíremléket készített a szent szűz alakjával és más alakokkal díszítve, a mely Esztergomba küldetett, s a melybe az esztergomi biboros temettetett. Nincs okunk Vasari hitelességében kételkednünk ebben az esetben, az idő elég közel esett hozzá, hogy értesülései megbízhatóak legyenek. A többi művek legnagyobb részét, a melyet mint

* A datumokra vonatkozólag v. ö. Josephus Dankó: De ortu progressuque Capellæ Bakacsianæ Iommentariolum. Strigoniæ 1875. p. II. — Szántóffy Antal: A Bakács-kápolna Esztergomban Magyar Sion 1867.

** Vasari ed. Milanesi. Firenze Sanesi 1879. Tome. IV. p. 479. Fu di ma mano ancora una sepoltura di marmo, che fu mandata similimente in Strigonia, città d'Ungheria; nella quale era una Nostra Donna molto ben condotta, con oltre figure; nella quale sepoltura fu poi riposto il corpo del cardinale di Strigonia.

Ferrucci alkotásait felsorol, okiratokkal is igazolta a mai kutatás.¹ Még a másik magyarországi emlék is, a melyet Vasari említ, szintén hitelesnek bizonyult.² Ellenben természetes, hogy felsorolásában hiányos, egyes művekről nincs tudomása, s egy kisebb jelentőségű művész tárgyalásánál talán nem is akar kimerítő lenni. A síremléknek 1521 és 1524 között kellett készülnie Bakács és Ferrucci halála közti időben; 2—3 év elégséges egy ilyen munka végzéséhez és szállításához. A síremlék tehát a mohácsi vész előtt felállítva kellett hogy legyen. Hogy síremlék tényleg volt, azt következtetni lehet abból a körülményből, hogy az oltár kiemelése alkalmából az általános várakozás ellenére a biboros holttestét nem találták meg az oltár alatt. Bakács épen nem volt kedves személyiség a törökök előtt, s érthető, ha sírját szétrombolták. A kápolnát saját istentiszteleti céljukra alakíthatták át, oltárul használták, pusztán a rajta levő szenteket távolították el, az épületet egyébként érintetlenül hagyták. Bizonyos, hogy ha nem lett volna külön sír, ha Vasari adatát corrigáljuk s mint Dankó óta általában elfogadják, az adatot erre az oltárra vonatkoztatva azt állítjuk, hogy az oltár egyúttal síremlék is volt, akkor a holttestre föltétlenül rá kellett volna akadnunk.

Feltevésünk helyessége esetén semmi ok sem forog fenn a mellett, hogy az esztergomi oltárral kapcsolatban Bakács eltemetése módját rekonstruáljuk.³ Minden egyéb mellékes cél nélkül, pusztán mint a kápolna istentiszteleti céljait szolgáló butordarab rendeltetett meg Andrea Ferrucci firenzei mesternél, s került az 1519-ik esztendőben Esztergomba. A hiteles adatot Fraknoi Vilmosnak köszönhetjük, a ki Bakács egy ajánlólevelével igazolja az oltár eredetét, a melyet a biboros 1519 augusztus 6-ikán a ferrarai herceghez írt, s a melynek tartalma szerint Mazzarellit, olasz udvari orvosát küldte Firenzébe, hogy a már elkészült oltárt Ferruccitól átvegye s hazaszállítsa.

Így került az oltár Esztergomba, az 1519-ik esztendőben az esztergomi Bakács-kápolnába, a mely már 1507 óta állott. A kápolna kisebb rongálódásoktól eltekintve, belül teljesen épen maradt. 1824-ben az új székesegyház fölépültével nagy gonddal szétszedték, s az új székesegyházhoz eredeti alakjában újból fölépítették s az oltárt megint a régi helyére illesztették. Az épület díszítő részleteiben számos változás történt, s az oltár sincs eredeti állapotában. Számos sérülés van rajta, a sarkokon és ornamentumokon. A sérülések véletlenül szerencsés természete okozta, hogy a részletekben nem történhetett kijavítás. Ki van azonban egészítve Bakács alakja, a melyet úgy látszik, a törökök lever-

¹ Rivista d'Arte II. 1904. p. 271. ff.

² Gaye: Carteggio d'Artisti Firenze 1840. p. 494.

³ Szántóffy: Magyar Sion 1867.

tek volt. Eltűnt a 3-ik fülke szobrászati dísze is, s a hiányokat, fájdalom, itt is pótolták.

Az oltárasztal vörös márványból van, ez Pulszky véleménye szerint nem tartozik az eredeti műhöz, magunk részéről csak oszthatjuk e nézetet. Renaissancekori olasz művön gót IHS betű nem fordulhat elő. Az oltárasztalt a törökök nyilván elpusztították, s a mostani Esztergom visszafoglalása után állíttatott fel. Az asztal fölött emelkedik az oltáralkotmány, foglalkozásunk tulajdonképeni tárgya.

III. Maga az oltár-alkotmány a rendelkezésére álló helyre jól beilleszkedik. A fal, a melyhez illesztve van, téglalap alakú, feül félkörű ívbéllettel határolva. Az oltár építészetileg három részre oszlik, a melyek közül az alsó kettő együtt a fal egyenes részének, míg a harmadik a fal ívrészének felel meg. Az alsó két rész össze van kapcsolva egymással s így a felső résszel szemben ép olyan önálló egész, mint a fal négyszögletes része a félkörívessel szemben.

Az alsó rész építészeti részét három fülke alkotja, a melyek közül a két oldalsó keskenyebb és alacsonyabb, míg a középső magasabb és szélesebb. Az oldalsókat a középsőtől egy-egy pilaszter választja el, az oldalsók külső szélein szintén egy-egy pilaszter van. Az által, hogy a pilaszterek az oldalsó mezőt kétoldalt körülveszik, egészen az oldalsó fülkéhez csatlakoznak s ennek következtében a fülkék különbözősége dacára is az alsó rész három egymással egyenlő szélességű architektonikus mezőre bomlik, a mely középen egy fülkéből, az oldalakon egy-egy fülkéből és két-két pilaszterből áll. A fülkék félkörű apsiszerűek, félkupolával vannak fedve, a melyek egy középpontból kiinduló s hornyolt sugarakkal vannak díszítve. A középső fülke jóval mélyebb az oldalsóknál, mindhárom látszólag magába a falba van bevésvé, az architektura maga igen lapos, s a fülkéket sem magába foglalni, csak körülvenni látszik. Az oldalsó fülkék tagolása aránylag szintén egyszerű. A fedő félkupolát a félhengeralakú fülkétől egyszerű pálczatag választja el a középen, a honnan a kupola hornyai sugárirányban széjjelfutnak, egy erősebben kidomborodó, domború oldalával kifelé fordított kagylódísz van, a sarkoknál az üreget központi körökből alakított dísz tölti ki. Az oldalfülkék pilasztereit egész hosszukban ornamentum borítja. A középső fülke is ép úgy van tagolva, mint az oldalsók, csak a félkupolát a félhengertől elválasztó tag más, — lévén ez az oldalsó részek fölötti párkány folytatása — és a félkupolarésznek kívül megfelelő félköríves pálczatag mellett kétoldalt a sarkakig terjedő mezőben van a központi körök helyett finom csigavonal alakú lombdísz. Az oldalsó fülkék fölött egy párkány van, a mely az egész oltárszélességben áthúzódik, metszi a középső fülkét is, s pedig ép a félkupola és félhenger találkozási pontjánál. Ez gazdagon tagolt, finom profilú, fent

erősen kiszökellő koszorúpárkány, mely lent kötéltaggal kezdődik, majd sima szalaggal, fogsorral, fölötte keskeny lécczel folytatódik, mire ismét az előbbinél jóval szélesebb szalag, arra fogsor következik rajta álló tojásdísztaggal, s fent ismét sima szalaggal, s két kiugró párkányzáró lécczel fejeződik be.

E fölött húzódik az építmény második emelete, a mely szintén három részből áll. A középső részt a magasabb középfülke íve foglalja el. A mezőket egymástól kis kiszökelléssel kezdődő, felfelé tömegben növekedő gyámkő (konsol) szegélyzi, összesen négy, minden pilaszter fölött egy-egy. A gyámkövek, a mint az alsó szakasznál a pilaszterek az oltár oldalsó fülkei fölé csatlakoznak, s így itt is az alsó résznek megfelelőleg három egyforma széles mező keletkezik, a mely azáltal, hogy a középső fülke félkupolája az építmény második szakaszát áttöri, a két egyforma beosztású építészeti részt egységbe foglalja. Fokozza ezt az a körülmény, hogy az építészeti részt itt egy az alsó rész párkányánál sokkal erősebben kiszökellő koszorúpárkány vízirányosan lezárja, a mi a két rész együvé tartozását nagy mértékben kiemeli, lényegesen előmozdítja ezt a lezárást a párkány alakozásának a módja, a mennyiben az egyes tagok: két szallagtag a gyámkő fölött, a felfelé szélesedő levéldíszes tag, a rajta álló kehely, szalag, s a legfelül álló díszített zárótag mind úgy vannak egymásföle helyezve, hogy minden új tag az alatta állónál jobban kiszökellik, lent a kiugrás még lassú, majd fent a levéldíszről kezdve rohamosabb és erőteljesebb, a felső ismét nem túlságosan kiugró két tag, ezekre a lezárás teljes érvényrejuttatásával rakódik le.

A párkány tehát tökéletesen lezárni látszik az egész építményt, a felette álló harmadik részre semmi architektonikai szükség nincs, úgy ittlétét, mint alakját a rája helyezett szobrászat szabta meg. Ez a felépítmény középen egy négyzetes mezőből áll, fölötte egy körszelet alakú befejezés, a melytől jobbra-balra görbe vonalban halad lefelé a felépítmény, egészen a legszélső gyámok fölött elhelyezett angyalokig, a hol hirtelen megtörik, s a honnan függélyes irányban halad tovább. Az építmény egészen lapos, csak a szélső gyámok fölött ugrik előre az építészeti tömeg, követve a gyám s a gyám fölötti párkány kiugrását, s egyúttal a térdeplő angyalok számára is talapzatot képezve. Érdekes az architektura részletes leírása után az építmény egészére is egy pillantást vetni, s az építészeti elemeket korábbi- és későbbiekkel összehasonlítani, hogy lássuk, hogyan alakul úgyszólván szemünk előtt át a XV-ik század nyugodt, kiszámított, biztos hatású építészeté a a későbbi kor dissonáns, nehézkes nyomasztó hatású építészetévé.

Ferrucci fiesolei oltára (ábra) még egészen régi jellegű. Ott is három fülke van, melyek közül kettő keskenyebb és alacsonyabb, a középső

magasabb és szélesebb. Az oldalfülkék felső részét a középülke görbületének megfelelőleg ott is domború művek töltik ki. De mind a három fülkének egységes talapzata van, a fülkék egy színben kezdődnek, az egységes talapzatról erősen kiszökellő oszloptörzsek haladnak fölfelé, s az építményt fönt erősen kiugró, igen magas koronapárkány teljesen lezárja, s a párkány fölött nincs semmi, a mi a zártságot megzavarná. Talapzat és párkány határozottan közrefogja a középső szobrásszattal díszített építészeti tagot, a párkányt a talapzattal összekötő oszlopok rhythmikusan tagolják a középső részt s így úgy a függőleges, mint a vízszintes tagolás biztos, zárt hatású, a képzeletet, a szemlélő nyugodt hangulatát nem izgatja semmi sem.

Nem ilyen nyugodt hatású már a mi oltárunk. Felépítése nem olyan szerves, mint a fiesolei oltaré. Az egységes talapzat hiányzik, a középső fülke áttöri a talapzatot, az oldalsók magasabban, ez mélyebben kezdődik. Ezáltal a középső fülke elkülönül az oldalsóktól, a mit fokoz a pilasztereknek az oldalfülkékhez való kapcsolódása, e miatt a függélyes tagolásnak elvész a rhythmusa, a mi pedig a renaissancenak oly jellemző sajátossága. (Bramante-féle szakasz — Pal. Cancellaria Roma.) Még nem uralkodik a középső tömege az építménynek, még nem nyomja az oldalsó részeket teljesen háttérbe, mint Vignola (megh. 1568) templomán az «Il Gesun» vagy a S. Maria della Pace templomon vagy a Fontanadi Trevin,* hogy pár jellemző még későbbi római példát említsünk, de a középső fülkének az oldalsóktól való elkülönülésében, csirájában láthatjuk a későbbi fejlődés erőszakos, a képzeletet izgató elemeit. Ferrucci nem határozottan, bizonytalanul, tapogatózva halad az új utak felé. A finoman alakozott, szépen tagolt párkányok egészen renaissance jellegűek, a fülkék félkupolája is régi, megszokott csapáson jár, de az által, hogy az együvé tartozó két alsó rész legalább az oldalfülkénél a közbeékelte párkány által némileg meg van szakítva, megbomlik az a zártság és határozott, nyugodt hatás, a mi még Ferrucci fiesolei oltárát is jellemezte. Ez is egy félénk lépés a dissonáns elemekkel dolgozó barokk művészet felé.

Érdekes a második rész gyámköveinek a megtekintése is. A XV-ik század első felében ezek a tagok egészen keskenyek, egy részből állók, a mint ez Donatello XXIII. János síremlékén (Firenze-Baptisterium 1425—1427) látható. Később a gyámkö végén lévő, befejező, kifelé domborodó rész tagoztatik, rendesen úgy, hogy finom szallaggal két részre bontatik, míg a gyám maga szélesebb és nagyobb tömegű lesz. Lucca della Rabbia énekes karzata (Firenze-Opera del Duomo be 1437),

* A barokk sajátosságaira nézve v. ö. Wölfflin: Renaissance u. Barock. 2-ik kiadás. München 1907. Az említett művek jó része ott reprodukálva is van.

A BAKÁCS-OLTÁR ESZTERGOMBAN.

Donatello prátói erkélye (1440 előtt) mutatja ezt az állapotot. Az esztergomi oltáron a gyám még nagyobb, szélesebb, az épület e részén teljesen uralkodó, ha nem is olyan hatalmas tömegű még, mint II. Gyula pápa síremlékén a S. Pictro in Vincoliban (1544—1545). Érdekesebb, hogy itt nemcsak a konsol befejező része, hanem az egész gyám két részre van bontva, úgy hogy voltaképp kettős gyámokkal van dolgunk. Tehát már itt találkozunk a tagok megkettőződésével, a mely szintén a barokk sajátosságai közé fog tartozni, a mint ezt Michelangelo Laurenziánája (1523—1534), Farnese erkélye (1547 után), Giacomo della Porta «il Gesei» terve (1575) szépen példázza.

A konsolos középső részben s ennek az alsó résszel való kissé laza összefüggésében, a gyámok uralkodó helyzetében, a később kialakuló, s általánosan divatos magasattika csiráját láthatjuk, a mely oly hatalmasan fogja nyomni az alatta fekvő építészeti tagot. (Porta Pia Rómában 1561 körül, Szt. Péter-templom homlokzata Madernától bef. 1612).

A legfelső részén is, bár ott a lapos felépítmény formáját a rajta levő szobrászat szabja meg, láthatjuk a bizonytalan lépéseket a kialakuló új művészet felé. Maga az a tény, hogy az oly erős lezáró hatású párkány felé még helyez valamit, az új dissonans elemekkel dolgozó művészet fejlődése felé mutat. Ugyanerre vall, hogy a középső domború mű felé körszeletet helyez, a melynek alapja nem átmérő, hanem meglehetősen rövid húr, v. ö. Michelangelo: Capitoliumablakok; s hogy e pontból az oldalsó angyalok felé az építészeti tömeg görbe vonalban húzódik lefelé, a helyett, hogy fent háromszögű orommal, vagy pláne félkörű ívvel fejeződnek be (Bruni síremlék B. Rossellino 1444), a mi az angyali üdvözlés elhelyezésének szintén egy megoldása lehetett volna, szintén világosan mutatja, hogy ez oltáron megtörtént az első lépés a később az egész templomhomlokzat legfelső részén jóformán mindég megtalálható kétoldalt szimmetrikusan elhelyezett vastkos, nehézkes, görbe tömeg kifejlesztése felé (della Porta-Gesu 1575, S. Catarina dei Funari, 1563 körül S. Susanna bef. 1603 stb.) Hogy ez a lefelé haladó görbe tömeg olyan félénk, bizonytalan vonalban vonul lefelé, s a szélső gyámok fölött oly hirtelenül törik meg függőleges irányban, azt talán nem is annyira az új fejlődő építészettel szemben mutatkozó maradiság okozza, hanem a szobrászati rész kiemelésére való törekvés. Ugyanennek a következménye a felépítménynek szerfölötti lapossága is, a mi szintén a barokkal ellenkező sajátosság. A második gyámköves szakaszt kivéve, az egész építmény aránylag laposnak, nem nagy monumentális hatásúnak mondható (mint pl. A Sansovino: Ascanio Sforza síremléke Rómában S. Maria del Popoloban, vagy A. Vendramin síremléke Velenczében San Giovanni Paulo templomban) s nem is az

architektúra, — s ez mutatja, hogy milyen nehéz a kibontakozás a művészet régebbi állapotából az új felé — hanem a szobrászat foglalja el az uralkodó helyet a mű hatásában.

FERRUCCI OLTÁRA FIESOLEBAN.

IV. Mint mondtuk, a harmadik fülke nem állott üresen. Hogy mi volt benne, azt pontosággal megállapítani nem lehet. Kutfői adatkunk csak egyetlen egy van, az is oly rövid és felületes, hogy semmi

biztosat nem építhetünk rája.¹ Velius, a ki 1527-ben látta a kápolnát, három nőalakról beszél: *ara ipsa sustinet deas tres ex marmore lu censi; opus artificibus ob Staliş haud dubie elaboratum.* Ez az adat összevág Vasari adatával, a ki szerint a Madonna és egyéb alakok voltak a síremléken. Pulszky ezek alapján három nőalakot fogad el, a melyek közül csak Máriát nevezi meg. Fraknói² Borbála és Katalin alakját képzei a másik két fülkébe.

Bakács pecsétjét³ Pulszky igen helyesen nem fogadja el a rekonstrukció alapjául. Az egyetlen alap, a mire az összefüggést felépíteni lehetne, hogy egy háromfülkés oltáralkotmány féle rész képezi a pecsét alsó részét, a melyen az oltárnak megfelelő helyen Bakács térdeplő alakja van. De a párkány fölötti részen az angyali üdvözlét helyett Mária a gyermek Jézussal reliefben látható, a fülkék magassága az oltártól eltérőleg egyforma az alsó részen, s az evangelistáknak megfelelő szakasz teljesen hiányzik. A benne levő alakokat, attól eltekintve, hogy ez önkényes változtatások lehetetlenné teszik, hogy összefüggést keressünk az oltár és a pecsét közt — hozzáfűzhetjük Pulszky megjegyzéséhez — azért sem azonosíthatjuk, mert akkor kétszer fordulna elő az oltáron János evangélista, a mire egy Máriának szentelt templomban alig volna helye.⁴

De Pulszky és Fraknói véleményét sem fogadjuk el. Velius adata nézetünk szerint Bakács síremlékére vonatkozik. Velius nem útleirást, hanem háborús krónikát ad; a Bakács-kápolnában két művet látott, s minthogy a síremlék is oltáralkotmány alakú lehetett, a kettőt összezavarta. Emlékezett rá, hogy valami oltárt látott, három istennőt. A XVI-ik század második tizedében, főkép Mino da Fiesole síremlékein középütt rendszeren Mária szokott lenni, egész relief-alakban, s mellette két alak, férfiszentek, vagy erények. Ferrucci egy síremléke a Santa Maria Novellában ezt az elrendezést mutatja. Az alsó rész szobrászati díszének a rekonstrukciójára két valószínűnek látszó nézet fogadható el. Az egyik kiindul a fiesolei oltárból, a melyen szintén három fülke van, s mely az ilyen oltárok rendszeres, megszokott formáját mutatja. E szerint a középső fülkében egy relieffel díszített, magas keskeny szentség ház állott volna, az oldalsó fülkébe Szt. Tamás (Bakács Tamás lévén) s Szt. Adalbert, Szt. István királynak, az érsekség megalapítójának megkeresztelője, s az esztergomi érsekség védőszentje gondolható. Máriára, a kinek az oltár szentelve van, az «angyali üdvöz-

¹ Oláh 1536-ban látta a kápolnát, de csak az építészetről szól. Caspari Ursini Velii: *De bello Pannonico* ed. Fr. Kollár Vindobona 1762. pag. 9.

² Bakács élete 181—182. lap.

³ Repr. Pulszky idézett cikkében

⁴ Dankó i. m. 12-ik lap.

let» vonatkozott volna. Tamás baloldalon lett volna elhelyezve, mert a térdeplő Bakács nyilván az ő védőszentje felé fordult. E mellett a fel-fogás mellett szól az ilyen oltárok hagyományos elrendezése, a középső fülke alakja, s az a körülmény, hogy Ferruccitól szabadon álló férfialak több ismeretes, míg nő egyetlen egy sem, szabadon álló egész alakú Mária alakok a ritkaságok közé tartozik, végül a középső fülke szer-fölötti magassága, a mely méreteinél fogva alkalmasabbnak látszik egy szentségház, mint egy emberi alak befogadására.

A másik felállítható hypothezis szerint a középső fülkében Máriát a gyermek Jézussal képzelhetjük, míg a két oldalfülkében amaszt és Adalbertet, mint az előbbi feltétel szerint. E föltétel fő támaszték-pontjai, hogy az oltár Máriának van szentelve, hogy Bakács térdeplő alakja a középső pilaszteren oly rendkívüli tünemény, mely a maga nemében egyedül áll, s a mely épen ennél fogva megengedi a föltevést, hogy Ferrucci az oltár szobrászati díszének egészében is eltért a rendes hagyománytól. Az a körülmény, hogy a kápolna és oltár Máriának van szentelve, s hogy Bakács a középső fülke mellett térdepel, a középső fülkében a Madonnát föltételezi. Ebben az esetben a donator a szenthez imádkozik, a kinek az oltár szentelve van. A festészetben mindennapi példa. A középső fülke magassága ugyan túlságos emberi alaknak, de föltehető, hogy Mária szobra magas talapzaton állott, s feje nem ért a fülke csúcsáig, s akkor az alak akadály nélkül elhelyezhető, a fülke szélessége emberi alaknak megfelelő.

Az alsó rész szobrászati díszének eltünése nagyon érzékenyen sújtja az emléket. A fiesolei oltáron a megfelelő részek a művész saját keze munkái, nagy gonddal vannak kidolgozva, s bizonyára így voltak itt is előállítva. Érdekes összehasonlításra is nyílt volna alkalmunk, az egy-forma jellegű alakok között a fejlődés megállapítására nézve. Mária alakja Ferruccira nézve is egyedül álló lett volna, s így kettős érdekléssel bírna.

Az alsó rész szobrászati díszéhez tartozott még a jobb középső pilaster alsó részén Bakács térdeplő alakja is, a melyet a művész bizonyára a megrendelőnek egyenes kívánságára készített. Egy csekély töredéket leszámítva az egész alak elpusztult, s ezt annál inkább sajnálhatjuk, mert a fenmaradt töredék után ítélve ez is Ferrucci keze műve lehetett.

Az építészeti rész második szakaszát szintén domborművek díszítik. A két szélső mezőben a négy evangelista van páronként elhelyezve — egymástól egy-egy oszloppal, s rajta nyugvó félkörű ívvel elválasztva. Az így előálló fülkék, valamint a bennük levő félalakok is rendkívül lapos reliefek. Ezzel szemben a konsolok és a felettük levő párkány nagyon is erősen kiszökellik, úgy, hogy ezen a részen az architektúra határozott fölényben van a szobrászat fölött. Az alsó részen

viszont a fülkék csekély mélysége, a Ferrucci-féle szabadon álló szobrok erős mélységi kiterjedése, a szentségházon szokásos reliefek, az egész architektura nagyon lapos volta miatt, a szobrászat föltétlenül uralkodó jellegű volt, míg a legfelső részen a szobrászat még magának az építészeti résznek a formáit is meghatározta.

Minthogy a kápolna Mária tiszteletére volt szentelve, nem meglepő az oltár felső részén az «Angyali üdvözetet» találni. Ferrucci fiesolei oltarán is ugyanaz van, s ez egyébként is a legkedveltebb ábrázolások közé tartozott Firenzében. Fiesoleben az oldalsó fülkék fölött a középfülke magasságáig terjedő mező igen alkalmas volt e jelenet két alakjának a befogadására. Itt a megfelelő helyen az építészet a gyámok nagy tömegénél fogva a szobrászatot mindenesetre háttérbe sorítja, holott ennek a jelenetnek föltétlenül olyan helyet kell biztosítani, a hol teljességgel érvényre jut. Önként kínálkozott a jelenet elhelyezésére a legfelső rész. Itt a két alakot vagy egymástól szétválasztva a sarkokra lehetett volna helyezni, vagy a középre, de ekkor nem maradhattak többé szétválasztva. A sarkokon a talapzat keskenysége miatt csak igen kis méretű lehetett volna a két alak, s azért a művész a középet választotta. Itt tényleg a jelenet teljes hatásában érvényesülhet. Erre a célra azonban külön ki kellett emelni — négyszöges kerettel ellátni. Ez magában azonban külön így nem állhatott az építmény tetején. A kiegészítés magától kínálkozott. A szélső konsolok fölött kiugró párkány két kisebb alak felvételére magától kínálkozott — s ezzel megvan a középső jelenetnek megfelelő két oldalt szimmetrikusan elhelyezett plastikai járulék. Nincs más hátra, mint ezek között az üres teret hátulról egy síkkal lezárni s a plastikai tömegek együvé tartozása teljesen szilárdnak tűnik fel, a lapos építészeti háttér nem zavarja a dombormű hatását, s így a rajta levő alakok teljesen jutnak érvényre. Minthogy a középső dombormű magasabb, az oldalsók alacsonyabbak, természetes, hogy az építészeti tag lefelé hajlott vonalban húzódik, s az angyalokhoz elérkezve vertikálisan törik meg. A legfelső rész körszeletszerű befejezést kap, az üres részek ornamentummal lesznek kitöltve.

Ez a szobrászat állománya mindjárt abban a viszonyban tekintve, a melyet az építészettel szemben elfoglal. Legfelül az Annunziatio jelenet és két angyal magas domborműben, a középső szakaszban a négy evangelista lapos domborműve látható, míg az alsó rész szobrászati díszéből csak Bakács alakjának néhány töredéke maradt fenn.

Az utóbbi teljesen ki van egészítve, a régi részletek a márvány színénél fogva könnyen felismerhetők. Eredeti pusztán a fej, s a bal-kézfej legnagyobb része. Bizonyos azonban, hogy a portraite-alak térdeplő helyzetben volt ábrázolva, s ebben az esetben dicsérnünk kell

Ferruccit művészeti gondolkodásának ezen a ponton való előhaladottságáért. A XV. század az egyént pusztán az arcz formáival és kifejezésével akarja jellemezni, míg Ferrucci az alak mozdulatát is beveszi kifejezési eszközül. Egy másik arczképszobra is maradt fenn Ferruccinak, Marsilio Ficinióé, ez a mű a XVI. századi portraite szobrászat igen kiváló magaslatán áll, a mennyiben egy megállapodott egyéniséget egészen esetleges, pillanatnyi hangulatban ábrázol úgy, hogy a helyzet minden pillanatnyisága daczára az állandó tartalmi vonásai a léleknek határozott kifejezésére jutnak. Ez az arczkép két évvel későbbi, s így valószínűleg fejlettebb művészeti állásponton áll, mint Bakács képmása, de ép mert a Bakács portraite Ferrucci első ilyen műve volt, az összehasonlítás érdekes adalékot szolgáltatott volna a portraite-szobrászat történetében, a mi még szintén a megiratlan fejezetei közé tartozik a művészettörténetnek. Így is sok érdekes közös vonásra akadhatunk. Feltűnő a fej négyszögletes alakja, a mely állandó jellemvonás minden Ferrucci-féle férfi alakon. A fej egész profil helyzetű, a Ficinióé szintén majdnem teljes profil. Az agykoponyarész az arczkoponyához viszonyítva feltűnően nagy, hosszú egyenes orr, nagy szemek, felhúzott homlokbőr, haránt homlokredők, tágra nyitott szem, felhúzott szemöldök, mindkettőnél közös sajátosság. Eltérés csakis a lefelé álló bajuszban és az ebbe belenyúló szakálban (Ficino borotvált arcú), s az ajak mozdulatában van. Ficinio szája beszédre van nyitva, míg ennél az alsó ajak a felsőnek erősen alája van szorítva. A szájmozdulat az egész testmozdulattal lehetett összefüggésben, s így közelebről már meg nem magyarázható. A Ficinio-féle szoborral való formai megegyezés, különösen a fej alakja alapján, a mely a Ficinión kívül Szt. Andrásón * és a fiesolei oltár két szentjén is feltűnő sajátosság, föltétlenül Ferrucci keze munkájának kell tartanunk a fenmaradt töredéket.

A középső részen elhelyezett négy evangelista lapos domborműve nem sok gonddal készült s csak csekély részben A. Ferrucci műve. Az alakok keskeny helyen vannak elhelyezve, a melybe alig illeszkednek. Mozdulatuk igen korlátozott lehet. Legkevésbé mozog a jobb szélső, legerősebben a bal szélen levő. A két középső közül a jobbra eső mozog erősebben. Az alakok nincsenek egymással semmi viszonyban, ellenkezőleg úgy vannak egymás mellé állítva, hogy mozdulatuk is egymással ellentétes irányú legyen. Három öreg és egy fiatal van köztük. Valamennyinél igen feltűnő a nyak túlságos rövidsége, a minek következtében a fej szinte a vállon látszik ülni, a mi nagyon fogyatékos formaérzékről tesz tanúságot. Ferrucci maga is rendszeren a nyakat meglehetősen rövidnek ábrázolja, a nem nagy tehetségű tanítvány, úgy

* Fot. Alinari 349. 1

látszik mesterének nagyon is a kedvébe akart járni, s túlzásával eltorzította az alakokat, holott Ferruccinál a rövid, vastag nyak, a fej és törzs között nagyon jó és természetes átmenetül szolgál. A jobb szélen álló fej nagyon rongált, a többi egész jó állapotban maradt meg. Az alakok ruhája igen vázlatos, inkább jelezve van, mint részletesen kidolgozva. Az egész nagyjából dekoratív kezelésű, a távolról való hatásra számított a tervező művész, a mi nem kívánt meg olyan szabatos kivitelt, s azért ennek a résznek a kidolgozását nyugodtan bízhatta tanítványaira. Különbözik a négy alak között is van különbség, valószínűleg többen működtek közre a kidolgozásban, de ezeket az elemeket egymástól szétválasztani hiábavaló és fölösleges dolog volna.

A felső alakok közül a két angyal szintén nem egy kéz munkája, a kidolgozás és formai szabatoság tekintetében oly szembeötlő különbségek vannak, hogy az egyiket a mester, a másikat egy tanítványa művének kell tartanunk. Magas talapzaton állnak, a mely a szélső konszol fölött van, s két részből áll, egy hátsó tömegből s egy elől kiugró keskenyebb tömegből. Helyük igen szűkre van szabva, de ebben a szűk keretben mégis igen élénk mozdulatúak. A jobb szélső bal lábán térdepel, a jobb megfelelő helyzetben behajlítva a bal térd előtt van. A lábak egymáshoz való szorítása a talapzat keskenysége miatt történik, de ennek következtében az alsó test igen élénk mozdulatú lett. A bal lábszár ferdén hátrafelé húzódik, miáltal az egész alsó test egy kevésbé balkéz felé előre fordul tulajdonképeni profil helyzetéből. A felső test ezzel ellentétes mozdulatú, meglehetősen erőszakos fordulattal oldalvást jobbra fordítja a felső testet. A fejet megint jobbra előre, kissé lefelé lendíti. Vízirányosan tartott bal keze görcsösen fog egy gyertyatartót, a tekintet, a kézmozdulat, a fejtartás mind koncentrálva van ennek a görcsös tartásnak lelki motiválására. Arányok tekintetében feltűnő a végtagoknak a törzsszel szemben való túlságos hosszúsága, a mi Ferrucci többi alakjainál is feltűnő. Meg van a Ferruccit jellemző rövid nyak is. Az alsó testen nagyon jellemzők az éles vonalú csontos alsó lábszár, s a térdhajlás ékszerű élessége; ugyanez feltűnő a bal karon és a könyökhajlásnál. A ruha igen finom kelméjű, az alak erős mozgása miatt lebegő helyzetben van, elől a testhez simul, hátul szabadon lebeg, kis röpke hajtékokra bomlik, a melyek laposan simulnak egymás fölé. Az arcz finom metszésű. Kissé magas homlok, a fejet és arczéleket elborító dús göndör haj, egyenes hosszú orr, kis szemek, kis mosolygó száj, síma arcz és homlok, finoman jelzett szemöldök, mind oly sajátosságok, a melyek Ferrucci Bargello-Madonnájának Mária alakján is felismerhetők. Az alak tisztán dekoratív jellege magyarázza, hogy nincs minden részlet olyan ritka finom gondnal kidolgozva, mint az említett tondon.

A másik angyal ennek symmetrikusan elhelyezett ellenképe, de a tanítvány nem tudta a mester alkotását jól utánozni. Az alak kisebb, a kar mozdulata esetlen, a térdelő helyzetet szintén nem tudja visszaadni, a lábak minden átmenet nélkül a hasból nőnek ki, a felső test mozdulata is egészen bizonytalan, a fej határozottan durva, s az arcz sajátos bárgyú kifejezést mutat. Ebben a tekintetben közösség mutatkozik a középfülke mellett jobbra eső evangelistával és az Annuntiatio-jelenet angyalalakjával. Ez a három utóbbi valószínűleg egy kéz munkája.

Az Annunziatio angyala különben mozdulat tekintetében is teljesen megegyezik a bal oldali angyallal, a kéz és fejtartásban van valamelyes eltérés. Ugyanazokat a fogyatkozásokat is mutatja, mint a másik angyal, csak a ruha formái vannak tökéletesebben kidolgozva, s a kar mozdulata kifejezőbb. Bizonyára ezen a fontos helyen a mester simította és javította a nem nagy tehetségű kőfaragó munkáját. Mária alakja megint Ferrucci kezére vall. Mária oszlopcsarnokban ül, felső teste előlnézletben, az alsó deréknál oldalt fordul. A bal láb imazsámolyra van feltéve, a jobb erősen hátrahúzva az imazsámoly mellett lent áll. Bal kezével felemelt térdén nyitott imakönyvet tart, jobbját a meghatottság gesztusával keblére tette. Fejét a mellette jobbra térdelő angyal felé fordította, arczán a vallásos áhitat kifejezése. Ünnepi köntösben van, a mely a felső testen a testhez áll, az alsó testet bő köpeny borítja, a mely finom lapos redőkbe magától helyezkedik el. Az alak minden izében finom kidolgozású. A ruharedőn kívül az arcz finom ovális formái kissé hosszú, egyenes orr, hosszúkás kis szemek, a szemöldök finom elhatárolása, az egyes fürtökben kidolgozott az arczszéleket és egész fejet dúsan beborító göndör fürtök a Bargello Madonnával és a fiesolei oltár Máriájával teljesen megegyeznek. A kifejezés tekintetében feltűnő a törekvés, hogy az arcz, kéz, fej, de az egész test mozdulatával is azt a hangulatot juttassa kifejezésre, a mely Máriát az esemény hatása alatt elfogja. A lelkiállapot tekintetében igen hasonlít Donatello Annunziatiójához a Santa Croceben — ott is, mint itt — Márián mintha — minden meghatottsága mellett, az angyalra való figyelme ellenére is sajátságos ideges nyugtalanság, s valóságos menekülni vágyás mutatkozik. Donatello Máriája azonban álló helyzetben volt, mikor az angyal szavát meghallotta, s így a lelkiállapotnak ez a bizonytalansága igen egyszerű eszközökkel juthat kifejezésre. Ez az alak ülve kapta a hírt, feje az angyal felé fordult, már hallotta is, kezét meghatottan keblére emelte — de ő is bizonytalannak érzi magát, idegesen menekülni szeretne — eredeti helyzetét megváltoztatva felállni készül. Innen az alsó test egyébként érthetetlenül heves mozdulata. A különbségben, a mely Donatello és Ferrucci között van, részben azt a különbséget is bírják, a mi a XV. és XVI. századot egymástól elválasztja. A tárgy maga még

ugyanaz, s az ábrázolt tárgyhoz kapcsolódó pszichológiai kivánalmak is ugyanazok. Az a változás, a melyet Wölflin: «die neue Gesinnung» és «die neue Schönheit» címen tárgyal, még nincs kifejlődve. De meg változtak már a kifejezési eszközök. Ugyanaz a lelki állapot bonyolultabb eszközökkel jut kifejezésre — nem az egész mozdulat kifejezője az egész lelkiállapotnak, hanem a test egyes részei a lelkiállapot egyes elemeinek a kifejezésére összpontosítatnak, s így az alak tömegeinek az elrendezésében sajátos ellentétek jutnak érvényre.

V. A szobrászati rész tárgyalásánál különösen Bakács töredékének, a jobboldali angyalnak, s Mária alakjának a vizsgálata alapján, a melyek A. Ferrucci keze munkái, ugyanarra az eredményre jutottunk, a melyet az építészeti rész vizsgálatából nyertünk. Itt is és ott is láttunk elemeket, a melyek még XV. századiak, de találtunk nagyon is a XVI. századra valló elemeket is. Az ornamentum is ilyen átmeneti jellegű. Az épület egésze erősen barokk jellegű már, mindazonáltal bőséges helyet talál rajta az ornamentum. Ebben még maradi jellegű. De nincs már meg az ornamentumnak az az ellentéteket kiegyenlítő szerepe, a mi a XV. században oly sűrűn fordul elő. Az ornamentum csak magának él, az építészet és szobrászat egymáshoz való viszonyáról nem vesz tudomást. Pedig itt is lett volna mit kiegyenlítenie. Az ornamentum maga még jórészt folyondáros, bár nem mindenütt egyforma elemekből áll. Az oldalsó fülkék görbülete mellett kívül üresen maradt sarkokban koncentrikus körökből alakított geometriai dísz van, míg a középfülke megfelelő helyén finom növényi ornamentum van. A pilasterek és talapzat ornamentumai szintén különbözök, a jobboldaliak organikusabbak, teljesen folyondárosak, míg balról a növényi elemhez még egyéb kiegészítő rész is járul, a mely már nem ismétlődik a folyondáros dísznek megfelelőleg. Valamennyinél közös sajátosság, hogy az ornamentum maga az alatta levő alapsíktól egész határozottan elválik, a mi késő XV. századi sajátosság. A jobb szélen az ornamentumok sokkal laposabbak, a baloldaliak erősebben kidomborodnak. Az ornamentum a baloldalon tehát mindenben haladottabbnak mutatkozik a jobboldalinál. Az építmény legfelső része még haladottabb állásponton áll. Az üresen maradt síklap valamelyes kitöltésére vállalkozik; a középső négyszöges mező mellett egy-egy bőségszaru, a melyből finom hajlott ágacsok fakadnak. A díszítmény felett egy kis lapon jobbra-balra Bakács címere látható.* A négyszög feletti toldalékmezőt is ornamentum borítja. Középen fent egy angyalfej, a mely alól két egymásba fonódó bőségszaru húzódik, a végén egy-egy virágcsokkal. Ezek az ornamentumok mind igen nagy és vastag elemekből állanak, erős ki-

* Bakács címere repr. Fraknói: Bakács élete és Pulszky: Arch. Ért. I. 246. 1

domborodásúak, az egyes elemek minden összekapcsolás nélkül vannak egymás mellé helyezve, semmi functionális jelentőségük nincs, s helyzetük is egészen önkényesen megválogatott.* Az építmény középső részén az ornamentum teljesen jelentéktelen.

Az ornamentumok kidolgozására igen nagy gondot fordított Ferrucci, a vonalak mindenütt igen finoman hajlanak, a növények az alsó részen erősen valószerűek, a felsőkben kevesebb a valószerűség. Általában az ornamentum tekintetében kevésbé haladottnak mutatkozik, mint akár az építészetben, akár a szobrászatban. A magyarázatát ennek az a körülmény adja, a mit Vasariból ismerünk, hogy ő tanulmányának első idejét tisztán ornamentumkészítésre fordította, s pedig a fiesolei kőfaragók közül való volt, a kiknél az ornamentum készítésében bizonyára számos hagyományos vonás uralkodott. A figurális szobrászatot később tanulta, s itt függetlenebb lehetett minden hagyománytól egyrészt, másrészt pedig azalatt a pár év alatt a szobrászat haladottabb lehetett, mint az ornamentum, mikor azt sajátította el.

Egyébként az sem lehetetlen, hogy az átalakulás az ornamentumban kevésbé gyors lépésekben történt, mint a szobrászatban és az építészetben. Érdemes volna behatóbban a kérdéssel foglalkozni, az ornamentum fejlődése az olasz művészet történetének szintén megíratlan fejezete még.

★

A mű részletes elemzése érdekes tanúságot nyújt. Láttuk, hogyan keverednek e műben, a mely pedig segéd munkások részvétele daczára egyetlen művész alkotása, korábbi és későbbi művészet elemei, hogyan akadunk a XV. századi elemek mellett barokk vonásokra is. Intő példa, hogy művészeti korszakok éles és merev elkülönítését jó óvatosan végezni. Már Burckhardnak felötlöttek a XV. és XVI. századi olasz művészet közti különbségek, Wölflin formulázta az ellentétet rendkívül szabatosan és élesen. De ő csakis az ellentétes vonásokra vetett ügyet, a szálakat, melyek a fejlődés e két fázisát összekötötték, nem vette beható vizsgálat alá. Ez az oka, hogy a fejlődés okait téves úton keresi. Az építészet formáinak a változását a festészet és szobrászat formáinak a változásával, az utánzó művészetekét az építészetével akarja magyarázni, holott művészeti alapnézetek változása az összes művészetekben egyformán nyilatkoznak meg. Hogy a fejlődés okait megállapíthassuk, előbb a fejlődés menetét kell tisztán látnunk. S ebből a szempontból ép az ilyen műveket, a melyek a két irány mesgyéjén állanak, kell egymás mellé csoportosítani, s részletesen elemezni. A classikai archæologia, az antik művészet története, kivált Furtwängler eredményei biztató jelek, hogy ezen az úton eredményt lehet érni. *Dr. Kenczler Hugó.*

* V. ö. Benedetto Roverrano ornamentikájával, a hol ez még határozottabban mutatkozik. Fot. Alinari 2693. 1.

A BÁRTFAI PLÉBÁNIA-TEPLOM RÉGI BAROKK OLTÁRA.

Mindenekelőtt kijelentem, hogy itt nem szándékom a templom eredeti XV-dik századbéli gót-, hanem a XVII-dik századbéli *barokk oltárát* kívánom ismertetni; — miután a tud. Akadémia által 1879. és 1880-dik évben kiadott «Bártfa középkori műemlékei» című két kötetes monográfiám megjelenése után — újabb időben — a bártfai városi levéltár rendezése alkalmával, a barokk-stilű főoltár készítésére vonatkozó s több tekintetben érdekes okmány került napfényre, melynek közlése régészeti és műtörténeti tekintetben kiváló fontossággal bír.

A vallási reformáció kezdetén 1539-dik évben a bártfai születésű Stöckl Lénárd, akkori bártfai evang. lelkész alatt az ágostaiak használatba vették a kath. plébánia-templomot; ezen alkalommal itt úgy mint másutt is — kegyeletből — megtartották a műbecscsel bíró középkori gót-stilű oltárműveket; s ezen kegyeletnek köszönheti, hogy például a lőcsei, kassai, beszterczébányai, kisszebeni, úgy nemkülönbén a külföldön a nürnbergi szt. Lőrincz és szt. Szebald templomában, valamint más egyházaknál is a nagybecsű régi oltárművek, képek és szobrászati műalkotások érintetlenül az utókor számára fenntartottak és megmaradtak.

Így a bártfai templomban a gót-stilű eredeti főoltárt is majdnem másfél századon át használták az ágostaiak az isteni tisztelet alkalmával.

A bártfai templom barokk-stilű főoltára, — mely a templom 1880-dik évben történt gyökeres újjítása alkalmával lebontott — csak 1651-dik évben készült és pedig az akkoriban divó úgynevezett barokk-stilben. Ezen főoltár hatalmas nagy méreteinél, művészies kivitelénél és conceptiójánál fogva nevezetes és számottevő műalkotás volt, mely a szentély egész szélességét és magasságát foglalta el.

Az egész oltármű négy oszlopos, portálszerű architektúrával birt; a szép akanthusz levelű és arányú korinthi oszlopok törzse arany brokátkelemével volt borítva, mely utóbbiak sötét zöld alapon lévő arany diszitményei szőlőgerezdek és madarakat ábrázolva igen festői hatásúak valának. Az Üdvözítő keresztre feszítését ábrázoló nagy oltárképet, Stöckel Péter bártfai festőművész — bizonyosan egy rézmetszet után — 1655-dik évben festette. E kép eredetije Rubenstől az antwerpeni dómban létezik. Nemrégben ezen kép természetű fototypiáját volt alkalmam egy német műtörténeti munkában láthatni, s valóban Stöckel Péter bártfai művész igen pontosan másolta le az oltárképet. Az alakok élénk és természetű arczkifejezése, a keresztre feszített Üdvözítő és a két lator testének helyes anatómiája s általában véve az egész kép élénk és brilláns színezése által e deszkára festett oltárkép kiváló műbecscsel is birt, és dicséretére vált művésznének. Ezen oltárkép alatt az Ur utolsó vacsorájának jelenete volt festve, szintén ettől a művésztől. A főoltár mind a

két oldal szélét Sz. István és Sz. László királyt ábrázoló, s arany alapon festett festmények szegélyezték be, melyek talán az eredeti gót főoltárról valók.

A barokk főoltár két kisebb oldaloszlop-közének (intercolumniumának) mezejét fülkék törték át, melyekben sz. Péter és a sz. Pál apostol colossalis, de szépen faragott és megaranyozott szobrai állottak. A főoltár felső részének barokk-stilű díszítményei közt állott az Ecce Homo szobra, mindkét oldalán a kinszenvedés eszközeit tartó angyalokkal szegélyezve. Ezen főoltár építészeti részeinek fekete színű alapjától hatással váltak el a festett és aranyozott szobrok és díszítmények. Általában véve ezen oltármű architektúrájának nemes arányai, valamint festészeti és szobrászati műveinek művészi kidolgozása által tűnt ki.

A plébánia-templom utolsó újtása alkalmával, 1880-dik évi április hava 20-án, egy verőfényes napon, a reggeli — utolsó — nagy mise után, taraczk-lövések mellett (!) a templom ezen nevezetes főoltára lebontatott; sajnos azonban a nélkül, hogy a felesleges taraczk-lövések helyet inkább a barokk-stil ezen nagybecsű remeke az utókor számára legalább lefényképeztetett volna! Valóban csodálkozom, hogy a főoltár lefényképezése senkinek sem jutott eszébe, *még az építés vezetőségének sem!* Én akkor Kassán lévén, ezen pótolhatlan hiba és mulasztás tudtomon kívül történt és véghetetlenül sajnálom, hogy művem megírásánál, a templom műkincseinek felvétele alkalmával, ezen nevezetes barokk-stilű főoltárművet legalább le nem rajzoltam, mert figyelmem akkor csak a régi gót-stilű oltárookra volt irányozva. Mentségemül szolgáljon azon körülmény, hogy akkoriban a barokk és a rococo műalkotások, mint a renaissance-stil elkorcsosodásának (?) művei, nem is tekintettek még műbecscsel bíró műemlékeknek; pedig azóta mennyire változott e nézet! Csak későbbben értesültem, hogy a barokk főoltár részletei a város egyik bástyájában elhelyeztettek. Az említett Ecce Homo szobra, valamint a két kisebb s még az eredeti gót főoltárról származó szobrocscsa jelenleg a bártfai muzeumban őriztetik.

Az újabb időben a városi levéltárban talált s ezen lebontott barokk-stilű főoltár készítésére vonatkozó okmány, vagy inkább szerződés így hangzik:

Anno 1650 Die Julii

Propitio et adjuvante DEO.

Convencio facta inter Senatum Regiae ac Liberae Civitatis Bartfensis et Nicolaum Krenitzky Sculptorem polonum de Tarnow causa majoris Altaris conficiendi sub sequenti modo:

Nicolaus Krenitzky Sculptor de Tarnow, condixit operam suam, quod velit Altare majus in Templo Cathedrali seu Germanorum in Reg: ac lib: Civitate Bartfense habitum supra fundamentum lapideum, de novo duabus solum tabulis Regum exceptis ac propria lignorum, bituminum, et id genus aliarum pertinenciarum materia ad modum et formam majoris Altaris Jaroslaviensis seu delineationis, apud Civitatis nostrae modernum Iudicem Dun Jacobum Klöss repositae lateris dextri, Arte subtili sculptoria efformare, exsculpere, fabricare et erigere. Cujus latitudo et altitudo ea esse debet, quam dictum Templum, proportioqu. ipsa ferre quibit, juxta peritovum hujus comode Artificum declarationen ac judicium. Porro ligna pro fabrica dicti Altaris oportet

esse optima convenienti tempore caesa, secca, nulla sui parte putrida vel corrupta, nullis vermibus vel fissuris obnoxia, sed integra et picturae sustinendae idonea, quae debitam promittant durationem, ut praemissum est juxta peritorum Artificum sapiens maturum et discretum Iudicium.

Pro fabrica tam laudati operis tenebitur Senatus Bartfensis dicto sculptori Nicolao Kreniczky penes Habitationem in domo Civitatis liberam dare et exolvere distinctis vicibus successivoqu. tempore florenos Hungaricales Mille, post peractum continueatum et absolutum opus totaliter exolvens, hoc per expressum addito ut idem Sculptor omnia, ut praemissum est ad structuram Altaris, necessaria et idonea materialia procuret omniqu. parte absolutum et continueatum opus sola Pictoris Arte excepta statuere et evigere teneatur et sit obligatus atqu. ipso statim tempore sufficientem cautionem dare sit obstrictus.

Ad haec idem Senatus Reg. ac Lib. Civitatis Bartfensis promittit, quod ubi debitum fidelitatem et industriam dictum Sculptorem adhibere circa fabricam dicti Altaris animadverterit promissionem Annonariam pro discretione sua eidem suppeditare erit paratus. Actum in Templo Cathedrali Ecclesiae Bartfen. Ao et die ut supra, in praesentia Rn et Cl. Dni Martini Wagneri pastoris et Superattenden. Rn Dni Martini Blüeli sclavorum Concionatoris, Prudent et Circum Dni Jakobi Klöss pro temp. Iudicis Reg. ac Lib. Civitatis Bartfusis. Dni Leonhardi Huldenreich Consularis et dictae Ecclesiae Curatoris, Dni Eliae Splényi Jurati Notarii et aliorum. (L.S.)

Ezen több tekintetben igen érdekes szerződésből kitűnik, hogy a barokk-stilű főoltár készítésével a városi tanács Krenitzky Miklós tarnói lengyel szobrászt bizta meg egy ezer magyar forintért, mely összeg akkori viszonyokhoz képest tetemesnek nevezhető.

Ezen szerződésben világosan ki van fejezve, hogy kivéve a két sz. István és sz. László királyt ábrázoló oldalfestményt: solum tabulis Regum exceptis, mely festmények aligha nem a régi eredeti gót főoltár oldalszárnyait képezték; arra utal ezen két tábla — festmény — a barokk oltár többi festményeitől egészen elütő festészeti modora, technikája és stilusa is; az ornamentozott arany alapon, míg sz. István fején koronával s vállain aranyozott díszítmenyű palástot visel, jobbában jogart, baljában pedig az ország keresztes almáját tartva, addig sz. László király hosszú nyelvű bárdal — szokott jelvényével — van ábrázolva, köteles volt a szobrász ezen művéhez egészséges, hibátlan és kellő időben (télben) vágott faanyagot használni. Ezen szerződés a templomban iratott és köttetett meg és pedig Wagner Márton akkori bártfai lelkész és szuperintendens, valamint Klöss Jakab városi bíró (ki egyszersmind nyomdatulajdonos is volt) s Huldenreich Lénárd városi polgármester jelenlétében. A szerződés végén ostyába nyomott s Bártfa város kettős bárdú lilomos, koronás és négy folyamós címerével ellátott pecsét a szerződés hitelességéről tanuskodik. A mint láttuk, a szobrász művész teljesen meg felelt a várakozásnak és a szerződésben megnevezett kötelezettségének, oly remek *barokk-stilű főoltárművet alkotott, mely valóban ritkította párját nemcsak hazánkban, de a külföldön is.*

Érdekes volna megtudni, vajjon a mester által a galicziai jaroslavi

templom ő általa készült s a szerződésben is megemlített főoltára meg van-e még? s vajjon oly alakú, mint a bártfai barokk-stilű főoltár?

Ezen szerződés túlsó lapján említés történik a templom orgonaművének készítéséről is, melynek háza vagy tokja (Gehäuse) az «Exposita in fabricam Organi» számadás szerint 600 magyar forintba került. Ezen orgonamű architektúrája, diszitményeinek barokk-stilje tökéletesen egyezett a lebontott bártfai főoltár stiljével, úgy hogy feltehető, — bár a mester neve nem említettik — hogy ezen orgona házát is Krenitzky Miklós 1651-dik évben készítette.

Ezen orgonamű helyén eredetileg bizonynyal egy gót-stilű orgona állhatott, mert a faragott kövekből épült orgonakarzat csúcsíves boltozatával és tagozott oszlopaival még határozottan a XV-dik század műve, mely oszloponkon gót-stilű és remek kidolgozású karos vas-gyertyatartók most is még megvannak. Ezen barokk-stilű orgona mű hatalmas czin-sipjaival és diszitményeivel szintén műbecscsel birt, melynek tetején egy angyal — az ország és a város czimereit tartva — diszlett. Sajnos, hogy ezen orgonamű is — úgy mint a barokk főoltár — lebontatott, a nélkül, hogy az az utókor számára lefényképezett volna!

Itt megemlítem, hogy a bártfai templom újítása alkalmával az *Úr utolsó vacsoráját* ábrázoló gót-stilű oltár, melyet monografiám I. kötetének 53-dik és következő lapjain leírtam és ösmertettem, eredeti helyéről a *Kassai domba* helyzetetett el, melynek déli mellékhajójának keleti végén jelenleg áll, ez szolgáljon tudomásul azokra nézve, kik a bártfai templom műemlékeit monografiám után tanulmányozva, nem találják régi helyén — az arcus triumphalis ívezet jobb oldalán — az *Úr utolsó vacsoráját* ábrázoló gót oltárt.

Myskowszky Viktor.

A FELSŐSZOMBATFALVI ÉS A NÁNDORVÁLYAI OLÁH TEMPLOM.

Az elmúlt nyáron alkalmam volt Erdélyben néhány görög szertartású templomot és romot megtekintennem; közülök kettőt behatóbban figyeltem meg: a felsőszombatfalvi templom romját és a nándorvályai (Hunyad m.) oláh templomot. Műtörténészeink talán nem elég figyelemben részesítették ezeket az — igaz, aránylag fiatal, s művészileg sem nagy magaslaton álló — műemlékeinket.*

A felsőszombatfalvi rom (Alsószombatfalváról négy órára a fogarasi hegyek között) manasteria, kolostortemplom maradványa. Magának a kolostornak nyoma sincs. Külsőleg késő román, bőven tagolt téglapítmény, a melynek

* Pasteiner az Osztr. Magy. Mon. Ir. és Képb. c. mű VII. kötetének néhány oldalát szenteli nekik (közelebről 88, 90 és 407. ll.), Petrik a Magy. Iparművészet I/1897 évf. 57. lapján röviden említi a felsőszombatfalvi romot és két felvételt közöl róla; újabban pedig Gróh István érdemes munkássággal másolja egymásután a falfestményeiket. Úgy művészi hagyományaik, mint összeköttetések révén érdekes anyagot nyújtanak ez emlékeink.

már egész teteje hiányzik. A templom hossza 19'30 m., legnagyobb szélessége a karokban 6'90 m. Az oltárhelyiség szélessége 3'25 m., míg a tamburos kupola alatt és az előcsarnokban e szélesség 4'15 m.-re emelkedik. Prothesis és diakonikon hiányzik, mint a legtöbb kolostortemplomban, illetőleg helyöket az oltárhelyiség jobb és balfalában egy-egy mélyedés pótolja. Ezt a helyiséget a templomtól a szokásos templon vagy frontár (ikonosztázis) választja el, a mely három ajtós és az épületnek kb. feléig ér. A kupolát négy, 30 cm-es falpillér támasztja, négy sferikus túlemelt gömbháromszögből alakul, s felettük nyolczszögletű tambur emelkedik; ennek is hiányzik a teteje, s így nem lehet megmondani, félgömbös vagy sátras volt-e. Az apsis a két karral lóhere-level alakban áll. Széles ajtó vezet az egyik, 3 m-es előcsarnokba, a másik, kb. 4 m-esnek már csak nyomait lehetett kikutatni az ellepő bokrok között. Pasteiner ebben a templomban és még négy erdélyi rokonában — valószínűleg Romstorfernek a görög szertartású templomokról írott cikke következtében a byzanciból fejlődött moldvai építézet képviselőit látja. Talán helytelenül. Szerény nézetem szerint nagy különbség van a Duna feletti moldvai és a Duna alatti oláh építés és művészet között; ennek pedig a főképviselei: Curtea d'Argis és Filipesti, közelebb állanak a felsőszombatfalvi gazdag tégladíszhez, mint a moldvai egyszerűbb, a faarchitektúrához csatlakozó templomok. Egy pillantás a térképre is meggyőz bennünket arról, hogy ezek az erdélyi emlékek a dél felé eső Oláhországtól vették mintáikat és adtak viszont arra felé impulzusokat, beözönlési vonaluk a Tömösi- és a Vöröstorony-szoros, valamint talán a Zsil-völgye (kivált a hunyadiakra nézve). Történetileg is közelebb fekvő az Oláhországgal való kapcsolat; hiszen ismeretesek Brankován Konstantin vajdának, a XVII. század végén, Erdélylyel való összeköttetései. Ugyancsak róla tudjuk, hogy a fogarasi templomot ő építette, a mint ezt már Pasteiner is említi, és épen Felsőszombatfalván volt a Brankovánoknak kastélyuk is. Különbö a reformáció idején az erdélyi görög püspökök javarészt a romániai exarchatusban szentelték föl s az oltárereklyéit magukbarendő kendők is az u. n. amfimensiumok, melyekre a templomalapításának tényét is följegyezték, az ottani püspököktől kerültek ki (a mint ilyen a második tárgyalandó templomban, Nándorvályán még ma is látható).

Ez a manasteria ikonográfiailag érdekes és sajtószerségeket mutató anyagot nyújt. Nem elég szabatosan említi Pasteiner e festményekre nézve «a bizanci szabály szerinti falképeket» — utóbb kitérünk a különbségre is, a mely a bizanci és szláv ikonográfia, sőt több tekintetben a hagiográfia közt is fennáll. A falképek általában három sorban vannak elhelyezve. A legfelső sort szentirási jelenetek, a középső kisebbet medaljónok és a legalsót egész alakban álló szentek, stbk. képei foglalják el. Ezek alatt az egész templomot körül, a keleti ritusokból átszármazott függöny festése borítja. Csak az oltárhelyiségben, átmenetül a kagylós apsishoz, van legfelül még egy festmény. Ehelyütt az athosi könyv szerint Máriának kellene a gyermek Jézussal szerepelnie; * ez esetben sátor nyomait találjuk, mellette egyházi szláv irással (a

* Erről más helyütt, a Num. Közl. ez évi utolsó füzetében szölok bővebben.

mely a templom összes felírásait jellemzi): ОCТOЛACKЪ. A következő sorban az ú. n. nagy liturgia ábrázolása következik; Jézus, mint főpap, maga szolgáltatja az áldozatot, a körülötte lévő 12 apostol felé nyújtja az áldozó kelyhet. Mögöttük tájkép: a menyországot jelző Jeruzsálem városa, a mely különben, e helyütt, az áldozat véghezvitelének helyét is, a városon kívül lévő Golgothát jelzi. Ezen képsor alatt, festett román izlésű oszlopos ívek között 13 püspök félképe sorakozik, a kik közül kettőnek neve olvasható (Ioanne, Avrozie). Az alatta lévő sor, s ezzel az apsis közepét, széles ablak foglalja el, a melynek szemöldök falai is festvék. Jobbra töle öt, balra három, a közép felé kissé előrehajló egyházatya áll (Germán, Spiridion, Nikolaje, Grigorie [bogoszlov], Vasilie [veliki] — Ioanne, Kirille és?) baloldalt a többi teret az etimasia és felette a sátorban álló Krisztus jelenete foglalja el (az etimasia: a feje megett-kereszties Krisztus sírjában áll, jobbról-balról angyal; megfelel a XV—XVI. századi «fájdalom emberének»). A bogoszlov szó használata, theologos helyett határozottan mutatja a festményeknek szláv és nem bizánci mintákhoz való csatlakozását. A templom szentély felőli oldalán a két fődiakonus Stephane és Lavrentie áll, István kezében a templom mintájával, a kettő között és mellett egy-egy hat szárnyú szeráf. A templom felett való diadalíven középtűt Jézus a mandorlában, a melyet két angyal tart, balra lejjebb egy lefelé néző arkangyal, jobbra lejjebb sziklák között két zsidónak jellemzett férfi. Ez ábrázolások alatt két oldalt két-két szent képe. A frontárnak a hajó felőli oldalán, az oldalsó pillérekre is áthúzódva, arkádokba helyezve középtűt Jézus képe, balra töle Joan, Pavel, Marko, Luka, Andrei, Simone, Filip apostolok, jobbra Mária és Petru, Matei, Bartolomei, Jakobe és Toma apostolok.

Az északi kórus konchájában (talán) az anasztasis maradványai láthatók. Az alatta lévő ábrázolások az oltárhelyiségtől indulva (talán) angyalok a sírnál, az angyali üdvözlés, bevonulás a számaron, bemutatás a templomban. E sor alatt kerek medaljonokban hat püspök képe, kezökben egy-vágású kézi keresztel; a kórus fala közepén ismét mély ablak, töle jobbra-balra majdnem embarnagságú képei a görög egyház herosainak és martyrjainak, m. p. Hektor lándzsával, Dimitrie a nyaka mellett vízszintesen lógó koronával, kezében karddal; az ablaktól jobbra egy görbe kardos alak, és a lándzsás, kézikereszties Panteleimon. A déli kórus konchájában felismerhetetlen ábrázolás: talán Jézus a Getsemáne-kertben. Alatta Jézus születése a három királylyal, (talán) Krisztus Pilátus előtt, az Olajfákhegyi jelenet és egy felismerhetetlen jelenet. Ez alatt ismét hat püspök-medaljon. Ezalatt az ablaktól balra Georgie, Prokopie, jobbra Theodoros Stratilat (az ismert kúpszerű, sávos pajzsossal) és Theodoros Tyron. A hajó felőli balpillér keskeny oldalán Daniel mint stílités, a jobb pilléren e helyen Simeon stílités. A baloldalon folytatva, még két püspök-medaljon és alatta két heros: Merkurie és Eutatie, szemben ezekkel hasonló ábrázolású alakok, olvashatatlan nevekkal. Az előcsarnok felé vezető fal belső oldalán a tympanonban (talán) Pantokrator, alatta az emmausi jelenet és (talán) Judás árulása; ezek alatt öt püspök-medaljon. A kifelé vivő ajtó felett Konstantinos és Helena közösen fogják két oldalról a felírásos és ferde hágódéskájú (tehát görög-nem-egyesült) keresztet. Balra tőlük Gábor arkangyal,

bemondó-czédulával, jobbra Mihály, ugyanilyennel és zárt kosarú karddal. Az utóbbi czédula felírása arra vonatkozik, hogy Mihály arkangyal a tisztátalanul belépőt levágja a karddal. A kupola szelvényeiben a négy evangelista képe. A tambur képei teljesen elromlottak. Mindenesetre a beszakadt fedél helyén kellett volna a Pantokratornak lennie, míg a többi ábrázolás, a nyolcz ablak közé elhelyezve, a nagy deézist adja ; ebből azonban csak a nyolcz angyal és alatta (talán) a nyolcz öregnek a körvonalai láthatók.

Az előcsarnoknak a hajóba vezető falán, az ajtó felett, román ízlésű festett ívben egyvágású gerendás kereszt áll állványon, mellette arabs számokkal 1767, a mi kétségkívül a befejezés évét jelzi. (Az oltárhelyiségben a prothesist helyettesítő fülke alapítási felírásának glagolit betűs szövege szerint ugyanis az építés éve 1766). E keresttől jobbra-balra három-három egész alakú püspök vagy egyházatya áll. Az előcsarnoknak ezzel szemben lévő falán, a teljesen rongált képek között egy kitűnik, a mely a műemlék-bizottság felvételei között sajnos, nincs meg: XVII. sz. erdélyi papi ember (a feje hiányzik) bokáig érő dolmányban, gubaszzerű mentével felette, nyakán lánczos kereszt, derekán cingulus-öv, kezében gombos sétatálcza. A filipesti (Románia) templom falfestményein hasonló, erdélyi öltözetű alakok szerepelnek az alapító család képén (Tzigara-Samurcas, Biserica din Filipestii de Pădure, Bucarești, 1908, 33. o.). Általában jellemző e falfestményekre, hogy a festő a szigorú előképek és szabványok daczára mennyit enged a kor követelményeinek ; a mely kor azonban nem az ő kora, hanem őt vagy száz évvel megelőzi. Legfeltűnőbbek e tekintetben a két arkangyal, Mihály és Gábor pánczézlata, a mely a természetestől teljesen elütően, minduntalan barokk czikornyákba téved bele, sőt még az ismert «szélfűtta» ruhák sem hiányoznak.

A szlávnak a görög művészettől való elválása korai idejében, a mikor a Nyugat is javarészt még ugyanazon befolyás alatt áll, ikonográfiai különbségek aligha lehettek. De már az athosi könyv idejében, legalább technika dolgában nagyobb különbözetek vannak. A *Ἐπιγραφή* szerzője szükségesnek találja, hogy a «moszkovita» művészetnek egész külön fejezetet szenteljen.*

Leírja azokat a technikai eljárásokat és a sorrendet, a mely szerint az orosz festők dolgoznak. S e sorrend nem kis fontosságú a speciális szláv művészet kialakulásában ; mert módszerük szerint egy-egy képen legalább négyféle festőművész dolgozott, a ki a maga szakmájában mesterré képezte magát : de csakis a maga szakmájában. Az első, a ki a kép rajzvázlatát készítette, a «figurator» nevet viselte ; a második csak a fejet és az arcot festette : szorosan «arczképfestő» ; a harmadik a fejen kívül az emberi alak többi részét készítette el : «alakfestő» ; végül az utolsó, a ki az építészeti részeket, a fákat és a növényeket festette : a «növényfestő.» De ezeken kívül külön dolgozott még az aranyozó meg a lakkozó. Ez a módszer magyarázza meg az ikonográfiai hagyományokhoz való, még a késő bizanci művészeti gyakorlatnál is szigorúbb ragaszkodást, a mely utóbbi, ikonográfiai tekintetben mégis több idegen befolyásnak engedett.

* Didron, Manuel stb. 51. o

De későbbi időkben a szláv műgyakorlat előbb tartalmi, majd formai tekintetben is sokkal erősebben került a nyugati behatások közé, mint a görög. Az orosz művészet a maga bizánczi alapjába, a mely kiindulási pontja volt, új, részben nemzeti, részben a nyugoti Európától kölcsönzött elemeket visz be; és tényleg, nincs a mi jobban jellemezné, mint a réginek és a modernnek, a középkori gondolat és az újabb idők eszméi szülötteinek ez a keveredése. Csak a legújabb korokban lép a régi technika helyébe az olajfestés, az építészeti motívumok a XVII. századi szabályok szerint fejlődnek ki, a szigorú vonalak lágyulnak, a mértani ornamentek kikerekednek, tekerődnek; a bogoszlavok régebbi papirtekercei könnyed formájú, kevésbé behajlított bemondó czédulákká tekerődnek ki; a szent harcosok, az újabbkori katonák fegyverzetében jelennek; a mogorva bizánczi vonalak között a szeszélyes XVII. század barokkjá keres napvilágot, valamelyes érvényesülést. De ezek az anakronizmusok nem okoznak zavart és nem hoznak hamis hangokat az összhangba; belejátszanak, hozzásimulnak és valami sajátosan egyéni és kedves pointe-t adnak e műgyakorlatnak.

Egyik legjobb hazai képviselőjének tartom a felsőszombatfalvi festményeket.

Sokkal egyszerűbb a nándorvályai templomocska, a melynek falában állítólag római kövek is használtattak. Az egész építés termésközből, befelé hajló vastag falaival régebbi építmény benyomását kelti. A falfestmények itt az oltárhelyiségre és a hajó frontár felőli oldalára szorítkoznak. A kis oltárhelyiség tetejét a Panagia Kyriotissa foglalja el, ölében Jézussal, feje mellett a nap és hold ábrázolásával, balra tőle Mihály, jobbra Gábor arkangyal kezökben pallossal és egy-egy kerek, fehér medaljonnal $\overline{\text{IC}}$ és $\overline{\text{XC}}$ betűkkel. Ez alatt az isteni liturgia van: Jézus pontifikál a frigysátor mellett, mögötte a 12 apostol, előtte három angyal. Ezzel egymagasságban két oldalt: Avakum, Ezekiel, Izaiás, a koronás Salamon és Dávid, a tulsó oldalon Áron, Jeremiás, Illés, Jónás, Zachariás, Dániel próféták. A diadaliven az ótestamentomi igazak (dreptul): Enoch, Jakab, Noé, Ábrahám, Izsák és Szeth (Ádám harmadik fia). A próféták alatt levő sorban a medaljonokban, félben ábrázolt martyrok, s ezek alatt a teljes alakú szentatyák képei. A prothesis helyett való fülke felett a kehelyből kiemelkedő Krisztus van. A frontár feletti homlokfalon közepütt Jézus, jobbról-balról hat-hat apostollal. Baloldalt a görög ikonografiájú «anastasis» van; azaz a feltámadás helyett, Krisztus a pokol tornáczának felszakadt és egymás felett keresztbe tett ajtószárnyain áll, s kezét nyújtja Ádámnak és Évának, valamint a többi ótestamentomi igaz felé. E kép mellett Izaiás próféta áll. A túloldalon Mária halálának a csodája az elszáradt kézzel. A frontár maga csupán két ajtó. A királyi ajtó helyét ikonostasis (képállvány foglalja el), a mely a kazáni Máriát (a Glykofilousát) ábrázolja. A frontártól jobbra a Pantokrator és Szent Mihály, balra szent Paraskiva és Nikolaje ábrázolvák. E kis templomnak azonban egy (oláh) felírása ad a mi szempontunkból fontosságot: «Mikor ez az oltár festetett, pap volt itt Miklós, Zsosszányból, festő és munkavezető volt a krajovai Máté pap 1722.» Zsosszány egy közeli falu; Krajova azonban a Zsil folyó mellett, a bukarest-orsovai vonalon, Oláhország-

ban fekszik ; e felírás tehát világosan bizonyítja, hogy ezen erdélyi műemlékeink délfelől, Oláhországból és nem Moldvából vették impulzusaikat.

A mit ez emlékekben látunk, szláv, és ennek a révén közvetített ú. n. késő-byzánci művészetnek lehet és kell felismernünk. Ezzel a kérdéssel ma még csak az orosz szaktársak foglalkoznak behatóbban ; az ő vizsgálataik eredménye lesz, ha a szláv- és késő-byzánci művészeti felfogás között való minuciózus különbségeket fel tudjuk majd ismerni. Egyelőre egy nagy lépést tettek : az ú. n. «podlinnik»-ekben felismerték a szláv vándorfestészet egy fontos forrását, az ez által használt motívumok gyűjteményét. A festők kézikönyvének, a melyet furnai Dénes barát állított össze Athos hegyén 1474-ben, a későbbi byzanci ikonográfia megvilágítására nézve való nagy fontossága ismeretes. Ez a mű, a melynek szerencsés felfedezését Didronnak köszönjük, s a ki azt francia fordításban Durand-dal együtt publikálta, sokkal ismertebb, semhogy bővebb méltatásával kellene e helyütt foglalkoznunk ; Brockhaus annak szabványait az athosi kör műemlékeiben nyomozta, a hol még ma is érvényben vannak. Az északi szlávság területén már korán, a XI. században nyomára akadunk egy külön orosz festőiskolának, a mely az athosi körből kiindulva, idők során egyéni vonásokat vett fel egyes részletekben. Érthető ez, ha az athosi kör nagyjából zárt voltát összevetjük az északi szláv művészetnek a nyugattal szemben való recipiáló fogékonyságával. E megváltozott művészeti szabályokat szintén összefoglalták, mint a görögöket. Ezekkel közeli analogiában is állanak és elég nagy számmal vannak az orosz kolostorokban : ezek a «podlinnik»-ek ugyanazt a szerepet viselik a szláv művészetben, mint a *Ἐπιγραφαὶ τῶν Ζωγράφων* a görögben. Muñoznak* köszönhetjük, hogy az orosz nyelven publikált, tehát nehezen hozzáférhető anyagot legalább nagyjából megismertette velünk. E szláv kézikönyvek két főcsoportra oszthatók : az illusztrált és a theoretikus könyvekre. Az előbbieket eredeti rajzoknak a gyűjteményei. Az utóbbiakban csak az ábrázolások leírásait és technikai jegyzeteket találunk, rajzok azonban nincsenek bennök. Számos illusztrált podlinnik létezik, de nem nyújtanak igen bő ikonográfiai anyagot ; a legbecsesebb a Szent-Antal kolostoré (a Siija folyó partján, Archangel kormányzóságban) ; ez Siijsky néven ismeretes ; a másik a Stroganoff grófi családé. Ezt az utóbbit a tizenhetedik században állították össze : ábrái nem nagyok, és a naptár sorrendje szerint vannak egybe-gyűjtve. Sokkal fontosabb egy másik podlinnik, a melyet a siijai kolostor festői használtak. Ezen kézikönyv különálló füzeteit, a melyek különböző szerzők művei, a tizenhetedik század végén egyesítették és állították tervszerűen rendbe ; ezt a műveletet Nikodemusnak, a kolostor egy festőjének tulajdonítják, a ki a képfestés művészetében is jó erő lehetett. Különböző vidékek és korok mestereinek híres képeiről gyűjtötte ő össze a rajzokat ; podlinnikjében megtalálni a Szent Lukácsnak, Péter metropolitának, Mánuel czárnak, Ucsakof Simonnak és számos más képfestőnek : Marmontof Baziliosnak, Szilin Terenciusnak, Kondakof Baziliosnak tulajdonított képek vázlatrajzait. A rajzok Krisztust, Máriát, a szenteket, valamint a közönségesebb szimbolumokat ábrá-

* L'art byzantin à l'exp. de Grottaferrata, Roma, 1906.

zolja. A szláv szentek alakjai, a kik ebben az ikonográfiai gyakorlókönyvben elég ritkán ábrázolva, különös fontossággal bírnak. Ez a síjái Szent Antal kolostor podlinnikja, a melyet jelenleg a régi irodalom barátjainak csász. társulata könyvtárában Szentpétervárott őriznek, a tizenhetedik század második fele orosz művészetének egyik legfontosabb emléke s értéke annál nagyobb, ha a többi hasonló irányú művekket vetjük össze, a mennyiben csak ez gyűjti egybe a különböző iskolákat és festési módokat képviselő művészek munkáit. Amiként és amennyiben a híres vatikáni Menologium alapján a tizedik századi byzánci művészet különböző irányairól mondhatunk ítéletet, úgy a síjái podlinnik ábrái a tizenhetedik századi szláv ikonfestés jellemvonásait fogják föl. Természetesen csakis ikonográfiai értéke van és hasztalan keresnénk e vázlatokban technikai részleteket is, a másoló saját kezejárása szerint ábrázolta az alakokat.

E podlinnikeknek Pokrovskij szentelt orosz nyelven hosszabb tanulmányt.* Ez azonban, épen nyelve miatt, rám nézve teljesen hozzáférhetetlen. S bármennyire kívánatos volna emlékeink szempontjából e kézikönyvek ismerete, egyelőre azt az időt kell bevárnunk, amíg e podlinnikek megközelíthető kiadásban látnak napvilágot.

Supka Géza.

BRASSAI ÖTVÖSMŰVEK.

Az alábbiakban egész sereg olyan ötvösművet mutatok be, melyek bizonyosgot tesznek a brassai ötvösművesség hajdani virágzásáról s melyek habár több kiállításon (Budapest, Nürnberg, Páris) is megfordultak s méltó feltűnést keltettek, még eddig egybegyűjtve és ismeretve nincsenek **

Kezdem a sorozatot a brassai Fekete-templom kincstárában lévő kupákkal, folytatom a kelyhekkel, majd azután a vidék emlékei következnek. A mennyire csak lehet csoportosítom a tárgyakat, mert így egységesebb a benyomás, de a tanulságokat és az eredményt majd csak e közlemények végén foglalom össze.

I. *Czernicki fedeles kupája.* Nagy, aranyozott ezüst kancsó, öntött, vésett és vert munka, melynek magassága 34 cm., öble fönt 9,5 cm. Igen díszes munka, szinte túlságosan el van halmozva alakokkal és ékítményekkel, látszik, hogy megtisztelő ajándéknak készült, amidőn is sem a mester nem kimélte a fáradságot, sem a megrendelő a pénzt.

Eredetét a fenekébe bevéselt következő felirat beszéli el:

* Tanulmányok az ikonográfia és a keresztény művészet emlékeiről. Szentpétervárott, 1900.

** Igy pl. a «Das sächsische Burzenland» (Brassó 1898) is csak néhány sorban emlékezik meg róluk.

IOHANNES CZERNICKI VON | BRIGH CZINKENBLÖSER
 HAT MICH DA ER BIS IN D | AS 31. JAHR DIESER STADT
 CR | ONEN GEDIENET DIESER PH | ARKIRCH, AVFF DEN
 ALTAR | ZV EINEM EWIGEN GE | DECHTNIS VEREH | RT
 ANNO 1612. DEN 22 MAIVS.

Tehát e díszes kancsót Czernicki János, brighi származásu kannagyártó készíttette örök emlékül a Fekete-templomnak, mintegy ezzel akarván hosszú, 31 évi működését befejezni 1612-ben. Brigh város neve nem ismeretlen előttünk, czímerét is ismerjük azon fedeles billikom után, mely a budapesti ötvösmű-kiállításon volt bemutatva.*

A kupa talpán igen kecses tojásdísz fut végig. Az edénynek lefelé szélesedő derekát hármassal beosztásban, vertművü alakok és díszítványok lepik el. Még pedig az alsó részen, mely éppen úgy mint a felső is, a kupának körülbelül a negyedrészt foglalja magában, hat, különféle helyzetben álló és jelvényekkel ellátott alakot látunk, kikben az apostolokra ismerünk. A közép- és felső részen három-három apostolt látunk, legfelül Pétert a kulcsokkal, s így a teljes (12) szám megvan. Az alakokat egymástól egymásba fonódó ágak választják el, melyek egyszersmind keretül is szolgálnak és az egyes alakoknak talapzatot alkotnak. Az akanthus levelek annyira tagozottak, hogy jóformán a strucztooll finomságát veszik fel. Feltűnik a díszítványok közt a nagy számban előforduló kagylódísz.

A középső részt három nagy medaillon foglalja el, közbe-közbe egy apostol alakjával. Már e medaillonok nagysága is mutatja, hogy ötvösünk, ki e kupát készítette, erre fektette a fősúlyt. A három kép, mely a medaillonokat betölti, Krisztus szenvedését és megdicsőülését tünteti fel. Az első képen a Megváltó megostoroztatását látjuk, a másikon a keresztre feszítés jelenete van föltüntetve, míg a harmadik a halottaiból dicsőségesen föltámadó Üdvözítőt állítja elénk. A compozíció úgy részleteiben mint egészében sokkal jobb, mint az egyes alakok kidolgozása. Közelről nézve az alakokat, úgy látszik, mintha kissé durvák lennének s nem volnának kellő finomsággal kidolgozva, de kissé távolabbról nézve az összbenyomás igen jó. Jó hatást gyakorol pl. a feltámadó Üdvözítő komoly, méltóságos alakja.

A középső rész fölött a három apostol közötti fenmaradó üres tért angyal-alakok töltik be. Látjuk tehát, hogy a kancsó derekának díszítése egységes, a kancsó rendeltetésének megfelelő, amennyiben a Megváltót állítja elénk több jelenetben, apostolaitól és angyaloktól környezve.

A földön is először a szárnyas angyal alakja tűnik a szemünkbe,

* Az ötvösség remekei. II. k. 115. s köv. l.

mely szintén megfelel a kancsó rendeltetésének. A fődő többi részét szárnyas angyalfők és egyébbb díszítések foglalják el, három kis medaillont alkotva, melyekben egy özet és egy szarvast látunk. A harmadik kis képet a fogó fedi el, mely is oly ügyetlenül és durván van oda forrasztva, hogy azt kell gondolnunk, hogy e forrasztás későbbi, kontár munka.

Az edény füle átmenetet alkot a szokásos és ismert női alakot és kígyót ábrázoló fülektől a lapos, tisztán szerkezeti motívumu fülelhez. Mert alul még ott látjuk a kígyófejet, mely a maga görbületével igen csinos befejezést ad a fülnek, de a többi rész már egészen lapos és mithologikus alakokkal van díszítve. Ott látjuk ugyanis Venust kétszer is, Diánát és egy hős alakját, mi azt mutatja, hogy ötvösünk nem tudta magát teljesen felszabadítani a renaissance mithologikus befolyása alól.

A Czernicki-féle kancsó az erdélyi renaissance ötvösművészet egyik szép alkotása, készítőjét is ismerjük, mert mesterjegye elárulja, melyet a kancsó fenekén találunk beütve a dátumnak (22. maius) első 2-es számjegye felett. A mesterjegy B. I. betűkből áll, mely szivalakú pajzsba van foglalva. A korona hiányzik, de ez, mint majd máskor látni fogjuk, nem egyedüli eset.* A kancsó mindenestre brassai eredetű, melyet *Bartesch** Igell senior*

I. CZERNICKI FEDELES KUPÁJA.

ötvösmester készített. Életrajzi adatai a következők: 1589-ben szept. 10-én adja őt atyja, Hannes Igell, Hannes Leffler brassai ötvösmesterhez apródságra, kinél 4 évig tanulván, 1593. sz. Mihály napján felszabadul. Majd később Brassóban mester lesz. Miután a brassai mesterkönyvben a bejegyzések csak 1614-től kezdődnek, felavatási évét és körülményeit nem tudjuk. Az apródkönyv tanúsága szerint azonban tudjuk, hogy 1599-ben már berendezett műhelye volt, mert ekkor fogadja fel első apródját

* A brassai ötvösök mesterjegyeit külön szándékozom ösmertetni, azért itt azok rajzát mellőzöm.

** Bartesch-Bartholomeus, Bertalan

Paul Schullert öt évre; 1604-ben pedig Jerg Gebellt adják hozzá tanuló-
nak szintén öt évre, ez 1609-ben fel is szabadult. 1610-ben két apródot
is kap, még pedig ama nevezetes Seybsiger (alias Sommer) Mihályt,
kinek oly szép emléket emelt Kecskeméti W. Péter az ő ötvöskönyvében,
aki is 1614-ben sz. Márton napján legény lett; továbbá Klosse Péter fiát,
ki szintén 1614-ben szabadult föl. 1618-ban Hannes Gruss lesz az apródja,
1625-ben január 23-án pedig saját fiát, kit szintén Barteschnek hivat,
szabadítja fel. Fia azonban nem sokáig élt, mert alig hogy (1630-ban)
berendezkedik, 1633-ban már meghalt. 1634-ben avatják be hozzá utolsó
apródját Marcus Pleckert, ki négy év múlva szabadult fel. Úgy látszik
ezután már nem igen dolgozott. Mint előkelő ötvöst már 1622-ben
czéhmesterré választják s mint ifjabb czéhmester 1626-ig szerepel.
1633-tól 38-ig pedig mint első czéhmester igazgatja és vezeti a brassai
ötvösök ügyes-bajos dolgait. Habár ily tekintélyes és tanult ötvös volt
is, a büntetést ő sem kerülhette el; mi egyrészt azt mutatja, hogy nem
ismertek elnézést a czéhszabályok, másrészt azok szigorúságáról tanus-
kodik. Első ízben 1600-ban találtak nála hibát az ezüstben, de ez első
ízben történvén, rendes szokás szerint a büntetés elmaradt, de 1603-ban
másodszor hibáztatván 1 frtra; 1604-ben harmadszor 2 frtra, 1605-ben
pedig 6 frtra büntetik. Sőt 1634-ben, annak daczára, hogy első czéh-
mester, a tanácsnak tagja (Herr) volt, mégis valamiben hibát követvén
el, igen szigorúan 8 forinttal büntetik meg. Kár, hogy a büntetések
könyve csak a legkritább esetben említi fel a büntetés okát, így itt
sem tudjuk, hogy mi volt az a nagy vétség. Meghalt 1646 szept.
29-én.¹

Végül még csak azt jegyezzük meg, hogy e kancsó a budapesti
ötvöskiállításon is szerepelt,² és hogy a régi brassai krónikák is
megemlékeznek «Johann Zernichi Zinkenbläser» ezen kupájáról.³

II. *Enyeter Zsuzsánna fedeles kupája.* Ezüst aranyozva, öntött,
vert és vésett munka. Magassága 30, felső öble 10 cm. A brassai
Fekete-templom kincstárában. Nem annyira díszes, mint a Czernicki-
féle kancsó, de azért nemes egyszerűségében is vonzó és tetszetős. Ez
is mint ajándék, még pedig örökségképen szállott a Fekete-templomra,
mint azt a fenekén látható következő írás mutatja:

Legatum | von Fr. Susanna Enye | terin | Ao 1731. ad Ecclesiam
parochialem | Coronesem.

Tehát Enyeter Zsuzsánna asszony hagyományozta ezt a kancsót a
Fekete-templomnak 1731-ben. Hogy ezen Enyeter Zsuzsánna milyen

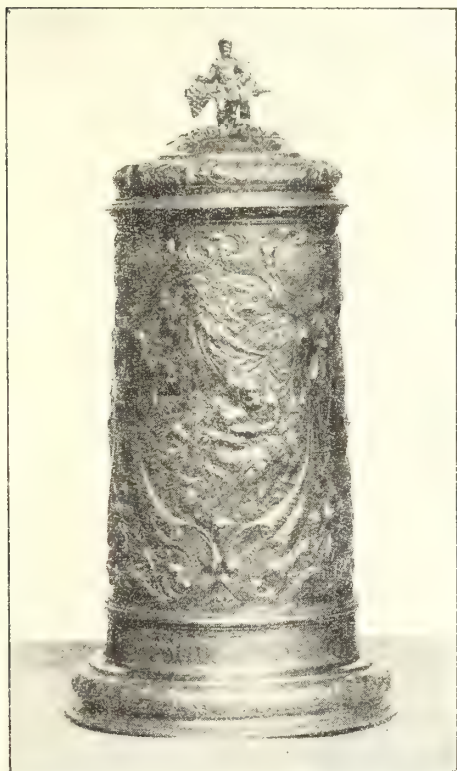
¹ Mindezen adatok, úgyszintén az alább következők is a brassai ötvösczéh irataiból
vannak véve.

² A m. t. ötvösmű-kiállítás lajstroma. IV. t. 65. l. 65. sz.

³ Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. IV. k. 103. l.

viszonyban állott azzal a Martin Enyeterrel, ki mint ötvös 1695-től 1717-ig Brassóban működött, nem tudom megmondani, lehetséges, hogy özvegye volt.

Már előzetesen megjegyzem, hogy az 1731. évszám nem a kancsó készítésének, hanem csak a hagyományozásnak idejét jelzi, mert maga a kupa körülbelül egy századdal régibb. Talpa kiálló s annak félkör-ives kidomborodó részén egyszerű diszítések váltakoznak, közöttük ott

a)

b)

II. ENYETER ZSUZSÁNNA FEDELES KUPÁJA.

látjuk a kagylót is. A talp fölött külön e célra készített sima felületen a következő szép mondást olvassuk német domború írásban:

Gott weiß woll mittel und zill.
wie Ehr den Seinen hiffen will:

A kancsó derekán csinos és izléses cartoucheok által övezett három medaillont találunk, melyekben három ó-szövetségi bibliai jelenet van ábrázolva. Az elsőben Jónás prófétát látjuk, amint a hal éppen a partra dobja, a háttérben Ninive város tornyai és házai emelkednek. A második medaillon a sátor függönye által két részre van osztva, a

sátorban a leitatott Lóthot látjuk egyik leányával, a sátoron kívül alszik a másik, míg a távolban Loth feleségének sóvá lett szobra és Szodomának lángokban álló városa látszik. Az előtérben egy csinos amfora foglal helyet. A harmadik Ábrahám áldozatát mutatja be; ott látjuk az ősz patriarkát, amint éppen fiát leölni készül, ott áll készen az égő oltár, mögötte fák, bokrok, azokban a szarvainál fogva fennakadott kos, fönt pedig felhőkben az Úr. Valósággal drámai élénkséggel megrajzolt kép. Igaz ugyan, hogy Jónás történetét teljesen hasonló alakításban láttuk egy más fedeles kancsón, mely valószínűleg Sthin Tamás munkája,* de ez nem von le semmit kupánk művészi értékéből, miután tudjuk, hogy ötvöseink e korban általában közös minták után dolgoztak, és nem a tárgyban, hanem a kidolgozásban keresték az eredetiséget.

Már pedig úgy plasticitás, elrendezés mint kifejezés és kidolgozás tekintetében is ezen kancsó egyik legszebb alkotása az erdélyi XVII. századbeli ötvösművészetnek. A képek között fönt három keretben ismét felírásokat találunk, melyek szerves összefüggésben vannak a kancsó alján lévő és már föntebb közölt tanulsággal. E feliratok a következők:

1. Komptt dir Widerwertifeit | 2. Verzage nicht In deinen Leit | 3. Den vil gescheen ist In der Zeit:

A képek tehát, mint e fölírások is mutatják, azon mély gondolatot látszanak kifejezni, hogy az Isten nem hagyja el az övéit, ezt bizonyítja Jónás, Lóth és Izsák története.

A kancsó fedelén is egyszerű, szerény díszítést látunk, többi között a jellemző szárnyas angyalfőt. A kupa legtetején egy álló embert látunk, a ki jobb kezében hatalmas szőlőfürtöt tart, ezzel jelezvén a kancsó rendeltetését. A fül és fogó igen szép formájú, a kígyó és a női alak teljesen hiányzik, a fül felső részén mindinkább kisebbedő gömböcskék futnak végig, ami az egész fülnek egyetlen díszítése, hozzátehetjük sikerült díszítése. A fül egy üres címerlapban végződik, melyet ötvösünk talán a tulajdonos címerének szánt.

A kupa alsó peremén két bélyeget találunk, az első fordított és nem jól sikerült, s azért ötvösünk újra beütötte mesterjegyét most már szokásos, rendes fekvésben, vagyis fejjel befelé, úgy hogy az olvasónak szemeügyébe essék. A mesterjegy ovális pajzsban M. S. betűk, még pedig úgy helyezve el, hogy az S az M betűnek másik lába köré fonódik. A betűk fölött a szokásos háromágú brassai korona látszik. Az kétségtelen tehát, hogy brassai ötvösművel van dolgunk, de hogy kit rejt magába azon M. S. betűkből álló mesterjegy, jelenleg nem tudom

* Az ötvösség remekei. II. 71. l.

megfejtteni. Eddig ugyanis úgy állottunk ebben a dologban, hogy ismer-tünk néhány mesterjegyet és ahhoz kerestünk gazdát, most már megfordult a koczka — legalább Brassóra nézve — mert ezentúl az ismeretes mestereknek kell egybegyűjtenünk szétszórt műveit. Annak a 400 brassai ötvösnek, akinek eddig életrajzi adatait összegyűjtenem sikerült, ki tudná megmondani, hányfelé hányódnak jelölt és jelöletlen munkái? Szóval magában a M. S. betüs mesterjegy nem elégséges a megkülönböztetésre. Mert habár azt is tudom, hogy itt M. S. jelölés van (tehát az S. M. elesik), hogyan határozzam meg azt, hogy melyik M. S. a sok közül? Ime eljutottunk oda, hogy kimondjuk, miszerint *okvetlen szükséges az összes mesterjegyek facsimilés összegyűjtése, mert a mesterjegyekben nemcsak a betük, hanem a paizs alakja és nagysága is megkülönböztető jegyül szolgál.* Én eddig három M. S. mesterjegyet találtam, az egyikben a két betü külön áll, a másikban az S az M betü közepébe van helyezve, a harmadikat már föntebb láttuk. Amellett a paizs alakja mindegyiknél más és más. Csakis ha e mesterjegyek mind összegyűjtve lesznek s néhány datált, vagy megnevezett szerzőjü ötvös-műre is akadunk: remélhetjük, hogy e homályos kérdésben tisztábban fogunk látni. Most tehát inkább tájékozásul és a magam igazolására elsorolom azon M. S. jegyü brassai ötvösöket, kik e művet — mondjuk a XVII. század közepe táján — készíthették:

Marcus Schoppel, működött 1644—65. — Merten Süssmilch, működött 1685—710. — Michael Schildmacher † 1710-ben. — Michael Schmidt senior † 1659-ben. — Michael Schmidt iunior, működött 1632—39. — Michael Schöllingk, működött 1616—52. — Michael Schwartz, működött 1652—76. — Michael Seybriger (alias Sommer), működött 1624—73.

Itt nem említettem fel azokat, kik közvetlen a meghatározott idő előtt vagy után éltek, pl. Merten Süssmilch iunior, Michael Schweisser stb.

III. *Goldschmit Mihályné fedeles kupája.* Ezüst aranyozva, öntött, vert és vésett munka. Magassága 30, szájnnyílása 10 cm. A Fekete-templom kincstárában. Eredetét és rendeltetését a kancsó fenekén lévő föliratból tudjuk meg, mely így szól:

Auss | Cristlichem Eiffer und | Gottseliger Andacht hat Fraw—Catharina Froniana, des Wey | land Namhafftigen und Wollweisen | H. Herrn Michaelis Goldschmits | Gewesenen Richters in Cronstadt | hinterlassene Wittibe diese Kanne | auff den Altar der Pfarr | kirchen in Cronstadt vor ihrem | seeligen hintrit auss die | ser Welt zum Ewigen | Gedechtnis Bescheiden. | Anno 1667. Michael Schuartz fecit.

Ime tehát ezt a kancsót is egy özvegynek kegyelete juttatta a templomnak. Az a Goldschmid Mihály, akinek nevét itt olvassuk, nem

ösmeretlen előttünk, mert többször is hallottuk a nevét Kecskeméti Péter életrajzában, ahol reávonatkozólag több adatot is találunk.* Ezekre nézve most csak annyit jegyzünk meg, hogy Ballaginak szellemes kombinációja azért nem állhat meg, mert a brassai czéhiratokból bizonyos, hogy Kecskeméti tanítómestere nem Goldschmid Mihály, hanem a vele egy időben élő Seybriger Mihály volt, mert őt nevezik «alias Sommer»-nek. Goldschmid Mihály életéből elég legyen itt csak azt megemlítenünk, hogy igen tekintélyes ötvös volt, hosszú ideig volt czéhmester, majd «wortman» 34 évig, város-bíró 12 évig és 80 éves korában hunyt el 1659-ben. Ugyancsak azt is tudjuk róla, hogy a brassóvidéki templomoknak patenákat adományozott. Ennek a Goldschmid Mihálynak, kit hasonnevű fiára való tekintettel seniornak nevezünk, volt özvegye az a Fronius Katalin, ki a föntebbi felírás szerint e kancsót a fekete-templomnak ajándékozta. A Froniusok előkelő szász család voltak Brassóban, kik nagy szerepet játszottak a város történetében. Fronius Péter és Dániel nevét pedig azon fedeles kannáról ismerjük, melyet a budapesti ötvöskiállításon mutattak be, s mely valószínűleg szintén brassai termék.** A Fronius czímert ott látjuk kannánkon is a szokásos helyen, a fedél belső részében, t. i. a struczmadarat a patkóval, mely köré e felirat van vésve: Catarina Froniana 1654.

A czímer igen jól sikerült. Az 1654. év valószínűleg a kancsó csináltatásának, a fenéken levő 1667. év pedig az ajándékozásnak idejét jelzi.

Ámbár ezen kupa a díszkancsók közé tartozik, még sincs túlhalmozva díszítéssel és ami díszítés van, az a három képnek, mely a főhelyet foglalja el, keretéül, vagy átmenetül szolgál. Az egész kupán a hármass beosztás szerepel. Már alul a talp kidomborodó részén három hosszúkás keretben, három szimbolikus rajtot találunk, mely a három főképre vonatkozik. Az elsőben ott találjuk Krisztus szenvedésének eszközeit és jelvényeit, ú. m. a létrát, fogót és kakast. A másodikban az áldozati bárányt és az oltárt, a harmadikban pedig a husvéti bárányt a zászlóval. E három jelvényes kép kiegészíti az edény derekát egészen betöltő s három nagy medaillonba foglalt domborművet, melyek Krisztus életéből a következő három jelenetet ábrázolják: az elsőben az Üdvözítő alakját látjuk, amint az Olajfák-hegyén térdre borulva imádkozik, fölötte felhőkben egy angyal látszik, kezében a kereszt, mintegy ezzel akarván jelezni az utat, mely a Megváltóra vár, távolabb a fák és bokrok aljában a három tanítvány alszik. A második jelenet már Krisztust a keresztfán mutatja be, a kereszt tövében ott áll a fájdal-

* Ballagi: Kecskeméti W. Péter ötvöskönyve. Arch. Ért. III. k. 2. f. 212 s. köv. I. V. ö. Mihálik értekezését a feketealmi kannáról. A. É. XVI. k. 441. l.

** Az ötvösség remekei. I. 136. l.

mas Anya, mellette a kedves tanítvány, a tulsó oldalon leborulva Mária Magdolna és lovon a római centurio. A háttérben Jeruzsálem városa felhők között (ezzel akarja jelezni ötvösünk az elsötétülést), a kereszt fölött pedig a nap és a hold képe látszik. Végre a harmadik jelenet Krisztus föltámadását ábrázolja, amint sirjából dicsőségesen kikél és felhők között fölemelkedik, a katonák megijedve földre esnek vagy elfutnak. Az Üdvözítő kezében a diadalmas kereszt, feje körül égi fény látszik.

Sok tekintetben megegyeznek tehát ezen kancsónak képei a Czer-nicki-féle kupa képeivel, amennyiben két jelenet teljesen ugyanaz (keresztrefeszítés, föltámadás), a harmadik pedig rokon (ostorozás Olajfák hegye). De ez csak első tekintetre van így, mert alaposabb megszemlélés után teljesen világos lesz előttünk, hogy e két ötvösmű szerzője egészen önállóan járt el. Mert nemcsak a képek kidolgozása és felfogásában térnek el egymástól, hanem mint látni fogjuk, a két műnek alapeszméje is különböző. Hasonlítsuk csak össze pl. a föltámadás jelenetét; nemcsak hogy az Üdvözítő alakja, ruházata, környezete egészen más a két művön, hanem azt is konstatálhatjuk, hogy a legapróbb részletig önálló kidolgozás mind a kettő. Legfőlebb a kép beosztása mutat föl hasonlóságot, de azt meg az adott körülmények szabják meg, mert a hagyomány és a szentírás forrása mindkettőnek. Kancsónk egész beosztása és koncepcziója azt a gondolatot illusztrálja, melyet a biblia így fejez ki; «Megalázta magát, engedelmes lévén mindhalálig és pedig a keresztnek haláláig. Annakokáért az Isten is felmagasztalta őt.»*

A földön angyalfejek közt ismét három képet találunk a talp három jelvényes rajzának megfelelően. E három kép szintén szimbolikus, amennyiben tudjuk, hogy a sas, oroszlán és az ökör a három evangelistának: Jánosnak, Márknak és Lukácsnak jelvénye. A hármasság miatt a negyedik elmaradt, de e három is eléggé kifejezi azt, hogy az ujszövetségi szentírás a mi hitünk alapja s e képeknek forrása. Betetőzi az egészet a husvéti báránynak szobrocskája, mely a föld tetején ül, a zászlónak (esetleg keresztnek) azonban csak egy kis darabja van meg, a többi letörött.

A kancsó fülét kígyóban végződő női alak képezi, melynek felső görbületét a szárnyak adják meg. Ezen fül-alkotás nagyon elterjedt és kedvelt volt. A fogót mascaronná alakult akanthus levél alkotja.

A kupa felirásai között legfontosabb a talp körül futó, mely a szemlélőt a képek ájtatos megszemlélésére hívja fel, midőn így szól:

* Szent Pál levele a Filippiekhez. II. 8. 9

Sie an diß traurig Bild Christum am
Kreiß erhaben Seine Hand Füß mit naglen durch(graben):

Az utolsó szó a hely szűke miatt már sokkal apróbb betűkből
van kiverve. Fönt a fődélen körben a következő felírás ékeskedik:

Jesus Christus Gestern und heut und in Ewigkeit.

a)

b)

III. GOLDSCHMIDT MIHÁLYNÉ FEDELES KUPÁJA

A fődőnek legfelső kiemelkedő domborulatán lévő három kis
medaillonban pedig e három szó látható:

Gedenk der Ewigkeit.

Hátra van még, hogy a kancsó készítőjéről is mondjunk valamit.
Mesterjegy nincs rajta, miután a kupa fenekén meg van nevezve a
szerző: *Michael Schwartz fecit*. Schwartz Mihályról a következő élet-
rajzi adatokat találtam a brassai czehíratokban:

1636-ban lép be ifjabb Schmit Mihályhoz tanulónak, prázsmári
származásu és négy évre szerződött. De időközben mestere 1639-ben
meghalt, úgy hogy a czehitanács őt Bartesch Igell seniorhoz adta tanul-

mányainak befejezése végett, aki is őt 1640. október 1-én fel is szabadtotta. Vándoréveinek kitöltése után 1652-ben december 15-én bemutatja mesterremekeit, melyek közül az ezüst edényt, valószínűleg kupát, elfogadják, de a köves gyűrűt és a címeres pecsétet elvetik, melyért büntetést is fizet, de csak 2 frtot, mert az egyiket kegyelemből elengedik. A mesterasztal megváltása fejében mint idegen 25 frtot; magáért (mert nem volt ötvösnek fia) 5 frtot; a felavatás után szokásos hazakisérés megváltásáért szintén 5 frtot; mert a mesterremek elkészítése előtt nősült 4 frtot; az ötvösbástyára mint idegen 8 frtot fizetett, vagyis összesen 49 frtot, ami elég tekintélyes összeg. Feleségeért azonban nem kellett fizetnie, ami azt mutatja, hogy egy ötvösnek özvegyét vagy leányát vette el. 1659-ben január 7-én egy apródot vesz fel, utólag Kranzins Mátét négy évre, majd 1668-ban február 6-án újra egyet, Kreisch Gáspárt, a kit 4 év múlva 1672-ben felszabadít. A büntetések könyvében nem találtam nevét, ami arra mutat, hogy följegyzéseink hiányosak, aminthogy csakugyan úgy is van, néha több éven át nincs bejegyzés. Meghalt 1676 nov. 29-én.

Azt is meg tudjuk fejteni, hogy miért készíttette özv. Goldschmid Mihályné ezen kupát éppen Schwartz Mihálylyal? Azért, mert azon Schmit (vagy Goldschmid) Mihály mester, akinél Schwartz tanult, az idősebb Goldschmid (vagy Schmit) Mihálynak (és így az özvegynek is) fia volt.

Megvolt tehát az ismeretség köztük s az a ragaszkodás, mely a mester és a tanítvány között fennállt, a család többi tagjaira is kiterjedt.

IV. *Goldschmid Mihályné másik fedeles kancsója.* Ezüst aranyozva, öntött, vert és vésett munka, úgy nagyságra mint kiállításra nézve teljesen megegyezik az előbbivel. A fenekén is ugyanazt a dedikációt olvassuk. Ami eltérés van a két kancsó között azt a következőkben ismertetjük.

Ugyanabban az időben, ugyanazon czélból és ugyanazon mester kezéből kerülvén ki mindkét kupa, nem lehet azon csodálkozni, hogy az ötvös a díszítésekben éppen nem tett különbséget, ami van is, az

c) RÉSZLET UGYANAZON KUPÁRÓL.

oly csékély, hogy említésre sem érdemes, kivéve természetesen a három főképet, a reá vonatkozó felirást és más egyéb a képekkel összefüggő apróságot. Míg az előbbi kancsót az ötvös a Megváltó kinszenvedésének jeleneteivel díszítette, ezt Krisztus életéből vett örvendetes jelenetekkel látta el. Az első kép Krisztus születését állítja elénk. A fődött helyiségben, melynek egyik oldala nyílt s merre fák is látszanak, a középén font kosárban, pólyákon ül a gyermek Jézus anyja által támogatva, ki mellett szent József áll. A másik oldalon egy idősebb pásztor

a)

IV. GOLDSCHMIDT MIHÁLYNÉ MÁSODIK FEDELES
KUPÁJA.

kiterjesztett karokkal térdel, a másik pedig összefont karokkal áll. Mindkettőnek testtartása, arc kifejezése mély tiszteletet, hódolatot árul el. A boldog szülők örvendetes mosollyal fogadják a jámbor pásztorok imádását. A második képen a három király fejezi ki hódolatát az ujszülött mennyei király előtt.

A Boldogságos Szűz alacsony széken ül, ölében a kis Jézus, kinek kezét az egyik térdeplő király csókolja, mögötte a szerencsen király göndör fűtökkel és e mellett a harmadik koronás turbánnal a fején. E két utóbbinak kezében tojásalakú, középén nyíló és a tetején fogóval ellátott edény van, melyben a biblia szerint tömjént és a mirrhát hozták. Mária háta mögött útrakészen, bottal kezében áll szent József. A háttérben két tevének jellegzetes feje látszik, továbbá a fénylő csillag, mely a királyokat

ide vezette. A harmadik kép Jézus megkereszteltetését ábrázolja. A Jordán vizében állva, mellére kulcsolt kezekkel fogadja az Üdvözítő keresztelő sz. János kezéből a keresztséget. Fönt égi fényben a Szentlélek látszik galamb képében. Alul a talp domborulatán három medaillonban állatalakokat mutat be az ötvös, ott látjuk a farkast és a nyulat, a harmadikban egy város látképe tűnik szemünkbe.

A képeknek megfelelőleg a lábkörüli felirás is megváltozik, ugyanis itt az arra szánt helyen a következőket olvassuk:

O Jefu süß wer dein Gedenkt
Sein Herz mit Freid wird überfwenft.

Ennél a fedeles kupánál is a nemes egyszerűség, a kidolgozás finomsága és a szerkezet egysége csak dicséretére válik Schwartz Mihálynak, ez ötvösmű készítőjének.

E kupát is a brassai Fekete-templom kincstárában őrzik. A krónikák csak egy kancsót említenek: «Eodem die verehrt Frau Katharina Goldschmiedin eine vergoldete silberne Kanne bei die grosse Kirche.»*

V. *Fedeles kupa zenélő angyalokkal.* Ezüst, részben aranyozva. Magassága 27, öblössége fönt 11 cm. Öntött, vert és vésett munka a Fekete-templom kincstárában. Súlya 1270 gram.

A kupáknak egy újabb fajával, mondhatnám stílusával ismerkedünk meg most, mert míg az előbbieket kisebb-nagyobb képeket medaillonokba helyezik — medaillon stílus — itt *összefüggő képsorozat*ot találunk. Érdekes megfigyelni, hogy miként fejlődik az egyszerű kis díszítő motívumból, a medaillonból, mely mindig nagyobb és nagyobb lesz, végre az egész kupa testét betöltő képsorozat. Az utolsó fokot azon kupák képviselik, hol a két-három nagy képet fák, oszlopok s más ilyenféle válaszfalak különítik el. Ilyenek pl. a Sebastian Han kupái. A mi kupánkon már csak egy fát találunk, mely a képsorozat kezdetét jelöli.

Igen tetszetős külsőt ad kupánknak az ötvösnek az a fogása, hogy az edénynek csak egyes részeit aranyozza be, így különösen a mélyebben fekvő pántokat, a talapzatot és a fedőt, melyek mintegy keretül szolgálnak a fehér színben ragyogó képeknek. A talapzat félkörű domborulatán szőlőfürtök és levelek váltakoznak. Az egész kupának tulajdonképpen ékessége a 12 zenélő szárnyas angyal, kik a mezőben víg zeneszó mellett tánczolnak, legalább többnek mozdulata olyan, hogy erre kell gondolnunk. A legkülönfélébb hangszereken játszanak, látunk ott díszes hárfát, triangulumot, sipot, fuvolát, trombitát, dobot, hege-

δ) RÉSZLET UGYANOTT.

* Quellen IV. k. 107. 1.

düt, gitárt és nagy bögöt, sőt az egyik könyvből énekel. Az egész csoport igen élénk, a jókedvnek megelégedett mosolya ül valamennyi-
nek az arcán. Úgy kivétel, mint felfogás tekintetében sikerült munka. Még egy jellemző tulajdonságát emeljük ki ezen ötvösműnek, t. i. hogy alakjai oly erősen kidomborodnak, hogy valósággal odahelyezett, odaforrasztott szobroknak és nem domborműveknek látszanak. A fül már egészen átváltozott, a kígyó testéből növény-inda, illetőleg ág lett; a fogó ellenben itt is akanthus levélből képzett mascarón. A fődön is

V. FEDELES KUPA ZENÉLŐ ANGYALOKKAL.

levél- és virágdísz találunk, legfelül pedig akanthus levelek sorakoznak, a középben áttört művü fenyőtoboz fejezi be a művet.

A mű disztése, különösen a szőlőfürtök és a vigadó angyalok a kupa rendeltetését mutatják, az ötvös ugyanis boros kupának szánta.

Kupánk alsó peremén a következő mesterjegyet látjuk: M. T. és fölötte a korona. E mesterjegyből is megállapíthatjuk, ha különben nem is tudnók, hogy e kupa a XVII. század végéről való, mert az a brassai mester, kinek monogramja ez ötvösművön látható Merten Thadeus 1683—1709-ig dolgozott. Életére nézve a következő adatokat

jegyeztem fel a különféle czéhbeli iratok alapján. 1683 október 19-én avatták fel mesternek, tanuló éveiről, sajnos, nem találtam bejegyzést. A bemutatott mesterremekei közül egyikét sem fogadták el a szigorú czéhmesterek, a mi különben mindennapi dolog volt, de azért 12 frtnyi büntetés lefizetése után ezen körülmény nem volt akadály a föl-vételnél. Mivel nem volt ötvös fia, még külön 5 forintnyi illetéket fizetett magáért; 25 frttal váltotta meg a mesterasztalt, 5-tel a hazakísérést és 8 frtot adott az ötvösbástyára. Azonkívül még 4 frtnyi büntetést róttak ki reá azért, mert a mesterremek bemutatása előtt megnö-sült s valószínűleg valamely ötvös családból házasodott, mert felesége után nem fizetett külön váltságdíjat. Azonban még ez sem volt elég, mert azonfölül 50 frttal kellett megváltania azt az 50 hetet, mit még legénysorban kellett volna eltöltenie a czéhszabályok szerint.

Ezen körülményből azt következtetem, hogy idegenből jött mint legény Brassóba, itt megnö-sült s hogy hamarabb mester lehessen, egy évet megváltott. Összesen 109 frtjába került a felavatás.

1690-ben egy Johann Plecker nevü ifjat fogad szolgálatába. 1700-ban pedig 6 frtra bünteti a czéh, mert rajtakapták, hogy az általa készített kanalak csak 11 lat finomságúak voltak; 1703-ban újra hiba volt az ezüstben, mert 1 forint büntetést fizet. De ezeknek daczára is előkelő és jóra való ötvös lehetett, mert több éven keresztül (1705-től 1709-ig) második czéhmester volt s mint ilyen halt is meg 1709-ben november 2-án.

A hagyomány azt tartja, hogy ezen kupa a régen megszűnt és lebontott ispotály-templomból került mostani helyére.

VI. *Fedeles kupa virágkoszorús angyalokkal.* Ezüst, részben aranyozva. Magassága 25, öblének szélessége fönt 11,5 cm. Öntött, vert és véssett munka a Fekete-templom kincstárában.

Felirata nincs. A talapzaton nagyszirmú virágok és terjedelmes levelekből alkotott guirlande fut körül, a hol is egyes részek, pl. a virág közepe, aranyozottak. A kupa testét itt is összefüggő s azt egészen betöltő képsorozatot látunk, még pedig ugyancsak szárnyas angyalokat, amint különféle helyzetben a hullámvonalban haladó virág és gyümölcskoszorút emelik, viszik vagy vállukon tartják. A képek kezdetét itt is fa jelzi. Igen plasztikus és jellemző a más-más helyzetben lévő angyalok testtartása, kik szinte görnyedeznek a nehéz guirlande súlya alatt. Lehet, hogy a művész ezzel akarta a természet bő áldását jelképezni. A fölön ismét ott látjuk a jellemző és tipikus női alakot, csak hogy itt nem a lábnek, hanem a szárnyaknak folytatása a kigyófej. A fogó szintén az elmaradhatlan akanthus levél.

A fedél széles peremére köröskörül áttört művü virágdísz van erősítve. Hasonlóképpen a föld domború részein is nagyvirágú rózsá-

kat, hatalmas bimbókat és leveleket vert ki az ötvös. Az edény tetején aranyozott mohában pihenő szarvas alakját látjuk.

Ezen kupának is a talpa felső peremén találjuk a mesterjegyet, t. i. hosszúkás négyszögbe foglalt H betüt, melynek közepéből egy T emelkedik ki, a korona azonban hiányzik, vagy legalább is nem látszik. Az bizonyos, hogy e paizsba foglalt H. T. betü mesterjegy, még pedig *Hans Tartler** (máskép *Schwarz*) brassai ötvösnek monogramma. Életrajzi adatai a következők: 1623. jul. 25-én állott be tanulónak Bartesch Péter ötvösmester mellé, ki őt négy évi tanulás után felszabadította. Legényéveinek kitöltése után 1632-ben május 25-én mesterré avatták. Az ő remekjeit sem fogadták el, sőt össze is törték azokat, kivéve a gyűrűt, melyért a 2 forint büntetést is elengedték, de a más kettőért a 4 forintot meg kellett fizetnie. A többi illetékekről nem szól a mesternek könyve. 1651-ben Schopel András nevű tanulót vesz fel, azután pedig egymásután három fiát tanítja ki és szabadítja fel, úgymint 1653-ban Hansot, 1656-ban Jakabot, 1665-ben Lőrinczet, közben 1655-ben még egy idegent is, Rauss Andrást. 1671-ben 4 frtra büntetik. Meghalt és eltemettetett 1686 aug. 9-én.

Ezen mesterjeggyel szemben a másik oldalon szintén látunk betüket K. és M-et. De ez nem mesterjegy, mert a két betü meglehetősen távolságban áll egymástól s nincs pajzsba foglalva. Sem rendeltetését, sem értelmét most nem tudom megfejtani, lehet, hogy valamelyik tulajdonosának a monogramma.

Gyárfás Tihamér.

GÁTÉRI (KUN-KISSZÁLLÁSI) TEMETŐ A RÉGIBB KÖZÉPKORBÓL.

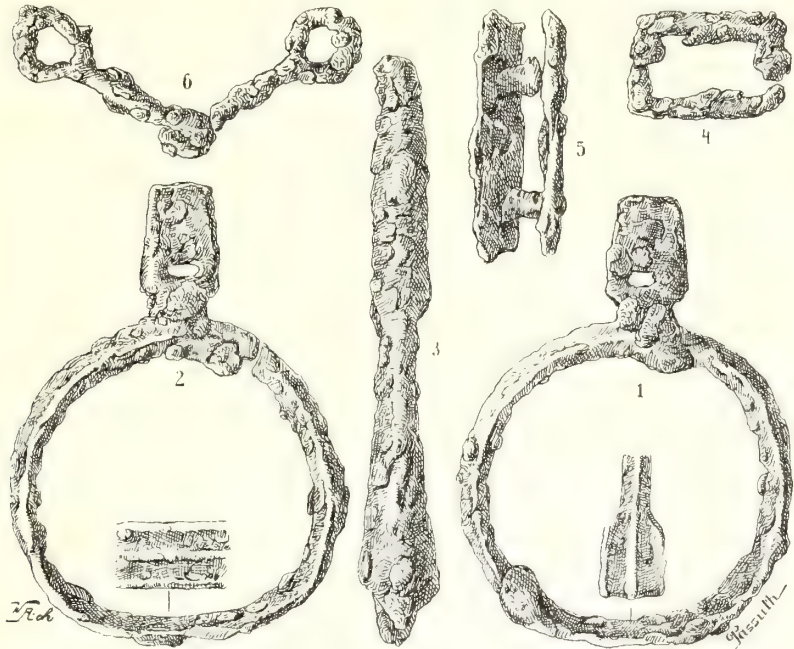
(Ötödik közlemény.)**

239. *sir* (rajzok *a*), *b*). A férfi és a ló csontvázának helyzete teljesen megegyezett a már leírt másik két lovas síréival. A férficsontváz övdíszei ólommal kitöltött porlódó ezüstlemezből valók voltak, mind teljesen szétmáltak, csupán a *b*) rajz 5. és 6. száma alatt bemutatott két kis ezüst gomb került épen elő. Ugyanilyen nehézségek, t. i. a tárgyak porló volta miatt a ló felszereléseinek elhelyezését sem tudtuk pontosan megállapítani, mert nagy csomóban kellett a tárgyakat kivennünk a földből s csak hosszas szárítgatás után tisztíthattuk ki azokat. Így is csak töredékeit menthettük meg a kantár, szügyellő és a farmatring díszének, melyeknek típusait a *b*) rajz 1—4. számai mutatják. (Van pedig az 1. számúból 5 darab, a 2-ből 3, a 3—4. számúból 8 darab.)

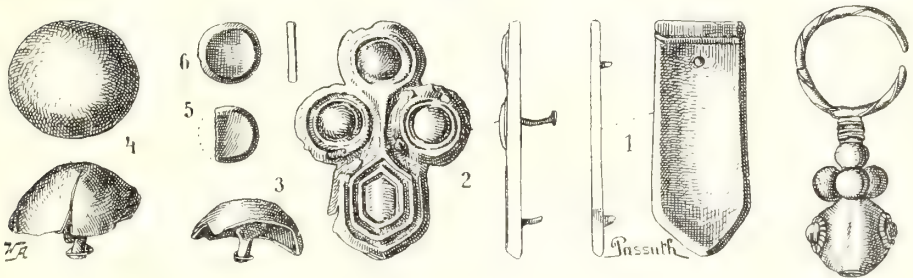
* A család prázsmári (Tartlau) eredetű, de apja már brassai lakos volt, mint azt az apródkönyv tanúsítja, ahol is atyja «Hans Schwarz Croner» néven szerepel.

** A negyedik közleményt lásd Arch. Ért. 1906. 207—221. ll.

A lókoponya jobb oldalán feküdt a lándzsa (a) rajz 3. sz.); csikózáblája volt (a) rajz 6. sz.); két oldalán vaskengyel (1. és 2. sz.), hasán hevedercsat (4. sz.). A ló marján két darab, 10 cm. hosszú nyeregkápa-vasrész (5. sz.), egymástól 8—10 cm. távolságban, közöttük pedig összehajlított bronzlemez feküdt, talán a nyeregkápa csúcsának a díse.

239. sír. a)

240. sír. b)

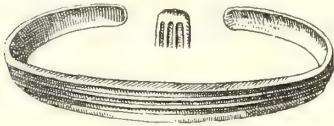
242. sír.

240. sír. A fejnél pár picziny élegült bronzkarika ; a nyakon dinnyemag alakú gyöngyök. A bordánál formátlan vasdarabok ; a medenczén vascsat. A jobb kéznél orsógomb. A lábaknál állati bordacsont.

241. sír. A medenczén ólommal kitöltött lemezes övdíszek töredékei. A jobb kéznél két formátlan vasdarab.

242. sír (rajz). A koponya felett vaskarika s egy kis bütykös gyöngy. A fejnél két ezüst függő (rajz), egyik ép, másiknak csak a töredékei maradtak meg. A medenczén vascsat, a jobb kéznél késpenge.

243. sír. A nyaknál összerozsdásodott láncszemek csomója ; a medenczén vascsatok, karika és késpenge töredékei. A jobb kéznél nagyobb orsógomb.

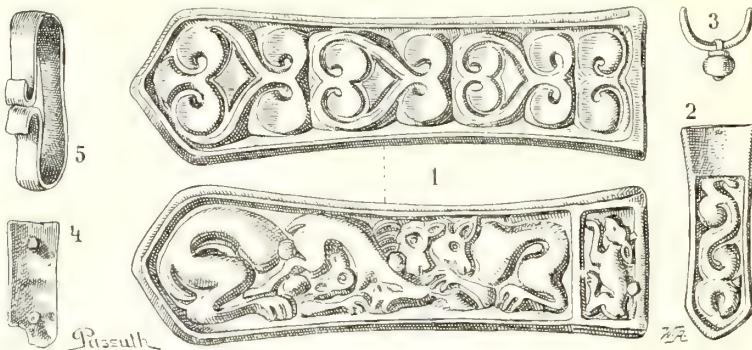
244. sír.

244. sír (rajz). A koponyán két arany függő (L. az Arch. Ért. 1905. évf. 383. lapján közölt 2. és 3. számú rajzot), melyek mind-egyikébe egy-egy bronzból készült csonka függőkarika volt belefűzve. A nyaknál pár szem apró korongos gyöngy. A vállnál, keresztül a mellen,

különböző szélességű vaslemezdarabok. A medenczén avult vascsat. A bal kézen ezüst karperecz (rajz), mellette durva kis orsógomb s egy fehér színű kagyló. A jobb kéznél vaskés.

245. sír. A jobb fülnél a rendes formáján, kis gömbös függő. A nyakon dinnyemag, korongos és hasábos fekete és kék gyöngyök. Az áll alatt hosszú fülű, négyszögletes aranyozott pityke. (Lásd az Arch. Ért. 1905. évf. 383. lapján közölt 12. számú rajzot.) A kezeken szögletes szárú, síma bronz karperecz. A bal kéznél késpenge töredéke.

246. sír (rajzok). A benne talált bronz övdísz ezekből a darabokból áll: a bal kézszárnál a nagy szíjvég (1. sz.), mellette bújtató pánt (5. sz.), alatta két

246. sír.

kis pántlemez (4. sz.), ezek alatt pedig két kisebb szíjvég (2. sz.) s egymásba fűzött két zárt karika. A két lábszár között két vaskéspenge. — Hogy a 3. szám alatt lerajzolt függőtöredék honnan került elő, nem állapítható meg biztosan.

247. sír. A fejnél két szögletes szárú ezüst függőkarika, aljukon picziny tömör gömbökkel. A nyakon dinnyemag-gyöngyök között néhány betétes szem s kis bronz töredék, mely a 211. sír 5. számú tárgyának letörött végéhez hasonlít. A medenczén és a térdeknél vaskarikák töredékei s több formátlan vasdarab. A jobb kéznél orsógomb fele.

248. sír. A teljesen elporladt csontváz mellől vaskarikák és csatok töredékei, egy szem piros gyöngy s közepes nagyságú csontkarika töredéke került elő.

249. sír. Szintén csak törött vasdarabokat tartalmazott.

250. sír. A koponya álla alatt vastagabb végén nagy kerek nyílással átlukasztott vadkan-agyar. Vasdarabok.

251. sír. Nehány vasdarab volt összes tartalma.

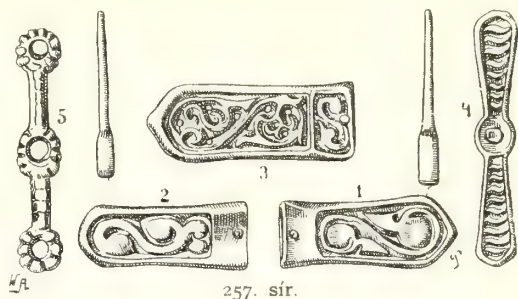
252. *sír.* A koponyánál síma bronzkarika. A medencze-csonton nagy vascsat, vaslemez s más két vasdarab. Síma kis orsógomb.

253. *sír.* A fejnél rendes formájú avult két bronz függő. A nyakon dinnyemag-gyöngyök; a nyak két oldalán összerozsdásodott láncszem-csomók. A bal kéznél orsógomb fele és bronzkarika. A medenczén nagyobb vaskarika.

254. *sír.* Gyermekek. Nyakánál picziny sárga gyöngyök. Jobb kezénél vasdarabok.

255. és 256. *sír.* Mindkettő bolygatott. Vascsatok és késpenge töredékeit találtunk csak bennök.

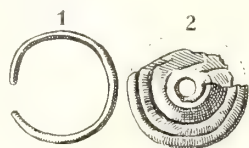
257. *sír* (rajzok). A fej két oldalán kék gyöngyös függő. A bal medencze-csontonál kis szíjjvég (1. sz.), mellette «piskóta-dísz» (4. sz.) és ehhez hasonló másik, de a melynek felülete egészen síma s kissé domború, továbbá négyszögletes kis bronzcsat kerete. A jobboldali medencze-csont mellett a jobb kézfejig elnyúlva két szíjjvég (2. és 3. sz.), nagyobb négyszögletes bronzcsat pecsekkel, pálczás dísz (5. sz.) és egy tömzsi zárt bronzkarika. A lábak között a bokánál vas-

257. *sír.*

pánt töredéke, ez alatt nagy, nem egészen ép késpenge.

258. *sír.* A fejnél két mállott egyszerű gyöngyös függő. A medenczén vascsat töredéke. A jobb láb végénél bögre.

259. *sír* (rajzok). Gyermekek. Fejénél kis törött bögre és síma (2. sz.) bronzkarika (1. sz.). A száj helyén lapos, csontkorong.

259. *sír.*

260. *sír.* Gyermekek sírja. Vasdarabok s egy kis késpenge voltak benne.

261. *sír.* A fej mellett picziny bronzkarika. A bal kéznél két darab vaskarika. A medencze közepén vastörmelék. A jobb czombcsont belső felén 158 cm. hosszú vaskés.

262. *sír.* Feldúlt. Három formátlan vasdarab került elő belőle, egyikhez kovadarab tapadt.

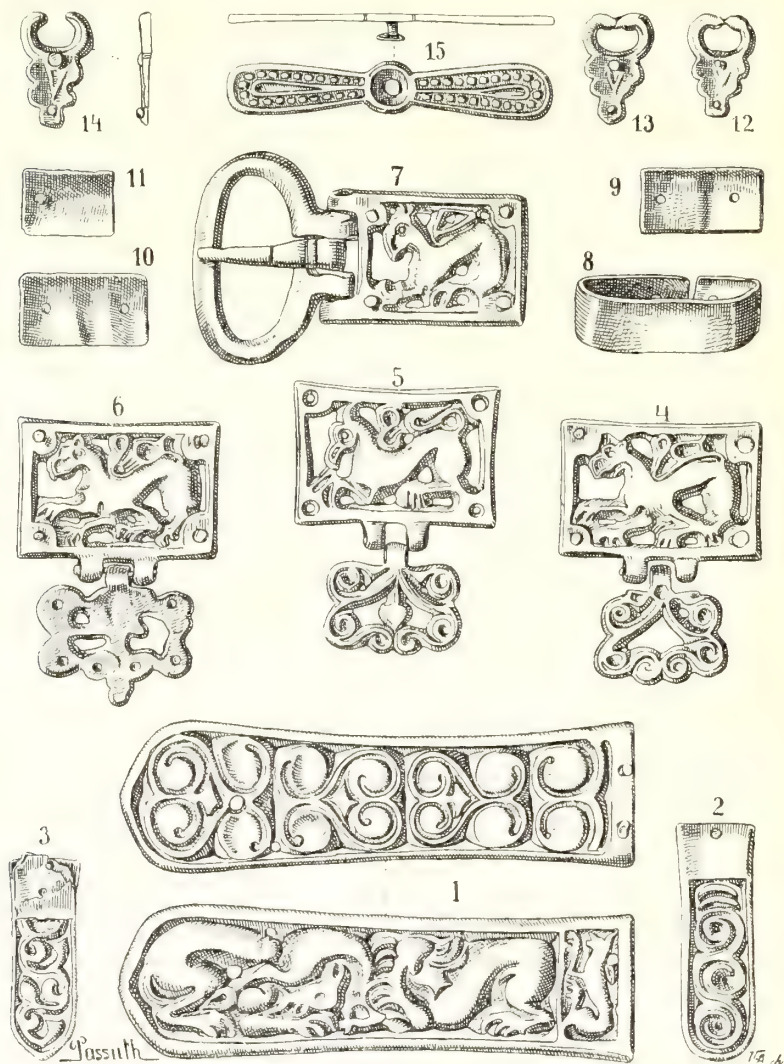
263. *sír.* Bal kezében fehér-vonalas betétű fekete gyöngyszem. Jobb kezénél késpenge töredéke (?) és durva orsógomb.

264. *sír.* Feldúlt. Négyszögletes vascsat keretét és vasdarabokat találtunk benne.

265. *sír.* Tartalma: vascsat töredékei; kicsiny, síma orsógomb; a lábfejnél bögre.

266. *sír* (rajzok). Az elporladt csontváz övszíjjának gazdag bronzfelszerelése volt: a bal medenczén feküdt a csat (7. sz.), a medencze körül 9 darab griffes dísz (4—6. sz.), melyek közül kettőnek nincs csüngője és 4 darab szív alakú dísz (12—14. sz.). A medenczének jobb oldalán feküdt még bronzpánt (8. sz.) és 3 darab pántlemez (9—11. sz.). A bal kéz csuklója felett vízszintes

helyzetben a piskótaalakú tárgy (15. sz.), ez alatt elporladva vaskés vagy ár. A farcsont alatt függőlegesen lefelé feküdt egy kis szíjjvég (2. sz.); a bal czombcsont és a kés között, griffes oldalával felfelé, a nagy szíjjvég (1. sz.); a czombcsontok között még 3 darab kisebb szíjjvég (3. sz.). — A lábaknál állati csontok és egy füles bögre.

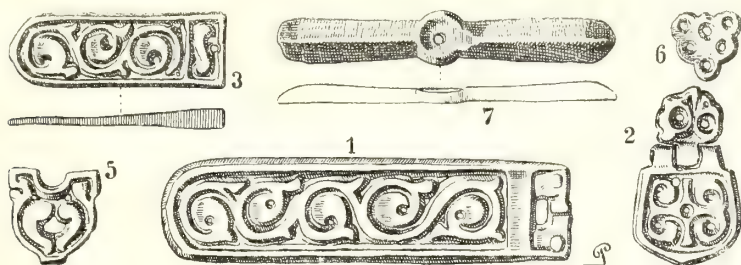
266. sír.

267. sír. A fejnél két síma szárú ezüst függőkarika. A nyakon dinnye-mag-gyöngyök, közöttük egy lapos gránát s egy nagyobb korongos gyöngy, melynek sárga színű testét négy lila-körvonalas, köralakú fehér betét díszíti. Kezein egy-egy bronz karperecz: egyiknek négyszögletes a szára, a másikké lapított tojásdad alakú, a bal kéznél kicsiny, rovátkos orsógomb, két bögre, madárcsontok és tojásbéj.

268. és 269. sír. Csupán vaskarikák, csat, ár és késpenge-töredék volt a tartalmuk.

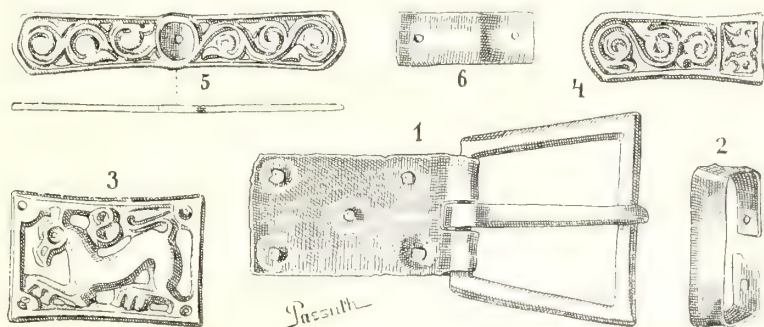
270. sír. Három csontváz volt benne. Az egyik nyugatnak feküdt, feje, baloldalán elporladt bronzkarika, nyakánál néhány szem különböző formájú apróbb gyöngy, a medenczén vascsat, lapos vas pántdarabok ; a bal kéznél síma orsógomb, jobb kezével csecsemő csontvázát karolta át. E csontváz mellett feküdt egy másik kifejlett, ellentétes helyzetben ; tárgy nem volt mellette semmi.

271. sír. A fej szétlapítva. Nyakánál dinnyemag-gyöngyök. Kezein egy-egy kerekcsárú, megvastagodott végű bronz karperecz, egyik jóval kisebb a másiknál. A jobb késfej alatt felfordított helyzetben bronz csengettyű (lásd a 285. sírt), alatta vaskarika töredéke. A jobb kéz mellett kicsiny vaskés.

271. sír.

272. sír (rajzok). A fej elporladva. A medencze közepén feküdt vascsat körül 3 darab csüngős dísz (2. sz.), hozzá hasonló 3 darab csüngő nélkül. Az övről négy szíjj csüngött le, mindegyiknek végén kisebb szíjjvég (3. sz.), fölöttük pedig függőlegesen 3—3 szívalakú dísz (6. sz.). E szíjjak közül kettő a medencze alsó részén a jobb és baloldalon, egy a medenczecsont felső részének bal oldalához simulva, egy pedig a farcsont alatt csüngött alá ; mindenik szíjj tövével pedig 1—1 patkó alakú dísz (5. sz.) volt. A medencze bal oldalán bujtató pánt, jobb oldalán piskóta alakú dísz (7. sz.), alatta vaskés. A nagy szíjjvég (1. sz.) a bal kéz ujjai felett feküdt. A bal kéz és a bal czombcsont alatt gyöngyök.

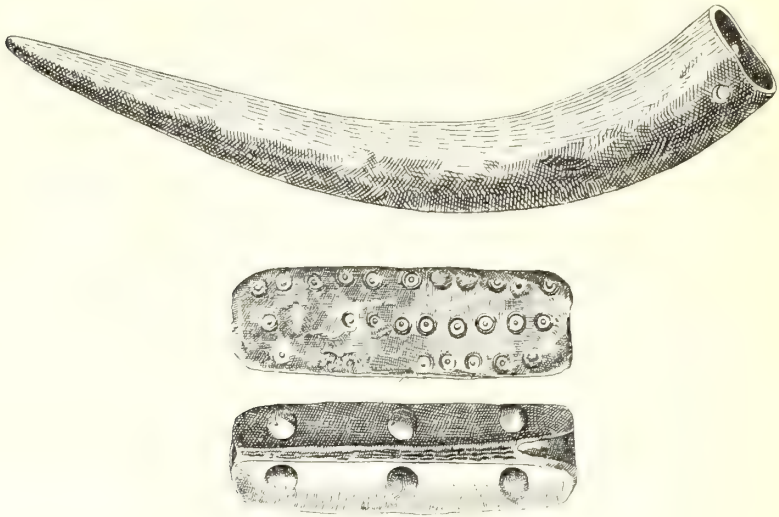

272. sír.

273. sír (rajzok). A bal fülénél kis síma bronzkarika. Gazdag övdíszének darabjai közül az összefonódó állatokkal díszített nagy szíjjvég a bal oldalon

feküdt, mellette a gerinczen körül 6 darab griffes dísz (3. sz.), a medencze közepén csat (1. sz.), a szíjvég és csat között bujtató pánt (2. sz.), ez alatt 3 darab kis pántlemez (6. sz.); a medenczecsont körül még 4 darab kis szíjvég (4. sz.); a medencze jobb oldalán a piskóta alakú dísz (5. sz.), alatta vas-késpenge töredéke és 2 kis bronzkarika. A jobb alsó lábszár-csontnál nagyobb állatnak bordacsontja.

274. *sír.* A fejnél kicsiny bronzkarika s még két függőnek töredékei. A nyak baloldalánál négyszögletes kicsiny bronzcsat peczekkel. A nyak alatt dinnyemag-gyöngyök, köztük egy lapos karneol-szem. A jobb kéznél eltorzult kicsiny bronz karperecz és orsógomb. Mindkét oldalán tojánhéj.

275. *sír.*

275. *sír* (rajzok). Fejénél két bronzkarika, egyike elmállott. — Jobb kezénél vas ár vagy kicsiny kés és két csonttárgy (rajzok). Lábainál állatcsontok.

276. *sír.* Bal kezénél vaskarika, a lábak között késpenge.

277. *sír* (rajz). Nyakánál különböző alakú gyöngyszemek, köztük egy bronztárgy (rajz), melyhez hasonló már a 149. sírban is találunk. Az áll alatt ellipszis alakú bronz függőkarika: szögletes szára közepén vékony drótot csavartak körül, aljáról a gyöngy letörött. Jobb kezénél 80 mm. hosszú, átfúrt csonthenger, melyhez hasonló került elő már a 49. és a 207. sírből is.

277. *sír.*

278. *sír.* A koponya két oldalán függőkarika, díszítései letörtek. A nyaknál, különösen a két kulcscsonton sok apró fekete gyöngyszem. A medenczecsonton nagy vascsat. A jobb kéznél vaskarikák töredékei. A jobb lábnál nagyobb vaskarika.

279. *sír.* Kifejlődött korhadt csontváz. A jobb kéznél vas késpenge, a medenczén vascsat.

280. *sír.* A bal kéznél vaskarika, alatta nagyobb késpenge, a medenczecsonton nagyobb vascsat.

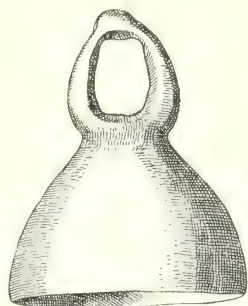
281. sír. A medenczecsonton négyszögletes, szögletes szárú bronzcsatkeret; a jobb kéznél késpenge és vasdarabok.

282. sír. A fejnél két síma bronzkarika; a nyakon 8 szem apró gyöngy. A jobb kéznél orsógomb, a balnál kés és vasdarab.

283. sír. A fejnél törött ezüst függő, csüngő dísze hiányzik és síma bronzkarika. A medenczecsonton kis vascsat. A jobb kéznél vasdarabok, a balnál síma orsógomb.

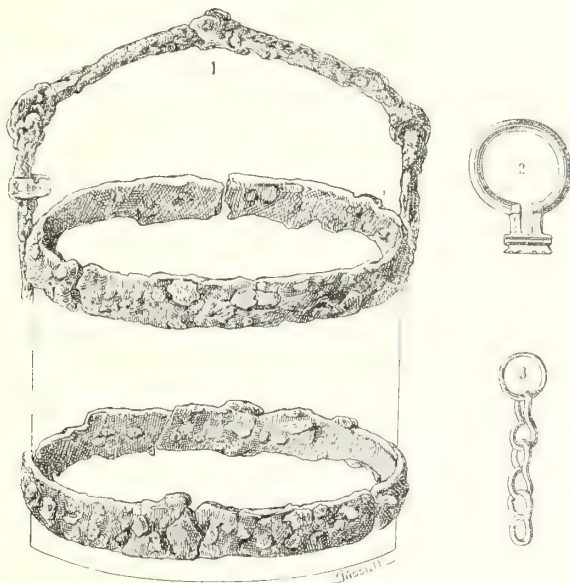
284. sír. A medenczén trapéz alakú, szögletes szárú bronzcsatkeret. A bal kéznél két kisebb késpenge.

285. sír (rajz). Fejénél két ezüst függő: a kerek-szárú karikának nagy függő gömbjei két-két darabra váltak, egészen símák. A nyakon körül két sorban sok apró korongos, legtöbbszörre zöld színű gyöngy, köztük 17 darab különböző nagyságú és színű betétes és bütykös gyöngy. A jobb és bal alkaron vaskarperecz. A bal kar mellett belől 6 darab keskeny, vékony bronz lemezpánt. A medenczecsonton vascsat és vaspánt töredékei és lapos orsókorong. A bal láb alsó része mellett kívül bronz csengettyű (rajz) és egy dupla bütykös meg egy orsó alakú piros gyöngyszem.

285. sír.

286. sír (rajzok). Mély feldúlt sír. Összehányt tartalmából ezek a tárgyak kerültek elő: facsöbörnek két vas abroncsa és vas füle (1. sz.): az abroncsok

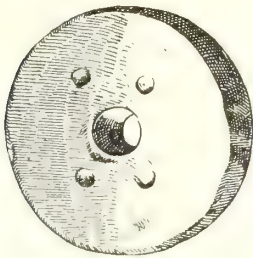
286. sír.

átmérője körülbelül 15 cm., szélességök 2 cm. Vaskéspenge a jobb kéz tájékáról s mellette 3 darab bronzlánc (3. sz.), 6, 8 és 10 cm. hosszúak. A bal láb körül arany függő fekdűt (rajza az Arch. Ért. 1895. évf. 383. lapján a

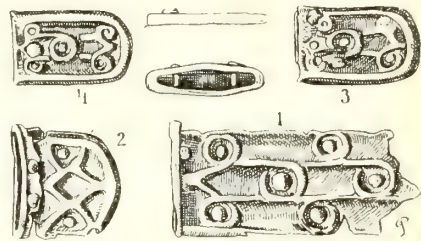
4. szám alatt látható). A jobb láb helyénél nagy törött edény. Bronz füles karika (2. sz.): átmérője 40, fülének magassága 17, szélessége 19 mm. Továbbá egy nagy, 18 mm. hosszú, sötétkék színű dinnyemag-gyöngy; egy kerek, egy kúp alakú és egy hasábos gyöngyszem. Végül egy érem.

287. sír (rajz). A medenczén két vascsat, késpenge és szürke színű orsókorong (rajz).

288. sír. A fejénél két síma szárú bronz függőkarika. A bal kéznél késpenge formájú 3 vasdarab. A medenczén vascsat. A lábak között állatsontok.

287. sír.

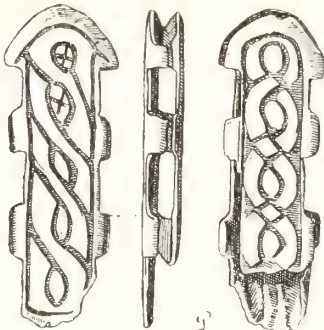
290. sír.

289. sír. Feldúlt. Mindössze két késpengét találtunk benne.

290. sír (rajzok). A medenczecsonton törékeny lemezes övdiszek (2—4. sz.); a jobb kéz alatt nagyobb, szintén lemezes szíjjvég töredéke (1. sz.). A bal kéznél kés, mellette vaskarika. A jobb kéznél vastörmelék, vascsat maradványai. A lábnál edény- és madárcsontok.

291. sír. Feldúlt. 17 szem, többnyire dinnyemag alakú gyöngy, néhány láncszem-csomó s pár formátlan vasdarab volt benne.

292. sír. A nyaknál gyöngyök és ólomtörmelék. Bal kezénél két kisebb síma orsógomb; egymásba fűzött két szögletes szárú bronzkarika; 82 mm. hosszú csonthenger, hasonló a 82. sírnál leírtéhoz. A jobb kézen tojásdad átmetszetű, síma szárú bronz karperecz.

293. sír

293. sír (rajz). Közvetlenül a fentebbi oldalán, igen kifejlett, de elkorhadtt csontváz. A derék körül különböző nagyságú szíjjvégek egészen síma felületű lemezdarabjai. Bal oldalán vas késpenge és csontból való szíjjvég (rajz); hossza 64, szélessége csúcsánál 22, vastagsága 8 mm. A medenczén vascsat. A jobb kéznél vas tárgy, valószínűleg tűzszerszám darabja.

294. sír. Feldúlt. Két függőkarika s az egyik csüngőjének töredéke, mely a 242. sírnál rajzban bemutatott függő gömbjéhez hasonlít. Ezekon kívül vaskarika és csat töredékeit találtuk benne.

295. sír. A fejénél függőkarika fele. A nyaknál néhány szem apró sárga s egy lapos gránátgyöngy. A fültől lefelé egészen a hasig lenyúlva 26 szem fekete dinnyemag-gyöngy. A mellen átlukasztott, teljesen berozsdásodott érem.

A jobb kézen kerek szárú síma bronz karperecz. A bal kéz mellett vascsat, karika, alattok nagyobb vastárgy, mely csikózabla töredékének látszik.

296. *sír.* A fejnél egy függőkarika s egy függő, hasonló a 81. sírnál leírtéhoz, de kisebb, finomabb annál. Nyakánál 3 szem gyöngy. Mellén picziny darab, vékony összesodrott bronzdrót.

297. *sír.* A fejnél két bronzfüggő, egyiknek csak a karikája van meg, a másiknak pedig tömör gömbös csüngő része. A bal kéznél fekete orsógomb fele; a jobb kéznél nagyobb vasdarab, alkalmasint zabla töredékei.

Kada Elek.

ASKLEPIOS SZOBRA A NEMZETI MÚZEUMBAN.

1865 óta áll a Nemzeti Múzeum lapidáriumában egy kis márvány szobrocska,¹ melylyel eddig senki sem foglalkozott behatóbban. Rómer Flóris röviden ismertette ábra kíséretében,² de művészettörténeti szempontból nem méltányolta. A Duna fővenyében Ó-Szőnyön (Bregetio) találtak meglehetősen megcsonkult állapotban. A feje hiányzik, jobb karja vállon alul letörött s a lábfejek is csonkák. A szobrocska, melynek egész magassága csak 38 cm, két darabba törve került elő. Derékon alul látható az összetapasztás nyoma. A bot, melyre jobb hónaljával támaszkodik s a reá tekergődző kígyó rögtön elárulják, hogy Asklepiossal van dolgunk. Így szokták ábrázolni a gyógyítás istenét az attikai polgár kedvelt állásában,³ a mint szentelt állatával a kígyóval foglalatoskodik, avagy békés, szelid nyugalommal tekint maga elé.

A mi kis szobrunk valószínűleg Bregetio valamelyik szentélyét díszítette, mint fogadalmi ajándék. Az életnagyságon alul való szobrok gyakran szerepeltek mint fogadalmi ajándékok úgy a római, mint a görög templomokban.⁴ Az ó-szőnyi Asklepios-szobrocska érdekességét és fontosságát nem a művészi munka jelessége, a fényes kidolgozás adja meg, hanem az, hogy motivumában a görög művészet egy nagy hírű remekére nyulik vissza, melyről Polybios is megemlékezik s melyről több másolatot ismerünk. Érdekes jelenség ez és jellemzően világítja meg a római tartományok művészi életét. Ujabb bizonyága annak, a mit már több ízben hangsúlyoztak, hogy önálló római művészet nem létezik. A római vallási élet kultuszszobrai görög mintaképek nyo-

¹ Anyaga: nyers, szemcsés, sárgás márvány.

² Arch. Közl. 1866. VI. k. 152. l.

³ V. ö. a Parthenon friczenek domborműveit. Az agg athenei polgárok, kikben valószínűleg az athenei philack heroszait látjuk, mind így hónaljuk alá támasztott botra nehezdedve jelennek meg. (L. Aravantipulos: Die attischen Phylenheroen am Parthenonfries, Ath. Mitt. 1906. S. 39.)

⁴ V. ö. Furtwängler: Originalstatuen in Venedig S. 281. ff.

mán készültek, valamennyien másolatok. Az apró bronzszobrocskák alkotói több szabadsággal jártak el s az eredeti mű motivumát gyakran megváltoztatták. A bronzmásolatok általán nem oly hűek és pontosak, a márványmásolatok ellenben minden lényeges vonásban ragaszkodnak a mintaképhez.

Asklepiosunk bal lábán áll, a jobbat mellé helyezve kényelmesen pihenteti. Jobb karjával a hóna alá támasztott botra nehezedik, melyre kigyó tekerződik. Bal karját csipőjére támasztja s így a köpenyt, melyet bal vállára vetett s jobb hóna alatt előre vont testéhez szorítja. Melle szabadon maradt; alsó testét teljesen eltakarja a nehéz redőjű köpeny. A csipőre támasztott kar motivuma már az olympiai oromcsoport alakjain megjelenik alighanem Polygnotos nyomán, mint az egykorú festett edények igazolják. Asklepiosunk bal lába mellett az omphalos, mely eredetileg nem tartozik az ő jelvényei közé s csak a késői másolók toldották hozzá képmásához, hogy Apolloval rokon lényét kifejezésre hozzák.

Asklepiosnak ez a szobrászi typusa, melyet magunk előtt látunk, alapjában már az V. század görög művészetének teremtése. Már a firenzei Uffiziben levő Asklepios szobor is azt a typust mutatja; ennek az eredetije valószínűleg Alkamenes körében készült elő.* Egész alakításmódja, stylusa az ő idejére vall. Ugyanennek a művészi motivumnak a meggazdagodott továbbfejlődése a nápolyi múzeum Asklepios szobra, mely alighanem az ötödik század végén keletkezett alkotás másolata.** A mi szobrocskánk első pillantásra szinte a firenzei Asklepios másolatának tűnik. Csak figyelmes, beható szemlélet után vesszük észre, hogy vannak bizonyos, kis eltérések, melyeknek művészettörténeti jelentőségük igen nagy. Mindenekelőtt föltűnik, hogy a mell előtt elvont köpeny felső szélén a redők erősebben megtorlódnak, csomósabbak, tömegeesebbek, nem egy síkban bomlanak szerte; a köpeny alsó részén is van eltérés, ránczokban gazdagabb a mi szobrunkon, mint a firenzein. A jobb bokától a bal csipőhöz vonuló ránczokat a firenzei Asklepioson hiába keressük. Ezeknek a redőknek a keletkezését csak a köpeny fölhajlott pereme a jobb láb bokája fölött teszi érthetővé. Ez a fölhajlott szél vonja sűrűbb redőkbe a köpenyt az alsó testen a mi szobrunknál. Bárminő kicsinyesnek, mellékesnek lássanak is ezek a megfigyelések, azok a kik a ruhakezelés fejlődését a görög szobrászatban megfigyelték, tudni fogják, hogy művészettörténetileg minő fontosságuk van. Ilyen apró jelek sokszor biztos időmeghatározók gyanánt szerepelhetnek. Így van ez az ó-szőnyi Asklepiosnál is. A köpeny felhajlott préme oly

* V. ö.: Amelung: Führer S. 67 Nr. 94 (204); Arndt-Amelung: E. V. Nr. 718; L. Kjellberg: Asklepios J. II.

** Furtwängler—Urlichs: Denkmäler S. 21. T. 8.

vonás, melyet csak a hellenistikus művészet ösmer. Végső lépcsőfoka ez annak a fejlődésnek, mely a ruhakezelés terén a görög szobrászatban Praxitelessel indul meg, a ki arra törekszik, hogy a ruha-szövet alakításában a véletlen egész játékát, tűnő személyeit és nyugtalan változásait is kifejezésre hozza. Az ő körében a művészek a ruhán már az apróbb gyűrődéseket is jelzik.*

Hogy szobrocskánk a hellenistikus idők valamelyik nagyobb híré, ösmert alkotásának a másolata, ezt bizonyítja, hogy az ó-szónyi példányon kívül több másolatban maradt reánk. Ezeket Savignoni és Amelung néhány év előtt összeállították.**

E másolatok közül az argosi példányon a ruha peremének felhajlását a művész elhagyta. Ez természetesen értelmetlen, önkényes változtatás, mert így hiányzik a jobb bokától a bal csipőhöz futó redők indokolása. Az argosi példányon és a miénken az alak állása, súly elosztása nem egészen megnyugtató. Bár tulajdonképen jobb oldalára támaszkodik az egész szobor mégis balra dől. A körvonal a bal lábszárnál erősen befelé hajlik. Ez megzavarja a művészi motivum átgondolt szépségét; nincs következetesen kifejtve az egész alkotáson.

ÓSZÓNYI ASKLEPIOS SZOBROCSKA cca $\frac{1}{3}$ n.

A felsorolt másolatok révén nem csak azt tudjuk meg, hogy az ó-szónyi Asklepios híres görög műalkotás másolata, hanem a fejtypust is megösmernük, melynek segítségével szobrunkat hitelesen kiegészíthetjük. A szobrok közül ugyanis, melyeket, mint testvérpéldányokat

* V. ö. a halicarnassusi Mausoleum két főalakját az u. n. Mausolost és Artemisiát.

** 1. Róma, Magazzino archeologico, Röm. Mitt. 1901. (XVI) S. 376. Fig. 2. A fej is megmaradt. M. = 0,78 m. — 2. Paris, Musée Guimet, Reinach: Rep.: II. p. 33. Nr. 33. A fej is megvan. M. = 0,94 m. — 3. Argos, Arch. Anz. 1903. S. 44.; Röm. Mitt. 1903. (XVIII) S. 2. Fig. 1. Balról az omphalos. — 4. Paris, Musée du Louvre; Fröhner: Notice de la sculpture antique Nr. 400; Clarac: 294, 1164; Röm. Mitt. 1903. (XVIII) S. 3. Fig. 2. Balról mellette az omphalos és a kis Telesphoros. — 5. Emberfőlötti méretű másolat a fejről. Róma Museo Nazionale delle Terme; Röm. Mitt. 1901. (XVI.) T. XIV. S. 373. Fig. 1.

megösmertünk, több töretlen fejjel maradt reánk. A fej művészi sajátosságait a legjobban a római Museo-Nazionaleban őrzött óriás másolaton tanulmányozhatjuk, mely egy emberfölötti méretű példány töredéke. A mint az Asklepios szobor egész typusa, úgy a fej is főbb vonásaiban az V. század művészi alakkezelésének, felfogásának jegyét viseli magán. Itt is csak egyes vonások árulják el a hellenisztikus kort. Ilyen főleg két oldalt elálló, csavartan hullámos hajfonat, melyet főleg a Pergamonból előkerült emlékekről ösmerünk. Megvan az Athena Parthenos pergamoni másolatán,¹ az u. n. pergamoni szép női fejen,² egy óriás női fejen a firenzei Uffiziben,³ s a British Museum szép, lány Dionysos-fején.⁴ Ugyanennek a hajviseletnek első jelevei már Lysippos iskolájában találkozunk például az Eutychides antiochiai Tychéjén.⁵ A Museo Nazionale Asklepios feje éles, erős vonalazásával, széles, részletező, szinte kimetszett haj kezelésével bronzeredetire vall. Asklepios szobrunk másolatai, melyeket összeállítottunk a másolás történetének szempontjából is érdekes tanulsággal szolgálnak. Látjuk mily gyakoriak a másolatok között a kisebbítések, a mi a római időben már csak takarékosági szempontból is érthető. A kisebbítések nem mindig egységes méretek szerint történnek, mint példányaink igazolják. Ha Asklepios szobrunk hellenisztikus eredetije életnagyságú volt, úgy a római fej a nagyobbító másolásnak volna érdekes példája, mely úgy látszik ritkán fordult elő.

Amelung érdeme, hogy e több másolatban reánk maradt Asklepios szobornak a mesterét nagy valószínűséggel megállapította.⁶ Hogy az eredeti remeket a pergamoni művészet körében kell keresni, erre már stylusbeli megfigyelések is rávezettek. Még közelebb jutunk ehhez a művészi körhöz, ha megemlítjük, hogy az argosi és az ó-szönyi példányon a talapzat tagozása határozottan pergamoni jellegű. Ezenkívül fontos, hogy a szt.-pétervári Eremitageban van egy domborműtöredék, melyet Pergamonban találtak s melyen Asklepios alakja a mi szobrainkkal teljesen megegyezik. A fej is ugyanez.⁷ Végül az is föltűnő, hogy a pergamoni érmeiken ugyanaz az Aslepios gyakran fordul elő.⁸

¹ V. ö.: Jbuch. des kais. deutschen arch. Inst. 1907. S. 55

² Br. Br.: T. 159

³ E. V. 344/5.

⁴ Mon. del' Inst. X. T. XX.

⁵ Arndt egy müncheni előadásán kimutatta, hogy Eutychides antiochiai Tychéjének nem a vatikáni Galleria dei Candelabri ösmert szobra a hű másolata, hanem a bronzpéldányok és egy márványszoborcsoka az ő gyűjteményében. A vatikáni példány későbbi átdolgozás. L. Münchener Jahrbuch der bildenden Kunst. 1907. I. S. 149.

⁶ Röm. Mitt. 1903. (XVIII.) S. 1. ff.

⁷ L. Röm. Mitt. 1903. S. 6. Fig. 4.; Furtwängler: Sammlung Saboureff, Text zu T. XXIV.

⁸ Catalogue of coins in the British Museum, Mysia Pl. XXIX., 11.; XXX., 1., 2., 4.; Wroth: Numismatic Chronicle 1882. Pl. I. 4., 21.; II. 1., 6., 10.; III. 1., 4.; Imhoof-Blumer: Griech. Münzen. 1890., T. VII. 10., 12.; Macdonald: Greck coins in the Hunteran co. ecton II. Pl. LII., 19. p. 391.

Miután Pergamonban csak egy nagy Asklepios szentély volt s ebben az isten szobrát Phyromachos készítette, valószínű Amelung következtetése, hogy a mi Asklepios-szobrainkban Phyromachos művének másolatai maradtak reánk.¹ Amelung az ó-szönyi példányt nem ösmerte. Phyromachos valószínűleg azonos azzal a művészzel, a kiről Plinius megemlíti, hogy Attalos és Eumenes pergamoni királyoknak a gallok elleni harczait örökítette meg szobrászi csoportokban Isigonossal, Stratonicossal és Antigonossal együtt.²

Ez a történeti összefüggés adja meg a Nemzeti Múzeum kis Asklepios-szobrának becsét és érdekességét. Fontos kutatásaink eredménye, hogy az ó-szönyi szoborban a pergamoni hellenisztikus művészet egyik nevezetes alkotásának márványmásolatára ösmerhetünk. Pergamoni kultuszszobor másolata a távol kis római tartományi városban, Bregetioban! Minő egyetemleges óriási ereje van a görög művészetnek! Hírneves alkotásai mily messze kisugárzanak! A Kr. u. II. században a hellenisztikus kor művészi formái elárasztják az egész római birodalmat.³ Mindenütt találkozunk hellenisztikus művek másolataival. Ennek a hatalmasan hömpölygő áradatnak egy kicsiny hulláma Pannoniában Asklepios-szobrunk épen úgy mint a már korábban ösmertetett női márvány fej.⁴

Hekler Antal.

DUNAPENTELEI ÁSATÁSAIM 1908-BAN.

A n. múzeum megbizásából az előző években sikerrel végzett ásatásokat ez év folyamán két ízben folytattam: márczius havában és június közepétől július közepéig.

I. A tavasszal különösen egy római épület törmelékmaradványai veszik igénybe a figyelmünket. Már előző ásatások alkalmával is az Öreghegy északi részén elterülő Kalvária-domb mutatkozott azon helynek, a melyen az egykori római telep központosult; e góczponttól nemcsak keletre és nyugatra bukkantam római épületek maradványaira, a melyeknek törmelékében érdekes és értékes tárgyak rejtőztek, hanem sokkal nagyobb mértékben mutatkoztak az egykori Intercisa nyomai a Kalvária-dombtól déli irányban. Az Öreg-hegyen végig északról déli irányban huzódó dülő-út mindkét oldalán, a mely az Öreg-hegyet egy keleti és egy nyugati részre osztja, már évekkel ezelőtt bukkantam meg-
lehetősen nagy kiterjedéssel bíró épületek maradványaira, a melyek azonban kincseket kereső és tudományos kutatásra semminemű érzékkel nem bíró van-

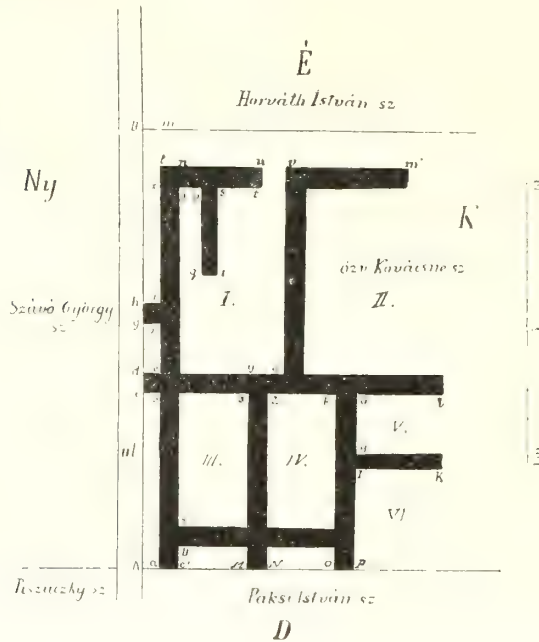
¹ Röm. Mitt. 1903. S. 1. ff. L. Polybios XXXII., 25.; Overbeck: Schriftquellen 1908.

² Plinius: N. H. XXXIV., 84.; Overbeck, 1904.

³ V. ö. Arch. Ért. 908., 235. o.

⁴ Arch. Ért. 1908., 231--235. o.

dál kezeknek estek áldozatul. E területnek egy részét azonban meg lehetett menteni az archæologiai tudomány feladatai számára és ezen részhez tartozik özvegy Kovácsné szántóföldje is, a melyen ez évi márczius havában próbáltam szerencsét. Már az első ásónyom mutatta, hogy fáradozásaim nem lesznek hiábavalók. Egy római ház alapfalaira bukkantam, a melynek tervét és méreteit az itt látható vázlat ábrázolja :

1. ábra

$Aa = 0.60$	$al = 13.60$	$am = AB = 14.84$	$pg = sr = 3.00$	$IK = 3.00$
$ab = 6.00$	$lm = 1.24$	$lu = 3.30$	$ey = bx = 3.00$	$IH = 0.50$
$be = 0.60$	$ln = 0.60$	$vm^1 = 4.10$	$yw = 1.20$	$ac^1 = 0.60$
$ef = 1.80$	$nu = 2.70$	$ot = 2.70$	$XZ = MN = 0.60$	$c^1M = 2.40$
$fi = 0.60$	$uv = 0.90$		$ZF = NO = 2.40$	$MN = 0.60$
$ix = 4.00$	$op = 0.70$		$FG = OP = 0.60$	$NO = 2.40$
$xl = 0.60$	$ps = 0.50$		$GL = 3.00$	$OP = 0.60$
	$st = 1.50$		$GH = 2.00$	$PI = 3.50$

A törmelék alatt különböző bronz- és agyagtárgyakat találtam és egyebek között a Kr. előtti negyedik évszázadból származó érmekeket is. A legérdekesebb darabok azonban a köemlékek, számra öt és pedig: egy drb föliratos votiv-tábla, két drb dombormű és két kőszobor, a melyek egyike Fortunát, másika Mercuriust ábrázolja.

A votívtábla négyszögű kőducz, melynek magassága = 50 cm., szélessége = 54 cm., vastagsága = 9 cm.; a II. sz. terület törmeléke között került napfényre, kb. 80 cm.-nyire a föld színe alatt. Főírata:

2. ábra.

DIS OIMNIBVS
SÆINVS VET
SÆINIANVS
VET EX VOT
BOSVIT

Dis omnibus
Sabinus vet(eranus)
Sabinianus
vet(eranus) ex vot(o)
posuit

A követ két veteranus, névszerint Sabinus és Sabinianus szentelte az isteneknek. Feltűnők az OIMNIBVS és BOSVIT szavak, a helyett hogy OMNIBVS és POSVIT.

Ugyanazon a helyen voltak Mercurius és Fortuna meglehetősen sértett szobrai is; Mercurius, jobbában a pénzeszacskót tartja, nélkülözi a fejét és mindkét lábának alsó részeit, Fortuna jobbában a szerencse kereket forgatja, fejének elülső része nélkül került napfényre. A két szobor magassága 40 illetőleg 56 cm.

A két domborműves köemlék közül, az egyik sírkő töredéke. Méretei: m = 63 cm., sz = 104 cm., v = 25 cm. Rajta lovast látunk, a ki deszkás szekér mögött vágató nyerges lovon ül. A kocsinak csak hátulso része látható és ennek pamlaga mögött a hátsó támlájához kapaszkodva inas guggol.

A másik domborműves emlék egy nehéz kőducz, a melynek m = 91 cm., sz = 100 cm., v = 56 cm. Első oldalán meglehetősen durva kivitelben egy jobb felé haladó lovas van ábrázolva. Mind a két darab az épület alapjának voltak a részei és pedig az 1. ábra szerint az első *E*-nél, a második *F*-nél.

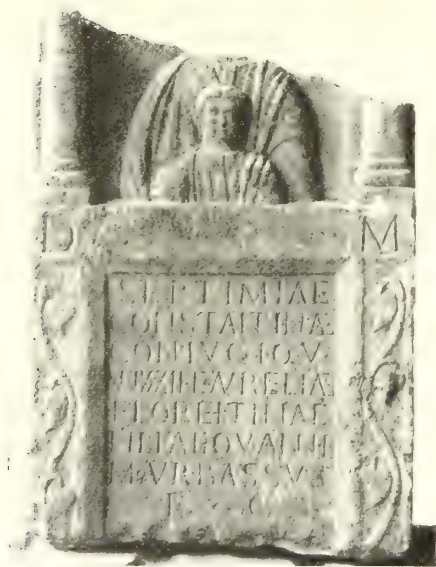
Négy más rómaikori köemléket *Szórád* F. szántóföldjén leltek; ezek: 1 drb. főíratos sírkő, 1 drb. főíratos oltár, egy drb. *ædicula*-maradvány és palmettákkal szegélyezett párkánykő.

A sírkő, melyet *Marcus Aurelius Bassus* harminczkét éves korában elhunyt feleségének *Septimia Constantina*-nak és egy éves korában meghalt leányának, *Aurelia Florentina*-nak állított, felső csonka részén egy fülkében két oszlop között a két elhunyt domborműves mellképét mutatja, úgy, hogy az anya, kinek a feje a kő megsérülése következtében hiányzik, két kezét előtte álló leányának a vállára fekteti. A felirat keretbe van foglalva, melynek felső léczén a D. M. betűk állanak, két oldala pedig borostyánlevelű indákkal van díszítve. A 8-soros felirat a következő:

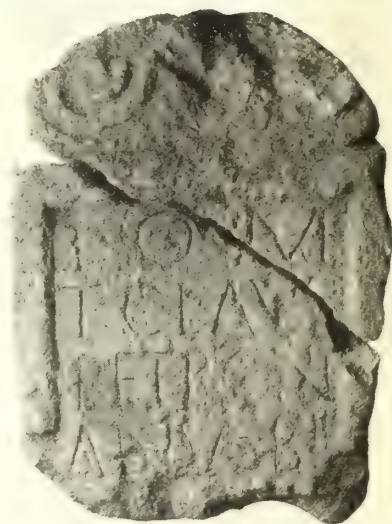
SEPTIMIAE
 CONSTANTINAE
 CONIUGI · Q · V ·
 NN ~~XX~~ II · E · AURELIAE
 5. FLORENTINAE
 FILIAE · Q · V · ANN · I ·
 M · A/R · BASSVS
 F v C

Septimiae
 Constantinæ
 coniugi q(uæ) v(ixit)
 an(nis) XXXII et Aureliæ
 Florentinæ
 filiæ q(uæ) v(ixit) ann(is) I
 M(arcus) Aur(elius) Bassus
 f(aciendum) c(uravit)

A kő méretei: m = 80 cm., sz = 58 cm., v = 15 cm.

3 ábra

4 ábra

A feliratos oltárkő homokkőből készült ducz, mely felső szélén megsérülése daczára még mutatja spirális disztésnek a nyomait. Egyszerű keretbe foglalt felirata így szól:

I · O · M ·
 T CLAV
 PETRON
 ANVS B F

I(ovi) o(ptimo) m(aximo)
 T(itus) Clav(ius)
 Petroni
 anus b(ene)f(iciarius)
 [v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)]

Az oltárt tehát, melynek m = 79 cm., sz = 55 cm., v = 17 cm., Titus Clavius Petronianus, a ki a hadseregben a «beneficiarius» cz. tiszti rangot viselte, szentelte Jupiternek.

Egy díszes sírépület alkatrésze tökéletes analogiája a két évvel ezelőtti szintén Dunapentelén, Fekete György szőlőjében kiásott darabnak. Itt is — úgy mint ott — két pillér között külön talapzaton keresztbevetett lábakkal áll egy meztelen genius, lefelé fordított fáklyára támaszkodva (testének felső része letört és hiányzik). A két pillér egyikén borostyánlevelű inda domborodik ki, másika pedig öt hornyolatból álló tagozással bír, úgy, hogy a hornyolatok alsó felét belerakott pácza tagok töltik meg. A kőlap hátsó oldalán egy női alak van ábrázolva, mely kezeivel kosarat tart. Méretei: $m = 112$ cm., $sz = 72$ cm., $v = 16$ cm.

II. A nyári ásatások, a melyeken Hekler Antal dr. is résztvett, június 14-étől július 18-áig tartottak és nagyban hozzájárultak ama ismereteink bővítéséhez, a melyeket az Öreg-hegy déli részén az említett dülő út mindkét oldalán elhúzódó temetőről birunk. A temető külön ismertetésben tárgyalandó, ezuttal két ott lelt feliratos köemlék közlésére szorítkozom. Ezek a K. u. első évszázadból valók és a M. N. Múzeum legrégebb pannóniai köemlékeihez sorakoznak. Kincses Ferencz szántóján lelt Kr. u. IV. századbéli sírban mint oldal-falakat másodszer használták.

Az egyik sírkövet Ianuarius Otio és felesége két elhunyt gyermekének: a tizenkét éves korában meghalt Otio Una-nak és a három éves korában meghalt Regilia-nak és önmaguknak állították; felső csonka részén két felnőtt és két gyermek domborműves mellképét mutatja. Ezt a részt a feliratos mezőtől egy 19 cm. széles lécz választja el, a melynek közepén a szokásos áldozati jelenet fordul elő, jobb részén pedig bal felé vágató lovas van ábrázolva. A 6-soros felirat szövege ez:

OTIO VNA VIXT	Otio Una vixit
AN XII ETREGILIA	an(nis) XII et Regilia
AN III · H · S · SVNT	an(norum) III h(ic) s(iti) sunt
IANVARIVS OTIO	Ianuarius Otio
/// / / / / ET SIBI	[filiis] et sibi
VI / / POSVERVNT	vi[vi] posuerunt

A mondat állítmánya (posuerunt) többes számban áll és a sírköven a két elhunyt gyermekén kívül nem egy-egy, de két felnőtt személy (férfi és nő) látható, azért föl kell tennünk, hogy mindkét szülő állította föl a sírkövet és csak a véső vagy más valaki mulasztásának kell tulajdonítanunk a nő nevének a kihagyását. A kő méretei: $m = 152$ cm., $sz = 93$ cm., $v = 22$ cm.

A második, Kincses Ferencz szőlőjében lelt köemlék hossznegyszögű mészkőből készült sírtábla, a melynek előlapja két részre oszlik. A felső rész oszlopoktól megtámasztott orom alatti mezőben három mellképet (férfi, nő és gyermek) ábrázol. A romot, a melynek oldalai párkányosak, rozetta diszíti; mindkét hajló oldala fölötti derékszögű sarkmezőben oroslán van ábrázolva. Egy 11 cm. széles lécz a felső mezőt választja el az alatta levő feliratos mezőtől, a melyet páczból és léczből alakult keret szegélyez. Az öt-soros felirat a kő sérült volta daczára tisztán olvasható:

AEL CESVMARI
VS LIBERTVS
SIBI ET CONIUGI
ET FILIO VIVO
POSVIT

Ael(ius) Cesumari
us Libertus
sibi et coniugi
et filio vivo
posuit

Ebből látjuk, hogy a köemlék még a családtagok életében készült. Méretei: $m = 194$ cm., $sz = 65$ cm., $v = 18$ cm.

Ezen alkalommal szerencsés voltam múzeumunk számára a dunaparti burgusok építésére vonatkozó Commodus-féle emléktáblából* egy nyolczadik példány töredékét megszerezni. A töredék felirata ez:

IMP · CAES · N	} Imp erator) Caes(ar) M[arcus] Aur(elius) Commodus]	
ANTONINVS · A		Antoninus A[ugustus] Pius Sarm(aticus) Germ(anicus)]
PONT · MAX · TI		pont(ifex) max(imus) t[rib(unicia) pot(estate) . . .]

Méretei: $sz = 51$ cm., $m = 39$ cm.

Két kisebb feliratos töredéket kell még említenem. Az egyik, a melynek $m = 34$ cm., $sz = 32$ cm., egy első századbeli sírkőnek a töredéke; arra mutat e három betű: H · S · S ·, a melynek jelentése: h(ic) s(iti) s(unt).

A másik darab, a melynek $m = 42$ cm., $sz = 56$ cm., a következő feliratot mutatja:

NS
ET
///////
M · PIAS
M VNE · S

Ehhez járul még egy kis feliratos oltárka mészkőből, melynek $m = 17$ cm., $sz = 10$ cm. és $v = 10$ cm. Felállítója Aurelius Mar(tius), a ki ezt *Silvanus* istennek szentelte. Felirata:

SIL · D
EO · S ·
Λ V R
M Λ R

Sil(vano) D
eo S(ancto)
Aur(elius)
Mar
[v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)]

5. ábra.

* Vsd. ö. A. E. XXVI. 227.

III. Néhány nappal ezelőtt hoztak a múzeumba nagyobb mennyiségű római kori tárgyat, a melyeket id. Hauzer Ferencz birtokán kiástak. Ez a földterület déli folytatása ama helynek, a hol a Nemzeti Múzeum már két ízben sikerrel rendezett ásátásokat. A szomszéd területre is utóbb került volna a sor. Időközben kincskeresők turkáltak ott és az ilyenkor színre kerülő tárgyakat kereskedők külföldre szokták vinni. A köemlékeket szerencsére sikerült a n. múzeum számára megmenteni, egy feliratos sírkövet a Kr. u. I. évszázadból egy kőkoporsó feliratos lapjának nagyobb töredékét, egy oltárt, egy feliratos kötődéket és tiz drb. különböző bélyeges téglát.

A sírkő szövege:

MATVTINA · FLAVIANI · F	Matutina Flaviani f(ilia)
AN · XX · H · S · E · FLAVIANVS	an(norum) XX h(ic) s(ita) e(st) Flavianus
SARINI · FILIA · PIENTISSIMA	Sarini filia(e) pientissima(e)
ET · COMATIMARÆ · COLVEDI	et Comatimaræ Colvedi
5. NIS · CONIVGI · ET · FLAVI	5. nis coniugi et Flavi
NÆ · FLAVIANI · F · ET MAR	anæ Flaviani f(iliæ) et Mar
CELLINO · NEPOTI · ET	celliano nepoti et
SIBI · VI / VS · VIVIS	sibi vi[v]us vivis
	[posuit]

Három nemzedékről van szó: 1. *Flavianus Sarini*, az emlék felállítója és ennek felesége *Comatimara Colvedinis*; 2. ezeknek két leánya: a húsz éves korában elhunyt *Matutina Flaviani*, kinek halála alkalmából a köemlék felállított és ennek nővére *Flaviana Flaviani*; 3. az unoka (talán az elhunyt leányuknak a fia), neve: *Marcellianus*. A mikor Flavianus Sarini életének virágzásában elhunyt leányának, Matutina-nak, a kit a feliratban «*flia pientissima*»-nak mond, felállította ezt az emléket, a kövön említett többi családtag még életben volt.

Kár, hogy a kő felső része hiányzik; csak a lécz, a mely a felső domborműves részt a feliratos mezőtől elválasztotta, maradt meg a tipikus áldozási jelenettel.

A kő mindazon ismérvekkel bír, a melyek azt mint a legrégebb pannoniai köemlékek egyikét jellemzi: a D(is) M(anibus) formula hiányzik, az elhunyt neve nominativusban áll, az apáé genitivusban; utána következik a kor jelzése genitivusban, és a régi *h(ic) s(ita) e(st)* formulát is megtartja.

Erdekes a következő feliratos köemlék is, mely tulajdonképen egy koporsó feliratos oldalának része. A feliratos lap keretének bal oldala szép indaornamentikával és egy szépen kifaragott geniussal van díszítve. Hat-soros felirata ez:

M · AVR
DEC · C
L · SEP
MA · A
FILIA
ET · SV

Annyi világos, hogy *M(arcus) Aur(elius)*, kinek a neve itt előfordul, *dec(urio) col(oniæ) [Aqu(inci)]* volt.

Az oltár, szintén csak töredék, Jupiternek van szentelve; felirata ez:

I . O M
F L G F
D M S E

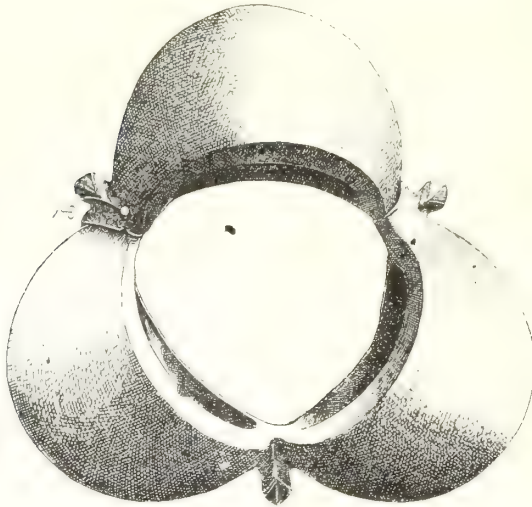
Végül egy kis kőtöredék említendő, a melyen a következő olvasható:

D
A C I A

Ez emlékek bizonyítják, hogy az ókori Intercisa földje még mindig nyújt elég anyagot a kutatásra; csak kár, hogy a múzeumnak ásatási czélokra fordítható eszközei sokkal csekélyebbek, semhogy e terület kikutatását szakadatlan folytonosságban lehetne végezni.

Budapest, 1908 szeptember 24-én.

Mahler Ede.

HALLSTATTKORI BRONZ KARPERCZ A N. MÚZEUMBAN.

$\frac{2}{3}$ nagys.

LEVELEZÉS.

I. DUDÁS GYULA: A FELSŐZEMPLÉNI VÁRAKRÓL. — Zemplén vármegye felső részein, nevezetesen a mai homonai és varannói járások vidékén, a hajdankorban több erősség létezett, a melyek az idők folyamán jó részben elpusztultak és ma is romokban hevernek. E várak közül főleg a vármegye legészakibb részén fekvő s részben napjainkban is meglevő egykori Drugeth-féle birtokok, u. m. Homonna, Barkó, Jeszenő és Csicsva továbbá a jobbára Perényi birtok gyanánt szereplő Sztropkó várak vittek a multban nagy szerepet, mert ezek az ország határait és a határfelé vezető fő útvonalakat is védelmezték. A Drugeth-féle várnégyszög t. i. Homonna, Jeszenő, Barkó és Csicsva, a Laborcz és Ondava folyók völgyeit uralta, vagyis a Lengyelország felé vezető két fontos útvonal öre volt. Az Ondava völgyét védelmezte Sztropkó vára is, mely Zemplén legészakibb erősségét alkotta. E várak közül Sztropkó és Homonna sík földön, Barkó, Jeszenő és Csicsva hegyen feküdt. *Sztropkó* vára a mai járási székhelyet képező hasonló nevű község közepén terült el s egykori falainak maradványai csak a föld alatt vannak még meg. Állítólag ötszögben volt építve és az Ondava folyócska vizéből töltötték meg sánczeit. E vár tehát ú. n. vízi vár volt s az egykorú adatok szerint IV. Béla király buzdítására a tatárjárás után a Zudar-család építtette 1250 körül.¹ Mint a helyszínen személyesen is meggyőződtem, a várból most már csak egy emeletes és többszörösen átalakított nagyobb lakóház és a szintén kibővített templom maradt meg. A templom eredeti hátulsó része gothikus. Az Ondava-folyó völgyének alsó részét *Csicsva* vára uralta. Ez a vár már a Drugeth-féle várnégyszöghöz tartozott s a folyó partján meredek hegyen épült. Első említése az okmányokban 1270-ben fordul elő, amidőn V. István király e birtokot a Rozgonyi-családnak adományozta.² Később a Drugethek kezébe került és sok viszontagságon ment keresztül. Sokszor említik az okmányok úgyis, mint Zemplén vármegye székhelyét, hol számos közgyűlést tartottak; itt volt a megye régi levéltára is, mely — Szirmay szerint — az 1529. évi ostrom alkalmával égett el. A Drugeth-család sokáig lakhatta, mert a megye még 1683-ban is itt tartotta közgyűlését.³

A vár ma a taramai út mellett, az Ondava folyó hidjával szemben fekvő hegyen romokban hever s a gróf Hadik-Barkóczy Endre hitbizományi uradalmához tartozik. Keleti oldalra, a folyóra néző homlokfalai még elég jókarban

¹ Csánki D.: Magyarország. tört. földrajza. I. köt. 332. l. Borovszky S.: Zemplén vm monografiája, 114. l.

² Árpádkori okmánytár XII. k. 18. l.

³ Borovszky S.: Zemplén monogr. 403. l.

vannak s az ajtók, ablakok, lőrések a várhegy alatt elvezető országútról is jól kivehetők. Jellemző, hogy a falak tetején ugyanolyan renaissance oromdíz látható, mint a milyen a szépassági és sárospataki várakon van alkalmazva.¹ *Homonna* egykori vára szintén vízi vár volt s ebből alakult át a község északnyugati részén ma is álló gr. Andrassy-féle hatalmas méretű s legújabban restaurált kastély. Ez volt a belső vár, egy nagy udvarral biró, sánczokkal körülvett négyszögű épület. A sánczok vizét a községen most is keresztül folyó kudlóczi patak szolgáltatta. Hogy kik alapították e várat, az bizonytalan; a Drugeth család Homonnát és környékét 1322-ben kapta Róbert Károly királytól, valószínű tehát, hogy ekkor már fennállott. Várát az oklevelek először 1449-ben említik. Az erősség magvát a jelenben is álló kastély képezte, mely zárt udvaru, négy szárnyú tömör, egyemeletes épület. Ily négyszögű épületek a régi római castrumok mintájára épültek s leginkább olasz földön, továbbá — Könyöki szerint² — burgundi és tiroli területen fordulnak elő. Valószínű, hogy a várat építő Drugethek, akik maguk is olasz származásúak voltak, e mintát hazájukból hozták magukkal s olasz mesterek által építtették.

Hazánkban négyszög alakú várak, melyekhez a homonnai hasonlítható némikép, Pozsonyban, Diósgyőrött, Sárospatakon stb. voltak. A pozsonyi és a diósgyőri várak, úgy mint a homonnai, belső udvarral bírnak. A homonnai belső várépület a négy szárnyon és belső udvaron kívül abban is hasonlított a pozsonyi és a diósgyőri várakhoz, hogy négy szögletén egy-egy négyszögű torony állott. Ezek a tornyok különben a sárospataki várnál is megvannak. A homonnai vár a négy tornyon kívül a délnek néző főbejárat felett még ötödikkal is bírt, mely a főkapu és híd védelmére volt rendelve. E tornyok közül ma a két északi (hátsó) már teljesen hiányzik, a déli homlokzaton levő két alacsonyabb szélső, valamint a jóval magasabb középső pedig a jelenlegi tulajdonos által a legújabban eszközölt restaurálás alkalmával a budavári királyi palotához hasonló mansard barock ízlésben alakíttatott át. E vár falain az egykorú följegyzések szerint még az 1690-es években ágyúk voltak, valószínű tehát, hogy hadi jellegét csak a Rákóczi-féle mozgalmak után (1712) veszítette el. Homonnával szemben, a községtől délre, a Laborcz folyó balpartján áll magas sziklaormon *Jeszenő* vára, melyet a tulajdonos, gr. Andrassy Géza földesúr most restauráltat.³ Három felől teljesen hozzáférhetlen hegyen fekszik e vár, mely már 1279-ben említetik olykép, mint a Kaplon nembeli Nagymihályi-család birtoka. A XIV. században került a Drugethekhez, a kik azután állandóan meg is tartották. 1605-ben itt Drugeth Gábor grófnak hamis pénzverdéje volt, 1616-ben Bethlen Gábor fejedelem foglalta el, 1644-ben pedig I. Rákóczy György vette be hadaival és jó részben el is pusztította. A királypárti Drugethek később még felépítették s a család kihaltáig (1684.) lakták is, utóbb azonban a midőn a Thököly-Rákóczi mozgalmak után gr. Pálffy tábor-

¹ Arch. Értesítő 1905. évf. 84. 1.

² A középkori várak. (Bpest, 1906.) Kár, hogy Könyöki és művének átdolgozója Nagy G. a zemplénmegyei várakat nem tanulmányozták s így ezekkel nem is foglalkoznak.

³ L. «Zemplén vármegye műemlékei» cz. dolgozatomat. «Adalékok Zemplén vármegye történetéhez» cz. folyóirat 1906. évf. 12. 1.

nagy Kassát és a többi fölvidéki várakat lerontotta, úgy látszik, ez is végleg elpusztult.* Jeszenő vára az idők folyamán sok átalakításon ment keresztül. Ha a jelenleg vadaskert gyanánt szolgáló jeszenői hegy óriási erdején fárasztó hegyi úton a várhoz felhatolunk, egy nagy előépítmény teljesen lerombolt erődítéseihez jutunk. Ezen áthaladva egy kerekdedalakú, magas kőfallal körülvett vár áll előttünk, melynek észak és kelet felé eső része már újjá is van építve. A főkapu, mely északra néz, hatalmas kövekből van újra rakva, úgyszintén a várkapuvédő kerek tornya, mely most vadászlakul szolgál s a földszinten még a régi lőrészekkel van ellátva. A kaputúl magas falakkal kerített s lőrészekkel bőven ellátott sikátor út vezet a vár belső helyiségeibe, hol egy újabb kapun át hatolunk az egykori több emelet magas és tornyokkal övezett helyőrségi épületekbe. Ezen épületeken túl régi palota romjait szemléljük. A palota mellett van az egykori kápolna épülete, e mellett pedig a vár ma is legmagasabb főtornya, mely most van restaurálása alatt. Tetőzet és villámhárító már van rajta, de följárat még most csak kívülről rögtönzött falépcsőzeten történik. Az egykori gazdasági épületek és mellék helyiségek még romokban hevernek. A jelenlegi földesúr minden esetre nagy hálára kötelezi a hazai műtörténet minden barátját, ha a pár év előtt megkezdett restaurálási munkát egészében végrehajtja. Jeszenő várától alig félórányira, a Laborcz ellenkező bal partján magas kúp alakú hegyen fekszik *Barkó* vára, a hasonló nevű kisdudától a község felett. E vár az eddigi kutatások szerint valószínűleg szintén a tatárjárás után, a XIII. század második felében épült. Első birtokosai gyanánt a Nagymihályi, majd a Petnefi családok szerepeltek, a kiktől a XIV. században a Drugethekhez került. Minthogy e vár a Laborcz-völgy felsőzempléni hegyes részének legszélső pontján áll, egykor nagyon fontos stratégiai pont lehetett. Birtokáért ép ezért sok versengés folyt s falai között Kázmér lengyel király, Hunyadi Mátyás király, Zápolya János stb. megfordult. Utolsó említés 1644-ben van róla téve, midőn I. Rákóczi György erdélyi fejedelem kiostromolta. Utóbb azonban még szerepelt, mert 1683-ban Szobieszky lengyel király a Bécs felszabadításáról jövő hadaival itt megpihent. A vár alatt elvonuló vasútról nézve Barkó romokban levő erőssége kicsiny lovagvárnak tűnik fel; ha azonban a várhegy alatti községből a meredek hegyoldal felkapaszkodunk, azt tapasztaljuk, hogy e vár elég nagy és elég erős lehetett egykor. Szilárd szikla talajba ásott földalatti helyiségek, 4—5 emeletnyi magas épületfalak és tornyok tanuskodnak arról, hogy ez a vár nemcsak erős, de főúri lakásnál megkívántató kényelemmel berendezett épületekből állott. A sok ledőlt fal között a vár eredeti formáját ma már nehéz megállapítani, úgy látszik azonban, hogy a kisebb-szerű belső udvaron kívül mindazon helyiségekkel el volt látva, a melyek régi várainkban feltalálhatók. Az egész vár egy jól fölszerelt, bár többszörös átalakításon átment erősség és úrilak benyomását kelti a szemlélőben. Az északnyugati oldalon emelkedő nagy torony nem is lehet mai alakjában régibb építmény a XVI-ik századnál. Itt-ott dekoratív maradványokkal, a falakon számos ablakkal és lőréssel, ajtókkal találkozunk; az emeletek boltozatainak

* Gr. Pálffy levele Zemplén megyéhez 1713-ból. (Várm. levéltár, f. 161.)

és gerendáinak maradványai megvannak; az északi kastélyfal két emeletnyi magaslatán pedig díszesen faragott márvány erkély részei láthatók. A vár egyik legnevezetesebb részét a külső kapuépítmény képezi, mely négyszögű és egészen külön épületet képez. Ezen a ma is jóformán teljes egészében levő hatalmas portálon kellett jó barátnak és ellenségnek keresztül mennie, hogy a vár előterébe és onnan a vár falába vágott belső kapuhoz eljuthasson. E kapuépítmény egy külső kapuból, egy belső lőrészekkel és gyilokjárokkaal ellátott síkátorból és végül az udvarra nyíló másik kapuból állott, mihez ha hozzávesszük, hogy az építmény homlokzatán emeletes védhelyek, nyíl, puska és ágyú számára alkalmas lőrészekkel volt ellátva, mondhatni, hogy ez épület jelleg és erősség dolgában is egyike az ország legnevezetesebb és legkritkább kapuépítményeinek. Ilyenforma kapukat a külföldi várak közt Pfannbergben, hazánkban Pozsony, Zayugrócz és Németujváron találunk, de ezek nem önállóak, hanem a várfalakkal szorosan függnek össze.* Barkó várának festői szépségű romjairól gyönyörű kilátás nyílik a felső Laborcz völgyre Homonna felé, továbbá a Vihorlát-hegység aljában nyugat felé elterülő alsözempléni síkvidékre Órmező és Nagymihály felé. Ott lent a síkon közép és déli Zemplén terein a hajdankorban egy egészen más várrendszer foglalt helyet, a melynek egyes láncszemeit Nagymihály, Györk, Terebes, Parnó, Gálszécs és Borostyán várai képezték.

Dudás Gyula.

II. MYSKOVSZKY VIKTOR: A BÁRTFAI VÁROSHÁZRÓL. Hazánkban a gót stílusú régi városházák ezen *egyedüli* s nagy műtörténeti becszel bíró példánya, a bártfai városház újabb időben, nevezetesen az 1904. és 1905-ik évben stilszerűen megújítattván, jelenleg összes helyiségei muzeumnak használatnak. Ez egyedüli muzeum hazánkban, melynek maga az épülete is — kiváló műbecse által — mintegy muzeumi tárgyat képezvén, jóformán érdemes lenne arra, hogy az egész épület egy nagy üvegbura alá téve, megóvassék és fentartassék az utókor számára. S itt különös megelégedéssel, megnyugvással és örömmel kell kijelentennem, hogy a bártfai városháza utóbbi időben történt restaurációja az épület, valamint részletei eredeti jellegének megtartásával nagy óvatossággal, szakismerettel, figyelemmel és pietással történt meg; s különösen azért is örvendek, mert a bártfai városház nemcsak egyedül hazánkban, de egyszersmind Bártfa szülővárosom műemléke is, melynek szokatlan és furcsa alakzatait gyermekkoromban gyakran bámultam meg s későbbben szülővárosom ezen második műemlékéről is egy monografiát írtam. Ezen restaurációnál itt-ott előfordultak egyes — az idő rövidsége és különösen költségkimelés tekintetéből — történt mulasztások és hibák, melyek azonban későbbben még helyrehozhatók és pótolhatók.

Miután a bártfai városházat s annak részleteit és régiségeit. Akadémiánk által még 1880-dik évben kiadott, Bártfa középkori műemlékei című Monografiám II-dik kötetében leírtam s ösmertettem, jelen alkalommal szándékom a városház mostani állapotára, helyiségeinek új beosztására, valamint némely —

* Könyöki (i. m.) a 374—375. l. közöl hasonló kapu alaprajzokat.

művemben nem említett — részletekre vonatkozó észrevételeimet itt röviden közölni.

Már művemben kimutattam, * hogy eredetileg a középső csarnok egész hosszában nyitott volt, két végén a késő gót stílusú kapuzatokkal, a csarnok későbbben beépített s most eltávolított válaszfalak az alaprajzban világosabb straffirozással vannak jelölve. Így igen helyesen az eredeti tervnek megfelelően történt a csarnok restaurációja. Ez most a városház egész hosszát elfoglaló nyitott csarnok és a városház leghosszabb helyisége. A többi földszinti szobák régi falainak ajtókkal való áttörése, részint pedig a későbbben épített falak lebontása által szintén szép és megfelelő helyiségek származtak.

Itt különösen meg kell említenem a régi börtönök helyén áttört és ezen falazatok tömkelegében igen ügyesen szerkesztett új lépcsőt, melynek tervezete és kivitele Sztéhlo Ottó, a restauráló műépítész valóban dicséretére válik. Ezen lépcsőzet a csarnokból a városház első emeletére, de egyszersmind az erkély alatt lévő eredeti bemenet ajtajához is vezet, mely utóbbinak vasajtaja jelenleg csak ideiglenesen van elzárva. Ezen új lépcsőn tehát nemcsak a városház első emeleti előcsarnokába, de egyszersmind az erkélytornyocskából a szabadba vezető lépcsőre is juthatni. A többi földszinti helyiségek megmaradtak, csak a városház észak-keleti sarokszobája, mely annak előtte őrszobának használtatott, a csarnok felőli falába áttört ajtó által a muzeum céljára szolgáló helyiséggé változtatott át.

A városház emeletén lévő nagy előcsarnok, egy későbbben épült válaszfal lebontása által eredeti nagyságában helyreállítatott. A nagy tanácsterem és a többi helyiségek megmaradtak, csak a városház észak-nyugati sarokszoba csarnok felőli falába áttört ajtó nyílás által lett összekötve a csarnokkal. Ezen utóbbi ajtónyílásba helyeztetett el a tanácsterem egykori — IVSTVM EST AVXILIARI PAVPERI felirattal bíró — díszes kivitelű renaissance stílusú kapuzata, a szép és becses faintarziakkal díszített ajtajával együtt.**

A városház első emeletén már nagyobb arányú restauráció történt, ugyanis a városház tanácstermében későbbben átídomított ablakok szintén ilyen kökeresztes kereteket nyertek, mint eredetileg a városház északi és részben keleti oldalán még megmaradtak; s ép ezen kökeresztes renaissance stílusú ablakok helyreállítása által a városház homlokzata díszes és összehangzó benyomást nyert.

A városház tanácstermének falain, a mint monografiámban kimutattam, Theophilus festőművész által 1511-dik évben festett s utolsó itéletet ábrázoló falfestmény, a restauráció alkalmával ismét előtűnt a terem északi — az ajtó és az ablak közti — falrészén, melyen, bár megcsonkítva, a sírjaikból felkelő halottak alakjai még jól vehetők ki. Jelenleg ezen régi falfestményt függönyvel óvják meg.

Az 1830-dik évben Szepesházy Gáspár bírósága alatt a tanácsterem kifésztésével Schultz Lukács akkori városi műépítész és városi ipariskolai rajztanár

* Lásd a városház művem II. részének 40-dik lapján közölt alaprajzait.

** Lásd ezen ajtó rajzát a monografiám II-dik kötetének III-dik tábláján 19. idom alatt.

egykori első tanárom bízott meg. S valóban Schultz Lukács — ki nem csak műépítész, de egyszersmind ügyes festőművész is volt — a terem architektónikus kifestése által fényesen felelt meg megbízatásának. Tervezett és festett a régi kazettás gerenda mennyezetet tartó jóni *oszlop-csarnokot*, melynek oszlopköreiben — intercolumniumaiban — talapzaton álló természetes életnagyságú szoboralakok voltak grau in grau modorban, de művészi hatással festve. E szobrok jelképezték a hit, remény, szeretet és egyéb polgári erények, mint a bátorság, az okosság, az erő, türelem, valamint a tudomány, művészet, jótékonyosság és bölcsesség jelvis attribútumaival jelzett alakokat. A terem nyugati falán pedig a levéltári ajtó felett egy ülő női alak díszlett, kezében egy nyitott könyvet tartva: «IN LEGIBVS SALVS» felirattal. Az architektura szabályainak teljes tudatával és ösmeretével festett — aranyozott fejezetű — jóni oszlopok közt a derült kék ég volt látható, miáltal ezen terem optikai hatása következtében nagyobbak látszott, mint a valóságban volt. A tanácsterem céljához és rendeltetéséhez képest, ezen komoly és méltóságteljes kifejezésű szobrok, valamint a jóniai architektura monumentalitása által ünnepeles hatással volt a szemlélőre.

Ezen terem kifestésénél annyiban hibázott némileg az említett művész, hogy a terem *fa* gerenda mennyezetét — mintha az kőből lenne — márványozta és annak mezőiben a jóniai stílnak megfelelő *rozettákat* festett, bár a művész törekvése helyes szempontból indult ki, t. i. összhangzásba iparkodván hozni a régi gerenda *fa* mennyezetét, a festett jóniai *kőoszlopokkal*, a mi részben sikerült is. A terem ezen kifestése idővel nagyon elkopott, a mészréteg helyenként lehulván, foltok támadtak s így a városház utolsó gyökeres helyreállítása alkalmával ezt a tanácstermet is újból festették ki.

A tanácsterem tiszafából való gerenda mennyezete, hossz- és keresztgerendázatának szép és hatásos tagozása — profilozása — által hazánkban aligha nem egyedüli műemlék a maga nemében.* Ezen mennyezet újítása csak annyiban történt, hogy a pálczatagokat veres, a horonyok pedig kék színnel befestettek, meghagyattak azonban a casetták Schultz által festett rozettái. Itt kívánatos lett volna a veres színű pálczatagokat a kék színű horonyoktól elválasztó lapocskákat vagy szalagokat — listello — megaranyozni s ezáltal a tagozatot mintegy jobban markirozni, továbbá a rozetták helyett a casetták mezejének azurkék színű alapját arany csillagokkal befesteni, mely stilszerűbb eljárás által ezen mennyezet szépségében és fényes hatásában igen sokat nyert volna.

Egyébiránt a gerenda mennyezetének befestésénél bizonynyal itt is költéséggimélés (?) tekintetéből származó hiányok, kedvezőbb alkalommal még mindig helyrehozhatók és kijavítás által pótolhatók, a mi természetesen igen kívánatos lenne ily nevezetes mennyezetnél.

A városház már dülledező és előre erősen és veszélyesen kihajló északi csúcsfala — a mint értesültem — az újítás alkalmával a korona párkányzatáig

* Lásd bártfai monografiám II. kötetének 66. lapján a 7. idom alatt ábrázolt mennyezet gerendázatának szerkezetét, s annak különös szépségű s kifejezésteljes tagozását, profilját.

óvatosan lebontatván, a régi és eredeti faragványok felhasználásával újra épült. Csak a csúcsfal közepén lévő és bemélyedt kőfémerében (Medaillon) újólag restaurált városi czimerre nézve az a megjegyzésem, hogy az új festés nem történt meg egészen az 1509-dik évben Theophilus festő által eredeti czimer festésének jellegével; így nem csak a városi czimer heraldikai alakítása, de a czimert tartó angyal, valamint az egészet befogó borostyán levelű koszorú most egészen más jellegű mint az eredetinel volt; sokkal hatásosabb volt a koszorú babérleveleinek a — contourja — körrajza és színezése, különösen a kőfémert kívülről körülfogó indákkal és gót stílű levelekből álló eredetileg zöld, most pedig sárgás koszorúja.

Természetes, hogy a meglehetősen magasságban lévő kőfémeren az eredetitől eltérő festése csak egy jó és éles színházi látcső segítségével vehető ki és csak annak tűnik fel, úgy mint nekem, ki az eredeti festést, az akkor még álló harang torony felső ablakából egy látcső segítségével nemcsak tanulmányoztam, de pontosan le is festettem. Mindenesetre czélszerű lett volna a régi czimert a koszorúval együtt pontosan és lelkiismeretesen egy szalmapapíron lemásolni, s ezen pausa után a czimert újra festeni. A kőfémer felett lévő ablakocska fülkéjében festett — feje felett felemelt kezeiben két halat, mint a titoktartás jelvényét tartó — veres ruhás alak arczkifejezése és jellege is nem egészen a réginek megfelelő. Eltekintve a festmények ezen hiányaitól, az északi csúcsfal építészeti restaurációja azonban sikerültnek nevezhető.

A déli csúcsfal alsó részén, a városi czimert tartalmazó fülke mind a két oldalán, a korona párkányzat felett volt eredetileg al fresco modorban *két alabárdos alak* festve, mely későbbben sajnos bemeszeltetett és csak akkor tűnt elő, a midőn egy kivált délről jövő nyári záporosó a csúcsfal felületének mézsrétegét megnedvesítette. Egy ily alkalmat felhasználva, az így előtűnt és iől kivehető két daliás alakot hamarjában vázlatkönyvembe lerajzoltam. A jobb oldali alak — heraldikailag véve — arcza bajusztalan, fején nyitott sisakot (Sturmhaube) visel, testét és lábszárait pánczél fedi, s míg balkeze az egyenes pengéjű s pallos alakú kard keresztmarkolatján nyugszik, addig felemelt jobbában egy csinos alakítású bárd hosszú nyelvű rúdját tartja. A baloldali alak szintén az előbbihez hasonló vértzetben karddal és bárdal van ábrázolva, azzal a különbséggel, hogy fején nagy karimájú s tollal díszített kalapot visel, a minők Wallenstein idejében voltak divatosak, férfias arcját pedig nagy bajusz díszíti.

Ezen a mézsréteg alatt lappangó két harcos alakjának létezéséről Sztchlo Ottó műépítész — a mint előttem nyilatkozott — monografiám nyomán tudomással birt ugyan, de költségkimélés tekintetéből ezen két alak rekonstruálása és újrafestése elmaradt, a minek pedig nem lett volna szabad megtörténnie egy ily nevezetes és elsőrangú műemlék, mint a bártfai városház újításánál. Egyébiránt ezen két harcos alak még mindig megfesthető, mert az azokat takaró mézsréteget kellene csak óvatosan eltávolítani, ezáltal a két alak ismét előtűnne s kétséget nem szenved, hogy ezen két alak festése által a városház homlokzata szépségében és érdekességében sokat nyerne.

Nunc venio ad fortissimum et altissimum virum! t. i. a városház déli

orom-csúcsán felállított úgynevezett Roland-szoborhoz. Eredetileg a városház déli csúcsa is ép oly alakítású *keresztvirággal* volt díszítve, mint jelenleg az északi orom csúcsán, mely* *keresztvirág* a gót stilben az építmény vagy torony legfelsőbb bevégzését jelzi, s úgy mint a növénynél, a virág az előbbinek végét képezi.

Az 1641-dik évben készült és a városház déli csúcsára felállított Roland szobor, a keresztvirág leszelése által támadt talapzaton állott, mely szobor eredetileg felemelt jobbában egyenes pallost tartott, mintegy jelképezve a város régi pallosjogát. Ezen szobor későbbben levéttetvén, a városház csúcsáról, s hosszabb ideig a városház előcsarnokának egyik — délkeleti — szögletében állítottatott fel, jelenleg azonban — igen helyesen — a földszinti csarnokban, mint muzeumi tárgy fel van állítva

A városház mostani újítása alkalmával a réginek mintájára készült új Roland-szobor állítottatott fel a déli oromzat csúcsára, igen helyesen, mert így nagy díszére szolgál a rekonstruált városháznak, s emeli annak jelentőségét; csak a szobor felállításának és megerősítésének a módja épenséggel nem mondható sikerültnek. Így a szobrot hátul támogató és nagyon is látható vaspántok helyett az alapkőbe mélyített és megerősített, s alulról nem látható vasszerkezet által történt volna a szobor megerősítése, a mint az más tornyokon álló szobroknál alkalmaztatott; például a bécsi, brémai, müncheni s más városházaknál.

Továbbá a szobor a zászló rúdját — elég sajtáságosan és hibásan — nem a kezében tartja, hanem a rúd csak a kezének befelé hajló karjához van egyszerűen oda támasztva, s így a keze — nem tartva semmit — üresen mered a levegőbe. A szobornak ezen mindenesetre úgy szerkezetileg, mint æsthetikailag hibás felállítása és megerősítése szinte kissé komikus hatást ébreszt a szemlélőben, mely hiba mindenesetre még kijavítandó lenne.

Eltekintve ezen kisebb fogyatkozások és hibáktól, általában véve a *bárfai városház restaurációja sikerültnek mondható*; különösen a városház legszebb és legbecsesebb része, az erkély tornyocskája nagy óvatossággal, műértelemmel és gondnal újított meg, így a tornyocska alsó lépcsőzetének elején álló kapuzat, — melynek eredeti oldalpillérei még részben megvoltak, eredeti formájában, megfelelő renaissance stílű félköríves tympanonjával helyreállított, s így a lépcsőzet díszes bemeneti kapuzatot nyert.

A városház megújított helyiségei és csarnokai — a mint tudva van — jelenleg muzeumnak használatnak, melyek azonban a műtárgyak sokasága által a túlsúfoltság érzetét ébresztik a szemlélőben; bár a műtárgyak felállítása gondnal, műzléssel történt, mégis a helyiségek szűk volta miatt egyes — a város történetére vonatkozó — érdekes tárgyak, nevezetesen festmények és rajzok a szekrények fiókaiban, vagy nehezen hozzáférhető portefeuilokban eldugva helyeztetek el.

* A gót stilben *dívó* — hibásan nevezett kereszttrózsza — helyesebben *keresztvirágnak* (Kreutzblume) nevezendő, mert az utóbbi a rózsának semmi attributumával nem bír. Úgy-szintén hibás az újabb időben lábrakapott *«huszártorony»* elnevezés, mely a tetőzet nyergén mintegy ülve inkább *nyerges toronynak* (Sattelthurm, Dachreiter) nevezendő, mert nem épen a huszár szokott csak a nyeregben ülni.

Egyébiránt — a mint értesültem — *Eperjesén, mint Sáros megye székhelyén egy sárosmegyei muzeum* felállítása tervezetik, mely új muzeum felállítása csak idő kérdése; akkor ezen a kedvező esetben a bártfai muzeumban jelenleg lévő s tisztán csak Sáros megyére vonatkozó műtárgyak megfelelő elhelyezést nyerhetnének az Eperjesen felállítandó sárosmegyei muzeumban,¹ s így a *bártfai muzeumban* tisztán csak a Bártfa városát érdeklő műtárgyak sokkal czélszerűbben és a látogató közönségre nézve kedvezőbben lennének kiállíthatók.

De addig is a bártfai jelenlegi Muzeum, a díszesen restaurált városházban a cultura emelésére, a műizlés nemesbítésére jótékony befolyással leend a közönségre nézve s célját, valamint nemes hivatását teljesen betöltendi.

Myskovszky Viktor.

III. LUKCSICS JOZSEF Dr.: A SOMLYÓVÁSÁRHELYI RÓMAI SÍRKÖRÖL. A veszprémmegyei Somlyóvásárhelyen az idén végzett templomjavításkor érdekes felfedezésre bukkantak. A mikor a vakolatot a falról leverték, az apszisnál kívül, a földhöz közel, római sírtábla töredéke tűnt elő, melyet építőanyagul raktak be. Mommsen már közöl Somlyóvásárhelyről feliratot,² de ezt nem ismeri. A sírkő-töredék, melynek magassága 118 méter és szélessége 64 cm.,³ a képmásos sírtábla idomát mutatja két mellképpel. A föld nedvessége megrongálta ugyan a sírkövet; de azért megállapíthatjuk, hogy a mellképes mezőben egy férfiú és egy nő mellképei domborműben faragvák, a kikknek emlékét e sírtábla őrzi. A felirat felett áldozati jelenetet ábrázol. Felirata:

AVR ▲ R VFINVS ML	Aur(elius) Rufinus m(i)l(es)
CHO ▲ (X) ▲ HIMISE ▲	C(o)ho(rtis) miliariae Himise(norum)
N ▲ X ▲ COSOBRINO	An(norum) XX . co(n)sobrino
E ▲ AVR ▲ IEZENA	et Aur(eliae) Iezena(e)
AVIÆ ▲ N ▲ L X X X ▲ AVR ▲	Aviæ An(norum) L XXX . Aur(elius)
PROCVLINVS ▲	Proculinus
PEQVARIVS LEG ▲	pequarius leg(ionis)

A Dunapentelén táborozó Hemesabeli római polgárok lándzsás és lovas-sággal ellátott ezres csapatjának⁴ egyik katonája e sírirat tanúsága szerint Somlyóvásárhely és Tüskevár vidékén tartózkodott kirendeltségben. A legio élelmezési tisztje volt Aurelius Proculus, a ki a sírkövet 20 éves unoka-öcscse és 80 éves nagyanyja emlékére készíttette. A nominativus: Aurelius Rufinus és Aurelia Jezena, a kőfaragó hibája folytán keletkezett, a mit eléggé

¹ Hogy pedig most is, nemcsak Eperjes városában, de a megyében is, nevezetesen annak régi templomában és kastélyaiban még sok — muzeumba való — műrégiség és tárgy lappang és létezik, az bizonyos.

² Corpus inscript. lat., III. 10957

³ A sírtábla vastagságát nem lehet megmérnünk, mivel a templom falába vízszintes helyzetben úgy van beillesztve, hogy baloldali része hosszában a földet éri

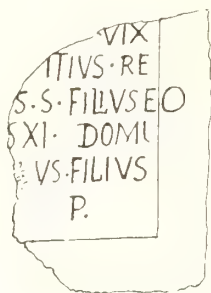
⁴ V. ö. Arch. ért., új f. XXV. (1905.), 225., 233.; XXVI. (1906.), 159., 222. köv.; XXVII. (1907.), 133. — C.I.L., III., nro 10303., 10307. és 10318.

bizonyít, hogy «consobrino» és «avia» helyes szerkezettel követik a tulajdonneveket.

D(is) M(anibus) formulát a sírtáblán nem találjuk, a mi korábbi idők bizonyítéka.* A szerkezet és tartalom arra utalnak, hogy e sírkő-töredék eredetét a II. századba Hadriánus császár (117—138) korára tegyük.

Lukcsics József dr.

IV. TEGLÁS ISTVÁN: TORDÁN ÉS MÉSZKÖN TALÁLT RÓMAI FELIRATOKRÓL. A múlt nyáron a Torda város belterületén folytatott építkezések ismét hoztak napfényre néhány megemlítésre érdemes tárgyat. A Jósika-utczában a Finta-féle régi kőház lebontása közben sok oly faragott követ találtak, melyet a régi ház építtetői annak idejében a közeli várhegy római épületeiből hurcoltak ide. A régi kőház közelében különben a föld mélyében is szerfölött sok római téglát, cserepet, alapfal maradványt s pár téglasírt is találtak. Sajnos, ezek a sírok is már réges-régen ki voltak rabolva. Az egyik sír csaknem teljesen épen maradt korunkra, de mivel az emelendő új épület pinczefalának vonalába esett, fenntartani nem lehetett. A sír a föld jelenlegi felszínétől két méternyi mélységben kelet-nyugoti irányban feküdt s egy hét-nyolcz éves gyermeknek volt temető helye. Alapját 54 cm. széles és ugyanolyan hosszú s 6 cm. vastag óriás téglák képezték, melyeket a téglavető ujjaival húzott vonalakkal díszített. A sír oldalai mészhabarcsba falazott öt sor hosszúságú alakú oly téglából állottak, melyek 41 cm. hosszúak, 14 cm. szélesek és 5 cm. vastagok. Födelét a fennemlített óriás téglához hasonló két téglán kívül egy már a természetből laposra alakított kődarab képezte. A sír keleti végében egy agyagkorsó állott, melynek azonban csak töredékeihez juthattam, mert a kincset remélő munkások, a mint megpillantották, azonnal széttörték. A sír közelében a földben egy sírkő 75 cm. magas, 46 cm. széles és 22 cm. vastag jó nehéz töredéke hevert s rajta a feliratból a következő részlet látható:

A sírkő feliratos tábláját 19 cm. szélességű keret övezte s a feliratrészlet harmadik sorának utolsó betűje arra a keretre van vésvé. Nem messze a sírtól, de már a szomszédos telken egy laza homokkőből faragott fél méter magas —

* V. ö. Arch. ért., új f. XXVI. (1906.), 261. kövv.

s párkányos részén 27 — a feliratos közép részen pedig 24 cm széles oltárkövet találtunk, melynek tető lapja az áldozat elhelyezésére hajdan tálszerű mélyedéssel is el volt látva és azon a tűz, továbbá a piros festés nyomai is felismerhetők. Az oltár felirata meglehetősen ép állapotban maradt meg. A három első betű, talán a térnyerés szempontjából, az oltár felső párkányára vésetett. A felirat a következő:*

I · O · M ·
D M Æ L
N T O N Q
E C C O L N
I V R M P ·

A felirat harmadik sorának utolsó betűje a D, megfordítva, azaz a domború felével előre áll ott. Ez a pár feliratos kő is a gyűjteményembe jutott.

A Torda-hasadék közelében fekvő Mészkö községben a Nagy Miklós háza előtt most ülőpadul szolgál egy 130 m. hosszú, 0'67 m. széles és 0'36 m. vastag faragott kő, melynek feliratát hajdan kezdték levésni, de a felirat kezdő része még megmaradt és az is egy Aeliusra vonatkozik. Ez a felirat-töredék a következő:

I · O · M ·
A E L
N D N
N
I X

A sírkő oldalait czirádák díszítették, mely ékességnek némi nyomai láthatók.

Torda, 1906 januárius 22.

Téglás István.

V. MÓRA FERENCZ: SZEGEDVIDÉKI LELETEKRŐL. A) A csongrádmegyei Algyőn Tömörkény István úr, múzeumunk igazgatója, 1905 decemberében ásatást tartott, a melyről az Arch. Ért. 1906. évi utolsó számában számolt be. Mivel a kő-, cserép-, csont- és vastárgyakban gazdag telepet, melynek rétegei igen különböző korú leleteket adtak, ez az ásatás nem merítette ki, a múlt tavaszon újra sorra kerítettük Algyőt. Időközben azonban a múltkor megásott terület birtokosa házát és földjét bérbe adta, az árendás pedig nem adott engedélyt a folytatólagos ásatásra. Próbát tettünk tehát a tőzsomszédos plébánia-kertben, a melyből konyhakerti munka, ásás, faültetés alkalmával már több izben kerültek elő később szokás szerint elkallódó régiségek, főképp vastárgyak, vastag cserepek és tömérdek régi téglá, ép és töredék. A plébánia tornácza csupa ilyen kiásott téglával van kikövezeve. Az ásatásra Pesity Imre lelkész úr készséggel adott engedélyt, a miért annál

* I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | D(olicheno) M(arcus) Ael(ius) | Anton(inus) Dec(urio) Col(onia) N(apocæ) Iur(idicus)? M(unicipii) P(rolissensis).

nagyobb köszönet illeti, mivel a kert már részint befásítva, részint bevetemé-
nyezve várta a tavaszi napot.

Körülbelül 80—100 négyzetméter területet forgattunk föl, a mi nem
adott egyéb eredményt, mint az első ásatás, de ezt ép olyan keverve adta.
Egy árpádkori jellegű kulcs 80 cm. mélyen feküdt, egy nagyobb, négysarkú
üreg madárcsontokkal és valami köleshez hasonló apró maggal telve két méter
mélységből került elő. Volt úgy, hogy még három méteren alul is forgatott
földet érzett az ásó, azonban alább már nem lehetett menni, mert fölfakadt a
víz. A mélységmérétekre különben nem lehet építeni, mert a most is közel
folyó Tisza a szabályozás előtt sokszor kiszolgált idáig s tele hordta iszappal
ezt a területet. Másfelől pedig a kert laposának feltöltésére sokat elhordtak
magasabb részekből.

Mindjárt előszörre másfél méteres mélyben fél méteres vastag, nagy kiter-
jedésű hamuréteget találtunk, benne sok elszenesedett csontot s tömérdek hal-
pikkelyt és unio-kagylót. Valamivel odább egy méteres mélységben közel egy-
máshoz két, égett agyaggal borított, köralakú terület volt, nyilván kemencze-
-fenék, rajta vastag cserépdarabok s köztük egy lapos orsókarika, állati lábszár-
csontból való lyukas fentő s lapos bronzkarika. Ez a rész egészen őskori telep
benyomását tette.

Csontvázat a közelben kettőt találtam, 90, illetve 120 cm. mélyen, a
korhadt csontok összekeverve feküdtek, mintha már egyszer föl lettek volna
szedve s újra visszahányva. Melléklet semmi.

A telepen elszórva talált többi tárgyak közül említésre méltók a követ-
kezők: 1. Vasszőgek, igen elégültek, 4—4 cm. hosszúak, 14 darab. Valamennyi
ú. n. «zigány-szög». 2. Vasfűró, hegye letörve, csak néhány csavarulata lát-
ható, hossza 29, vastagsága 1 cm. 3. Török sarura való patkó, ismert formájú;
napszámosaim állítása szerint valamikor a magyar asszonyok is viselték piros
csizmán. 4. Vas kardrész, egyenes, négy darabra törve, 32 cm. hosszú, 4 cm.
hosszú, 4 cm. széles, vasán faszén-darabokat, a mik a fa-hüvelytől eredhettek.
Általában az összes vastárgyak valami nagy tűz nyomait mutatják. 5. 7 cm.
hosszú vaskulcs, árpádkori jellegű. 6. 26 cm. hosszú, 4,5 cm. széles lópatkó és
több töredéke. 7. középkori jellegű sarkantyú. 8. nagy sarkantyú-taréj, 7,5 cm.
átmérővel. 9. vas sarlók töredékei. 10. vaskések, épek és töröttek, 14 darab,
egy csontnyéllal. 11. egy vastör, három darabra törve, 16 cm. hosszú. 12. négy
vadkan agyar, ép és törött. 13. Népvándorláskori nagy üveggyöngy, 2 cm. át-
méréjű. 14. Antoninus Pius rézérme.

Mivel ez az eredmény csak számbelileg kielégítő, de valami különösebb
érdekessége nincs, az ásatást Algyőn hamarosan befejeztük. E sorok írása
közben azonban új leletek hírére vettük Algyőről. Az algyői vasúti hídtól
jobbra, a tiszai komp-járó közelében a szeged-sövényházi ármentesítő-társulat
területén Adorjányi Ede bérlő egy méter mélységben egy urnát talált, szájával
lefelé fordulva, s földdel, illetve földdé vált anyaggal tele. Az urna szürkés
agyagból készült gondos munkával. Magassága 63 cm., szájbősége 29 cm.,
teljesen ép lévén, szokatlan nagyságával egyik díszé múzeumunknak. Az urna
megszerzése után Tömörkény István igazgató próbaásatást is tartott a nevezett

helyen április 13-án. Ennek nem épen kecsgetető eredménye a következő: *a)* agyag orsókarika; *b)* parittyakő; *c)* piskóta alakú, gömbölyű csiszolt kő, valószínűleg fenőkő; *d)* terméskőből (darázkőből) faragott háló-súly, mely állati alakot ábrázol; *e)* gyantadarab; *f)* 12 cm. hosszú vaskés; *g)* 44 cm. hosszú, egyik oldalán éles vasdarab, talán nádvágó kaczor. Megjegyzendő, hogy e helyen egykor tiszai védtöltés volt, tehát a földet már megbolygatta az ásó.

B) Adai és moholi leletekről nem először esik most szó ezen a helyen. A zombori múzeum is gyarapodott már erről a bácsmegyei két lelőhelyről, a szegedi is három ízben, a miről Tömörkény István igazgató úr az A. É. 1907. évf. 370—371. lapján számolt be.

Mivel az ott felsorolt különféle őskori és népvándorláskori tárgyak sokaságából, meg az azokat beszolgáltató Nagy Lajos adai tanító úr előadásából azt következtettük, hogy az a lelőhely nagyon gazdag lehet, az 1907. évi államsegélyt rendszeresen végzendő adai ásatásokra szántuk.

A hogy az államsegélyt kézhez vettük, október 1-én leutaztam Adára s három napot töltöttem ott részint a lelőhelyek tanulmányozásával, részint próbaásatásokkal. A rendszeres ásatásokról le kellett mondanunk; valamennyi lelőhely téglaverő telep, a kubikolás őszidőben szünetel s a tulajdonosok nem hajlandók megengedni a föld «összeturkálását». Azzal vigasztaltak, hogy a földmunkák során ügyis minden előkerül, a mi a földben van s most már majd gondja lesz arra, hogy munkásaik ha valamire akadnak, kellő figyelemmel bánjanak vele. A mibe, kénytelen-kelletlen, bele is törődtünk, annál inkább, mert az óriás kiterjedésű telepeken a mi szegényes államsegélyünkkel sokra úgy se mehettünk volna. Így legalább másutt tehettünk próbát a pénzescénnel, az adai lelőhelyek kincseit az isteni gondviselésre bízván, meg Nagy Lajos tanító úrra.

A szegedi múzeumba eddig bekerült adai leletek négy téglaverőből valók, a melyek közül kettő a községtől északra, kettő délre esik s ez magyarázza meg a leletek különböző kori jellegét és igen elütő technikáját. Kár, hogy a gyűjtő semmi jegyzéket nem vezetett az évek hosszú során át gyűjtött dolgokról, melyeket vagy maguktól a munkásoktól szedett össze jó szóért és pár garasért, vagy időnként séta közben a gödrök széléről szedegetett fel, hová a kubikosok kiszórták a munkájukban aggató csontokat, cserepeket, köveket, régi vasakat, miket.

A telepek közül legközelebb esik a községhez az északi részen, túl a mostani temetőn a *Komlós Gergely-féle*. Nagy kiterjedésű fonsík ez, 40 évvel ezelőtt még itt kötöttek ki a Tiszáról, a mely ma vagy két kilométer távolra folyik innét. A telepet 1889-ben nyitották meg s a munkavezető állítása szerint, a ki mindazóta itt van szolgálatban, *eddig legalább 200 csontvázat* hánytak ki belőle. A tetemek körülbelül három méter mélyen feküdtek, hol kinyújtva, hol zsugorítva, agyag- és üveggyöngök, ezüst-karikák, bronzcsákányok és csengők, vaskések, lándzsák kerültek ki mellőlük s legtöbbször a fejénél lapos tálat is leltek. Találtak tán három lovas-sírt is, egy sírban kutya-csontvázat is (ők legalább annak nézték), azonban minden elkallódott, kivéve, a mi csekélységet Nagy Lajos megmentett a szegedi és zombori múzeumnak.

Bele állván az alulso kubik-gödörbe, amelyben most télig szünetelt a munka, a 3—3·5 méter magas sárga agyagfalból élesen sötétlett elem a sírok hányt földje 2—2·5 m. mélységig. Egy álló helyből hetet olvastam meg. Kettőt kibontattam a napszámossal — nagynehezen birtam kapni egy szál embert fél napra — de mind a kettőben csak deréktől fölfelé találtuk meg a csontvázat, a többit leszelték a földhordások alkalmával. Az egyik váz mellett semmit se találtunk, a másinak bal vállánál vörös agyagból égetett, csonka kúp formájú, 2·5 cm. magas orsógombot.

A gödrök széleiben szekérszámra feküdt a mindenféle törött cserép, a miből a legtöbb akkor tört össze, mikor a kubikosok kihajigálták őket. Mind korongon készült, igen jól égetett, finom munkájú s néhány gondosan díszített darab. Formájuk szerint kanták, csészék, korongidomú talak, kisebb bögrék és nagyobb fazekak. Legfeltünőbb köztük egy majdnem teljes, igen finom munkájú, lapos kis csésze, homorú fenékkal. 0·5 cm-es, falán egymással két fűzőlyuk, de négy lyuk van a fenekén is. A kiásott darabok díszítő elemei kiálló bordák, lencsék és bütykök s bekarcolt csigavonalak és koncentrikus körök. A cserép-törmelék közt találtam egy fekete edénycserépből kerekre csiszolt orsókarikát is, meg egy agyagpalából való öntőminta-töredéket is.

A *Zapletán-féle* téglavető-telep, szintén a község északi határán, jóval kisebb. Itt is találtak sírokat, azonban a részletekről a gazda, maga is téglavető munkás, nem tudott, vagy nem akart beszélni. Innen valók a legdurvább cserépedények, ormótlanak, formátlanak, korong nélkül készültek, részben napon szárítottak, részben jól-rosszul kiégetettek. A mélység, a honnan előkerültek, 1—3 méter közt váltakozik. A sárga agyagban két évvel ezelőtt 1·5 m. mélyen találtak egy teljesen ép, két kövű kézi őrlőt. A helyét még most is meg lehet látni az abbahagyott bányában. Ez a kő érdekes bizonyossága a paraszti találékonyiságnak is. Zapletán János a kőbe forgató rudat illesztett, erre vitorlát szerkesztett, a mi kiszolgált az ablakon s vígan forgatta a követ, ha a szél fúj. Illendő vámért a környék népe is használhatta kukoricza-örlésre a «malmot», melyet a «molnár» csak nagy alkudozás után engedte át nekem. A kézi őrlő anyaga trachit, az alsó nagyobb kő átmérője 46 cm; 4 cm. széles peremén belül következik a kivágás, a mibe a 31 cm. átmérőjű forgó kő beleillik.

Ugyanerről a telepről szereztem meg a következő tárgyakat. Durva, korongolatlan, hosszukás cserépbögre, 1·5 cm. vastag fallal, erősen összefüstölődve. Magassága 16, szájbősége 10 cm., feneke a nagyobb stabilitás kedvéért be van nyomva. Hasonló, de kisebb cserépbögre, két darab. Óriási agyagedény fül, melyet az ember egy marokkal alig ér át, belső kerületébe belefér az öklöm; vele szakadt darabjáról ítélve, falvastagsága legalább 3 cm. volt. Igen durva, szürkés-vörös anyagából nagy kavicszemek ülnek ki. Mészköből hasított nehezek. Otromba, vastag fődök fogós, vagy magastalpú lapos tányérkák talpas részei. A bütyök, ha talp volt, ha fogó, valamennyinél olyan széles, hogy az edény megállhatott rajta. Öt darab van belőlük, valamennyi kívül-belül kormos. Inkább durván faragott, mint csiszolt csontár hat darab.

A községtől délre eső telepek közt a közelebbinek tulajdonosa *Mrksits*

Felső országgyűlési képviselő. Itt is nagy számban találtak sírokat, kinyujtott helyzetben fekvő csontvázakkal, mellettük kis bögrékkel, orsókövekkel, agyag- és borostyángöngyökkel. Az itt végzett próbaásatás eredménye egy két méter mélységben talált, jócskán korhadt csontváz volt. Lábánál korongon készült, grafitos kis cserépbögre, igen csinos harangídomú; magassága 6'2, szájbősége 9:8, talpátmérője 3 cm. Benne volt egy rossz ezüsből készült, 6 cm. átmérőjű, 0'4 cm. vastag gömbölyű karperecz, mely díszítve nincsen.

Ugyanerről a telepről való több edénytöredéken kívül egy korongolatlan, de igen csinos formájú s szinte papírvékonyágú cserépfazék is. Elég hiányos, de meglevő öt darabját sikerült úgy összeragasztani, hogy a formája kivehető. Magassága 14'5, szájbősége 13, fenékméretje 6'6 cm. Hatalmas szarvasagancs 29 cm. hosszú, 17 cm. kerületű töredéke. Nagy, lapos, derékszögű háromszög alakú őrlőkő, muszkovitos csillámpalából, hossza 50, széle 25, vastagsága 7'5 cm. Két befogója s egyik lapja símitva, átfogója és másik lapja egyenetlen.

Legnagyobb a téglavetők közt a *Horvát-Meller-féle* telep, melynek már kigödrözött területe akkora, hogy elfárad az ember, mire bejárja. A legutóbb beszállított leletek nagy része innen való, melyek közt különösen érdekes a rettenetes sebeket beforrott makrocephal koponya. Új leleteink erről a helyről a következők. 6'5 cm. hosszú, két végén elhegyesedő, gömbölyű kőtárgy, meglehetősen rejtélyes holmi. Első tekintetre lándzsahegynek mondja akárki, a mi mellett az is bizonyíthat, hogy az egyik végén le van törve, mintha ott lett volna a nyélbe illő szára. Színe s fénye barnássárga, mint a jaspisé, azonban már súlyánál fogva is inkább vélem limonitnak, nevezetesen a limonit inkrusztált, «babércz» nevezetű fajtájának. Annál inkább, mert ez az egész téglavető tele van ilyen, sokszor igen formás kiképződésekkel. Bordás díszítésű és bütykös edénytöredékek. 1 cm. falvastagságú edény füles töredéke, melynél a fül az edény belsejébe szolgál s kívülről védő bütyökkel van eltakarva, hogy a tűz el ne égethesse a tartósinegeket. Vadkankagyar, 12 cm. hosszú, faragás nyomaival. Állati lábszárcsontok, mint nehezekek, négy darab. Nagyjában ötszögletű dörzsölőkő, csillámpalából. Magassága 6, síma alsó lapja hossza 16 cm.

Adától pár kilométerre esik dél felé Mohol község. Átkocsiztam oda is, mivel két moholi téglavetőből is kerültek már hozzánk régiségek. Hogy milyen gazdag ez a vidék leletekben, ime rá a bizonyág. Útközben a kocsiról láttam, hogy az országutat javító útkaparók, a kik az árokszélről földet hordtak, csontokkal dobálóznak. Régi, korhadt állatcsontok voltak, közülök a bölény két sarvardarabját el is hoztam. A föld tele apró cseréptörmelékkel.

A moholi *Hammer-féle* téglavetőből ezideig apró bögrék, bronzok, vastag unió-rétegek és őrlő-kövek kerültek ki. Jelen alkalommal a következő tárgyakat szedtem össze a telep fölügyelőjétől. Ökör-, kos-, szarvas- és őszarv, ép és töredék, durván faragva, vagy csiszolva, 9 darab. Köpüs vaslándzsa, hegye s egyik oldalon az éle is letöredezve; hossza 25, a köpü átmérője 1'8, hossza 6 cm; legnagyobb szélessége a középbordán keresztül mérve 2 cm. Görbe markolatú vaskés, teljesen ép, hossza 22, szélessége 4'5 cm. Csigaidomú lösz-

konkréczió, közepén átfúrva, rozsdafoltokkal, mintha szög lett volna rajta keresztülütve. Lukacsos trachitból való őrlőkő-töredékek, 12 darab.

Tudom, hogy ezeknek a rendszer nélkül gyűjtött leleteknek valami különösebb tudományos értékük nincsen. Mindazáltal beszámoltam róluk, főleg azért, hogy így fölhívjam a figyelmet a nagy kiterjedésű ada-moholi telepekre, a melyeknek annyi kincse veszendőbe ment már a tudomány számára érdeklődés és anyagi erő hiánya miatt.

C) *Mórahalmi ásatása (Szeged-Alsótanya)*. Mihályffy Ferencz úr, a szeged-alsótanyai központ kántora a múlt évben kis agyagedényt küldött be hozzánk, melyet a mórahalmi kapitányságban, Vecsernyés Lőrincz gazda földjén gazdasági munka alkalmával csontváz mellett leltek a gazda napszamosai. A korongon készült, izléses formájú edény magassága 9, szájbősége 5 cm., két párvonalas körrel van díszítve a nyakán. Benne Licinius bronz-érmét lelték. Hogy aztán később azt jelentette a kántor úr, hogy a terület megásatása érdemes lelethelynek tetszik s a föld gazdája a különben is behaszíratlan föld ásatását szívesen megengedi: márczius 26-án kimentem ásatni a Vecsernyés-tanyára. A környéken több domborulat van, «partos hely», a hogy ezen a vidéken mondják s valamikor a Vecsernyés dombja volt köztük a legmagasabb, de már sokat lekubikoztak belőle. A part keleti, északi és nyugoti oldalát semlyék veszi körül, a mely nyáron mindig kiszárad. A szomszédos dombon, Orosz Mihály bérföldjén — az egész mórahalmi kapitányság a város birtoka — egy évvel ezelőtt szántás közben egy kocsiderékre való embercsont került ki a földből s tömérdek vastag edénycserép, a melyre azonban ügyet sem vetettek. Valamivel odább délnek van egy száz lépés területű domborodás, most szinte szántóföld, — ebből, ugyancsak az Orosz Mihály beszéde szerint «egész ócska-piacz» került már elő, de szokás szerint mind elkallódott. Vecsernyés állítása szerint a tanyaház keleti végében levő szántás megásása is kifizetné magát, mert ott is sok csontot vetett már föl az eke. Mintegy 1000 lépéssel odább északkeletnek ezelőtt vagy 15 évvel dülőútnyitás közben kettévágtak egy darabot a városi mérnökök s szemtanúk állítása szerint ott is sok volt az embercsont, gyöngy meg annyi, hogy az egész környék gyereknepe azzal játszott. Persze minden elveszelődött, de hogy a szóbeszéd igaz lehet, bizonyítják a közeli központon tartott ásatások (Arch. Ért. 1903: 387. l., Kenyérvári ásatások) s a mi munkánk alább következő eredménye.

Persze nehéz volt az eredményhez hozzájutni. A tavaszi munkának ilyenkor van odakint a dandárja s csak félnapi kilincselés után birtam nagynehezen keríteni négy napszámot, a kikkel aztán márczius 20—28-ig megásattam a dombból vagy 250 négyzetméternyi területet. Hideg esőben s az esőnél is kellemetlenebb gorgomba szélben dolgoztunk, a mely fújta, sodorta a homokot s a legvilágosabban megértette velünk, hogy mért kellett néhol 2 méternél mélyebben lemennünk, míg az eredeti földszint megtaláltuk, a melyet századokon keresztül vastag réteggel hordott be a szél. Máshol épen így eltakarította a homokot, úgy, hogy a csontvázat már az első ásónyomra megtaláltuk. Annak bizonyítására hozom ezt föl, hogy a homokon való ásatások mélységi számadatai milyen megbízhatatlanok. A legnagyobb mélység, melyben csontvázat találtunk, 320, a legkisebb 50 cm. volt. Összesen 12 csontvázat találtunk, a

múlt nyáron keresetlenül lelttel együtt 13-at. Az ásatást azon a helyen kezdettem, a hol Vecsernyés a rézpénzes bögrét lelte s az első két nap felásattam az egész déli és keleti oldalt, harmadnap minden eredmény nélkül húzattam kémlő-árkokat az északi és nyugoti oldalon.

A temetkezés — úgy tetszik — rendszer nélkül történt. Két sír távolságra nézve nem volt nagyobb 80 cm.-nél, máskor 4—5 méter. A holtak a szokott K—Ny. irányban kinyújtóztatva feküdtek, egy volt féloldalt fektetve. A csontokat igen elette a föld, bordákat, csigolyákat alig találtam, ujjcsontot egyet se, s a koponyacsontok is igen mállottak voltak. Valamikor talán a víz szolgálhatott fel ennyire s az korhasztotta el a csontokat. Hiszen a halom keleti lejtőjén 1·5 méter mélységben most is fölfakadt a víz. Ez lehet a magyarázata annak is, hogy a homokat sok helyen barnára festette a vasrozsdá, de egy késen kívül, mely a domb közepe tájáról kerütközött ki, semmi vas-tárgyat nem kaptunk. A csontok korhadtsága következtében azt se igen lehetett meghatározni, férfi vagy nő halott feküdt-e a sírokban, melyek kétségtelenül a népvándorlás idejéből valók. Nem a magában előfordult Licinius-érem (307—325 Kr. u.) a bizonyosság, hanem a sírokban talált egész sor edény, melyek rendje a következő: 1. *sír.* Találta Vecsernyés Lőrincz 1 m. mélyen. Innen való a már leírt bögre és az érem, a halott lábfeje mellől. Volt másik, bütykös kis csésze is a halott fejénél, de az elveszelődött. 2. *sír.* 50 cm. mélyen csontváz, a jobb láb végénél hagymaidomú, fületlen kis cserépbögre, a szájánál letöredezve. Anyaga szürke agyag; magassága 6, szűk talpa átmérője 2, kerülete a legnagyobb kihasadáson 23 cm. Fala meglehetősen vastag. 3. *sír.* 140 cm. mélyen 164 cm. hosszú csontváz, a jobb lábszár mellett igen csinos formájú, korongon készült, harangidomú agyagedény. Kihajló szélétől a középig fokozatosan szűkül, itt barázda díszíti, melyen alul hirtelen elkeskenyedik s 2·8 cm. átmérőjű kerek talpban végződik, melybe kis karika van belekarczolva. Magassága 7, szélessége 10·5 cm. Ásás közben egyik oldalán megrepedt. 4. *sír.* 120 cm. mélyen igen elkorhadt csontváz, melyből csak az alsó állkapocs, a falcsonok, a nyakszirtecsont, a kar- és czombsontok maradtak meg. A jobb láb végnek megfelelő helyen grafitos agyagból fényes fekete kancsó. Formáján izlést tanulhatna a mai gerencsér is. Kihajló peremétől arányosan keskenyedik, majd arra tágul s az alsó harmadában kiöblösödik; a kiöblösödés alsó és felső határát benyomott barázda jelöli s a két barázda közt kidomborodó 1 cm. széles szalag hullámvonallal van díszítve. Külön tagolt talpa 1 cm. vastag, három koncentrikus körrel díszítve. Magassága 13, szájbősége 7·5, talpátmérője 4·5 cm. Szépen formált, bonyilású füle a perem alatt kezdődik s a hullámvonalas csíkban ér véget. 5. *sír.* Közel az előbbihez, benne 100 cm. mélyen a többiekhez képest ép női csontváz, a jobb térd mellett korongon készült, fületlen, öblös hasú, szürke színű, vastag falú edény. Magassága 11, szájátmérője 8·5 cm., legnagyobb kerülete 40 cm., különtagolt, bekarcsolt körrel díszített talpa átmérője 5 cm. 6. *sír.* 150 cm. mélyben gyermekcsontváz, melléklet nélkül. 7. *sír.* 90 cm. mélyben igen elmállott csontváz, koponyája hiányzott; medencecsontjai közt rozsdás vasdarabok, melyen megérintve szétporlottak, a lábvégektől egy araszra korongon készült, kívül-belül fényes-fekete cseréptálka, melyről

a máz helyenkint lepattogzott; a kivételnél megcsorbult s hazajövet a rázós kocsi úton kettévált, de könnyen összeragasztható volt. Magassága 5, szélessége fönt 13, fenekén 4 cm. Kihajló pereme alatt háromszorosan ismétlődő vonalas dísz. *8. sír.* 350 cm. mélységben csontváz, melléklet nélkül. A sír földjéből, mintegy 200 cm. mélyből, tehát nem a halott mellől vaskéspenge került elő, meglehetősen ép, hossza 14, legnagyobb szélessége 1·5 cm. Éle világosan megkülönböztethető 0·4 cm. vastag fokától. *9. sír.* 180 cm. mélyen csontváz, melynek feje nem került meg. A jobb vállcsontnál orsókarika, lapos formájú, grafitos cserép, szélein igen kopott. Nagysága 0·4, szélessége 4·5 cm. A lábvégeknél cserépedény, igen csinos, gyűjteményünkben eddig nem található formájú csésze. Magassága 5·4, szájbősége 4·5, talpa 6 cm. Szalagos díszítésű széllel, vékony, 0·3 cm.-es fallal. A két kézcukló körül gyöngyök, még pedig a jobb kézcukló körül elszórva 31 darab, a balkézcuklónál pedig egy csomóban összefüldesedve 193 darab. Ez utóbbiak kendőbe kötve lehettek a halott kezén, mert köztük, illetve rajtuk ruhafoszlányok voltak, melyek hozzájuk érve, szétporlottak. A gyöngyök közt egy van karneolból, a többi opál, üveg és borostyán. A fekete, átlátszatlan üvegyöngyök száma 42; széttörve opalizálnak: babszem nagyságúak, alakjuk, mint a gránátkristályoké. A karneolgyöngy 16 oldalúra van csiszolva. Legérdekesebbek a borostyángyöngyök, melyek hazai népvándorláskori sírleteinkben nem tartoznak a gyakoriak közé. Hampel (Alterthümer d. frühen Mittelalters I. 462. 1.) említi őket Perjámosról, Szécsényből, Mezőkászonyról és Bezenyéről, mindenholnban azonban csak kevés számban. A mi sírunkból *182 szem borostyángyöngy* került elő. Színük gyönyörű sötétpiros, napnak nézve áttetszők, könnyen gyúlnak és erősen kormozó lánggal égnak. Alakjuk egészen más, mint a Hampelnál közölteké (i. m. 7, 44, 48, 57—58. tábla). Közülök 38 apró, sajtalakú, 0·3—0·4 cm. vastag s ezek színe inkább sárga, mint vörös. A többi 144 szem alakja hosszúkás, némely része szabályos hengerded, a legtöbb azonban szabálytalan hasáb, mintha a henger durván, késsel le volna faragva. Különösen megtetszik ez 4—5 nagyobb darabon, melyek hossza 2·5, vastagsága 0·8—1 cm. Látszik rajtuk, hogy megpróbálták őket sokszegletűre faragni, de a kísérlet igen gyatrán végződött. Valamennyi hosszában van átfúrva. *10. sír.* 180 cm. mélységben elég ép női csontváz, a jobb lábszárnál korongon készült, virágcserep formájú, hosszas kis agyagedény, grafitos. Igen szimpla forma, minden díszítés nélkül, szélein kissé megcsorbult. Hossza 5·5 cm., szája 4·5, kissé homorú talpa 2·8 cm. átmérőjű. *11. sír.* 220 cm. mélyben csontváz, mellcsontja zöld rozdsásával, a medencze-csontok alatt teljesen elélegült vasholmi, nyilván kés, két kis darabját lehetett kiemelni. A lábvégeknél korongon készült grafitos kis füles-korsó, alsó fele kiöblösödik. Nem olyan tetszetős idomú, mint a többi, fenekén csigavonal díszítés. Magassága 9·5, szájbősége 4·5, feneke 5 cm. Mázát itt-ott lepattantotta az ásó. *12. sír.* 240 cm. mélyben 170 cm. hosszú, elég ép csontváz. A sír földjében 80 cm. hosszú, keskeny vasrozdsafolt s vastag edénydarabok, jóval vastagabbak, mint a talált erényen. Melléklet semmi. *13. sír.* 210 cm. mélységben nagyon hiányos csontváz, lábainál csengetyű formájú, kiugró talpú, csinos kis cserépedény, 6·5 cm. magas, 6 cm. széles szájjal, 2·4 cm. átmérőjű talppal. Egyik szélén csorba.

D) *Móra Ferencz ásatása az ötömösi Templom-hegyen. (Szeged-Alsótanya).* A szeged—majsai határban levő ötömösi pusztán még 1905. májusában megásattam a Templom-hegy nevezetű nagy halmot s az ásatás hét napjának gazdag eredményeiről részletesen beszámoltam az Arch. Ért. 1906. évfolyamának 18—27. lapjain. A domb közepén Anjou-korbeli egyházi épület, bizonyára templom, fundamentumára s körülötte a domb lejtőjén vele egykorú temetőre akadtunk, melyben 63 sírt bontottunk ki. A részint koporsós, részint koporsó nélkül temetett csontvázak mellékletei gyanánt nagyszámú ezüst gomb, boglár, gyűrű, fülön-függő került elő, gyakori liliomos diszítéssel s több halott szájában Lajos különböző veretű ezüst dénárja, a mik datálják az egész leletet. Az ásatást 1905-ben az államsegély kimerülte miatt abba kellett hagynunk, azonban rá következő esztendőben megint folytattuk a telep föltárását. Ez újabb ásatás eredményéről számol be ez a jelentés. A munkát, mely mindössze egy napig tartott, ott kezdtük, a hol az első ásatást abban hagytuk, a domb keleti tövében, az idézett közleményben utolsó helyen ismertetett 63. számú sír szomszédságában. Ezuttal mindössze 11 csontvázat találtunk, rendes fekvő helyzetben, koporsóst és koporsótlant, teljesen azonos körülmények közt, mint az előző éveket. Ezzel azonban, úgy látszik, hogy ki is merült a templomhegyi temető, mert a délután folyamán már csak forgatatlan, eleven, sárgás fehér homokot találtunk, melyet emberkéz soha meg nem bolygatott. Az elég gyér mellékletű sírok rendje a következő. *I. számú sír.* Mélysége, mint az előbbieké is, 129—130 cm. A kitűnően konzerváló, száraz homokban a koporsó nyomai, őrlött-kávészőrő por, helyenkint hosszabb farostok. Férficsontváz *a)* mellén 3 füles-gomb, egymástól 5—6 cm. távolságra; a két nagyobb 15, a kisebb 1 cm. hosszú, mind a három rossz ezüst, aranyozva. A gombok fülén (nem a fülében) fonálmaradványok, *b)* 18 cm. átmérőjű, aranyozott ezüst boglár, igen vékony, közepén hat szirmú virágpártát ábrázoló kidomborodással, peremén 6 lyuk a felfűzésre. *c)* Jobb keze mutatóujján zöld rozsdás folt, az elélegült gyűrű nyoma; a kézközépcsontok között aranyozott ezüst-boglár töredéke, mely, mint a töredékekből kivehető, liliomokkal volt diszítve; a kéztőcsontokra nyilván a hosszan lenyúlt ruhaujjról csúszott le, *d)* a balkéz-tőnél ezüstpénz igen apró töredéke. *II—V. sz. sír.* Koporsótlant férficsontvázak, melléklet nélkül. A IV. és V. sír közt 120 cm. mélységben két, igen épen megmaradt, de bizonytalan rendeltetésű vastárgy. Az egyik 9 cm. hosszú, 25 cm. széles, 05 cm. vastag lemez, mely egyik végén kereken végződik s itt 06 cm. kerek lyuka van, a másik végén nyakká keskenyedik, mely derékszögben álló 23 cm. széles, 4 cm. hosszú, 1 cm. vastag, rovátkákkal diszített nyelvben végződik. A másik hasonló kerek fejű lemez, de fokozatosan elkeskenyedik s derékszögben álló nyelvének lefelé még egy görbülete van. Mind a kettőn mézfoltok láthatók. *VI. sz. sír.* Koporsós férficsontváz; a koporsó vaspántokkal lehetett megerősítve, mint az előző ásatáskor lelt kulcsra járó koporsó, de ennek a vasalását igen elette a föld. A megmaradt néhány darabot haza hoztam. Különösen érdekes köztük egy piskóta formájú, 10 cm. hosszú, 05 cm. vastag lemez, mindkét végén nagy kerek lyuk, mindkettőbe bele rozsdásodva a beléje illesztett karika maradványa, mint valami öreg szemü

láncz, *f*) a csontváz nyaka alatt kis ezüst füles-gomb, *g*) *szájában* teljesen ép ezüstpéncz, Nagy Lajos XXII. nemű verése, szerencsen fejes kis péncz, reverzén koronára tűzött patriarcha-keresztel (Rupp : XV. Tábla 421. sz.)

VII. sz. sír. Koporsótlan csontváz ; koponyája az első nyakcsigolyával együtt hiányzott.

VIII. sz. sír. Koporsótlan férficsontváz, *h*) nyakában ezüst csörgős-gomb, *i*) valamivel lentebb, a bordák közt 2·7 cm. átmérőjű vékony ezüst-boglár, aranyozás nyomaival, két fűző-lyukkal, felső része letörött. Egész mezejét szembe néző, farkán támaszkodó, kiterjesztett szárnyú madár, valószínűleg sas tölti ki, gyöngén kidomborodva a síkból. Kár hogy a fejes része le van törve. A stilizált szárnyak meglepő ügyesen vannak kidolgozva s igen elütnek az első ásatáskor lelt gyűrűk ügyetlenül kivitt díszítésétől. IX—X. sz. sír. Az elsőben koporsós női csontváz, a hozzá igen közel eső másodikban koporsós gyermek-csontváz. Ez utóbbinak fejénél tarka tojánhéj, valószínűleg a biciczé (Vanellus cristatus d.), mely a Templom-hegy alján levő tocsogókban ma is százával él. A tojánhéj a kivételnél széthullott. XI. sz. sír. Igen kis koporsójú férfi csontváz ; (általában valamennyi csontváznak kis, nyomott, alacsony homlokú koponyája volt), *j*) a homlokcsonton, a két szemöldök-ív fölött két igen vékony s nagyon oxidált rossz ezüst-boglár. Hihetőleg süvegre voltak függesztve (az egyiknek felső karimáján lyukacska is van) s annak elrothadása után estek a homlokcsontra, melyet meg is zöldítettek. A mint hozzájuk értem, mindjárt széthullottak, de sikerült őket összeraknom valamennyire, különösen az egyiknek igen kevés hűjja van. Ennek átmérője 3 cm., széle, illetőleg karimája, valamint egész mezeje is reczézett. A mezőt egy nagyfejű, három ágú koronát viselő alak tölti ki, melynek arcvonásai tisztán kivehetők. Kezeit könyökben meghajlítva, fölfelé emeli. Hogy a kezeiben mit tart, nem vehető ki: talán a kéz két uja irányul mindkét oldalon szimmetrikusan a fej felé, talán kard, talán virág van benne. A mell erős volta női alakra enged következtetni s mivel a figurát alul félholdszerű kidudorodás veszi körül, az alak talán a félholdon ülő Szűz-Mária primitív ábrázolása lenne. A másik, kevésbé ép, eredetileg hasonló nagyságú boglár ugyanilyen alakot ábrázol, de arcvonásai mintha különböznének amazétól. Különben mind a kettő első tekintetre az Árpádok pénzein és pecsétjein ülő, idomtalan figurákat juttatja eszébe az embernek.

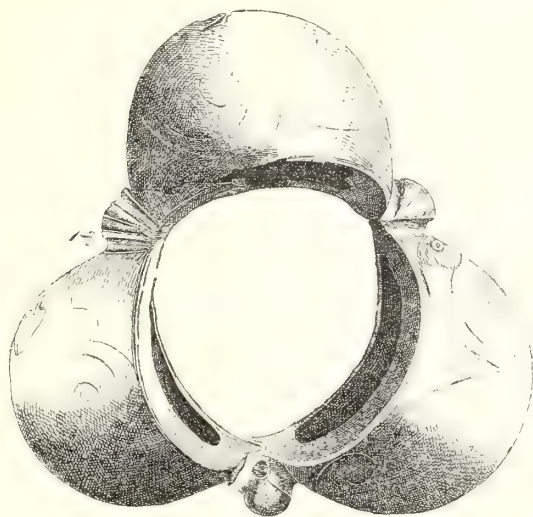
Ezzel teljesen föl levén ásva a keleti és a déli oldal, a nyugotin pedig már első ízben is eredmény nélkül kereskedvén, most próbát tettem az északi oldalon is. Itt rendszeres temetkezésnek nyoma sincs. Ellenben 120 cm. mélységben jókora kiterjedésű területen számos, rendetlenül egymásra hányt embercsontot találtam. Koponyák, bordák, szárcsontok egy rakásban, össze-vissza, — mellékletet köztük semmit se találtunk. A széthullott koponyák — lehetett vagy húsz darab — formában egyeznek a temetőben találtakkal.

- Itt sok törököt elveszejtettek — vélekedtek a napszámosaim. Pedig itt a törökök aligha jártak valamikor. A török világban lakatlan sivatag volt már itt, sőt már Zsigmond 1436. évi oklevele is (közölte Gyárfás István : A jászkunok tört. III. k. 598—599. l.), melyben először fordul elő *Hytemes*

neve, csak mint pusztát és nem mint telep-helyet emlegeti Ötömöst. Mivel azonban datált leleteink kétségtelenné teszik, hogy itt Nagy Lajos uralkodása alatt még az időbeli értelemben vett kulturélet volt, az ötömösi, valószínűleg kun telepnek 1350 és 1400 közt kellett elpusztulnia. Abban az időben borzalmas pestisek szántották végig egész Európát, Magyarországot is (Demkó: az orvosi rend története 163—167. l.) s az alföldi hun puszták nem épen régi telepeit nagyon elnéptelenítették. (Reisner, Szeged tört. I. k.). Nyilván akkor pusztult el a templomhegyi telep is s alighanem a pestis tömeges áldozatai vannak halomra hányva a Templomhegy északi tövében. Ötömös azóta mindmaiglan sivó puszta s a kultura csak most kezdi megint hatalmába venni a homokot megkötő erdősítésekkel. Puszta földjében azonban megőrizte számkra az Anjouk idejébeli életnek egész sereg szegényes emlékét, melynek az a körülmény ad becset, hogy sírleleteink ebből az időből alig vannak.

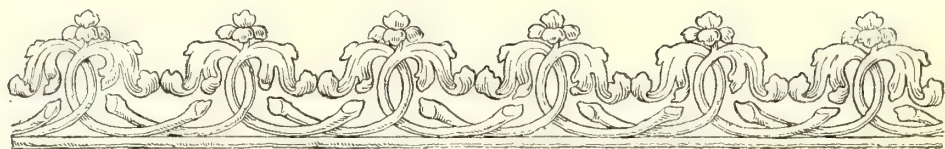
Szeged, 1908, május hava.

Móra Ferencz.

HALLSTATTKORABELI BRONZKARPERECZ A N. MUZEUMBAN.

$\frac{2}{3}$ nagys.

ARCHÆOLOGIAI KUTATÁSOK A KÜLFÖLDÖN.*

Ephesos. Az Artemision helyén Hogarth folytatta az angol ásátásokat. Nemcsak a Kroisos korabeli templom alaprajzát sikerült megállapítania, hanem ez alatt még három régebbi templom nyomára talált. A legrégebb ezek közül úgy látszik csak kápolna volt, épen elegendő tágas arra, hogy az oltárt és a kultuszszobrot befogadja. A régi kápolna padozata alól egy nagy kincs került elő, körülbelül 1000 drb nemes ércz, bronz, elefántcsont és borostyánkő tárgy s néhány rendkívül régi elektronérem. Valamennyi a VIII—VII. századra vall s diszítésül szolgált. A temenos környékén 2000 más kisebb tárgyat találtak. Különösen jelentősek ezek között magának az istennőnek az ábrázolásai, melyek közül néhány Kroisos templomából került elő. Ezek bebizonyítják, hogy az ephesosi Artemis multimammia-nak a VIII—IV. századig nyoma sincs, míg a szárnyas istennő állataival, a *πότνια θεῶν* különböző változatokban igen gyakori az egész archaikus művészetben. A talált tárgyakat a konstantinápolyi múzeumban helyezték el; másolatok jutottak a British Múzeumba.

Miletos. Wiegand vezeti itt az ásátásokat s 1906-ban befejezte az orosz-lán-öböl környékén a munkát. Közben egy ión oszlopos udvarra bukkant, melynek északi oldalán 5 szoba sorakozott apróbb építészeti és föliratos töredékekkel. A nagy, déli vásártéren egy két hajós nagy csarnok került elő. A Balad falu melletti nagy thermákban a kutatások egy új nagy teremre vezettek. Jelentős eredmény, hogy a vájt, üreges téglák előkerült nagy mennyisége révén a fűtés egész rendszerét világosan áttekinthetjük.

Pergamon. A Pergamonban eszközölt 1904—1905. évi ásátások legfontosabb eredménye egy előkelő pergamoni patricius-ház föltakarása, mely római időkben Attalos konzulé volt. (V. ö. a beható ásátási jelentést: Athenische Mitteilungen 1907. S. 163. ff.) A ház, mely több átalakításon ment át, alaprajzában teljesen rendes alakot mutat: a középen fedetlen udvar, melyet négy oldalról fődött oszlopcsarnok övez. Innen juthattak a

* E rovat célja, hogy a külföld archæologiai munkásságáról röviden tájékoztassa olvasóinkat. Legfontosabb tárgya lesz az ásátások eredményeinek ösmertetése és jelentőségük rövid méltatása. Különös súlyt fogunk fektetni a tulajdonképeni classikus földön eszközölt kutatások mellett a római provinciális ásátásokra, a hol gyakori vonatkozásokat találunk, majd hazai római emlékeinkhez. Meg fogunk emlékezni a jelentősebb muzealis mozgalmakról is. E tárgykörbe tartoznak a múzeumok nevezetesebb beszerzései. Az egész anyagot öt csoportba osztjuk: I. Kis-Ázsia; II. Görögország; III. Kréta és a szigetvilág; IV. Itália; V. Észak-Afrika és a római tartományok.

körülötte fekvő különböző alakú és rendeltetésű helyiségekbe. A legnagyobb terem (megaron 45) melletti fülkében, mely alighanem valamely istennő (Kybele?) tiszteletére szolgált, egy föliratos herma került elő, melyen Attalos konzul a leghatalmasabb istennő papjának (v. szolgájának) nevezi magát. A 36. sz. helyiség (l. a ház tervrajzát i. h.) rendkívül díszes; padlója mozaik, oldalfalain pillérek között márványburkolat. Alul a vastag burkolatréteg alatt még észrevehetőek a régi festés nyomai: zöld indák és levelek fehér alapon. Az udvart négy oldalt kettős oszloprend övezte: a földszinten dór, az első emeleten ión. A földszinten az oszlopok között magasabb, az emeleten alacsonyabb korlát vonult el; valószínűleg minden oldalon nyílt egy-egy ajtó. Az alsó oszloprend trachytból, a felső márványból készült. Nem állapítható meg teljes bizonyossággal, vajjon a felső oszloprendnek emeleti szobák is megfeleltek-e? A ház művészi díszéből csak kevés maradt reánk: néhány mozaik, a legtöbb a római időből s csak egyszerű geometriai mintát mutat; azután több herma; ezek közül az egyik Pergamios műve, a ki Alkamenes Hermes Propylaiosát másolta (v. ö. fejtegetéseimet: Arch. Ert. 1905. 970. és köv. l.); egy másik hermán bronzfej ült s fölirata részben Homerosból vett verseivel nagy ünnepi lakomákról tanuskodik. Az oszlopközöket s a kertet a fönmaradt talapzatok tanúsága szerint szobrok díszítették. Ezen talapzatok egyikén állott az udvaron talált Poseidon szobor (töredék). A falak építésmódjának megfigyelése rávezet arra, hogy Attalos házát a római időkben alaposan átépítették. A görögök falaknál a mészvakolatot nem használták. Az alaprajz tanulmányozása mutatja, hogy az többszörös változáson ment át. A görög időkben, midőn az udvar keskenyebb volt, az alaprajzban jobban uralkodott a szabályosság, a symmetria. A keleti és nyugati oldal főbb helyiségei ugyanis összeestek az udvar hossz tengelyével. Feltűnő, hogy a ház négyszögű alapidomából a délnyugati oldalon egy darabot lemetszettek. Ez alighanem II. Eumenes idejében történt, midőn az alsó agora rendezésénél az erre vezető utat építették. Erre az időre vall a támasztó fal építésmódja is. Az egész ház átalakítása is minden valószínűség szerint ebben a korban történt. Valószínűleg ekkor építették az emelet ión oszloprendjét, mely formáiban és kivitelében még görög ugyan, de az alsó oszloprendtől anyagában eltér. A második átalakítás, mely az alaprajzot is gyökeresen megváltoztatta, Attalos konzul idejébe, a Kr. u. II. századba esik, midőn az udvart kiszélesítették.

A pergamoni gymnasiumot, tekintettel a kedvezőtlen talajviszonyokra, nem lehetett egyetlen síkban megépíteni, hanem három egymás fölé nyúló terrasszon kellett elhelyezni. (*γυμνάσιον τῶν παίδων*, — *τῶν ἐφήβων* — és *τῶν νέων*) 1904—1905-ben a legfelső terrasszon levő gymnasiont ásták ki. Középen tágas, nagy udvar minden alapépitmény nélkül; körülötte oszlopcsarnok kettős emeletes korinthusi oszloprenddel. A felső oszloprend nyersebb munka, a rajta végig húzódó zophoros is későbbi időből való. Az alsó oszloprend oszlopainak s gerendázatának formája, a föliratok Hadrianus idejére vallanak. A felső oszloprend később készült. A gymnasion kétségtelenül görög időben is állott már. Erre vallanak a mészvakolat nélküli falak s egyes töredékek az udvart övező régi dór oszloprend architrávából és tryglipheiből. Az udvart nagyszámú szobor

diszította, a melyek azonban, sajnos, elvesztek. Roppant érdekes és új jelenség, hogy az oszlopcsarnok alatt pinczestadion volt, mely a téli és nyári időben hideg és forróság ellen védett. A fedésére kőhevederek szolgáltak. Világítását a déli oldalra nyíló ablakokon át kapta, a hol ebben az időben még nem voltak raktárak.

A pergamoni színház kiásásának fontos eredményei vannak a vitás színház-kérdés eldöntése szempontjából, de ezeket Dörpfeld könyvben szándékozik közzétenni. Egyelőre csak arról értesülünk, hogy ráakadtak a hellenisztikus és a római színház nyomaira. A késő hellenisztikus időben emeltek először kőszinpadot, addig faszinpadon játszottak. A kőalapba illesztett faléczek megerősítésére szolgáló mélyedéseket, lukakat megtalálták, melyek az athénei Dionysos-színház hasonló mélyedéseinek rendeltetését is megvilágítják.

Az ásások két nagy tumulust (Mal Tepeh és Sigma Tepeh) is fölfedeztek, melyekben már régóta a pergamoni királyok nyugvóhelyét sejtették. A nagyobbik tumulusban (Mal Tepeh) hosszabb folyosó vezet a belső helyiségekbe. A tető dongaboltozat. A falak opus incertumból állanak. (Kődarabok kavics-csal és mészvakolattal összetapasztva.) A mészvakolat előfordulása a falakon biztos időmeghatározásul szolgál, miután Kis-Ázsiában egyetlen hellenisztikus épületnél sem fordul elő a mészvakolat mint kötőanyag, csupán a római időkben. Egyiptomban, a hol a mészvakolatot már a pyramisok idejében ismerték, természetesen a Ptolomæusok templomait is mésszel építették. De Görögország és Kis-Ázsia területén nem ösmerünk római kor előtti épületet, melynél a mészvakolatot használták volna. Pergamonban a királyok korából való épületeknél vagy egyáltalán nem szerepel vakolat, avagy csupán földvakolat. A Mal Tepeh tumulus tehát a falakás technikája alapján a római időkbeli való. Erre a korra vallanak az itt talált sarkophagtöredékek is, melyeknek oldaléltagolása a Kr. u. II—III. századnak felel meg. A másik tumulus, a Sigma Tepeh hellenisztikus időből való: nem szerepel benne mészvakolat. Csak röviden értesülünk a két szomszédos kis tumulus fölkutatásáról, a hol két nagy trachytsarkophagra akadtak. Mindkettő érintetlen volt. Az egyikben egy nő maradványai voltak még fölismerhető ruhákkal; a másikban férfi arany tölgykoszorúval, több aranyozott myrtuskoszorúval; mellette két vaskard és néhány más tárgy, köztük két érem, mely a Kr. e. IV. századra vall. Mindkét halott levélágyra volt fektetve s fejük homokpárnán pihent.

Az ásások ezeken az érdekes emlékeken kívül nagyszámú föliratot és szobortöredéket hoztak napfényre. Ezek közül itt csak néhányra hívjuk föl a figyelmet: 1. óriás pánczélszobor töredéke a hellenisztikus időből. A fej töredékei is előkerültek s Nagy Sándor típusára vallanak. Ime kétségtelen bizonyosság a kételkedők számára, hogy a pánczélszobor nem római lelemény! 2. Herakles márvány feje. Hellenisztikus időre vall s Lysippos iskolájának formai hagyományait őrzi meg. 3. Ülő Herakles torzo. Lysippos hírneves Herakles Epitrapeziosára lehetne gondolni, melyről több másolatot ösmerünk gyűjteményeinkben. 4. Poseidon szobor alsó része. Az isten jobb lábát pihentetve föltámasztja. Hellenisztikus típus, mely egyéb példányokban is ránk maradt. (Athen, Dresden. A Nemzeti Múzeum egy kis bronzszoborcskája is nagyjából híven őrzi meg ezt a motívumot.)

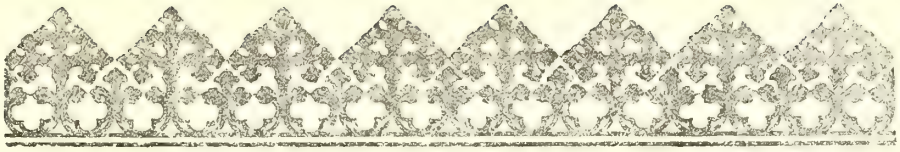
Delos. (V. ö. az ásatási jelentést: Bulletin de correspondance hellénique 1906. p. 483 suiv.) Az itteni ásatások is épp úgy, mint a pergamoniak a hellenisztikus művészi élet földértése szempontjából fontosak. Nekik köszönhetjük, hogy a görög ház képe már teljesen tisztán áll előttünk, hogy az itáliai és görög háztípus eltéréseit világosan megjelölhetjük. Csak mióta a görög és az itáliai ház ösmertté vált, csak azóta tudjuk, hogy a pompéji előkelők háza az atriummal és a peristylummal nem más, mint a görög és itáliai háztípus összeolvastása. Az egyszerű itáliai ház leglényegesebb része az atrium, a görög háza az oszlopos peristyl. Az 1904—5. évi delos-ásatás Dionysos házat takarta ki a föld alól. Itt a peristyl áll a középpontban s körülötte helyezkednek el a különböző rendeltetésű szobák. A peristyl stylobatése és a dór oszlopok márványból készültek. Az oszlopok magassága a kilenczszerez átmérőnek felel meg, a mi a dór oszlopoknál Görögországban rendkívüli. A peristyl közepén az impluvium, melyet kettős csigavonalú diszítéssel befoglalt mozaik ékesít. Az emeleti helyiségeket pillérek hordták, nem pedig oszlopok, mint rendszeren. A felvivő lépcsők Dionysos házában kőből készültek, míg a delosi többi házakban csak falépcsőkre lehetett következtetni. Az emeleti helyiségeket meglehetősen pontosan lehet rekonstruálni. Teljesen megfelelték a földszintnek. A tetőzetről csak kevés fogalmunk lehet. A padozatot igen sok helyütt mozaikok alkották. A diszítés arra mutat, hogy az emeleti helyiségek is jelentősek voltak. A falakat festés borította, mely a Pompejiből ösmert első ú. n. inkrustatiós stíly mutatja, s a mely alighanem a márványborítású csarnokok utánzása alapján fejlődött ki. Hiszen tudjuk, hogy a márványborítású dísz a IV. sz. pompásabb épületein előfordult. (A halicarnassusi Mausoleumnál Plinius külön megemlíti.) A mozaikok közül csak az impluvium mozaikja maradt épen, a többiből csak törmelékek kerültek elő. Az ókori mozaik-technika minden fajára akad itt példa. Az udvarban talált töredékek, opus signinum; ez a legnyersebb eljárás, sűrű vakolatréteg, melybe a színes márványszemcséket az egyszerű rajz vonalainak megfelelőleg illesztik belé; a termekben talált töredékek s az impluvium mozaikjának kerete: opus tessellatum; ez a mozaiktechnika leggyakoribb fajtája: apró színes és fehér márványkoczkákból van összerakva. Végül az impluvium középső mozaikképe: opus vermiculatum; ez rendkívül finom eljárás: az egészen kicsiny márványszemcsék és a nagy, széles színskála alkalmazása lehetővé teszi, hogy így mozaikban egész képeket rakjunk ki vagy másoljunk. Így készült az impluvium középső képe, mely a tigrisen ülő szárnyas, ifjú Dionysost ábrázolja, thyrsossal a kezében. Körötte növények. A delosi mozaik szerkezete alakbeállításában megegyezik egy Nápolyban őrzött mozaikképpel (No 9991.), csak hogy ott Dionysos mint gyermek szerepel. A delosi példány compositiója finomabb. Színezésében rendkívül gazdag. Rajza azonban nem kifogástalan. Mint a Dionysos házában többi mozaikja, ez is a Kr. e. III. századból való. Jelentőségének megfelelőleg az egész házat erről a mozaikról nevezték el. A ház falán több helyütt graffitiket látunk, melyek legtöbbször hajókat ábrázolnak.

A delosi ásatások szobrászati emlékeket is szép számban hoztak napfényre. Dionysos házában került elő egy a IV. század végére valló Poseidon-

szobor. Fejtypusa a melosi Asklepióssal s a bécsi Modena-gyűjtemény egy Asklepios szobrának fejével rokon. A szigorú plasztika, az éles tagolás helyét a formák festői meglazulása, lágy feloldódása váltja föl, a mi a beköszöntő hellenisztikus ízlés jele. A legfontosabb szobrászi lelet azonban a Poseidonias-ták helyiségében talált csoport: Aphrodite és Pan, a mint az istennő szandálja és a kis Eros segítségével próbál szabadulni a toladó Pan incselkedései elől. A kecskelábú és szarvú Pan, a ki fatörzsre támaszkodik, jobb karjával átkarolja Aphrodite derekát, a bal kezével pedig az istennő bal alsó karját ragadja meg. Aphrodite bal kezével szemérmesen testét takarja el, fölemelt jobbában pedig egyik szandálját tartja, hogy arcátlanul merész támadóját vele megfenyítse. De úgy érezzük, hogy a fenyegetés nem valami komoly. A mozdulatban nincs semmi erő. Arczán is szelid mosoly játszik, a fölindulásnak vagy haragnak semmi nyoma. A két főalak között a lebegő kis Eros, a ki a bal kezével Pan szarvát markolja meg. Az egész csoport parosi márványból készült. A talapzaton levő fölírás szerint a szobormű: Dionysosnak, Zenon fiának fogadalmi ajándéka. Ennek a Dionysosnak a családját a delosi föliratos emlékek alapján már három nemzedéken át figyelemmel kísérhetjük. Sajnos, időbelileg pontosan nem állapíthatjuk meg Dionysosunk életidejét. Alighanem a Kr. e. II. század második felében élt. Ekkor keletkezett szobrunk is. A csoportösszeállítás a maga egészében eredeti, de részleteiben nem új. Szelid, szépséges nők és állatias, nyers lények összeállítása (a meglepett nymphea, Pan és Daphne stb.) kedvelt tárgya a hellenisztikus művészetnek. A kecskelábú Pan is régi művészi hagyományokon alapul. Új dolog magának az istennőnek, Aphroditének az összeállítása Pánnal. Kis terrakottákban ennek is megvannak az elődei, melyek a capuai temetőből kerültek elő. Az Aphrodite motivuma is csak átvétele a Medici Aphrodite tagbeállításának, melylyel a szandállal való fenyegetés motivumát kapcsolta egybe a művész. A szandállal fenyegető Aphroditét már a IV. században gyakran ábrázolják kis bronzokban és terrakottákban. Merész ujtás: a röplés, a levegőben való szabad lebegés a kis Erosnál. Kétségtelen dolog, hogy az egész csoport festői leleményre vall. Lehetséges, hogy Nikomachos valamelyik hasonló tárgyú képe nyomán készült. Érdekes Aphrodite hajviselete; haja kendővel van bekötve, melynek két végét elől csomó tartja össze. Ezt a hajviseletet eddig csak két emlékről ösmerjük (Kekryphale): egy Delosból előkerült fejről s egy női fejről, melyet a müncheni Glyptotheka őriz. (V. ö. B. C. H. 1906. p. 560. Fig. 23, 23 bis; Furtwängler: Beschreibung der Glyptothek No 246; Br. Br.: Denkmäler: T. 125.) Mindent összefoglalva szoborcsoportunk nem tartozik a tulajdonképeni eredeti művek sorába, hanem művészi föltalálás tekintetében erősen a múlt leleményeire támaszkodik, ezeket csak kissé továbbfejlesztí épűgy, mint Agasias vívója, vagy a milói Venus. Művészi kidolgozás tekintetében is szobrunk nem minden részletében egyforma gondos, kielégítő. Mindenképen érdekesen világítja meg azonban a hellenisztikus idők művészi életét, midőn a tárgyi inger, a hatásos ellentétek, meglepő összeállítások keresése egyre jobban háttérbe szorítja a formai értéket s a tisztán művészies teremtő erőt.

H. A.

KÜLÖNFÉLÉK.

RUDOLF SCHNEIDER: *Antike Geschütze auf der Saalburg*. Erläuterungen zu Schramm's Rekonstruktionen. Vom Saalburg-Museum herausgegeben. Homburg v. d. H. 1908. 8-r. 21 lap, 6 képpel.

A kis terjedelmű füzet érdekesen foglalja össze az ókori «tüzérség»-ről szóló tudósításokat, bevezetésül a Schramm száz kir. tűzérőrnagytól készített lövészerszámok leírásához. Érdekes, hogy a helyreállítás kísérletei közben az ókori adatok, domborművű faragványok és középkori másolatokban fennmaradt rajzok tanulmányozása arra a sajátos eredményre vezetett, hogy a római írók műveiből ismeretes *catapulta*, *ballista* stb. elnevezések egészen határozatlanok; mindegyik csak álló vagy kereken járó, tehát *nem kézi* lőfegyvert jelent; a különböző nemű ágyúk * rekonstrukcióját nem is a latin, hanem a görög nevekkal nevezték meg. Schramm és Schneider kutatásai szerint az ókori ágyúk, a melyeknek lökbereje a *torziós nyugalmasságon* alapúl, két csoportba foglalhatók össze: 1. egykarú, egy torziós köteggel, 2. kétkarú, két torziós köteggel készült fegyverek.

A torziós köteg az ókorban bélhúrokból, lőszórból vagy hosszú emberi hajszálakból készült. A saalburgi készülékek kötegeit Schramm lőszórból készítette. A három első ágyút 1904-ben Metzben a német császár előtt ki is próbálták. A kísérletek érdekes eredményeiből felemlítem, hogy a «monaukon»-nal egy négy fontos kőgolyót 300 méternyire lőttek; a torziós köteg kezdő nyomása 60,000 kg, azaz, mint Schneider írja, megfelel egy erős gözmozdony vonóerejének. Az «enthytonon» egyfontos ólomgolyót lőtt 300 méternyire, egy 88 cm. hosszú nyilat pedig úgy lőtt bele egy 30 mm. vastag megvasalt paizsba, hogy felényire (44 cm.) befűrődött. Érdekes a «polybolon», ismétlőfegyver, a melynek tára vályúformán van felül elhelyezve, az egyes nyilakat pedig a revolver forgójához hasonló henger adja a felvont húr elé.

Felemlítve még, hogy a kis füzet az antik és modern irodalom idevonatkozó főbb munkáit is felsorolja, ajánlom az ókori technika iránt érdeklődők figyelmébe.

London, 1908 szeptember 9.

Finály Gábor.

HITELESÍTŐ JELEK ÖTVÖSMŰVEKEN. Középkori ötvösművet, a melyet a városi hatóság hitelesítő jelével ellátott volna, bizonyítván ezzel,

* *Ágyú* a latin *ingenium* (=ész, *agy* és lőfegyver) betűszerint való fordítása; azt hiszem, nem követek el hibát, ha ez ókori lőfegyvereket ezzel a névvel nevezzem

hogy az ötvözet a törvényes próbát megállta, — legalább nálunk — nem ismerünk. Nyugaton sem kapott e szokás egyhamar lábra; sőt az udvari ötvös igen sokáig nem hódolt meg e városi szokásnak. Buda városa alighanem II. Lajos királyunk alatt intézkedett először ily módon; a győri — 1529. évi — ötvösczéhsszabályzat, mely magyar nyelven az első, ekképpen rendelkezik: «Másodszor. Hogy az olyan mester, a ki az ezüstmívet két vagy több mesterekkel az czéhmesterhez megpróbálásra vinni és minekutánna megpróbálják és jónak találják, az czéhmesterségnek pöcsétit nyomják reája, ki ilyen belő (?) és ilyen formájú.»*

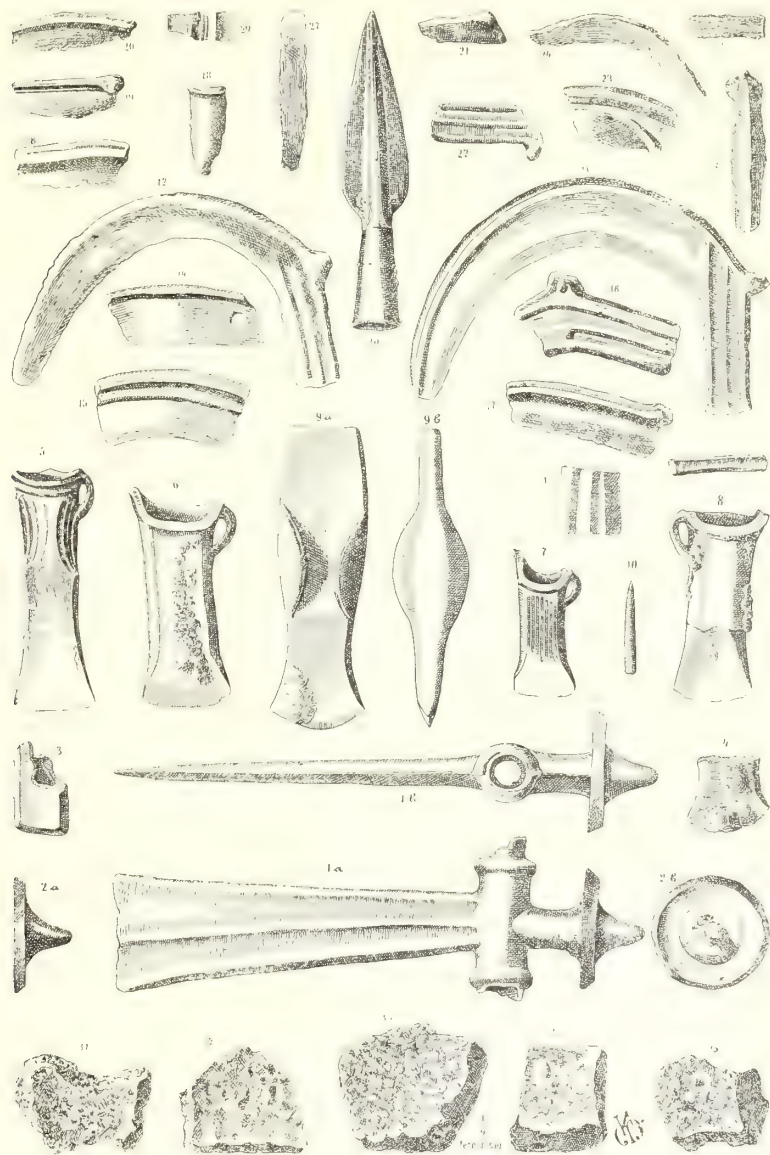
A hitelesítő jelek előttem ismert sorát itt közlöm.

Hitelesítő jelek ötvömműveken. Ágyú: Mezière. — Ág, négy almával: Rouen. — B betű: Brüssel. — Bárd, kettő, keresztben, a keresztelés fölött korona és lilium: Bártfa. — Bőségszaru: Basel. — Bányász és hétszer vágott paizs: Besztercebánya. — D betű: Dresda. — Delfin: Grenoble. — E betű: Erfurt. — Egyzavú: Gmünden, Bordeaux. — Fa: Clermont. — Farkasfej: Versailles. — Fenyőtoboz: Augsburg. — Gyermekek: München. — Szt. György: Moszkva. — Hajó: Brest. — Hal: Beauvais, Dieppe. — Hattyú: Zwickau. — Kalapács és ék, keresztben: Kutenberg, Nagybánya, Selmeczbánya. — Kard, körülötte öt csillag: Haarlem. — Kakas: Oderai Frankfurt. — Kecskfej, Kecskemét. — Kerék: Mainz. — Kétfejű sas: Lübeck, Brünn. — Kéz: Hall, Mácon. — Kereszt: Konstanz, Zwolle. — Kereszt, kettős, paizsban: Zólyom. — Kereszt, kettős: Lőcse. — Kereszt, egyenesszárú, paizsban, fölött W betű: Wien (Bécs). — Korona alatt b betű: Brügge. — Korona alatt Nap: Nápoly. — Korona alatt P betű: Páris. — Korona, nyitott: Brassó. — Korona alatt rózsza: Dodrecht. — Korona alatt három csillag: Amsterdam. — Korona alatt két kereszt: Danzig. — Korona alatt G betű: Gotha. — Korona, három, alatta harántpólya: Köln. — Kerék, fél: Kőrmöczbánya. — Korona alatt kereszt: Königsberg. — Kormánypálcza: Nantes. — Kulcs, haránt: Worms. — Kulcs, kettő, keresztben: Róma, Leyden, Regensburg. — L betű: Lipcse. — Lilium: Kassa, Neisse, Verdun. — Ló: Stuttgart. — Lófej: Cambrai. — Madár: Lille. — Majom: Rennes. — Medve: Berlin, Bern. — Méh: Abbeville. — Sz. Mihály: Brüssel. — N. betű: Nürnberg. — Oroszlán, koronás, cseh kétfarkú: Prága. — Oroszlán: Braunschweig, Darmstadt, Heidelberg, Luneburg. — Oroszlánfej: Lyon. — Oroszlánfej, koronázott: London. — Párducz (Styria címere) paizsban: Grác. — Paizs, hasított, bal felében fél kerék, jobb felében fél sas: Ratibor. — Paizs, hétszer vágott és bányász: Besztercebánya. — Paizs, vágott, fekete és ezüst; az ezüst rácsos: Ulm. — Paizs, vágott, a felső vágás rácsos: Bécs. — P betű: Prága. — Palack: Nevers. — Páva: Metz. — Pólya, haránt: Baden, Straszburg, Utrecht. — Pólya, három, haránt: Ansbach. — Rózsavirág: Rozsnyó. — Sas, balra néző: Aachen. — Sas, jobbra néző, kerek paizsban: Olmütz. — Sas, gyomrában O betű: Olmütz, a 18. század óta. — Sas: Majnai Frankfurt, Heilbronn, Ueberlingen. — Sas, kétfejű: Lübeck, Brünn. — Sas, fél: Memingen. — Szerecsenfej: Koburg. — Számszerij: Amiens. — Szék:

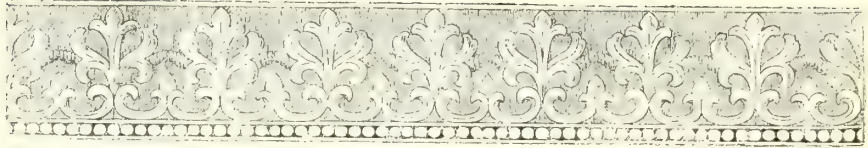
* Szávay Gyula. Győr monographiája. 1896. 229. 1

Arras. — Szélmalomszárny: Moulins. — Sündisznó: Nimes. — Strucz, szájában patkó: Haaga. — S betű alatt ék és kalapács: Selmeczbánya. — T betű: Trencsén, Torgau. — T betű, kerek paizsban: Thorn. — Tehén: Pau. — V betű alatt a város címere: Ulm. — W. betű: Boroszló (Wratislavia). — Várfal, háromtornyú, nyitott kapuval: Pozsony. — Várkapu, háromtornyú: Prága-Óváros. — Várkapu, tornyos: Pest. — Vár, három toronnyal: Hamburg. — Vadkan: Schweidnitz. — Z betű: Zürich. — Zászló: Havre.

Kemény Lajos.

BRONZKORI LELET TARNASRÓL (KOLOS M.) A N. MUZEUMBAN.

KÖNYVÉSZET.

Szerkeszti *Szűka Géza.*

Középkor.

ALLARD, F., De l'art chrétien ou l'architecture française au moyen-âge. Nîmes, Chastanier, 1906.

ALTMANN, W., Die italischen Rundbauten. 8-r. 20 á. Weidmann, Berlin. 3 Mk.

ANDET CRUCKSHANK, Christian Rome. London, 1906.

ANTHYME, Saint-Paul, Les irrégularités de plan dans les églises. Paris, 1906.

ANTHYME, Saint-Paul, La cathédrale de Reimsau XIIIe siècle. Paris, 1906.

ARNDT, Die Bibel in der Kunst. München, Kirchheim, 1906. 30 Mk.

BAUMGARTEN, F., Das Freiburger Münster, beschrieben und kunstgeschichtlich gewürdigt. Stuttgart, Seifert, 1906.

BEISSEL, H., Das Evangelienbuch Heinrichs III. L. Schwann, Düsseldorf, 1907.

BEISSEL, Stephan, S. J., Geschichte der Evangelienbücher in der ersten Hälfte des Mittelalters. 91 kép. Freiburg i/B., Herder. M. 6'50.

BENDINER, M., Das Strassburger Münster, seine Baugeschichte und Beschreibung. Stuttgart, Seifert, 1906.

BERNOULLI, R., Die romanische Portalarhitektur in der Provence. Strassburg, Heitz, 1906.

BERTAUX, E., Rome. De l'ère des catacombes a l'avènement de Jules II. De l'avènement de Jules II a nos jours. 8-r., 175 o. Paris, Renaud.

BERTHELÉ, Jos., Mélanges. Épigraphie gallo-romane ; sculpture et architecture médiévales ; campanographie ancienne et moderne. 8-r., 625 o., képekkel. Montpellier, Valat, 1906.

BOCK, Fr., Karls des Grossen Pfalzkapelle und ihre Kunstschatze. L. Schwann, Düsseldorf, 1907.

BOGNER, H., Die Grundrissdispositionen der zweischiffigen Zentralbauten von der ältesten Zeit bis zur Mitte des 9. Jahrhunderts. Heitz, Strassburg, 1906.

BOND, F., Gothic Architecture in England. New-York, Scibner, 1906., 8-r., 804 o.

BÖRGER, H., Grabdenkmäler im Maingebiet vom Anfang des XIV. Jahrhunderts bis zum Eintritt der Renaissance. 33 ábra. Leipzig, Hiersemann. Mk. 12.

BRAUN, Jos., S. I., Die liturgische Gewandung im Occident und Orient nach Ursprung und Entwicklung, Verwendung und Symbolik. Herder, Freiburg, 1907. 800 oldal, 316 ábra. 30 Mk.

BRÉHIER, L., Les basiliques chrétiennes. 66 o. Paris, Blond et Cie, 1906.

BRINCKMANN, A. E., Baumstilisierungen in der mittelalterlichen Malerei. 9 t. Strassburg, Heitz. 4 Mk. 1906.

BROWNE, Gothic Architecture. 8-r., 125 o., 48 á. New-York, Macmillan. 1906.

BRUCK, R., Die Malereien in den Handschriften des Königreichs Sachsen. Dresden, C. C. Meinhold. 8-r. 1906.

CABROL, R. P. dom Fernand, Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie. Letouzey et Ané à Paris, 1903—1907. 11 füzet. (A fin. I. köt. 3274 o., 1158 á., à 5 fr.

CATALANO, L'Arte cristiana primitiva. Napoli, D'Auria, 1906.

CLEMEN, Paul, Die romanischen Wandmalereien der Rheinlande. L. Schwann, Düsseldorf, 1907.

COHEN, Gust., Histoire de la mise-en-scène dans le théâtre religieux français du moyen-âge. Champion, 5 Quai Malaquais, Paris, 1906.

CUST, A., Ivory Workers of the middle Ages. Bell. London, 1907.

Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie. Publ. par F. Cabrol. Fasc. 10: Archimandrite-Athènes. Fasc. 11: Athènes-Azymes. Paris, 1906. Letouzey et Ané. 2753—3274 o., 1 t.

EICHHOLZ, P., Das älteste deutsche Wohnhaus, ein Steinbau des IX. Jahrhunderts. 46 á. Strassburg, Heitz. Mk. 4.

FASTENAU, Jan, Die romanische Steinplastik in Schwaben. Mit 82 Abb. Esslingen, P. Neff. 4 Mk. 1907.

FORRER, R., Von alter und ältester Bauernkunst. (= Führer zur Kunst. 5.) 1 t., 32 á. Paul Neff, Esslingen A. N. 1 Mk.

GABELENTZ, H. v. d., Die kirchliche Kunst im italienischen Mittelalter. Ihre Beziehungen zu Kunst und Glaubenslehre. Strassburg, Heitz. 14 Mk. 1907.

GAYET, A., L'art byzantin d'après les monuments de l'Italie, de l'Istrie et de la Dalmatie. III. 30 t. Gaillard, Paris, 1907.

GOLDMANN, K., Die Ravennatischen Sarkophage. 9 t. Strassburg, Heitz, 1907. Mk. 5.

GÖTZE, A., Gotische Schnallen. Germanische Funde aus der Völkerwanderungszeit. 4-r., 35 o., 15 t., 31 á. Wasmuth, Berlin, 1907.

GRUPP, Georg, Kulturgeschichte des Mittelalters. I. Bd. Zweite, vollst. neue Bearb. 45 á. Schöningh, Paderborn, 1907. 5'60 Mk.

GUÉRAND, I., Questions d'histoire et d'archéologie chrétienne. Lecoffre, rue Bonaparte, Paris, 1906.

GURLITT, Corn., Kirchen. «Handb. der Architektur: IV. Teil, 8. Halbb. 1. Heft.» 607 á. és 6 t. Kröner, Stuttgart, 1906. 32 Mk.

GUSTAFSON, G., Norges oldtid. mindesmaerker og oldsager. 4-r. 152 o., 605 á., 1 t., 4 térk. Kristiania, 1906.

HENNER, dr. Theod., Altfränkische Bilder. Stürtz, Würzburg, 1906. 1 Mk.

HENNING, R., Der Helm von Baldenheim und die verwandten Helme des früheren Mittelalters. 10 t., 30 ábra. N. 8-r. 92 oldal. Trübner, Strassburg, 1907.

HERZIG, E., Die longobardischen Fragmente in der Abtei S. Pietro in Ferentillo (Umbrien). Roma, 1906.

HOFERDT, Emma, Ursprung und Entwicklung der Chorkrypta. Breslau.

HUMANN, Georg, Die Beziehungen der Handschriftornamentik zur romanischen Baukunst. 96 á. Heitz, Strassburg, 1907. 6 Mk.

JENNER, H., Christ in Art. 186 o., 36 t. London, Methuen, 1906.

KELLER, L., Die heiligen Zahlen und die Symbolik der Katakomben. 8-r. Weidmann, Berlin.

KEMMERICH, M., Die frühmittelalterliche Porträtmalerei in Deutschland bis zur Mitte des XIII. Jahrhunderts. G. d. W. Callwey. München, 1907. 8-r., 168 o., 37 á.

KISA, A., Die Kunst der Jahrhunderte. 8-r., VIII+820 o. XXXII t. Berlin, Speemann, 1907.

KOECHLIN, Raymond, Quelques ateliers d'ivoiriers français aux XIIIe et XIVe siècles. (Gazette des Beaux-Arts, 1. Nov., 1. Dec. 1905, et 1. Janv. 1906. Paris, 8 Rue Favart.) 27 á.

KONDAKOW, N., Ikonographie Christi. St-Petersbourg, 1906.

KRÜCKE, A., Der Nimbus und verwandte Attribute in der frühchristlichen Kunst. Strassburg, 1906.

KÜNSTLE, K., Die Kunst des Klosters Reichenau im IX. und X. Jahrhundert und der neuentdeckte karolingische Gemäldezyklus zu Goldbach bei Überlingen. Freiburg i/B., Herder, 1906.

LEMAIRE, Raym., Les origines du style Gothique en Brabant. I. partie: L'architecture romane. 8-r., 320 o., 200 metz. és phot. Bruxelles, Vromant et Cie. 1906. 10 fr.

LESSING, Jul., Der Elefantstoff aus dem Reliquienschein Karls des Grossen im Münster zu Aachen. Sonderabdruck aus: Die Gewebesammlung des K. Kunstgewerbe-Museums zu Berlin. Wasmuth, Berlin. Fol. 3 t. és szöveg. 50 Mk.

LESSING, Jul., Gold und Silber. (=Handbücher der kgl. Museen zu Berl.) 8-r., VIII+166 o. Berlin, 1907. 2. kiad.

LETTENHOVE, Br. H. de, La toison d'or, Bruges, Juin—Sept. 1907. 8-r. Bruxelles, 104 o., 44 t. 1907.

LOWRIE, W. M. A., Monuments of the Early Church. A handbook of christian archæology. The Macmillan Company, New-York. 64—66 fifth Avenue. 1.55 doll.

MÂLE, Emile, Die Kirchliche Kunst des XIII. Jahrhunderts in Frankreich. Studie über die Ikonographie des Mittelalters und ihre Quellen. 127 á., 6 t. Deutsch von L. Zuckermann. Strassburg, Heitz. Mk. 20.

MARTIN, H., Les miniaturistes français. 8-r., 246 o., 35 t. Paris, Henri Declerc, 1906.

MARUCCHI, H., Manuel d'archéologie chrétienne. Roma, Desclée, 1906.

MICHEL, A., Histoire de l'art depuis les premiers temps chrétiens jusqu'à nos jours. 2 köt. N. 8-r., 490 o., 252 metz. Paris, Collin, 1907. 30 fr.

MOHRMANN, K. and TICHWEDE F., Germanische Frühkunst. Folio. Leipzig. Tauchnitz.

MUÑOZ, Antoine, L'art byzantin à

l'exposition de Grottaferrata. Rome, Danesi, 1906.

MUÑOZ, A., Le origine dell' arte Bizantina. (Taufulla della Dominica). Roma, mars 1905.

OZZOLA, L., Manuale di Storia dell' arte nell' era christiana. Fiorentina, Florenz, 1906.

REMAIL, S., Répertoire de peintures du moyen-âge et de la Renaissance. 8-r., 710 o., 1046 metz. Paris, Leroux.

ROLFS, W., Franz Laurana. 8-r. Berlin, 1907. Szövegkötet és táblakötet.

ROTHES, Ph., Die Madonna in ihrer Verherrlichung durch die bildende Kunst. Köln.

SCHNEIDER, R., Geschützte auf handschriftlichen Bildern. V., XV., 71 o., 5 t. (=Jahrbuch der Ges. f. Lothring. Gesch. und Altertumskunde. Ergänzungsheft 2. 1907.) 3 Mk.

SEMPER, H., Das Fortleben der Antike in der Kunst des Abendlandes. (=Führer zur Kunst. Heft 3.) Esslingen, 1906. P. Neff. 1 Mk.

SOKOŁOWSKI, M., WOROBJEW, K. et ZUBOZYCK, J., Églises et cimetières en Pologne. 48 o. Cracovie, 1906. 28 fr.

SOLTAU, W., Das Fortleben des Heidentums in der altchristlichen Kirche. Berlin, 1906. Reimer. XVI+307 o.

SPARROW, W., Apostles in Art. New-York, Stechert, 1906.

SPELTZ, A., Das romanische und gotische Ornament. n. 8-r. Hessling, Berlin.

STOUGHTON, S., The Old Testament in Art, from the Creation of the World to the Death of Moses. 252 o., 22 t. London, Hodder et Stoughton, 1906.

STRZYGOWSKI I., Die christliche Kunst in einigen Museen des Balkan. (Oesterr. Rundschau, 1905.)

SYBEL, L. v., Christliche Antike. Einführung in die altchristliche Kunst. I. Einleitung. Katakomben. Marburg. Elwert. Mk. 10.

SYBEL, L. v., Die klassische Archä-

ologie und die altchristliche Kunst. Rektoratsrede. Marburg, N. G. Elwert, 1906.

VENTURI, Ad., Storia dell' arte italiana. IV. 970 o., 802 á. V. 1093 o., 818 á. Hoepli, Milano, 1906. à 30 fr.

VITRY, P. et BRIÈRE, G., Documents de Sculpture Française du moyen-âge. Fol., 20 o., +140 t. Paris, 1906.

De WAAL, A., Roma sacra. Die ewige Stadt in ihren christlichen Denkmälern und Erinnerungen alter und neuer Zeit. München. 8-r.

WEBER, A., Die römischen Katakomben. 3. kiad., 8-r., 207 o., 225 á. Fr. Pustet. Regensburg, 1906. 3 Mk.

WIELAND, Dr. FRANZ, Mensa und Confessio. Studien über den Altar der altchristlichen Liturgie. München. I. T. Leutner'sche Buchhdlg. 1906.

WILPERT, Mgr., Limbe carrée, dans Mélanges d'Archéologie et d'Histoire de l'École française de Rome. 1907.

WILPERT, Guis., Le pitture della Basilica primitiva di S. Clemente. 5 t., 8-r., 62 o. Tipografia della Place di Cuggioni, Roma, 1906.

WITTIG, I., Die altchristlichen Skulpturen im Museum der deutschen Nationalstiftung am Campo Santo in Rom. Herder, Freiburg i/Br. 15 Mk.

ZELLER, Ad., Die romanischen Bau- und Kunstdenkmäler von Hildesheim. Unter Berücksichtigung des einheimischen romanischen Kunstgewerbes aufgenommen, dargestellt und beschrieben. 5 t. Berlin. Springer. 1907.

Újkor.

HEIDRICH, E., Geschichte des Dürerschen Marienbildes. 26 á. Hiersemann, Leipzig, 1906. 11 Mk.

HOERTH, O., Das Abendmal des Leonardo da Vinci. Ein Beitrag zur Frage seiner Künstlerischen Rekonstruktion. Leipzig, Hiersemann, 20 Mk. 1907.

Italienische Forschungen, I Band. Herausgegeben vom Kunsthistorischen

Institut in Florenz. Cassierer, Berlin, 1906. 16 Mk.

Klassiker der Kunst in Gesamtausgaben. Singer (H. W.) Rembrandts Radierungen in 402 Abbildungen. 8 Mk. Rembrandt-Almanach (Muther, Veth, Heyck, Lichtwark) 2 színnyom., 19 autotyp. 1 Mk.

LEISCHING, E., Die Bildniss-Miniatur in Österreich von 1750 bis 1850, mit 58 Abbildungen im Text. Artaria, Wien, 1906.

LUDORFF, A. und VOGELER, D., Die Bau- und Kunstdenkmäler von Westfalen: Kreis Toest. 178 o., 715 á. Münster, Schöningh.

MARTY, A., L'histoire de Notre-Dame de Paris d'après les estampes, dessins, miniatures, tableaux exécutés du XVe au XIXe siècles. Paris, 24 rue Dorve, 1906.

PHILIPPI, Ad., Die Kunst der Renaissance in Italien. 2. kiad. 2 kötet. 929 o., 567 á. Seemann, Leipzig. 1907. 20 Mk.

PHOLIEN, Fl., La céramique au pays de Liège. Liège. Rénard, 1906.

REDSLOB, E., Die fränkischen Epitaphien im vierzehnten und fünfzehnten Jahrhundert. 5 t. 13 á. Nürnberg, 1907, (= Separatabdr. aus den Mitt. d. Germ. Nat. Museum.)

REYMOND, M., Verrochio. Librairie de l'Art ancien et moderne. Paris, 1906.

RIEHL, Berthold., Internationale und nationale Züge in der Entwicklung der deutschen Kunst. (= Aus den Abhandl. der K. Bayr. Akad. der Wiss. III. Kl. XXIV. B. I. Abt.) G. Franz, München, 1906.

ROEDER, Osw., Michel Angelo. Ein Beitrag zu seinem Seelenleben. Wiegand, Berlin-Leipzig, 1907.

ROLLAND, R., Michel Ange. Librairie de l'Art ancien et moderne. Paris, 1906.

ROTH, V., Geschichte der deutschen Plastik in Siebenbürgen. Heitz, Strassburg, 1906.

RUSKIN, John, Les matins à Florence.

Traduction de E. Nypels. Annotations par E. Cammerts, préface de Robert de la Sizeranne. 1 köt., 8-r., 12 t. H. Laurens, Paris. 1906. 6 fr.

RUSKIN, John, Les pierres de Venise. 8-r. 24 t. Laurens, Paris, 1907.

SARRE, Sammlung F., Erzeugnisse islamischer Kunst. Teil I. Metall. 16 t., 54 á. Leipzig, Hiersemann. Mk. 12.

SCHMID, Max., Kunstgeschichte des XIX. Jahrhunderts. II. kötet, 376 á. 17 t. E. A. Seemann, Leipzig, 1906. 11 Mk.

SCHUBRING, Paul., Die Plastik Sienas im Quattrocento. IX+256 o., 143 á., 1907 Grote, Berlin. 8 Mk.

SCHULTZ, Dr. Fr. Tr., Alt-Nürnbergers Profanarchitektur. Ein Bild ihres Werdeganges. Mit Berücksichtigung der Stadtbefestigung, Strassenbilder und Brunnen. 151 fénynyom. Gerlach u. Wiedling, Wien u. Leipzig, 65 Mk.

SINGER, H. W., Les eaux-fortes de Rembrandt, 402 reproductions. 8-r.,

Paris, Librairie des Arts et Sciences; vász. köt. 10.75 fr.

SORTAIS, Gaston, Fra Angelico et Benozzo Gozzoli. Le maître et l'élève. n. 8-r. 275 o., 5 chromolithograv., 48 photogravures. Desclée, De Brouwer et Cie, Bruges. 10 fr.

SPAHN, M., Michelangelo und die Sixtinische Kapelle. Eine psychologisch-historische Studie über die Anfänge der abendländischen Religions- und Kulturspaltung. VIII+238 o., 37 á. 1 mell. Grote, Berlin, 1907. 8 Mk.

STEINMANN, E., Das Geheimniss der Medicigräber Michelangelos. Hiersemann, Leipzig, 1906.

VOLL, Dr. Karl., Die altniederländische Malerei von J. van Eyck bis Memling. Ein entwicklungsgeschichtlicher Versuch. 328 o., 57 t. Poeschel, Leipzig, 1906. 13 Mk.

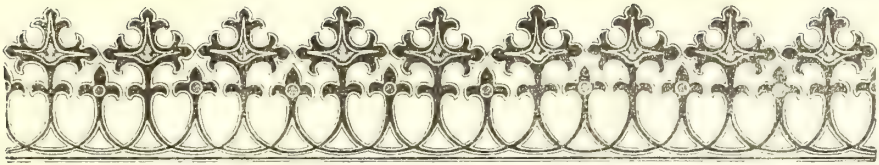
WINGEMOTH, M., Angelico da Fiesole. 109 á. Welhagen und Klasing, Bielefeld. 4 Mk.

ÁRPÁDKORI EREKLYETARTÓ BRONZKERESZT KRISZTUS BEVÉSETT KÉPÉVEL.

$\frac{3}{4}$ nagys.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

BRASSAI ÖTVÖSMŰVEK.

Azon leltárban, melyet Brassó város tanácsa 1544-ben a fekete-templom kincseiről felvett, összesen 26 drb ezüstkehelyről van szó, s ezek közül csak hat drbot hagytak meg tovább is a templom használatára.* Hogy milyen elv vezette a bizottságot ezen kiválasztásban, nagyon nehéz most utólag eldönteni. Annyi azonban nagyon valószínűnek látszik, hogy az újabbakat hagyták meg, a régieket pedig, melyek már talán kissé kopottak is voltak, mind beolvasztották.

Azon hat kehely közül, melyet ezen bizottság a templomban meghagyott, öt darab most is megvan, s ezek részben a XV., részben a XVI. század első feléből valók. Hová lett a hatodik, ki tudná megmondani? — A jelen alkalommal ezen kehelyeket szándékozom bemutatni, újból megjegyezvén azt, hogy a tanulságokat majd csak az összes brassai eredetű ötvösművek ismertetése után fogom összefoglalni.

I. A gonosztévők kelyhe (Malefikanten Kelch).

Ezüst részben aranyozva, öntött, vert és vésett munka. Magassága 20, a kupa öblének átmérője 8 cm., s így a kisebbszerű kehelyek közé tartozik. Gonosztévők kehelyének azért nevezik, mert a hagyomány szerint az elitéltekhez mindig ezt vitték. Általában nemes egyszerűsége által tűnik ki, s a brassai kehelyek közt ez a legrégebb.

Lába hat karéjos, a pereme igen széles és a sok használat következtében kissé megrongálódott. Áttört pártájú virágfüzérrel ékes, mely azonban az ismert mintáktól eltér.** A karcsú hat oldallap sima, s nagylevelű vésett folyondárral van díszítve, mely hullámvonalban emelkedik fölfelé. A lábat többszörösen hornyolt párkányzat zárja be.

A kehely középső részét a lapos nodus foglalja el, mely szintén hatos beosztású. A közönségesen szögletes rotulusok helyét itt virágot példázó rozetták töltik be, a hullámosan tagozott virágkehelyekben ugyanis hatszirmu virágok ülnek, s a szirmok közepén domborodó és göm-

* Arch. Ért. XXVIII. k. 198. l.

** Még legjobban hasonlít a csernátfalusi kehelyéhez. Az ötvösség remekei I. 94. l.

böcskékkel rakott rész pedig a bibét és a porzókat jelenti. E virágoknak levelei a nodus alsó és felső lapján vannak elhelyezve, még pedig úgy, hogy két-két levél a tengelyből kiindulva tölti ki a virágok közt maradt üres helyet. Úgy a levelek, mint különösen a virágok a tengelyből eredő szárazakon függenek. A nodus alsó és felső részének rajza teljesen ugyanaz. A kehelyben ülő virág szabadon mozog, s nincs odaforrasztva, s ha jól láttam, a virágkehely belső része zománczosva van. A nodusnak ilyenféle rozettákkal való díszítése igen gyakori a középkori magyar ötvösművészetben, például itt csak az ötvösmű kiállításon

I. GONOSZTÉVŐK KELYHE.

bemutatott barszentkereszti és a Bakács Tamás-féle kelyhet hozzuk fel.¹ A nodus fölött és alatt a tengelynek hat lapján ugyanannyi számú, apró gömböcskékkel díszített gombok ülnek, melyekhez hasonlókat láttunk a kolozsvári akadémiai kelyhen² és a marosszentkirályin is.

A karcsú, magas kupa egészen saját-szerű kosárba van foglalva, melyhez hasonlókat eddig nem láttam. Ugyanis a pártakoszorut hat vastag fonott ezüstsodrony tartja, s e sodronyok hullámosan kivert szalagon nyugszanak, tág mezőt hagyván szabadon. A kehelykoszorú is keskeny pánton foglal helyet, és a hármas tagozású gotikus liliomdíszítésnek egyik ismert változatát mutatja. Az ilyenmű pántos befoglalás inkább a különféle dísztárgyak készítésénél volt szokásos, mikor pl. szarut, kristályüveget, kókuszdiót vagy struccztojást stb. használtak fel az ötvösök e czélra. Igen szép példáját látjuk az ilyenmű befoglalásnak az esztergomi olajtartó szarunál, mely egyszersmind örök-szép emléke a gotikus ötvösművészetnek.³ A mi ötvösünk azonban, valljuk meg őszintén, nagyon gyarló munkát végzett, a túlságosan vastag sodrony, a felkunkorodó szélű sima pánt semmiképen sem mondható sikerült munkának. Úgy hogy szinte hajlandók vagyunk feltenni, hogy esetleg későbbi toldás-foldás.⁴

¹ Pulszky-Radisics: Az ötvösség remekei I. k. 65. l., II. k. 4. l. Ilyen a Rong-féle kehely is. N. Muzéum.

² U. ott. II. k. 44. l.

³ U. ott. II. k. 129. l.

⁴ És talán a sok használat folytán megrongált sodronyzománczos kosár helyébe került ezen jelenlegi pánt.

A kehely maga azonban, eltekintve ezen kevésbé sikerült részlet-től, a maga egyszerűségében is a hazai gotikus ötvösművészet egyik érdekes terméke marad, már csak régiségénél fogva is. Mert ha nem is vagyunk egy véleményen a «Sächsische Burzenland» írójával, a ki a barcasági ötvösművek rövid elsorolásánál e kehelyről azt mondja, hogy az a XIV. század elejéről származik, annyit mindenestre megengedünk, hogy a XV. századból való, s az összes brassai és vidéki kelyhek között a legrégebb. Semmiféle felírás vagy jegy nem lévén rajta, szerzőjéről vagy származási helyéről sem igen szólhatunk. Ismerve azonban a brassai ötvösművesség fejlett voltát, s tekintve e kehelynek egyszerű kiállítását: absolute nincs okunk feltenni azt, hogy ez ötvösmű a külföldről került volna be hozzánk, s így ezen kelyhet a brassai ötvösművesség legrégebb fennmaradt alkotásának tartjuk.

Értéke a hivatalos jegyzékben 300 korona, a becslő úgy látszik inkább csak az ezüst értékére volt tekintettel.

II. Csúcsíves kehely Jézus, Mária felirással.

Ezüst aranyozva. Öntött, vert és vésett munka. Magassága $24\frac{1}{2}$, a kupa öblének szélessége $10\frac{1}{2}$ cm., súlya 960 gramm. Igen díszes kehely, az előbbinek éppen ellentéte, a művész nem kimélte sem az anyagot sem a fáradságot, hogy valami kiválót hozzon létre.

Talpa hat karéjú s alul kettős rovátkolt sodrony határolja. Pereme áttört és stilizált indákkal, levelekkel ékes,* a karéjok összeszőgellésénél levelekből alkotott cartoucheokban egy-egy nagy ékkő foglal helyet. Pártája is áttört és az ismeretes hullámvonalas dísz mutatja.** A pártát a peremtől két rovátkolt sodronyból font kötél választja el. A párták szögleteiben a föntebb említett drágakövek fölött egy-egy meztelen angyalka áll. A láb hat oldallapját szintén az említett fonott erős kötédísz veszi körül, s egész terjedelmében a perem áttört díszítéséhez hasonló növény-fonadék hálózza be, melynek alsó részén egy-egy nagy ékkövet helyezett el a művész; fönebb pedig egymáshoz nagyon hasonló szentek — talán Krisztus és a tanítványok — alakjait látjuk. E szentek kezében kehelyféle edény van, mellyel valószínűleg a sz. miseáldozatra céloz a művész, s egyszersmind a kehely rendeltetését is mutatja. A szentek fejei fölött szintén egy-egy négyszögletes kisebb ékkő van befoglalva.

A lábat a stilustól lapos gomb választja el, melynek kiszögellő végei a hat sarkon egymást keresztezik. Ilyen szerkezetű lapos gombot elég gyakran láthatunk az erdélyi ötvösműveken is. A stilus két tagján a nodus fölött és alatt a következő felírást látjuk:

* A m. t. ötvösműkiállítás lajstroma. 19. sz. de fordítva.

** U. ott 16. sz.

O J E S U S

O M A R I A

Minden négyszögű kis lapon egy-egy gót minuscula betű, olvasása igen könnyű: O Jesus, O Maria, igen gyakori felírás a kelyheken. A nodus kissé lapított s úgy fölül mint alul 6—6 félköríves mezőre van osztva, melyeket fonott kötédísz határol. A mezőket növénydíszes háló borítja, a mezők között maradt üres helyet pedig nagy négyszögű ékköves rotulusok foglalják el, melyeket négy kisebb gömbölyű drágakő körít, egy-egy lévén elhelyezve a kötélfonadék találkozási pontján.

A kupa szintén igen díszes kosárba van foglalva. A kosár ismét hat mezőre oszlik, a mezőket itt is vastag kötélfonadék veszi körül. A mezőkben váltakozva kétféle rajzot látunk. Az egyik Krisztust ábrázolja a kereszten, mellette jobbra-balra Mária és Jánossal, alul pedig Mária Magdolna bűnbánó alakja tűnik szemünkbe.¹ Úgy a keresztfölött mint alatta és két oldalról is egy-egy ékkő van elhelyezve. Tulajdonképpen az egész kosarat növény-ornamentumból alkotott háló borítja, melyből mint alapból emelkednek ki a váltakozó domborművek. A másik dombormű, mely szintén még kétszer ismétlődik: szent Sebestyént tünteti föl nyilakkal átlőtt és odakötözött mezítelen testtel. Ha nem külön megrendelésre tette oda a művész sz. Sebestyént, azt kell gondolnunk, hogy a halálnem rokonsága adta az eszmét ötvösünknek, hogy a vértanuk seregéből éppen sz. Sebestyént választotta ki, habár ismeretes dolog, hogy a középkorban igen sokat foglalkoztak a művészek sz. Sebestyén halálának ábrázolásával. A vértanu alakja azonban egyedül áll, jobbról és balról az ékkő elmaradt, csak feje fölött és a lába alatt látunk egyet-egyet. Hasonlóképpen a mezőket elválasztó sodrony fonadékokon is kettőt-kettőt találunk, egyet fönt (kisebb négyszögletest) és egyet alul (kisebb kerek formájút). A kehelykoszorú a szokásos gotikus liliom-díszítésének egyik szép változata.²

Látjuk ezekből, hogy kelyhünk nem a mindennapi használatra készült, s talán ennek tulajdonítható, hogy az idő nem igen viselte meg. Csak a kosáron tört le néhány liliomszerű virágnyuvány, s a kövek közül hiányzik hét drb. Összesen 72 drb ékkő volt rajta elhelyezve, még pedig 18 nagy és 18 kisebb négyszögletes és 36 drb kis kerek féldrágakő.³

¹ Mintha ezeknek kezében is valami kehelyszerű edény lenne.

² A m. t. ötvösműkiállítás lajstroma. 17. sz.

³ A lábon 12 nagy és hat kisebb négyszögletes; a nóduson hat nagy négyszögletes és 18 kerek kicsiny; a kupán 12 kis, négyszögletes és 18 kis, kerek ékkő van.

A drágakövekről tudjuk, hogy már a régi görögök és rómaiak is nagyra becsülték és Bizanc is igen kedvelte. A középkorban Theophrastos és Plinius művei nyomán csodás gyógyítóerőt tulajdonítottak nekik, ezek az ú. n. orvosságos kövek, melyekkel Kecskeméti W. Péter is hosszasan foglalkozik az ő nevezetes ötvöskönyvében.* De azért a legrégibb idők óta felhasználták ékszerek és más tárgyak díszítésére is, s kiváltképpen a renaissance korában — Amerika felfedezése után — űztek nagy fényt a drágakövekkel. Nálunk is igen szép emlékei maradtak fenn a drágaköves díszítésnek. Elég itt, ha csak Mátyás király kálváriájára, a Telegdy és a Pethe-féle kelyhekre hivatkozom. A XVII. században, különösen török befolyás következtében, terjedt el nálunk nagy mértékben a féldrágakövek feldolgozása. Ebből az időből maradt fenn az a sok boglár, csatt, gomb, öv, kard, násfa, serleg stb. melyeken legtöbbszörre türkiz-, koral-, karneol-, granát-foglalásokat találunk. E befoglalás kétféle: vagy tokos, azaz köröskörül zárt, vagy koronás (à jour) azaz alul-fölül nyílt. Kelyhünkön az előbbi módozatot látjuk. A drágaköveket nagy értékük miatt korán kezdték hamisítani, még pedig legtöbbszörre üveggel. A régi czéhszabályokban is többször találkozunk idevonatkozó intézkedésekkel. Így a brassai ötvösöknek a XVI. század végéről való szabályzatának 5. pontja, valamint a szász egyetem által 1615-ben kiadott czéhszabályok 10. és a városi tanács által 1656-ban megerősített artikulusok 40. pontja felhívja a czéhbéliek figyelmét a külföldről bejövő és hamis ékkövekkel díszített ötvösműveket, ékszereket áruló kereskedőkre és házalókra, a kik gyakran értéktelen üveget adnak el gyémánt, smaragd és rubin helyett, s ha ilyet megfognak, haladéktalanul adják át a hatóságnak megbüntetés végett, az árúkat pedig kobozzák el. Valószínűleg ilyen elkobzott tárgy az a «ring mit falschen stein», mely a brassai czéhmesterek könyvében 1547-ben szerepel. Ugyancsak az említett 1656-iki czéhszabályzat 50. pontja értelmében az az ötvös, a ki üveget aranyba foglal, a czéhből kizáratik; ez egészen természetes intézkedés, mert a czéh nemcsak a tagjait, hanem a vásárló közönséget is védte. Nem tekinthető azonban hamisításnak az az eljárás, melyet kettőzésnek (doublette) nevezünk, midőn t. i. az ötvös két vékonyabb drágakőlapot foglal össze; sem pedig az ú. n. megbélelés vagy alátevés, mert a czéhszabályok ezt sehol sem tiltják, s különben is ezen eljárások csak arra valók, hogy a kő ragyogását emeljék. Doublettekről többször is olvasunk a régi brassai ötvöskönyvekben, így a czéhmesterek könyvében: «1550. ein guld. ring mit tublet», 1555-ben pedig: «ein guld. ring mit mailandischen több» stb. Ez adatokból nemcsak azt olvashatjuk ki, hogy a XVI. század közepén

* Arch. Ért. III. k. 264—85. ll.

itt is használatos volt a kettőzés, hanem hogy ez eljárás hozzánk Milanóból jött.

Végül csak annyit, hogy habár a drágakövek az ötvösmű szín-pompáját igen emelik, s megfelelő helyen és módon alkalmazva stilszerűek is lehetnek, (pl. az ékszereknél): addig a kelyheknél nem lévén természetesekek, nem is stilszerűek, tehát fölöslegesekek. Különösen, ha oly nagy számban alkalmazza azt az ötvös, mint ennél a kehelynél történt. De hát nem róhatjuk föl ezt hibául neki, mert ez akkor általános szokás volt. Különben is a fődolog itt maga a kehely és annak áttört-művű és hálózatos díszítése, az ékkövek csak mellékes szerepet játszanak. Keletkezési ideje a XV. század, szerzőjéről azonban semmit sem tudunk, mert a feliratban magát meg nem nevezi, s a mesterjegyek ebben a korban még nem járták. A fönnebb elsorolt okok alapján ezen kelyhet is brassai terméknek tartjuk. Értékét a hivatalos becslés 2000 koronára teszi.

Megjegyezzük még, hogy e kehely a budapesti ötvösműkiállításon is ott volt, s röviden ismertette van a lajstromban.*

III. Csúcsíves kehely Casper fölírással.

Ezüst aranyozva. Öntött, vert, vésett és áttört munka. Magassága 24 cm., súlya 855 gramm. Díszes, a mellett igen ízléses mű, mely dicséretére válik mesterének.

Talpa hatkaréjos, a perem ráforrasztott hajlított ágak és levelekkel ékes, melyek között különféle helyzetben 20 drb állatot látunk elhelyezve, és pedig nyulat, őzet, kutyát, fáczánt, keselyűt, szarvast stb. Ezek majd nyugvó, majd futóhelyzetben a lombok között foglalnak helyet, de annyira beleillenek a díszítés vonalaiba, hogy csakis a figyelmes szemlélő veszi őket észre. E kis állat-alakok teljesen plasztikus és sikerült alkotások, s habár többször ismétlődnek, egy bizonyos rendet nem állapíthattam meg közöttük. Pártája áttört művű és hullámvonalban haladó leveles, virágos indát ábrázol. A karéjok összeszőgellésénél a peremre is kiterjedő levélcsokor ül. A láb hat lapját összefont vékony sodronykötél választja el egymástól; az oldallapok mezőit egy-egy virág foglalja el, még pedig úgy, hogy alul a hajlított dús levélzet közül egy sugár hajtás emelkedik ki, ennek közepén ül a kinyílt öt szirmú virág, a virág közepét egy-egy piros kő díszíti. Azonkívül minden második lapon egy-egy szarvas alakját látjuk. A lábat csinos párkányzat zárja be.

A stilus alsó tagján betűket látunk, melyek gót minusculákban a következő szót adják:

* III. l. 122. sz.

C A S P E R

azaz Casper (Casparus, Gáspár). A stilus felső tagján nincs felírás, s vésett díszítés foglalja el a betűk szokásos helyét. Pedig kár, hogy a művész legalább évszámot nem tett oda, vagy más valamely közelebbi adatot, mert így csak találgatásokra vagyunk utalva. Az alul és fölül lapított noduson a rotulusok helyét hat díszes rozetta foglalja el, melyeknek mintegy szárait és leveleit alkotják a nodus elkülönített mezőin lévő indák és lombok. Maguk a rozetták igen díszesek: a kilencz félkörből alkotott virágkehelyben ül az öt szirmú rózsza, melynek közepén szintén ott találjuk a bibét ábrázoló granátot.

A kupa kosarát is ugyanazon hajlított, egymásba fonódó növényindák, levelek és köves rozetták borítják, melyekkel a lábón és a noduson is találkoztunk. Mezőkre ugyan nincs beosztva, de az ismétlődő rozetták és az azok között elhelyezett alakok mégis bizonyos tagoltságot eszközölnek. A kehelykosáron ugyanis a lombos díszítés között három alakot vesszünk észre, még pedig Máriát a gyermek Jézussal; egy nőszentet kezében a kereszttel és mellette a sárkányt; azután sz. Pált könyvvel és karddal. Ez alakok öntve és csinálva vannak. Közbe-közbe két-két szembenálló szarvas tűnik szemünkbe. A kosarat szépen megrajzolt koszorú futja körül.*

III. CSÚCSÍVES KEHELY CASPER FÖLÍRÁSSAL.

Kelyhünk díszítése sokban eltér a közönséges sima díszítésektől, ugyanis míg ezeknél a növény vagy más egyéb motivumú rajzok az alapra egészen ráfekszenek, itt a növényindák, levelek félig szabadon állanak, mintegy áttört munkát képeznek, úgy hogy oldalt nézve csakugyan keresztül is láthatunk azokon. Ezen díszítési módot, szemben az előbbeni lapos vagy sima eljárással *lombos stílnak* nevezhetjük. Igen szép példája e lombos díszítési modornak a M. N. Múzeumnak az a kelyhe, melynek lába vadakkal telt erdőt példáz, a hol is valóságos vadászat folyik.** A mi kelyhünk is a láb peremén és a kosáron lom-

* Az ötvösműkiállítás lajstroma 17. sz.

** Az ötvösség remekei II k. 87. l.

bos erdőt mutat be, melynek vadságát mintegy enyhíti a középrésznek virágos díszje; a vadak között főszerepet játszik a szarvas, a kupán hat, a láb oldalain három és a peremen is több példányt láthatunk. Az ötvös talán a bibliai hives patakra áhítózó szarvasra célezott.¹ E kehely díszítése úgy részleteiben mint egészben véve is sikerültnek mondható, készítője sokkal jobb izlést árul el, mint az előbb ismertetett (II. sz.) kehely ötvöse, már csak az ékkövek feldolgozásánál is. Itt az ékköveknek hivatásuk van, a virágok bibéjét alkotják, aprók, nem föltűnőek, nem is oly nagy számban vannak, mint amott:² szóval be vannak illesztve a mű szerkezeti egészébe.

Szerzőjéről jóformán csak annyit tudunk, a mennyit ő maga jónak látott elárulni. A «Casper» név ugyan jelenthetné a donátort is, de valószínűbbnek tartom, hogy itt az ötvös a maga nevét akarta megörökíteni, mint azt alább is látni fogjuk (V. sz. kehely). A brassai ötvösök közt találunk is több ilyen nevűt, a kik között a legrégebb a XVI. század első felében élt. Ezen «*Meister Casper*» életéből íme néhány adat: 1538-ban 4 frttal adós marad a czéhnek egy Zsigmond nevű tanulójának felavatási díja fejében, de már a következő évben lefizeti. Ugyancsak 1539-ben egy segesvári fiút, Greger Kyndlinket veszi fel apródnak. 1541. és 42-ben pedig czéhmester volt.³ Miután ezen kehely a XV. század vége, illetőleg a XVI. század elejéről származik, nincs kizárva, hogy csakugyan ez a Gáspár mester készítette azt mint egészen fiatal ember. A brassai ötvösczéh iratai a XVI. századdal kezdődvén, a régebbi idők ötvöseiről nagyon hiányosak az ismereteink, s így nem csoda, hogy ezen Gáspárt egy emberöltővel megelőző hasonnevű brassai ötvösről nincs tudomásom.

E kehely a hivatalos jegyzékben 2000 koronára van becsülve.

IV. Csúcsíves kehely zománczos díszel.

Ezüst aranyozva, öntött, vert és zománczos munka. Magassága 20, öblének szélessége 9 cm. Az egyetlen zománczos mű a fekete templomban. Egészen a legújabb időkig mint beteglátogató kehely volt használatban, s így nem csoda, hogy kissé megrongálódott.

A láb hat karéjos. Pártája széles, áttört művű, igen csinos és sikerült alkotás: hullámvonalban haladó szőlőindát ábrázol, melyen levelek és fürtök láthatók.⁴ A karéjok összetalálkozásánál is egy-egy nagyobb szőlőlevelet helyezett el az ötvös, ezzel is a kehely rendeltetését jelezvén.

¹ 41. zsoltár 2. v.

² Ott 72, itt csak 27.

³ Arch. Ért. XXVIII. k. 123 l

⁴ Az ötvösműkiállítás lajstromában közölt 41. sz. párta hasonlít ugyan ehhez, de nem oly természetes és izléses.

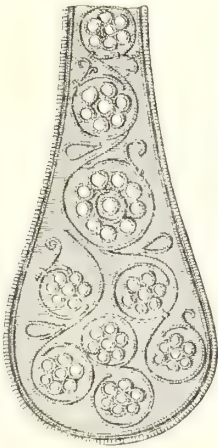

A kehely lába, nodusa és kosara sodronyzománcczal van díszítve. Sajnos azonban, hogy az egy-két év előtt végzett ú. n. «restauráció» kiforgatta eredeti valóságából. Még szerencse, hogy az 1892. évben történt leltározás alkalmával feljegyezték, hogy fehér, zöld és kék színek különböztethetők meg rajta. Most azonban az egész valami fekete masszával vagy lakkal van bevonva, úgy hogy kivéve a nefelejtsszerű kis virágok gömbölyű szirmait és a többi virág bibéit, melyek fehéren maradtak, feketén kívül más szín egyáltalában nem látszik. Sokkal többet ártott tehát e restauráció, mint használt azáltal, hogy az itt-ott kipattogott zománczot ilyen módon pótolta.

A láb hat oldallapját vastagabb sodrony keríti, ezen belül s parallel húzódik a filigrán, magát a lapot pedig kilencz kis nefelejts virág díszíti, melyek közül nyolcz kisebb hét pontos, azaz hat fehér gömböcske jelzi a hat virágszirmot, a középső hetedik pedig a bibét, a kilencedikét, mely a főhelyet foglalja el 10 gömböcske alkotja. E virá-

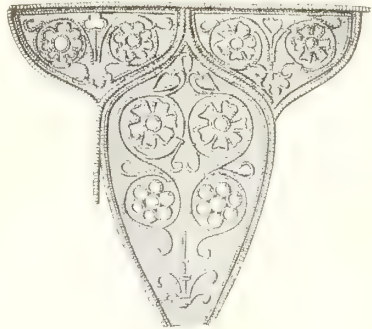
IV. CSÚCSÍVES KEHELY SODRONYZOMÁNCZOS DÍSZSEL.

a.

b.

c.

a—c. RÉSZLETEK A SODRONYZOMÁNCZOS KEHELYRŐL.

gokat hullámvonalban haladó filigrán sodrony veszi körül és kapcsolja össze, melyről jobbra-balra kisebb kacsoringós nyulványok — kacsok — ágaznak el. A virágok elhelyezése a hat lapon nem egészen egyforma, néhol pl. a középső nagyobb virág hiányzik, de azért általában egyöntetű. Azok, kik e kelyhet még a «javítás» előtt ismerték, azt mondják, hogy az alapszín sötétkék volt, a virágok rajta pedig fehérek. A lábat áttört művű párkány fejezi be, melyben a hullámvonalos indán három karéjos leveleket látunk.*

A stilus két tagján egyszerű rajzokat találunk, fönt a római X-hez, alul pedig a kerékhez hasonlókat, de itt a zománcz nyomát nem tudtam konstatálni. A lapos noduson a rotulusok helyén hat nagy virágkelyhet találunk, melyek belülről szintén fekete zománczot mutatnak, a rozetta azonban csak egyben van meg, a többi már hiányzik, de a bibe — rovátkos gombalakjában — mindegyikben ott van. A nodus felső és alsó mezőit hat-hat zománczos virág foglalja el, mely szintén vastagabb sodronnyal van bekerítve. A virágnak hat filigránba foglalt négyszögű vagy kerek szirma van — egykor zöld zománczsal borítva — középen fehér bibével. A virágok szárát itt is filigrán sodronyok jelzik. A négyszögletes szirmú virágok talán a szekfüvet, a kerek szirmúak pedig a rózsát vagy margarétát utánozzák.

A kupa kosara szintén sodronyzománczos; az egész kosár felületén az elválasztó vastagabb, rovátkolt sodrony hat félköríves és hat hosszúkás, halhólyagszerű mezőre osztja. A félköríves mezőkben felváltva két-két négyszögletes, illetőleg kerek szirmú virágot látunk, az előbbieket hat, az utóbbiak nyolcz virágszirommal. A két virág között az igen szépen szerkesztett filigrán szárok és kacsok foglalnak helyet, itt is felváltva villaalakú kacs vagy három fehér gömböcskéből alkotott bimbóban végződve. A hosszúkás mezőben szintén filigrán keretben, s filigrános szárok és kacsok között négy-négy virágot látunk. A felső kettő felváltva a négyszögletes vagy kerek szirmú virág ismétlődése mindig fehér bibével, a két alsó pedig megegyezik a lábón ábrázolt hét pontos nefelejts virággal. A kosarat finom művű koszorú fejezi be, mely az ismeretes három tagozatú liliom virágból van alkotva.**

Ezen kehely a XV. század végéről, illetőleg a XVI. század elejéről származik, és a sodronyzománczos kelyhek azon csoportjába tartozik, a melyeket erdélyieknek szoktunk nevezni. Semmiféle felírás vagy mesterjegy nincs rajta, de azért mégis brassai ötvösműnek tartom. Hogy a zománczozás technikája Brassóban is virágzott, azt egyéb más bizonyítékokon kívül az is mutatja, hogy a brassai ötvösczéh legrégebb

* Az ötvösműkiállítás lajstroma 17. sz.

** Az ötvöskiállítás lajstroma 25. sz.

irataiban számos olyan feljegyzésre találunk, mely a zománczozáshoz szükséges anyagokra vonatkozik.¹ Ime néhány adat.

Schmelzglass. 1517-ben van a czéhnek 7 lat, 1525-ben egy egész font és $\frac{1}{2}$ lat, 1526-ban 26 lat stb. 1531-ben pedig feljegyzik, hogy latját 5 oszporával adják az ötvös mestereknek. *Spiessglass* (Antimonium). 1518-ban a czéhnek van belőle félmázsa és 14 font. *Porres* (póris, borax). 1520-ban Hans von Mydvess czéhmester 3 frtért vesz a czéh számára boraxot, melyből Benedek mester 2 latot vesz hiteibe. 1521-ben 23 font és 7 lat van a czéh birtokában stb. *Glasgalle.* 1525-ben a czéh ládájában 28 font van belőle és az 1531-iki feljegyzés szerint fontját 2 oszporával mérték. *Grünspan* is van raktáron, így egy alkalommal 10 font-ról számolnak be a czéhmesterek. Az olvasztó *tégelyekből* is mindig nagy mennyiség volt a czéh tulajdonában, így 1518-ban 33 «nest» (tuczat?) nagyobb és 25 nest kisebb olvasztótégely, egy nestet 4 oszporáért adtak.

Ezen adatokból látjuk, hogy a czéh a szükséges anyagokat nagyobb mennyiségben maga szerezte be, s abból látta el az egyes ötvösmestereket, így olcsóbban jöttek ki és a mi fő, hitel is volt.

Kelyhünket különösen a finom munka jellemzi, és éppen e miatt messze túlszárnyalja a szomszédos zágoni sodronyzománczos kelyhet,² melyet szintén erdélyi ötvösműnek tartunk, s habár a kettő közötti rokonság sem tagadható. Azonban még nagyobb a rokonság a maros-szentkirályi kehellyel,³ különösen a láb díszítésénél, úgy hogy ezeket egy ötvösiskola termékeinek tekinthetjük. Ellenben már nagyobb az eltérés ezen és a szebenvidéki kelyhek között, habár közös vonásaik is vannak.⁴

Mindazonáltal még nagyon korai volna ezen néhány emlék nyomán határozott következtetéseket vonni, annyi azonban már most is konstatálható, hogy az erdélyi sodronyzománczos emlékek sem tartoznak mind egy iskolához; így már most is különbséget tehetünk a brassai és szebeni zománczos kelyhek között. Majd ha az összes szeben- és brassóvidéki⁵ sodronyzománczos művek leírva és ismertetve lesznek, akkor ezen jelenleg még homályos kérdésben is világosabban fogunk látni.

A brassai sodronyzománczos kehelyre nézve még csak az az egy megjegyzésünk van, hogy azt, ha nem is egészen, de legalább egy részét meg kell tisztítani az oda nem való máztól, hogy az ismét a régi színeiben legyen látható. Értéke különben a leltárban 800 koronába van felvéve.

¹ A következő adatok mind a brassai czéhmesterek könyvéből vannak véve.

² Arch. Ért. XII. k. 29. l.

³ Mihalik József: A zománcz 109. l.

⁴ Reissenberger: Kirhliche Kunstdenkmäler aus Siebenbürgen.

⁵ Sodronyzománczos régi kelyhek vannak Muzsnán, Kis-Selyken, Nagy-Sinken (Nagy-Küküllő m.), Rensdorffon (Kis-Küküllő m.), Marpodon (Szeben m.) és Vidombákon (Brassó m.) stb.

V. Csúcsíves kehely C. F. 1504. felírással.

Ezüst aranyozva, vert, öntött és vésett munka. Magassága 25, a kupa öblének átmérője fönt 11 cm. Igen díszes és izléses ötvösmű, mely méltán sorakozik az előbbieik mellé.

Talpa hat karéjos, hullámvonalban emelkedő széles pereme ráhelyezett áttört művel ékes, mely növényindákat, leveleket mutat, a makkféle gyümölcs tölgy- vagy csergallyakra utal, de a virág egészen különös. A lombok között kiterjesztett szárnyú sasokat látunk. Az áttört párta indák és levelek közt hat szirmú virágokat példáz, némelyiknek bibéje egészen kinőtt, czukorsüveg alakú és erősen emlékeztet a zománczműben szerepelni szokott hasonló virágra. A karéjok összeszőgellésénél egy-egy kinyílt szekfű virágot veszünk észre. Az alacsony hat oldallap vastag rovátkos sodronnyal van kerítve, s mindegyikben ott találjuk a kehely jellemző virágját a kinyílt szekfűt mintegy fészekben ülve. A fészket a keskeny, természetesen ábrázolt szekfű levelek alkotják, a melyek az egész mezőt kitöltik. A lábat egyszerű sima párkányzat fejezi be.

A stilus két tagján betűket és számokat veszünk észre, még pedig a felsőn:

C F I . 5 . 0 . 4

vagyis C. F. 1504., az alsón pedig ezeket a betűket látjuk:

F I C E E F

vagyis T(?) I C E E F. Ezen felírásról és annak olvasásáról majd alább szólunk. Az egészen lapos nodust szintén szekfűhajtások, levelek és virágok borítják. Azonkívül a rotulusok helyén hat kerek vagy négy-szögletes ékkövet látunk, melyeket szivesen el is engednénk, és sokkal szivesebben vennők, ha az ötvös oda is egy-egy kinyílt virágot helyezett volna.

A kupa kosarát is szekfűágak, levelek borítják, a virágok pedig a koszorú alatt sorakoznak. Az ágak és levelek úgy keresztül-kasul fonódnak, hogy valóságos hálót képeznek. Itt a levelek és ágak is erősebbek és a virágok is nagyobbak. A bibe helyén rovátkolt gombocskát látunk. A díszítésnek ezen technikája, melyet itt tapasztalunk, még a lombos díszítésnél is szabadabb, a mennyiben a levelek sokszor éleikkel állanak kifelé s egész félköríveket írnak le és éppen ezért a lapos és a lombos díszítő stílel szemben ezt *forgácsdísz*nek nevezhet-

V. CSÚCSÍVES KEHELY C. F. 1504 FÖLIRÁSSAL.

jük. Ezen díszítési mód különben itt egészen természetes is, mert hiven utánozza a székfű ágas-bogas növéset. Hasonló forgácsdíszet találunk a szepesi székesegyház egyik kelyhén, a hol az ötvös úgy látszik a bogáncskoró virágait példázza.* A koszorú is igen csinos. Rózsaaágból,

* Ötvösség remekei. II. 87.

mely az alapot alkotja, s melyen még a tövisek is látszanak, egyenlő távolságokban három hajtás emelkedik: balra a levél, jobbra a bimbó és középtűt a kinyílt rózsza számára. A közölt minták között nincs meg, ilyet még csak Csik-Somlyón láttam egy régi kelyhen. Még csak azt említem meg, hogy a virágok nincsenek aranyozva, hogy annál jobban hasonlítsanak a fehér szekfűhöz.

Hátra van még, hogy e kehely készítőjéről is mondjunk valamit. A stiluson lévő két betű C. F. minden valószínűség szerint az ötvös nevét rejti magában. Mielőtt azonban a T(?)ICEEF felírás megfejtésébe bocsátkoznánk, szükségesnek tartom, hogy egy pár megjegyzést tegyek általában a kehelyfeliratokról. Ismeretes dolog, hogy a kelyhekre a legrégibb idők óta szokás volt feliratokat alkalmazni. Még pedig három helyen találjuk azokat, a kupán, a stilus két tagján és a talp peremén (nem említve a karczolatokat, melyek a talp belső felében fordulnak elő). A betűk formájára nézve tudjuk, hogy a XV. század elejéig a barát maiuskulákat, a XV. század közepétől kezdve a minuskulákat, a XVI. században pedig a római kapitalis betűket használták. Közbe-közbe volt az átmeneti korszak, midőn a kétféle betűket keverték. A feliratok tartalmát tekintve azt látjuk, hogy azok négy csoportba oszthatók. Az első csoportba tartoznak azok a feliratok, melyek Jézusra, Máriára és a szentekre vonatkoznak, ilyenek: INRI, IHS, IHESVS, MARIA, AVE MARIA, HILF GOTT, STA KATHERINA ORA PRO NOBIS stb. A második csoportba a kehely rendeltetésére vonatkozó feliratokat soroljuk, ilyenek: HIC EST CALIX NOVI TESTAMENTI, SEPVLROM CHRISTI stb. A harmadikba tartoznak az ötvös és donator neve, címerrajza, évszám s más hasonlók. A negyedikbe végül tartoznak az értelmetlen feliratok, midőn is az ötvös talán csak szokásból össze nem függő betűket, vagy néha csak betűféléket rak egymás mellé. Ilyenek a gyakran előforduló a b c d e f stb. betűsorozatok abc rendben, vagy keverve.

A feliratok általában ritkán hibátlanok. Talán leginkább azért, mert az ötvösök rosszul másoltak, esetleg a feliratot nem értették meg, különösen ha olyan felírásról van szó, melynek betűi már kimentek a használatból. A kupán és a peremen elég hely lévén, a feliratok is értelmesebbek, de a stiluson csak hat betű számára lévén hely, az ötvösnek még nehezebb feladattal kellett megküzdenie. Innen vannak a rövidítések, összevonások, s hogy néha két betűt is szorít egy helyre, viszont a rövidebb szavakat kitoldják pl. IHESVS, O MARIA stb. Itt találkozunk néha felfordított írással is, melynek talán az a legtermészetesebb magyarázata, hogy az összerakásnál a stilus ezen tagját fordítva tették helyére. Néha a betűk felforgatva következ-

nek pl. ICH-HIC helyett. Máskor ismét a betűk hátrafelé olvasandók pl. ilyen a mi kelyhünkön lévő fölirat is. Ugyanis, miután a felső sort elolvastuk C. F. 1504., a kelyhet visszafelé forgatva a betűk a következő elhelyezést nyernek: F E E C I T, azaz fecit, a kettős E egyrészt a betű hosszúságát jelöli, másrészt a hely kitöltésére is szolgál. Természetesen ez nem föltétlen igazság, hanem csak egy kísérlet az ilyenmű feliratok magyarázatára. Egyáltalában még igen sok megfejténi valónk van e téren. Érdeemes volna összegyűjteni az ötvösműveken előforduló összes feliratokat s abból az *ötvösség epigrafiáját* megszerkeszteni. Erre is éppen úgy szükség van, mint a mesterjegyek összeállítására.

A «C. F. 1504» felíratra nézve az a véleményem, hogy az a készítő ötvösnek a monogramja, az 1504. év pedig a kehely készítésének az ideje. Sajnos azonban ezen időből C. F. monogrammos brassai ötvöst nem ismerek, reményelem azonban, hogy még sikerülni fog illet találunk. Azért azonban a kelyhet így is brassai készítménynek tartom. Értéke a leltár szerint 2000 korona.

Gyárfás Tihamér.

KÉPEK AZ EPERJESI XV. SZÁZADI ADÓ- LAJSTROMOKBAN.

Középkori nemzeti viseletünk emlékei oly csekély számban maradtak reánk, hogy minden, még oly jelentéktelennek látszó adatot is figyelemre kell méltatnunk.

Annyival inkább jelentékenynek kell tartanom azt a néhány XV. századbeli tollrajzot, melyekre *dr. Iványi Béla* országos levéltári tiszt úr hívta fel figyelmemet, mert azok épen Mátyás király korának viselet- és művészet-történetére vonatkozólag szolgáltatnak felvilágosításokat.

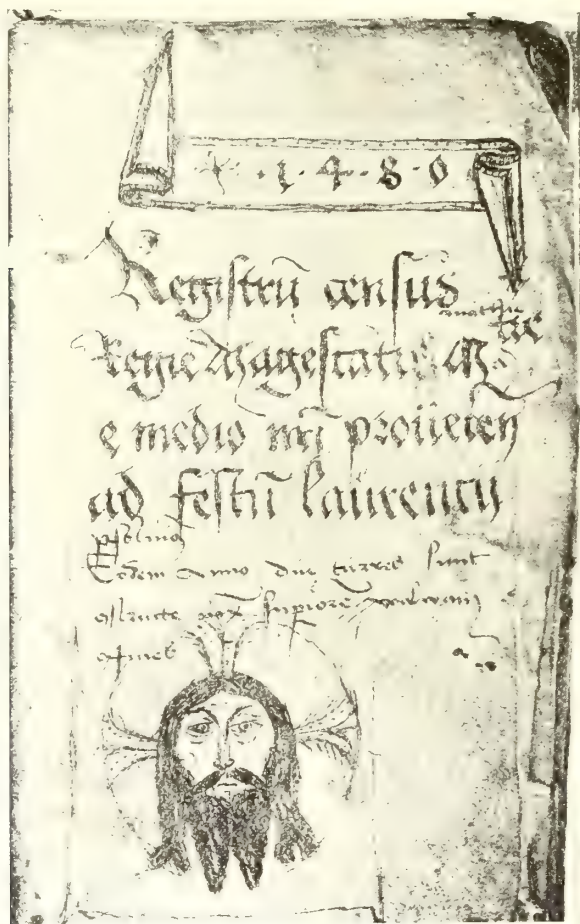
Eperjes város levéltárában van egy 32·03 cm. magas és 11·02 cm. széles, 16 lapra terjedő, merített papírra írott füzet, melyen fent, mondatszalonon 1480. évszám s alatta cím gyanánt a következők vannak gothikus codex-írással írva: *Registrum census regie majestatis Mathie e medio nostri provenientis ad Festum Laurentii.*

Tehát a füzet a Mátyás részére szedett királyi adó feljegyzéseit tartalmazza 1480. év elejétől Szt. Lőrincz napjáig. Bent a következő lapokon azonban 1485. év végéig terjednek a feljegyzések.

A füzet első, 10-ik, 14-ik és utolsó lapjai tollrajzokkal vannak ellátva, a melyekre nézve, a mellékük írott magyarázó szavak írásának az egész regisztrum írásával való teljes megegyezéséből és a tinta egyforma színéből megállapítható, hogy a füzet írójának kezétől származnak.

A füzet címlapján fent az évszámot tartalmazó lebegő mondatszalog izléssel van megrajzolva. (1. ábra.) A címirat alatt maradt üres helyre Veronika kendője van rajzolva Krisztus képével. Az egész fej kerek discskörbe van foglalva,

melyet egy egyenszárú kereszt ágai tagolnak. A fej hosszú, csapzott hajjal, bajuszszal és két ágra osztott göndör szakállal van megrajzolva. Az egész arcz merevsége s dicskörben a kereszt alkalmazása a románkori művészet erős hatására vallanak s nem lehetetlen, hogy e részben a rajzoló, valamely általa gyakran látott, közelében, talán a város főterén álló nagy templomban levő fresco befolyásolhatta.

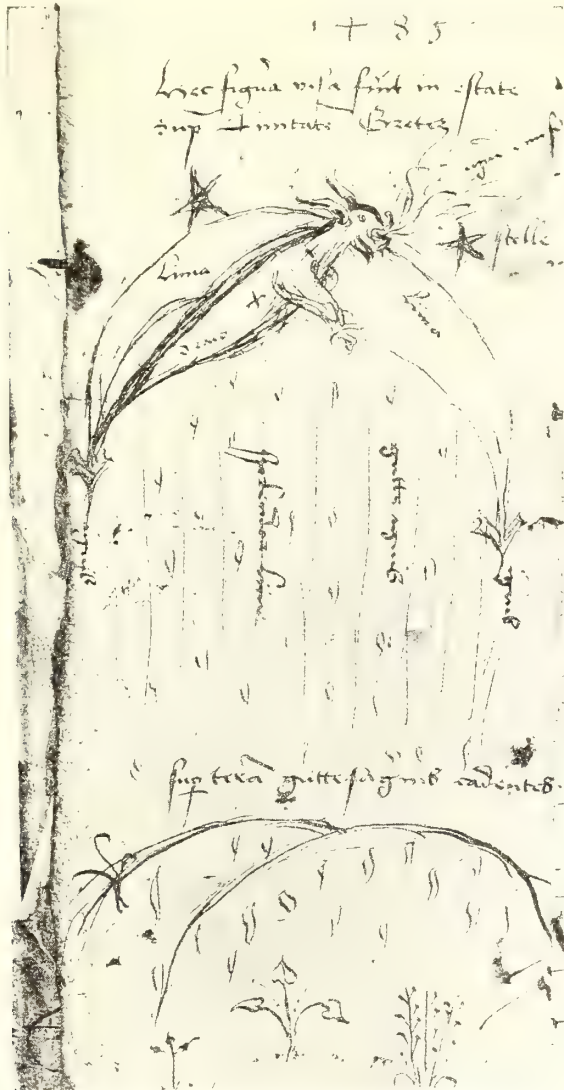
1. kép a lajstrom címlapján.

A második tollrajz a 10-ik egész lapot betölti. (2. ábra.) A foyófélben levő holdsarlót ábrázolja, csillagoktól körülvéve. A hold előtt keresztben repül egy tüzetokádó sárkány, míg a holdból tűz- és véreső hull a földre. A kép fölött az 1485. évszám olvasható és a fölirat, hogy ezen éjijel ez évben Grácban volt látható.

Az égi tünemény valószínűleg a hold előtt elvonuló üstökös volt, melyet a babonás emberek sárkánynak néztek és bizonyára többféleképen magyaráztak. Ennek híre foglalkoztatta a mi művésznket is és sietett azt papirra vetni.

Mindannyi között legérdekesebb azonban a 14-ik lapon levő rajz, mely bár csak vázlatzamba megyen, mégis egy XV. század második feléből való tornalovagöltözetének hű képét ábrázolja. (3. ábra.)

2. Tollrajzú kép a lajstrom 10. lapján.

Fején kettős vízszintes látórészel ellátott merev salade-sisakot látunk, melynek állvértje a mellvérttel egy darabból kovácsolt. A mellvért elől éléztet, a karvért a vállon és a könyöknél kerek korongokkal díszített. A csípővért rákfarkas szerkezetű. A síma lábvért hosszú, hegyes madárcsőr-alakú csípővértben végződik, melyre hosszú szárú, csillagos tarajú tornasarkantyú

van felkötve. A lovak balkezelével a kantárt tartja, míg jobbkezelével a hóna alá szorított tornagerelyt irányítja. A nyeregben kissé hátradől, mert ellenfele lándzsájának hegye éppen torkát éri. A ló felszerelése alacsonykapájú és karélyozott támlájú tornanyereg, czafrangos kantár és hosszú szárú feszítő-zabla. Farka csokorba kötött. A ló, lovagjához képest, aránytalanul kicsinyre van rajzolva, de az eseménynek az ábrázolt mozgás mindenben megfelel s külö-

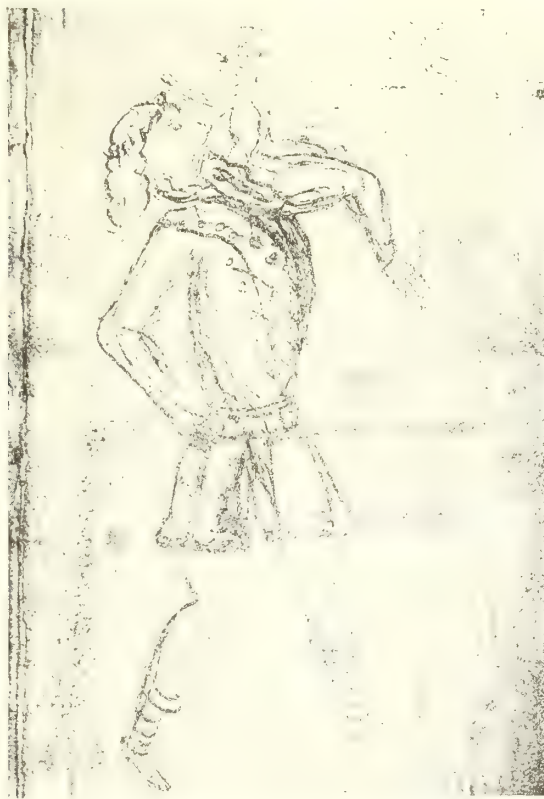
3. kép a 14. lapon

nösen a vértzet a kornak teljesen megfelel. Ilyen vértzetet látunk Szapolyay Imre sírkövén s Mátyás királynak magának több ábrázolásán.

Az utolsó lapon levő kép, mely szent és vértanu Kristófit ábrázolja, viselet-történeti szempontból szintén sok tekintetben tanulságos reánk nézve. (4. ábra.)

A szent maga hagyományos módon van ábrázolva, óriás férfi alakjában hosszú hajjal, erős bajuszszal és nagy szakállal, a mint bal kezét csipőjére támasztva, jobb vállán a kis Jézust viszi, míg jobbkezelében óriási tuskés bunkót visz. Jézus mezítelenül, de vállán paláttal van ábrázolva s feje körül a dicső-körben kereszt látható.

Szent Kristóf szűk nadrágot, gyűrött kurtaszárú csizmát, vagyis szekernyét és ugyancsak testhez álló szűk dolmányt visel, mely elöl három sor gombbal van ellátva s a gombok között keresztbe fűzött zsinórral záródik, mint a későbbi századok női vállfűzői. Ujjain két gombbal ellátott hajtókák vannak. Derékát négyszögletű részekből összeállított fémöv szorítja. A szent fején olyan szövettekercsből álló koszorút látunk, mint a minők egyes esetekben tornasisakok díszül szoktak e korbán előfordulni s e révén a heraldikában is ismeretesek.

4. kép az utolsó lapon

Ez a ruházat, mint azt egyes emlékek révén tudjuk, már a XIV. században olasz befolyás alatt terjedt el nálunk. A dolmány elejének azonban ilyen hálószerűleg való fűzésére e korból még nincsen adatunk.

Bevezető sorainkban már igazoltuk, hogy a fűzet írója egyszersmind e tollrajzok készítője is. Bár e rajzok nem művészi alkotások is, tekintve a határozottan művészi érzéket, melylyel azok készültek s a bennök található viselettörténeti adatokat s a távoli korszakot, melyben keletkeztek, azt hiszem, hogy *Lőrincz* mestert, Eperjes város jegyzőjét, a mint magát ezen királyi adólajstrom egyik lapján mint annak íróját és rajzolóját is megnevezi, méltán sorozhatjuk középkori rajzolóművészeink közé.

Dr. Szendrei János.

GOMBOSI SÍRMEZŐ (BÁCS-BODROG).

Gombos község mellett 1907. évben megkezdték s 1908. év őszén befejezték a Szabadka-Gombos-Palánka vasútvonal építését. A Gombosról Bácsordas felé vezető országúton halad a vonal keresztül közvetlenül Gombos község mellett. Valamikor réges-régen a Duna folyam kiöntése eljutott egészen a fent jelzett helyig, ma már azonban poros országúton megy az ember, távol a mai Duna medrétől, mintegy három kilométernyire. A hely fekvése a régi nép főfoglalkozásának — a halászatot és vadászatot kedvelő népnek — nagyon megfelelt. Gyönyörű magas domboldal akasztotta meg a Duna tova hömpölygő hullámaival terjeszkedésében. E magas fekvésű terület az őskortól, illetve az ősembertől a mai napig mindig emberlakta hely volt, mivel a környék bőven juttatott neki mindent, ami igényét kielégíthette: az erdő vadat, a Duna halat. A vasút építésénél kubikos emberek dolgoztak, akiknek ásója alatt meg-meg csörrentek az emberi s állati csontvázak, vaskések, cserépedények, réz-, bronz- avagy ezüst tárgyak.

Bosszúsán dobálták az előttük értéktelennek látszó tárgyakat a kordélyokba (kétkerekű laptika), ahonnet azután a vasúti töltés-testbe kerültek. A földbánya egy sírmezőn haladt keresztül. Legnagyobb sajnálatomra a sírmező létezéséről már csak akkor vettem tudomást, amikor mintegy 140—160 sír teljesen széjjel volt dűlva. Az előbb említett sírok mellékletei közül úgyszólván semmi sem volt megmenthető, miután — sajnos — nem akadt akár a munkálatot vezető mérnökök, akár a munkafelügyelők avagy a munkások között egy sem, kinek figyelme a régi tárgyakat megmentette volna a pusztulástól. Hej pedig a munkások de emlegették később, mily sok, de rossz vasdarab, gyöngy, bögre, ló- és embercsontváz, függő, karperecz s tudja a jó ég mi minden volt együtt a sűrűn elhintett sírokban. Pár sírt különösen emlegetnek, melyben a férfi csontváza a ló teljes csontvázával épen meg volt, s a hol a csontokon kívül zablák, kengyelvasak s mintegy 75—80 centiméter hosszú szürkés-zöldes patinával bevont kard-hüvely volt rozsdás vasakkal egyetemben. A legtöbb sírban azonban gyöngyöt, karpereczet, függőt, kést s orsót találtak.

A csontvázak alsó lábszárai között ott találjuk többnyire mindenütt a szárnyas vad apró csontjait. Többnyire tyúk- és fogolynagyságú madár-csontokat leltem. Egy-két esetben azonban az agyagedénybe volt téve a csont.

Csak nagy sokára jutott tudomásomra a sírmező létezése. Ezután a megbolygatlan sírok közül hatvanhatot magam bontattam fel. Lovas, harczos népnek kellett lenni jó részt az itt eltemetett népnek. Következtetem a lábszárak görbült voltából, amely jellemezte csaknem minden férfi csontvázat. Lőcslábú volt többnyire mindegyik. De onnet is hiszem, hogy harczos nép volt, mert női sírt túlsúlyban találtam; okvetlenül a férfiaknak más helyen kellett nagyobb részt eltemetve lenni; már pedig ezt csakis úgy lehet megmagyarázni, hogy a férfiak háborúskodás közben, csatározás, avagy portyázásnál hullottak el, s ott is lettek elhantolva ahol elesetek.

Véleményem szerint még mintegy kétszáz, sőt lehet hogy több sír is várja az archæológia napszámosát ásójával.

A halottak fekvéséről azt jegyezhetem meg, hogy túlsúlyban a nap járása volt az irányadó. Az arcz a nap felé fordulva; azonban három sír, a melyben egy-egy római pénzt találtam, a többi mellette levő sírtól elütően keresztbe feküdt. Két sírban az arcz nyugat felé fordulva; mellékletei pedig a többiekétől teljesen eltérően más motívummal bírnak.

Sírok leírása. *1. sír.* Csontváz hossza 1 m. 52 cm. 15—16 évesnek látszó leány csontváza. 1., 2., 3. Alaktalan vastörmelék a bal kar alsó része mellett. 4. Bal karon félköralakú vas. 5. 41 darab gyöngy; többnyire dinnyemag alakú szurok (?) gyöngy. A gyöngyök a nyak és mellen elszórva. A csontváz alsó lábszárai között szárnyas csontjai. Mélysége a sírnak 70 cm.

2. sír. Csontváz hossza 1 m. 62. cm. Női csontváz. 1. 22 darab kisebb zöld üvegyöngy és egy nagyobb hasonló színű gyöngy. A kisebb gyöngyök 6 lappal szabályosan határoltak s hosszúkás alakúak, míg a nagyobb szintén 6 lappal határolt és hosszúkás, de egészen lapos; nyak körül elszórtan találtam. 2. Vaskés, melyet bal kezében fogott; kéz kinyújtva. 3. Durva agyagedény, elcsorbult. Iránya Ny. K. Mélység 1 m. 20 cm.

3. sír. Öreg ember elporlott csontváza minden melléklet nélkül.

4. sír. Csontváz hossza 1 m. 68 cm. Férfi csontváz. 1. Vaskés a jobb felső lábszár mellett. 2. Vascsat a medenczecsonton. 3. Két vaslemez közé ékelt 3 cm. hosszú bronzpálczika; a medenczecsont bal oldalán. Irány Ny. K. Mélység 1 m. 60 cm.

5. sír. Csontváz hossza 1 m. 67 cm. Férfi csontváz. 1. Vaskarika a bal csípő táján. 2. Aczél szikraverő. Jobb kézben volt. 3. Vascsat a medenczén. Bal lábszár mellett szárnyas csontjai. Mélység 1 m. 40 cm.

6. sír. Csontváz hossza 1 m. 72 cm. Női csontváz. 1. Talpas üvegpohár (sajnos a munkás ásójával elcsorbította s darabjait elhányta); római jellegű. A pohár a csontváz jobb oldalán (ábra). 2. Késtöredék, melyen a farostok tisztán láthatók; balláb mellett feküdt. 3. Római bronzpénz Alexander Severus korából, mely jobb kézben, a medenczecsonton volt. 4. Agyagedény, ivópohár lehetett, kicsorbult, a láb végénél állt. Mélység 1 m. 35 cm.

7. sír. Csontváz hossza 1 m. 46 cm. Női csontváz. 1. Ezüst fibula, késői La Tène-ízlés idomában, felső része görbült, a hajlás tövében 11-szer átfont sodrony gyűrűvel, melyből egy sodronyszál indul ki s ez a tüske befogadására szolgáló hüvelylyel van összekötve. A fibula nyakán két sodrony gyűrű. A görbült felső rész nyakán domború, s vége felé mindinkább keskenyedik; a tüskehüvely végén egyszer átfont sodronygyűrűvel. A nyakból hurok ágazik ki négyszeres görbülettel, melynek nyúlványából alakul a tüske. A fibula a mellen feküdt (ábra). 2. Ezüst csatkarikája a medenczecsonton. 3. Ezüst római pénz Commodus császártól a medencze csonton fekvő jobb kézben. 4. Vaskéstöredék a jobb lábszár mellett farostok által befedve. 5. Talpas agyagpohár szallag vonalakkal díszítve, mely szabályosan húzódik a pohár szájától egyenlő distantiával lefelé. A pohár a lábfejnél volt. A sír mélysége 1 m. 80 cm.

8. sír. Csecsemő csontváza teljesen elporladva, minden melléklet nélkül.

9. *sír.* Csontváz hossza 1 m. 81 cm. Férfi csontváza. 1. Bzonz szijkarika hat bütyökkel, bal csípő táján; a karikából kiágazó bütykök közt a karika mindenütt vastagabb (ábra). 2. Római ezüstpéNZ Saloinától jobb kézben, mely a medenczecsont közepén feküdt. 3. Vascsat a medenczecsont bal felén. 4. Egy szem gyöngy a bal lábtőn. 5. Nagyobb agyagedény dísz nélkül, csak egy vékony vonal mélyedés van az edény szájától lefelé 5—6 centiméternyire, mely mintegy kör veszi az edényt körül. Mélysége a sírnak 1 m. 85 cm.

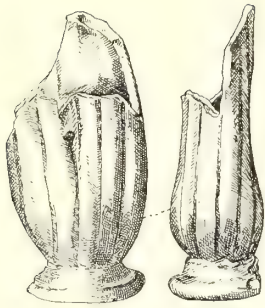
10. *sír.* Csontváz hossza 1 m. 17 cm. Női csontváz. 1. Egy nagyobb gyöngy féle, mely a mellen volt. Krétához hasonlít teljesen, talán alabastrom. Mélysége 80 cm.

11. *sír.* Csontváz hossza 1 m. 39 cm. Női csontváz. 1. 23 darab gyöngyszem, mely elszórva a mellen feküdt. Többnyire üvegyöngyök. Alakjuk épen úgy, mint az első sírban előfordult gyöngyöknél dinnye magalakúak. Némelyikben megtaláljuk a bronzcsövet vagy sodronyt. 2. 1 darab kisebb kés a bal kar mellett. 3. Bronz karperecz tompa végekkel. A karperecz különben szegletes, jobb csuklón volt. 4. Boglár; középső foglalványában egy üveggomb, mely átlátszó, ezt körül fogja 8 darab kisebb üveglap, 4 drb. átlátszó és 4 darab színes, mindegyike külön-külön bronz foglalványban. Az összes betéteket egyszerre ismét egy bronzlemez tartja össze, melyet sodronygyűrű vesz körül. A boglárt a mellcsonton találtam. Mélysége 1 m. 62 cm.

12. *sír.* Csontváz hossza 1 m. 58 cm. 1. Agyagedény, melynek nyaka alatt vonalkák kört alkotnak párhuzamosan. Oldalát ásóval kicsorbitották. Bal felső lábszára mellett belül szárnyas vad csontjai találtattak. Mélysége a sírnak 1 m. 20 cm.

13. *sír.* Csecsemőnek teljesen elporlott csontváza minden melléklet nélkül. Mélysége a sírnak 60 cm.

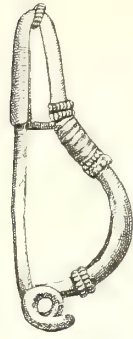
14. *sír.* Csontváz hossza 1 m. 93 cm. Férfi csontváz. 1. 1. *ab*, 2. *ab*, 3. *ab* két-két áttört művű bronzlemez, a szij befoglalására indadisz két-két szeggel, a végén egy szeggel. Kisebb szíjvégek; mind a csípő körül (5. ábra). 2. Nagy szíjvég, szintén áttört művű bronzlemez, mint a kis szíjvégeknél. A szij befogadására két-két egymásfelé hajló nyúlvány két szeggel; a nyúlvány között tojásdad nyílás van; e fölött elválasztó rekesz; a rekesz után keskeny inda, mely ellenkező irányba, majd szembe kerül s végződik; ismét keskeny elválasztó rekesz; utána négy körhajlású inda, mindegyikének végén levéldisz, mely $\frac{3}{4}$ holdat alkot. A levélmezők felső szélét a lemez keret szélével félholdvégű hajtás köti össze. A nagy szíjvég a bal alsó lábszárnál feküdt (1. ábra). 3. *a, b, c, d* kapsok: áttört művű indadisz a nagyobb lemezek, egy pontból négy felé hajlik és félhold idomú levéllel végződik, kívül szalagfonadék, medenczecsonton és azon alul (2. ábra). 4. Hüvelypánt, melynek közepén négy szegecske van, végei szabadon állanak; bal csípőn feküdt. 5. Szíjpánt bronzból; közepett lyuk, melyben a szeg most is meg van; felső lábszár mellett (6. ábra). 6. Csát, karikája tojásdadalakú, tuskéje és csuklója is ép, lemeze ötszögű, mely áttört művű, benne inda egyes hajlással három szeggel; a csípő tájékán találtam (4. ábra). 7. Szíjdíz, áttört lemezű, alul csipkézett, ezen belül szalagfonadék három szeggel, kétfelé hajló inda fölött díszítés. Jobb lábszár fölött találtam (3. ábra).

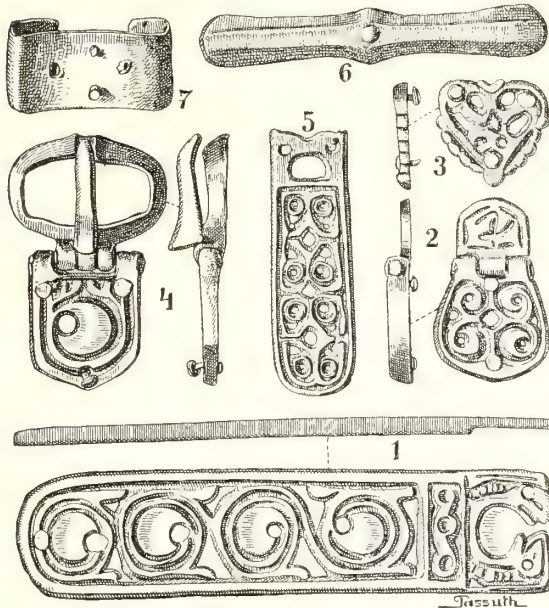
VI. sír.

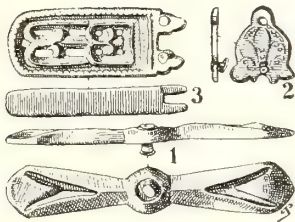
IX. sír.

VII. sír.

XIV. sír.

XVIII. sír.

XXI. sír.

GOMBOSI SÍRMEZŐ. A) $\frac{2}{3}$ n.

8. 21 cm. hosszú kés, melyen a farostok még kivehetők. Bal kézben volt. Az arcz határozott nyugati irányú. Mélysége 2 m. 10 cm.

15. *sír.* Csecsemő sírja; a csontváz teljesen elporladva; semmi melléklettel. Mélység 80 cm.

16. *sír.* Csontváz hossza 1 m. 77. cm. Férfi sírja, illetőleg csontváza. 1. Inkább vésőhöz, mint késhez hasonló vaslemez, a csontváz jobb oldalán. 2. Vascsat a medenczecsonton. 3. Alaktalan vastöredék; beleerősödve egy csont szilánk, valószínűleg nyílhegy; a medencze jobb oldalán. 4., 5., 6., 7. kavicsok, melyeken a kopás nyomai észlelhetők, mind a jobb kéz csuklójánál. Az alsó lábszárak közt szárnyas állatnak csontjai. Mélység 1 m. 96 cm.

17. *sír.* Csontváz hossza 1 m. 48 cm. Női csontváz. 1. 6 darab fehér s 1 darab sárga gyöngyszem; a nyakon elszórva. 2. Kés a bal lábszárnál. 3. Kis bronzkarikán egy valamivel nagyobb vaskarika. Csípő tájékán. Mélység 1 m. 70 cm.

18. *sír.* Csontváz hossza 1 m. 81 cm. Férfi csontváz. 1. Bronz övdísz, alul-felül szegecskének lyuk hagyva, egyikben szeg; vonalas bemetszés levéldíszszel, csípő baloldalán (2. ábra). 2. Vas szilánk, nyílhegy avagy árféle lehetett, bal lábszáron feküdt. 3. Vaskarika a medencze csonton. 4. Félkör alakú vaskarika a vállon. 5. Bronz szíjpánt, közepén lyuk, szegnek, egy bronzszeggel, mely körül mélyedés, a pánt felső részén egymással szemben nyílhegyhez hasonló mély vésés kettős szakállal, jobb lábszár mellett (1. ábra). 6. Áttört művű szíjvég bronzból két-két szegecses kettős peczekkel, karimás áttöréssel, a tengely irányában két idom, melyet vékonyabb szár köt össze, kétfelé hajló inda, közepett vastagabb szár, két rövidebb levéllel, mely jobbra-balra az indával van összekötve (3. ábra). Egy vastagabb lemezű áttört művű szíjvég. Bal felső lábszárcsont mellett. Arcz teljesen nyugat irányban. Mélység 1 m. 86 cm.

19. *sír.* Öregnek elkorhadt csontváza, minden melléklet nélkül. Sírmélység 60 cm.

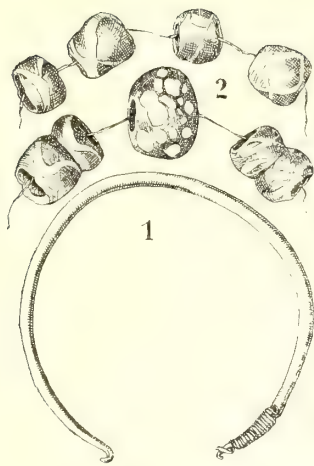
20. *sír.* Csontváz hossza 1 m. 46 cm. Női csontváz. Jobb keze mellre téve, bal keze lábszár mellett kinyújtva. 1. Agyagedény, lábtő mellett volt elhelyezve. Sírmélység 1 m. 50 cm.

21. *sír.* Csontváz hossza 1 m. 67 centiméter. Férfi csontváza. 1. Valószínűleg tűzcsiholó. Vastól vagy aczélból van. Jobb kézben volt (ábra). 2. Félkör alakú vaskarika bal vállon. 3. Teljes vaskarika a medencze bal oldalán. 4. Kés, melyen a farostok kivehetők, bal kézben. Az alsó lábszárak között szárnyas csontok. Mélység 1 m. 45 cm.

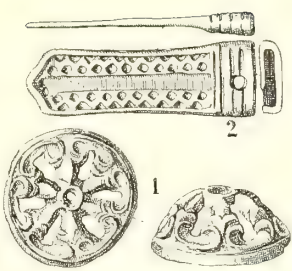
22. *sír.* Lovas-sír. Csontváz hossza 1 m. 62 cm. 1. Vascsat a medenczecsonton. 2. Vastól mintegy 2 cm. széles pánt féle, alsó része egyenes, aztán erre félkörként hajlik a felső rész. Lábtő mellett. 3. Csikószabla összehajtván a löfej mellett, mely a férfi lábszáran, illetve bokáján keresztbe feküdt két csikópatával s a csikó alsó lábszáraival együtt. 4. Vaskés, mely a jobb kézben volt. Alsó lábszáraik között szárnyas csontjai. Mélység 1 m. 80 cm.

23., 24. *Kettős sír.* Az egyik csontváz hossza — mely alul volt — 1 m. 58 cm., a másik csontvázé 54 cm. Az alsó csontváz mélysége 1 m. 20 cm. a felső közvetlenül felette feküdt. Mindkét csontváz minden melléklet nélkül.

LVIII. sír.

XXV sír

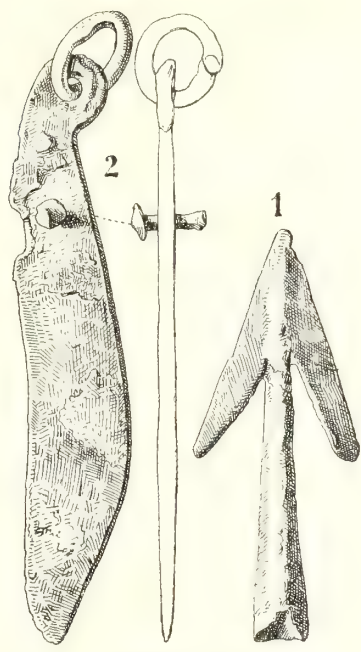
XL sír

XXVII sír.

LXI sír

Árpádkori sírlet.

XLII sír

GOMBOSI SÍRMEZŐ. B) $\frac{2}{3}$ n.

25. *sír.* Csontváz hossza 1 m. 78 cm. Férfi csontváz. 1. Kettétört vaskés, bal lábszár mellett. A farostok, mely valószínű tok volt, tisztán kivehetők. 2. *a.* 2. *b.* Két bronzlemez a 2. *b* bemetszett mindkét lemezen két-két szegnek lyuk fúrva. Alsó része egyenes, melyből szintén egyenes oldalak indulnak. Felső része félholdalokban görbült. Valószínű szij foglaló volt. Medenczecsont baloldalán. 3. Bronz boglár a mell jobb oldaláról. Alul síma bronzkorong volt hozzá forrasztva, ez azonban teljesen leporladt róla. A boglár belseje üres félgömböt alkot, tetejéből kis bronzpálczika állott ki, amely azonban eltört s elkallódott. A boglár alsó pereme síma sávként húzódik körül; ebből hat nyúlvány emelkedik felfelé s egy pontban — miután ívet leírva haladt — találkoznak. A párkányból kiemelkedő nyúlványok mindegyike háromszög alakú, melyek inda-, illetőleg levéldíszből alkotvák. A boglár áttört művű (1. ábra). 4. Szíjvég bronzból, a hüvely falán síma vonalak húzódnak körül; 5 ily síma vonal van. A hüvelyen keresztül szegecsnek lyuk van keresztül fúrva. A hüvelyen alul levő tömör rész pereme síma vonal, ezen belül két sorban sűrű apró, szabályosan egymást követő bemélyedés mindkét oldalon, illetőleg szélen, a bemélyedékes helyek között gerincz húzódik végig. Csípő táján volt. Mélység 1 m. 65 cm. (2. ábra).

26. *sír.* Csontváz hossza 1 m. 53 cm. Női csontváz. 1. Vaskés töredék balkéz mellett. 2. Boglár foglalója, két szegnek helye rajta, bronzból. A boglár befoglalója peremmel van ellátva. Hogy miféle anyagból volt a dísz, azt megállapítani nem bírtam, miután az teljesen elporladt; barnás anyag volt benne, amit amint a levegő ért, rögtön szétporlasztott. Valószínű fafaragvány volt benne. A két felső lábszár között szárnyasnak csontjai. Mélység 1 m. 10 cm.

27. *sír.* Csontváz hossza 1 m. 23 cm. Női csontváz. Jobb kézfej a mellen, bal kéz keresztbe fektetve a nyak jobb oldalára; lábai magasabban feküdtek, mint a törzs. 1. *a.* *b.* Két darab fém karperecz, négy éllel, nyílt végekkel, külsejének felén a végek felé egy sorba pontokkal. A karperecz két végén keresztbe három sor pont aztán erre derékszög alatt 2 pont erre ismét három sor pont keresztbe. A két pont felett s alatt a szélen bemélyedés. Mindkét karperecz teljesen egyforma. Az egyiket munkásom kettétörte, azt hitte ugyanis, hogy arany. 2. *a.* *b.* *c.* *d.* *e.* *f.* *g.* *h.* *i.* *j* vörös gránát gyöngyszemek. 9 darab teljesen ép, míg egy törött. Síma lapokra csiszolt. 14 lap határol 9 darabot, míg egyik valószínűleg a kopástól egészen lapos, tompa széllel (ábra). A szárnyas csontjai itt is feltaláltattak a lábszárak között. Mélysége a sírnak 1 m. 25 cm.

28., 29. és 30. *sír.* Az első és harmadik fentjelzett sír gyermeksí, a második öreg, fogatlan, teljesen elkorhadt, minden melléklet nélküli sír. Sírmélység 70—80 cm.

31. *sír.* Csontváz hossza 1 m. 61 cm. Férfi sír. 1. Egy agyagedény. Durva, kezdetleges alkotmány, lábtő mellett. Szárnyas vad csontjai felső lábszár között. Sírmélység 90 cm.

32. *sír.* Csontváz hossza 1 m. 36 cm. Női csontváz. Teljesen ép csontokkal. 1. Vaskés, melyen a farostok szépen kivehetők. A jobb alsó lábszár mellett. 2. Orsógomb, lapos, minden vonaldísz nélküli. Mell táján találtam. 3. Független ezüstmű, nyílt végekkel, a melyek azonban egymásra vannak téve,

egyik vége igen vékony — de teljesen ép — s mindinkább vastagodik a másik vége felé; a vastagabb részen ezüstgyűrű van, mely át fogja. Bal fülén találtam Azt hiszem a másik el lett a homokkal keverve, mert a koponyán nyoma látszott. 4. Egy nagyobb alabastrom (?) gyöngyszem, a melletten találtam. Szárnyas csontokat a szokott helyen találtam. Sírmélység 1 m. 20 cm.

33. *sír.* Csontváz hossza 1 m. 37 cm. Női *sír.* 1. Erősebb vaskés, hegye eltörve, bal oldalán a felső lábszár mellett. 2. 14 drb. fehér gyöngy, az idő nedvesség stb. behatásától már kissé megrongálva. Azt hiszem kagyló, vagy kő az anyaga. A nyakban elszórva leltem. 3. *a* és 3. *b* Két darab ezüsthüvely, egyik eltörve, melynek törése fehéres szürke. Egyik vége igen vékony, nyílt végűek. Sírmélység 1 m. 10 cm.

34. *sír.* Csontváz hossza 1 m. 50 cm. Női csontváz. 1. Fél vaskarika, fenn a vállon. 2. 7 drb. gyöngyszem. Ezek közül 5 darab szegletes, színük vöröses; egy darab kerek, a melynek közepe kidomborodik; egy hasonló alakú gyöngyszem, a míg azonban az előbbeni vörös, ez zöld színű. A mell táján elszórva találtam. 3. Egy ezüsthüvely, nyílt végekkel, egyik vége szegletes; a másik hüvelynek semmi nyoma nem volt. A bal fülön leltem.

35. és 36. *sír.* Mindkettő öregnek csontváza, csaknem teljesen elporladva. Mindkét *sír* minden melléklet nélkül. Sírmélység alig egy méter.

37. *sír.* Vaskésnek csonkja, bal lábszár mellett. 2. Orsógomb, a bal térden feküdt. Idoma két lemetezett hegyű kúp; a gerinczcel párhuzamosan haladó egyenes vonalak diszítik. 3. Egy hüvely, bal fülön, nyílt végű, egyik vége elvékonyodott, másik végén gyűrű, ezen felül egy és fél centiméterre kettős gyűrű, ettől feljebb ismét másfél centiméterre eggyes, ettől még feljebb egy centiméterre ismét egyes gyűrű övezi. Anyaga ezüst. A koponya jobb oldalán hüvely nyomai látszottak, azonban az elveszett. 4. 9 darab egészen lapos kék gyöngy. A nyakon szép sorban feküdt. A csontváz hossza 1 m. 48 cm. Női csontváz. Sírmélység 1 m. 20 cm.

38. *sír.* Csecsemő csontváza teljesen elporladva. Melléklet nélkül. Sírmélység 80 cm.

39. *sír.* Csontváz hossza 1 m. 72 centiméter. Férfi *sír.* 1. Agyagedény, durva kezdetleges munka. Az edényben szárnyasnak csontjai elég épen megmaradtak. Sírmélység 1 m. 60 cm.

40. *sír.* Csontváz hossza 1 m. 58 cm. Női csontváz. 1. Agyag orsógomb. A gerinczcel alul-felül két-két párhuzamos vonaldisz. Idoma két lemetezett hegyű kúp. Bal térden leltem (2. ábra). 2. *a, b* két darab hüvely, alul dinnyemag alakú üveggyönggyel, az üveggyönggyön keresztül húzódó bronzsodrony-nak nyúlványa be ér csaknem a hüvely karika közepéig. Oldalt mindkét felén a hüvely karikán sodronygyűrű; felső részén nyúlvány bronzból (1. ábra). 3. Vaskés töredék, az alsó lábszárak között. Farostok rajta láthatók. Sírmélység 1 m. 25 cm.

41. *sír.* Csontváz hossza 1 m. 18 cm. Leány *sírja.* 1. Egy kis hüvely a gyermek koponyájának bal felén. 2. Vaskés töredék bal alsó kar mellett. Sírmélység 80 centiméter.

42. *sír.* Csontváz hossza 1 m. 78 cm. Férfi *sír.* 1. Kés kettőtörve, a kés

nyele is megvan, csontból való. A késnyél mind a négy oldala rajzokkal díszített. A rajzminták csaknem mind a négy oldalon egyformák. Bal kézben — mely kinyújtva feküdt — tartotta. A nyél valószínű szarvas csontjából készült (ábra). 2. Fél vaskarika bal vállon. 3. Vascsat, mely a csípő tájékán feküdt. Sírban sok szárnyas csontja szétszórva hevert. Mélysége a sírnak 1 m. 80 cm.

43. *sír.* Csontváz hossza 1 m. 36 centiméter. Női *sír.* 1. Hajszorító bronzból, a bal föltötől előre a fejtetőn át volt fektetve. Mindkét végét kétszeresen áthajló gyűrű övezi, amely gyűrű kétszer önmagába hajló karikában végződik. 2. Egy nagyobb fehér gyöngy 1 valószínű alabastrom; mellen leltem. 3. Agyagedény; igen durva kezdetleges munka. A lábtőn alul találtam. Szárnyas csontváza a láb közt. Sírmélység 1 m. 65 cm.

44. *sír.* Kisebb gyermeki csontváz, minden melléklet nélkül. Sírmélység 75 cm.

45. *sír.* Csontváz hossza 1 m. 28 centiméter. Női *sír.* 1. Bronzfüggő, tojásdad alakú, bal felén a koponyának, jobb felén azonban semmi nyoma a függő viseletnek. 2. Tíz darab sárga szögletes gyöngy a nyak körül. 3. Lapos vaslemez, melyen rézsút késpenge csonkhoz hasonló vastörödék. Csípő táján leltem. Sírmélység 1 m. 10 cm.

46. *sír.* Csontváz hossza 1 m. 36 cm. Női *sír.* 1. Agyag orsógomb, éles gerinczcel. Bal kézben találtam. 2. Két függő közül egyik teljesen szétporladt, másik azonban csak részben. Alul gombban végződik. Mindkettő teljesen egyforma volt. A sírban sok szárnyas csont töredék. Sírmélység 1 m.

47. *sír.* Csontváz hossza 1 m. 42 cm. Férfi *sír.* 1. Vaskarika a medence bal oldalán. 2. Vaskés töredék a bal alsó lábszár mellett. A felső lábszárak között szárnyasnak csontjai. A fej a mellen feküdt. Sírmélység 1 m. 20 cm. a lábnál, míg a fejnél 1 m. 45 cm. volt.

48. *sír.* Csontváz hossza 1 m. 64 cm. Férfi *sír.* 1. Háló-sulynehezék kopás nyomaival, jobb kézfejnél. Sírmélység 1 m. 30 cm.

49. *sír.* Csontváz hossza 1 m. 15 cm. Női *sír.* 1. Durva agyagpohár, kezdetleges munka. Sírmélység 90 cm.

50. *sír.* Csontváz hossza 1 m. 58 centiméter. Női *sír.* 1. Bronzkarpercz, nyílt végekkel, bal alsó karon. 2. Agyag orsógomb a bal kézben, minden vonaldísz nélkül. Sírmélység alig 60 centiméter.

51. *sír.* Sír hossza 1 m. 67 cm. Férfi *sír.* 1. Erős vascsat, a medencecsont közepén. 2. Fél vaskarika a bal vállon. A lábszárak között szárnyasnak csontjai elszórva. Sírmélység 1 m. 35 cm.

52. *sír.* Sír hossza 1 m. 77 cm. Férfi *sír.* 1. Erős vascsat a csípő bal oldalán. 2. Vaskés csont késnyéllel. A csont valószínűleg szarvas- vagy őzlábszárból, kerek a kopástól, minden dísz nélkül, a bal kézben a törzs mellett. Sírmélység 1 m. 60 centiméter.

53. *sír.* Csontváz hossza 1 m. 28 cm. Férfi *sír.* 1. Agyagedény kicsorbulva, a láb fejnél. Telve homokkal. Szárnyasnak csontjai a lábszárak között. Sírmélység 1 méter.

54. *sír.* Csontváz hossza 1 m. 67 cm. Férfi csontváz. 1. Áttetsző csiszolt kő, kopás nyomaival, hasonló a kovácsüllőhöz, szélességi oldalon bevésés,

felső gerincz vékony, alsó lapos széles. Jobb alsó karhoz hozzá volt kövesülve. Nézetem szerint ijg rész, azonban nincs kizárva, hogy amulettnek használták. 2. Agyagpohár kicsorbulva, lábtónél. Sírmélység 2 m. 15 cm.

55. *sír.* Csontváz hossza 1 m. 88 cm. Férfi csontváz. 1. Lándzsa töredék erős aczélból, keresztbe feküdt a csipőn, 3 darabban. 2. Nézetem szerint lándzsa nyél foglaló, a nyél helyén keresztül szeggel; jobb kéz csuklójánál. 3. Vascsat a csipő bal oldalán. Sírmélység 1 m. 70 cm.

56. *sír.* Csontváz hossza 1 m. 72 cm. Férfi *sír.* 1. Vaskarika 5·5 cm. széles átmérőjű, háromszögalakú csüngővel, hastájon feküdt. 2. Vaskarikák egymásba fonódva a jobb kéz mellett. 3. Vaskés a bal kar mellett, fa rostokkal fedve. Szárnyasnak csontjai az alsó lábszárak között. Sírmélység 1 m. 38 cm.

57. *sír.* Csontváz hossza 1 m. 58 cm. Női *sír.* 1. *a* 1. *b* két darab 7·5 cm. hosszú tű. Munkásom tisztára csiszolta, aransárga színű; mellen találtam. 2. Fibula rész; egy része szét esett, a mely barna anyag — valószínű fából — volt. Nyakon volt. 3. 1 darab függő, fémkeverék. Színe aransárga. Bal fülben volt. 4. Szarvas agancsvég, használata ismeretlen; ketté tört, jobb kézben. 5. Agyagedény lábtónél. Sírmélység 1 m. 28 cm.

58. *sír.* Csontváz hossza 1 m. 65 cm. Női *sír.* 1. Egy darab függő, bal fülön. A másik függő is meg volt, nyoma a koponyán meglátszott. Vékony sodronyon függ a csüngő három peremmel. A sodrony keresztül halad a csüngőn, belül üres. Erősen megrongálódva. 2. Ezüstkarperecz a jobb kézcsuklón. Gömbölyű, egyik vége horogban végződik s elvékonyodott, a másik vége azonban hurok s 14-szeresen rá van csavarodva a karpereczre. 3. 12 darab gyöngy, két darab ezek közül kettős; hat drb. sárga futó betéttel, 5 darab kék betéttel, mindezek egyenlő nagyságúak, a 12-dik jóval nagyobb és fehér s vörös betétű. Nyakban találtam elszórtan. 4. Vaskés töredék farost burkolattal bal alsó lábszárnál. 5. Agyag edény a lábtónél. Sírmélység 1 m. 34 cm.

59. *sír.* Csontváz hossza 1 m. 74 cm. Férfi csontváz. 1. Kés, csontnyéllel. A nyél erősen megrongálódva, valószínű juhcsontból, illetőleg lábszárból készült; jobb kézben volt. 2. Vascsat a medencze bal sarkán. 3. A csipő közepén két vaslemez — melyek közül egyik elporladt — között tojásdad hajlású bronzkarika, a lemez között levő rész elvékonyodott. A vastagabb felén vasrozda, mely teljesen körül fogja. 4. Bal vállon félkör alakú vas. Sírmélység 1 m. 47 cm.

60. *sír.* Minden melléklet nélküli férfi csontváz. Sírmélység 1 m. 20 cm.

61. *sír.* Csontváz hossza 1 m. 69 cm. Férfi csontváz. 1. Vaskarperecz; az ásó ketté vágta s egyik vége kiegyenesedve. Jobb karon volt. 2. *ab* kőszilánk, valószínű egyik nyílhegy töredék. Jobb kar alsó szaránál. 3. Vaskés töredék a bal felső lábszár mellett. 4. Bal vállon félkör alakú vas. 5. Ár, egyik vége négyszögű, mely kihegyesedik, másik kerek azonban farostokkal fedve; a kerek s a négyszögű rész között elválasztó egy gerincz. Jobb kéz mellett feküdt (ábra). 6. Ugyan-e sírban megkövesedett szarvasagancs tövét találtam és pedig a férfi csontváz fölött félásónyomnyira. Sírmélység 1 m. 86 cm.

62. *sír.* Csontváz hossza 1 m. 59 cm. Női *sír.* 1. Agyag orsógomb, a kopásnak erős nyomaival; díszítés nélkül. Két lemetszett kúpidom alakkal, bal térd mellett a kézben. 2. 12 drb. vörös gyöngyszem, 10 darab ezek közül

hosszúkás alakú s szögletes, míg kettő gömbölyű, egyik a kettő közül sárga, barna és kékes betétű, ily betét rajta három van. A betétek egy központ körül csoportosulnak. A másik hasonló betéttel bír, csak hogy két betét csoport van rajta. A betétek keresztül mennek teljesen a gyöngyön. 3. Egy függő, a másik széjjel porlott. A függő egy huzalból áll, melynek alsó részén egy gyöngyszem van kis pálcikán. 4. Agyagedény a lábtónél. Szárnyasnak csontjai az alsó lábszárak között. Sírmélység 1 m. 35 cm.

63. *sír.* Csontváz hossza 1 m. 63 cm. Női *sír.* 1. Agyag orsógomb a bal kézben. 2. 36 drb. színes gyöngyszemmel, köztük van szegletes, de többnyire kerek. A mellen s nyakban elszórva találtam. 3. Bronz karperecz, csonka nagyobbik fele elkallódott, a bal karon volt. 4. Vaskés töredék az alsó bal lábszár mellett. Szárnyasnak csontjai az alsó lábszárak között. Sírmélysége alig haladja meg a 80 cm.

64. *sír.* Csontváz hossza 1 m. 66 cm. Női csontváz. 1. Agyag orsógomb. Két vonaldíszszel körül fogva a gerinczen alul és felül, bal kézben. 2. Fél vaskarika a mell bal részén. 3. 6 drb szegletes tejfehér gyöngy nyakban elszórva. 4. Vaskéshegy a felső bal lábszár mellett. Sírmélység 1 m. 16 cm.

65. *sír.* Csontváz hossza 1 m. 48 cm. Női *sír.* 1. *a* és 1. *b.* függők, mindkettő sodronyon függ, anyaga ezüst, a sodrony keresztül halad a csüngön, mely csaknem teljesen széjjel porlott már. A csüngők háromszögalakú, inkább haranghoz hasonló, apró kidudorodásokkal. 2. Fél vaskarika a bal vállon. 3. 14 drb. részint kék, részint zöld gyöngyszem, szegletesek, a mellen és nyakon elszórva. Sírmélység 1 m. 38 cm.

66. *sír.* Csontváz hossza 1 m. 15 cm. Női gyermek*sír.* 1. Agyag orsógomb, egész kicsiny, bal oldalon a térd mellett. 2. Ezüst fülbevaló a bal fülben. Sírmélység 85 cm.

A sírok felásása közben alig két ásó nyomnyira elő jött egy Árpád korabeli kés (2. ábra), melyben még meg van a karika, melyen függött és a szeg. 2. Egy kővésőnek csonkja. 3. Vonalas díszes agyagedény töredéke 70 cm. mélységben. 4. Egy csiszolt kőbalta; 1 m. 83 cm. mélységből vettem ki, ember csontváz összevisszaságban hevert mellette, a föld felette korom és faszén maradvánnyal volt keverve. 5. Csöves agyag edény hullámvonalas díszítéssel 1 m. 60 cm. mélységben. 6. 8·2 cm. hosszú s két szakállal ellátott nyíl; a szakál hossza hegytől 5 cm. A fanyél befogadására mély lyuk, a nyilat 67 cm. mélyen találtam (1. ábra). 7. Örlőkő, inkább téglá, melyen a kopás nyoma erősen látszik. Alig 50 cm. mélyen bukkantam rá ásás közben; nem teljes — fele hiányzik. Római téglának vélik, melyet később fenésre használtak.

Nem messze a földbányától egy homokbányát nyitottak meg, a hol két sírban egy-egy és egy másik sírban több (8—9) csontvázat találtak. Minden csontvázon márga lerakódás nyomait találtam. Melléklet egyik csontváz mellett sem volt. Ásás közben a munkások találtak egy vasszeg formán három élű buzogányt, amelyet sajnos azonban a homok rakásánál elvesztettek. Ugyanitt találtak továbbá 1 m. átmérőjű fa czölöpöt, a mely hogy milyen mélyen hatolt le nem tudom, mert az teljesen nem lett kiásva, noha 4·5 méter mélységig ástak. Egyelőre ezekben gondoltam eleget tenni földadatomnak.

Úgy vélem, hogy szarmata-avar sírmezőhegy részét takartam föl; reménylém, hogy a még fölásatlan sok sír nagyobb betekintést fog engedni a le-tűnt korba.

A még felásatlan sok sír nagyobb betekintést fog engedni a rég letűnt korra, — tehát addig is a viszontlátásra.

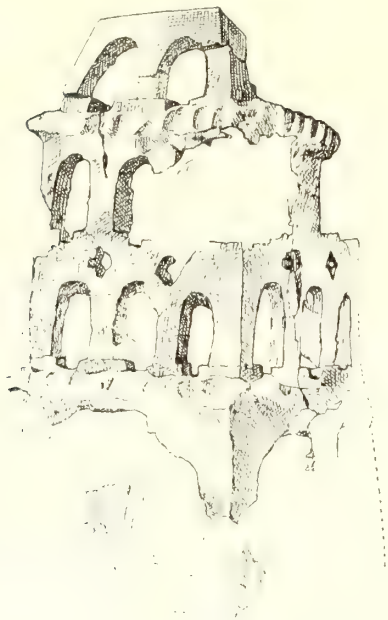
Gombos, 1908 szept. 13.

Pogány Jenő.

RÓMAI TORONY MINTÁJA POTAISSÁBÓL.

Az Arch. Ért. 1908. évi február havi füzetében dr. Drexel T. és Engelman R. uraktól két czikk is ismertette a Mahler tanár által 1907-ben Inter-cisában talált épületmintákat. Ezen érdekes czikkek ösztönöztek arra, hogy a a Potaisa maradványaiból előkerült római kapu modeljéről az érdeklődőket értesítem és azt az épületmintát bemutassam. Az 1904-ik év december hó-napjában a tordai római várhegy nyugati lejtőjén a Színdi völgytető nevű szőlőkben forgatással foglalkozó munkások sok érdekes tárgyát találtak és a többek között épen az ott kiásott kövezett utca közelében nagy quaderek szomszédságában oly tégladarabokra is találtak, melyeknek különös volta a munkások egyikének feltűnt s miután én épen akkor hivatalos teendőim miatt a vidéken voltam, azokból a töredékekből az a munkás néhány nagyobb darabot részemre szerencsésen félretett. Midőn pár nap mulva a vidékről hazajöttem, azonnal a munkásokhoz siettem s miközben a talált tárgyakat magamhoz váltottam, megindítottam a kutatást a különös cserépdarabok után is. A hideg idő, a fagyos föld és a havazás munkánkban ugyan nagyon hátráltatott, de habár a töredékek apróbb darabjai a megforgatott földben úgy elvegyültek, hogy azokat már meg nem találhattam, mégis fáradozásomat elég szép siker jutalmazta, mert egy halmaz ily töredéket vitethettem a lakásomra. A töredékek átlag 2 és 3 cm. vastagok és oly súlyosak, hogy azok összeragasztását az egyes darabok nehézsége és nehézkedése minduntalan meghiusította. Pár hét mulva látogatóba jött hozzám öcsém, Téglás József ipariskolai tanár s végre az ő segítségével sikerült a dirib-darab cserepeket egybeállítani. Deszka-lapra erősített gerendadarab körül állítottuk és illesztettük az egyes darabokat, míg nagy bámulatunkra oly tárgy állott elő, a milyenhez hasonló, tudtommal, ezen a vidéken még nem találtatott. A minta (1. ábra) fél méter magas s alján 23 cm. átmérőjű derékszögű és egyenoldalú négyszög, mely felfelé arányosan keskenyedő, földszinti és három emeleti részből álló épületet tüntet fel. A földszintnek mind a négy oldalán két-két íves kapunyílás látható. Egy-egy ily kapu 8 cm. széles és 10 cm. magas. (Két oldalon a középső pillér töredékei hiányoznak.) A szegletpillérek 3 cm. vastagok. A két kapu közötti középpillér alját egy háromszögalakú nyílás töri át, melyhez hasonló látható a földszint falának a kapuk fölötti terén is. A földszint fölött az épület körül kirugó párkánydísz fut körül, mely ujjbenyomásokkal volt az agyag kiégetése előtt fodrossá alakítva. Az első és második emelet között ily párkány nincsen,

de a második és harmadik emelet között egy ehhez hasonló díszeleg. Az első és második emeletről minden oldalra három-három köríves nagy ablak nyílik. Az első emeleten a torony szélessége 22 cm., a második emeleten 20 cm. Az első emelet ablakai 4 cm. átmérőjűek és 7 cm. magasak, míg a második

1. RÓMAI TORONY MINTÁJA POTAISSÁBÓL.
cca 16 n.

2. TÖREDÉK RÓMAI ÉPÜLET MINTÁJÁBÓL
POTAISSÁBÓL. cca 12 n.

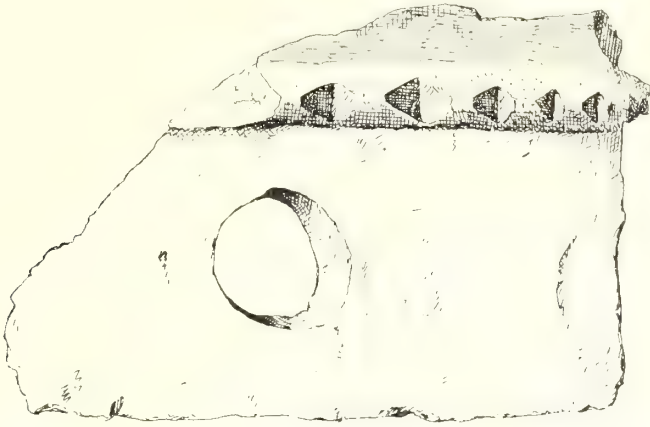
emelet ablakai öt milliméterrel magasabbak. Az első és második emelet közötti falrészben minden két ablak között egy-egy dülényalakú nyílás van alakítva. Minden oldalon tehát két-két ily nyílás van. Ezek a nyílások a dülény alsó szegletétől a felsőig 3 cm. átmérőjűek. A második emelet fölötti párkány egy oldalon 21 cm. hosszú. (Két oldalról ez a párkányos rész is hiányzik.) A harmadik emeleten az épület csak 16 cm. széles és a tetőig ez is 12 cm.-re keskenyedik. Sajnos, a harmadik emeletből csakis egy fal maradt meg és három fal hiányzik, valamint hiányzik az a rész is, mely a harmadik emelet betetőzéseül következett s így arra, hogy a tető milyen volt, semminemű töredékből sem vonhattam következtetést. A harmadik emelet meglévő fala szerint, erről az emeletről minden oldalon két-két nagy ablak nyílt. Egy-egy ily ablak 5 vagy 6 cm. átmérőjű s 65 milliméter magas vala. Mind a három emelet ablakainak aljában egy-egy oly mélyedés van bevágva, mely valamely gerenda végének oda behelyezésére lehetett alkalmas. Hogy a földszinten is lettek volna ily gerendák elhelyezve, annak a mintán semmi nyoma, mert a pillérek legalsó vége mind hiányos állapotban maradt meg. A készítő mester itt is, épen úgy, mint az intercisai épületminta készítője, a kapukat, ablakokat, a gerenda-
végek helyeit és a dülényalakú kis

ablakokat a nyers agyagban késsel alakította, illetőleg az agyagból késsel vágta ki, a párkányokat szintén ujjai segítségével alakította és szintén utólagosan rakta fel a minta falaira. Ha a műben van is némi különbség, de a hasonlóság is oly nagy és a készítés technikája is úgy Potaissában, mint Intercisában annyira azonos, hogy annak folytán az ily műveknek több felé elterjedt voltára lehet

következtetnünk. Miután Potaissa a III. század második felében már romhalmazzá változott, igen természetes, hogy ennek a potaissai épületmintának azelőtt kellett készülnie.

Az épületminta töredékeivel együtt oly párkányos és rovátkos cserépdarab is került a gyűjteményembe, mely semmiképen sem volt a most leirt épületminta töredékei közé beilleszthető. Ezt a 12 cm. hosszú, 11 cm. magas s 3 cm. vastag töredéket rajzban (2. ábra) külön is mellékelem. Azt hiszem, hogy ez a darab vagy egy külön épületmintához tartozott, vagy egy fal, talán várfal felső részletét ábrázoló töredék. Anyaga és készítmódja teljesen ugyanazonos a fent ismertetett épületmintával. A párkánydíszből egy darab levált és látni engedte, hogy a párkány utólagosan volt a tárgy többi részéhez odaragasztva.

3. TÖREDÉK RÓMAI ÉPÜLET AGYAGMINTÁJÁBÓL POTAISSÁBÓL. cca $\frac{1}{2}$ n.

Mielőtt ez az épületminta a tulajdonomba jutott volna, pár hónappal korábban a várhegy ugyanezen lejtőjén és épen az előbb meghatározott hely szomszédságában találtam még egy érdekes cseréptöredéket (3. ábra). Ez egy 17 cm. hosszú, 11 cm. magas s 3 cm. vastag oly töredék, mely ha lefelé és jobbra talán nem is, de balra és felfelé még bizonyosan folytatódott, mert azon oldalon a törésnyom látható. Hogy a tetején volt-e rovátkás sor, az nem bizonyos. Ezen a töredéken is párkánydísz vonul végig, de míg az előbb ismertetett épületmintán és a töredéken lévő párkány díszét a készítő mester ujjai benyomkodásával alakította, addig ezen a töredéken a párkányt késsel vagdalta csipkésre. Az előre kirugó párkány alatti falterületet nem ajtó, hanem egy szabálytalan kör alakú s 4 cm. átmérőjű ablak, vagyis lyuk töri át és ez a lyuk is késsel volt oda vágva. Úgy vélem, hogy ez az érdekes töredék talán a castrum falának részletét tünteti elő.

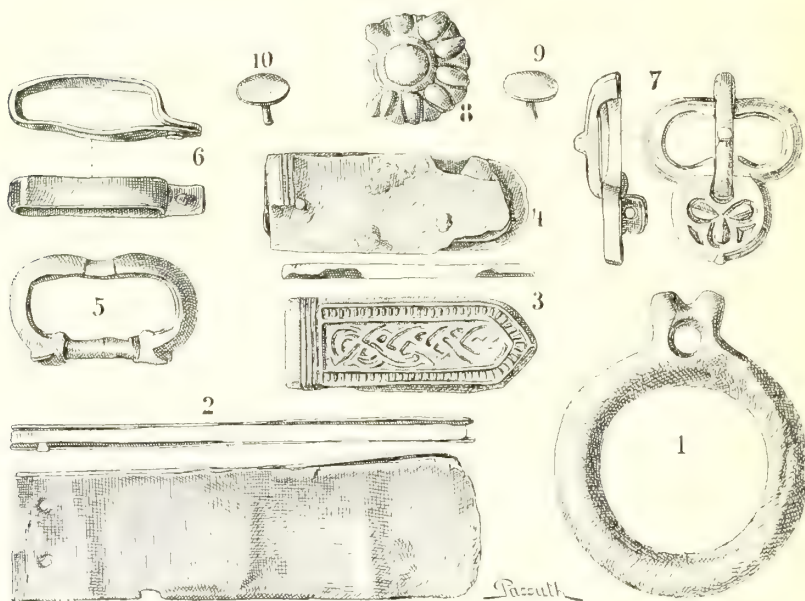
Hogy ezek a tárgyak mily célra készültek, biztosan meghatározni még alig lehet, de annyi feltételezhető, hogy úgy készítettője, mint készítője oly épületet szándékozott ezzel a művel feltüntetni, a minő akkor itt Potaissában már vagy létezett, vagy a minőt épen akkor építtetni szándékoztak. Hiszem,

hogy ez az épületminta épen Potaissa terjedelmes castrumának egyik tornyos kapuját, a töredékek pedig a castrum falának valamely, s talán épen a kapu szomszédságában állott részletét igyekeztek utánozni.

Meg kell említenem, hogy, a mint azt az Arch. Ért. 1904. évi 5-ik füzetében ismertettem, Potaissa castrumának keleti falában szalagszerű domború díszszel ékes faragott kövek voltak beépítve és azok a kövek ott egy hosszú párkányt képezhettek, de azon kívül a faragott kövek oly elhelyezése folytán, hogy az egyik nagyobb kő a fal függélyes irányú síkja fölé kissé előbbre rugott, míg a következő kő a fal síkjához közelebb vonult, szintén építhettek a fal felső felére egy oly csipkézett s fogrovátkos párkányt, melyet a minta készítője művein utánozni igyekezett s a milyen párkány a kapu fölötti erődítményen kettő is vala alkalmazva.

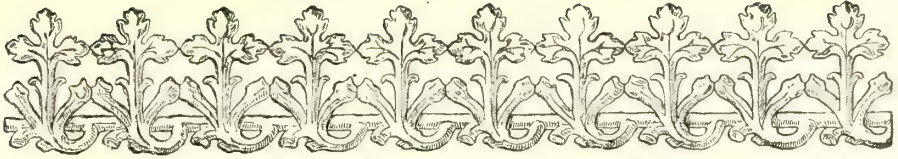
Torda, 1908 október 16.

Téglás István.

BÁCSFEKETEHEGYI SÍRLELET A RÉGIBB KÖZÉPKORBÓL.

A N. Múzeumnak 1906-ban ajándékozta Kellner József. ²/₃ n. 1. Csontkarika. 2., 3., 4. Szíjvégek ezüstműből. 5. Csatrész bronzból. 6. Hüvelypánt bronzból. 7. Csat aranyozott ezüstműből. 8. Ezüstműpityke. 9. és 10. Aklaszögök rossz ezüstműből.

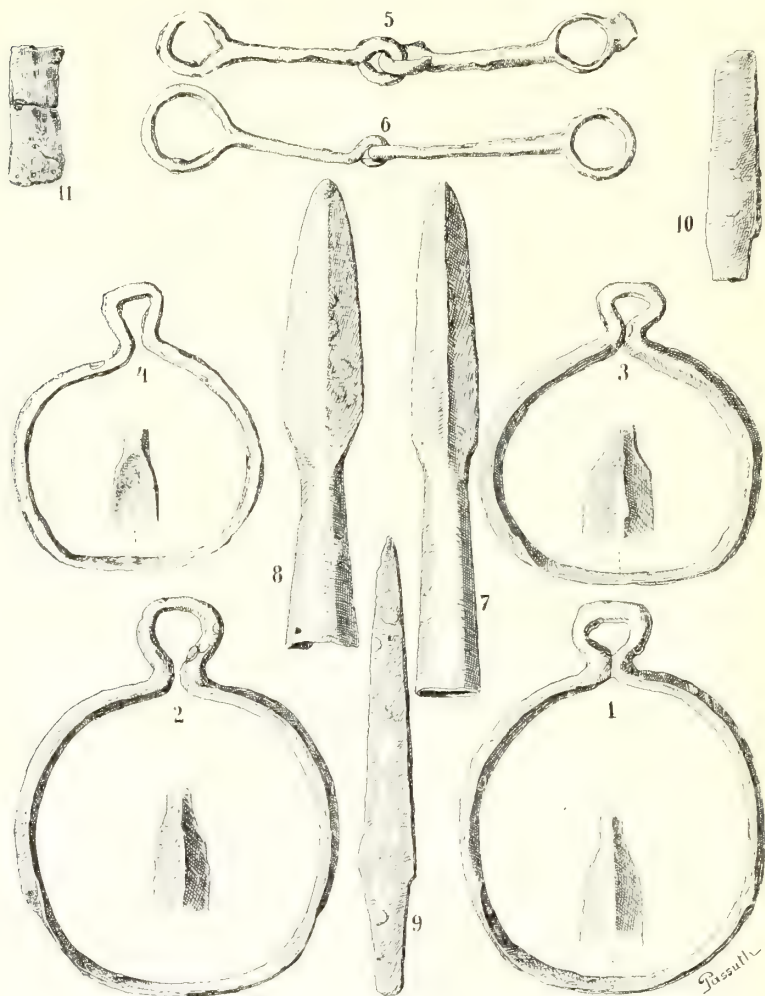

LEVELEZÉS.

I. GUBITZA KÁLMÁN: ÚJABB NÉPVÁNDORLÁSKORI LOVAS-SÍROKRÓL A BÁCSKÁBAN. A Bács-Bodrog vm. történelmi társulat zombori múzeuma a folyó évben ismét becses népvándorlaskori lovassír-leletekkel gyarapodott. Az egyik csoport Felső-Bácskában: *Dávodon*, a másik pedig Közép-Bácskában: *Bácsfeketehegyen* látott napvilágot. Kár, hogy az előfordulás körülményeinek apróbb részleteit itt is, ott is nélkülözzük. Azonosságukat azonban minden kétséget kizárólag sikerült megállapítani; miért is az emlékek — helytörténeti vonatkozásuknál fogva is — figyelmet érdemelnek. I. *A dávodi leletek.* Vágner András, dávodi lakos, a tél folyamán az ú. n. rétaljai szőlőkben, rigolozás közben, 13 sírt bontott fel, amelyekből négy lovassír volt. A csontvázak mellett megtalálta nemcsak a lószerszámokat, hanem az eltemetett harcosok fegyverbeli felszerelését is. Állítása szerint az egyik sírban a csontváz hónaalja táján egy kis bögre volt. Sőt egyik-másik sírban fülbevalókat is talált, amelyeknek hosszukás üvegyöngyből való fityegőjük volt. Ezeket azonban elhányta. A megmaradt leletekből Simonyi József, dávodi gazda, a következő tárgyakat szállította be a zombori múzeumba:

a) *Kengyelek.* (1. és 2. ábra.) Egy darab négyélű vassodronyból kovácsolvák. Az élek kifelé állók. A talpalló lapos; alul csekély bordázatú. A szíjtartó hurkosfülű; felső széle egyenes. Magasságuk: 15·5—15·7 cm.; átmérőjük: 12—13 cm.; a talpallók szélessége 2·5—2 cm. b) *Kengyelek.* Az egyik (3. ábra) egy darab négyélű vassodronyból való. Az élek itt is kifelé állók. Talpallója csekély ívhajlású; alul bordázott. Hurkosfülű szíjtartója felül egyenes. Magassága: 12 cm.; átmérője 11 cm.; a talpalló: 2·8 cm. A másik (4. ábra) négylapú vashuzalból készült. A lapok oldalt állók. Szétnyílt, hurkos füle ferde. Talpallója egyenes; bordája nincsen. Magassága: 10·5 cm.; szélessége: 10 cm.; talpallója 1·5 cm. széles. A gyűjteményben ez utóbbihoz hasonló még egy kengyelvasat találunk. Ferde. c) *Zablák.* (5. és 6. ábra.) Vasból valók. Mindkettő csuklós, kéttagú. A karikák a tengelyből kovácsolvák. Az elsőnek egyik karikáján, forrasztásból származó nyúlvány látható. Teljes hosszúságuk: 10—11·2 cm.; a végkarikák átmérője: 2·3—2·5, illetve: 3·5—2·7 cm. d) *Láncok.* (7. és 8. ábra.) Mind a kettő vasból való. Az elsőnek a hossza: 20·4 cm., hosszú és hegyes, közepén némi bordázattal bír. Köpüje 9 cm. hosszú; nyílásának átmérője: 2·5 cm. Ép. A második 19·1 cm. hosszú. Gerinczes lapja hegyes; 11 cm. hosszú és 3·5 cm. széles. Köpüje oldalt nyitott s szeglyukkal van ellátva. Nyílásának átmérője: 2·6 cm. e) *Kés.* (9. ábra.) Vas. Teljes hossza: 18·5 cm.; ebből a pengére 14 cm., a nyélnyúlványra 4·5 cm. esik. Leg-

nagyobb szélessége a nyél tövében 2'5 cm. Hegyes és egyik oldala éles. Foka 4 mm. f) *Késtörödéék.* (10. ábra.) Olyan forma, mint az előbbeni. Hossza: 9'2 cm. Hegye és nyélnyúlványa letört. Legnagyobb szélessége 2'3 cm. g) *Pántlemez-törödéék.* (11. ábra.) Vas. Hossza: 5'5 cm.; szélessége 2'3 cm. A végén három kisebb és azok közelében egy nagyobb központi lyuk van. Két darabba

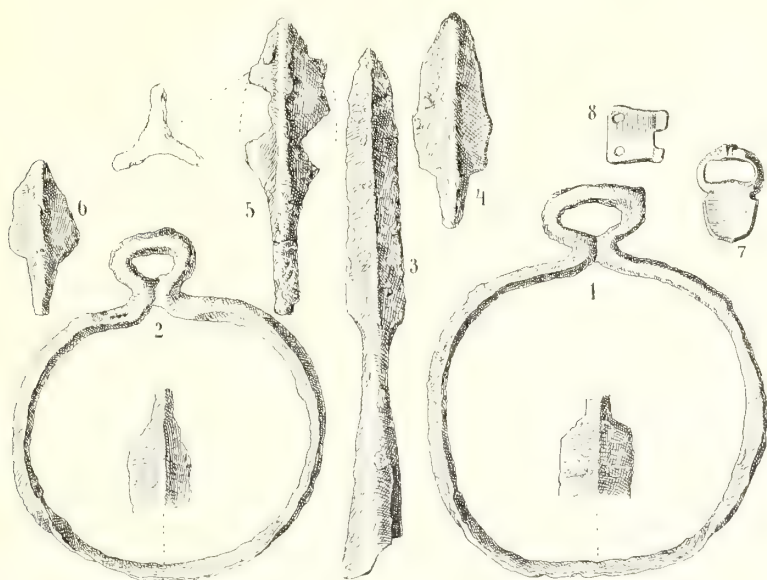

DÁVODI LELET. (1/3 n.)

tört. Késnyél is lehetett. A leletekkel egy kisebb, durva művű, kézzel formált és rosszul égetett fekete edény cserepei kerültek a gyűjteménybe. II. *A bácsfektehegyi leletek.* Ezek a bácsfektehegyi tégláégetőnél, a téglához szükséges föld leásása alkalmával láttak napvilágot. A tárgyakat az egyik ott dolgozó téglamunkás találta, akitől azokat a község érdemes jegyzője, *Kozma Dezső* úr megszerezvén, a Bács-B. vm. tört. társulatnak ajándékozta. Kozma úr szives közléséből azt következtetem, hogy a tégláégető-telep helyén rendszeres temető

lehet, mert a munkások minduntalan sírokra akadnak, a melyekben — az emberi csontvázak mellett — elvétele lócsontokat is találnak. A beküldött sírlelet vas- és bronztárgyakat tartalmaz.

a) *Kengyelek.* (1. és 2. ábra.) Négyélű vassodronyból kovácsolt szárakkal. Mind a kettő hurkosfülű. A talpallók ívben hajlók és alul bordásak. Nagy rokonságban vannak a dávodai kengyelekkel. Magasságuk 15—13·7 cm.; átmérőjük: 13·5—12·5 cm.; talpallójuk 3—2·7 cm. széles. b) *Lándsza.* (3. ábra.) Vas. Alakja karcsú. Lapja egyenletesen széles és hegyben végződik; a közepén pedig gerinczczel van megerősítve. Teljes hossza 20·5 cm.; ebből a lapjára 11 cm., a köpüre pedig 9·5 cm. esik. A köpüre átmérője 2·5 cm. s egyik szélén

BÁCSFEKETEHEGYI LELET. ($\frac{1}{3}$ n.)

sérült. c) *Nyílhegyek.* (4., 5. és 6. ábra.) Vasból valók. Három szárnyúak. Az elsőnek a hossza 8·5 cm.; ebből a szárnyra 7 cm. jut. Nyélszege letört. A második erős, nagy példány. Hossza 11·5 cm. Nyélszege 4 cm. hosszú s farostokkal van fedve. Szárnyai sérültek. A harmadik rövid, tompaalakú. Hossza 6 cm. A szárnyak egymástóli távolsága 2·5 cm. Nyélszegén farostok nyomai láthatók. d) *Csat.* (7. ábra.) Bronz. Kerete ovális alakú. A perczeg befogadására vájattal bír. A szíjfoglaló lemez pajzsalakú és két pántszeggel van átütve. A vasperczeg hiányzik róla. Teljes hossza 4·8 cm. A karika mérete: 1·7×3 cm.; a szíjfoglaló-lemezé pedig: 1·7×2 cm.; e) *Szíjpánt.* (8. ábra.) Négyyszögű bronzlap, alul két nagyobb lyukkal. Csatnak a tartozéka. A csatkeret hiányzik. A lelethez tartozik még egy vaskarika három töredéke is.

II. LEHÓCZKY TIVADAR: LÉVAI ÉS NAGYSÁRÓI LELETEKRŐL.

Mint hazánkban minden folyómenti táj és völgy általában, úgy különösen *Barsmegyének* a Garam folyótól átszelt termékeny vidékei is már az őskorban különféle népek kedvelt tartózkodóhelyei voltak, miről az ott feltűnő ilyenmő emlékek élénk tanúságot tesznek. *Léván* a várost környező domborulatok, a Kálvária-hegy és a körötte elvonuló szőlőhegyek rakvák őskori cserepekkel s különféle kisebb-nagyobb edényekkel, kő- és bronzereklyékkel s a régibb vaskorból fennmaradt tárgyakkal. A lévai leletekről már 1898. évben az *Archaeologiai Értesítő* XVIII. kötetének 345—350. lapjain értekeztem; most pedig az ugyanott a népvándorlás korából, valószínűen a *gótoktól* fennmaradt emlékeket sorolom fel, azokat ábrákban is feltüntetvén. Ez ékszerek egy agyagedényben, csoporban voltak a pusztá földbe rejtve s így kerültek most napfényre. A fületlen, sűrke színű agyagcsopor 10 cm. magas, felső, kissé kihajlított nyílt öble 8 cm. átméretű, feneké 5½ cm.-nyi és sima, míg hasának legnagyobb átmérete 9 cm. Ebben voltak: egy 3 milliméter vastagságú, hármas bronzsodronyból font zsinóron tizenöt darab különféle alakú és színű pászta és üvegyöngy felfűzve; a közepén van a legnagyobb, egy 3 cm. átméretű, lapított gömbű, fekete színű üvegkláris; 1—1¼ cm.-nyi terjedelmű gömbölyű, kék üvegyöngyszem van nyolcz; három tekete pásztás beleillesztett fehér-zöldes cik-czak sávokkal; egy 1½ cm. hosszú és 1 cm. vastag hengerke fekete színű alapon veres sávokkal; egy fél cm.-nyi gyöngy halványkék színű. Külön volt egy üvegyöngy zöld színű, két darab gömbölyű fehér-kék sávval; egy köszörült kék színű, egy fél cm.-nyi sodrott kék színű, végre egy 1½ cm. hosszú és oly széles és fél cm. vastag, tojásszerű sárgás, lapos négyszögű *karneol* kláris, melynek szögei leköszörülve lévén, két lapos oldalán hosszénegyzet-alakra idomítvák. A karneol-ékszer gyakran előfordul a jazigok ereklyéiben, ők ez ékkőnek kedvelői lévén; azonban más népek is használhatták, mint az épen a jelen esetből is kitűnik; hol még egy átfűrt 2 cm. hosszú, 1¼ cm. vastagságú *veres borostyángyöngy* is szabálytalan alakban találtatott.

A gyöngyökön kívül volt e női ékszerek közt egy 5½ cm. átméretű, ezüst-féle, fehérés érczből öntött *korong*, bizonyára *kis tükör* apró füllel, mely azonban háromfelé tört; széleit fél cm.-re kiemelkedő perem s egy sávyszerű vonal környezi. Egy 2½ cm. átméretű nyílt végű, közepén fél cm. vastagságú s végei felé keskenyedő hengeres karika-*fülbevaló* ezüsből (3. ábra). *Egy légyalakú* kapocs (fibula) szintén ezüsből (1. ábra), mely 4 cm. hosszú, végein a szárnyainál 2½ cm. széles; 8 mm. hosszú és 7 mm. vastag, reczés nyaka hengeres és azon levő gömbölyű feje 8 mm. átmérőjű. Belső oldala lapos s azon a kapcsolásra való mozgó bronz tűje még most is ruganyos. Két egyenlő, sárgás érczből készült nyerges *kapocs* (fibula, 2. ábra), mely 6¼ cm. hosszú, félkörű íve a közepén 1½ cm.-nyi és fél cm. széles, innen az egyik ága 3 cm.-nyire hegyesített hosszénegyszögű, a másik pedig 2 cm.-nyi háromszögű lapba végződik, melyek apró, fél cm.-nyi göbbel ellátvák; a négyszög négyágú ferde kereszt-alakú, a három szög pedig háromszögű vonalmélyedéssel ékített. Tülső oldalukon volt a tuskéje vasból készítve, melynek most már csupán rozsdás

nyoma látszik. Külseje aranyozott. Ezeken kívül volt még itt egy négyzetű, $1\frac{1}{2}$ cm. hosszú és $1-1\frac{1}{2}$ cm. széles s 2 mm. vastag, fekete pásztaból készült lap, mely fent tompított szögű s apró lyukkal ellátott s így valószínűen *amulet*től szolgált.

LÉVAI LELET. ($\frac{2}{3}$ n.)

Nagysáro község határában is, nevezetesen gróf Hunyady Kálmán birtokán, a téglavetőhelyen egy földalatti üregben találtattak a következő, úgy látszik, keltakori tárgyak a régibb vaskorból:

Egy szabadkézből formált *agyagöblöny*, mely virágcserep-alkatú, a menyében 17 cm. átméretű nyílt felületéről egyenlően és simán keskenyedik 9 cm.-nyi lapos fenekéig; magassága 15 cm.; két oldalán fent van egy-egy 3 cm.-nyi hosszú, $1\frac{2}{3}$ cm.-nyi félkörű füle, az ellenkező két oldalán pedig egy-egy $1\frac{1}{2}$ cm.-nyi lapított dudorka. Színe szennyes-szürke. Belül látszanak a készítőjének vékony ujjbenyomatai. Súlya 950 gramm. Ugyanott volt egy lapított gömbű kis agyagedényke, kiálló nyaka hiányzik s így csak öble (hasa) van, mely $4\frac{1}{2}$ cm. magas és $7\frac{1}{2}$ cm. átméretű; csonka, $1\frac{1}{2}$ cm. széles füle egy cm.-nyire kiáll; fenekét képezi egy fél cm.-nyire kiálló, 3 cm. átméretű, behorpasztott lapos korong. Ez is szabadkézből készült, fala 4 mm. vastag, színe sárgás. Találtatott egy fekete színű, 6 mm. vastagságú cserepből kerék-alakra metszett $3\frac{1}{2}-4$ cm. átméretű korong. Egy $16\frac{1}{2}$ cm. magas, öblöny-féle edény, mely szintén szennyesbarna színű, kerék-alakú feneké 7 cm.-nyi; felső nyitja, kissé kihajló széleivel 17 cm. átméretű, vastagsága fél cm.-nyi; nyaka kissé benyomul s innen azután csekély tágulással az öble lefelé keskenyedik simán; nyakáról az öböl elejéig leér $4\frac{1}{2}$ cm. hosszán a $2\frac{1}{2}$ cm.-nyire kiálló, lapos félkörű két füle, melyek közül egy ép, a másik csonka; ürtartalma lehet három liternyi. Egy *csésze-alakú* edény, letört 4 cm.-nyi füllel, színe szennyesbarna; magassága 5 cm., szája $10\frac{1}{2}$ cm. s egyenes feneké 6 cm. átméretű; fala durva, fél cm. vastagságú. Egy $7\frac{1}{2}$ cm. magas, lapított gömbű *csupor*; szája, kissé kihajló szélével $5\frac{1}{2}$ cm. átméretű, míg gömbölyű feneké $4\frac{1}{2}$ centiméternyi; színe szürkés, szennyes; fent kissé csorbult; füle letört. Egy mécses-féle csonka edény, ez most $3\frac{1}{2}$ cm. magas, öble hengeres s annak eredetileg felül és alul 3 cm. magas és $\frac{3}{4}$ cm. vastag kiálló karimája volt, 7 cm.-nyi átmérettel; most csak egyik, a felső karimája van meg; a mű durva s a lángtól kormos. Egy apró nyakkal ellátott és 11 cm.-nyire kitáguló, gömbölyű öböllel ellátott, 11 cm. magas csupor, csonka állapotban. Ez edényeken kívül volt még itt két, szintén szennyesbarna színű, agyagból készített *kanálka*; az egyik tört nyelével $5\frac{1}{2}$ cm. hosszú, egy cm. vastagságú nyele $1\frac{1}{4}$ cm. hosszú, vályúszerű $2\frac{1}{2}$ cm. széles kivájt öble pedig alul domború. A má-

sik *kanálka* egész, ez is $5\frac{1}{2}$ cm. hosszú, miből a végén meghajlott és $\frac{3}{4}$ cm. vastagságú nyelére esik $2\frac{1}{2}$ cm., a többi a domború aljú s kissé kivájt kerü-lékes alakú és $1\frac{2}{3}$ cm. széles lapátra. Egy 4 cm. átméretű, gomb-alakú *agyagkorong*, felül kissé bemélyített, alja 3 cm.-nyi fenekű, magassága $1\frac{1}{2}$ cm., színe szennyes-fekete; egy másik, hasonló színű s alkatú korong, mely 1 cm. magas, 3 cm. átméretű lapos felülete mélyített, míg a szintén homorú feneke 2 cm.-nyi széles. Több *orsó*-nehezék is találtatott, melyek különböző idomúak, de valamennyi szennyesbarna színű; így az egyik vágott kúp-alakú, 3 cm. magas, feneke $3\frac{1}{2}$ s felülete 2 cm. átméretű; felülről lefelé fél cm.-nyi lyuk vonul át; a másik gömbidomú, keskenyített végekkel, 3 cm. magas s ugyanoly terjedelmű a közepén, két sarkán ellenben csak $1\frac{1}{4}$ cm.-nyi; melyeken egy 1 cm.-nyi függélyes lyuk terjed. A harmadik *félgömb-alakú*, $2\frac{1}{2}$ cm. magas, felül $1\frac{1}{2}$ cm., fenekén 4 cm. átméretű, mely behorpasztott s körvonalakkal ékített; függélyes lyuka 1 cm. átméretű; a negyedik súly ehhez hasonló, 2 cm. magas, feneke $3\frac{1}{2}$ cm. átmérőjű s közepe behorpasztott; lyuka szintén egy cm.-nyi. Az ötödik lapított *korong-idomú*, sárgásbarna színű, apró fővény-nyel vegyített, jól kiégetett agyagból való orsósúly, mely 2 cm. magas és 3 cm. átméretű, egy cm.-nyi lyukkal. Volt még itt egy hamvasszürke, 4 cm. átméretű és 8 mm. vastagságú sima agyagkorong, lyuk nélkül és egy *aránylag parányi, felül hegyes agyagkorong*, két mm.-nyi lyukkal; e sárgásbarna színű, gomb-alakú korong egy cm. magas s feneke 2 cm. átméretű; végre egy fekete színű, $3\frac{1}{2}$ cm. átméretű és 6 mm. vastagságú agyagkorong, lyuk nélkül.

Az érczből való tárgyak következők: egy *bronzból* készült *hajtű*, melynek 3 milliméter vastagságú, sodronyszerű hegyes tője 15 cm. hosszú s felső részén van egy kúposan kiálló, egy cm.-nyi vastagságú, körvonalakkal ékített, gömbös *feje*; színe vöröses, helyenkint világoszöld szironynyal. *Vasból* volt egy $11\frac{1}{2}$ cm. hosszú *vaskés*, jatagánidomú, egyélű; pengéje a 2 cm. hosszú, hegyes s borítékba való nyélnél $1\frac{1}{4}$ cm. széles, a közepéig 2 cm.-nyire tágul s innen ismét a kihajlott hegyéig keskenyedek; háta 3 mm. vastagságú. A rozsdá jól ellepte s oldalain farostok nyomai látszanak. Itt akadt még egy $5\frac{1}{2}$ cm. hosszú, közepén 8 mm. vastag s hegyesen végződő sárgás színű *állatfog* is, melyet szurkáló-eszközül használhattak. *Lehóczky Tivadar.*

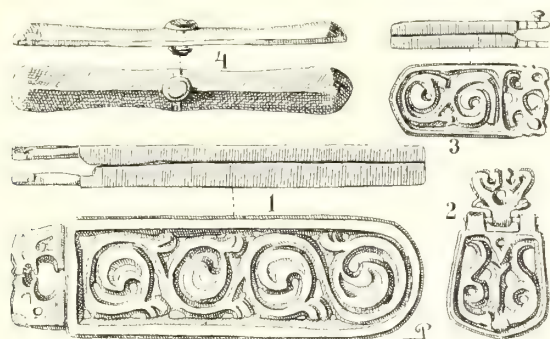
III. BÁRÓ NYÁRY ALBERT: SZÉCSÉNY-PINKAHEGYI LELETRŐL.

A már régészeti szempontból sokszor ismertetett lelhely, Szécsény (Nógrád m.) új leletekkel szolgált. Egy göztéglagyár kezdte meg működését tavaly, s a pinkahegyi kipusztult szőlő homokjában, melyet a gyártáshoz használnak, soros temetőt találtak. Hallomásom szerint legalább hat sírt bontottak már fel, de a sírmellékletek elkallódtak. Legutóbb sikerült Pintér Sándor, ismert régészünknek megmenteni néhány igen szép szíjvéget. A bronzból készült tárgyak ugyanazon tipust mutatják, a mely eléggé ismeretes s mint régiebb középkori ékszerféle gyakori. Kétféle szíjvéget adott a szécsényi sír. Egy pár 8 cm. hosszú és $2\frac{1}{2}$ cm. széles. (4. ábra.) Motivuma keretbezárt indadisz, a mely négy egyforma levelet hajtott. A kereten kívül két tátott szájú állat néz szemközt egymással s szájuk összeér, mintha egymásba akarnának harapni. Két pár

kisebb szíjvég (3. ábra) teljesen hasonló egymáshoz. 31 mm. hosszúak, 13 mm. szélesek. Alakjuk kisebbített ismétlése a már leírtak, azzal a különbséggel, hogy csak két levél fért be a keretbe s ezeknek középső tagozása elmaradt. A két állatfej pedig csaknem teljesen elveszett a stilizálásban. Bizonyára többnek kellett lenni azokból a csüggődíszekből, a melyekből egy megmentődött mégis. 34 cm. hosszú, 20 cm. széles. Két részből áll. A fő egy keretbezárt átmetszett virágkelyhet mutat s egy kis czöveken a kereten lóg még egy kis rész, fent összehajlított szírom. (2. ábra.)

A «piskóta-alakú tárgyának» nevezett 65 mm. hosszú, közepén szögeccsel ellátott ismeretlen rendeltetésű dísz (4. ábra) egészen egyszerű típust képvisel, középen egyvonalú emelkedéssel. Talán a szíj szélességét ebből állapíthatjuk meg. Úgy beszéltek el a munkások, hogy a sírfelbontáskor még a szíj is elég

SZÉCSÉNY-PINKAHEGYI LELET. ($\frac{2}{3}$ n.)

jó állapotban volt. Nagy kár, hogy így a közprédára ment a lelet, mert az ilyen jó állapotban megtalált sírokban lehetne tanulmányozni legjobban a régi viseletet s nem egy ismert tárgy rendeltetését.

A sírból kikerült koponya szintén birtokomba jutott s a baloldali állán levő zöldes folt arra mutat, hogy ott vagy vaskarika, vagy pénz lehetett. Apró pénzeket, hallomásom szerint, találtak a többi sírban is. Végül egy «sírány», egy égetett agyagedény is megmaradt, a melyben madárcsontokat találtam a homok között. Valami szárnyasfélét kapott a halott útravalónak.

Mivel a gyár a homokot csak tisztán használhatja, ásatás bajosan lehetséges bár, a tulajdonos Donner úr, a ki dícséretesen érdeklődik a régiségek iránt, talán nem lesz idegen attól, hogy tavasszal, a munka újra megkezdésekor, ásatást engedjen meg a kétségkívül gazdag sírmezőn. *Báró Nyáry Albert.*

IV. HAUGH BÉLA: ALSÓNYÉKI ÁSATÁS (TOLNA M.). Wosinski Mór 1892-ben már kutatott az alsónyéki legelő területéről kiemelkedő dombon, s ásatásainak eredményét közölte az Arch. Értesítő XIV. kötetében (296—301. l.) E jelentés szerint talált itt néhány népvándorláskori dolgot, de leleteinek legnagyobb részét a mészbetétes edények szolgáltatták. Megállapította, hogy emez őskori nép, mely a dombon élt, kerek, szűk lyukakban lakott, s hogy

e lyukak tartalma kevés eltéréssel nagyon szegényes volt. Szén és hamú között rendszeren tömérdek édes vizi kagylót, halszállakát, feltört állati csontokat, faragás vagy fűrészzeles nyomait feltüntető szarvas- és dámvad agancsokat, s a bronzkort jellemző sok edénytöredéket talált. Megállapította továbbá, hogy ugyancsak e népnek temetője is volt e dombon, s hogy a hullákat nem a sírnál égették el, mert az urnafészek alján semmi nyoma sem volt a máglyatűznek. Jelentésének végén azt mondja, hogy a dombot csak kis mértékben ásatta meg, s a jövőben érdemes lesz a további kutatás.

Azóta a domb két oldalát leszaggatták a vályogvető cigányok, s a domb tetejéről is sok földet hordtak el különféle czélokra az ottani lakósok. Valahányszor megbolygatták a területet, mindig került elő valami, rendszeren mészbetétes edény, a melyet tuczatjával vagdaltak a földhöz, mivel nem volt bennük pénz. Egyik-másik példányt a találó haza vitte és csirkeitatónak használta. Természetesen így is sok elpusztult. A legutóbb szintén arról értesült a szegszárdi muzeum, hogy ilyen «kávés findza formájú» edény került elő. A kiszállás alkalmával csak négyet lehetett megmenteni, de annál több cserép hevert azon a helyen, a hol a földbontás megtörtént. A négy ép példány különböző nagyságú. Az első, a legnagyobb 17 cm. magas, golyó alakú, s a közepén két aránytalanul kis füllel ellátott bögre csak a perem alatt van díszítve egymásba fonódó négyzetes vonalakkal, a melyeket négy oldalon hármass pontcsoport tesz változatosabbá. A fülek szintén bemélyedő szalagokkal ékesítvék. A másik széles nyílású csészé szája minden perem nélküli, de maga a nyílás széle levagdalt és mészszel díszített. A szájnyílástól egy ujnyira egy centiméter fehér sáv fut körül, s alatta egy keskeny vonal. Alantabb két centiméteres üres területre a fenék felé párhuzamos irányú függőleges bekarcolások láthatók, a melyek nem voltak mészbetéttel ellátva. A fülek helyén két kis bütyök emelkedik ki. Valamivel kisebb a harmadik edény, a melynek szájnyílása is szűkebb, s kissé kihajló pereme mészbetéttel díszített. A perem alatt zegzugos vonaldísz látható, ez alatt két egy-egy centiméteres sáv, a melyeket egy vékony vonal választ el egymástól. A sávok alatt ismét zegzugos díszítés, a melyet négy helyen W alakú mészbetétes szakít meg. Ezen W motívum a fenék felé függőlegesen folytatódik, s egy nagyobb pontban végződik. Az utolsó példány egyfűlű, széles szájnyílású csészé, melynek pereme alatt regrugos betét fut körül. Ez alatt keresztezett vonalakkal díszített háromszögek láthatók. A hol az edényttest is behajlik, ott egy centiméteres, vonallal szegélyezett sáv van alkalmazva. Mind a négy csészé fekete színű és finom kidolgozású, s a mészbetétes sokkal nagyobb mértékben maradt meg felületükön, mint azt viszontagságos sorsuk után várni lehetett.

E csészék helye körül a további ásást megkísérelve találtatott még három mészbetétes edény. Az egyik egy szűk nyílású, két kicsi füllel ellátott díszes és igen csinos csészé, a mely egy durvább, mészbetéttel nem díszített edénybe volt állítva. E két darab egy téglavörös tányéron állott, s alattuk volt egy másik fekete színű tál. Épen csak a mészbetétes csészét lehetett kiemelni, a másik három darab összetörött, közvetlenül e lelet mellett több töredék és még két egészen kicsi csészé került napfényre; megcsönkítva ugyan, de azért alak-

juk és díszítési motívumuk megállapítható. A fekete kávécsésze nagyságú két edény alakjában az a sajátosság, hogy fenekük nem kerek, hanem ovalis és mészbetétes pontokkal díszített. Ugyancsak mészbetéttel van díszítve a fenék széle, az edénytest közepe és a perem alatti rész. A díszítés meglepően izléses. A felsorolt példányok körül semmi egyéb nem fordult elő, valószínűleg azért, mert a földások már kiforgatták.

Erre lehet következtetni a tömérdek cserépdarabról, melyek a földbontás helyén szétszórva heverték. Volt itt igen durva kivitelű, a finom készítésű cserépdarab szárával; fülek, tálak peremei, fenekei, oldalfalak simák és díszesek vegyesen fordultak elő. Itt-ott egy-egy emberi csont, fölhasogatott állati csontok, dunai kagylóhéjak, égetett sártapaszkok, s agyagpiramisdarabok. A cserépek között sok volt a díszített. A durvábbakon ujjbenyomás meg zsinórbenyomás, mészbetétnélküli párhuzamosan bekarcozott, egymást keresztező vonalak, kivájt sávok, böködések, bütykök láthatók. Színük feketés barna vagy vörös, egyik-másik rosszul kiégetett. A szénbetétes darabok kivétel nélkül finomabb művek és feketésre égetettek. Díszítési motívumuk jobbadán a széles sáv, a melyek némelyiknél csipkézett. Más fajta díszítés is előfordul, de mind olyan, a milyen eléggé ismeretes.

A főtebb említett lelet irányában egy árkot vonva, remélhető volt, hogy egyéb tárgyak is kerülnek felszínre. Azonban a megvont árokban aránylag igen csekély eredmény mutatkozott. Egy óriási urna darabjain kívül néhány fölhasogatott állati csont, néhány gyermekjáték, több össze nem tartozó cserépdarab és igen sok égetett agyag tűnt elő. De minden összefüggő rend nélkül. Az égetett agyagon levő bemélyedések azt mutatják, hogy vesszőfonás tapasztékai gyanánt szolgáltak. Lakásnak vagy temetkezésnek sehol semmi nyoma sem volt. Ez árokra derékszögben huzatott egy másik árok. Mindjárt 25—30 cm. mélységben feltűnően porhanyó föld mutatkozott. Nemsokára előkerült egy homorú égetett agyagdarab, a melynek fölemelése után feltárult egy 120 cm. átmérőjű üregben levő hamútelep, szürke és vörös hamúval, jól megkülönböztethető rétegekben. A hamútelep mélysége fél méter volt. A hamú közül igen sok cserép került elő, továbbá durva kivitelű fazék részei, néhány agyagpiramis darabja és két agyagból készült orsógomb; egyik téglavörös, a másik fekete. A fölbontott üregtől két méter távolságra egy újabb üreg mutatkozott, melynek átmérője másfél méter volt. Tartalma tömött, de porhanyó föld, sűrűn vegyítve korommal, széndarabokkal, s égett vörös földréteggel. Igen sok csont került innen elő, a melyeknek kis része fölhasogatott. A cserépdarabok össze nem tartozók, mindegyik más és más edénynek volt alkotó része. Itt találtott egy nyolcz cm. hosszú, lyukfúvásra alkalmas őzagancs-vég is, a melynek vastagabb része át van fúrva. Folytatólag még igen sok csont- és cserépdarab került felszínre, de üregnek, lakásnak, tűzhelynek nyomát nem lehetett megállapítani. Volt azonban két méter mélységben egy befelé hajló peremmel ellátott tál, s ez alatt égetetlen agyagból egy nyolcz centiméter vastagságú lepény-forma tárgy. Minthogy színe teljesen azonos a kiásott földdel, nem kellett azonnal figyelmet, s így csak egy arasznyi darabot lehetett megmenteni. Ez a közepén át van lyukasztva; a lyuk átmérője öt cm. E darabon meg lehet

állapítani, hogy még két másik hasonló nagyságú átfurás is volt rajta a középső lyuktól 3—3 cm. távolságra, s valószínű, hogy az egész lepény, a melynek nagysága ismeretlen, ilyen lyukakkal volt ellátva.

A domb keleti részén is megkísérelve az ásást, csakhamar előtűnt néhány edénytöredék, s ez alól, a föld színétől számítva 65 cm. mélységből egy fekete színű füles csészét sikerült meglehetősen ép állapotban kiemelni. A csésze alatt elmeszesedett gyermekcsontok heverték, a melyeket minden oldalról edényrészek vettek körül. Volt köztük két picziny mészbetétes edényke teljesen ép állapotban oldalra fordulva. A cserépdarabok nem egy nagyobb urna részeit alkották, hanem két kisebb csésze darabjai voltak. E leletből két méter távolságra egy üreg formája bontakozott ki. A sárga földbe vájt üreg, melynek magassága 80 cm. vízszintes átmérője 160 cm. volt, nagyobb részt fekete porhanyó földet tartalmazott. A föld között össze-visszaságban cserépdarabok heverték, de előkerült egy másik őzagancs is, a melynek vastagabb végén metszés nyomai láthatók. Egy édesvízi fél kagylón kívül találtott egy kettéhasított vadkanagyar és egy kagylóhéjból készült késformájú vágó eszköz. Ezen első üreg közvetlen szomszédságában volt egy másik ugyanolyan nagyságú és alakú üreg, mely szintén fekete porhanyó földet tartalmazott, de nem oly tisztán, mint az előbbi. E fekete föld közé igen sok szén, hamú és félig kiégett agyag vegyült. Egyéb tartalma is eltért a másiktól. Edénytöredék itt is volt bőven, s valamennyi finomabb kivitelűnek mutatkozott, de egyetlen egy sem akadt, a melyik hozzátartozója lett volna a többinek. Volt a lyukban néhány felhasított csont, kettő félig égett állapotban; volt továbbá egy gyufakatulya nagyságú elrozsdásodott vasdarab és egy rézből készült fibula, a melynek tője letörött. Maga a fibula-test sajtáságos alakú. A rúgótól kezdve, melynek fonása tisztán kivehető, félkör formában hajlik, s a végén az emberi lábhoz hasonlatosan kiugrik. Tulajdonképen két részből áll a fibula-test; az egyik, a harmincz mm. hosszúságú abroncs-alakú lemez a közepén nyerges két széle pedig kissé bemélyedő vonallal díszített. Ennek a lemeznek a folytatása a másik, lábalkú rész, mely arányos átmenetet alkotva rovátkolt térdével kapcsolódik a lemezhez, s aztán tíz mm-ternyire drótszerűen vékonyodik, végre ismét lemezzé szélesülve, mint a lábfej, kihajlik, s hegyével kissé fölfelé kunkorodik. A lábfejhez hasonló lemez a bal oldalon vályú módra föl van hajlítva, a tű megtámasztása céljából, s a végénél át van fúrva. A három mm. átmérőjű lyuk arra szolgálhatott, hogy a tű meggömbített hegyét beleilleszék, bár a vályuban maradt, elrozsdásodott tű maradványa arra mutat, hogy a tű a lyuknál tovább ért.

A két említett üreg közelében a második ásványom eltakarítása után közvetlenül egymás mellett három lefelé terjedő kisebb (40 cm. átmérős) üreg tűnt elő, a melyek gömbölyű fazekakhoz voltak hasonlatosak. Ezen üregek laza fekete földet tartalmaztak egynek kivételével, a melyben olyanféle anyag volt, mint a vízi chinár, mikor megszárad. Nem messze innen egy egész kagylóhéj telep is napfényre került. E telep a sárga föld fölött öt méter hosszúságban húzódott, de szélességét nem lehetett megállapítani, mivel a leszakított partban volt folytatása. Az egész nyolcz cm. magas réteget alkotott. A kagy-

lók között egészet, két fedelüt nem lehetett találni, a mi arra vall, hogy konyhahulladék. De arra vall az a körülmény is, hogy a héjak között sok a feltörött csont, a széndarab, hamú égetett anyag és sok cserépdarab, a melyek majdnem mindenütt a kagylóhéjréteg fölött foglaltak helyet. H. B.

V. MÓRA FERENCZ: BILISICSI ÁSATÁSOKRÓL (SZEGED-ALSÓ-ALLJA). A Szeged-alsóallja óriási területének árokházi kapitányságába eső bilisicsi járásból 1900 óta sok érdekes lelet került már a szegedi múzeumba. A kőkortól kezdve föl a kései középkorig, részint szórványos leletek, részint rendszeres ásatásból nyertek. A mai pusztavidék régi, sőt ősrégi lakosságának emlékei nem is nagy, pár óra alatt körüljárható területről erednek, melynek határpontjai a Vajda-féle szélmalom, a köröséri iskola s az állami csemeteiskola. Mind a három helyen többször történtek már ásatások, melyek eredménye a szegedi múzeumban, leírása pedig az Arch. Ért. 1902. évf. 372—376., 1903: 50—54., 378—387., 1904: 1904: 270., 1905: 252—253. lapjain található. Erről a területről legutóbbi híradásunk óta több szórványos leletet juttatott hozzánk a tanyán érdeklődő népe. Sulyos veresrézvésző, vagy ék, az alján kidomborodó éllel, hossza 15, szélessége felül 2,9, alul 0,8 cm. 65 cm. mélyen találták egy trachit-kődarabbal együtt, mely három oldalán csiszolt, egy oldalán törött s bizonyosan őrlőkő dörzsölő-köve volt. Velük egy időben került be hozzánk egy közelebb talált árpádkori, szegesvégyű fél sarkantyú, szárán kettős fűzőlyukkal Urnatemetkezés mellől való leletek is kerültek azóta Bilisicsről, Volford József tanyaföldjéről. Kubikumunka alkalmával 50 cm. mélységben fedővel beborított edényt találtak. A fedőt az ásó darabokra törte, az edényt sikerült kivenni s csak kivéve látszott, hogy az tulajdonkép csak egy nagyobb urna nyakrésze. Mellette kis agyagbögre s néhány bronztárgy volt. Az edényke egyfülű, oldalán bevágásokkal díszítve. Magassága és szájbősége 7—7 cm. Az urnanyak bősége 20 cm. a többi tárgyak: görbe bronztű, felül hajlított lapos véggel, ismert típus, hossza 12 cm.; félholdalakú bronz nyakdísz, hossza 5, szélessége 4 cm.; kisebb tekereses végű bronztű töredéke; bronz pitykedarab; különös alakú, közepen meghajtott s végén összesodort keskeny és vékony bronzlemez, talán ruha-kapcsolásra való rost; két bronzkarperec, vert spirális díszítésekkel. A Vajda-féle szélmalom udvarán, ahol 1903-ban nagyon kifizető ásatást tartottak, mely alkalommal lovas sírokra is találtak (Arch. Ért. 1903: 50—54., 378—387. l.), 1905-ben földforgatás közben megint leletek kerültek elő a földből, melyeket a szélmolnár hozzánk szolgáltatott be. Bronz lemezdarab, kés, vagy borotva elgörbített pengéje, hossza 8, szélessége 3 cm. Bronzsodronyból való, díszítetlen karperec, elgörbülve; átmérője 7 cm. Négyzetletű, vastagabb bronzból való gyermekkarperec, félköríves és vonalas díszekkel. Átmérője 4,5 cm. Fekete gyöngy, 8-asokat mutató fehér berakásokkal, az így alakult körök közepében piros-fehér-fekete díszszel. Hossza 1—1 cm. átfúrt. A leleteket behozó szélmolnárné állítása szerint ezekből a gyöngyökből egész összemarékra valót találtam, de csak ezt az egyet hozzák be, abban a hiszemben, hogy egy is elég egy fajtából. De tán a többit is meg lehetne még találni, ha a gyerekek el nem hányták — biztatott az asszony. Tulajdonkép a gyöngyök megszerzése céljából mentem ki Bilisicsre 1905 őszén, — azonban nyom nélkül elkallódtak azok akkorára. Hallottam azonban a szálló-helyül szolgáló várostallján, hogy a határban, de már szabadkai földön, a Körösér partján gerendás kubikolás közben

vastag cserepekre és épületromokra akadtak. A Körösér nevű, itt a homokon elég jelentékeny vizecske határfolyó a szegedi Bilisics és Szabadka között s annál inkább bíztam az eredményben, mert innen az ér mellől már kerültek hozzánk leletek. Ezúttal azonban nem volt szerencsénk. A megásott halomban, mely épen a köröséri híd szabadkai felénél domborodik, csak vastag, bizonyosan régi cserepek s újabbkori tégladarabok voltak. A föld különben mindenütt forgatott volt, a minek azután magyarázatát is kaptam. Vagy 40—50 évvel ezelőtt ezen a dombon volt a híres köröséri csárda s innen a halom neve Csárdahegy: ebből valók a tégladarabok s innét a föld forgatottsága. Ha őstelep volt is itt valaha, a mit a cserepekből lehet következtetni, azt a csárda építésekor föltúrták s a mi benne volt, szétszórták. Utam azonban Bilisicsre még se volt eredménytelen. Kiss Ferencz erdőtanácsos úr, tanya-világunk egyik legjobb ismerője, felhívta figyelmemet a «bilisicsi domb»-ra, mely közel esik a csemeteiskolához, a hol 1902-ben ástak szép eredménnyel (Arch. Ért. 1902: 372—376., 1903: 50—54. l.). A bilisicsi dombon ottjártam előtt nem sokkal gerendás kubikolás alkalmával embercsontokat találtak, a mik még most is ott heverték a föld színén. A módos gazda, a ki a várostól bérlti ezt a halmot s marha-legelőnek használta, csak hosszas vonakodás után adott engedélyt az ásásra. Munkaközben beszéltek aztán az öregebb napszámosok, hogy az ő apáik idejében még víz vette körül az egész halmot (jó hajításra van most tőle a nádtermő bilisicsi tó), de ez a víz a keleti oldalról könnyen meglábolható volt. Még akkor ménes is legelt ezen a pusztán s ha lovat akartam belőle kifogni, azt ezen a gázlón keresztül a dombra terelték. Azért ma már feledésbe ment neve: «Lófogdosó-sziget» volt. A kubikolás alkalmával állítólag csak két csontvázat találtak s «nem volt azokon még rajtuk való se». Én kilencz sírt találtam, átlag 180 cm. mélyben, nyolczat a keleti, egyet a déli oldalon. A vázak körül három a baloldalán feküdt, a többi a szokott helyzetben, fejfel nyugotnak. A csontok meglehetősen korhadtak voltak, a koponyák azonban elég épek. Dolichocephalok, egyiknek az indexe — durva mérés szerint — 74.5. Sok apró cserepet találtunk, valamint lófogakat, tűzhelyet is, két méter mélyen, vastag kilügozott hamu-réteggel. Szegényes melléklete mindössze három csontváznak volt. Nevezetesen: *a)* két orsókö, a nagyobb közönséges formájú, párvonalas körökkel, magassága 3, külső kerülete 11.5 cm.; a kisebb csinosabb formájú, a dupla kúpos fajtából, 2.5 cm. magas, 10 cm. kerületű; *b)* ugyanazon csontváz medencze-csontjai közt egy 8 cm. hosszú, 1 cm. átmérőjű üres csonthenger, 34 ügyesen faragott rovátkával. Bizonyosan késnyél volt, mert belőle vasmorzsálékok hullottak ki. Analogonját l. Hampel: Régibb középkor I. k. CL. II. tábla; *c)* egy csontváz lábánál igen gömbölyű tojáshéj nagyobb fele s négy szegletes, idomítottan trachit-darabka; *d)* vaskés 11 cm. hosszú töredéke a bal lábszárnál; *e)* 4 cm. átmérőjű vaskarika a medenczecsontok közt; *f)* 3.5 cm. átmérőjű, vékonyabb vaskarika ugyanott; *g)* vas törhegy 9 cm. hosszú, farostok nyomaival.

Itt említem meg, hogy ennek a helynek a szomszédságában van Kiss Ferencz erdőtanácsos bérlete is, a honnan egyenes időben három bronz-tárgy került hozzánk 70 cm. mélyből. Diszített bronzkarperec 5 cm. hosszú darabja; a végén laposra vert, eredetileg csavaros tű, 16 cm. hosszú; lapos kés, illetve borotvapenge bronzból, hossza 15, szélessége 3.5 m.

Szeged, 1908. május.

Móra Ferencz.

IRODALOM.

Dr. MATTHAEUS MUCH. *Die Trugspiegelung orientalischer Kultur in den vorgeschichtlichen Zeitaltern Nord- und Mittel-Europas*. Jena. 1907. 8. r. 144 l. 50 ábrával. Much új, bővített kiadásban tette közzé e czímen egy értekezését, mely a bécsi anthropologiai társulat 26-ik kötetében jelent meg legelőbb. Célja megczáfolni azt a felfogást, hogy az európai emberiség az őskorban míveltségét keletről, Mesopotamiából és Egyiptomból kapta. Ezt az álláspontot legutóbb Sophus Müller «Urgeschichte Europas» című művében (59—61) hangsúlyozta. Much czáfolatában az őskori emlékek typusainak elterjedésére utal. Úgy a kő, mint a fémek korszakából Európában sok oly fajta szerszámot és fegyvert említ, melynek földrésznünkön kezdeteit és fejlődési fokozatait lehet kimutatni, míg sem Egyiptomban, sem Mesopotamiában nincs nyomuk. Megfelelőleg csak igen kevés typut ismerünk, mely onnan átjutott Európába. A kőkori fegyverek és szerszámok önálló keletkezésére földrésznünkön gazdag összehasonlító statisztikát idéz és még több tájékozottsággal értekezik két szakaszban a fémipar európai önálló kezdeteiről. Szerinte a keletkezés főfészke az angol szigeteken volt. Lehet, hogy onnan terjedt a fémipar, de nem látunk okot, miért nem keletkezhetett más helyeken is, mindazon pontokon, a hol a réz a föld felszínén való előfordulásával mintegy önkénynt kínálta magát. De abban Muchnak igazat adhatunk, hogy nem szükséges a bronzról föltételezni, hogy csak Keleten találhatták föl. Az utolsó szakaszban a temetkezési szokásokkal és az ősök cultusával foglalkozik szerző. Fölszólal Sophus Müller azon föltevése ellen, hogy a megalithikus építkezések a mykenei kupola-sírok utánzásai. A lélek halhatatlansága és a túlvilági élet szerinte már az ősi kőkorbéli emberiség hitében szerepelt és temetkezés dolgában a legrégebb kortól kezdve a vaskorig Dániában (egyéb országokban is) oly szakadatlan az összefüggés, hogy keleti befolyások föltételezésére semmi ok sincs. Szerző nagy szorgalommal gyűjtötte össze az adatokat, melyek az ő felfogását támogatják. Hasznos munkát végzett azzal, hogy a keleti hypothesis szerepét a præhistoriában konkrét tények erejével meggyengítette és a híveit arra készítette, hogy a föltevés megingatott tekintélyének újabb érvekkel segítségére menjenek. Szerző hazánk őskori viszonyait is elég jól ismeri és a mi régióinkból is idéz az ő áttekintéseiben tanulságos példákat. á. b.

WALTER ALTMANN. *Die Italischen Rundbauten*. Berlin, Weidmann. 20 ábrával. 8. r. 102 l. Ritka eset és csak a cl. archæologusok fiatalabb nemzedékénél szokásos eljárás, hogy egy-egy archæologiai problémának a szálait

visszafelé, az ú. n. préhistoriai korig nyomozzák. Szerző értekezésében onnan indul ki, hogy már a kőkorból és a bronzkorból állapítható meg a kerek alapú kunyhók és sírhelyek létezése. Tehát miként a többi Európában, Itáliában is a kerek épület idoma már a történeti kor elején megvolt és itt, a hol a fejlődés szakadatlanul folyt, meg is maradt. De ezután már csak szent célokra szolgáló épületeknél és sírépületeknél alkalmazták. Az értekezés legbecsessebb részei a második és harmadik fejezet, melyekben a fönmaradt romok vagy a régi romokról megmaradt rajzok alapján egyenként nagy pontossággal ismerteti a régi római köztársaságban s utóbb a császári korból fönmaradt körded templomokat és síremlékeket. Rövidebben szól az építészeti szerkezetnek egyébfajta épületekre való átviteléről. A fürdőépületekben való alkalmazása talán legegőbb Agrippa thermáiban történt, Vitruvius a «Laconicum»-ról, mint valami újszerű dologról szól és e fürdőhelyiség számára a kerek formát követeli. Átvitték azután a víztartó épületekre és szökőkutakra (nymphæum). Alighanem szintén görög minta szerint épültek a vásárterek közepén a «μάκελλον», latinosan «macellum» nevű kerek csarnokok. Azt hiszik, hogy 179-ben Kr. e. épült az első macellum Rómában. A római építészet mindvégig kedvelte a kerek épületeket és azoknak befödésében érte legnagyobb dicsőségét. Elég két példára hivatkozni. Egyik a római Pantheon, ezt azért ismeri az egész világ, mert jóformán épségben élte túl az idők viszontagságait. A másik nem kevésbé csudálatos, az ú. n. «Minerva Medica» ugyancsak Rómában. Ez utóbbi nem kerek ugyan, hanem 10 oldalú s így alaprajza csupán megközelíti a kört; de kétségtelen, hogy abból származik a formája. Gallienus császár idejében (266—268) épült. Vizgyűjtő volt, s ezt a gyakorlati célját a legdíszesebb formában szolgálta, kupolájának merész szerkezete még *ma* is bámulatra ragadja az építészeket. C. D.

JOSEPH HAMPEL. *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn.* Braunschweig Friedrich Vieweg und Sohn. 1905. Három kötetben. 8. r. I. kötet. Rendszeres összefoglalás. 833 lap; 2359 ábrával és két táblával. II. kötet. A leletek leírása. 1006 lap, sok ábrával; III. kötet. Képes atlasz 539 képes táblával. — Mikor ez a terjedelmes mű a német könyvpiacra megjelent, folyóiratunkban nem volt róla szó és most sem közlünk róla ismertetést. Arra szorítkozunk, hogy idejegyezzük azoknak az ismertetéseknek a jegyzékét, melyek külföldi szakfolyóiratokban megjelentek és eddig tudomásunkra jutottak. A jegyzék valószínűleg hiányos és szívesen vesszük, ha valaki a hiányokra figyelmeztet. — Strzygowski a Monatshefte der Kunstwissenschaftlichen Literatur 1905. évi november—decemberi füzetének 254—257. számában. — Correspondenzblatt der deutschen anthropologischen Gessellschaft (aláírás nélkül) 1905. 10. szám 97—98. l. — Kölnische Volkszeitung 1905. Litterarische Beilage 22. szám, június 8. 160. l. — Korrespondenzblatt des Gesamtvereins der deutschen Geschichts- und Alterthumsvereine. XXII. évfolyam. 8. szám, augusztus, 390 l. A. Götzé-től. — Archiv für Anthropologie. Neue Folge Bd IV. I. Ranke czikke. — Zeitschrift für Ethnologie. Berlin 1905. Schmidt Hubert czikke. — Zeitschrift für historische Waffenkunde. 1907. IV. k. 6. fü-

zet 190—191. Dr. Fortunat von Schubert Soldern cikke. — Litterarisches Zentralblatt 1907. 21. szám: 673—675. Dr. E. von Stern cikke. — Zeitschrift für deutsche Philologie. XXXIX. kötet. 3. és 4. füz. 519—522. Friedrich Kaufmann cikke. — N. Kondakov ismertetése (1—21. l.) az orosz császári akadémia 1906. évi kiadványaiban. — Dr. E. v. Stern ismertetése az odessai rég. társulat 1907. évi kiadványaiban. — Dr. Pič ismertetése a prágai Pamaty Archæologické stb. című folyóiratban. 1906. 306—308. — I. L. Cervinka cikke a Pravek (L'âge Préhistorique) 1907. évi harmadik füzetben 95—97. l. — Revue archéologique Paris 1906 nov.—decz. szám. 458. l. Salomon Reinach cikke. — La Nature 1907. Bibliographie 199. l. (névtelenül).

Dr. BAGYARY SIMON «*A magyar művelődés a XVI—XVII. században Szamosközy István történeti maradványai alapján*» czimen 1807-ben 104 lapra terjedő kötetet tett közzé, melynek V. fejezete (95—112. l.) a hazai művészet állapotával foglalkozik.

Szamosközy Olaszországból nagyobb műveltséget hozott magával, mint a milyennel az idevaló «mívelt körök» és köztük az írók is abban az időben birtak. Ott tanulta megbecsülni a római kor emlékeit és Erdélyben is keresi a római maradványokat, szobrokat és fölíratokat, ezekről másolatokat is közölt.

Szamosközy többször emlékezik meg épületekről. A kolozsvári nagy templom díszét dicséri, a gyulafejérvári templom fából való tornyát is magasztalja; a torony 1603-ban tűzvészben elpusztult, vele együtt a nagy toronyóra és elolvadtak a benne lévő harangok. Szó van Izabella királyné palotájáról és mellette a szent Mihályról címzett főtemplomról. János Zsigmond újra építi a régi palotát, kifesteti csatajelenetekkel, újjá készítetteti a menyezetet és díszes függönyökkel látja el. A Hunyadiak ősi fészke, Vajda-Hunyad, Sz. korában már negyedik kézen van, királyi adomány czimén Török Bálint főispán tulajdonába jutott. Báthory Endre lengyel földön, Wartenburgben, a hol ifjúságát töltötte, saját és öcsce Boldizsár alabastorból való képmását helyezte el. A Maros egyik ágát Gyulafejérvárba kívánta bevezettetni, a nagy mű meg is indult Benga Simon olasz építőmester vezetése alatt, nyomai mai nap is megmaradtak. Sz. dicséri Buda fürdőépületeit és még látott 1578-ban Budán több középkori épületet. Báthory István Baldogara Octavio császári építészszel újra építteti Várad erősségét. Ekkor a váruvar közepén még állott Szent László székesegyháza. A homlokzat előtti téren látta Sz. Szent László aranyozott lovasszobrát és vele egy sorban a három szent király gyalogszobrát, ezekről úgy vélekedett, hogy az a három keleti király. A gyulafejérvári kis templomban Báthory István testvérének, Kristófnak díszes síremléket állíttatott; Sz. úgy véli, hogy ennél díszesebbet Olasz- és Németországban sem talál. Dobó István emlékeről is van szó, melyet fia emeltetett a család ősi helyén Ruszán. Báthory András az ő testvérének, Boldizsárnak fából faragtatott díszes emléket. Báthory Zsigmond udvarában krétai származású Miklós nevű festő tartózkodott, ki Malaspina megbízásából Báthory Endre halottas maszkja után a pápa és a császár részére festményt készített. Bornemisza János Danczkában rendeli képmását; Sz. azt jegyzi meg róla, hogy a kép sokak bámulatára többször

könnyezett. Ötvösművekről és egyéb iparművészeti tárgyakról többször van szó szerzőnkél. Mikor János Zsigmond 1566 jún. 29-én Zimonyban Szulejmánnal találkozott, sok becses művel ajándékozta meg a szultánt. Voltak: két színarany tálca, drágaköves nyakláncz, gyémántos gyűrűbe foglalt remekműű óra Egyed mestertől, negyven evőtál aranyozott ezüstműl, tizenkét tányér híres uralkodók képeivel és tetteivel és sok egyéb ötvösmű. Ugyancsak János Zsigmond utóbb Konrádnak poharakat, tálakat és gyertyatartókat küldött. Sokszor álló órák is előfordulnak a felsorolt tárgyak közt. Báthory András a tatár fejedelemnek drága evőeszközöket küldött, ugyanannak a beregszásziak is küldenek arany- s ezüstműveket. Nagy magasztalással szól Sz. az «Unicornis szarv»-ról, mely Báthory István útján Lengyelországba kerül és melynek megváltásáért a lengyelek készek 30,000 forintot fizetni, csakhogy ott maradjon. Szó van a híres, drágagyöngyös tömör aranykeresztéről, mely Zsigmond császáré volt s utóbb több kézen át János Zsigmondhoz jutott, ez haláláig viselte, utóbb Báthory Zsigmond útján II. Rudolf kincstárába jutott. Fölösleges Veress Endre fölületes föltevését czáfolgatni, hogy ez a magyar szent korona keresztje lehetett.

Sok hazai műkincs pusztulásáról értesülünk Sz. följegyzéseiből. Veszendőbe ment Báthory Zsigmond révén 1598-ban Mátyás király kardja, Hunyadi János és Skander bég természetnagyságú arczképe. Sok kincs ment tönkre, a mikor földultak a kolozsvári jezsuita collegiumot. A legtöbb ezüstmű pedig úgy ment tönkre, hogy tallérokat vertek belőlük. Kissé zavarosan szól Sz. egy «sisaknagyságú» aranyrégiségről, szól két aranyökörről és úgy véli, hogy nem régi munka, csupán durva paraszt munka a Krisztus jászla körüli csoportból. A hazai bronzművek közül legtöbbet mond Sz. egy «Farkas» nevű óriási ágyúró, melyet készítői Hass salzburgi és Jeremiás segesvári ötvösök végességig domborművekkel díszítettek. Sokszor esik szó díszes keleti szőnyegek-ről, melyekkel szokás a lakást ékíteni és Mihály vajda gyulafejérvári diadalmenetének leírásában pazar díszű ruházat ismertetését kapjuk. *F. L.*

KARÁCSONYI JÁNOS: *Hogyan lett Szent István koronája a magyar szent korona felső részévé* (Értekezések a tört. tudományok köréből XXI. kötet, 6. sz., 8-r., 23 l. Két melléklettel. Akad. kiadvány.)

Pauler Gyula annak idején az Árpádkori királyok történetének I. kötetében (542. l. 183. sz. jegyzet) azt a fölfogását nyilvánította, hogy a magyar királyi korona felső része nem a Sylvester-féle korona. Fő érve VII. Gergely ismert levelének az az állítása, hogy 1044-ben az ország jelvényei, a lánlsa és a korona (insignia regni) Rómába visszakerültek. Most Karácsonyi Pauler nézetével szembeszáll. A 6. lapon azt mondja, hogy a Rómába visszaküldött korona nem Szent István, de Aba koronája volt. Másrészt azt hiszi, hogy akkor a korona nem is volt az ország jelvénye, csak a lánlsa. VII. Gergely szavaira egyszerűen reámondja, hogy azok nem felelnek meg a valóságnak, hanem a vita hevében kifejtett túlzásnak tartja. A 7-ik lapon ismét azt mondja, hogy Szent István koronája is volt az ország jelvénye stb.

VII. Gergely említett kijelentése már sok vitára adott alkalmat; leg-

többször úgy veszik el e nyilatkozat élet hazai történetíróink, hogy azt mondják, a visszaküldött koronának nem kellett a Sylvester-féle koronának lenni, lehetett az a királyi kincstár koronái közül más is. Pauler ezt a kényelmes magyarázatot nem tette magáévá. Szerinte nem lehetett más a visszaküldött korona, mint a Sylvester-féle, melyről úgy III. Henrik, mint a pápa jól tudhatták, hogy 1044-ben csupán az volt akkor az ország egyik jelvénye (insigne regni).

Karácsonyi nem czáfolta meg Pauler fölfogását, mint a hogy vélte, csupán más föltevést állított a Pauler-féle magyarázat ellenébe. Alig hihető, hogy elfogulatlan történetkutatók melléje állanának.

Azt sem hisszük el Karácsonyinak, hogy Szent Istvánnal vele a sirba adták a Sylvester-féle koronát.

Bajos volna arra analogiát találni, hogy a középkorban valamely ország koronáját a királylyal együtt eltemették volna. Temettek vele koronát. Minden királynak a fejére szokás volt halottas koronát tenni, mikor sirba tették. Szent Istvánt is koronával temették, de nem a Sylvester-félével, hanem vagy a kincstárban őrzött más koronával, vagy olyannal, mely ad hoc készült. Azt képzeljük, hogy a királyi korona felső része ebből a halottas koronából készült. A latin fölíratú zománczos aranylemezek X-ik vagy esetleg IX-ik századbeli munkák. Ily lemezekkel díszítettek koronákat, ereklyetartókat, szertartásos és egyéb egyházi könyveket. István halálakor igen gyorsan készülhetett számára ily lemezekből a halottas korona. Nem vitatjuk, hová lett a négy hiányzó lemez, mely a Karácsonyi által megállapított schema szerint a koponya hátulján állhatott. Lehet, hogy fél század alatt tönkrementek a sirban; de az is lehet, hogy nem mentek tönkre. Csak annyit tapasztalunk, hogy a királyi korona felső részében a lapos gömbszelvényben egymást keresztező pántok csupán a trónoló Krisztust és *nyolcz* apostol képét mutatják. Mikor és miért illesztették ezeket a lemezeket a Géza-féle koronára? Alighanem helyes uton jár Karácsonyi, mikor azt hiszi, hogy akkor tették, a mikor Szent István tetejét mint szent ereklyét a sirból kiemelték. A fején volt koronát mint ereklyét szintén kivették és már Czobor Béla helyesen jegyezte meg, hogy a szent királynak ez az ereklyéje új fényt árasztott a Géza-féle koronára, mely ezután mintegy ereklyetartó szerepét vitte. A sirból kiemelt koronát szétvagdalták, az abroncson egymás mellett állott lemezeket kettesével egymás alatt négy aranypántra illesztették, a négy pántot keresztbe rakták, a keresztidom közepére a trónoló Krisztus nagyobb lemezét tették és az egész pántos keresztet gömbszelvényre hajlítva beléerősítették a byzanci diademába, a mely ilyenformán zárt koronává vált. Mikor ez történt, akkor a német birodalmi korona már harántos kengyellel bíró korona volt. Lehet, hogy ez szolgált mintául és valószínű, hogy a királyi koronákat ez időben mint zárt koronákat a nyílt abroncsú fejedelmi diademáktól már kezdték megkülömböztetni. A pántokra csak két-két szentképet raktak, mert lapos gömbszelvényre törekedtek, a négy ág mindegyikén harmadik szentképnek nem lett volna célja, az már a Géza-féle diadema abroncsa mögé került volna. Karácsonyi föltevését, hogy ez összeillesztéskor a szent király sirjában talált keresztet a korona tetejére tették,

bátran elfogadhatjuk. Az iránt nem lehet kétség, hogy az így keletkezett új alakú koronát a XII. század óta mint a magyar királyság jelvényét őrizték. Hatszázéves szakadatlan traditio tanúsítja, hogy mindig Szent István koronájának nevezték. Ez az elnevezés teljes joggal illette, mert nem a Géza-féle része, hanem a Szent István fejről vett szent ereklye adta meg neki az ereklyékért rajongó középkor szemében a szentség jellegét.

Mikor Pauler Gyula fönnidézett véleményét leírta, mint óvatos kutató, lehetségesnek mondta «hogy e pántok valami összefüggésben voltak Szent Istvánnal». — Ime, sejtelmében nem csalódott. — Ezek a pántok valószínűleg a legszorosabb kapcsolatban voltak a szent királylyal. A Sylvester-féle korona odamehetett, a honnan érkezett, Rómába. Nincs is tudomásunk róla, hogy onnan valaha ide visszakerült volna. Nem is volt reá többé szükség; mert attól kezdve, hogy Szent László alatt a nemzet a nép szava által szentesített nagy királynak a koronáját bírta, a magyar koronát teljes joggal Szent Istvánról nevezték el, sőt több joggal, mintha e címmel a Sylvester-koronát illették volna. Tehát Karácsonyi fejtegetésével két lényeges pontban nem egyezünk meg. Nem czáfolta meg Pauler állítását a Sylvester-korona Rómába való küldéséről és nem hiszszük el neki, hogy a Sylvester-féle koronát Szent Istvánnal eltemették volna. Egyéb föltevéseit az idézett történeti tényekkel együtt készséggel elfogadjuk.

Hpl.

FOLYÓIRATOK. A «*Múzeumi és Könyvtári Értesítő*» I. évfolyamának 2. számában Divald Kornél árvamegyei kutatásairól számol be (87—94. l.). Gerecze Péter a pécsi székesegyház építészeti és szobrászati emlékeit tárgyalja (96—102. l.). Mihalik a bártfai építaphiumokat ismerteti (102—104. l.) és a sárosvármegyei múzeumról kapunk hírt (104—109. l.). A hivatalos közlemények között fontos a miniszteri körrendelet az egyházi ingó műemlékek védelme tárgyában (119—120. l.). Ugyanazon *Értesítő* 3—4. füzetében Fraknói Vilmos visszatekint a múzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelőségének tíz éves munkásságára (1898—1907.) és közli a kassai, szekszárdi, bártfai, szombathelyi és soproni múzeumok, a besztercebányai Mátyás-ház és az alsókubini Csaplovits-könyvtár látképét. Posta Béla az erdélyi múzeum köemléktárának legújabban eszközölt felállításáról értekezik és csatol cikkéhez 13 ábrát (138—147. l.). Mihalik József zemplénmegyei őstelepeket ismertet, 38 ábrával (163—170. l.). Divald Kornél Liptó megyében általa felkutatott, legtöbbször középkori emlékeket mutat be, 9 ábrával (173—179. l.). Zoltai Lajos 1905. évi régészeti ásatásairól ad jelentést a hat Telekházán, a Bival-halmon és a halápi pusztán, 28 ábrával (179—189. l.). Rhé Gyula Veszprém megyében, Szentistván községben a Fenyőgyőralja-dűlőn előkerült római sírban lelt bronzlemezzel borított fadobozt ismertet ábra kíséretében (189—191. l.). Varju Elemér gr. Károlyi Sándor 1743-ból való temetési czimeréről értekezik (215—217. l.), melyet gróf Andrassy Dénes a Nemzeti Múzeumnak ajándékozott. (Képmelléklettel.) Dr. Szendrei János áttekintést nyújt az 1907. év őszén az Iparművészeti Múzeumban rendezett budapesti amateur-kiállításról 12 ábrával (206—212. l.). A «Kisebb Közlemények» rovatában Czakó Elemér elmélkedik a múzeumok

ideális rendezéséről (218—220. l.). Szó van a franciaországi templomok műkincseinek legutóbbi időkben történt elrablásáról (214—221. l.), a szamosvári római castellumban rendezett 1905. évi ásatásról (223. l.) és a vajdahunyadi várban tervezett «bányászati és kohászati történelmi múzeum»-ról (223. l.). Az irodalmi rovatban találunk bő kivonatot Szalay Imre füzetéből a M. N. Múzeum gyűjteményeinek méltó elhelyezéséről (225—231. l.). A hivatalos közlemények közt van a kassai püspök jelentése a kassai püspökségben létező egyházi műemlékek védelméről (242. l.) és Zoltai Lajos jelentése a tószegi őstelepen folyó n. múzeumi ásatásról képpel (234—235. l.). Az Értesítő 1908-ik II. évfolyamának 1. füzetében Mihalik Sándor áttekintő ismertetést ad az Orsova környékén előkerült ős- és ókori régiségekről (8—20. l.) 48 ábrával. Dr. Gerevich Tibor a perugiai kiállításon volt régi umbriai iparművészeti emlékekről értekezik, 8 ábrával (21—30. l.). Marosi Arnold Pécssett fölösött 16 régibb középkori sír leleteit ismerteti 20 ábrával (42—47. l.). Darnay Kálmán közli az általa fölösött urnatemetőkben tett tapasztalatait (48—54. l.), ábrákkal. Az irodalmi rovatban szó van Ortway Tivadar akadémiai emlékbeszédéről Wosinszky Mórról, Szalay Imre kalauzáról az Erzsébet királyné múzeumában, a tiszafüredi múzeum 1905. és 1906. évi jelentéséről, a Pécs-baranyai Múzeumegyesület Értesítőjéről, a bácsbodrogmegyei tört. társulat XXIII. Évkönyvéről és Schlosser, «Die Kunst- und Wunderkammern der Spätrenaissance» című könyvéről. A hivatalos közlemények rovata kisebb híreket közöl a vidéki múzeumokról. A 2. és 3. füzet hozza dr. Schönherr Gyula életrajzát dr. Sebestyén Gyula tollából (61—63. l.), ábrával, dr. Kuzsinszky Bálint a hazánkban szerte létező római kőemlékek magyarászójajstromát kezdő 56 ábra kíséretében (74—113. l.). Rhé Gyula a veszprémi múzeumban őrzött római szobrokat ismerteti 6 ábrával (119—133. l.). Zoltay Lajos leírja 11 ábrával a debreczeni múzeum számára megmentett hajdusámsoni bronzleletet (127—133. l.). Darnay Kálmán előadja tapasztalásait halom- és veremsírok feltárásáról (142—145. l.), képekkel; Czakó Elemér elmélkedik múzeumi kérdésekről (157—160. l.), S. a régi zászlók megóvásáról és felállításáról szól (160—162. l.). Kapunk egy közleményt az olaszföldi kincstárak felügyeletéről (162—163. l.). Az irodalmi rovat hozza Békefy könyvének ismertetését a Balaton környékén fennmaradt középkori egyházakról és várakról, A «Külföldi Szemle» európai és amerikai múzeumokról (163—167. l.) hoz híreket, a hivatalos közlemények hazai múzeumok ügyeire vonatkoznak (167—171. l.).

A 4. füzetben dr. Gerevich Tibor közöl gyakorlati utasításokat a múzeumok számára beszerzendő fényképi fölvételekről (188—191). Dr. Szendrei János előadását kapjuk, melyet a múzeumok és könyvtárak orsz. szövetsége szombathelyi közgyűlésén tartott Magyarország középkori várairól (192—197). Dr. Berkeszi István a temesvári tört. és rég. múzeumot ismerteti, adja az alapító Ormós Zsigmond arcképét és a termekről, meg főbb emlékcsoportokról vett fölvételeket (198—212). Divald Kornél beszterczebányai középkori kályhacsempéket mutat be ábrák kíséretében (220—222). Alapí a főfelügyelőség által rendezett régészeti szaktanfolyamról értekezik (224—229). Kisebb közleményben kapjuk a nagyszombati múzeum (229—230) és a Turócszentmárton-

ban legutóbb megnyílt tót múzeum ismertetését (230—231). A külföldi szemlében Leonardo úrvacsorájának helyreállításáról és számos múzeumról kapunk híreket. A füzetet a hivatalos közlemények rovata fejezi be.

Az «*Egyetemes Philologiai Közöny*»-ben Csermelyi Sándor ismerteti Kurt F. Müller könyvét a Nagy Sándor halottas kocsijáról (E. Ph. K. 1908. 709—711. l.).

Az «*Urania*» című folyóiratban (1908. 365—373. l.) Ziebarth munkája (Kulturbilder aus griechischen Städten. Leipzig, 1907.) nyomán Thera, Pergamon, Priene, Miletos és a didymai Apollo-templom romjainak ismertetését kapjuk sikerült képek kíséretében, befejezésül a szerző az egyiptomi görög városokról és az ott előkerült papyrusleletekről is szól. Ugyanott (379—384. l.) dr. Szentpétery Imre a Nápolyban létező magyar érdekű műemlékeket tárgyalja; adja magyarországi Mária királyné síremlékének ábráját és bemutatja az Oderesionak tulajdonított falfestményeket, egyik a kalabriai herceg keresztelését ábrázolja, Johanna életéből látjuk azt a jelenetet, mikor a gyónását végzi s egy más jelenet ugyanőt mutatja, mikor a pap megáldoztatja. E freskók a Santa Maria Incoronata templom falán maradtak fenn, melyet Johanna 1352-ben történt megkoronáztatása emlékére építtetett.

A «*Pester Lloyd*» 1908. évi augusztus 6-iki számában dr. Hekler Antal tárczában tárgyalja a n. múzeumi régiségosztály ez évi dunapentelei ásátásánál előkerült «avarkori» sírokat. A «*N. Pester Journal*» ez évi november 10-iki számában Supka Géza tévesen Dunapentele más helyén előkerült két IV. századi sassanida éremmel köti össze e leleteket és e kapcsolathoz füz eszme-futtatást a keleti művészet hatásáról a régibb középkorban.

Az «*Armenia*» 1907. évi 4—6. füzete adja az «örmény múzeum» történetét (97—112. l.) két ábra kíséretében. Dr. Bányai Elemér ismerteti a régi Szamosújvár emlékeit (112—119. l.). Orosz Endre adja első jelentését a szamosújvári római táborban általa vezetett ásátásokról (129—156. l.), tizenhat képes tábla kíséretében.

A «*Történelmi és régészeti Értesítő*» a délmagyarországi tört. és múzeum-társulat Közölnye 1907. évi első és második füzetében dr. Berkeszi István adja a délmagyarországi éremleletek repertoriumát (1—50. l.). Ugyancsak dr. Berkeszi István jelentést ad az 1907-ben Knézen (Temesm.) előkerült árpádkori, római és őskori leletekről (50—54. l.). Ugyanő hírt ad a parácsi őstelepen újabban összegyűjtött kő-, csont- és agyagrégiségekről (55—57. l.). Milleker Bódog magyarázza a Névtelen Délmagyarországra vonatkozó hely- és folyó-neveit (58—66. l.). Dr. Kováts Sándor általános áttekintést ad Délmagyarország középkori építészeti műemlékeiről (67—83. l.). Egyéb közlemények sorából említendő a főtitkári jelentés a társulat 1906. évi működéséről és múzeumáról (132—148. l.). A Tárczarovat közli a társulati ülések jegyzőkönyveit, a költségvetést és a társulati tagok névsorát. Az «*Értesítő*» 1907. évi 3. és 4. füzete helyett közzétették Milleker Bódog «*Délmagyarország régiség-leletei a honfoglalás előtti időkből*» című művéből a III. rész 2. felét.

A «*Pécs-baranyamegyei Múzeumegyesület*» *Értesítőjének* 2. füzete élén Bitter Illés Wosinszky Mór emlékezetének szentel kegyeletes sorokat (41—

49. l.); Marosi Arnold a városi múzeum 1907. évi állapotáról ad jelentést (55—64. l.). A «Hírek» rovatában arról értesülünk, hogy a pécsi püspök a püspöki múzeum kőtárát és éremgyűjteményét a városi múzeumnak engedi át (64—66. l.). Oselvárd községéből La Tène izlésű leletet kapott a pécsi múzeum (67. l.). Dr. Szőnyi Ottó a pécsi Kardos Kálmán-utcában előkerült néhány emlékről értekezik. Az egyik régóta ismeretes római föliratú kődúc, már Koller ismerte (Proleg. 48. l.). Nyilván szobor talapzatául szolgált, melyet C. Julius Geminus Capellianus csász. helytartó (145—160.) a Mursabelieknek ajándéknak adott. A második alighanem római sírtábla csonka darabja, melynek fölirata várja a megfejtését. Volt egy dombormű részlete, mely pásztorbotjára támaszkodó ifjút ábrázol, volt néhány római üveg- és bronztárgy, két középkori építészeti töredék és egy kályhacsempe. Az irodalmi rovatban dr. Kiss Albin füzetét ismertetik a pécsi belvárosi templom történetéről, és ezután társulati és múzeumi ügyekről szóló terjedelmes ismertetések következnek.

A 3. füzet közli Marosi Arnold fölolvasását a pécsi városi múzeum népvándorláskori leleteiről és különösen az 1907-ben fölbontott 26 sírról, melyről a Múz. és Könyvtári Értesítőben is adott cikket. Közleményét 24 sikerült ábra kíséri. Dr. Szőnyi pécsi újabb leletekről ad hirt. Különösen két lelet érdemli figyelmünket, régi templomból maradt kőbordák a pénzügyőri laktanya udvarán és egy csonka római mérföldmutató, melyet nem messze a Ferencz József fürdőtől a Deutsch-féle ház udvarán találtak. Közlő azt hiszi, hogy e ház udvarán vonult a római út. Ugyancsak Szőnyi a városi múzeumba jutott baranyabáni apróbb római régiségeket ismertet. Külön rovat közli az egyesületi ügyeket.

Az *Akadémiai Értesítő* f. é. novemberi füzetében olvassuk dr. Goldziher Ignác jelentését a Koppenhágában tartott nemzetközi orientalista congressusról. Ebben a jelentésben különösen a kivonat Lammens beyruti egyetemi tanár előadásából (548—549) érdekelheti a műtörténészeket. Lammens figyelmeztet arra, hogy a Damaskusban székelő Ommajjada kalifák (660—750) a Syriát határoló sivatagban nagy pompával kiállított nyaralókat szoktak alkotni; ilyeneknek ismerték fel a Musil által felfedezett Kuszejr-Amrát, Kaszr-Tibát, Kaszr-al-abjádót, a hajdani Moabtól keletre elterülő sivatagban még létező romokat és Lammens odasorolja a msattai palotát is, melynek díszes domborművű falai most Berlinben a Kaiser Friedrich múzeumban vannak és melyről eddig némelek azt hitték, hogy a IV. században, ismét mások azt tartották, hogy az V—VI. században keletkezett. Lammenst időhatározásában az a tapasztalás vezérelte, hogy az Ommajjad építészet nem fejlesztett következetesen alkalmazott újabb építészeti stylust, hanem az arabs műveltség ekklektikus természetének megfelelőleg, mesterei díszes alkotásaiknál régibb mintákat is használtak föl.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ARCHAEOLOGIAI BIZOTTSÁG ÉVI JELENTÉSE 1907-ről.

Az Archæologiai Bizottság közzétette folyóiratának, az Arch. Értesítőnek új folyambeli 27. kötetét. A nyomdai költség újból 15%-kal emelkedvén, nem lehetett arra gondolni, hogy a bizottság szűken kimért javadalmából akár a folyóirat 30 ívnyi terjedelmét bővítse, akár az írói tiszteletdíjakat, a melyek évtizedek óta változatlanok, a kor igényeihez mérten fölemelje. Csupán a folyóirat képes mellékleteinek számát lehetett szaporítani azon segítséggel, melyet a II. osztály szíves volt e célra engedélyezni. A kötet képes mellékleteinek száma így 32-re emelkedett, ezenkívül volt benne 11 képes tábla és 119 szövegközti ábra. A szövegben 36 belföldi író és egy külföldi szakember működött közre.

A bizottság tervbe vett két irodalmi vállalata, Torma Zsófia tordosi gyűjteményének közzététele és a kassai dóm monographiája, előkészületben van. Előbbi munka a szerző közbejött súlyos betegsége következtében csak 1909-ben mehet szedés alá; mert a szerző, dr. Pósta Béla, Tordoson régészeti ásatásokat tart szükségesnek, melyeket az 1909. év folyamán fog végezhetni. E munka közzététele az előirányzat szerint mintegy 8000 koronát fog igényelni és e költségre gyűjti a bizottság időközi maradványait. Másik nagy kiadványára, a kassai dóm monographiájára, Mihalik József akad. I. tagot kérte föl a bizottság. E nagy munka számára már évek óta készültek rajzlapok, melyeknek kiegészítésére a szerző igényei szerint, a mint munkájában előbbre halad, fényképi s egyéb fölvételek szükségesek. Ilyenekről a bizottság költségvetésében mindig gondoskodik és az elmúlt 1907. évben is szerzett be 15 drb fényképes fölvételt, a negatív lemezekkel együtt, 300 koronáért.

Ez évben új választás alá jutván a bizottság, júniusban megtartotta alakuló ülését és más két ülésében végezte a költségvetés megállapítását és minden egyéb ügyét. Szomorúsággal iktatta jegyzőkönyvbe két elhunyt tagjának, Wosinszky Mórnak és Bubics Zsigmondnak emlékezetét, véleményt adott Szilágymegeye abbeli kérdése dolgában, hogy területén istápolja-e Téglás Gábor archæologiai kutatásait és foglalkozott dr. Zsolnai könyvével Árpád sírjáról és Fehértemplom helyéről.

A bizottság horganyedzésű duczainak tára az 1907. évben 280 darabbal gyarapodott és az értékes gyűjtemény ez év végén elérte a 13,340 darabot; a mult évben belőle 19 irodalmi vállalat számára egészben 257 drb duczot adott a bizottság kölcsön. A bizottsági ducztár mintaszerű rendben van. (Akad. Értesítő 1908. 232—233. I.)

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi szeptember hó 29-én d. u. 5 órakor a Magyar Tudományos Akadémiában tartotta rendes havi ülését.

Az elnökök akadályozva lévén a megjelenésben, az elnöki széket, a közöhségnek megfelelve, egyik legrégebb örökös választmányi tag, *Thaly Kálmán* foglalta el.

Jelen voltak: dr. Gerecze Péter, Huszka József, Kunvári Fülöp, Miszkovszky Viktor és Spitzer Mór igazgatóválasztmányi tagok és 12 más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván, *Supka Géza* értekezését olvasta fel a jászkürt domborműveinek értelmezéséről, majd *Gróh István* mutatott be mintegy negyven aquarell-másolatot a demsusi és malomvizi bizánczi stílusú falképekről.

A titkár hivatalos jelentése folyamán a társulat rendes tagjai sorába megválasztottak: *Wimmer Béla* uradalmi intéző, Patvarcz (u. p. Balassagyarmat), ajánlja: dr. Márton Lajos, és *Pogány Jenő* állami tanító, Gombos (Bács-Bodrog vármegye), ajánlja: dr. Hampel József.

Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére *dr. Gerecze Péter* és *Kunvári Fülöp* igazgatóválasztmányi tagokat kérvén föl, az ülés véget ér.

Dr. Szendrei János,
titkár.

A NEMZETI MÚZEUMI ÉREM- ÉS RÉGISÉGOSZTÁLY 1907. évi állapotáról szóló hivatalos jelentés* részletes kimutatást közöl az intézet gyarapodásáról a tárgyak történeti csoportosítása szerint, azután számszerinti kimutatásokban is összefoglalja a múlt évi eredményeket. Némely érdekesebb tárgyakról ábrákat is közöl a jelentés. Az őskori csoportban rajzokat kapunk balták öntésére szolgáló kőmintákról (40., 41. l.) és lapos véső öntésére szolgáló kőmintáról (43. l.). A római csoportban tatabányai antik fibulákról és karpereczekről kapunk ábrákat (45. l.). Igen becses egy erdélyi származású kerek osculum pacis domborműves és sodronyzománczos ékítményekkel (10—12. ábrák) a XV. századból. Érdekes szerzemény egy votívtábla ezüstlemezből, melyen présölési technikában a sanloretói templom s fölötte a madonna, négy sarkában ugyanannyi apró dombormű van ábrázolva, míg a háttért vörös és kék viasz borította, mintegy a zománczot helyettesítve. Az érdekes votívtábla valószínűleg még a XVI. században készült (13. ábra). Becses mű egy elefántcsontból faragott XVII. századi domborműves tábla, Krisztus testét körülálló, fátylát tartó angyalokkal (14. ábra). Csinos egy XVI. századi kis vasládika belédzett figurális és ornamentális díszekkel (15., 16. ábra). Sok egyéb érdekes szerzeményről csak hosszabb-rövidebb leírásokban van szó. Az őskori csoport gyarapítására az intézet által rendszeresen folytatott tőszegi ásatás volt jelentékenyebb eredménynyel. A római csoport pedig ugyancsak az intézet részéről Duna-Pentelén vezetett kutatásból és az ott más alkalmakkor előkerült szerzeményekből gyarapodott jelentékenyebben. A két csoport közül az első 1481 darabbal, a második 1766 számmal nőtt meg, egyéb négy emlékcsoport növe-

* Jelentés a m. n. múzeum 1907. évi állapotáról. Budapest, 1908. 38—82. l.

déke 373 darab. A hadtörténelmi szerzeményekről szóló kimutatás 21 különböző tétel alatt 256 darabról szolgáltat áttekintést. Az éremtár növedéke volt 5462 darab, a szakkönyvtár 438 darabbal nőtt meg. A régiségtár 160 napon volt a közönség számára nyitva és ekkor volt 113,420 látogatója, más napon volt 493 fizető látogatója. A hivatalos jelentés egyéb tényekre és foglalkozásokra is terjeszkedik. Számot ad a tisztviselők irodalmi tevékenységéről és közli a kötet végén a tisztviselők jelentéseit hivatalos kiküldetéseikről és ásatásaikról (158—185. l.) végül kivonatokban ad számot a n. múzeumban az 1907. évben tartott ismeretterjesztő nyilvános előadásokról (200—213. l.).

m. ő.

A MÚZEUMOK ÉS KÖNYVTÁRAK FŐFELÜGYELŐSÉGE kiadta 1907. évről szóló hivatalos jelentését a saját működéséről és a hatáskörében álló intézetekről; szerkesztette az előadó Mihalik József. A vaskos kötet (312 l.) becsületére válik a szerkesztőnek. A jelentés nemcsak külső terjedelme, de a közölt adatok bősége dolgában is fölülmulja a korábbi jelentéseket. Két fejezetre és egy függelékre oszlik. Az első magáról a felügyelőségről szól (1—30). Igen részletes a felügyelete alatt álló intézetekről szóló második fejezet (31—294). A függelékben kapjuk a főfelügyelőség és a múz. és könyvtárak országos tanácsának szabályzatát, veszünk egy áttekintést a vidéki gyűjtemények területi beosztásáról és a végén következik a főfelügyelőségben működő tagok és a főfelügyelőség irodájában alkalmazott tisztviselők névsora. E helyütt csupán a régiségtárak bírnak ránk érdekl.

Az elmúlt évben 76 intézet állván a főfelügyelőség alatt, ezek közt volt 52 régiségtár. 246.052·98 korona állott a főfelügyelőség rendelkezésére. Ebből az összegből 28,000 jutott a könyvtáraknak, 17,000 a régiségtáraknak, 9000 a néprajzi és 6000 a természettudományi gyűjteményeknek évi segélyek czimén. Rendkívüli nagyobb segélyekkel előmozdította a főfelügyelőség intézeti épületek emelését. Ilyenekben részesültek Alsó-Kubin, Arad, Békéscsaba, Debreczen, Gyulafejérvár, Komárom, Magyaróvár, Poprád, Pozsony, Selmeczbánya, Sepsiszentgyörgy, Szombathely és Versecz. Ezen összegeken kívül még sok egyéb tárgyi és személyi kiadásra jutott költség, melyekről a jelentés részletes számot ad.

A régiség-múzeumokról vett hírek között azoknak van legtöbb fontosságuk, melyek a gyarapodásról szólnak. A múzeumoknak az a főhivatásuk, hogy mennél több hazai emléket mentsenek meg és a mennyiben van költségük kutatásokra, azon kell lenniök, hogy mennél több tudományos anyagot hozzanak színre. A hol e célokat háttérbe szorítják, avagy épen nem gondolnak velük, ott tudományos szempontból nagyon kevés értékű a szerepük. Jó volna ezt megértetni azokkal az intézetekkel, a melyek nem tartották érdekesnek az ő szerzeményeikről kielégítő jelentést adni. Van 14 múzeum, a melynek a gyarapodásáról épenséggel nem kapunk értesítést és 16 intézet elegetmondónak vélte, hogy a szerzett tárgyaknak csupán a darabszámát közölje. Mintha ebből valami hasznuk volna a hazai kutatóknak. Csupán 22 intézet adott kielégítő tájékoztatást, sőt ezek közt vannak már olyanok is, a melyeknek vezetői az ő kutatásaikról saját intézeti folyóirataikban, a főfelügyelőség köz-

lönyében vagy az Arch. Ert.-ben adnak, gyakran megfelelő illusztrációk kíséretében szakszerű leírásokat. Annyira fontosnak tartjuk a múzeumi szerzeményekről adandó lehető kimerítő jelentések beküldését a főfelügyelőséghez, hogy ahhoz kellene kötni az évi javadalom folyósítását. Közpénzen szerzett tudományos gyarapodás csak úgy válik a tudomány közkincsévé, ha közzéteszik. Nem lehet kifogás, hogy egyik-másik lelettel még nem bírtak az illető múzeumok vezetői tisztába jönni. Arra valók a szakfelügyelők, hogy oktassák a múzeumok kezelőit, és kívánatos volna, ha mennél többször kérnék a szakfelügyelők helyszínén való megjelenését, támogatását.

A vaskos kötetben az összes 52 régiségmúzeum gyarapodásáról szóló hírek mintegy két-három ívre szorulnak. Szaktársak kedvéért a szöveg alatt kijegyeztük a «jelentés» illető lapjait,* hogy könnyebben meglegjék a sok heterogen adat és szám rengetegében. Hálára fog bennünket kötelezni a szorgalmas szerkesztő, hogyha szíves lesz a jövő évi kötetben a gyarapodást külön szakaszban tárgyalni és még becsesebbé fogja tenni a munkáját, hogyha azt a szakaszt illusztrációkkal látja el. Természetesen csupán oly tárgyak ábráit kérjük, melyek arra méltók. Ez a szakasz mindenkor az egész jelentés legbecsesebb, maradandó értékű része lesz és ha megüti — mint reméljük — a tudományos mértéket, akkor érdemes lesz idegen nyelvű fordítást is közzétenni róla, a mi által az egész tudományos világ fog a hazai vidék régészeti munkásságáról értesülni. Annyira fontosnak tartjuk ezt a célt, hogy minden igyekezettel arra kell törekednünk, hogy elérjük.

Az évi gyarapodás tudományos beceje lesz a vidéki múzeumok munkásságának igazi mértéke. Így lehet legbiztosabban bizalmat kelteni a vidéki intézetek iránt, melyek komoly emberek szemében sokszor a szereplési vágy és föltünési viszketeggel járó dilettantismus színét viselik.

A főfelügyelőség rajta van, hogy a színvonalat emelje. Évről-évre rendez az intézetek vezetői számára szünidei tanfolyamokat, a múlt évben is volt ily tanfolyam, ezúttal a könyvtári tisztek számára. Ezek a cursusok igen üdvöseknek bizonyultak, mert bizonyos körű ismeretekre és ügyességekre szert tehetnek azok a laikusok, a kik részt vesznek bennük; de ahhoz a végcélhoz, hogy minden vidéki régiségtár szakember keze alatt álljon, ezen az úton alig lehet eljutni. Hogyha a főfelügyelőség a maga szabályzatának 13. §-a szerint akar eljárni a vidéki állások betöltésénél, ha oly igényeket emel az azokra pályázó egyénekkal szemben, mint a milyeneket kíván az állam a központi tudományos intézeteknél, akkor kellően javadalmazott állásokat kell szerveznie. A meddig a vidéken csupán nemes önmegtagadásból ingyen, vagy igen csekély tiszteletdíjért látják el egyes lelkes emberek a múzeumi tisztséget, addig a színvonal általános emelése nem remélhető.

A munkafölösztés elve szerint szervezett múzeumi állások igényeltetnek.

A meddig a múzeumi örnek mindenhez kell értenie, vagy legalább is

* Debreczen 66.; Déva 74.; Kiskunfélegyháza 120.; Kassa 105.; Kecskemét 112.; Keszthely 115.; Komárom 127.; Miskolcz 139.; Pécs 162.; Poprád 171.; Pozsony 176.; Sepsiszentgyörgy 196.; Szeged 217.; Szegszárd 225.; Szentes 237.; Szombathely 245.; Temesvár 259.; Tiszafüred 265.; Vác 270.; Versecz 273.; Veszprém 277. lap.

három-négy különböző szak van reá bízva, mint most, addig nem fogunk kijutni a dilettantismus stádiumából. Jól tudjuk, hogy hazai kulturális viszonyaink közt a vidéki institutiók legtöbbszörre lelkes dilettantismusból erednek és kétségtelenül az intézetek kezdő korában megbecsülhetlen a lelkes műkedvelők pártfogása, sőt később is csak úgy emelkedik helyi tekintélyük, ha lelkes laikusok, lehetőleg magasrangúak, pártjukat fogják. Azonban most már több helyütt bekövetkezett az a fejlődési fok, a mikor szakemberek is igényelhetnek az ügyek helyes vezetésére. Szakszerű műveltség a komoly haladásnak az előfeltétele. A muzealis szakemberek hazánkban nem szoktak a legvagyonosabb osztályokból kikerülni. Számolni kell azzal a lehetőséggel, hogy a múzeumi őr esetleg az ő múzeumi fizetésére van utalva, másképp nem is fordíthatja reá minden idejét, egész erejét.

A főfelügyelőség jelentéséből kitűnik, hogy a főfelügyelőség is készül e gyakorlati fontosságú fölfogást magáévá tenni. Már vannak a vidéken egyes múzeumi állások, melyek szakembernek megadnák a lehetőséget, hogy egészen állásának éljen, de még olyan állást nem látunk, a hol csupán egy szakban való jártasság igényeltetnék.

Az a kérdés támad, hogy kire tartozik a múzeumi állás kellő javadalmazása. Nyilván a múzeum főntartójára. A főfelügyelőség jelentése szerint nem mindig ez a hivatalos fölfogás. Némelykor, mikor az állam vette át a vidéki múzeumot, az egész javadalom terhét az állam viseli. Más helyütt a város vagy a megye fizeti jól-rosszul az ört; van eset, mikor a város és a megye adja a javadalmat; némelykor egy-egy társulat elég vagyonos arra, hogy emberét fizesse és van oly eset is, a mikor a főfelügyelőség hozzá járul a javadalomhoz, hogyha a múzeum nem is ment még át az államosítás folyamatán.

Ákár így, akár másképp oldják meg a javadalmazás kérdését, egy biztos, hogy a szakszerűséghez kötött kielégítő javadalmak szervezése a vidéki múzeumok komoly fejlesztésének legfontosabb előfeltétele; mert egész életerejét a múzeumi pályának szánó succrescentia másképp nem keletkezhetik.

Volna már most is néhány fiatal szakember, a kit lehetne ily állásokra kinevezni, és soha sem volna bennök hiány, hogyha a főfelügyelőség arról gondoskodnék, hogy lépésről-lépésre mind több ily rendszeresített múzeumi javadalom keletkezzék. Nem képzeljük, hogy mind az 52 múzeumnál szükséges ily szakállás szervezése, mert magát a sok intézetet sem tartjuk mindig szükségesnek. Nem kívánatos az életképesség nélkül tengődő intézeteket föntartani és még kevésbé szükséges végtelenségig szaporítani a gombamódra támadó helyi múzeumokat. Egy-egy hely történeti fontossága, lakóinak eddig is tápasztalt áldozatkészsége és egyéb fontos indokok javasolhatják egy-egy ily őri állási javadalom alapítását. A legközelebbi évtizedekben mintegy 20—24 ily javadalom fogna létesülni. Elég költséget fog az ilyen lassúbb haladás is okozni, különösen, ha minden állás mellett a nélkülözhetlen szakmunkákat tartalmazó kézi könyvtárt is létesíteni akarják, a mely nélkül a vidéken még kevésbé lehetséges a szakszerű kutatás, mint a fővárosban.

A főfelügyelőség jelentése dicsérettel szól arról a sikeres működésről, melyet az ország felső vidékén a főfelügyelőség szakmegbízottja a közép- és

újabbkori emlékek összegyűjtése és megmentése dolgában teljesített. Van az országnak egy más vidéke, mely szintén igényli a főfelügyelőség különös gondoskodását, értjük a régi Dáciát és emlékeit. Mikor negyven évvel ezelőtt a C·I·L· dáciai kötete készült, még sok emlék volt meg, melyről a dáciai kötet legutóbb megjelent új kiadásában a szerkesztő kénytelen megjegyezni, hogy nem láthatta, mert elveszett. Sok emlék elpusztult és pusztul folyton. Még szerencse, ha itt-ott színrekerülő emlékek egy-egy műkedvelő gyűjtő kezére kerülnek. Lehetőnek tartjuk a bajok ellensúlyozását, ha a főfelügyelőség elszánja magát azokra a költségekre, melyeket néhány dáciai gyűjtő központ szervezése okozna.

Az éjszaki Dáciában széjjel szórt emlékek egybegyűjtése kétségtelesen Kolozsvárra tartozik és ott meg is van számára az Erdélyi Múzeumban a természetszerű góczpont. Ennek felügyelete alatt lehetne négy más főhelyen: Tordán (Potaissa), Gyulafejérvártt (Apulum), Várhelytt (Sarmisegethusa), és Déván (Vezel-Mícia) egy-egy gyűjtőtelep. Apulum helyén egy remek római lapidarium tanuskodik évek sora óta dr. Cserni Béla ernyedetlen szorgalmáról és ritka önzetlenségéről. Ezt meg kellene állandósítani javadalmazott múzeumi állás létesítésével. Tordán ugyancsak megvannak ily góczpont megteremtésére az előföltételek. Nehezebb szemmel tartani Várhelyt és a várhelyi vidéken széjjelszórt emlékeket biztos helyre hozni. Maga Várhely alig alkalmas központ. Talán célszerűbb volna Hátszegen megteremteni a sarmisegethusai lapidariumot. Ez elég jelentékeny hely, alkalmas góczpont az egész környékre és hogyha a farkadini és egyéb uradalmakban, valamint falvakban széjjelszórtan létező emlékeket sikerül összegyűjteni, daczára a századok óta folytatott széthordásnak, még mindig sikerülhet az egykori dáciai fővárost méltóan képviselő gyűjteményt létesíteni. Déva már bír lapidariummal és egyéb gyűjteménnyel, bár ez most zilált állapotban van, ott az alsó marosmenti római telepek fölkutatása lehet a föladat. Talán a hátszegi és dévai intézetek egy kézben való egyesítése is lehetséges volna. Déván vagy Hátszegen kellene egy őri állást szervezni.

A széjjel szórt emlékek egybegyűjtése sok utánjárást és költséget fog okozni. Ez volna e helyeken az örök első dolga. Ezután következhetnének tervszerű ásatások. A kolozsvári egyetem ez állásokra néhány év alatt nevelhetne alkalmas fiatal szakembereket és Erdély csakhamar ismét visszanyerhetné azt a helyet a szakirodalomban, melynek a korábbi buzgó nemzedékek idején örvendett.

A közműveltséget előmozdító nagy mozgalomtól, melynek félreismerhetlen tanulságait tárja elénk a főfelügyelőség jelentése, csupán az egyházmegyei múzeumok látszanak távol állani. Úgy látszik, hogy a főfelügyelőség e mozdatlanságon segíteni akart, de siker nélkül. Legalább ezt engedi sejteni az a rövid hír a jelentés 26. lapján, mely szerint a főfelügyelőség megújította ez ügyben a korábbi évben a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumhoz intézett fölterjesztését. Nem ismerjük e fölterjesztés tartalmát, csupán sejtjük, hogy a főfelügyelőség némely egyházfejedelmi székhelyen feledésbe ment (?) gyűjtemény sorsán akart megkönyörülni. Korábbi időkben keletkeztek ily gyűjtemé-

nyek több helyütt, Esztergomban, Győrött, Egerben, Pannonhalmán (?) és Szepesváralján (?), talán másutt is. Valamely lelkes főpásztor vagy kanonoktól kapták az első lehelletet, most legtöbbje lappang, mint élettelen szervezet. Nem volna czélszerű az elfeledt gyűjteményeket nyilvános múzeumokkal egybekapcsolni és így átadni a közhasználatnak, az életnek?! Napjainkban Ipolyi Arnold így tett az ő gyűjteményével Nagyváradon és nemrég Bubics Zsigmond a kassai múzeumot gazdagította. A főfelügyelőség jelentése a veszprémi püspök és néhány lelkes kanonokjának nagylelkű részvételéről a veszprémi múzeum létesítésében értesít, a pécsi püspök az ő egyházmegyei múzeumát mint letétet följánlotta a pécsi kulturpalotában leendő közzétételre. Mikor fog a főfelügyelőség évi jelentése ily híreket a magyar katolikus égyház központjából, Esztergomból hozni?

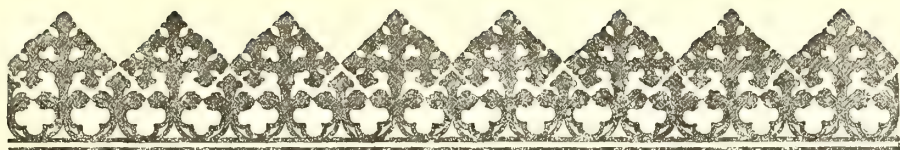
Budapest, 1908 október 28.

Hpl.

A gombosi (Bács m.) sírmező hatvankettedik sírjából származó
1. gyöngyösfülönfüggő bronzból, 2. kapocshoz tartozó bronz-
korong rekeszekbe foglalt üvegpasztákkal; a zombori múzeumban.

Vsd. ö. 414. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

DR. RÉCSEY VIKTOR szentbenedekrendű tanár f. évi október 14-én Bakonybélben ötvenkét éves korában örökre lehúnyta szemét. Az «Arch. Értesítő»-nek korábbi időkben szorgalmas munkatársa volt. Az utóbbi években súlyos baj üldözte, melynek áldozata lőn. Nyugodjék békén!

RÉGÉSZET A HAZAI KALENDÁRIUMOKBAN. A kalendárium az imádságos könyv mellett bizonyára az az olvasmány, melyet a nép legszívesebben forgat, legtartósabban őriz és mely legtöbb példányszámban terjed. Azért örömmel fogadjuk, hogy társaink a vidéken ezt a hathatós sajtóterméket is fölhasználják archæologiai ismeretek terjesztésére. Biztosak lehetnek abban, hogy a régiségek megmentése érdekében adott jó tanácsok nem vesznek kárba, sőt dúsán meghozzák az óhajtott eredményt. Alig tapasztalhatta azt valaki inkább, mint a sümegi múzeum alapítója, Darnay Kálmán, a ki már évek során írja és kiadja a «Sümegi Darnay-múzeum ingyen naptára»-t. Az utolsó évfolyamban az ismeretes szalacsikai kelta öntőműhely maradványait tárgyalja népszerű módon, azoknak az ábráknak a közlésével, melyek a nevezetes leletről folyóiratunkban megjelentek. — A «Debreczeni Kalendárium»-ban Zoltay Lajos adott hírt 1906—07. évi régészeti ásatásairól. — Ujabban a tapolczavidéki gazdakör 1908. évi naptárában Sági János «Becsüljük meg a régiségeket» czímen számos illusztráció kíséretében oktatja a népet a prähistorikus leletek fölismerésére és lelkükre köti, vigyék be a keszthelyi múzeumba. Ime Zalamegyében máris nemes verseny támad Sümeg és Keszthely között és két kalendárium terjeszti az archæologia evangeliumát. E példák után indult két lelkes gyöngyösi tanár: Pásztor József és Stiller János. Az általuk 1809-re közzétett gyöngyösi kalendáriumban is jut a régészetnek mintegy negyven oldal (81—120). — Stiller János szabatosan ismerteti az ő érdeme által a tudományos világ tudomására jutott gyöngyösi skytha sírleletet. Stiller cikkéhez az ő szerkesztőtársa rövid bevezetést írt a kő-, réz-, bronz- és vas-korról. Szerzőnek igen üdvös a szándéka, népszerűsíteni kívánja a hazai őskorról való ismereteket. Ezt a célt el is fogja érni, mert eltalálta azt a hangot, melyen a néphez szólni kell és annyit közl el a prähistoriából, a mennyit olvasói könnyen meg fognak érteni. Az is helyesen történt, hogy a cikkekhez ábrákat csatoltak a szerzők. Csupán az lett volna kívánatos, hogy a bevezetés írója az ő ábráihoz magyarázatot is adjon, a mint tette társa. A képes táblák alá írt czím nem mindig elegendő. Az a baj is megtörtént, hogy a lucskai lelet képei alá azt írta: »palæolith és neolithkori régiségek», a mi nem felel

meg a valóságnak, mert Lucska csupán újabb kőkori lelőhely. Más baj, hogy szerző szövegében azt állítja, hogy Magyarhonban még nem is került elő palaeolith lelet, pedig ez tévedés. Gyöngyösön még nem tudják, hogy a szomszédos Miskolczon már néhány évvel ezelőtt találtak az őskorból származó hiteles leleteket, melyeknek tudományos megállapításában az első érdem Herman Ottót illeti?! A szövegben néhány tollhibát is látunk. Csak egy példát idézünk. Høernes sohasem mondta, hogy a bronzkort az arianusok terjesztették (94. l.); itt két betűvel több csúszott ki az író tollából, mint kellett volna; Høernes szerint ugyanis az «árianusok a bronz terjesztői». a. b.

MŰIPARI ADATOK KASSA RÉGI JEGYZŐKÖNYVÉBŐL. a) *Csontmíves*. 1657 szept. 28. előtt. A gombkötő czéh felhozza artikulusait revideálás végett. A nemes tanács más consideratióba veszi a csontmíves dolgát. Nov. 26. Ismét kéri a tanácsot, hogy inhibeálja a csontmívest a gombok és egyéb czéh szabadsága ellen való munkájától s már el is tiltotta, de most is Bornemissza uram házához ment s *mind gombokat s mind egyéb mesterséget* szabadosan úz s ne engedje itt lakni, mivel feleségét is hitetlen elhagyta. Most itt lévén Pető uram ő nagysága, kéri őt is, hogy ne engedje itt lakni. Két atyjokfiával fogják kérni Pető uram ő nagyságát. — b) *A közön és a jó, tiszta ónmívek megjelölése*. 1657 szept. 13. előtt. Joachim jelenti, hogy elődei igen gyarló ónbul munkálkodván, azon gyarló munkát az eperjesi czéh ellen és maga mestersége ellen is nem művelhetne, azért méltóztassék a nemes tanács reá szabadítani, hogy *a közönbéli munkára csak a maga pecsétjét üsse s a jó és tiszta ón műve pedig a nemes város pecsétjét is*, annak felette az eperjesi kannagyártó czéhnek inpetitiója ellen is oltalmat kíván. A régi usushoz és szokáshoz tartsa magát. — c) *Az esztergályos czéh és kalamárisainak védelme*. 1665 ápr. 2. A kerékgyártó és *esztergályos czéh* jelenti, hogy ő felsége caigházában az ő felsége hópénze mellett élő szabadosan munkálja munkáját minden külső nemes és paraszt embereknek, sőt concivis uraknak is szabadosan adja. Megüzeni a tanács, hogy ne tegyék. Az esztergályos czéh kárára a kalmárok más-honnan vesznek *kalmarist* (kalamárist) és árulják; vegyék itt, s ne legyen szabad árulniok effélét. Határozat nincs. — d) *A pánczélgyártók és tornyuk*. 1658 május (?). Pánczélgyártó és késcsináló jelentik, hogy fogyatkozással vannak és eddig a zsemlyesütő, késcsináló, pánczélgyártó és kannagyártó czéhhez tartottak. Most azt kívánják, hogy a tőcsinálók is adjungálják melléjük s egyakarattal építsék *a tornyot*, a mely elromolván, kő-, mész- és fabeli segítséget kérnek. Álljanak melléjük a tőcsinálók, segítséget nem adhatnak, elég építése vagyon a városnak, s ők megszaporodnak, csináltassák magok. — e) *Rimaszombati két czéhkorsó*. 1649 okt. 14-ike után egy czéhviszályt tárgyalnak s említik, «hogy Rimaszombatból küldtenek a (lakatos) *czéhnek két korsót*». Kassa, 1908 nov. 22. Kerekes György.

GETTY CENTER LIBRARY

3 3125 00693 9611

